

A KATHOLIKUS PREDIKÁCZIÓ TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON

A BUDAPESTI KIRÁLYI TUDOMÁNY-EGYETEM HITTANI KARA ÁLTAL
A HORVÁTH-ALAPBÓL 2000 KORONA DIJJAL JUTALMAZOTT PÁLYAMŰ

IRTA

Dr. MIHALOVICS EDE

I. KÖTET

A KERESZTÉNYSÉG BEHOZATALÁTÓL PÁZMÁNYIG

Az esztergomi egyházi főhatóság engedelmével

BUDAPEST
A STEPHANEUM NYOMÁSA

1900

ELŐSZÓ.

Nem először adott a budapesti kir. tud. egyetem hittani kara alkalmat a hivatottaknak az egyházi szónoklat történetével való foglalkozásra. Már 1874-ben is kitűzött a Horváth-féle alaptól pályadíjat a predikáció történetének megírására s egy pályamunka be is érkezett, de úgy látszik, hogy meg nem felelt a kívánalmaknak, mert a díj ki nem adatott. Ujabban pedig a hitszónoklat jelenlegi állásának ismertetését tette lehetővé, szintén pályadíj kitűzése által, melyet Kudora János nyert meg. Gondolom, hogy a hittudományi kart ezen pályakérdések kitűzésénél az a szándék vezette, hogy a magyar egyházi élet belső fejlődéséről adjon fölvilágosítást, miután a külsőnek fokozatai már eléggé ismeretesek.

A természetes sorrend is úgy kívánja, hogy annak a tényezőnek, mely a kereszténységet a hazában megalapította s föntartotta, fejlődését kell ismernünk, mielőtt az egyház belső életének egyéb nyilvánulásairól képet alkothatnánk magunknak; minthogy azonban az első helyen említett pályázat meddő maradt, más, a beléltre vonatkozó kérdések megoldása megelőzte az alapkérdést. Babik megírta a magyar egyházi ének történetét (1891-ben), Mihályfi a papnevelés történetét s csak most kerülne a magyar predikáció történetére a sor, hogy azután a szertartások, magyar egyházi jog és erkölcsök története következzen, a mi által a magyar kath. egyház belélete kimerítő megvilágítást nyerne.

Midőn szerény tehetségemet az 1898-ban kitűzött pályakérdésnek megoldására fordítottam, hogy a magyar predikáció történetét megírjam, tudatában voltam azon nehézségeknek, melyek vállalkozásom sikerét kétséssé teszik, de mégis hozzáfogtam, mert gondoltam, hogy magamnak is csak hasznára lehet, ha tanulmányaimat papíron megrögzítem, hiszen az eredményt ilyen módon elmémbe megerősítem.

Az első nehézség az, hogy eddig történetírással nem foglalkoztam, de jól tudtam, milyen kellékek kívántatnak a történetírótól, hogy ez is, mint a költő: inkább születik, mint lesz. Hiszen erős képzelőtehetséggel kell bírnia, hogy a multat lelke előtt élénken megjeleníteni tudja, ítélőképesseggel, hogy az okokat fölfedhesse, bölcséleti képzettséggel, hogy a tényekben megvalósult eszmét fölfogja s szerinte rendszeresítse azt, a' minek csak forgácsait találja. Történelmi tanulmányokkal eddig csak önművelés céljából foglalkoztam, a hitszónoki termékeket pedig csak azért tanulmányoztam, hogy ezen művészet szabályaival behatóbban megismerkedjem s hivatásomnál fogva másoknak határozottabb fölvilágosításokat adhassak. Tanulmányaimban tehát nem a történetírási szándék vezetett. Midőn most tanulmányaimat történeti alakban szedem össze, más álláspontra kell helyezkednem, az álláspontnak szokatlan volta pedig megnehezíti föladatomban megoldását. Ha a történetíróval szemben a bírálóknak a sok kíváncsiságnál fogva kiméletesnek kell lennie s csak a részrehajlást keményen megrónia, annál inkább kell ezt a kiméletet gyakorolnia oly művel szemben, mely a tisztán szellemi fejlődés egyik ágát írja le, mert ennek alapját oly tanulmányok képezik, melyek a hivatásos történetírással csak nagyon távoli rokonságban vannak. Azért nézek én is bizalommal a bíráló elé, mert a jelen munkában részrehajlásról szó nem lehet s az érintett nehézség menteni fogja a történetírói fogatkozásokat.

A második nehézséget az a körülmény okozza, hogy tárgyam eddig, nemcsak általában, de némi részletekben sincs földolgozva. A történetet egészen nyers anyagból összeállítani nem könnyű föladat, már pedig alig találunk értekezésekre vagy művekre, melyek akár a magyar hitszónoklat multjával általában, akár egyes homiletikai termékekkel, vagy hitszónokokkal foglalkoznának. A történelem számára tehát a talaj nincs előkészítve. Csak hatványozza a nehézségeket az a körülmény, hogy a legtöbb ilyen termék a megközelíthetlenség állapotában található s így ismeretlen. Értem itt a középkori predikációkat. Számos könyvtár van codexek birtokában, melyekről még az sincs eldöntve, vajjon tartalmuk honi eredetű-e, vagy sem s a sajtó alá a magyarok kivételével egy se került. A magyar predikáció egész történetének megírásánál azonban ez áthághatatlan akadály. Hiszen a középkori fejlődés legjobban kelti föl figyelmünket s kénytelenek vagyunk morzsákkal beérni, mert egy ember erejét meghaladja az a munka, melyet a codexek

áttanulmányozása igényel; már pedig csak az összeseknek ismeretéből meríthetnénk egészen hű képet a korról. A mennyire körül-ményeim engedték, egyik-másik codexet is tanulmányoztam s az eredményt munkálatomban érvényesítettem, de ez még nem képes áthidalni az űrt s a hiányokat pótolni. Épen azért elnézésre számíthatok, ha ezen tekintetben kevésbbé felelek meg a várakozásnak, minthogy a codexeknek csak csekély száma került kezembe s az összeseknek kibetűzése nem egy, hanem tíz emberéletnek föladatát is betöltené.

A mint örültem volna, ha munkám kezdeténél forrásokkal rendelkezhettem volna, épen olyan készséggel soroltam volna föl most azokat, a nélkül, hogy félttem volna, hogy munkám a compilatio bélyegét fogja magán viselni; hiszen minden történelem csak compilatio, a történetíró csak összeköti és alakot ad az anyagnak. De a mint sajnos tapasztaltam, hogy ha forrásokra akarnék támaszkodni, a kezdeten túl egy lépéssel sem haladhatnék, úgy most sem sorolhatom föl azon szerzőket, a kiknek ítéletére bíztam magamat s kiknek munkáit érdemlegesen fölhasználtam volna. Kiinduló pontok nélkül persze egy lépést sem tehettem volna, ilyeneket pedig szolgáltatott azon művek, melyeket dolgozatom folyamán idézek. Itt csak egy művet kell említenem, melyet annak daczára, hogy nagyot könnyített munkámon, a szövegben nem idézhettem, mert nem egyéb időrendi lajstromnál; s ez a «Pázmány-füzetek» harmadik kötete, melynek 241—255 és 479—485 lapjain elősorolva találhatók a magyar homiletikai művek, a legrégebb időktől egészen századunk hatodik évtizedéig. Ezt ennyiben alapvető munkálatnak kell tekinteni.

Hogy minden oly meglepetést, mely gáncsolást idézhetne elő az olvasó részéről, eleve eltávolítsak, szükségesnek tartom megjelölni fölfogásomat, mely művemnek tervezetét megállapította. A predikáció története alatt sokan az irodalom egy részének történetét értik s nem tagadom, hogy így is lehet földolgozni ezt a tárgyat. Én nem így fogtam föl s azért nyelvészeti és aesthetikai fejtegetésekbe nem is bocsátkoztam; én a predikációt mint egyházi intézményt fogtam föl s ezen oldalról, a mennyiben emberi kezekbe letett eszköz, mely fejlődésnek van alávetve, kísértem figyelemmel haladását s más szempontokat csak mellékesen érintettem. Ennek következtében kevésbbé szabatos fölosztást adhattam, mint a minőt az irodalom történetírója ad. Ez ugyanis vagy az uralkodó műfajok,

vagy eszmék szerint tagolja föl a tárgyat s egészen könnyen megjelölheti a különböző árnyalatok találkozási pontját, úgy hogy minden műnek, minden írónak megjelölheti a neki megfelelő helyet. Nekem az egyház külső történetét kellett figyelemmel kísérem, mert a hitszónoklat szoros viszonyban van vele s a fölosztásnál is alapul vennem. Csakhogy a külső mozzanatok néha okai, máskor ismét eredményei a belső életnek s így megtörténik, hogy a mit későbbi korba helyezünk, annak már az előbbiben volna helye, vagy viszont; tehát egész következetességgel nem érvényesíthettem azt az elvet, melyet az irodalom történetében a fölosztásnál és elrendezésnél keresztül vinni lehet.

Például hozom föl — mert ott következetlenségem látszata legkirivóbb — a legújabb kort. Ezt II. József uralkodásával kezdtem s mégis csak azon homiletikai termékeket soroztam ezen korba, melyek századunkban láttak napvilágot; pedig egyrészt a nevezett uralkodónak trónralépte előtt is találkozunk oly predikációkkal, melyeket joggal sorolhatnánk ide, másrészt az uralkodása és a jelen század ideje közti időszakban közzétett műveket meg az előbbi korba illesztettem. Ennek az az oka, hogy a külső történet fordulópontjait a külső események és intézkedések képezik; az említett uralkodónak gyökeres ujításai testet adtak annak a szellemnek, mely már előtte vergődött uralomra, de alatta az érettség stádiumába lépett. Minthogy a külső történetre támaszkodtam, a szellemet megvalósító intézkedésekkel kellett az új korszakot kezdenem. Továbbá a külső intézményeknek hatása nem szokott azonnal jelentkezni, hanem csak miután az emberek beléjük illeszkedtek s hozzájuk alkalmazkodtak. Természet szerint II. Józsefnek ujításai az egyházi téren s különösen a papnevelés körül csak abban a nemzedékben jelentkezhettek eredményökkel, mely az új aera alatt nőtt fel. Azért az irodalomban is csak két évtized múlva éreztették hatásukat. Elvileg úgy áll a dolog, habár tényleg előbb sem voltak jobb állapotok. A mit tehát irodalomtörténeti szempontból következetlenségnek, vagy rendszertelenségnek lehetne tulajdonítani, azt jelen művemben a fölvelt elvből, t. i. hogy a fölosztásban a külső tényekhez ragaszkodom, kell magyarázni. Lehet, hogy már elvem fölállításában tévedtem, de hiszen ez az elv a történetírásban nem oly kihatásu, hogy alkalmazni lehetne a szabályt: *qui in principiis errat, in conclusionibus ut erret, necesse est.*

Művemet két kötetre osztottam. Az elsőben adni fogom a

predikáció történetét Pázmány föllépését megelőző korban; a másodikban ettől kezdve napjainkig. Ezen fölosztásnál nemcsak a betűanyag irányított, hanem az a tény, hogy Pázmány Péter koráig az egyházi szónoklat a vajudás korát élte, azontúl pedig mint megállapodott műfaj szerepel az irodalomban.

Tárgyalási módomat illetőleg irányelvem volt, hogy a homiletikai irodalomról, mint a predikálás gyakorlatáról, lehetőleg hű képet adjak, de a mellett a fejlődés menetét is feltüntessem. Ezen czélból szükségesnek tartottam az egyház állapotáról minden korszak elején néhány vonással képet rajzolni, az egyházi intézkedéseket megismertetni, a hitszónokok műveltségét jellemezni, mert ezek vetnek fényt a gyakorlatra. A kiváló szónokoknak életrajzára is kiterjeszkedtem annyira, a mennyire ezt az adatok és a munka kerete megengedték, természetesen kimerítő életrajzokat nem nyújthattam, mert ezeknek csak annyiban van helyök egy történelemben, a mennyiben az állapotokat és a fejlődés menetét megvilágítják. A homiletikai termékek jellemzésénél meg nem elégedtem az elméleti bírálattal, mert ezzel egészen hű képet nem lehet nyújtani; azért mintákat csatoltam az ismertetéshez, hogy az olvasó egyrészt ellenőrizhesse fejtegetéseimet, másrészt concret alakban lássa az elvont képet. Pázmány korától kezdve függelékül időrendi sorban nyújtom a mintákat, míg az előbbi időkben közvetlenül az ismertetés után adom a mintákat is. A predikációnak a korviszonyokkal való összefüggésére s az egyes koroknak a fejlődésben elfoglalt helyére világot vetnek a visszapillantások, melyeket minden korszak végéhez csatoltam. A legújabb kort — II. Józseftől napjainkig — eredetileg nagyon röviden jellemeztem. Midőn azonban a Tekintetes Hittudományi Kar művemnek a pályadíjat odaitélte, azon óhajának adott kifejezést, hogy «elvárja a szerzőtől, hogy munkája közrebocsátása előtt a legújabb korszak (mint látszik, csak időhiány miatt elhanyagolt) méltatását is a megelőző korszakok tárgyalásának színvonalára emelje». Kötelességemnek tartottam tehát ezen meghagyáshoz alkalmazkodni s a legújabb korra is bővebben kiterjeszkedni, mint a hogy ezt az eredeti pályamunkában tettem.

Hasznos vagy haszontalan munkát végeztem-e művem megírásával, nem dönthetem el, mert ez föladatom megoldásának sikeres voltától tügg, a mely fölött nem ítélnék, mert senki sem lehet saját ügyének bírāja. Öntudatom csak szándékomról tehet tanúságot; az olvasó meg lehet győződve, hogy én a legjobbat akartam nyuj-

tani s midőn művem értéke fölött itél, jó akaratomat kétségbe ne vonja, ha több hiányt vesz észre, mint fényoldalt. Óhajainkban különben találkozunk — bárcsak egy minden tekintetben tökéletes predikáció-történettel gazdagodnék irodalmunk s ne kellene Martialis mentegetődzésével élnünk:

Triginta toto mala sunt epigrammata libro,
Si totidem bona sunt, Lause, liber bonus est.

BEVEZETÉS.

A történettudomány napjainkban elérte fejlődésének azon fokát, melyen már meg nem elégszik az események időrendi elmondásával, hanem keresi azt az elvet, mely az eseményekre irányítólag befolyt s azon szellemi és erkölcsi eredményeket igyekszik megállapítani, melyek a külső eseményeknek köszönik létüket. «A történettudomány nem többé egyedül s nem is kiválólag a királyok tetteit, hanem első sorban a társadalom belviszonyait, az időnként uralkodó nagy eszmék fejlődését és hatásait igyekszik földeríteni.»¹ A megelőző koroknak történettudományi munkálatai összegyűjtötték az anyagot, melyből a jelenkor történetbuvára, mint egy vegyész, előállítja azon elemeket, melyek az eseményeket egymáshoz kapcsolják s mint törvény érvényesülnek. A történettudomány a szellem fejlődését kutató tudománynyá lett, mert a szellem megnyilatkozásait kíséri figyelemmel s a külső tényeket csak annyiban, a mennyiben ez az előbbinek megértésére szükséges. Így keletkezett a művelődéstörténet, az irodalomtörténet, a vallás- és tudományok története.

Úgy a keresztény, mint a nem keresztény, ha a világ folyását tekinti, önkénytelenül is arra a meggyőződésre jut, hogy a világot kormányzó Gondviselés kezében a szellemi világ átalakítására s így az egész történetnek irányítására hatalmasabb eszköz nincs, mint a keresztény anyaszentegyház. Hiszen «a társadalmi élet különböző nyilatkozatai között legnagyobb horderővel és hatással a vallás bírt mindenkor; ennek története a civilizáció történetének egyik leglényegesebb fejezete, — vagyis inkább alapja». Már pedig az anyaszentegyház ezen vallási hatalomnak képviselője s mint a történelemből tudjuk, a világnak regeneratora, mely erejét az idők folyamában

¹ Fraknoi. M. Sion. 1872. 882. l.

mindenfelé, kedvező és kedvezőtlen viszonyok között kipróbálta, megedzette s föladatát mindig sikeresen megoldotta. Ha tehát az egyház története a társadalmat mozgató eszméknek története, ez nem lehet kimerítő, ha nem ismerjük azon módokat, melyekkel az egyes emberekre hatott, mert az egyesekből áll össze a társadalom. Az igaz, hogy egyházunk tana szerint a malaszt teszi az embereket keresztényekké, de a mint az által ki nem záratnak a látható jelek, melyek a malasztot eszközlik, úgy ki nem záratnak a külső emberi ténykedések sem a keresztény szellemet megteremtő tényezők közül.

Ilyen emberi ténykedés az egyházi szónoklás, a *predikáció*.

Hiszen az isteni Alapító parancsa igtatta azon szerek közé, melyek hivatva voltak a világot átalakítani s az apostolok működésének eredménye megpecsételte ebbeli rendeltetését. A predikáció rakta le az erőszak és forradalmak idejében a keresztény civilizáció alapjait s megalkotta a társasélet szabályait, melyek vörös fonalként húzódnak végig a keresztény kornak történetén. A predikáció gyűjtött új világot az értelemben és nemes tüzet a kedélyben. A predikáció győzte meg Athén és Róma bölcseit csak úgy, mint a műveletlen barbárt az evangélium igazságáról és az egyedüli útról, mely az üdvhöz vezet. Az egyházi szónoklat volt azon fegyver, mely a a tévtanok terjedésének útját állta s megóvta az igazságot az ellenséges támadásokkal szemben. Egyszóval az egyházi szónoklat az egyháznak oly szerve, mely természetéből ki nem szakítható. A predikáción át folyik a lelket életető elem az egyház minden egyes tagjába, mint a szívből a vér a testnek legkisebb porczikájába.

A keresztény vallás és a pogány vallások közötti egyik lényeges különbség az, hogy az utóbbi pusztán szertartásokban áll, míg az előbbi az ember átalakulására törekszik; értelmét fölvilágosítja, kedélyét nemesíti s akaratát meghajlíttja. A pogány vallások ezt a törekvést nem ismerték, habár találunk is bennük oly elemeket, melyek ilyen vagy olyan hatást gyakorolhattak volna. Egyiptom papjai őrizték a tudományt, de nem azért, hogy el ne veszzen, hanem, hogy a nép között el ne terjedjen; a görög és római még ilyen tudománynak sem volt birtokában, mert a költőkre bízta azt. A keresztény egyháznak természetes törekvése meddő maradt volna, ha a tanítás terére nem lép, mely csak a szónoklat által történhetik, mert a kedélyt és akaratot is kellett megnyernie. Hiába fáradoztak volna a zsinatok, ha tanításaik csak papíron, vagy testületi titkok maradtak volna; a predikáció érvényesítette azt, a mit az egyház

czélozott, ez tette közkincsé a kereszténységet. Ebből látjuk, hogy az egyházi és világi történettudomány csonka az egyházi szónoklat, a predikáció történetének ismerete nélkül. A predikáció története az egyháznak belső története, mely megvilágítja a külső tények történetét s mely nélkül ez inkább lajstromozás, mint emberi fejlődésnek ismertetése.

A predikáció története vázolja azon jelenségeket, melyek erkölcsileg hatottak, mert az egyház predikáció által tanítja az igazságot, ostromozza a bűnt, ajánlja az erényt, képzi a kedélyt és irányítja az akaratot. Már pedig ezekről függnék a külső cselekedetek, a külső történelem. Az egyházi szónoklatban nyilatkozik meg az egyház, mint az egyénre ható szellem, tehát az egyházi szónoklat története, az egyházi szellem életrajza s ennél fogva szerves összefüggésben van a külső történettel, úgy, hogy egyikről a másikra következtethetünk, mert egymásra befolyanak, mint a test és lélek.

Ebben azonban meg is van jelölve az a föladat, melyet a predikáció történetírójának megoldania kell.

Hiszen a predikációt, első sorban mint az emberi szellem szüleményét lehet tekinteni s itt ugyanazon elbírálás alá esik, mint a szellem egyéb szüleménye. A művelődésnek történetírója keresi a műveltségnek fokát, melyről a szónoklat tanúságot tesz, mert benne nyilatkozik egyrészt azoknak gondolkodás és érzésmódja, kikhez a beszédek intéztettek, másrészt azoknak képzettsége, kik a nép vezetőiként szerepeltek. Ilyenformán fogalmat lehet alkotni úgy az alsóbb, mint a felsőbb műveltség állapotáról. Demosthenes és Cicero beszédeiből következtethetünk azon kor műveltségére, melyben ezen szónokok éltek és működtek. A szónoklat a szónak művészete s ezen szempontból tekinti az a tudomány, mely a szépnak szóban való megjelenését tárgyalja, — az irodalom története. Az irodalomnak történetírója kutatja a formának fejlődését, melyben az emberi eszmék szónoklat képében világot láttak. A történetíró, ki a jelen politikai viszonyok és állapotoknak okait, fejlődésük tényezőit tekinti és keresi, a szónoklatot mintegy a háttérben rejlő epizodot festi, mely szintén közreműködött a világ folyásának irányítására. Ezen szempontok azonban egyoldalúak arra nézve, a ki az egyházi szónoklatnak, a predikációnak történetét akarja megírni. Ennek természetes volta kiviláglik azon különbségből, mely a predikáció és az általában vett szónoklat között van. A szónoklat emberi beszédnek oly alakja, mely valamely gondolatot vagy eszmét oly módon ad

elő, hogy a hallgatók akaratját megindítsa. Szónoklatszámba megy tehát mindazon beszédmod, tartalmára való tekintet nélkül, melylyel célunk mást valamilyen tetre buzdítani. A predikációra nézve ezen meghatározás nagyon tág volna, mert nem minden szónoklat predikáció.

A szentbeszédnek célja és tartalma határozott, a szónoklat ebben a tekintetben nem ismer korlátokat. A predikáció tárgya szent tan, vagyis azon igazságok, melyeket Isten kinyilatkoztatott, célja pedig az akaratot megindítani ugyan, de nem akármilyen módon és akármire. Ha az egyháznak célja az embert megszentelni az igazság által, akkor a predikációnak sem lehet más célja, mint az embereket arra indítani, a mi megszenteli őket, a mi tökéletesíti és üdvre vezet. Ez pedig a bűnnek kerülése és az erény gyakorlása; erre való indítás tehát a predikációnak célja. Továbbá az emberek különféle indító okok által vezetettnek cselekedeteikre. Némelyek vezetettnek az észnek belátása által, mások szenvedélyek által s mások ismét nemes hajlamaik által. A szónok választhat ezen indító okok közül a körülmények szerint, hogy céljt érjen. Az egyházi szónokot köti az egyháznak célja; csak olyan indító okokat használhat, melyek tökéletesítik az embert. Az egyházi szónok hat a hallgatóira eszüknek a kinyilatkoztatott igazságok által való megvilágosításával, s ugyanezen igazságon alapuló érzelmek fölkeltése által, hogy így az akaratot öntudatos erénygyakorlatra, keresztény életre indítsa. Predikáció tehát nem képzelhető el tanítás és buzdítás nélkül, míg az általában vett szónoklat az előbbi elemet nélkülözheti.

A predikáció története ennél fogva nem szorítkozhatik pusztán annak leírására, milyen alakban adták elő a különböző korokban a népeknek a hit igazságait, hanem föl kell ölelnie azt is, hogy mit predikáltak, mert ebből vonhatunk következtetést az egyházi életre. A szónoklat ugyanis a különböző korokhoz alkalmazkodik, mert a hallgatók igényeit kell szem előtt tartania, a predikáció tartalmából tehát megismerjük azon vallás-erkölcsi állapotokat, melyek az illető korban uralkodtak. Megismerjük az egyház beléletét. De figyelmen kívül nem hagyhatók a külső körülmények sem, mert, mint mondtuk, a külső történet szerves viszonyban van a belsővel s egyik a másikat megvilágítja. Ennél fogva a predikáció története csak akkor teljes, ha az egyház külső történetéhez való vonatkozásaiban adatik elő.

Egyébiránt az egyházi szónok, mint az egyház megbízottja,

hivatalában jár el, mikor predikál, ebben pedig elüljáróinak szabványai szerint kell igazodnia, melyeket az egyház, mint zsinati határozatokat hozott. Tudjuk azonban, hogy a zsinatok mindig a köz-szükségleteken, melyeket a körülmények teremtettek, segítettek; tehát a predikáció nem tekinthető önmagában, hanem csak a külső történettel való kapcsolatában.

A mondottakból következik, hogy a predikáció történetének föladata egyrészt a predikációnak, mint egyházi intézménynek, másrészt mint művészetnek fejlődését előadni. Vagyis az egyházi szónoklat történetének magában kell foglalnia azon intézkedéseknek történetét, melyeket az egyház tett, az idők és körülmények igényei által indítatva, hogy célját elérje, egyszóval azon külső föltételek történetét, melyek között a predikáció fejlődött. Azonkívül elő kell adnia a predikációnak, mint vallási műfajnak, a szónoklat mesterei által a különböző korokban történt művelését. Minthogy azonban semmiféle intézmény sem fejlesztetik a nélkül, hogy a fejlesztő tényezőknek bizonyos fogalmuk, nézetük ne volna az intézmény felől, világos, hogy csonka volna a predikáció története annak megjelölése nélkül, milyen fontosságot tulajdonított az egyház a szónoklatnak a különböző időkben s milyen súlyt fektetett reá. Azonkívül minden művészetnek megvannak a maga szabályai, melyeket a kor jelesei állapítanak meg, ilyeneknek hijában az egyházi szónoklat sem lehetett; minden korban kellett a szónokoknak képeztetniök, a mi csak elmélet által lehetséges. Ennélfogva a predikáció története magában foglalja az egyházi szónoklat elméletének, homiletikának történetét is.

Meg kell még jegyezni, hogy a predikáció az istentiszteletnek egyik részét képezi s a szokás bizonyos szertartásokkal vagy ténykedésekkel hozta össze. Következőleg a predikáció története el nem zárkozhatik azon föladat elől sem, hogy a szentbeszédnek az istentisztelethez való viszonyát és a külső szokásokat, melyek egyes korokban dívtak, leírja.

A predikáció történetének ezen sokoldalu föladata nemcsak lehetőségessé, de szükségessé is teszi a partikuláris tárgyalást és kutatást; vagyis kimerítő történetet csak úgy lehet írni, ha az egyes országokat és nemzeteket külön vesszük szemügyre. Mert az igaz, hogy csak egy anyaszentegyház van, mely minden időben és minden helyen ugyanazt tanította és tanítja, ugyanazon célra törekszik, Isten dicsóságát és az emberek üdvét előmozdítani. Csakhogy

különbözők a népek sajátosságai s még különbözőbbek viszonyai és szokásai. Ezeknek hatása alól az egyházi élet sem vonhatja ki magát, annál kevésbé az intézmények. Minden növény a talajhoz és éghajlathoz alkalmazkodik, melyben felnőtt és nem megfordítva; habár ugyanazon növény marad, mint volt azon talajban, melyből áthozták. A kereszténység is, ha valamely nemzetben megfogamzott, ezzel rokonirányban fejlődött s intézményei nemzeti, partikuláris jelleget öltöttek. Azért minden nemzetnek megvan a maga egyházi fejlődése, de éppen azért mindegyik a predikáció terén is sajátos előrehaladást mutat, legyenek az eltérések még oly csekélyek is.

Midőn tehát a katolikus predikációnak történetét Magyarországon előadni akarjuk, föladatunkat a következőkben összegezhethetjük. Először is adnunk kell azon határozatokat, melyeket az általános tanító egyház a predikációt illetőleg hozott, mert a rész csak az egész szerint igazodhatik, az egész világnak keresztényei csak azon elveket követhetik, melyeket a legfelsőbb tekintély állapít meg. Másodszor tárgyalnunk kell azon intézkedéseket, melyeket az országnak egyházi hatóságai tettek az egyházi szónoklat érdekében. Minthogy azonban ezen intézkedések a kor és hely igényeihez és szükségleteihez alkalmazkodtak, képét kell adnunk a korviszonyoknak is, melyek között a predikáció fejlődött. Továbbá tekintettel kell lennünk a predikáció szolgálira, megjelölván, kik kezelték ezt a hivatalt s milyen képzettséggel rendelkeztek, mert minden művészetnek haladása a hivatottak számától és képességétől függ. Ezzel azonban csak az általános képet rajzolnók le; a teljes történettől megkíváncsatik, hogy leírjuk egyrészt az általános határozatoknak, intézkedéseknek megvalósulását, vagyis hogyan hajtották végre az egyház szolgálói a predikációra vonatkozó parancsokat, mert a tett, a gyakorlat fejleszti az intézményeket. Ennek természetes következménye, hogy az egyházi szónoklatnak kiváló művelőiről különösen megemlékezzünk, méltatván műveiket, mert ezek voltak a vezérek a gyakorlat terén, a kiknek műveiben a fejlettség foka kidomborodik.

Nem kis nehézséget okoz azon kérdés, hogyan osztható föl időrendileg a predikáció története. Hiszen tudjuk, hogy a külső történetben is nehéz a szabatos és határozott fölosztás, mert a nemzedékek nem hálnak ki, hogy az újaknak teljesen átengedjék a teret, s egyik esemény átnyúlik a másikba s a viszonyok változásai szervesen egymásba kapcsolódnak. Annál nehezebb ez a szellemi fejlődés leírásánál, mert ebben a fokozatokat külső jelenségek nem

választják el s megtörténik gyakran, hogy a megelőző korban tett haladás csak a következőben jelentkezik eredményeiben. Ehhez járul az a körülmény is, hogy a szellemi fejlődés a külső körülményekben bírja okait, tehát kétes, vajjon az oknál, vagy pedig az okozatnál keresendő-e az új fokozatnak kezdete. A predikáció történeténél még különös nehézséget okoz az is, hogy a gyakorlat fejlődését is kell tárgyalnia, mely különböző szónoklati műfajokban jelentkezik, melyek nem támadtak egyszerre, hanem egymás után, de észrevehetetlen átmenetekkel. Ezen nehézségekből magyarázható, hogy többféle fölosztás lehetséges, a szerint, a mint ezt vagy azt a szempontot vesszük irányadóul.

Mi a külső történelemhez fogjuk alkalmazni az időrendi fölosztást, ennek igazolását abban látjuk, hogy a predikáció szerves viszonyban van az erkölcsi étellel, története tehát úgy az egyházi, mint a világi külső történettel párhuzamosan halad. Az egyházi válságok döntőleg hatottak az országokra és viszont a világi események és intézkedések arra indították az egyházat, hogy az igényekhez mérten intézkedjék. Tehát a predikációnak történetére is a külső események irányítólag hatottak, egy-egy nagyobb fontosságú eseménnyel a predikáció új korszaka kezdődött. Ennek alapján a magyarországi predikáció történetét három korszakra osztjuk, és pedig:

az első tart a kereszténység fölvételétől a protestantizmus keletkezéséig;

a második a protestantizmus behozatalától II. József király uralkodásáig;

a harmadik II. József halálától napjainkig.

Ezen fölosztásnál föltűnhetik, hogy az első korszakot a protestantizmus keletkezéséig számítjuk, holott: katolikus szempontból a trienti zsinat képez határvonalat. Ezen eljárásnak oka abban rejlik, hogy összefüggőleg akartuk tárgyalni az okot és okozatot, vagyis, hogy a katolikus reakciónak a predikációban jelentkező hatását megvilágítsuk, a protestantizmus elterjedése alatti állapotoknak kapcsolatos leírása által. Továbbá a kereszténység fölvételétől kezdjük a predikáció történetét, habár irodalmi termékkel e korból nem birunk. Hiszen nem állunk pusztán irodalom-történeti állásponton, hanem mint fönnebb kifejtettük, a predikációt mint oly egyházi intézményt tekintjük, mely a kereszténységtől elválaszthatatlan. A mint azon korabeli templomoknak nyomaira is alig akadunk s mégis

tudjuk, hogy ilyenek nagy számban voltak, úgy határozottan állíthatjuk, hogy predikáció is tartatott, habár erről irodalmi termékek nem tesznek tanúságot. Az egyház azonnal bevitte a művészetet a nép közé, az építészetet templomaival, az irodalmat szónoklataival és himnuszaival. A kereszténység fölvétele tehát a predikáció történetének kezdete. II. József uralkodása nem csak egyházi intézkedéseinél fogva bír korszakalkotó pontot a predikáció történetében, hanem inkább azért, mert ezen időben érték el azon eszmék, melyeket a protestantizmus szült, érettségük fokát s áthatottak minden réteget és intézményt, a mi nem maradhatott hatás nélkül a predikációra sem. Az igaz, hogy századunk első felének vége felé egészségesebb irány kezdett érvényesülni, de külön korszaknak nem vettük, mert egyrészt rövid időközt foglal magában, másrészt pedig napjainkig tart, tehát tulajdonképen a jelenkort képezi. A jelenkornak szerepét a fejlődésben azonban csak az utókor ítélheti meg.

Ezen sorrendben fogjuk a következő szakaszokban tárgyalni a predikáció történetét, de előre bocsátjuk a kereszténység terjesztésének rövid vázlatát, valamint az egyházi szónoklatnak azon korban rövid rajzát, mert előzményét képezik a tárgyalandóknak.

I. A hittérítés kora.¹

A bevezetésben mondtuk, hogy a predikáció történetét a térítés történetével kell kezdenünk. Ennek oka az, hogy már az első szónokokkal kell foglalkoznunk, ha kimerítő történetet akarunk nyújtani; s azonkívül természetes, hogy a későbbi magyar szónokok csak elődeiktől tanulhattak s azon az alapon fejleszthették a predikációt, a melyet a hittérítők letettek. — Ezen körülmény megjelöli a szempontokat is, melyekről a hittérítést tekintenünk kell. A jelen műnek nem képezi föladatát azon kérdéseknek megoldása, melyekkel a külső történet foglalkozik s azért ki nem terjeszkedhetik a hit-

¹ Lásd erről a korról. Religio 1855. évf. II. 57. sz. Magyar Sion 1864. évf. 442. l. — 1879. évf. 271 l. — Századok 1890. évf. 316 l. — 1867. évf. 18. l. — Lányi-Knauz: Magyar Egyháztört. 1866. I. 28. l. — Horváth M.: A kereszt első százada 1878. 3—109. l. — Pauer: Egyh. rend érdeme 1847. 1—8. l. — Balics: Ar. k. egyház tört. I. 222. s köv. II. Századok 1896. évf. 199. l. — Hummer: A szláv kereszténység hazánk mai területén a honfoglalás előtt 1896.

térítés kimerítő történetére, mely a politikai és egyházi viszonyoknak festését és az előmozdító vagy hátráltató eseményeknek leírását öleli fel. Mi a történettudománynak a kereszténység terjesztésére vonatkozó megállapításaiból kiindulva, levonunk következtetéseket a hittérítés mikéntjére, mert ez képezi dolgozatunk tárgyát.

Hogy ezen földadatunkat megoldhassuk, több kérdéssel kell foglalkoznunk. Ezeknek elseje azon vallási állapotokra vonatkozik, melyekben a magyarok térítői az országot találták, mert ezeknek ismerete világot vet nemcsak a kereszténység elterjedésének történetére, hanem a hirdetés módjára is. Továbbá a dolog természetéből folyik, hogy tudnunk kell, kik voltak azok, a kiktől eleink a keresztény igazságot tanulták, kik voltak az első hittérítők. Ezeken kívül ránk nézve legfontosabb annak a megállapítása, mit, milyen nyelven s milyen alakban tanítottak Magyarország apostolai.

1. Vallási állapotok a hittérítés korában.

A föld, melyet a magyarok a kilenczedik század vége felé részint elfoglaltak, részint megszálltak, hogy állandó hazát alapítsanak, a megelőző korban folytonos zavaroknak volt színhelye, melyeknek következtében ország nem alakulhatott, hanem aprócseprő népeknek gyűlhelye volt, melyek mintegy hírmondóknak maradtak, hogy dokumentálják népüknek egykori uralmát. Magyarok bejövetelekor a népesség következő elemekből alakult: avar, morva, vend, horvát, szerb, bolgár s oláh. Történeti szereplésüknek leírása nem képezi földadatunkat, hanem csak vallási állapotaik, melyeknek megteremtésébe politikai történetük is belefolyt.

A mai Magyarországon a római katonák és telepítvényesek előtt is hirdették már az evangeliumot és pedig valószínűleg maguk az apostolok. Caesareai Eusebius szerint, szent András apostol a szkitháknak hirdette az evangeliumot, ezen föld pedig a Fekete-tenger északi s nyugati partjain egészen a mai Erdélyig terjedt. A hagyomány szerint, szent Jakab apostol spanyol útjában az illyr szigeteket látogatta meg s püspököt is szentelt Sirmiumban. Tertullian tanúsága szerint pedig a harmadik század elején az evangelium a sarmaták, dákok, germánok és szkithákhöz is elhatott. Nagy Constantin alatt pedig a kereszténység Pannóniában általános volt elterjedve, a mit a talált keresztény-római ősemlékek bizonyítanak. A negyedik században a húnok kiirtották a keresz-

ténységet, mely itt-ott elszórtan tengődött a hun uralom bukása után is, de számot nem tett, minthogy külsőleg mint egyház nem jelentkezett s föl nem virágozhatott, mert a hunokat követték az avarok, a kiknek szereplése nem sokban különbözött a hunokétól. Tehát új térítésre volt szükség, hogy a kereszténység meghonosodjék e földön. Ezen föladatakra Nagy Károly vállalkozott a százszok meghódítása után. Fáradozásainak volt némi eredménye, habár nem tartós, mert sikerült az avarok fejedelmét is a kereszténység fölvételére bírni s a hierarchiát némileg rendezni, csakhogy a kereszténység erős gyökeret nem vert sem az avaroknál, sem a többi nemzetiségeknél. Az avarok elszéledtek az országban s összekeveredtek a bennlakó népekkel s egyéb erkölcsökkel a vallást is azokhoz alkalmazták. A kilenczedik századra esik szent Cyrill és szent Method működése is, mely annál fontosabb, mert akkor a jelenlegi Magyarországnak jelentékeny részét a szlávok bírták. Tudjuk, hogy a szlávok befogadták az evangeliumot, csakhogy uralmukkal azt is elvesztették, úgy, hogy csak árnyéka maradt a kereszténységnek, melyet pogány babonákkal vegyítettek.

Habár azonban a kereszténységnek ilyen szomorú sors jutott osztályrészül, az ismételt kísérletek daczára, még sem mondhatjuk, hogy a magyarok megtérítésére semmi befolyással sem bírtak volna a régebbi fáradozások. Más jellege van és más utakat követ a vad népeknek térítése manapság, mint a minőt követhetett a magyarok megtérítése; mert másképen alakul a tanítás, ha egészen ismeretlen dologgal akarjuk megismertetni a népeket és másképen, ha már bizonyos előkészülettel bírnak. Ezt az előkészületet teljesítették a régi térítések s az országban talált népeknek vallási viszonyai.

Tekintenünk kell a népeknek lélektani tulajdonságait, melyek nem változnak, minthogy a természethez tartoznak. A mit egyszer valamely nép elsajátított, azt soká megőrzi, habár nem is a maga lényegében, melyet talán föl sem fogott, hanem legalább a külsőségekben s leginkább azokban, melyek földi életével viszonyban vannak. Legkonzervatívabb a nép a vallásban, bizonyítéka ennek a babonának uralma. Pannónia lakói is megtartottak némi eszméket és igazságokat a kereszténységből, habár inkább pogányok, mint keresztények voltak s a hierarchiát nélkülözték. Ez annál inkább áll, mert a térítés ismétlődött s a közbeeső pusztítások nem tartottak századokon át, hanem múló jelleggel bírtak. Hiszen az avarok különbösek voltak a vallási dolgok iránt s ime a keresztény-

ség annyira meggyökerezett náluk, hogy Baján, habár különben pogány volt, az evangéliumra esküszik s a pannóniai legenda szerint, 884. évben szent Metódot Morvaországból Dunántúlra hívják s a fejedelem ünnepélyesen fogadja. Ez nem képzelhető annak föltevése nélkül, hogy a kereszténység nem pusztult ki egészen azon vidékekről, melyet a magyarok elfoglaltak.

Hogy ezek a körülmények előkészítették a magyarokat a kereszténytan fölvetelére, szintén lélektani okból következtethető. Vándorlásaik közben találkoztak keresztényekkel, sőt oly rokonságokkal, melyek már keresztények voltak. Nemzeti jellegük a közömbösség a vallás iránt; de ezt nem szabad úgy értenünk, hogy semmi vallási szertartást vagy igazságot másoktól el nem sajátítottak, hanem bizonyos engedékenységgel mások vallása iránt és mint laza ragaszkodást a saját vallásukhoz. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy a kereszténységet nem üldözték s csak akkor léptek föl ellenségesen, mikor materiális vagy politikai érdekeiket érintette. A vallás lényegéhez nem emelkedtek föl, a mi a már megkeresztelt Géza fejedelemnek eljárásából és gondolkodásmódjából is világos. Ők is keverték vallásokat a szerint, a mint egyik vagy másik vidéken hosszabb vagy rövidebb ideig tanyáztak.

Midőn mai hazájukban megtelepedtek, egy századot töltöttek a benlakó népek között, míg az első térítők jelentkeztek. Elképzelhetlen, hogy ezen idő alatt nem érintkeztek volna a leigázottakkal s a mint ezek az ő pogány szokásaikat részben fölvevették, úgy ők is sokat elsajátítottak tőlük. Vagy talán az képezett akadályt, hogy folyton hadakoztak? Ezt sem szabad úgy érteni, hogy az egész népesség mozgásban lett volna, nagy része csak olyan nyugodt életet folytatott, mint a többi benlakók. S ha tekintetbe vesszük, hogy éppen az asszony-nép időzött a házi tűzhely mellett, megtaláljuk a csatornát, melyen a kereszténység némi árnyéka a pogány magyarok között még a térítés előtt is elterjedt. A nőnemet a kíváncsiság és az újdonság utáni vágy sűrű érintkezésbe hozza egymással; ugyanezt kell tartanunk a magyar asszonyokról, a kik szintén közlekedtek az idegen nemzetségekkel s elsajátítottak vallási szokásokat és tanokat, melyeket nemcsak hogy magukba nem fojtottak, hanem természetüknél fogva tovább adtak. Részt a nevelés, részt azon hatás folytán, melyet a nőnem a férfiakra mindig gyakorolt, a kereszténység nem maradhatott teljesen idegen és ismeretlen a magyarok előtt, tehát a térítés előtti század nem mult el haszon-

talánul a kereszténységre nézve, mert a létrejött állapotok megkönnyítették annak végleges terjesztését, szervezését. Különben nem magyarázható az a tény, hogy szent István rövid idő alatt annyi püspökséget alapított, ez példátlanul áll az összes népek történetében.

Megerősít meggyőződésünkben Piligrinnek, paszaui püspöknek VII. Benedek pápához 974-ben intézett levele; az idevágó hely következőleg hangzik: «A qua ergo praefata Ungarorum gente multis precibus ipse invitabar venire aut missos meos in opus Evangelii illuc dirigere. Ad quos dum transmitterem satis idoneos viros ex monachis, canonicosque presbyteros, atque de singulis ecclesiasticis gradibus clericos, et vita omnique conversatione illorum sic ordinata, quemadmodum in gestis Anglorum didici; tantum divina gratia fructum statim ministravit ut ex iisdem nobilioribus Ungaris utriusque sexus catholica fide imbutos atque sacro lavacro ablutos circiter quinque millia Christo lucrarentur. Christiani autem, quorum *maior pars* populi est, qui ex omni parte mundi illuc tracti sunt captivi, quibus nunquam licuit soboles suas nisi furtive Domino consecrare modo certatim nullo obstante timore offerunt eos baptizare, gratulantur omnes tamquam de peregrinatione sua in patriam reducti, quod Christiano more oratoria andeant construere et licentia percepta linguam ligatam in laudem Salvatoris praesumunt solvere... Sed et aliae Schlavorum provinciae ad credendum promptae».¹

A körüllakó népeknek ezen hatását s az egyes vállalkozó papoknak kísérleteit vehetjük tágabb értelemben térítésnek; a tulajdonképeni térítés akkor kezdődött, mikor az hivatalos jelleget nyert és következetes rendszerben történt. Ennek kezdete Géza fejedelem uralkodásával esik össze. A térítés időszaka pedig szent Gellért föllépéséig tart.

2. Kik voltak az első hithirdetők?

Midőn Géza fejedelem Ottó császárral 973-ik évben békét és barátságot kötött, a német püspökök érkezettnek látták az időt, hogy a magyarok megtérítéséhez fogjanak. Az első, ki ilyen szándékkal jött az országba, *Wolfgang* einsiedelni benczés apát, később regensburgi püspök volt, a ki előkelő családból származott, buzgó-

¹ Memoria Epp. Nitr. 26. 1.

ságból egyházi pályára lépven, a hittérítői munkát választotta. Buzgó fáradozása azonban nem járt megfelelő sikerrel, részint azért, mert a kezdet és nyelv nehézségeivel kellett megküzdenie, részint pedig, mert idő előtt visszahivatott. A tömeges térítések Pilgrin passauai püspök által küldött papoknak köszönhetőek. A közbejött politikai zavarok gátolták ugyan némileg a térítés munkáját, de meg nem akasztották, mert a keresztény hithirdetők szabadon járhattak az országban. Miután a béke helyreállt, nemcsak bajor papok jöttek az országba, hanem morva- és csehországi szerzetesek is özönlöttek be.

Az utóbbiak közül kivált *szent Adalbert*. Születését 950-re teszik. Atyja, Zlaunik, előkelő cseh nemes volt, a szász császárház rokona. Az ifjú Adalbert tanulmányait Magdeburg városában végezte, a nagyhirű Ottrik vezetése alatt, visszatérven hazájába, 983-ik évben prágai püspökké szenteltetett s mint ilyen több éven át áldásosan működött, oktatván a népet nemcsak szóval, hanem szent életével is. Minthogy népe mások által csábítatva, ellenséges indulattal kezdett iránta viseltetni, elhagyta székhelyét és a római benczések kolostorába lépett 990-ik év táján. Itt azonban csak két évet tölthetett, mert a csehek csak távoztával látták, mit vesztek vele s követséget küldöttek visszahívására, melynek ő XV. János pápa parancsára engedett s hat szerzetes társával, kik között Asztrik is volt, útnak indult. Elfoglalván püspöki székét, első gondja volt a hitéletet emelni s ezen célból alapította a breunovi kolostort, melynek apátjául Asztrikot rendelte. Minthogy reményeiben ismét csalatkozott, látván népének gonoszságát, elhagyta püspökségét s Magyarország felé vette útját, folytatta a Pilgrin által megkezdett művet s azzal koronázta, hogy 996-ik évben az egész fejedelmi házat megkeresztelte. Hazánkból poroszokhoz ment hithirdetés végett, de csak rövid ideig tartott ottani működése, mert 997-ben ápril 23-ikán megöletett.

Ugyanazon évben Géza is meghalt s a fejedelmi széken fia, *István*, követte, ki a pogány fölkelés leverése után mindenfelől szerzeteseket hívott be, hogy a kereszténységet az egész országban megerősítse s a babonáktól megtisztítsa. Brunó ugyanis szent Adalbert életrajzában következőleg nyilatkozik az akkori magyar kereszténységről: «Inmiscbatur cum paganismo polluta religio et coepit deterior esse barbarismo languidus et tepidus christianismus». Ezen célból sok kolostort alapított, melyek beözönlött szer-

zetesekkel teltek meg. A legelőkelőbb helyet a pannonhalmi apát-ság foglalja el, melynek érdemei *Asztrik* személyéhez fűződnek, ki személyesítője azon fáradozásoknak, melyeket a benczés-rend a kereszténység megerősítése körül kifejtett. Asztrik Csehországban született s már gyermekkorában Adalberttel barátságot kötött s minthogy néhány évvel idősebb volt, oktatta is s felsőbb tanulmányok végett Magdeburgba ment vele. Tanulmányai elvégezte után elváltak, de midőn Adalbert Rómába megy, ismét együtt van gyermekkori barátjával. Asztrik neves szónokká képezte ki magát, a kit a prágaiak Adalbert visszahívásával bíztak meg, a mi, mint láttuk, sikerült is. Ezen útjában találkozott Asztrik először Gézával és Istvánnal, de akkor még nem állapodott meg az országban, hanem barátja oldala mellett maradt, a ki őt az ujonnan alapított breunovi zárda apátjává nevezte ki. A beállt zavarok következtében Magyarországra menekül szerzetes társaival s Gézától vendég-szeretőleg fogadtatván, itt telepedik le s pannonhalmi apáttá s később esztergomi érsekké lett s mint ilyen 1030-ik év körül befejezi munkás életét.

Megemlítendőek még: *Domonkos* nevű pap, kit szent Adalbert küldött az országba és *Sebestyén*, Asztriknak társa, valamint *Bonifác* nevű szerzetes, a ki szintén a breunovi kolostorból került az országba. Ezeken kívül még a lengyel származású *Zorárdot* és *Benedeket* említik a kútfők, a kik azonban inkább imádsággal és szent életükkel segítették elő a kereszténység terjedését. Nevezetesebb térítők továbbá *Bonipert* szent Istvánnak udvari papja s később pécsi püspök, azután *István* és *Modestus* nevű papok. Szent Istvánnak és a bevándorolt nemeseknek buzgósága, ezen fáradhatlan hittérítőknek munkássága lehetővé tette, hogy 1010. év körül a hittérítés befejezettnek tekinthető s a kereszténység fön-tartása s megerősödése hazai kezekbe tétetett le. Méltán mondhatta Mór, pécsi püspök, Anastázus pécsváradi apátnak: «Te apát! jól tudod, mennyi ideje, hogy mesterünk szent Adalbert bejött Magyarországra, ki ezt a királyt, midőn még kis gyermek volt oktatta; s most tudjuk, hogy ifjú korra jutva, minden vele lakozókkal jót tesz. De a mi munkánk sem vala hijában, mert a kiket látánk, hogy bálványoknak szolgáltak, most látjuk, hogy a Jézushoz buzgón ragaszkodnak».¹

¹ Szent Gellért legendája 7. fejr. Szabó K. ford. Emlékiratok 58. l.

Ezen időben kezdődik a tulajdonképeni magyar egyházi élet, mert a külföldi befolyás csak a vezetésre szorítkozik, a munkásokat a megtért nemzet fiai és intézetei szolgáltatják, azért az egyházi szónoklat történetében is új kor virradt föl, mert a hierarchia rendezésével a lekipáasztorkodás is rendes irányt vett s a tanítás terén a saját erejére és képességére utaltatott a nemzet. Iskolák keletkeztek, melyek a nemzet fiait nevelték, hogy honfitársaikat a vallásban oktassák és a keresztény erkölcsökben megerősítsék. Még később is találunk vidékeket, melyeken a pogányság tulsúlyban volt, azonban tekintve azt, hogy ezeknek térítése már benszülöttek munkáságának köszönhető s így a hitterjesztés a nemzetbe vetett magnak természetes kifejlődése, az országnak kereszténységét a nevezett időtől számíthatjuk, a mint a királyságot a második évezred kezdetétől, habár később is találunk oly törekvésekre, melyek annak megdöntését célozták.

3. Mit tanítottak a térítők.

Ezen kérdésre megfelelünk, ha vizsgáljuk részint a körülményeket, részint a térítés természetét. *Daniel* winchestri püspök következő utasítást adott egyik levelében szent *Bonifácnak*, Németország apostolának: «Hamis isteneik származási fáját ne támadd, hanem véleményüket elfogadván, hogy isteneik egymástól származnak, vezesd annak beismerésére, hogy emberek módjára születtek s egykoron nem léteztek, hanem kezdetük volt egyszer, következőleg inkább emberek, mint istenek. Továbbá kérdezned kell, vajjon a világnak volt-e kezdete. Ha pedig erre igenlőleg felelnek, kérdezd, ki teremtette, minthogy az időben született istenek számára világ hijában nem volt hely. Ha ellenvetik, hogy a világ öröktől fogva van, úgy mutasd ki ennek lehetetlenségét. Hasonlóképen kérdezd, ki kormányozta a világot az istenek előtt és ki kormányozza most? Hogyan vethették a később született istenek a világot hatalmuk alá? Hogyan lett az első isten, mikor és ki nemzette? Vajjon még most is születnek-e istenek, vagy mikor szűnt ez meg, mert különben számuk végtelen volna? Hogyan lehet tudni, melyik köztük a leghatalmasabb? Hogyan kerülhető ki a hatalmasabbnak megsértése?»¹ Alább pedig következő tanácsokat ad: «Kérdezd meg őket,

¹ S. Bonifacii opera ed. Giles I. 46.

ha az istenek mindenhatók és igazságosak, miért nem jutalmazták meg tisztelőiket és nem büntetik ellenségeiket, kik csökkentik tiszteletüket. A keresztények a legszebb és legtermékenyebb vidékeket bírják és a világnak nagyobb részét hatalmuk alá vetették, kiirtván a bálványimádást, melynek azelőtt az egész világ hódolt, a míg Krisztusnak, az egyedüli és mindenható Istennek és világkormányzónak kegyelme által életre nem kelt és Istennel ki nem engesztelődött». *Alkuin* pedig (ep. 28.) a hittérítőknek a következő három tárgyat ajánlja: 1. a lélek halhatatlansága, a mennyei boldogság és örök kárhozat; 2. Szentháromság tana; 3. kiváltképen az emberi nemnek megváltása Jézus által.

Ezeket az irányelveket követték az összes térítők a tananyag megválasztásában, a mi alól elődeink apostolai sem tettek kivételt, mert Irrhonból terjedt el a kereszténység Britanniában, innen Németországban¹ s németek voltak a magyarok térítői. Ez az egyháznak térítési rendszere, hogy mennyire lehet, kimélettel van a népek vallási fogalmaival szemben s irtólag csak ott lép föl, hol a téves eszmék a kereszténységgel ellenkeznek s azt akadályozzák. Különben a meglevő nézetekre alapítja tanítását. A hithirdetőknek első föladata volt az Isten fogalmát kijavítani. Az ősmagyarok természetimádók voltak, tehát a nap, a föld, a tűz, a lég mint hatalmas geniusok szerepeltek vallási meggyőződésükben. A térítőknek ezt kellett megragadniok, hogy az Isten fogalmához vezessék, kimutatván, hogy ezek csak teremtett erők, melyeket az Isten teremtett és igazgat. Beszéltek a Szentháromságról, hogy a keresztény vallásnak alapigazságával megismerkedjenek, a mint azt Pilgrin érseknek VII. Benedek pápához 974-ben küldött hitvallásából tudjuk. Minden vallásban föltalálható az összülék boldog állapotáról szóló tan, a magyaroknál sem lehetett ez máskép. Ehhez kapcsolták a térítők az első bűnbeesésről s a megváltás szükséges voltáról szóló tant, valamint az ég és föld közötti viszonyt s az ember célját megmagyarázták s megmutatták az utat, melyen azt elérni lehet. Az áldozatok ismét alkalmat nyújtottak Krisztus kereszttáldozatának megismertetésére és annak kimutatására, hogy csak Krisztus által lehet üdvözülni. Ennek folyományaként előadták annak szükségét, hogy mindenki Krisztus egyházának tagja legyen s melyik az az egyház, hogyan léphet az ember tagjai közé, mik a kötelességei.

¹ Lásd fönnebb Pilgrin levelét.

Erről a szentségek és erkölcsi törvények előadása által világosítottak föl, mert a keresztség a belépésnek eszköze, a többi szentség pedig szükséges, hogy az ember élő tagja legyen az egyháznak.

Különösen a bűnbánat szentségéről kellett szólniok, mert ez legközelebbi viszonyban van az étellel, mint a túlvilági célra előkészítő állapottal. A gyarlóságot mindenki érzi magában s annak következményét, a bűnt; ez annál kirívóbban jelentkezik az újonnan megtérteknél, a kiknek a kereszteni erkölcs megtartása nehezebb. Hogy tehát ne csüggedjenek s erkölcsaik fokról-fokra nemesedjenek, a bűnbánat ismerete s gyakorlása elkerülhetetlen föltét. A magyarok térítőinek sok esetben nem kellett a legelemibb igazságokat magyarázni, mert, mint fönnebb láttuk, a keresztyénység nem volt egészen ismeretlen előttük. Ilyen esetben csak javításra s kiegészítésre volt szükség. A bírt ismeretekhez fűzték az új igazságokat s az előbbieknél okait magyarázták s összefüggését a többi keresztyén tanokkal. Ezen körülménynek köszönhető, hogy a térítés oly rövid idő alatt fejeztetett be s kezdetét vette a rendes pásztorkodás.

4. Milyen alakban és nyelven szónokoltak a térítők?

A szónoklat alakja a tárgyhoz és a célhoz alkalmazkodik. A hithirdetőknek célja volt hallgatóikat a keresztyén vallásba bevezetni, az evangeliumnak aaptanait, úgy a hitre, mint erkölcsre vonatkozókat, megismertetni s azoknak befogadására s követésére indítani. Ezen célra azonban csak a katechetikai szónoklatok alkalmasak. Láttuk, hogy a magyarok térítői németek voltak, vagy olyan papok, a kik német iskolákban végezték tanulmányaikat. Németországban azonban már elméleti utasításokat is adtak a szónoklat kezelésére s különösen a népszónoklat sikeres alkalmazására az első oktatásnál.

Hrabanus Maurus, a nyolczadik századnak legnagyobb tudósa a ki a fuldai iskolán sok éven át tanított, egy munkát írt ezen cím alatt: «De institutione clericorum». Ezen mű harmadik könyve foglalkozik az egyházi szónoklás művészetével, előre bocsátván a rhetorica általános szabályait. Tartalma ugyan nem eredeti, mert N. Gergelynek «regula pastoralis» és szent Ágostonnak «de doctrina Christiana» című művéből van merítve, a mit Hrabanus a 15. fejezet végén maga is bevall, de bizonyítéka annak, hogy a térítők alaki képzettséggel is rendelkeztek. A 30. fejezet mondja: «Quod facili

locutione debeat vulgus doceri», ezzel meg van jelölve az alak, t. i. hogy nem kell a szép és magas beszédre törekedni, hanem oktatni kell. A 37. fejezetnek tárgya: «De discretionem dogmatum iuxta qualitatem auditorum»; ez utasítja a hitszónokot, hogy válogassa meg a hitigazságokat a hallgatók fogékonysága szerint, milyen sorrendben kell a hitigazságokat közölni, mert mint a 31. fejezetben előadja, a szónoknak célja «ut doceat, delectet, flectat». Hrabanusnak ezen művéből arra is következtethetünk, hogy szent Ágostonnak «de catechizandis rudibus» című munkája kézikönyvvül használtatott. A német igehirdetők mintákkal is rendelkeztek, hiszen szent Bonifácznak tizenöt beszédje katechetikai előadás s ezekről levonhatjuk az alakot, melyben elődeinket oktatták. Fő jellemző vonása ezen beszédeknek, hogy a hitcikkelyek magyarázatát összekötik erkölcsstani igazságok fejtegetésével s azoknak követésére való buzdítással; azonkívül, habár a szentatyák műveiből vannak merítve, kerülnek minden magasabb philosophiai s theologiai tárgyalást. Röviden megjelölik az igazságot, melyet hinni és tartani kell, mint-hogy az az Isten akarata s egyedüli út az örök boldogságra.

Mutatóul közöljük itten szent Bonifácznak 15. beszédjét: «Halljátok testvéreim s fontoljátok meg jól, minek mondatok ellent a keresztség fölvetelésénél! Ellentmondatok az ördögnek és összes cselekedeteinek, hiúságainak. Mik az ördög művei? — A következők: kevélység, bálványimádás, irigység, gyilkosság, rágalmazás, hazugság, esküszegés, gyűlölködés, paráználkodás, házasságtörés, lopás, hamis tanúság, rablás, falánkság, iszákosság, fecsegés, veszekedés, harag, bájital használata, ördögidézés, jósolás, boszorkányokban való hit, magzatelhajtás, engedetlenség, amulettek hordozása. Ezek és hasonló az ördög cselekedetei, melyeknek ellentmondatok a keresztségben, mert, mint az apostol mondja, a kik ilyet tesznek, megérdemlik a halált és nem érik el Isten országát. Minthogy Isten kegyelméből hiszszük, hogy ti ellentmondtok a nevezett dolgoknak szívvel-lélekkel, hogy a bocsánatra méltók legyetek, intlek testvéreim, hogy megemlékezzetek arról, a mit Istennek fogadtatok. — Mert először fogadtatok, hogy hisztek a mindenható Istenben és Jézus Krisztusban az ő Fiában és a Szentlélekben, mint egyetlen mindenható Istenben, tökéletes háromságban. — Ezek az Isten parancsolatai, melyeket megtartanotok kell, t. i. hogy a bevallott Istent szeressétek egész szívetekből, teljes lelketekből és minden erőtekből és felebarátotokat mint magatokat. Ezen parancsokban

van az egész törvény és próféták. Legyetek türelmesek, legyetek könyörületesek, jószívűek, tiszták és mocsoktalanok. Tanítsátok gyermekeiteket és szolgáitokat Isten félelmére. — Békítsétek ki a czivódókat, a bíró ítéljen igazságosan s ajándékra ne nézzen, mert az ajándékok a bölcslet is elvakítják. Üljétek meg a vasárnapot s jöjjetek templomba, hogy ott imádkozzatok és ne fecsegetek. — Adjatok alamizsnát képességetek szerint, mert a mint a víz a tüzet oltja, úgy törli el az alamizsna a bűnt. Legyetek vedégszeretők az idegenek iránt, látogassátok a betegeteket, gondoskodjatok az özvegyekről és árvákról, fizessétek a tizedet; s a mit nem akartok magatoknak, ti se tegyétek másnak. Egyedül Istent féljétek és mindenütt. Mint szolgák legyetek engedelmesek s mint urak igazságosak szolgáitok iránt. El ne felejtsetek az Úr imádságát és a hitvallást s tanítsátok reá gyermekeiteket. Tartsátok meg a böjtöket, szeressétek a jót s álljatok ellen az ördögnek s járuljatok maga idején az Úr asztalához. Ezek s hasonló dolgok azok, melyeket az Úr parancsol. — Higyjetek Krisztus jövetelében, a test föltámadásában s utolsó ítéletben, a melynél a gonoszok kiválasztatnak az örök tűzre, a jók pedig örök életre. Itt az Istenben örök élet lesz halál nélkül, világosság sötétség nélkül, egészség nyavalya nélkül, megelégedettség éhség nélkül, boldogság félelem nélkül, öröm bánat nélkül. Itt örök dicsőség van, mert az igazak fényleni fognak, mint a nap, mert szem nem látta s fül nem hallotta s az ember szívébe nem szállt, a mit Isten azoknak készített, kik őt szeretik. — Arra is figyelmeztetlek testvéreim, hogy az Úr születésnapja közel van, hogy minden kicsapongástól tartózkodjatok és paráználkodástól, tisztátalanságtól s minden gonosz cselekedettől. Haragot, irigységet és gyűlöletet, mint mérget vessetek ki szívetekből. Feleségeitekkel is tisztán éljétek, ékeskedjétek jó cselekedetekkel, adjatok alamizsnát Krisztus szegényeinek; hívjátok meg a szűkölködőket asztalotokhoz. Mindenkiel békében éljétek s engeszteljétek ki az ellenségeskedőket. Ha ezt Krisztus segítségével teljesítitek, úgy az életben bizvást járulhattok az Úr asztalához és a jövőben bizton az örök üdvösségbe mentek.»

És lássunk egy homiliát, melynek Hrabanus Maurus a szerzője: «Homilia contra paganicos errores, quos aliqui de rudibus Christianis sequuntur.» — Bevezetésül előadja Istennek parancsait, melyeket Isten a zsidóknak adott a pogányokat és a bálványozást illetőleg. Azután így szól: «Hallottátok feleim, milyen borzasztóan

fenyegetődzik Isten szava azoknak, kik az ő ellenségeit maguknál tűrik; attól félek, hogy lakótársaitok botrányt adnak nektek s ti rossz erkölceiket követitek. Mert hogyan uralkodhatnak egykoron Krisztussal és angyalaival azok, kik a földön az ördöggel és ennek szolgáljaival czimborálnak? Hogyan örvendhetnek majd egykoron a szenteknek örökké való lakomáján azok, a kik a pogányoknak istentelen lakomáinál dőzsölnek? Vagy hogyan zenghetnek az angyalok társaságában egykoron az örök fényben Istennek dicsőséget azok, kik itten az ördögnek tiszteletére sajnálatra méltó játékokban részt vesznek? Az Apostol tiltja ezt a közösséget, midőn mondja: «Szerelmeseim fussatok a bálványok tiszteletétől». (I. Kor. 10, 14.) És egy másik helyen: «Ne vonjatok egy igát a hitetlenekkel». (II. Kor. 6, 14.) Azért szeretteim tisztuljatok meg ilyen tévelytől s tartsátok gyermekeiteket s alattvalóitokat is vissza ilyenektől. Senki közületek semmiféle okból ne kérjen tanácsot varázslóktól, kuruzslóktól, jósoktól még betegség ellen sem; senki sem olvastasson magára! Mert a ki ilyen bűnt elkövet, azonnal elveszti a keresztség szentségének malasztját, mint hogy káromolja az Istent és pogány és ha csak nem alamizsnálkodik s szigorú bűnbánatot nem tart, örök halállal fog meghalni. Hasonlóképen ne figyeljetek jóslatokra a madarak énekéből, hogy ezt ördögi értelemben magyarázzátok! Senki se válaszszon különös napokat elutazásra s hazatérésre, mert az összes napokat Isten teremtette; hanem mikor útra keltek, vessetek keresztet magatokra s mondjátok a hitvallást és a miatyánkot, ilyen módon bizonynyal Isten oltalma alatt fogtok utazni. Ennélfogva kérjétek az Istent és neki egyedül szolgáljatok, őrizzétek testi és lelki tisztaságtokat, kerüljétek a paráznaságot mint a dögvészt és halált, legyetek mértékletesek, alázatosak, szelidek és türelmesek, szivleljétek meg a mértékletességet és tartsatok ki az igaz hitben és jó cselekedetekben egész éltetek végéig; úgy haladék nélkül bejuttok az örök életbe megváltónk Jézus Krisztus kegyelme által, a ki az Atyával és Szentlélekkel él és uralkodik mindörökké. Amen.»¹

Mint látjuk, egészen népszerű hangon van tartva a beszéd, az atyai gondosság érzik ki minden szóból. Nem találunk benne szónoki páthoszt, melylyel az érzelmekre és szenvedélyekre akarna hatni, ezt pótolta a szent élet és kenetesség, melylyel a beszédek elmondattak. Hogy ennek az egyszerű predikálási módnak cred-

¹ Cruel : Gesch. der deutsch. Predigt. Detmold. 1879. 14. és 62. l.

ménye volt, onnan magyarázható, hogy a hallgatók közel álltak a természetes állapothoz, mely fogékonyabb minden iránt, kivált ha az ujság ingeréhez az előnyök látszata járul. Hiszen elődeink láthatták, milyen életet éltek maguk a térítők s mennyivel különbek azoknak erkölcssei, a kik az új tant követték.

Egyébíránt természetes eszük is dictálta, hogy mégis jobb volna az élet, ha mindazt megtartanák, a mire őket a térítők tanítják. Az erkölcsök és gondolkodásmód még nem tértek el annyira a természetes iránytól, hogy a legelemibb igazság elismerésére a józan észnek sokféle bizonyítékra és indító okra lett volna szüksége.

Talán fölösleges lenne azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy milyen nyelven szónokoltak őseink térítői, ha nem merültek volna föl különböző nézetek, melyeket egyesek saját koruk viszonyainak a régiekre való alkalmazásával fölállítottak.

Katona¹ azon nézetten van, hogy Géza korában az előkelőbbek tudtak latinul, miből némelyek azt hozták le, hogy a hittérítők latin nyelven predikáltak s a honi nyelvvel egyáltalában nem törődtek. Eltekintve attól, hogy Katona ellentmond önmagának a 612. lapon, midőn beszéli, hogy Géza idegen nevelőt adott fia, István mellé, mert a magyarok között nem akadott egy sem, a ki a latin nyelvben kellő jártassággal bírt volna; — mondom, eltekintve ettől, Katona téves fölfogásának oka abban rejlik, hogy a korabeli állapotokat átültette az őskorba. Ő természetesnek találta, hogy ha az ő korá-

¹ Hist. duc. 519. l. Utrum autem isti religionis verae praecones idioma Hungaricum iam antea calluerint, aut Hungari Teutonicum a vicinis Germanis vel Christianis captivis prius edocti fuerunt, incertum est. Fortasse iam tunc Hungari, saltem nobiliores, e quibus quinque millia sacro latice tincla fuisse Piligrinus scribit, linguam Latinam, quam gens ista semper familiarissimam habuit, edidicerunt. Hanc enim necessitatem iis imposuit ignorantia linguarum Europearum, ut commune omnibus gentibus idioma sibi familiare redderent, cuius beneficio sermones cum populis adeo diversis miscere possent. — De a 611. lapon mondja: «Geyza huius idiomatis notitiam eo magis Hungaris necessariam esse censuit, quominus vel ipsi vicinorum gentium linguas, vel istae Hungaricam callerent. Ne proinde filius fallacem interpretum operam adhibere cogeretur, si quando cum legatis externis agendum foret Latinum sermonem apud omnes gentes eruditas communem ei quoque familiarem esse voluit. Quum nondum ullus ex Hungaris, armatum potius, quam togatum Palladem adhuc secutis, idoneus in eam rem magister haberi posset, aliunde fuit arcessendus, qui politioribus studiis tenerum principem inbueret.

ban minden kabátos ember latinul értett és beszélt, a vezérek korában legalább a főnemesek értettek e nyelven. Csakhogy abban a korban az előkelőség nem járt nagyobb műveltséggel is, a mint ezt nemcsak honi történetünk, hanem az összes nemzetek története bizonyítja. Különben is vannak történeti adataink, hogy a magyar fejedelmek és vezérek tolmácsok segítségével tárgyaltak a külföldi uralkodók követével, a mire nem lett volna szükség, ha a latin nyelv birtokában lettek volna. Szent Istvánról¹ tudjuk, hogy beszélt latinul, de elődjéről erre nézve semmi bizonyítékunk sincs.

De ha el is fogadnók Katonának nézetét, a predikáció nyelvére ebből következtetést nem lehet vonni. Azon korban, melyben «cuius regio, illius religio» elve érvényesülhet, még elfogadható volna az a vélemény, hogy elégséges volt a főnemeseknek predikálni, a többi vakon indult utánuk. De hiszen a térítés koráról van szó, melyben a magyarok nem igen voltak hajlandók ilyen elveket tűrni, a mint ezt a lázadások bizonyítják s azonkívül a hithirdetők nem nagy eredményt értek volna el, mert homokra építettek volna s művüket a legkisebb szél elfujta volna. Már pedig látjuk, hogy a kereszténység megerősödött és a lázadások meghiusultak, a mi csak úgy érthető, ha az új vallás a lélek meggyőződésébe ment át, a mi közvetlen oktatás és buzdítás nélkül lehetetlen. Ha pedig az előkelő osztály járatlan volt a latin nyelvben, annál inkább áll ez a köznépről. Mert hol sajátította volna el a nyelvet? Nyelvtanból ez lehetetlen lett volna iskolázás nélkül, már pedig anachronizmus lenne állítani, hogy a magyarok a térítés előtt már iskolába jártak. Gyakorlatból pedig csak úgy lehet egy nyelvet megtanulni, ha az illető néppel közlekedünk; azonban abban a korban már csak olasz, francia, spanyol népet találunk, a római vagy latin nyelv holt nyelv, melyet csak az egyház és a tudósok mentettek meg a feledéstől. A térítők számára tehát nem maradt más mód hátra, mint hogy vagy a magyar nyelvet elsajátítsák, vagy pedig tolmács segítségével tanítsanak.

Hogy tolmácsok találhatók voltak, nem szenved kétséget, mert hiszen a magyarok már egy század óta laktak mindenféle népekkel érintkezve új hazájokban. Lehetetlen azt gondolni, hogy csak néma jelek által közlekedtek volna. Ha el is tekintünk az emberi természettől, mely nem ismer közömbösséget, bizonyítja a

¹ Érdy: Szent István életrata. V. fej. 7. l.

szóbeli közlekedést az a sok szláv szó, mely a magyar nyelvben meghonosodott. A szóbeli közlekedés pedig meg nem áll a nyelvkeveréknél, hanem a nyelv elsajátításáig halad; az országban lakók közül sokan elsajátították a magyar nyelvet. Nem szabad azonban a nyelvismeretet pusztán a benlakó népekre szorítanunk, mert már kezdetben akadtak németek is, a kik járatosak voltak a magyar nyelvben. Ekkehard beszéli krónikájában, hogy a magyarok S.-Gallenben tolmács segítségével beszéltek Heribaldus fráterrel. «Quid velit curque non fugerit, mirati, ferro interim parcere necatoribus iussis, primipilares *per interpretes* interrogantes.» Más helyen meg Heribaldusnak a borról tett megjegyzését szintén tolmács által érti meg a magyar: «Quod ille per interpretem audiens».¹ Ez a tolmács csak német lehetett, mert Heribaldussal, a ki a krónika szerint együgyű ember volt, aligha beszélhetett latinul.

De a papok között is akadtak egyesek, a kik még a rendszeres térítés előtt is értették és beszéltek a magyar nyelvet. Hiszen a kilenczedik század gazdag volt a térítési vállalkozásokban, sokan felsőbb küldetés vagy meghívás nélkül is próbáltak szerencsét, némelyek buzgóságból, mások meg jobb sorsot keresve az idegenek között. Gondoljunk csak az új világ fölfedezését követő korra, hogyan özönlöttek a szerencselovagok az új hazába. A kilenczedik században a hithirdetés tartozott azon vállalatok közé, melyek előnyös helyzetet biztosíthattak annak, ki szerencsés pillanatban fogott a munkához. Képzeltető tehát, hogy nem egy pap kísérelte meg a magyarok megtérítését még a hivatalos missió előtt s a siker érdekében elsajátította a magyar nyelvet. A fönt idézett krónikában van említés téve egy ilyen papról, kit a magyarok magukkal hurczoltak hogy a külföldön tolmácsuk legyen. Ekkehard mondja róla: «Linguae bene eorum sciulus, propter quod etiam eum vitae servaverant, cum eis valenter clamabat; cumque iam satis lingua eorum insanisset, antiphonam de s. Cruce, eius postero die inventio erat «Sanctifica nos» lacrimans incoeperat». Ez a pap tehát már egészen jártas volt nemcsak a magyarok nyelvében, hanem szokásaikban is, hiszen dalaikat is ismerte, melyek aligha voltak épületes tartalmuak, mert bűnbánólag könyezett az ének után.

Már most, ha a megelőző korban akadtak nemcsak világiak, hanem papok is, kik magyarul beszéltek, mennyivel inkább kell azt

¹ Pertz. II. 104—107.

föltételeznünk a térítés koráról. A ki a czélt akarja, annak akarnia kell az eszközt is, a hittérítők vallásos buzgóságából fogtak munkájukhoz, tehát csak úgy, mint mai nap, vagy már megelőzőleg megtanulták a térítendő magyarok nyelvét, vagy pedig kezdetben tolmács által értették meg magukat, de rövid idő múlva honi nyelven hirdették Isten igéjét. Hogy erre egy évi tanulás sem volt szükséges, kiviláglik abból, hogy nem nyelvtanból tanulták a nyelvet, hanem gyakorlatból; már pedig a mindennapi tapasztalás bizonyítja, hogy ilyen nyelvtanuláshoz nem kell hosszú idő.

Egyébiránt hogyan is volna gondolható, hogy oly érzékfőlötti fogalmak, mint a keresztény hitigazságok, idegen nyelven olyan rövid idő alatt s olyan alaposan átültethetők lettek volna a magyarok lelkébe, mikor még az anyanyelven való tanulás is oly nehezére esik annak, a ki az érzékfőlötti dolgokról való gondolkodásban járatlan. Már pedig, ha a leghizelgőbb véleménynyel is akarunk lenni őseink felől, foglalkozásuk s faji jellegük után — melynek a philosophálás nem sajátja — ítélve, valami különös fogékony-ságot nem tulajdoníthatunk nekik; tehát csak a természetes megoldást vehetjük föl. Még távolabb áll tőlünk némelyeknek abbeli nézete, hogy a térítők csak annyira oktatták eleinte eleinket, a mennyire ezt idegen nyelven teheték. Az igaz, hogy lehetetlenre nem törekedtek, theológusokat nem akartak őseinkből nevelni s így nem akarták kimeríteni az egész keresztény tan mélységét. De azt már tagadnunk kell, hogy a keresztény vallásnak töredékeit nyújtották volna, mert ezzel a régi állapotban hagyták volna őket; a térítők pedig azon fáradoztak, hogy keresztényekké tegyék, tehát arra tanították, a mit minden kereszténynek hinni és tudni, valamint gyakorolni kell, hogy üdvözljön, ez azonban a nyelvnek ismerete nélkül elérhetlen.

Végeredményül tehát kijelenthetjük, hogy a kereszténységnek első hirdetői is, habár kezdetben rövid ideig itt-ott tolmács segítségével predikáltak, a térítés java része magyar nyelven történt, mert ezt bizonyítja egyrészt a dolog természete, másrészt azon körülmények, melyek között a térítés kezdődött és végbe ment.

II. Az első korszak (1010—1526).

Általános áttekintés.

A kereszténység elterjedésével kezdődött a régi Pannóniában a középkor. Mert ha a világtörténelemben a középkort annál az időpontnál kezdjük, a melyben a műveltségnek hordozójává a kereszténység lett, úgy az egyes népeknél attól az időtől kell e kort számítani, melyben a keresztény népcsaládba léptek. Ez különben abból is világos, hogy a kereszténység föl vételével vették a nemzetek magukra azt a jelleget, mely a középkort az ókortól megkülönbözteti, nemcsak vallási, hanem politikai tekintetben is. Hiszen látjuk, hogy a kereszténység alkot államokat azon népek által, melyek előbb, mint barbár hordák, rombolva és pusztítva költöztek egyik helyről a másikra, mintha nem is fajuk föntartására, hanem másoknak kiírtására törekednének. Ugyanezt a változást tapasztaljuk a magyarokon is, s azért nem is csodálható, hogy politikai történetük is csak a kereszténység föl vételétől kezdődik, mert előbb nem bírtak állammal.

A predikáció történetének ezen korszakát tehát méltán nevezhetjük középkornak, mert ott kezdődik, a hol minden népnél kezdődött a középkor, s körülbelül ott végződik, a hol a világtörténelem az újkort kezdi számítani.

Ne gondoljuk azonban, hogy csak ilyen külső okok jogosítanak föl arra, hogy ezt a kort a predikáció középkorának nevezzük; nem, vannak belső okok is; mert a mi a külső történetre, a világ külső és szellemi fejlődésére nézve volt a középkor, ugyanaz volt ezen korszak a predikációra nézve is. A külső történetben látjuk, hogy a középkor azon láncszemeknek összege, melyek az ókort az újkorhoz kapcsolják. Rómának joga és államtana, a természetes észnek eme szüleménye, elveti magvait a művelődésre hajlandó nemzetekbe s ezek kifejlesztik azt a kereszténység vezetése mellett, míg nem az újkorban öntudatos államok és szerves polgári intézmények veszik át a világ vezetését. Vagyis az ifjakkból férfiak lesznek, kik céltudatosan törekednek bizonyos eszmének megvalósítására, mely törekvésükben az önállóság képezi különös ismertető jegyüket. A szellemi téren a középkor a görög és római vívmányoknak föntartója, s a szellemekbe lassanként becsepegteti a plastikus formái kézettségét, gyakorolja a gondolkodásban, míg nem az újkorban az előkészület után

önálló alkotásra és kezdeményezésre képesíti. Ennek valóságáról meggyőző az összes népeknek műveltség és irodalomtörténete. A középkor tehát az előkészület kora mindkét téren, az összekötő kapocs a gyermek- és férfikor között, a középkorban a népek, mint ifjak még a család közvetlen vezetése alatt állnak, de már próbálgatnak némi önállóságot, a mennyiben ezt a pápaság és császárság eszméje megengedi. Különbség van az ókori császárságnak a népekhez való viszonya között, s azon viszony között, mely a középkori császárság és a többi államok között van, s e különbség éppen a függés más módjában van. Ez az ifjaknak függés ea szülőtől, amaz a tehetetlen gyermeknek viszonya az atyához.

A szellemi téren pedig a tudományok kezdenek lassankint kiválni az általános philozophiából szakokra oszlanak föl, s intézetek keletkeznek művelésök céljából, hogy közkinccsé legyenek. De másrészt még mindig a theologia és philosophia véd szárnyai alatt vannak s a papok majdnem kizárólagos művelőik. A predikációra nézve hasonló jelentőséggel bír a középkor, akár tartalmi, akár alaki fejlődését tekintjük, akár pedig a szónokok számát s állását. A középkori predikációk összekötik a szentatyák korát az újkorral, átviszik a szentatyák által összegyűjtött szellemi kincset a köztudatba, mely a későbbi korban önnálló földolgozást nyert a predikációk által. Ez persze fokról-fokra történik, először a függés teljes s csak lassan bontakoznak ki a szónokok a szolgálai utánmondásból s érik el az önnálló szónoki formát. Erre a fejlődésre különben a külső viszonyok is voltak befolyással. Azon időben, melytől a magyarországi predikáció történetét, kezdjük az egyházi viszonyok püspökségek alapításával, valamint kolostorok benépesítésével rendezve voltak, úgy külföldi, mint honi erők álltak az egyház szolgálatába s fáradoztak, hogy egyrészt a kereszténység általános elterjedést nyerjen, másrészt pedig, hogy az ujonnan megtértekből a pogányságnak maradványait kiirtsák s a lelkeket teljesen keresztény gondolkodásmódra s erkölcsökre hajlítsák. A predikáció ilyen körülmények között túlnyomólag katechetikai volt, mert úgy a kezdő, mint a tudatlan inkább elemi oktatásra, mint szónoki buzdításra szorul. Hiszen úgy a megtértek, mint a megtérítendőök nélkülözték a magasabb műveltséget, mely kívánatossá tette volna a szónoki művészet alkalmazását s különben is több jóakarat volt bennök, mint Hellas és Róma bölcseiben.

Az első századnak lefolyása után, midőn a keresztény tan

mindent áthatott és általánossá lett az egyházközségek szervezete, a pusztai oktatás, meg nem felelt volna az általános igényeknek, a tanok mélységéből kellett meríteni, s megfelelő formában közölni az előrehaladott szellemekkel. Eredetiség azonban még itt sem volt várható. Hiszen az ókori művelt népeknek századokra volt szüksége, míg a költészet és szónoklat azon fokát elérték, melylyel a kereszténység keletkezésénél bírtak. A magyarok nem érthették el egy század alatt azt a szellemi műveltséget, hogy eredeti szónoklatokban földolgozhatták volna a kereszténység tanait. Természetes, hogy a magyar szónokok csak a szentatyák nyomdokait követhették, úgy, hogy homiliáikat adták elő, a mint ezek a külföldi gyűjteményekben találhatók voltak. Ha hozzávesszük, hogy az alaki eredetiség már irodalmilag kiképzett nyelvet tételez föl, mert ez az első lépés, világos, hogy mást, mint utánmondást nem kereshetünk e század predikációiban.

A tizenkettedik század az egész keresztény világban új szellemi mozgalmaknak kezdete, melyeket a történeti események indítottak meg. Ekkor folynak a harcok az egyházi és világi hatalom között, mely a papságot kiemeli abból a szellemi sülyedésből, melybe esni kezdett, a mi nem maradhatott hatás nélkül a predikációra sem. Itt vannak a keresztes hadjáratok, melyek annyi szónoknak megoldották nyelvét, s mint tudjuk sikerrel. Úgy a keresztes hadjárat hirdetése, mint a szentföldről hozott eszmék új tárgyakat nyújtottak a predikációnak; ez mind anyagi fejlődésre is befolyt. Későbbben látunk eretnekségeket támadni, melyek szintén munkára szólították az egyház szolgálait, s a keresztény igazságoknak más és más oldalról való fölfogására s ismertetésére készítettek. Új szerzetek lépnek sorompóba a tiszta tan védelmére s természetes, hogy a munkások számának szaporodásával a predikáció is lendületet nyert. Csonka volna azon tényezőknek előadása, melyek a predikáció fejlődését előmozdították, ha csak a külső körülményeket említőnk, mert a szellemi mozgalmak is kivették részüket a szónoklat továbbfejlesztéséből és pedig az oroszlanrészt. A scholastikus bölcsélet a theologiai tudományokba új életet hozott, de megteremtette az alakilag tökéletes predikációt is, s ha igaz, a mit Quintilianus mond, hogy «a szív az, a mi ékesszólóvá teszi az embert és az ész ereje» (X. 7.), akkor aligha voltak valaha jobb körülmények a szellemi téren a predikációt illetőleg, mint a scholastika korában, a mikor a mystikával egyesült. Az előbbi adta az észet, a második a

szívet, az első dialectikájával a formát, az utóbbi tartalmat, s így egymás kinövéseit nyesegették, hogy kelleténél túl ne csapongjanak. Hozzá kell adnunk még, hogy a nyelv is haladt, mert a keresztény fogalmak és igazságok a köztudatba mentek át, s mint minden, a mi az ember szellemét megtermékenyíti, szóbeli kifejezést keres s talál, úgy a keresztény gondolkodásmód is a nyelvben is érvényesült, ez alkalmassá lett mindannak kifejezésére, a mit az egyház tanít és parancsol, a predikáció a nemzeti irodalom szülőjévé lett.

Mindezeket tekintetbe véve, a predikáció történetének ezen korszakát két részre lehetne osztani, az első kiterjedne a tizenharmadik század második feléig, a másik innen a korszak végéig. Az elsőt jellemzi a tartalomnak teljes függése a szentatyáktól, az önállóság hiánya, valamint a formai tökéletlenség, a belső szervezetlenség; a másodikat a fölfogás és földolgozás önnállósága s a formai szabatoság jellemzi. Mert az első szakban a szónokok a régi homiliákban talált anyagot egyszerűen utánmondták, egységesítésre való törekvés nélkül, a másodikban már azonban logikai és anyagi egyesítés érvényesül a kiemelkedő eszme körüli csoportosítás által. Az átmenet az egyik fokról a másikra észrevétlenül történt közbeeső predikáció formák által. És pedig a homilián át a szentbeszédhez történt az átmenet az előbbinek különböző fajai által. A legalsóbb fokot a rendes homilia képezte, vagyis a szentírásnak versenként való magyarázata. Ez később elbeszélő homiliává lett, mely a szentírásnak egész szakaszát a maga összegében értelmezi. Ebből fejlődött a felsőbb homilia, mely már csak az egyik vagy másik versre szorítkozik s a többi részleteket abban az egyben kifejezett igazságnak megvilágítására alkalmazza; ez a szentbeszédnek előlépcsője. Megtörtént, hogy kétféle szöveg képezte a homiliák tárgyát, t. i. az evangelium és a lecke, s ennyiben külön fajnak vehetjük, mint összetett homiliát, de másban nem különbözik a többitől. A szentbeszéd is különböző alakokat vett föl. A legalsóbb fokot az elbeszélő predikáció képezi, mely vagy evangeliumi történethez vagy valamely szentnek életrajzához üdvös tanácsokat és buzdításokat kötött. A felsőbb homiliából fejlődött ki a tematikus szentbeszéd, mely egy igazságot tárgyal szónoki alakban. Vele egyidejűleg míveltetett a rövid exhortatio, mely inkább terjedelemre, mint alakra különbözik tőle. Találunk összetett szentbeszédeket is, azaz olyanokat, melyek többféle elemből állnak. Így a bevezetés bizonyos jeligéből indul ki, folytatását az ünnepről vett eszmének fejtegetése

képezi, a szentírásnak magyarázata, erkölcsi vonatkozású példák és buzdítások, s a befejezés.

Habár azonban a predikáció belső fejlődése ilyen fölosztásra nyújt alapot, mi ezt mellőzzük, mert mellőznünk kell. Oka annak az a körülmény, hogy azon korból, melyet az első időszak foglal le, irodalmi termékekkel nem bírunk sem honi, sem latin nyelven. Ennélfogva a tárgyalást nem szakíthatjuk meg bizonyos időpontnál, minthogy semmit sem nyújthatunk, a mihez, mint előzményhez, a folytatást köthetnők. Legfőlebb egyes századok szerint tehetjük meg észrevételeinket, vonatkozással a külföldre s a hazai viszonyokra, melyeket a törvényhozásból és a külső történetből ismerhetünk meg.

1. Törvényes intézkedések a predikáció körül.

Az isteni Megváltó apostolainak első kötelességül a tanítást, a prédikálást parancsolta, azért természetes, hogy az egyházban kezdettől fogva a papoknak földadata és foglalkozása a tanítást magában foglalta, mert a kereszténység különben sem nem terjedhetett volna, sem fönn nem tartatott volna. Innen van, hogy ezen kötelességre vonatkozó törvényekre az első századokban nem akadunk. Az újonnan megtért népeknél a predikáció kettős fontossággal bírt, mert nem csak az általános egyházi gyakorlat, hanem az a különös körülmény is kívánta, hogy a keresztény hitet és erkölcsöt megerősíteni kellett a pogánysághoz még közelálló lelkekben. Ennélfogva az uralkodók kik a kereszténységben létföltételt láttak, törvények által intézkedtek, hogy alattvalóik keresztény tanításban részesüljenek; ezt annál szükségesebbnek tartották mert a pogány népekre nézve újságszámba ment, hogy vallási kötelmeik közé tanulás is tartozzék. Erre tehát csak törvény által lehetett őket szoktatni. A frankok capitularéiban számos ilyen törvényt találunk, melyek úgy a papoknak a prédikálást, mint a híveknek a predikáció hallgatását parancsolják. Nem lehet tehát meglepő, hogy már szent István is intézkedett alattvalóit illetőleg s gondját viselte annak, hogy egyrészt el ne mulasszák az alkalmat, másrészt pedig, hogy illően és haszonnal vegyenek részt mindabban, a mi érlelmüket fölvilágosíthatja s erkölcsüket megneemesítheti. Azért találunk intézkedései között sok törvényt, melyek az isteni tiszteletre, melylyel a predikáció volt összekötve, vonatkoznak.

Első gondja volt, hogy az isteni tisztelet és predikáció helyé-

ben ne szükölködjének alattvalói. Meg nem elégedett a püspökségek és székesegyházak, valamint kolostorok alapításával, hanem gondoskodott plébániatemplomok emeléséről is. Meghagyja, hogy tiz-tiz falu templomot emeljen, melyet a király a püspökkel egyetemben a szükségessel tartozik ellátni. «Decem villae — mondja a törvény — ecclesiam aedificent, quam duabus mansis totitemque mancipiis dotent, equo et iumento, sex bobus et duabus vaccis, triginta quattuor minutis bestiis. Vestimenta vero et corporalia et coopertoria rex provideat; presbyterum et libros episcopi».¹ Hogy a hívek ne csak névleges keresztények legyenek, hanem életmódjukkal és erkölcsikkel is az új szellemről tanúságot tegyenek, meghagyta, hogy a vásár- és ünnepnapokat mindenki úgy a saját, mint mások lelki épülésére használja. Az ünnepek arra és úgy fordíttassanak, a mire s mint ezt az egyház rendelte. Épen azért szigorú törvényeket hozott az ünnepek megszenteléséről. A kik ünnepnapokon szolgálai munkát végeznek, mely egyrészt megszentésteleníti az Úr napját, másrészt elvonja a híveket az istentisztelettől, azon eszközöktől, melyeket munka közben használtak, megfosztandók. «Si quis igitur presbyter vel comes, sive aliqua alia persona fidelis invenerit die domestica quemlibet laborantem, abigatur, si vero cum bobus, tollatur sibi bos et ad munducandum civibus detur; si autem cum equis, tollatur equus, quem dominus bove redimat, si velit, et idem bos manducetur, ut dictum est. Si quis aliis instrumentis, tollantur instrumenta et vestimenta, quae, si velit, cum cute redimat».²

Azonban nem elég, hogy a nép csak külsőleg tartsa tiszteletben az Istennek szentelt napokat, hanem sietnie kell a templomba a szent igének hallgatására, mely kötelem alól csak azok mentetnek föl, a kik a házi tűzhelyet el nem hagyhatják. Az előljárók és papok tartoznak figyelmeztetni a népet ebbeli kötelességére s fölügyelni, hogy azt senki el ne mulassza. Az erre vonatkozó rendelet következőleg hangzik: «A sacerdotibus vero et comitibus commendatur omnibus villicis ita, ut ipsorum iussu omnes concurrant die dominica ad ecclesiam, maiores et minores, viri et mulieres, exceptis illis, qui ignes custodiunt. Si quis vero obstinatus remanebit, ob negligentiam vapulet et depiletur».³ Mindenkinek tehát meggyalázó büntetés terhe alatt kötelességévé tétetett, hogy az isteni tiszteletet és a szent tanítást látogassa. A pogány istentisztelet, mint tudjuk,

¹ Péterfy I. 10. ² i. h. 8. l. ³ i. h.

meg nem kívánta, hogy a jelenlevők akár külső, akár belső figyelmet és áhitatot tanusítsanak; a keresztény isteni tisztelet azonban, minthogy nem csak a papoknak műve, hanem az összes hívőké, kik részint énekekkel, részint imádsággal veszik ki részüket, megkívánja, hogy a jelenlevők nemcsak testükkel, hanem lelkükkel is a szent ténykedésnek adják át magukat. Ezt úgy a szertartások, mint a tanítás kívánják. Azért szent István arra is kiterjesztette figyelmét, hogy alattvalói a templomban illedelmesen viselkedjenek, sem a ténykedő vagy tanító papot, sem pedig egymást ne háborgassák, hanem lelkiileg tökéletesedjenek. Erről intézkedik egyik határozata, melyben vesszőzéssel sujtja azokat, kik fecsegéssel vagy illetlen magaviseletükkel másoknak botrányt adnak. «Siqui ad ecclesiam venientes ad audiendum divinum officium, et ibidem hora solemnitatis missarum interse murmurant, et ceteros inquietant exponentes fabulas otiasas et non intendentes in divinas lectiones cum ecclesiastico nutrimento, si maiores sunt increpati cum dedecore expellantur de ecclesia; si vero minores vel vulgares in atrio ecclesiae pro tanta temeritate coram omnibus ligentur et corripiantur flagellis».¹

Szent László király is nagyon szíven viselte népének vallássosságát s minthogy látta, hogy még sokan vannak, a kik a keresztény életmódba nem akarnak beletörődni, megújította a régi törvényeket. A szabolcsi országgyűlés 11. fejezetében meghagyja, hogy vasárnapon mindenki a plebániái templomban megjelenjék, különben megvesszőztessék. «Si quis in dominicis diebus, aut in maioribus festivitatibus ad ecclesiam non venerit parochialem verberibus corripitur.»² Úgy látszik, hogy az ő idejében a nemesebb osztályhoz tartozók között is akadtak, a kik keveset törődtek az istentisztelettel és a szent tanítással, mert egyik határozatban azok ellen fordul az országgyűlés, a kik ünnepnapon vadászni merészkednek. «Si quis in his diebus venatus fuerit canibus, equo careat, sed equum bove redimat. Si vero presbyter aut clericus fuerit venatus ab ordine descendat usque ad satisfactionem» (c. 12.).³ Az általános szokásra, hogy ünnepnapokon istentiszteletre sokan jöttek, következtethetünk abból a körülményből is, hogy ilyen napokon tartattak a vásárok, a mi az istentiszteletnek hátrányára szolgált s azért különös intézkedéseket tett szükségessé. A szabolcsi országgyűlés meghagyja, hogy a ki vásár miatt elmulasztja a templomlátogatást,

¹ i. h. 9. l.   ² l. h. 21. l.   ³ i. h. 22. l.

lovát veszítse bírság fejében. «Si quis in dominicis diebus vel in maioribus festivitibus ecclesiam negligens mercatum frequenter equocareat» (c. 15.).¹ Sőt hogy a rossz szokásnak elejét vegye, sátraknak fölállítását is megtiltotta s a törvény ellen vétőket bírsággal sújtotta. A 16. fejezet mondja: «Si quis die dominica mercatum constituerit, praecepit s. synodus, ut sicut construxit, ita destruat. Si autem renuerit, quinquaginta quinque pensas solvat».² Ez a szokás annyira meggyökerezett, hogy az idézett törvények nem tudták kiírtani s még Kálmán királynak is kellett ez ügygyel foglalkoznia. Második decretumának 7. fejezetében megtiltott és érvénytelennek nyilvánított minden adás-vevést, melyet ünnepnapokon kötöttek. «Si quis festo vendiderit pretium acceptum quadruplo restituat, ipse vero penitentiae subiaceat.» S egy általános törvényt hozott mindazokra, a kik az egyház ünnepeit meg nem tartják: a szabadok három napig penitenciát tartsanak, a szolgák hét ütéssel bűnhődnek: «Si quis praescriptas festivitates non celebraverit, sic iudicetur in eum: ut si liber est tribus diebus poeniteat, si servus septem plagis mulctetur» (c. 8.).³

Az előadott intézkedések megvetették a sikeres predikáczióinak alapját, mert mindazt biztosították, a mi külsőleg megkívántatik a keresztény tan hirdetésére, midőn a helyről és időről adnak előírásokat. Mint látjuk egyszersmind, ezek a törvények inkább a világi hívek kötelmeit állapítják meg, mert abban az időben, melyben hoztattak, a hiányok csak ezek részéről jelentkezhettek, a papság nagyobbrészt apostoli buzgósággal teljesítette kötelességét. Később, midőn a tűz lohadni kezdett, a zsinatok határozatokkal szorították a lelkészeket hivatásuk kötelmeire s rendezték a fölmerült kérdéseket, úgy a személyieket, mint a tárgyiakat.

A szónokok személyét illetőleg már Kálmán király is intézkedett. Az ő korában ugyanis a papság egészen belföldiekből állott, mert egy század alatt az egyházi intézetek oly virágzást értek el, hogy elláthatták az egész országot lelkészekkel. Mégis az idegen kóbor papok és szerzetesek — a minőkben a kor nagyon bővelkedett — szerencsét akartak próbálni, mert abban a hitben éltek, hogy még a terjesztés korát éli az ország s így könnyen juthatnak valami jó álláshoz. Kálmán király tehát, hogy ilyen kéteshírű egyének beözönlését megakadályozza, tilalmat bocsátott ki, mely-

¹ i. h. 25. l.   ² i. h. 26. l.   ³ i. h. 51. l.

nek értelmében ezek csak szigorú vizsgálat után hagyhatók meg állomásaikon s újak semmi szín alatt sem fogadhatók be, nehogy a vallásosság hátrányára legyenek. A rendelet szószerint következőleg hangzik: «*Alienigena presbyter vel diaconus commendatiis literis non recipiatur; qui vero hactenus recepti sunt, si iure venerint examinentur, quatenus de quibus aliqua aures nostras pulsant infamia, hi ab officio cessent, donec in iudicio purgentur vel de terra eliminantur*».¹ Ugyanezen király uralkodása alatt tartott esztergomi zsinat Lőrincz érsek elnöklete alatt még azt a módosítást tette a 19. és 21. fejezetben, hogy a belföldiek is más püspökségben csak úgy működhetnek, ha bizonyítványt hoznak magukkal. c. 19. «*Nullus clericus de alio episcopatu vel provincia sine commendatiis literis suscipiatur*». c. 21. «*Hospites clerici, qui de aliis partibus venerint, aut legitimos testes producant, aut vadant, aut redeant, nisi cum formatis*».² Ezáltal is érvényt akart szerezni azon határozatának, hogy tudatlan emberek ne szenteltessenek papokká. (c. 6. «*Idiotae presbyteri ne ordinentur, qui nec ordinandi sunt; ordinati discant aut deponantur*».) Különben az ilyenek más püspökségben kerestek volna menedéket. Ezen zsinat gondoskodott arról is, hogy minden templom mellett állandó lelkészség is legyen, nehogy a hivek tudatlanságban és babonában elmerüljenek. A 16. fejezetben mondja: «*Unaquaeque ecclesia circa se in proximo habeat parochiam suam*».³ Mert úgy látszik, hogy szent István törvényének volt ugyan fogantaja a templomépítést illetőleg, de a másik kellék, t. i. az istentisztelet megtartásáról nem volt gondoskodva, minthogy hiányzott az állandó lelkészség.

A zsinat meghatározza a lelkész köteleességét is a tanítás körül, midőn meghagyta, hogy ünnepnapokon a nagyobb templomokban az evangelium és a lecke magyaráztassék meg a népnek, a kiscbbekben pedig az apostoli hitvallás és az Úr imádsága, vagyis az előbbieken homília tartassék, az utóbbiakban katechesis. «*In omni dominico die, — mondja a zsinat — in maioribus ecclesiis evangelium et epistola exponatur populo in minoribus vero fides et oratio dominica*» (c. 2.)⁴ Ebből a határozatból láthatjuk, hogy a püspökök fölismerték a nép igényét, a falusi templomokban a hivek rászorultak még a vallási igazságok elemeiben való oktatásra, mert műveltségi fokuk még alacsony volt, a városi lakók már

¹ i. h. 43. l.   ² i. h. 57. l.   ³ i. h. 57. l.   ⁴ i. h. 55. l.

többnek fölfogására voltak képesek, azért ezeknek már többet kellett nyújtani.

A püspökök kiterjesztették figyelmöket arra is, hogy meghatározott rendben végeztessék az istentisztelet; a zsinaton ugyanis a következőleg határoztak: «*Divinarum officiorum vel ieuniorum ordo secundum libellum, quem collaudavimus, ab omnibus teneatur.*» (c. 22.)¹ Nehogy azonban a papok haszontalan vagy épen babonás és hitellenes dolgokat adjanak elő a templomokban, előírja a zsinat a könyveket is, melyekből olvasni és tanítani szabad. A 46. fejezet mondja: «*Nihil legatur vel cantetur in ecclesia, nisi quod fuerit in synodo collondatum.*»² Ezen zsinat határozatai világot vetnek arra, mennyire szíven viselte a püspöki kar a népnek vallásban való oktatását, de jelét adják annak is, mennyire megerősödött az országban a kereszténység, mert a törvények megnyilatkozásai a belső erőnek s szervezettségnek. A nemzet már maga gondoskodik lelki életéről.

A XII. században lábra kapnak különféle visszaélések a predikáció körül, melyek ellen az egyház törvényekkel lép fel. III. Lucius pápa³ 1183-ban kénytelen oly rendeletet kibocsátani, melyben kiközösítéssel fenyegeti mindazokat, a kik a pápa vagy püspöktől kapott fölhatalmazás nélkül merészelnék predikálni. Nem mintha ezelőtt ez a rendszabály nem létezett volna, mert tudjuk, hogy a hithirdetők mindig a pápától kértek missiót, de a sokféle eretnecség megakadályozása szükségessé tette a régi gyakorlatra való figyelmeztetést. S a IV. laterani zsinat (1215),⁴ hogy ellenszert

¹ i. h. 58. l. ² i. h. 60. l.

³ c. 13. X. de haeret. (V. 7.) *Quia vero nonnulli sub specie pietatis virtutem eius, iuxta quod apostolus ait, abnegantes auctoritatem sibi vindicant praedicandi cum idem apostolus dicat: Quomodo praedicabunt, nisi mittantur? omnes, qui prohibiti vel non missi praeter auctoritatem ab apostolica sede vel catholico episcopo loci susceptam publice vel privatim praedicationis officium usurpare praesumpserint, excommunicationis vinculo innotentur, et nisi quantocius resipuerint, alia competenti poena plectantur.*

⁴ c. 15. X. de off. iud. ord. (I. 31.) *Inter cetera quae ad salutem cernunt populi Christiani pabulum verbi Dei praemaxime sibi noscitur esse necessarium, quia sicut corpus materiali, sic anima spirituali cibo nutritur, eo quod non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore, Dei. Unde cum saepe contingat, quod episcopi propter suas occupationes multiplices vel invaletudines corporales, aut hostiles incursus, seu occasiones alias, ne dicamus defectum scientiae, quod in eis reprobandum est omnino nec de cetero tolerandum, per se ipsos non sufficiunt ministrare verbum Dei*

nyújtson a hit terén fölmerült bajoknak, a püspököket figyelmezteti predikálási kötelességökre, mert a léleknek is van szüksége táplálékra, csak úgy, mint a testnek, már pedig a püspökök hivatván lelki táplálékot nyújtani a hiveknek. Ennélfogva minden püspök vagy maga predikáljon, vagy ha akár elfoglaltsága, akár tudatlansága ebben akadályozza, állítson képzett helyettest, a ki predikáljon.

A tartományi zsinatok is foglalkoztak ezen ügygyel s hasonló értelmű határozatokat hoztak, hogy az általános egyházi intézkedéseknek érvényt szerezzenek. Így történt ez Magyarországon is az 1279-ik évben IV. László uralkodása alatt Lodomerius primás és Fülöp firmani püspök, pápai követ elnöklete alatt tartott budai zsinaton. Először is a 16. fejezetben meghagyja a lelkészeknek, hogy hivatalukban maguk járjanak el, mert őket ismerte el a püspök hivatottaknak az illető állás betöltésére s nekik adott küldetést s azért nem is állíthatnak helyetteseket vagy segédeket a püspök felhatalmazása nélkül. «*Ordinamus atque praecipimus, — így hangzik a határozat — ut omnes et singuli plebani, rectores et capellani ecclesiarum parochialium totius legationis nobis commissae in ipsis deserviant per se ipsos et non per vicarios; prohibentes ne aliqui talium ecclesiarum rectores de cetero absque dioecesanorum consensu, quibus ecclesiae ipsae subsunt, aliquos instituant vicarios vel institutos in eis retineant vel sustineant.*»¹ Hogy a helyettesítésre okot ne kereshessenek, kötelességévé tétetik mindazoknak, kik még nem papok, hogy legközelebbi alkalommal magukat fölszenteltessék. A 20. fejezet ugyanis mondja: *Statuimus, quod omnes ecclesiarum praelati et rectores curam animarum habentium, si presbyteri non suut, in proximis futuris quattuor temporibus successive se faciant usque ad sacerdotium ordinari.*»²

populo, maxime per amplas dioeceses, et diffusas: generali constitutione sancimus, ut episcopi viros idoneos ad sanctae praedicationis officium salubriter exequendum assumant potentes in opere et sermone, qui plebes sibi commissas vice ipsorum, cum per se iidem nequiverint, sollicite visitantes eas verbo aedificent et exemplo, quibus ipse, cum indiguerint congrue necessaria subministret, ne pro necessariorum defectu compellantur desistere ab incepto. Unde praecipimus tam incathedralibus, quam in aliis conventualibus ecclesiis viros idoneos ordinari, quos episcopi possint coadjutores et cooperatores habere, non solum in praedicationis officio, verum etiam in audiendis confessionibus et poenitentiis iniungendis ac ceteris, quae ad salutem pertinent animarum. Si quis autem hoc adimplere neglexerit, districtae subiaceat ultioni.

¹ Péterfy I. 10. l. ² i. h. 111. l.

A zsinat még egyéb határozatokat hozott, melyek azon visszaélések meggátolására irányultak, melyeket a szerzetesek a predikálás terén elkövettek. Ez a kérdés az egész egyházat foglalkoztatta, mert általános volt a panasz a szerzetesek ellen. Ezen században ugyanis kezdtek a predikálás terén a kolduló szerzetek virágozni, mert a kor bűneivel szemben szigorú életmódjuk s Isten dicsőségéért buzgó szónoklataik legjobb orvosságot nyújtottak az erkölcsi sülyedés ellen. A pápák ezért sok kiváltsággal ruházták föl őket. Így III. Kelemen¹ általános szabadalmat adott nekik a predikálásra s ők éltek az engedélylyel nemcsak a pogányok között, hanem a keresztény országokban is tartottak missiókat. Mint minden emberi mű idővel elfajul, úgy a szerzetesek sem maradtak az eredeti tökéletesség mellett s az adott kiváltságokkal visszaéltek, a mi az egyházban sok visszavonásnak s egyenetlenségnek lett okozója. Ennek oka persze nemcsak a szerzetesekben keresendő, hanem a világi papságban is, mely nem állt hivatásának színvonalán. A tudatlan papok nem predikáltak, természetes tehát, hogy a képzett szerzetesek fölényben voltak s ezen fölényüket kihasználták a lelkészkedő papság ellen, részint tekintélyének elnyomására, részint saját anyagi előnyükre, a mi az ő elzüllésüket is maga után vonta. Ilyen körülmények közt a pápák indíttatva érezték magukat arra, hogy a szerzetesek túlkapásait a szónoklat terén korlátozzák. Jellemző, hogy III. Incze² pápa kénytelen volt az apátnóknak megtiltani a nyilvános predikálást, gondolhatjuk tehát, milyen visszaéléseket engedtek meg maguknak a férfiszerzetek. A második lyoni zsinat 23. fejezetében kereken megtiltja a szerzeteseknek a predikálást.³ III. Miklós pápa

¹ c. 10. X. de Iudaeis Sarac. (V. 6.) Insuper indulgemus, ut quicumque religiosi seu clerici idonei ad annuntiandum gentibus evangelicam veritatem, requisita et habita suorum praelatorum licentia, tibi voluerint adhaerere id absque contradictione qualibet liberam exsequendi habeant auctoritate apostolica facultatem.

² c. 10. X. de poenit. (V. 38.) Nova quaedam nuper de quibus miramur non modicum, nostris sunt auribus intimata quod abbatissae moniales proprias benedicunt ipsarum quoque confessiones in criminibus audiunt et legentes evangelium praesumunt publice praedicare. Quum igitur id absonum sit pariter et absurdum, mandamus, quatenus, ne id de cetero fiat, curetis.

³ c. un. de. rel. dom in VI-o (III. 17.) Personis quoque ipsarum ordinum omnino interdiciamus quoad extraneos praedicationis aut audiendae confessionis officium aut etiam sepulturam. (Ez a II. lyoni zsinat után megerősített kolduló szerzetekre vonatkozik, tehát a domonkosokra, ferencziekre, ágostoniakra s karmelitákra ki nem terjed.)

pedig hivatkozással a rendek szabályaira, csak abban az esetben tartja a predikálást megengedhetőnek, ha a püspök beleegyezése is hozzájárul.¹ Világot vet arra a viszonyra, melyben a szerzetes rendek a papsághoz álltak, IX. Gergelynek leirata, melyben meghagyja a domonkosiaknak és a ferenczrendieknek, hogy ne merészkedjenek a pápi tized ellen predikálni.² Nem csekélyebb zavart okozott az, hogy a szerzetesek plebániákat ragadtak magukhoz, vagy pedig mint segédlelkészek működtek oly plebánosok mellett, a kik nem bírtak kellő képzettséggel arra, hogy predikáljanak. Ezzel már a lateráni zsinat³ is foglalkozott s a szerzetesi fegyelem föntartása céljából ilyen gyakorlatot megtiltott s III. Incze csak a kanonokrendeket vette ki a tilalom alól.

Még különösebb jelenség ezen korban az, hogy világiak is

¹ c. 3. de V. S. in VI-o (V. 12) Verum quia expresse continetur in regula, quod fratres non praedicent in episcopatu alcuius episcopi, quum ab eo illis contradictum: nos in hoc deferentes regulae et nihilo minus auctoritatem apostolicae plenitudinis conservantes, dicimus, quod praedictum verbum ad literam, sicut regula ipsa protulit, observetur, nisi per sedem apostolicam circa hoc pro utilitate populi Christiani sit concessum, vel ordinatum aliud, vel in posterum concedatur seu etiam ordinetur. Et quia in eodem capitulo regulae immediate subiungitur, quod nullus fratrum populo penitus audeat praedicare, nisi a ministro fuerit examinatus et etiam approbatus, ac ab eo praedicationis officium sibi sit concessum, nos et statutum praeteritum ipsius ordinis in paucitate sui, et modernum in ampliato fratrum numero, ac utilitatem animorum advertentes, concedimus... examinare et approbare fratres praedicaturos in populis ac illis concedere licentiam praedicandi... etiam provinciales ministri possint in capitulis provincialibus cum definitioribus, quod etiam hodie observari dicitur et in fratrum privilegiis contineri.

² c. 1. de decimis in VI-o. (III. 13.) Discretionem vestram mandamus districtius inhibentes, ne talia, quae audientes a decimorum seu aliorum rerum ecclesiis debitum solutione retrahant, vel alias animas corrumpant audientium in sermonibus vestris vel alibi proponere de cetero praesumatis. Immo verbo et opere informetis eosdem, ut ad solutionem praedictorum promptae voluntatis animo sint intenti.

³ c. 5. X. de statu monach. (III. 35.) Licet autem in Lateranensi concilio de monachis caveatur, ne singuli per villas et oppida seu per quascunque parochiales ponantur ecclesias... quia tamen istud de canonicis regularibus specialiter non cavetur, qui, etsi a sanctorum monachorum consortio non putentur seiuncti, regulae tamen inserviunt laxiori, et per antiquos canones etiam monachi possunt ad ecclesiarum parochialium, regimen in presbyteros ordinari ex quo debent praedicationis officium, quod privilegiatum est, exercere: sic annuendum duximus postulatis, ut exercens plebani officium, si commode fieri poterit unum canonicum regularem tecum habeas ad cautelam.

próbáltak predikálni, a mi természetesen gombamódra szaporította az eretnekséget. Ez ellen is hallatták tiltó szavukat a pápák, megtiltván minden titkos összejövetelet és a világiaknak a predikálásban való kontárkodást. Így III. Incze hozott ilyen határozatot¹ és utána IX. Gergely megújította azt.²

Igy állván a dolgok az egyházban, a budai zsinatnak is kellett ezen kérdésekkel foglalkoznia, mert hazánk sem volt ment ilyen bajoktól, sőt talán még jobban sinylődött bennük, mint a külföld. Hiszen csak négy évtized előtt pusztított a tatár az országban, az egyházak lerombolvák, a papságban pedig hiány állott be, mint-hogy vagy leölettek, vagy elhurczoltattak, az elpusztított intézetekből pedig nem egyhamar lehetett a hiányt pótolni. A szerzetesek tehát a tatárjárás után elhatalmasodtak. Ehhez járulnak a IV. László alatti zavarok, melyek nem voltak a fegyelemnek és a rendnek előmozdítói. A zsinat a helyzeten segített, a predikálásra vonatkozólag három határozatot hozott. Az egyik előírja, hogy senki sem léphet föl predikálással, hacsak a pápától nem bír fölhatalmazással, vagy a püspöktől ezzel megbízva nincsen. Az alamiznaszedők pedig többet ne hirdessenek a népnek, mint a pápai levélben foglaltatik, az adakozásra való buzditást bízzák a lelkészekre. «Nullus passim recipiatur ad praedicandum, nisi fuerit authentica persona, vel alias per Sedem Apostolicam privilegiata, aut ad hoc per episcopum designata. Quaestores autem ecclesiarum tantum ea dicant populo, quae in literis Domini Papae vel Episcopi continen-

¹ c. 12. X. de haer. (V. 7.) Licet autem desiderium intellegendi divinas scripturas et secundum eas studium adhortandi, reprehendendum non sit, sed potius commendandum: in eo tamen apparent quidam laici merito arguendi, quod occulta conventicula celebrant officium praedicationis Christi sibi usurpant, sacerdotum simplicitatem eludunt et eorum consortium aspernantur, qui talibus non inhaerent . . . Quum igitur doctorum ordo sit quasi praecipuus in ecclesia, non debet sibi quisquam indifferenter praedicationis officium usurpare . . . Quodsi forte necessitas postularet, ut sacerdos tamquam inutilis et indignus a cura gregis habeat removeri: agendum est ordinate apud episcopum, ad eius officium tam institutio quam destitutio sacerdotum noscitur pertinere.

² c. 14. i. h. Quum igitur nonnulli laici praedicare praesumant, et verendum nimis existat ne vitia sub specie virtutum occulte subintrent, nos, attendentes, quod doctorum ordo est in ecclesia Dei, quasi praecipuus, mandamus, quatenus, cum alios Dominus apostolos dederit, alios prophetas, alios vero doctores, interdicas laicis universis, cuiuscunque ordinis censeantur, usurpare officium praedicandi.

tur, sacerdos tamen loci populum sibi commissum diligenter inducant ad eleomosynas erogandas intuitu pietatis non animo extorquendi.¹ (c. 28.)

A 33. fejezet azzal a visszaéléssel száll szembe, mely általánosan lábra kapott, hogy t. i. a hívek elhanyagolták a plebániai templomokat és a szerzetesek templomaiba tódultak, a mi a következetes lelki igazgatást meghiusította. Azért parancsolja a zsinat, hogy a hívek minden vásár- és ünnepnapon plebániai templomukban gyűljenek össze és semmi ürügy alatt se vonják ki magukat ezen kötelesség alól s idegen templomokat ne látogassanak. «Praecipimus — így szól a zsinat — ut ecclesiam parochiani singulis diebus dominicis et festivis ad divina officia, specialiter ad missam, vadant ad suas parochiales ecclesias, nec ipsi parochiani relictæ sua parochiali ecclesia, vel contempta ad alias ecclesias, cuiuscunque sint ordinis, religionis aut status, sive huiusmodi ecclesiae siut parochiales, sive non, ad audienda divina officia et specialiter missam praesumant accedere».² A szerzetesek fegyelmét illetőleg pedig úgy intézkedett a zsinat, hogy egy szerzetes sem időzhetik kisegítés végett nyolcz napnál tovább valamely plebánián, hacsak erre a püspöktől különös engedélyt nem kapott. A 66. fejezet következőleg szól: «Nullus regularis, cuiuscunque ordinis continue deservire andeat in parochialibus ecclesiis, saecularium ultra octo dies, sine illius parochialis ecclesiae ordinarii licentia speciali».³

Az 1460-ik évben Dénes primás és Stock János prépost alatt tartott szépesi zsinat a tárgyakat megjelöli, melyekről a lelkésznek különösen kell predikálnia. Először a nagyböjt vasárnapjairól gondoskodik. Minthogy ez a bűnbánat ideje, a lelkész minden vásárnapon a püspöknek fönntartott eseteket ismertesse, hogy a hívek tudják, hogyan készüljenek a szent gyónásra. Erről szól a 4. fejezet: «Volumus et statuimus, ut singulis diebus dominicis per totam. Quadragesimam, quilibet plebanus per se vel per suum in ecclesia sua tempore praedicationis in ambone casus episcopales publicet».⁴ Azonkívül a gyónásról oktassa híveit, hogyan és mikor kell elvégezniök husvéti gyónásukat és buzdítsák, hogy az egyház előírása szerint minden vásárnapon misét hallgassanak: «Item ecclesiarum rectores saepe suos admoneant, ut ipsi ante medium quadragesimae confiteantur, dantes eis modum et formam confitendi et confor-

¹ Péterfy 113. l.   ² i. h. 114. l.   ³ i. h. 124. l.   ⁴ i. h. 203. l.

mantes, qualiter et de quibus et quomodo confiteri debeant, atque inducant illos, ut singulis diebus dominicis missam ex integro audiant prout tenentur secundum iuris dispositionem». ¹ (c. 6.) Minthogy a zsinat különösen a házasságkötés föltételeivel és formájával foglalkozott, lelkökre köti a plebánosoknak, hogy el ne mulasszák híveiket a szószékről kioktatni, hogyan kötendő a házasság az egyház színe előtt és törvénye szerint. A 14. fejezet mondja erre vonatkozólag: «Item quilibet plebanus nobis subiectus per se, vel per suum, saepius in ambone suos informet parochianos, quomodo, qualiter et quibus verbis contrahatur matrimonium de praesenti». ² Ugyanezen okból meghagyja a zsinat a plebánosoknak, hogy minden évnegyedben megmagyarázzák a népnek a titkos házasságkötés tiltott voltát és figyelmeztessék, hogy ilyentől tartózkodjanak: «Volumus autem, ut statutum in hac solutione quilibet plebanus subditis in qualibet quarta parte anni publicet, et ipsos ne sic clandestine contrahant, diligenter informet», ³ mondja a 19. fejezet.

Míg a szepesi zsinat föltételezi a predikációt, addig az 1493. év körül tartott esztergomi zsinat, melyet Estei Ipoly herczeg és primás tartott II. Ulászló alatt, azt a szomorú valóságot látszik bizonyítani, hogy a predikálás nem nagyon szokott foglalkozása volt a lelkészkedő papságnak. Egy helyen ugyanis arra buzdítja a plebánosokat, hogy a napi evangeliumról és leczkékről tartsanak predikációkat s iparkodjanak a szentírás helyes olvasására s legalább betűszerinti megértésére s magyarázatára. Ez a legcsekélyebb kíváncsi s a zsinat nagyon silány állapotokat tarthatott szem előtt, mikor ilyen kevéssel beírta. «Plebibus vestris commissis — mondja a zsinat — vel de epistola, evangelio, vel alia Sancta Scriptura diebus dominicis vel festivis aliqua prudenter enunciare curate. Epistolam et evangelium bene legere et populo ad literam exponere, scire studeat». ⁴ Nem sokkal vigasztalóbb képet nyújt az 1515-ki veszprémi zsinat, mely Bakács primás és Beriszlói Péter alatt tartatott. Kevés tudományt és szóközi képességet tételez föl a plebánosokról, mert csak annyit kíván, hogy a ki képességet érez magában, predikáljon az evangeliumról, mások a legegyszerűbb oktatással is megelégedhetnek. Az ide vonatkozó szavak következőleg

¹ i. h. ² i. h. 204. l. ³ i. h. 205. l.

⁴ i. h. 223. l. A nyitrai zs. 1494-ben c. 12. ezt ismétli. i. h. 281. l.

hangzanak: «Deinde post dictum evangelium quilibet plebanus praemeditatus debeat declarare populo evangelium ipsum, si illius literaturae fuerit, vel saltem doceat errores fugere specificando idolatriam, periurium, falsum testimonium, homicidium, rapinam, furtum et reliqua mortalia seu mortifera, hoc salutari monitu instruendo: quod sibi fieri nolunt, aliis non faciant, sed quod sibi fieri vellent, hoc aliis ipsi faciant; proponendi etiam articulos fidei et maxime resurrectionem carnis et diem iudicii, in quo stabimus ante tribunal Christi Iudicis, cuncta cernentis, recepturi iuxta merita retributionem et alia huius modi, quae avertunt animos a malo et inducunt ad bene agendum.»¹

Ezek a határozatokon kívül találunk olyanokat is, melyek ismételtén a szerzetesek túlkapásaival foglalkoznak. Sok bajt okoztak a pápáknak is, a kik új és új rendeletekkel akarták a visszaéléseket megszüntetni. V. Kelemen a viennei zsinaton megújította VIII. Bonifác rendeletét, mely körülírta azon határokat, melyek között a kolduló szerzeteknek predikálniok szabad. Mindenütt, utcán és templomban és mindenkinek, papoknak és világiaknak predikálhatnak, csak olyan időben nem, mikor a püspök akar predikálni, továbbá a plebániái templomokban csak úgy, ha a helybeli plebános azt megengedi, vagy a püspök küldetésével bírnak.² Ugyanezen pápa kiközösítéssel sújtja azokat, kik az említett törvényt áthágják, sőt még folytatják a papság elleni izgatásokat, hogy a nép a tizedet ne fizesse. Kötelességükké teszi, hogy szónoklataikban törekedjenek ebbeli hibájukat

¹ i. h. 245. l. c. 1. de priv. Extr. C. (V. 7.) c. 2. de sepult. Extr. C. (III. 1.) c. 20.

² c. 2. de sepult. in Clem. (III. 7.) Gravis et periculosa discordia existit suscitata super praedicationibus fidelium populis faciendis... Nos ordinamus, ut dictorum ordinum (Praedicatorum et Minorum) fratres in ecclesiis et locis eorum ac in plateis communibus libere valeant, clero et populo praedicare ac promovere verbum Dei, hora illa, dumtaxat excepta, in qua locorum praelati praedicare voluerint, vel coram se facere solemniter praedicari, in qua praedicare cessabunt, praeter quam si aliud de praelatorum ipsorum voluntate processerit, ac licentia speciali... In ecclesiis autem parochialibus fratres illi nullatenus audeant vel debeant praedicare vel proponere verbum Dei, nisi fratres praedicti a parochialibus sacerdotibus invitati fuerint, vel vocati, et de ipsorum beneplacito et assensu seu petita licentia fuerint et obtenta, nisi episcopus vel praelatus superior per cosdem fratres praedicare mandaret. V. ö. e. 1 de priv. Extr. c. (V. 7.) c. 2. de sepult. Extr. c. (III. 6.)

jóvá tenni.¹ Már a szepesi zsinat is ezen egyházi határozatok értelmében intézkedik a 26. fejezetben, midőn elrendeli, hogy a plebánosok a püspök beleegyezése nélkül ne fogadjanak be szerzeteseket szónoklat végett, annál kevésbbé, ha ezek szökött barátok, a melyekben nem volt hiány. «Item nullus plebanus recipiat in capellam aliquem religiosum, sive ut officium praedicationis vel confessionis exerceat, maxime apostatas et vagos, sine nostro consilio» mondja a szabály.² A veszprémi zsinat azon vándorszónokok ellen fordul, a kik haszonlesésből pénzért predikálnak s azért szigorúan tiltja, hogy az ilyenek a szószékre bocsáttassanak, hacsak nem tudnak pápai vagy püspöki fölhatalmazást fölmutatni. «Quia nonnulli religiosi mendicantes... aurum subtili et fallaci potius ingenio extorqueant... ordinatum est, ut tales nulla tenus populo praedicare permittantur, nisi apostolicas vel ordinariorum literas exhibuerint diaecesanorum, per quas pateat eos habere auctoritatem proponendi verbum Dei.»³ S ugyanezt ismétli az 1494-iki nyitrai zsinat, mely Antal püspök alatt tartatott, midőn mondja: «Duximus prohibendum, ne mendicantes ullatenus populo praedicare nisi nostras vel vicarii nostri literas exhibuerint».⁴ (c. 30.)

Ezen határozatokból láthatjuk, hogy Magyarország püspöki kara fölismerte a predikáció fontosságát s azon volt, hogy az általános egyház intézkedéseinek megfelelően s a kor igényeihez alkalmazza az eszközöket, melyekkel a vallás rendelkezik. Nem tűnhetik föl, hogy csak ennyi törvényes intézkedést tudunk fölmutatni, ha meggondoljuk, hogy a rendeletek alkalmoszerűen hozattak, mikor t. i. annak szüksége merült föl, hogy az egyház szolgálai kötelességükre figyelmeztessenek, vagy valamilyen visszaélés megszüntessék. Hogy ezen nézet nem téves, kiviláglik abból, hogy a zsinatok a predikációról, mint valami gyakorlatban levőről, emlékeznek meg, új rendeletekre tehát csak akkor volt szükség, mikor a jó szokás hanyatlani kezdett.

¹ c. 3. de poenis in Clem. (V. 8.) Religiosis omnibus iniungimus, ut quoties populo praedicabunt in prima dominica, quarta et ultima quadragesimae et infestis adscensionis dominicae, pentecostes nativitatis beati Joannis Baptistae, assumptionis et nativitatis beatissimae V. Mariae matris Dei, audientes expresse studeant informare, si ab ecclesiarum rectoribus vel vicariis aut loca tenentibus eorundem exquisiti fuerint conscientiam facere, quod decimas solvere non omittant, Quod si forte in praedicationibus hoc ipsum supra dictis diebus suadere scienter omiserint, per superiores eorum graviter arguantur.

² Péterfy 206. l. ³ i. h. 253. l. ⁴ Memoria Epp. Nitr. 28. l.

2. Kik predikáltak?

A katolikus egyházban bizonyos egyházi rendhez van kötve a predikálás joga és kötelessége, kérdés tehát, vajjon megfeleltek-e Magyarországon is ezen tényezők a rájuk bízott föladatnak. Nagyon bő fölvilágosítással nem igen szolgálhatunk és pedig az adatok hiánya miatt; nagyobbrészt csak következtethetünk az itt-ott elejtett nyilatkozatokból az egyházi szónokokra. Az egyidejű krónikák nem igen bocsátkoznak olyan dolgok festésébe, melyek előttük a megszokottnak jellegével bírtak s következőleg nem emlékeznek meg arról sem, hogy ki és hogyan predikált. Különben is a gyakori pusztítások s egyéb okok annyira megritkították épen a tárgyunkra vonatkozó kútfőket, hogy bizony inkább coniecturára kell szorítkoznunk, mint pozitív tények leírását adnunk.

A katolikus egyház törvényei szerint a püspökök, áldozópapok és diakonusoknak föladata a híveket tanítani, tehát predikálni. Magyarországon is csak úgy, mint másutt, kezdetben csak a püspökök bírtak olyan képzettséggel, hogy mint egyházi szónokok fölléphettek, egyrészt belföldi iskolák hiányos volta miatt, másrészt azon körülménynél fogva, hogy a honi származású papság maga is a kereszténységben ujoncz volt s így nem volt annyira áthatva az új tanoktól, a mennyire ezt a szónoklat megkívánja. De ebből az is következik, hogy az első püspököknek mind buzgó szónokoknak kellett lenniök, mert máskép megmagyarázhatatlan a kereszténység föntartása az új hívekben. Piligrin levelében találunk bizonyítékot arra nézve, hogy a már keresztény Németországban is a püspökök voltak majdnem kizárólag a rendes hitszónokok, mert mondja: «Quod nimium grave est, valde onerosum est mihi, ut tot mei pontificii parochias solus praedicando circumeam, quibus necessitate et adiutorii inopia cogor, non unquam meam subrahare praesentiam».¹ A történeti kútfők tesznek néhányról említést is.

Eltételezve azoktól, a kikről a térítés történeténél megemlékeztünk, az első helyet a predikáló püspökök között *szent Gellért* csanádi püspök foglalja el. Ő már mint művelt szerzetes került hazánkba, a ki korának legtudósabb férfiai közé tartozott. Szónoki működéséről több adat maradt fenn. Mindjárt bejövetelekor, midőn Mór pécsi püspöknél időzött, *szent Péter és Pál* apostolok napján

¹ 9. f. Szabó i. h. 61. l.

predikált ezen jeligével: «Ezek az irgalmasság férfiai». (Sirák fia 44., 10.) Ezen beszéd hatása alatt Anasztáz pécs-várad apát arra határozta el magát, hogy a tudós szerzetest magával viszi kolostorába. Gellért hajlott kérésére és szent Benedek napján ismét szónoklatot tartott a zsoltáros eme szavai fölött: «Az igaz virágozni fog, mint a lilium». (91., 13.) Mór püspök is jelen volt s a legenda szerint «megismeré a püspök, hogy Gellért az igének fejedelme és mondja vala: Bizony az naptól fogvást, hogy az Isten igéjét Magyarországon terjeszteni kezdék, ilyen papot nem láttunk az országban». Nagy Boldogasszony napjára Székesfehérvárra vitték a jeles szónokot, hogy szent Istvánnak, a ki ott gyűjtötte össze évenként az ország nagyjait, bemutatassák. Itt Kisasszony-napján Konrád prépost tolmácsolása mellett szintén predikált e szavakról: «Egy asszony, kinek öltözete vala a nap» (Apoc.) és pedig oly megragadóan, hogy a király álmélkodott s elhatározta, hogy fia mellé nevelőnek veszi az idegen szerzetest.

Ahtony legyőzése után, 1030. év körül, csanádi püspökké nevezte ki, a hol szónoklataival részben megalapította, részben megerősítette a kereszténységet. «Nem vala oly szó az írásban — mondja a legenda — melyre példát nem hozott volna föl; a király és nép pedig nézék és valamennyi keresztény mind álmélkodék az Isten igéjének ily nagy vigasztalásán.»¹ Predikációinak hatásáról bizonyosságot tesz az az eset, midőn szent János ünnepén az alamizsnálkodásról predikált, a hallgatók annyira megszívlelték szavait, hogy ebéd után tömérdek ajándékot hoztak s midőn a püspök azokat elfogadni vonakodott, felelték: «Hallottuk ma a szentbeszédben, hogy azt mondottad: a mint a víz eloltja a tüzet, ép úgy törli el az alamizsna a vétkeket. Fogadd el tehát, a mit Krisztusnak, a kiben ujjaszülettünk, nevéért neked ajánlunk». Ugyanezen napon százan jöttek, kérvén őt, hogy szenteljen helyet templomok számára.¹ Egy alkalmat sem mulasztott el, hogy oktassa a hozzátartozókat, még vértanúi halálának napján is «Szent Szabina templomában misét szolgáltatata és buzdítás végett a katholika hitről és az örök élet jutalmáról az összegyűlt népnek beszédet tartat».² Nemcsak a nép előtt állott nagy tekintélyben fényes szónoklatai révén, hanem a nagyok előtt is, innen magyarázható, hogy bátorsága volt predikációjában «de cursu saeculi» Aba Sámuel kegyet-

¹ Leg. 12. fej. Szabó i. h. 70. l.   ² Szabó i. h. 81. l.

lenségéért megfeddeni, a nélkül, hogy a zsarnok bántotta volna szókimondásáért. Sajnos, beszédeiből egy sem maradt reánk, de azért egyéb műveiből következtethetünk a módra és alakra, melyben az ígét hirdette.

Művének címe: «*Deliberatio Gerardi Moresenae, ecclesiae episcopi supra hymnum trium puerorum ad Insignimum liberalem.*» Szent Gellért a szentírásnak egyik helyét akarja ezen művében magyarázni és pedig a három ifjúnak énekét, hogy bizonyos Insignimus kérelmét teljesítse. Épen azon oknál fogva, hogy a szentírás szavai fölött elmélkedik ezen művében, lehet arra következtetni, hogyan bánt el azon szónoklatokkal, melyeknek valamely szentírási idézet képezte jellegét. «A kik csak az egyszerű történetet értik, mondja a szentírás magyarázatáról — azoknak a szentírás eső, a kik erkölcsi tanulságot vonnak is belőle, azoknak harmat, a kik pedig a legelrejtettebb jelképek igazi fejtegetésével annak belsejébe tudnak hatolni, azoknak zápor.» (Delib). «Inkább a szellemet, mint a betűt igyekszünk követni», mondja egy más helyen. «Nem betűszerint, hanem átvitt értelemben akarunk szólani», mondja ugyanő. Ezen nyilatkozatokból láthatjuk, hogy szent Gellért mystikus és a szentírásnak allegorikus értelmére fekteti a fősúlyt beszédeiben is. Hiszen a jelen műve is nem egyéb egy hosszú predikációnál, vagy útmutatásnál, hogyan kell a szentírást oktatásra fölhasználni. Nem szabad azonban gondolnunk, hogy csak a képzeletnek enged helyet szónoklataiban, mert a mint művéből látjuk, az összes tudományokat fölhasználja tételeinek magyarázatánál s bizonyításánál. Szent Izidor Etymológiájából veszi a dolog leírását s azután áttér a keresztény értelemre, melyet a szentírás egyéb helyeiből és a szentatyák műveiből merített idézetekkel fejteget. Különösen szent Jeromos, Ámbrus, Ágoston és Nagy Gergely munkái képezik a forrást, valamint Bedának fejtegetései. Csapongó képzelete gyakran eltér a fölvetett kérdéstől s azon eszmével foglalkozik, melyet egy-egy idézet szült elméjében. Az erkölcsi momentum a főhelyet foglalja el beszédeiben, a mint ezt főnnebb idézett szavaiból is látjuk s azért gyakoriak nála a korára tett példázatok, melyekben a buzdítást szövi, de azért a bölcselkedéstől sem tartózkodik. Stilisztikai kidolgozásra azonban nem sok gondot fordít, a minek okát maga adja: «Nem követtük a szónokok zaját, a szónoklat tanárainak szabályait, a kik csak a mondatok szépségét vadásszák s nem a hittitkok erejét». Ezeket pótolta nála a mély meggyőződés, melynek heves temperamentuma meg-

felelő kifejezést tudott adni, úgy, hogy mindenkit megindított, habár hallgatói a latin nyelvet nem értették.

Az eredményekből következtetve, mondhatjuk, hogy szent Gellért a keresztény Magyarországnak első szónoka volt, a ki elvette a szívekbe a Boldogságos Szűz kultuszának magvait, mely szent hagyományként virágozott a késő utódok vallásosságában s azért is képez az ő szónoki működése legkiválóbb momentumot az egyházi történetben. A legjobb módon felelt meg szent István óhajának, melynek ez a legenda szerint a következő szavakban adott kifejezést: «Jó ember! hagyj föl e szándékkal (jeruzsálemi úttal) s maradj velünk, hogy jól legyen dolgod. Hirdesd inkább itt az ígét az én népemnek, erősítsd a híveket, térítsd a hitetleneket, öntözd az ujdon ültetvényt; hatalmat adok neked, hogy országomban az ígét hirdesd s adok kalauzokat, kik éjjel-nappal neked szolgáljanak. Te csak szádat nyisd meg s hintsd el a nép szívébe az élet magvát».¹

Más püspökökről, mint szónokokról, nem igen találunk adatokat, de nem tévedünk, ha fölteszszük, hogy szent Gellértnek kortársai s a tizenegyedik századbéli magyarországi püspökök nem maradtak külföldi hivataltársaik mögött, a kik ezen korban a legnagyobb tevékenységet fejtették ki a predikáció terén. Hiszen a zsinatok tartása tanúbizonyságot tesz arról, hogy hivatalukban buzgók voltak s mi lehetett azon korban fontosabb, mint a predikálás. Azért a kikről különben dicséretet hallunk az egykorú forrásokban, azokról gondolhatjuk, hogy mint szónokok is legalább buzgalmukkal kitűntek. Így *Bonipertusról* Carnoti Fulbertus egyik levelében következőleg nyilatkozik: «Spiritus Sanctus te dilectissime pater multa sapientia illustravit ad docendum populum suum et decore sanctitatis ad praebendum bonae vitae exemplum ornavit».² Tehát buzgó és kiváló szónok volt, kinek híre hazánk határain túl is kiterjedt. *Istvánról*, az első veszprémi püspökről, az alapító levél «celeber» jelzővel emlékezik meg. Azon korban azonban a püspökök csak szent életük és predikációik által tűnhettek ki. *Mór Bonipertnek* egyik utódja (1036—1070), a ki német származású volt ugyan, de tizenöt éves korától a pannonthalmi zárdában nyerte kiképezését, mint író ismeretes, mert megírta szent Zorardnak életét; ebből látható, hogy szónoknak is kellett lennie, mert az írás művészete

¹ Leg. 8. fej. Szabó K. Emlékiratok a magyar kereszténység első századaiból.

² Koller. Hist. Epp. eccl. I. 30.

csak a szóbeli előadásban való jártasságon képeztetett. Későbbben *Szerafin* esztergomi érsek említetik, mint buzgó lelkipásztor s *Miklós* győri püspök, mint tudós magasztaltatik. Ezen kiválóságuk csak predikációk révén lehetett ismeretessé.¹

Egyébiránt úgy az említettekről, mint a többi ismeretlen püspökökről a legjobb bizonyítékot maga szent István király szolgáltatja törvényeinek egyik szakaszában, midőn mondja: «Isten az emberi nem őreinek rendelte őket. (Decr. I. 3. fej.) Vagy egy más helyen: Scitote patres cuncti, quod supra omnes laborant sacerdotes, unus quisque enim vestrum suum fert laborem proprium, illi verum et suum et singulorum: Ideo sicut et illi pro omnibus vobis ita et vos omnes pro eis summopere laborare debetis, in tantum, ut si necessitas fuerit, aminos vestras pro eis ponatis».²

Idők multával, mint tudjuk, a püspökök, mint az országnak első főurai és a király első tanácsosai, kénytelenek voltak székhelyüktől távol vagy a királyi udvarnál vagy pedig a táborban tartózkodni. Ezen körülményben leljük okát annak, hogy a szószéken ritkán látjuk Magyarországon csak úgy, mint külföldön. A IV. laterani zsinatnak fönnebb idézett határozata a magyarországi állapotokat is festi, midőn megemlíti, hogy a püspökök gyakran a tudomány hiánya miatt nem képesek tanítói tisztöknek megfelelni. Sőt odafejlődtek a viszonyok, hogy a királyok csupán a politikai szolgálatokra voltak tekintettel és maguk a pápák is inkább az egyház igazgatását vették figyelembe, mint a püspököknek tanítói hivatalt. Ezt bizonyítja péld. VI. Kelemen pápának Nagy Lajoshoz 1346 márczius 30-án intézett levele, melyben Galhart csanádi püspöknek Veszprémbe való áthelyezéséről van szó. Az ide vonatkozó hely következőleg hangzik: «Quod sicut alias dicta regina nobis scripserit, eadem Vesprimiensis Ecclesia per reginam Hungariae fuerit fundata, et quicumque illi praesidens episcopus reginae Ungaricae cancellarius et primus in consiliis esse debet, et ad eum ex antiquis privilegiis pertinet reginam Hungariae coronare; et cum eadem litterae describebant per praefatum Galhardum Episcopum, linguam ignorantem Hungaricam, praemissa exequi, commode non valerent, nobis humiliter supplicabas, ut eundem episcopum transferre ad aliam sui idiomatis Ecclesiam, et Nicolaum, dudum electum

¹ V. ö. M. Sion 1879. 721. I. 2 kk. Religio 1843. I. 250 I.

² Péterffy: Concilia I. 7.

in Ecclesia Colocensi secretarium tuum dictae Vesprimiensi Ecclesiae praeficere dignaremur. Nos respondemus: habemus siquidem per relationem fide dignorum, quod in eadem Ecclesia fuerunt hactenus episcopi linguam Hungaricam ignorantes, qui per Praepositum Ecclesiae suae vel aliam personam idoneam faciebant, quando eis videbatur expediens cancellariae praedictae officium exerceri».¹ Látjuk ebből, hogy a király csak arra volt tekintettel, vajjon az illető püspök cancellári tisztének tud-e megfelelni s a pápa sem vette figyelembe a veszprémi püspöki megye nyelvét, melyen Galhardnak predikálnia kellett volna.

Ezen általános körülmények daczára, találunk olyan adatokat is, melyek amellet szólnak, hogy predikáló püspökök is voltak úgy az Árpádok, mint más házból származó királyok alatt. Így az Árpádházi uralkodók alatt, mint hittudósok említetnek: *János*, kalocsai érsek (1203-ban v. ö. l. dipl. II. 418.) *Rajnald*, erdélyi püspök (1221). *János* és *Ugrin*, kalocsai érsekek, kik Imre király megbízásából részt vettek a bolgár patarenusok megtérítésében. Ugrin érsekhez III. Honorius pápa köszönő iratot is intézett 1225-ben, melyben a többi között ezeket mondja: «Gratum gerimus et acceptum, quod catholicae fidei ductus amore ad profligandos haereticos de Bosna, Soy et Wossora ubi tamquam lamiae nudatis mammis, publice catulos suos lactant, ad exhortationem bonae memoriae magistri Acontii, subdiaconi et capellani nostri, Apostolicae Sedis legati aliorum bonorum virorum, te viriliter accinxisti».² *István*, zágrábi püspök, *Róbert* esztergomi érseknek nagy része volt a II. András alatt meghódított moldvai kúnoknak megtérítésében, 1227. évben személyesen megkeresztelte Bemborchot, a kúnok fejedelmét egész családjával. Alberich krónikájában erről a következőket olvassuk: «In procinctu itineris constituto occurrit filius principis de Cumania et ait: Domine, baptiza me cum duodecim istis, et pater meus veniet ad te ultra silvas in tali loco cum duobus millibus virorum, qui omnes desiderant de manu tua baptizari. Quo facto abiit archiepiscopus ultra silvas in occursum patris illius cum Bartholemaeo Quinqueecclesiarum episcopo.... et ibi baptizati suut ultra quindecim milia hominum». Híresek voltak ezeken kívül: *János* boszniai püspök (1233); *György* és *Antal* győri püspökök (1240—1245); *Vancsay István* esztergomi érsek (1244); *Thimoteus* zágrábi püspök (1286).

¹ Theiner: Monumenta I. 712.   ² Katona: Hist. crit. V. 467—68.

Különösen említést érdemel *Gazoto Ágoston*, vagy más néven Gazotus, zágrábi püspök, a kinek három beszédje fönmaradt. Az egyiket a zágrábi papsághoz intézte 1308-diki zsinaton, a másikat a magyar rendekhez Róbert Károly érdekében, ez utóbbit mellőzzük. A papsághoz intézeti beszéd mintája egy püspöki allocutió-nak, melyből megismerjük Gazotusnak szellemi nagyságát és theologiai képzettségét. Ezen szavak fölött predikál: «Vos estis lux mundi. et luceat lux vestra coram hominibus». Fejtegeti, miért hasonlók a papok a világító gyertyához, előadván a viasz eredetét, tulajdonságait, a világítás mibenlétét s alkalmazza erkölcsi értelemben a papokra, elmondván az erényeket, melyekkel ékeskedniök kell. Nagyon ügyesen szövi be a szentírás és szentatyák, különösen szent Jeromos mondásait s az egész beszédén átömlik az a kenetesség, mely a főpapnak Isten dicsőségéért buzgó szívéről tesz tanúságot. Ebből láthatjuk azt is, mennyire buzgólkodott a predikálás terén egyházmegyéjében, melyet elpusztítva talált úgy anyagilag, mint erkölcsileg. Érdemeiért méltó jutalmat nyert az egyháztól, midőn szentjei közé iktatta.

Nagy Lajos uralkodása alatt a boszniai patarenek közt predikált *Peregrinus* püspök, a mint ezt Küküllei János krónikájából tudjuk: «Patareni de Bosna, qui nimium erant multiplicati et diversis erroribus implicati, per dominum Peregrinum, Episcopum Bosnensem, ordinis minorum, virum magnae devotionis et scientiae ad fidem, rege commovente, convertuntur et babtizantur».¹ (c. 47.) V. Orbán pápa 1367. évben Nagy Lajos királyhoz intézett levelében ezen eredmény fölött örömét fejezi ki (Fejér: Cod. dipl. IX. v. III. 602. és VII. 257.) Nagy szónok volt *Telegdy Csanád* esztergomi érsek is, a ki Károly király fölött Székesfehérvárott jeles beszédet mondott. (Thuróczy Chron. c. 99.) Buzgó hirdetője volt az isteni ígének *Miklós* pécsi püspök (1346), a mint azt VI. Kelemen pápának leiratából tudjuk: «Nos tuis supplicationibus inclinati — mondja a pápa — ut quoties usque ad triennium te proponere verbum Dei ac missarum solemnias in pontificalibus celebrare contigerit, omnibus ibidem astantibus et huiusmodi solemnias verbumque devote audientibus vere tamen poenitentibus ac confessis centum dies de iniunctis sibi poenitentiis valeas auctoritate apostolica relaxare, fraternitati tuae, auctoritate praesentium indulgemus».¹ A püspök tehát buzgólkod-

¹ Koller: Hist. Ep. Quinqu. III. 36.

dott a predikáció körül s hogy a híveket hasonló buzgóságra indítsa a szentbeszéd hallgatását illetőleg, engedélyt kért, hogy hallgatóinak száznapi bucsút oszthasson, a mit a pápa meg is engedett.

Nagyon kiváló és buzgó szónok volt e korban *Benedek*, boszniai püspök, a kiről *Andreas Pannonius*, karthauzi szerzetes «de regiis virtutibus ad Mathiam Hungariae regem» című műve végén magasztalólag emlékezik meg. «Hic enim — mondja ő — et egregiam quandam ac praeclaram indolem ad dicendum habet. Quippe, qui non solum morum claritate, verum etiam quodam motu ornatissimo corporis et ipso habitu atque forma ac doctrina praeclarum se semper demonstravit. Tantus est enim verborum eius cursus, et sic evolat oratio ut vis eius fere omnium excitare spiritum posset». Hasonló dicsérettel adózik *Janus Pannoniusnak*, a kiről mondja: «Eiusnamque eloquentia non solum latine, verum etiam grece admirabilis, et quasi physon fluvius, de eius ore sapientia egreditur. Vox enim eius dulcis et sonora, et quasi organum diversarum melodiarum».¹ Említ még bizonyos *Nicolaus Niotoldi* (valószínűleg Nyujtódi) nevű knini püspököt, kinek nagy tudományosságát emeli ki.

Egy fönmaradt magánlevélből következtethetünk *Vitus* pécsi püspöknek szónoki működésére is, mert fölszólítja Jánost, volt macsói bánt, hogy bizonyos könyvet küldjön neki, melyben szentbeszéd is foglaltatnak; a többi között újévre és vízkereszt ünnepére. A levél szószerint következőleg hangzik: «Humiliter rogo quatenus textum sequentem illum, quem heri reportavi V. D. videlicet in sermonibus vestris transmittere velitis, quem si non poteritis forsitan ex causa, extunc sermones ex circumcisione et epiphania Domini transmittatis caritatis amore».² Nagy szónoki képességről és tanultságról tesz tanúságot *Debrenthei Tamásnak*, zágrábi s később nyitrai püspöknek fönmaradt beszédje, melyben II. Pius pápától bucsúzik. A szentírásból vett kifejezések és alluziók bizonyítják, hogy szerzője a predikálásban is mester volt.³ Föltehetjük egyébiránt hogy a humanista műveltséggel bíró püspökök jeles egyházi szónokok is voltak. Ezen föltevésünket támogatja egy codex, mely *Vitéz János* könyvtárából való s jelenleg a szent-antali ferenczrendi

¹ Könyvszemle 1879. 113. l.   ² Koller i. m. IV. 313.

³ A beszéd szövegét lásd Magy. Könyvszemle 1890. 211. skk.

zárdának tulajdona. Ezen codexnek tartalmát szent Leó beszédei képezik, melyeket maga Vitéz János másoltatott különböző kéziratok után és sajátkezűleg kijavított s szélein marginális jegyzetekkel látott el, melyek a tartalomra vonatkoznak.¹ Ebből világos, hogy Vitéz János ezen szentbeszédeket használta, mikor predikációra készült s a marginális jegyzetek arra szolgáltak, hogy könnyen legyen föl-található a keresett anyag.

Lehetséges, hogy korunk történelmi kutatásai még sok olyan adatra fognak bukkanni, melyek közelebbről világítják meg a középkori magyar püspökök szónoki működését; jelenleg meg kell elégednünk ezen kevéssel is. De hiszen a jogos coniecturára ez is elegendő, mert akárhogyan gondolkozunk a középkori püspökök állásáról s műveltségéről, az a tény, hogy a katolikus egyház szervezete szerint a püspökök az első tanítók és hogy vannak adataink, melyek a mellett bizonyítanak, hogy egyik-másik, mint szónok vagy tudós kitűnt, föl nem tehetjük, hogy a rendes állapot az lett volna, hogy a magyar püspökök nem predikáltak. Lehetséges, hogy nagyobb rész a középszerűségeen fölül nem emelkedett, lehet, hogy sokan a püspökök közül csak politikailag működtek s az egyházi ügyekkel nem foglalkoztak, de nem lehetséges, hogy a predikáció azon foglalkozások közé tartozott volna, melyektől általában a püspökök idegenkedtek volna. Ha hozzávesszük, hogy a püspökök nagy része szerzetes-rendekből kerültek ki, meggyőződhetünk arról, hogy ezek azért szemeltettek ki, mert a püspöki állás betöltésére megkívántató tulajdonokkal ékeskedtek; már pedig a szerzetesek a szónoklatot tekintették föladatuknak s ez szerzett nekik nevet és kedveltséget úgy a királyok, mint a nép előtt. A kor tehát, melynek püspökeiről szólunk, a püspök fogalmával a predikációt is összekötötte, a mi nem történt volna, ha a püspökök nem gyakorolták volna ezt a tisztef. Nem tévedünk tehát, de nem is túlozunk, ha kimondjuk, hogy a középkori magyar püspöki kar nemcsak törődött a predikálással, midőn a zsinatokon határozatokat hozott az alsó papságot illetőleg, hanem maga is jó példával ment elől, mert a mint határozataival az általános szükségleteken törekedett segíteni, úgy tudatában is volt annak, hogy törekvéseinek csak akkor lehet foganatja, ha az alsó papság benne a törvények első követőjét látja s nem felelhet azzal a szentírási mondattal: «medice cura teipsum».

¹ Magy. Könyvszemle 1878. 79. l. skk.

A mint az apostolok segítőkre akadtak a predikálásban, kiket fölszenteltek s hatalmuk egy részével fölruháztak, épen úgy gondoskodtak már az első magyar püspökök is oly férfiakról, kik úgy a szentségek kiosztásában, mint a szent ige hirdetésében segítségükre voltak és helyettesítették ott, hol maguk személyesen meg nem jelenhettek. Kifejlődött a hierarchia, a főpapság mellett létre jött az alsó papság. Midőn ezen alsó papság szóközi működését tárgyalni akarjuk, különbséget kell tennünk a világi, vagyis lelkipásztorkodó papság és a szerzetesek között, mert mindkettő kivette részét a hit-szónoklati tisztból, de más küldetéssel. Azért külön szólunk a világi papságról s külön a szerzetes szónokokról; s hogy a megállapított rendet kövessük, a püspökök után a világi alsó papsággal fogunk első sorban foglalkozni.

Szent István királyról mondja a legenda, hogy az egyházba éltek érdeme szerint püspököket és papokat rendele, hogy a népet az apostoli hagyomány tekintélyével oktassák. (VI. fej.)¹ A nevezett király tehát nemcsak a püspökségekről, hanem a plébániákról is gondoskodott, a mit különben törvényeinek fönnebb idézett 13. fejezete is bizonyít, melyben meghagyja, hogy minden tíz falu templomot emeljen. Hogy pedig a rendelet szerint a templomok igehirdetőkkel is ellátattak, bizonyítja szent Gellért legendája, melyben mint szokott dolog említetik, hogy a püspökön kívül más papok is működjenek. A legenda szerint a király a következő szavakat intézte szent Gellérthez: «Most vedd föl a püspökséget, mely az én ítéletem szerint téged illet. Minthogy azonban épen most szolgálatodra nincsenek papjaink, kikkel szokott az egyházi előljáró ékeskedni, szedjünk az egyházakból és monostorokból papokat és barátokat, kik az egyházi törvény rendje szerint az egyházi szolgálatnál segítségedre legyenek». (XI. fej.)² A püspök úgy tett, a mint a király javasolta s magával vitt sok papot, kik közt sok tanult s 7 magyar nyelven ügyesen tolmácsoló férfiú t. i. Albert, Filep, Henrik, Konrád, Krátó, Thaszló és István, a kik maguk is hirdetik vala a népnek Isten igéjét. Ő általuk lőn ugyanis az egész Csanád egyházmegye a szent ige hirdetésével megöntözve, kik esperességeket viselvén, a városokban és falvakban egyházakat építenek vala. A nép pedig, jóllehet még új ültetvényű vala, mindazonáltal az Isten igéjét buzgó lélekkel hallgatja vala, éjjel-nappal az Úr törvényén elmélkedvén. (XII. fej.)³

¹ Szabó i. h. 30. l.   ² i. h. 67. l.   ³ i. h. 69. l.

Gondoskodott arról is, hogy a jövőben ne legyen a papokban hiány, mert egyszer aztán harmincz új férfiú jöve a püspöklőz, kérvén, hogy vegye föl gyermekeiket s a tudományokban megoktatván, tegye papokká. Ki is befogadván Valther mester keze alá adá őket... kiket a püspök úr papságra fölszentelvén, kanonokokká tőn. S küld vala a Dunán túlra is követeket és gyűjti vala a tanulókat. Kiket összegyűjtven presbyterekké rendele és a megyékben az egyházak igazgatóivá tőn. És sereglének vala hozzá németek, csehek, lengyelek és francziák, kiknek fölszentelésük után egyházmegyéket osztogat vala. (XII. fej.) «Növekedvén tehát a hivek és papok száma, az Isten embere minden városban egyházakat építtet vala». (XIII. fej.) Ebből látjuk, hogy már szent Gellért hét esperességre osztotta egyházmegyéjét és plébánosokról gondoskodott, a kik Isten ígését hirdették s azért fordított különös gondot a magyar származásuakra, hogy ezek képesek legyenek predikálni, de nem hagyta figyelmen kívül más ajkú hiveit sem, mert ezek számára cseheket, francziákat és németeket hozatott.

Az 1114-ben tartott esztergomi zsinat tehát semmi újat sem hozott be, midőn 13. fejezetében határozta, hogy minden egyház közelében plébánia legyen, hanem csak sürgette a régi institutiot ott, a hol talán még nem lett megvalósítva.¹ Hiszen szent Imre legendája mondja, hogy a papság és nép «és Fábian cancellarius, ezen egyház igazgatója összegyűlt; tehát már voltak lelkészségek. Az idézett helyekből arra is vonhatunk következtetést, milyen fokozatok voltak a lelkészség között, mert szó van ott kanonokokról, esperesekről, igazgatókról és papokról. Az igazgatók plébánosok voltak, a kiknek a káplánok segédkeztek. Hogy a dolog így áll, kiviláglik abból, hogy szent Gellért a Dunán tulról nemcsak szerzeteseket, hanem papokat is vitt magával; ez utóbbiak nem lehettek plébánosok, mert különben nem távozhattak volna helyeikről, hanem segédlelkészek, a kik a prédikálásban már gyakorlottak voltak. A plébániai prédikáció tehát már kezdetét vette, mint a legendából kiolvassuk, nagy buzgósággal és sikerrel, mert még az éjjelt is nappallá tették a kiküldött papok, hogy a hívőket hitükben erősítsék. Ezen buzgóság azonban a század vége felé lankadt, mert már az idézett esztergomi zsinat kénytelen 2. fejezetében a lelkészeket

¹ 1332—35. nagyvárad egyházmegyében már 200, pécsiben 400, veszprémben 497 plébánia létezett. (Pray: Specimen Hier. Hung. I. 263. II. 139. — Koller i. m. II. 356—461. — Keresztury: Hist. Ep. M. Várad. I. 57.

arra inteni, hogy minden vasárnap predikáljanak. Azonban akadt mégis elég világi pap, a ki predikálással foglalkozott, hiszen János esztergomi érsek 1220-ban a kúnokhoz papokat küldött térítés végett, a kik nem voltak szerzetesek.¹

De a mint a hegyről lehangzó kő gurul, a míg a síkra nem ér, úgy a plébánosok buzgósa is annyira megfogyott, hogy minden teendőjük elvégzésére helyettest tartottak, a mi annál könnyebb volt, mert pl. IV. László uralkodása alatt annyira megsaporodott a papok száma, hogy elégséges javadalom híjában lopáshoz folyamodtak. A budai zsinat 1279-ben 16. fejezetében még tiltakozott ezen gyakorlat ellen és legfeljebb a püspök engedelmével tartotta ezt megengedhetőnek, a ki az illető helyettes jelöltnek (C. 28.) azután fölhatalmazást is ad a predikálásra. A későbbi zsinatok határozataiból következtethetjük, hogy a püspökök kénytelenek voltak a külön hitszónoki intézményt tűrni, valószínűleg részint a papok tudatlansága, részint kényelem szeretete miatt, vagy pedig azon okból, hogy a kegyurak révén olyanok jutottak javadalomhoz, a kik a papi szentelést fölvenni nem akarták s következőleg nem is tehettek eleget predikáló tisztöknek. (Lásd a budai zsinat 20. fej.) Azért az 1460-ki szepesi zsinat már így szól: «quilibet plebanus per se vel per suum in ecclesia sua tempore praedicationis in ambone casus episcopales publicet. (C. c. 4. 14. 15.) Hogy azonban ez csak tűrt állapot volt, kitetszik az 1493-ki esztergomi zsinat határozataiból, melyek a plébánosokhoz vannak intézve s arra buzdítják, hogy a leckét és az evangéliumot érteni és megmagyarázni a népnek kötelességüknek ismerjék s a mennyiben erre szellemi képességük hiányzik, tanulás által azt elsajátítani törekedjenek. Az 1515-ki veszprémi zsinat pedig azoktól, kik többre képtelenek, legalább az erkölcsan elemeinek magyarázatát kívánja.

Nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy ezek a szomorú állapotok oly általánosak voltak, hogy a predikálás mindenütt elhanyagoltatott volna. Hiszen a predikáció az istentisztelet lényeges részének tartatik, a mint azt egy 1203-ik évből ránk maradt okiratból tudjuk, melyben a misézés a követelmények legkisebb részének vétetik, mert azt mondja: «kik legalább misézzenek». A nevezett évben ugyanis Joannes de Camera pápai legatus előtt bizonyos bosnyák barátok ejuráltak egy schismát, mely magát

¹ Schmith: Archiepiscopi Strigonienses. I. 203.

«kereszténynek» nevezte; a formulában a következők is olvashatók: «in omnibus autem ecclesiis habebimus altaria et cruces, libros vero tam novi, quam veteris testamenti, sicut facit Ecclesia Romana legemus. Per singula loca nostra, habebimus sacerdotes, qui dominicis et festivis diebus *adminus* missam secundum ordinem ecclesiasticum debeant celebrare confessiones audire, et poenitentias tribuere».¹ Lehetséges, hogy a legtöbb faluban ennyire jutottak az állapotok, de a városban gondoskodva volt képzett szónokokról, kik a plébánost helyettesítették ezen tisztségben. Némely városban maga a püspök szervezett ilyen hitszónoki állást, más helyeken pedig a község alapított ilyent. Például Henrik pécsi püspök 1428-ik évben tett ilyen intézkedést. Koller művében olvassuk: «Henrico episcopatum gerente deplorabilis erat in ecclesia Hungarica, ad potissimum Quinque-Ecclesiensi, religionis facies. Nam patarenorum seu manichenorum superstitio late vagari, husitarum haeresis gliscere et maxima in fidelibus suorum corruptio grassari coeperat et fidei quidem periculo Henricus occurrere studuit: nam prope ecclesiam Quinque. Ecclesiens em capellam fundavit in honorem St. Mauricii et Sociorum Martyrum, eamque competentibus redditibus dotatam autoritate Sedis Apostolicae ad hoc sibi concessa sibi personae idoneae, quae in ecclesia Quinque-Ecclesiensi sermones pro robaranda fide catholica ad clerum et populum habere deberet, contulit, imo et canonicatum et praebendam Ecclesiae cathedralis eidem praedicationis in perpetuum univit».² Azesztergomi főkapitánban is volt egy javadalom, melyhez a predikálás kötelme volt kapcsolva. A visitatióban olvassuk: «Item secundus est rectoratus altaris B. M. Virginis quem tenet. D. Petrus Praepositus maior... Ad cuius officium pertinet... in dicta missa omnibus diebus dominicis festa et ieiunia, per totam hebdomadam observanda et indulgentias ecclesiae concessas nunciare et facere exhortationem, ad populum et in vulgari generalem Confessionem prout moris est in parochialibus ecclesiis».³ A másik esetre bizonyítékot nyújt a lőcsei szent György kápolnájának bibliája, melyben következő följegyzés található: «anno domini 1466. feria quinta ante dominicam Oculi combusta et voragine ignis consumpta est domus illa in Cascha e qua census videlicet XX-ti floreni auri capellario et *praedicatori* decem annuatim iuxta continenciam litterarum fundationis legitimo

¹ Keller : i. h. I. 309. ² Hist. Ep. Quinqu. III. 37. ³ Battyányi i. m. III. 319.

cum effectu persolvebantur».¹ Kassán tehát volt szervezett hitszónoki állás, melynek költségeit a többi között egy bérház fedezte. Ezen állás független volt a plébániától s inkább a plébánosnak voltak kötelezettségei a hitszónokkal szemben, a mennyiben köteles volt ő bizonyos napokon ebédre hívni! Kassán különben nagyon megválogatták a személyeket ezen állásra, mert még 1515-ik évben is magister volt a hitszónok, a mint ezt egy okirat aláírásából is látjuk. Ezen évben ugyanis keresztes hadjáratot hirdettek és toborzás végett kiküldtek bizonyos előkelő polgárokat — ez esetben Laurentium Zywr concivem de Saccza — a kiket a plébánosoknak ajánlottak ünnepélyes fogadás végett, ezen ajánló levelet átadaték «Petrus plebanus de Zebes et Benedictus plebanus de Gece», «et in praesentia affuerunt venerabiles magister Ioannes plebanus et magister Henricus praedicator *Cassoviensis*».² Szent György városának hitszónoka a többi között némely napokon a plébános asztalához volt meghívandó.³

Hogy azonban a plébániai predikáció sem volt egészen elhanyagolva, bizonyítja a szepesi «fraternitas plebanorum», melynek célja épen a papi tökéletesség előmozdításában állt s így az egyik lényeges kötelessége a plébánosi hivatalnak nem kerülhetett el figyelmét.⁴ Erre különben egész határozottsággal enged következtetni az a körülmény, hogy saját könyvtára volt, melyben számos predikáció-gyűjtemény találtatott.⁵ De nemcsak ezek predikáltak tették azt más plébánosok is, mert különben mi céljuk lett volna azon könyvtáraknak, melyek az egyházak mellett találhatók s melyekben szintén predikáció-gyűjtemények jelentékeny helyet foglalnak el. Így pl. a lőcsei összes templomoknak a XV. században volt ilyen külön könyvtáruk, mely a *sekrestyékben* volt elhelyezve.⁶ A bártfai plébániában a többi között a következők voltak: «Explicatio vitae Sanctorum» «Gregorii Moralia.» (2. p.) «Moralia Catonis in forma evangeliorum Dominicalium explicati.» «Postilla Roberti de Lino.» «Opus Vincencii confessoris super Postilla» — folytatólag — «De utino Leonardi Postilla super Sanctis».⁷ A bulcsi egyház 1471-ik könyvlajstromában van: «unum sermionale et unum commune sanctorum».⁸ Egy soproni pap 1400-ban végrendelkezik s 18 köny-

¹ Magy. könyvszemle 1880. 336. ² Századok. 1872. 439. Lásd Tudom. Értekező. 1862. I. 140. l. ³ Rupp: Magyarorsz. helyr. tört. 122. l. ⁴ Századok 1877. 87. skk. 1879. 344. skk. ⁵ M. könyvszemle 1880. 334. ⁶ Részletezve lásd i. h. ⁷ i. h. 25. l. ⁸ 1883. i. h. 67.

vet említ, melyek között következők is vannak: Biblia Liber de sanctis et de tempore, Quadragesimale, Jacobus de Voragine Quadragesimaleja. A végrendeletben Urban von Weitennek nevezi magát.¹ Fölhozhatjuk még a körmöczyi plébános könyvtárát a XIV—XV. századból, melynek lajstromát Ipolyi a beszterczebányai egyházmegye történeti shematismusában közli. Itt találjuk Homiliae St. Patrum Commentariis in N. Testamentum. Sermones sacri et homiliae. — Sermones S. Pentecostales. — Homilia super Evangelia és több hasonló.² De nemcsak a nagyobb városokban volt ilyen plébániai könyvtár, hanem falvakban is, mint pl. Bratkán.³ Ezen könyvek megszerzésének és megőrzésének nem lenne értelme, ha a lelkészek nem prédikáltak volna.

A predikációt oly fontos dolognak tartották, hogy a háborúskodások alatt a táborban is gondoskodtak a katonák ezen igényének kielégítéséről. Az esztergomi káptalan levéltárában van egy okmány 1278 évből, melyben IV. László király megerősíti az ágostoniaknak szabadalmait jutalmul azért, hogy az Ottokár elleni háborúban szónoklataik által elősegítették a stibíriedi győzelmet. «In quo conflictu proelii dimicatione — mondja az okirat — viri religiosi deo amabiles, nobis in regni nostri expeditionibus, suis exhortationibus, praedicationibus, admonitionibus, fideliter meruerunt complacere, et se reddere gratiosos, videlicet: frater *Elías* prior provincialis fratrum Heremitarum St. Augustini per Hungariam, frater Vitus, frater Nicolaus, prior de Strigonio, frater Jacobus, prior de Mesensum loco ordinis eiusdem.»⁴ Ezek tehát elhagyták ez időre kolostorukat és kísérték a hadsereget, hogy szónoklataikkal buzdítsák s egyéb lelki szükségleteiben szolgálatjára legyenek. Egy másik példát Nagy Lajosnak olaszországi hadjáratában találunk. Midőn ugyanis a király Aversa mellett megsebesült, az egyik kíséretében levő ferenczrendi szerzetest azzal bízta meg, hogy ha belehalna sebébe, szívét és fejét a boldogságos Szűz tiszteletére emelt esztergomi kolostor templomában temettesse el.⁵ Tehát ebben a seregben is voltak szónokok.

Egyébiránt, hogy még a XV. században sem volt a predikáció elhanyagolva, bizonyítja bizonyos *Lazo János* nevű erdélyi papnak esete, a ki híres szónok volt úgyannyira, hogy midőn szentföldi

¹ i. h. 1890. 49. ² Religio 1876. II. 332. ³ Fejér: Cod. D. II. 138.

⁴ Knauz: Monumenta II. ⁵ Religio 1854. 154. I.

zarándoklatáról hazajövet, Kairóban török fogságba esett, az ott talált hitehagyott magyarok közül legtöbbet visszatérített ősei válására.¹ Gondolhatlan, hogy általános sülyedés és hanyagság közepette oly buzgó férfi ott hagyta volna nyáját abban a tudatban, hogy akad valaki, a ki csak némileg pótolhatná.

Kérdés most, vajon csak az áldozópapok prédikáltak-e, vagy pedig diakonusok is. Erre nézve határozott feleletet nem adhatunk. Az 1099-iki zsinat csak a presbytereknek prédikálási jogáról szól, midőn 22. fejezetében mondja: *Sciendum sane iuxta decreta pontificum quod presbytero non licet coram episcopo, nisi eo iubente vel sacrificare vel populum docere, vel benedicere, vel exhortari. Unde cum evangelium legit coram episcopo benedictionem petit ab eo*.² Ebből látszik, hogy diakonusok aligha prédikáltak, különben említés tételnék róluk is. Ezt némileg megerősíti az 1279. budai zsinat, mely 20. fejezetében meghagyja: *«rectores ecclesiarum curam animarum habentium si presbyteri non sunt... se faciant usque ad sacerdotium ordinari*.³ Az áldozópapság képezte tehát a lelki pásztorzkodás föltételét. De ellene látszik szólani Kálmán király törvénykönyvének 3. fejezete, mely mondja: *Alienigena presbyter vel diaconus sine commendatitiis literis non recipiuntur*. Ha a diakonusok előtt el lett volna zárva a szószék, fölösleges lett volna rájuk is kiterjeszteni a tilalmat. Még jobban megerősítik ezt a következő szavak: *«examinentur, quatenus de quibus aliqua aures nostras pulsant infania, hinc ab officio cessent*». ⁴ *Officiumuk más nem lehetett, mint a prédikálás. Hasonló meggyőződésre vezet a fönnebb idézett esztergomi zsinatnak hatodik végzése, mely mondja: «Diaconus, cum legit Evangelium iuxta Romanum ordimen in ambone vertitur ad meridiem». Az áldozópapok oltárnál olvasták az evangéliumot, mint ezt ugyanazon helyen olvassuk: «Quod autem presbyteri ad legendum evangelium non se ad meridiem vertunt hoc ideo inolevisse credimus, quia nec ordo illis iungit, ut in ambonem ad legendum sicuti diacones ascenderent». Az «ambora» szószékre való szállásnak különös oka volt, mert különben a rendes ritushoz tartozott volna, hogy az áldozópap is a szószékről olvasta volna az evangéliumot. Lehetséges tehát, hogy a diaconus prédikált az evangélium fölolvása után. Fölhoztuk ezen adatokat, hogy kimutassuk,*

¹ Religio 1858. I. 241. ² Battyányi: Leg. Eccl. II. 139. ³ Péterfy: Concilia I. m. ⁴ i. h. 43.

miszerint határozott feleletet nem lehet adni a fölvetett kérdésre. Későbbi századokban találunk határozott adatokat arra, hogy diakonусok is prédikáltak. Az Atyán tartott ferenczrendi káptalanban (1499) rendeltetett: «Custodes nullum ad praedicationis officium admittere debeant, nisi esset admittendus sacerdos vel diaconus».¹

A világi papság hitszónoki szereplésének előadása után a szerzetes rendekre kell fordítanunk figyelmünket. Eleve megjegyezhetjük, hogy a magyar szerzetesek nagy érdemeket szereztek maguknak a hitszónoklat körül s hogy ezt kimutathassuk, egyenként vesszük elő a rendeket. Az összes rendek közül a predikáció körül az első érdemeket — akár chronologice, akár eredmény szempontjából tekintjük a dolgot — a *benczések* foglalják le. Hiszen ők voltak a térítők, sőt ők voltak, a kik egy századon át munkálkodtak a hit megerősítésén. Eleinte nem volt elegendő világi papság, tehát benedekrendieknek kellett kolostoraikból kijárniok a népnek oktatására. Innen magyarázható meg az apátságok nagy száma, mintha azok a nemzetnek veleszületett intézményei lettek volna, melyeket a közélet megkíván. Kezdetben a püspökök is kolostoraikból kerültek ki s ők képezték az első káptalanokat is, melyeknek tagjai részint iskolai oktatással, részint szónoklattal foglalkoztak. Még a XI. század vége felé Sebestyén esztergomi érsek, a ki maga is benedekrendi volt, székhelyén benczéskolostort alapított, mert kevés volt a világi pap.² S még 1224-ben I. Jakab nyitrai püspök a szkalkai zárda alapításánál is mondja: «Fratribus etiam eiusdem loci, ob aedificationem proxinorum officium praedicationis et confessionem recipiendi in nostra provincia commisimus exercendum».³ A közszükségnek akart eleget tenni a püspök ezen kolostor alapításával. Névleg nem igen említhetjük meg ezeket a buzgó munkásokat, mert épen abból a korból legkevesebb adatunk van s ha volnának forrásaink, azokban aligha említették meg az érdemes férfiak, minthogy az érdemmel járó szerénység nem engedte a dicsekvést a rend tagjainak, a kiktől egyedül várhatunk írásbeli documentumokat. Később a gazdagság meglazította a fegyelmet és csökkentette a buzgóságot, úgy, hogy minden téren, a predikálás terén is, más rendnek engedték át az előkelő szerepet.

A benedekrend örökébe a *cisztercziták* léptek, a kiket III. Béla hozott be az országba Franciaországból, a hol velük egyéb össze-

¹ Battyányi i. h. III. 632. ² Religio 1854. 153. l. ³ Századok 1 96. 207. skk.

köttetései révén megismerkedett. E rendnek tagjai lelki pásztorkodással foglalkoztak s nagyon örvendetes jelenség a hitszónoklatot illetőleg, hogy hazánkban számuk nagyon megszorodott. A francia anyaházzal való összeköttetésök hosszú ideig eredeti frissességben tartotta meg azt az erőt, melyet a régi regula megújításából merítettek. Onnan hozták a tudományt is, mely alapját képezi a predikáció virágzásának. Hogy a király nem csatlakozott várakozásában, meglátszik abból, hogy jóval uralkodása után is dicséretekkel illetik ezt a rendet az illetékes körök. Így III. Honorius pápa 1221-ben kéri az esztergomi érseket, hogy a nép javának megbeszélése végett küldjön hozzá derék és tanult szerzeteseket, de ha lehet, mégis ciszterciek legyenek. Tehát kiválónak kellett lenniök nemcsak a tudományban, de a lelkipásztorkodás terén is, mert a nép javának előmozdítása céljából hivatottak Rómába. Hogy a pápa jogos következtetést vont a külföldi ciszterciekről a magyarhoniakra, kitetszik Kilit egri püspöknek 1239-ben intézett leveléből, melyben dicsérettel emeli ki ezen rendnek minden téren szerzett érdemeit.¹ Predikációikkal a Mária-kultuszt előmozdították s azért nagyon kedveltek voltak a magyaroknál.

Méltón sorozhatjuk a ciszterciek mellé a *premontreieket*, a kik szintén lelki pásztorkodással foglalkoztak. II. István király uralkodása alatt alapítottak első kolostoraik. Buzgóságukról bizonyosságot tesz az a körülmény, hogy a királyok sok javadalommal halmozták el s a hol csak lehetett, kolostort építettek számukra. Így történt, hogy rövid idő alatt 65 házuk keletkezett, melyek mind megannyi melegágyai voltak a hithirdetésnek. Azért IV. Béla király, hogy a paphiányon segítsen, legjobbnak találta premontrei kolostort alapítani Turóczban 1252-ik évben. Elhatározását az alapító levélben következőképen okolja meg: «Tanto flagrantioris affectus studio circa ea intendimus, exequenda, per quae Domini nostri Jesu Christigloria extrinsecus in se nostro indigens adminiculo apud homines sublimetur, sancta religio quam et plantare et plantatam favoris regii dignum est corfoveri amplitudine dilatetur».² A királynak tapasztalatból kellett tudnia, hogy ezen rend által valóban előmozdítja és elterjeszti Krisztus dicsőségét. Az eddig ismertetett szerzetes rendek a lelki pásztorkodással foglalkoztak s a hit-

¹ Pauer: Az egyházi rend érdeme. 71. l.

² Koller i. m. II. 134.

szónoklatot is, mint ezen tisztnek részét művelték. Voltak azonban ezeken kívül más rendbeli szerzetesek is, a kiknek számtalan kolostoruk volt hazánkban, úgy, hogy joggal nevezte el valaki a középkori Magyarországot szerzetesek hazájának. Képviselve találjuk hazánkban a karthauziakat, karmelitákat, ágostoniakat, döméseket, ferenczrendieket és a magyar eredetű szerzetet, a pálosokat. Ezek nem foglalkoztak a szoros értelemben vett lelki pásztorkodással, de a predikáció révén halhatatlan érdemeik vannak, mert ők pótolták azt, a mit a világi papság mulasztott s nagyítás nélkül mondhatjuk, hogy a nép vallásosságának ők voltak tulajdonképeni táplálói. Nézzük tehát egyenként, milyen részük volt az isteni ige hirdetésében.

A *karthauziak* rendjük szabályai szerint a szemlélődő életre utaltatnak, tehát mint szónokok sohasem működtek, azért már a középkorban is néma barátoknak nevezték, a mint ezt Andreas Pannoniusnak főntebb említett művéből tudjuk. Elbeszéli ugyanis, hogy Hunyadi Jánosnak nándorfehérvári diadalát egy karthauzi szerzetes megjövendőlte s így jelöli meg személyét: «sacri ordinis carthausiensis... lingua vulgari Pannoniorum nema barath vocitatus».¹ De azért nekik is van jelentékeny részük a predikáció fejlesztésében. Alapítójuk meghagyta nekik, hogy, mert élőszóval nem hirdethetik Isten igéjét, írással működjenek közre az emberek üdvére. A rendtagok ezt a szabályt követték is s nem hagyták haszontalanul heverni azon írószereket, melyeket a rendtől kaptak. A kik képességet éreztek magukban reá, tudományos és erkölcstani műveket írtak, mások ismét másoltak. Innen van, hogy az ő zárdáikból került ki a legtöbb kódex. Abban az időben, a mikor még a könyvnyomtatás mestersége ismeretlen volt, ezen szerzet hathatósan folyt be a szellemi életre s így a predikációra is. A *karmeliták*-nak hitszónoklati működéséről csak keveset tudunk s lehetséges, hogy hivatásuknak megfelelően inkább szemlélődő életet folytattak s a predikálással csak kivételesen foglalkoztak. De hogy ott, a hol a szükség parancsolta, nem vonták ki magukat ezen rendbeli szolgálattól, bizonyítja, hogy a magyar karmeliták vértanút is tudnak fölmutatni. Aachen egyik templomában van egy magyar karmelitának képe ezen fölírással: «Antonius de Offen». Életéről annyit tudunk, hogy a budai zárdának volt tagja s mint ilyen a törököktől pusztított vidékeken hittérítőként működött, mígnem 1392. évben a

¹ Magyar Könyvszemle 1879. 113. l.

törököktől elfogatott s vértanui halált szenvedett. Többet nem lehetett eddig róla kikutatni, habár egy németalföldi karmelita a 70-es években adatokért fordult magyarországi rendtársaihoz, hogy canonizációját keresztül vihesse. A XVI. század elején még működtek a szónoklat terén, a mint ez azon egyezkedésből világos, mely Benedek, budai szent Mária Magdolna egyházának lelkésze és Sthoesus András karmelita főnök között a budai szent Anna kápolna gondozása tárgyában 1515 ápr. 2-án a budai káptalan előtt létrejött. Ebben következők állanak: «Alias autem missas, puta auroram et alias quascunque tam legendo quam contando voluerint sim ul cum *sermonibus ad populum* intra vel extra capellam ipsi fratres liberam atque omnimodam habeant celebrandi et perficiendi potestatis facultatem». ¹ Ez a két bizonyíték is elégséges arra, hogy nyilvánvalóvá tegye a karmelita rendnek részvételét a hitszónoklatban.

Az *ágostonrendiekről* már fönnebb megemlékeztünk, midőn a tábori lelkészekről szoltunk. Ezen tény, hogy a tábori életnek viszontagságait a kolostori nyugalomnak elébe helyezték, csakhogy táplálják a hit világát a harcosok lelkeiben, eléggé bizonyítja fáradtságot nem ismerő buzgóságukat az igehirdetésben. De hiszen van erre még más bizonyítékunk is, melyből kitetszik, hogy működésükkel a világi papságnak féltékenységét fölkellették s azért sok kellemetlenséget kellett elszenvedniök. Végre a pápához fordultak orvoslattért és XII. János 1317-ben leiratot intézett a pécsi püspökhöz, melyben elítéli a világi papságnak alkalmatlankodását s meghagyja, hogy a nevezett rendet senki sem akadályozza üdvös működésében. «Fuit propositum coram nobis, — mondja a pápa — quod ipsi a nonnullis super praedicationibus libere ab eisdem fratribus faciendis... a praelatis, rectoribus et clero aliisque personis contra indulta privilegiorum dictae Sedis multipliciter molestentur, et gravamina ipsis multiplicia inferantur... Mandamus, quatenus vos... non permittatis contra tenorem privilegiorum ipsorum a praedictis vel aliis quibuscunque molestari, nec eis aliqua gravamina vel iniurias irrogari.» ²

A XV. században nagy hírre tettek szert tudományosságuk és szónoki képességöknél fogva, legalább erre enged következtetni

¹ Magy. történelmi tár. XII. 146. l.

² Koller: i. m. II. 313. 1520-ban 20 kolostoruk volt 200 taggal. Ez évben gyűlést tartottak Egerben Kőrösy Máté főnöksége alatt. V. ö. Schmith: Ep. Agr. II. 214.

az a tény, hogy az 1428-ki győri zsinaton a szónoklatot úrnapijának nyolczadát követő vasárnapon bizonyos *Johannes de Prucka* Lector ordinis Heremitarum S. Augustini tartotta ezen szavak fölött: «Resistite fortes in fide». (I. Petr. 5.) Úgy látszik, hogy a vasárnapi lecke épen kapóra jött neki, mert a kor igényeinek megfelelően a hitről beszél. Ezen időben, mint ismeretes, épen javában zavarogtak a hussiták és kelyhesek, azért ezen beszédben, mely a papsághoz intéztetett, az igaz hitben való állhatatosságra buzdítja hallgatóit. A bevezetésben előadja a hitnek hasznát és azt fenyegető veszélyeket, folyton a szentírás és egyházi írók szavaival élve, azután következik a buzdítás: «sub ergo hoc scuto fidei state firmiter o Reges, Praelati, Principes, Monachi, sub hoc pugnate fortiter vos milites bellicosos et inclyti sub hoc scuto, perseverate finaliter vos Christi fideles, laboriosi et Catholici et hoc ideo quoniam fides est formosa rectrix populorum». Ezt a tételt azután idézetekkel és példákkal megvilágítja. A beszéd második részében azt fejtegeti, hogy a tapasztalható bajok a hit hiányából származnak. Az egyes nemzetek nyomorúságai onnan vannak, hogy nem erősek az élő hitben nemzeti hibáiknál fogva. Érdekes az egyes országoknak jellemzése: «Francigenae imitantur superstitionem vanitatis et vanae gloriae, Anglici efferuntur capitis tumiditate et pompa elationis et superbiae, italici et gallici sectant avaritiam et vicium indicibile, Ungari variantur iustabilitate mentis et perfidiac, Alemanni debachantur immoderata luxuria gulositate et sic aliis regionibus et nationibus christianae religioni subiectis». Onnan van ez, mert nincs erős hitők s így nem tisztelik az Istent úgy, a hogyan azt ő kívánja, t. i. erényes étellel.¹ A beszéd nagy tudományosságról tesz tanuságot, de korának hibájában is szenved, hogy t. i. inkább tudományos elmélkedés, mint szónoklat.

A *dömések* rendje «ordo praedicatorum» nevét viseli egész napjainkig s ha mindjárt az alapítónak szándéka nem is adta volna mindjárt ezt a nevet, tagjainak munkálkodása elég érdemet szerzett arra, hogy ezt a nevet díszjelző gyanánt viselje. Nem meglepő tehát, hogy ezen rend hazánkban is ércznél tartósabb emléket emelt magának a predikáció körül. Magyarország azon szerencsés vidékek közé tartozott, melyeken az igaz hit terjesztéseért buzgó rend alapításának első éveiben elterjedt. Ennek okát abban kereshetjük, hogy

¹ Battyányi: Leges Eccl. III. 408—419.

hazánk szomszédságában a pogány kúnok tanyáztak, kiknek megtérítését szent Domonkos, a rendnek alapítója, egész élete végéig föladatául tekintette, de a halál a kivitelben megakadályozta. Ezt a művet végrehajtani a magyar dömések föladatává lett s alkalmul szolgált arra, hogy hazánk épen olyan időben, a mikor legjobban rászorult, buzgó hitszónokokra tett szert.

A XII. század vége és a XIII-nak eleje szomorú időket hozott hazánk egyházi viszonyaira. Egyrészt a patarenusok garázdálkodtak, másrészt a főpapság csak úgy mint az alsó papság nem állt azon a színvonalon, úgy erkölcsi, mint értelmi tekintetben, hogy képes lett volna, vagy akart volna a bajjal szembe szállni. Ilyen körülmények között léptek föl a dömések szónoklataikkal s reformálták a vallássosságot az egész országban. Magyarországi alapítója e rendnek *Paulus de Hungaria*, híres jogtanár a bolognai egyetemen. «Paulus Hungarus — mondja Szegedi¹ — iuris canonici in sacro Praedicatorum Ordine, Professor, anno 1221, quo S. Dominicus fundator obiit primum in Hungaria domicilium Javrini collegis suis excitat. Mox in Dalmatiam et Bosniam profecti haereticos Albigenses, qui sub id tempus antipapam sibi constituerant, acriter impugnant, et in Bosnia quidem triginta duo ipsorum ab iisdem haereticis aquis suffocantur. Dux tamen Bosnensis, Nicolaus, opera eiusdem ordinis, haeresim eiusat, filium que ob idem tradit, veritus ne feudo, quod ab Ungariae regibus possidebat excidat.» A nevezett Pál atyát még szent Domonkos küldte 1221-ben bizonyos Sadocussal Magyarországba, hogy a kúnokat térítse s az első kolostort Győrött, majd Veszprémben emelték s rövid idő alatt oly nagyra növekedett a számuk, hogy 1226. évben Lipót osztrák herczeg az ujonnan alapított bécsi zárda számára Magyarországból kérte az első tagokat. 1303-ban már 30 kolostoruk volt nálunk. Működésük egyrészt, mint már említettük, a kúnok s eretnekek térítésére terjedt ki, de másrészt Magyarországon mint rendes hitszónokok is működtek. Az előbbire nézve tudjuk, hogy Róbert esztergomi érsek 1227-ben Moldvába domonkosrendű hittérítőket küldött és püspökké is e rendnek Teodorich nevű tagját tette. Működésük annyira kielégítette, hogy IX. Gergely pápához fordult azon kéréssel, miszerint bucsút engedélyezhessenek azoknak, kik templomok építéséhez valamivel járulnak, a mit a pápa teljesített is.² A moldvai kúnok

¹ Ass. Libertatis Ung. Andr. II. p. 2. s. n. b. ² Katona V. 535.

szerették is térítőiket, a mint ezt IV. Bélának Ottó, passauai püspökhöz intézett leveléből tudjuk. «Salutaribus consiliis informari — mondja a levél — et imbui se exultant, inter se continuo retinent et eos tamquam patres spirituales totis desideriis totisque affectionibus amplexantur.»¹ IX. Gergely pápa minden reményét beléjük helyezte s azért a kúnoknak megtérítését is rájuk bízta. «Gregorius PP. IX. provocat priorem Ordinis Praedicatorum de Ungaria ut cum Archiepiscopus Strigoniensis Sedis Apostolicae Legatus Theodoricum de eodem ordine in episcopum Cumanorum praefecerit «in mittendis ad Cumanos fratribus, qui magis idonei videbuntur» se facilem exhibeat.»² Midőn IV. Béla alatt Kuthen beköltözött Magyarországra, a király tíz dömést rendelt megtérítésükre s Benedek nagyváradi püspök 1235-ben szintén a döméseket kérte föl hasonló munkára.³ Nagy Lajos korában 1303 körül XI. Benedek pápa szintén írt a kúnok ügyében a dömések főnökéhez.⁴

Legszebb vállalkozásuk volt mégis, hogy a magyaroknak Ázsiában maradt testvéreit akarták megtéríteni. Constantinus Porphyrogenita mondja, hogy a nagy magyarországbeliek még a 10-ik században is érintkeztek európai testvéreikkel; meddig tartott ez a viszony, nem tudjuk, de a dömések még hallhattak valamit a hagyományból s ezután indultak. «Inventum fuit in gestis Ungarorum christianorum, — írja Katona (Hist. crit. V. 787—793.) — quod esset alia Ungaria maior, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerant... fratres praedicatores, compassi Ungaris, a quibus se descendisse noverunt, quod adhuc in errore infidelitatis manerent.» Tehát négy társukat küldték, a kik közül egy Ottó nevű meghalt, de Julián nevű társuk elérte utazásuk célpontját s visszatérve elmondta, milyen örömteljesen fogadták őt az elveszetteknek hitt testvérek. Ezen elbeszélés alapján egy fültanú, Richard nevű dömés leírta a vállalkozásnak ezen rövid történetét,⁵ mely, sajnos, később egész feledésbe ment s további lépésekre senkit sem buzdított. Van ugyan még egy adatunk, hogy XXII. János pápa

¹ Hormayr. Archiv. 1828 okt. füzet.

² Knauz: Monumenta I. 226. n. 294.

³ Keresztury: Epp. Magnov. I. 280.

⁴ Cod. dipl. I., VIII. v. VII. 30.

⁵ Az eredeti a vatikáni könyvtárban van. Deseritius Incze piarista lemasolta 1745-ben és 1748-ban «De initiis ac maioribus Ungarorum» című művében kiadta.

1329-ben Jaretán nevű fejedelemhez magyar térítőket küldött, a többi között bizonyos Illést, kik eredménynyel működtek még a tatárok között is, de erről a vállalkozásról többet nem tudunk. (Raynald ad an. 1329 n. 75. 76. 96.) Az igaz hit terjesztéseért tanúsított buzgóságuk arra indította VIII. Bonifác pápát, hogy 1299-ben fölhatalmazza Bodo Gergely esztergomi érseket, hogy a dömés és ferenczrendiekből inquisitorokat rendeljen, a kik a patarenek és pogányok ellen predikáljanak.¹

Azonban nemcsak mint hittérítők tűntek ki a predikálásban, hanem kolostoraik- és templomaikban is művelték a hitszónoklatot, részint rendtársaik, részint a világi hívek javára. Így az 1254-iki budai nagy káptalanban elhatározták: «Quod in diebus communibus fratres conversi sermonem habeant in vulgari».² Tehát már ezáltal is utalva voltak, hogy a magyar predikációt műveljék. A világi hívek pedig csak úgy özönlöttek templomaikba, hogy, a mint Bruno olmützi püspök Rómába jelenti, vásár- és ünnepnapokon senki sincs plebániái templomokban, mert mindenki a dömésekhez siet. A nápolyi szent Margit legendában olvassuk: «Erat autem numerus eorum plus quam tria millia hominum, qui in platea erant ante ecclesiam sedentes et sermonem audientes». (41. szak.) Ez a körülmény fölkeltette a világi papság irigységét és féltékenységet, a mint ezt egyrészt magyar följegyzésekből, másrészt hivatalos nyilatkozatokból tudjuk. A segesvári kolostor egyik följegyzése például ezeket mondja: «Item Reverendus Magister Nicasius plebanus in Volkan existens quamque in principio maximus emulus et persecutor ordinis vixit, namque et existens predicator in Colosvar deinde Bistricie ac demum huius civitatis semper multipliciter infestans ordinem, qui tandem ultimo anno vitae suae ex toto accensus zelo amoris religionem ita, quod mutatio dextere excelsi facta est super eum, nam resignavit plebaniam suam, venit ad conventum, seipsum cum omnibus bonis suis recommendans conventui. Nam libros, quos habuit ipsasque decimas consignans fratribus deditque casulam optimam pro sacristia cum cruce pulcherrima ac nobilissimo labore. Eligensque sepeliri ante altare S. Dominici in habitu ordinis priuspetita venia ex omnibus fratribus cum maxima contritione et humilitate».³ A hivatalos okirat, mely

¹ Szvorényi: Amoenitates III. 58. l.

² Ferrari. 555. l. Cod. dipl. VII. v. I. 283.

³ M. Sion. 1867. 607. l.

ilyen ellenségeskedésekről tesz tanúságot, Ostiai Miklóstól, VIII. Bonifác pápa legátusától származik s 1303. év január 28-áról van keltezve. Ebben ugyanis a nevezett követ megtiltja, hogy valaki azokat a hívőket, kik a dömések szentbeszédjeire eljárnak, kiközösíteni merészelje. Az idevágó részlet következőleg hangzik: «Frequenti siquidem Religiosorum virorum Fratrum ordinis nostri Praedicatorum querela percepimus quod quidam Ecclesiarum Praelati seu Rectores intra nostrae legationis terminos constituti, ad ipsorum gravamina incautius aspirantes, cum in ipsos propter indulta Sedis Apostolicae sententias proferre nequeant in benefactores ipsorum ac eos, qui ad eorum loca seu dum divinum agunt officium, aut verbum Dei, sicut eis ex Romanorum Pontificum privilegiis proponunt, acceperunt, ... interdicti suspensionis ac excommunicationis sententias fulminare praesumunt... Nos igitur... periculis animarum volentes occurrere ac eorundem Fratrum quieti paterna diligentia providere... sancimus et eisdem Fratribus concedimus, ut nullus de cetero Archiepiscopus, vel quivis Praelatus ecclesiae, seu Rector sive secularis, sive regularis in aliquem cuiuscunque conditionis vel status, praecepti vel suspensionis, vel interdicti vel excommunicationis sententiam occasione illorum, quae dicta sunt, possint vel audeant de cetero promulgare.»¹ De úgy látszik a pap-ságban sokkal nagyobb volt az elkeseredés, mintsem hogy azonnal engedett volna s azért a dömések Tamás esztergomi érsekhez fordultak, hogy a legátus parancsának érvényt szerezzen, a mit ez teljesített is, 1315. évben következőket írván: «Nos igitur dictorum Fratrum iustis petitionibus obtemperantes praedictum privilegium non abrasum, non abolitum, nec in aliqua parte sui corruptum de verbo ad verbum nostro privilegio inseri fecimus, ac idem nostro sigillo authentico consignari.»² A védelmet és pártfogást meg is érdemelték, mert ők voltak Magyarországnak másod-térítői, a mennyiben a tatárjárás után sokáig lelkes és isteni szolgálat nélkül maradt volna az ország, de nekik szegénységük adott erőt, hogy azonnal munkához fogjanak, mert semmivel sem bírtak s így a tatárok nem igen károsíthatták őket s megélhetésüket sem tették lehetetlenné.

A lyoni 1274-iki zsinatnak határozata szerint X. Gergely pápa keresztes hadjárat hirdetésével bízta meg a dömés rendet; tehát

¹ Battyányi i. h. III. 9. l.   ² l. h. 10. l.

hazánkban is működtek ilyen minőségben. Sajnos, hogy csak kevés tagnak emléke jutott el hozzánk a török pusztítások, a protestantizmus zavargásai s II. József még gyökeresebb intézkedései folytán, mikor az értelmetlen hivatalnokok által talán a legbecsesebb irományok pusztulásnak adattak át. Mégis néhány kiváló munkást névleg is megismertetnek a történeti források.

A már említett *Pálon* kívül, kit a tatárok kilenczven társával kivégeztek és a nagymagyarországi térítőkön kívül még a következőkről olvasunk: *Bánfi Buzád*, a ki lemondva báni méltóságáról, a dömések közé állt s oly nevet szerzett magának, hogy «egregius et devotissimus praedicator» jelzővel tiszteltetett meg. Apostoli munkálkodásának a tatárok vetettek véget, mert százkilenczven társával kivégezték.

Továbbá bizonyos *Joannes Teutonicus* szerzett magának nagy nevet: «hic praedicator egregius, mondja Quetif — in multis linguis multum fructum fecit in praedicando».¹ Kivált hazánkban lehetett kiterjedt a munkássága, minthogy épen itt sok nyelvű szónoklatokra volt szükség. 1241-ben általános főnökké lett, később pedig boszniai püspökké. Oly hatással tudott predikálni, hogy sokan a szónoklat alatt lemondtak a világ hiúságairól s fölvettek a szerzetesi ruhát.

Herbardus de Hungaria aligha működött hazánkban, nevét valószínűleg onnan vette, hogy szülei Itáliába költözött magyarok voltak. Ő maga is a bergomi zárdának volt tagja, mígnem 1262-ben ugyanott püspökké lett. Halálának éve 1272. Egyéb műveken kívül egy beszédgyűjteményt² tulajdonítanak neki, melyet azonban senki sem látott, ezen cím alatt: «Sermones de tempore».

Quetif 1252. évből egy *Benedek* nevű testvért említ, a ki főnökének jelenti, mennyi kúnt térített meg. A dömések rendjében működött a fönnebb említett Gazotus Ágoston is, a ki később zágrábi érsek lett. *Paulus Ligur*, VI. Sándor pápának követe szintén dömés volt s hazánkban beszédeket tartott; meghalt 1496 körül.³

Nicolaus de Mirabilibus alias Kolosvári Tsuda Miklós, híres tudós volt, apostoli szónok és 1493 körül inquisitor. Keresztelő szent János ünnepén II. Ulászló előtt a praedestinációról szónokolt.

A segesvári emlékirat is említi néhány szónoknak nevét. Így Segesvárott *Jacobus* praedicator, Szebenben *Blasius* praedicator,

¹ Script I. 111. ² Horányi: Memoria H. II. 172—3. ³ i. h. 149.

Ungarorum, Georgius praedicator Almanorum, Gyulafehérvárott *Thomas* baccalaurens et praedicator, Brassóban *Christianus* praedicator, Beszterczen *Andreas* praedicator Ungarorum működött.

Bármilyen mostoha volt is az idő a dömésrend emléke iránt, mégis fönmaradt egy név, melyhez egy beszédgyűjtemény fűződik, habár a szerzőnek életviszonyai ismeretlenek is. Ez *Michael de Hungaria*, a kinek Evagatoriuma és tizenhárom beszédje reánk maradt, bizonyosságául annak, hogy a dömésrend nemcsak a szónoklat gyakorlásában, hanem fejlesztésében is érdemeket szerzett magának. Ezen műről és szerzőjéről alább bővebben lesz szó.

A dömésekkel úgy a buzgóságban, mint a sokoldalú munkálkodásban a *ferenczrendiek* vetélkedtek. Ezen rend hazánkba talán még alapítójának életében, de minden bizonynyal kevéssel halála után hozatott be, mert már 1239-ben az esztergomi custiadotus független magyar provinciává lett, melynek élére a pápa Jánost, II. Fülöp francia király öcscsét tette. Terjedését a királyok és a nép szeretete előmozdította, melyről az a körülmény is tesz tanúságot, hogy II. Endre leánya, szent Erzsébet, az esztergomi kolostor tertiáriájává avatott föl s Olivér, szerémi püspök 1263-ban rendjükbé lépett, s IV. Béla alatt két ferenczrendi, Jakab és Roman, az udvari gyóntató tisztét töltötte be. A tatárok földülták az ő házaikat is, de ezt nem nagyon sínylették meg, mert IV. Bélának irántuk táplált előszeretete s az ő igénytelenségük rövid idő alatt ismét virágzáshoz segítette az ország nem csekély előnyére, mert működésükkel csakhamar visszaállították a kereszténységet abba az állapotba, melyben a tatárpusztítások előtt volt.¹

Munkálkodásuk hittérítésre és rendes honi predikálásra terjedt ki. Először Bolgárországban látjuk őket mint térítőket a patarenusok között, a hova őket János kalocsai érsek küldötte és sikerül nekik Vulkán fejedelmet visszatéríteni az egyház kebelébe.² IV. Sándor pápa 1250-ben a magyar ferenczrendűeket a saracenok, görögök, bolgárok, kúnok stb. közé küldi hithirdetés végett. 1278-ban a tatárok közt látjuk őket és a kúnok térítésén fáradoznak. XI. Gergely Bosznia vicariusainak kérésére fölszólítja a ferenczesek összes főnökeit s különösen az assisibelit, hogy küldjenek oda rendtagokat a bogumilek megtérítésére; a fölszólítottak küldtek is és 12 kolostort láttak el. Nagy Lajos Bolgárországot elfoglalván, Viterbói Márkhoz

¹ Ferrari 456. ² Pauer: Az egyh.-rend érdeme. 13. l.

fordult, a ki tartományi főnök volt, hogy oda térítőket küldjön. A kíváncsúnak a rendfőnök megfelelt s küldöttjei ötven nap alatt kétszázezernél többet megkereszteltek. 1338-ban ismét Magyarország szomszéd népeinél találjuk őket, mint az üdv munkásait. 1349-ben V. Kelemen pápa a kúnok lelki gondozását rájuk bízta, mint Thuróczy mondja: «Cui quidem genti iam in fide christiana eruditae, fratres de ordine minorum auctoritate sede apostolica commissa, curam animarum, et iura parochialia et sacramenta ecclesiastica administrant, et de die in diem in fide confortantur».¹ Ez szükséges is volt, mert a kúnok nem akartak tizedet fizetni, a mely körülmény megnehezítette megtérítésüket; a ferenczrendiek a pápa engedelmével beérték a karminczaddal. A következő években a moldvai oláhokat térítik, a hol az esztergomi érsek VI. Kelemen pápa utasítására Antal nevű rendtagot tesz püspökké.² Majd 1368-ban István bosnyák fejedelem és Tamás esztergomi érsek kíváratára oda rándulnak, hogy a patarenokat térítsék; fáradságuknak sikere fölött V. Orbán pápa örömét fejezi ki. XI. Gergely pápa 1376-ban megengedi nekik, hogy Boszniában kolostort emeljenek azzal a megokolással: «Qui ibidem divino cultui vacare et schismaticis et patarenis in illis partibus existentibus praedicare verbum Dei eosque ad unitatem orthodoxae fidei et sanctae catholicae ecclesiae reducere valeant».³

Mint honi hitszónokok szintén buzgó szónokok voltak, úgy, hogy rendjükre bízott a kelyheseknek és egyéb eretnekeknek megtérítése. Ebbeli működésük *Marchia Jakab* személyében érte el tetőpontját, a ki szónoklataival Twarkus bosnyák fejedelmet megtérítette s oly hírnévre tett szert, hogy a püspökök mint egyedüli reménységet várták megyéjükbe. Az eretnekek különösen a határ-megyékben vetették meg lábukat s azért különösen az oda való püspökök vették igénybe Jakab atyának segítségét. A többi között Lépes György erdélyi püspök 1436-ban a következőleg ír pap-ságának: «Quoniam his temporibus pro quibusdam negotiorum expeditionibus apud Imperialis Maiestatis Gratiam occupabanur et constituebamur et hoc medio intervallo tempore, sicut ex fide dignorum accepimus relatu, quidam perniciosi haeretici Hussitanorum

¹ Chron. III. 46.

² Timon Imago ant. et nov. Hung. 145. I. Szent Jakab rendtag 50.000 kúnt térített meg. (Brev. PP. Franc. Prov. Marian. 18.)

³ Koller i. m. III. 187. I.

pravitate infecti, de Moldavia et aliis partibus, tamquam oves morbidae, non solum praenotatos districtus, sed etiam istas partes Transilvaniae, proh dolor! subingressi, quamplures gregis nostri utriusque sexus homines inficiendo, corruperunt, et eorum doctrinam pestiferam, tamquam venenum pestiferum latius diffuderunt.... Et cum nos in factis Domini Imperatoris nostri ad praesens occupamur, ad praedictae haereticae pululationis extirpationem et extinctionem tam subito versus iluc personaliter proficisci et attendere nequimus, pro eo Venerabilem et egregium Religiosumque fratrem Jacobum de Marchia, de ordine S. Francisci a sede apostolica, et S. Concilio Basileensi in Boschniae, Russiae, Valachiae partibus pro talis modi maledictae sectae et haeresis pestiferae eradicatione Legatum et Nuncium specialem pro animarum vestrarum salute instantissimè requirimus, ut ad vos veniret». Marchia Jakabhoz pedig így ír: «Paternitatem Vestram affectuosissime flagito instanti prece et cordiali, quatenus Deo auxiliante, completo in illis partibus labore Vestro salutifero, Divinae praedicationis intuitu et ob fidei sanctae fortitudinem iter vestrum huc reflectendo pro extinctione praedictae sectae pestiferae, has partes ingredimini».¹

Hasonlóképen ajánlja Henrik pécsi püspök 1437-ben írt levelében Marchia Jakabot papságának: «Quod quia religiosus ac Deo devotus vir frater Jacobus de Marchia Vicarius Bosnensis Frater noster in Christo sincere dilectus, tum favorabili sua diligentia ad extirpanda vitia, tum bona praedicationis informatione Deo volente vestri in medium sit profecturus». A papság azonban nem jó szemmel nézte szerezplését, mert tekintélyének megcsorbításától félt; sőt Simon, bácsi főesperes annyira ment féktelen haragjában, hogy az inquisitort kiközösítette 1437. évben. György, esztergomi érsek pártfogásába vette az üldözöttet s 1437. évi május kelettel leírt a pécsmegyei papsághoz: «Mandamus, quatenus mox receptis praesentibus vos Domini Archidiaconi etc.... in vestris ecclesiis coram plebe vestra publice et in ambone publicetis, publicari promulgarique faciatis memoratum fratrem Jacobum, tamquam virum catholicum, iustum et constantem in officio inquisitionis sibi commissio ubique in Regno Hungariae et signanter in dioecesi Quinqueecclesiensi praefata rite processisse».²

¹ Szeredai: Series Episcoporum Transsilvaniae 151—2.

² Koller v. m. 368. 355.

Templomaikban rendes istentiszteletet tartottak s predikációik oda vonzották a népet. Hogy ezen a téren milyen előkelő helyet foglaltak el, bizonyítja azon eset, hogy pozsonyi templomuk, melyet IV. László alatt 1290-ben kezdtek építeni és II. Endre alatt 1297-ben befejeztek, az országgyűlésre megjelent nemességnek egyháza volt, a hol baloldalon padok voltak számára föntartva, a mint ez Mátyásnak egyik okiratából világos, melyben következő kitétel van: «Praesertim vero praelatis, magistratibus et nobilibus ab eo latere (sinistra) collocatis sub sellis conciones sacrumque missae sacrificium audientibus».¹

Buzgóságuk azonban s némelyeknek tapintatlansága sok zavarra is adott okot, a mennyiben túllépték a kellő határokat, a népet elidegenítették a plebániáktól s magukhoz akartak mindent ragadni. Ezen visszaélések ellen foglalt állást már az 1279-iki budai zsinat (c. 28. 33. 66.) és az 1460-iki szepesi zsinat (c. 26.)² A rendnek elöljárói is belátták, hogy ilyen módon több rosszat, mint jót alkot rendjük. Atyán (Székely-Udvarhely megyében) 1499-ben tartott tartományi gyülekezeten bölcs határozatokat hoztak. «Fratres non praedicent in episcopatu alicuius episcopi, cum ab eo illis fuerit contradictum et nullus fratrum populo penitus audeat praedicare, nisi a generali ministro huius fraternitatis fuerit examinatus et approbatus et ab eo sibi praedicationis officium concessum. Custodes nullum ad praedicationis officium admittere debeant, nisi esset admittendus sacerdos vel diaconus aetatis adminus viginti quinque annorum, competentis litteraturae, vita ac moribus comprobatus, cuius doctrina merito populum aedificare valeat, sine scandalo.... Moneoque et exhortor eosdem fratres, ut in praedicatione, quam faciunt, sint examinata et casta eorum eloquia ad utilitatem et aedificationem populi annunciando eis vitia et virtutes poenam et gloriam cum brevitate sermonis. Insuper caveant praedicatores praedicti, nequando praedicare praesumant quidquam contra libertatem Sacrosanctae Romanae ecclesiae, vel ecclesiasticis personis detrahere, vel (quod absit) scandalum contra clerum vel religionem aliquam excitare, vel personam aliquam praesentem terminaliter nominare. Siquis autem contrarium attentaverit, puniatur ad arbitrium praesidentium secundum delicti quantitatem. Simili quoque poena

¹ V. ö. M. Sion 1865. 206. l.

² A határozatok szövegét lásd fennebb.

puniatur quicunque detestabiles errores contra fidem catholicam vel contra bonos mores maxime in detestando bonos fructus poenitentiae et austeritatis vitae exaltando carnalem amorem praedicaverit et de his praelati sint solliciti».¹ Ezen határozatokból látjuk egy szersmind, milyen visszaéléseket engedtek meg maguknak a rend elzüllött tagjai.

Néhány jeles tagnak nevét a történet is megőrizte. Így *Gualterus* 1265-ben a zágrábi püspökség helynökévé lesz,² *László* 1316-ban kalocsai püspökké neveztetik ki,³ *Gotther Péter* szombat-helyi püspök volt 1419 körül, *Vasvári Vitus* nyitrai püspök 1335-ben, *Gregorius de Nexe* nándorfehérvári (1419), *Marczali Dósa István* 1430-ban csanádi, *Konilla János* nagyváradai püspökké lesz 1435-ben. *Szigedy Antal* II. Lajosnak udvari szónoka. Ezekről csak következtetjük, hogy kiváló szónokok voltak, mert különben nem emeltettek volna olyan magas polczra, hacsak hitszónoki működésük által nem vonták volna magukra a figyelmet.

Eltekintve Regensburgi Bertoldtól, a ki az ország nyugati részeit bejárta, mint kiváló szónokról *Capistranói János*-ról kell megemlékeznünk, a kiről pozitív adatokkal bírunk. Mit köszönhet neki hazánk, eléggé tárgyalja a történelem, mi csak arra szorítkozunk, hogy egy egykorú forrásnak szavait idézzük. A velencei Márkus-könyvtár kódexei között van egy Sopronyi Péter nevű ferenczrendűnek, a ki személyesen ismerte a szentet s vele öt évig működött a missiókon, följegyzése, mely a következőket tartalmazza: «In eodem registro numerus et nomina personarum habentur, quae ex Valacchis et Rascianis baptizati sunt per suos sermones, et per miracula, quae dicti paterni (patareni) ab eo fieri videbant. Sunt autem circiter XI milia hominum et multo plura per eo conversa sunt.... In Regno Hungariae Budae, in Alba Regali, Quinque ecclesiis, Chanadino, Zegedino et aliis civitatibus Ungariae populus innumerabilis confluit, ita quod homines in dictis civitatibus dicebant, quod nunquam tanta multitudo hominum visa est: victualia eis non sufficiebant et maxime panes pro tanta multitudine; et tenebant se beatos, ut ipsum Beatum Patrem possent videre et audire, quam maxime tangere et colloquia secum habere: ita quod a multis temporibus iudicio illorum, qui bene sentiunt, ab

¹ Battyányi: i. m. III. 632. ² Bullar. Franc. 526. l. ³ Szent-Iványi: Archiep. Col. 79. l.

omni populo ita desiderabilis ad videndum et ad audiendum unquam simul vis us est». ¹ Ezen leírásban jellemezve van Capistranói Jánosnak. predikálása és a siker, melyet elért; innen érthetjük azt, hogy szavaival annyira tudta föllelkesíteni a harcosokat, hogy ezek Jézus nevében tengernyi törökkel is szembe szálltak volna, hogy vagy fényes diadalt arassanak, vagy mint vértanúk kiantsák véréket hitükért és hazájukért.

Magyarországi származású ferenczrendűek közül különösen említést érdemel *Fabry János de Pergbachl*, a ki 1454 körül élt; szónoki buzgalmáról tanúságot tesz az a kódex, mely a pozsonyi zárdában található. A honi ferenczieknek legnagyobb büszkesége *Temesvári Pelbárt*, a ki nemcsak missionáriusként bejárta az országnak nevezetesebb helyeit, hanem irodalmi emléket is hagyott hátra predikációiban, melyekből nemcsak az ő tudományát s hitszónoki buzgalmát ismerjük meg, hanem világot vetnek azon kor erkölcsére is. Méltó tanítványa volt *Lasko Ozvald*, a ki szintén nemcsak szóval, hanem tollal is küzdött az igaz hitért s fáradozott honfitársainak lelki üdvén. Ezen két szónokkal alább bővebben fogunk foglalkozni. Az utóbbinak kortársa volt *Segösdí Lukács*, a ferenczrendnek tartományi főnöke a tizenötödik század vége felé. Predikációkat ugyan nem hagyott hátra, de egyrészt azért, hogy rendjének reformálása körül buzgólkodott, a predikáció történetében fontos helyet foglal el. Másrészt pedig neki tulajdonítatik a Góry-kódex szerzősége, mely kódexnek tartalma arra vall, hogy szerzője a szentírásnak alapos ismerője, valamint egyéb írókban is jártas. Az elmélkedések pedig gyakorlott elmélkedőt árulnak el, a milyen csak az egyházi szónok lehet. Ebből következtethetjük, hogy Segösdí Lukács jeles szónok is volt. ²

Látjuk tehát, milyen érdemei vannak a szent Ferencz-rendnek a magyar katolikus egyház, különösen a hitszónoklat körül. Működésük mindenféle viszonyok közé esik, de mindig megfelelnek a beléjük helyezett bizalomnak. Méltán írhatta róluk IV. Kelemen pápa: «Ex dono coelestis gratiae illud ordini vestro vobis inesse conspicimus, quod ubique locorum, in quibus degitis fideles populos doctrina verbi pariter et exempli ad salutis gratiam evocatis». ³ A túlkapások és visszaélések a predikáció terén nemcsak nekik

¹ M. Sion. 1869. 105. l.

² A rendnek más jeles tagjairól lásd Történelmi tár 1895. 749. skk. II.

³ Koller: i. m. III. 41. l.

tudandók be, hanem részint a kor különös viszonyainak s kiváltképen a világi papság erkölcsének és szellemi szegénységének. A népet nem kellett nagyon csábítani bucsúkkal és hasonlókkal, érzéke vonta a rendnek templomaiba, hogy vallásos igényei kielégítést nyerjenek.

Mikor a meggazdagodott szerzetesek ellankadtak s a kolduló barátok némely visszaéléseik miatt rossz vért szültek, fölléptek a *Pálosok*. Egyrészt a rendnek magyar eredete, másrészt pedig a többi szerzetnek többé-kevésbbé tapasztalt fegyelmetlensége a jobbakat vonzotta, hogy alapítsanak kolostorokat, vagy pedig belépjenek a tagok közé. V. Márton pápa a «*Sacrae religionis*» kezdetű bullájában mondja: «*Novella admodum plantatio iam Altissimo coope-rante uberes sanctitatis ac honestatis flores et fructus producere conspicitur et uberiores in tempore promittit*».¹ Ezen okból megnyitotta előttük 1417-ik évben a szó- és gyóntatószéket. Reményeiben nem is csalatkozott, mert már 1419-ben írja a pápai követ: «*Ad ordinem S. Pauli primi eremitae, Deo auxiliante, vulgaris populi devotionem plus inclinari*».² A főpapok és nemesek fölkarolták a rendet és a nemes ifjak benépesítették kolostorait. «*Plurimus ordo ille — mondja forrásunk — favoribus et gratiis cumulatus.... Sed cum primis in Ungaria coenobiorum numero et amplitudine, pietate ac sanctitate claruit*». Keszthelyen a Festetich-könyvtárban fennmaradt XVI. századbeli inventárium szerint 70 pálos-rendi zárdának adománylevelei léteztek, melyek részint a pápáktól, részint az uralkodóktól eredtek,³ a mi nem is csodálható, midőn csak Nagy Lajos uralkodása alatt öt kolostor létesült, t. i. Nosztrán, Remetén, Gönczön, Buda-Szent-Lőrinczen és Mária-Völgyben. S milyen erkölcsi erő éltette a rendet, bizonyítja azon körülmény, hogy az általános bomlás idején is szigorúan ragaszkodott szabályaihoz. Még Szapolyai János is mondhatta róluk: «*Considerata etiam probitate et morum sanctitate fratrum ordinis eremitarum, qui supra ceteros religiosos adhuc magis integre ordinem et regulam servant*».⁴

Sajnos, hogy működésükről keveset tudunk, minthogy eltöröltetésük alkalmával kolostoraik nagyon mostoha elbánásban részesültek. Azért jogosan mondhatja Eggerer: «*Plura in praesentem historiam venirent, nisi ea invidia temporum, famae Paulinorum inimica*

¹ Eggerer: *Fragmen panis corvi*. 190. l.   ² i. h. 192.   ³ Magyar Könyvszemle 1883. 221. l.   ⁴ Ferrarius 298. l.

sustulisset». Mégis néhány jeles tagjának működése meg van örökítve némely okiratokban. A magyar országos levéltárban őrzött Pálosrendű iratok között van egy 1785-ben készült kimutatás azon írókról, kik e rendből kerültek ki; ennek nyomán a következőket ismerjük:

Petrus Chanadinus, prior generalis. Conscripsit ad annum 1383 librum asceticum sub titulo: Dieta salutis, qui reservatur in bibliotheca Remetensi. *Ladislaus Báthory* Hungarus. Floruit anno 1457. Sacram bibliam et plures Sanctorum historias in hungaricum idioma transtulit.

Michael Pannonius. Academicus Parisiensis et doctor Theologiae. Floriut 1459. Edidit plura opuscula erudita: *a)* De immaculata concep. B. Mariae Virginis; *b)* de Spiritu S.; *c)* De operibus eremitarum; *d)* Varii sermones, prapicue ad capitula generalia spectantes.

Antonius de Tata. Praedicator ad S. Laurentium. Floruit circa annum 1474. Compilavit vetus Missale ac Breviarium proprium ordinis S. Pauli primi eremitaie.

Thomas de Sabaria. Bis electus prior generalis. Obiit anno 1486. Conscripsit: *a)* Plura opuscula ex dictis sanctorum patrum. *b)* Sermones perplures; Expositionem regulae; Tractatum de recognitione professionis; et Exhortationes pro visitatoribus.

Jacobus de Szegeto. Vicarius provincialis ultra Danubium. Floruit ad annum 1479. Conscripsit: *a)* Sermones in dominicas et festa. *b)* Expositionem Psalterii.

Joannes Posoniensis. Hungarus, concionator laudatus. Floruit ad annum 1488. Composuit sermones de immaculata conceptione B. Mariae Virginis.

Valentinus. In caenobio S. Laurentii, olim praedicator. Floruit ad annum 1500.

Stephanus de Lorandháza. Prior generalis. Obiit a. 1512.

Albertus Chanadinus. Hungarus. Floruit ad annum 1515. Concinnavit plures sermones in laudem S. Pauli primi eremitaie.

Georgius Gyöngyessinus. Hungarus et ordinis prior generalis. Floruit ad annum 1528. Scripsit. — Sermones de S. Patre nostro Paulo. — *Gasparus Pesthensis*. Hungarus, floruit ad annum 1530. Edidit: Sermones exhortatorios ad viros religiosos.¹ A szent Lőrinczi zárdában 1371 körül főnöknek választatott «vir

¹ M. Könyvszemle 1878. 21. l.

praeclarus, frater *Andreas*, linguarum peritia, ingenii acumine, et aliis naturae donis facile primus.»¹ Említhetők még: *Fr. Clemens* (1468 k.), *Michael de Varadino* (1486 táján). Ezekről megemlékezik Eggerer² mondván az előbbiről, hogy mielőtt Rómába ment, mint szónok működött Magyarországon. Az utóbbiról pedig kiemeli: «Fr. Michael de Varadino, ibidem populo a concionibus, medicus peritissimus». Ezen kevés adatból is látjuk, hogy a pálosrend tagjai buzgó munkásai voltak az Úr szőlőjének. Tanultak s tanulmányaik gyümölcseit lerakták részint predikációkban, részint olyan művekben, melyek a hitszónoknak segédeszközt nyújtottak a tanítás anyagának földolgozására.

Az előadottakból látjuk, hogy a középkori Magyarország nem volt szegény hitszónokokban, mert a mint az egyik elem lankadni kezdett, friss erők léptek a sorompóba, hogy egyrészt az egyház kivánalmának, másrészt a hívők igényeinek eleget tegyenek. Ebből egyszersem látjuk, kik voltak azok, a kik a nemzetbe elvetett magot ápolták s továbbfejlesztették s kiknek köszönhető a keresztény civilizationak megvédése a keleti barbarizmus ellen, mert ha szálló igévé lett, hogy Magyarország a nyugati műveltségnek védőbástyája volt századokon át, az igazság kívánja, hogy ezt ne csak úgy értelmezzük, mintha a fegyver vagy a háborúban kiontott honfivér fonta volna Magyarország számára a dicskoszorút. Nem, első sorban értenünk kell a keresztény hit bajnokait, kik a szó fegyverével buzdították harcra a magasztosért halni kész kebleket s a kik lemondva a külső dicsőségről s anyagi előnyökről, azok közé mentek, a kik lelkük durvasága miatt veszélyeztették a szellemnek uralmát a test és erőszak fölött, hogy sziveiket megnemesítve, állandó békére hajtsák. Az ő vérük és veritékük is öntözte a talajt, melyen azok a virágok nőttek ki, melyekből ezredéves főnnállásunk után koszorút font a történelem Múzsája a Regnum Marianum homlokára.

3. A hitszónokok képzettsége.

Minden állás és minden foglalkozás megfelelő képességet és megfelelő képzettséget tételez föl s ezekhez alkalmazkodik a siker is, melyet valamely téren elérni lehet. A hitszónoklatról azt hatvá-

¹ Eggerer 147. l. ² Annal. coenob. 251. l.

nyozott mértékben mondhatjuk. Midőn tehát valamely kor predikációjáról szólnunk, lehetetlen annak teljes képét adnunk, a nélkül, hogy a szókokok képzettségét ne jellemezzük. A képességet a szókokláshoz a természet adja, a képzettséget a külső körülmények. A képességet föltételezhetjük a magyar hitszókokokról, mert habár kevesebb productiv erő jellemzi a magyar fajt, de a szóbeli előadásban Hellas és Róma szókokkaival vetekedik, a mit a nép általános szokásává vált áldomások és fölköszöntések bizonyítanak. A képzettséget a tudományos műveltség adja. Midőn tehát a szókokok képzettségét akarjuk megismerni, néznünk kell, vajjon voltak-e oly intézetek, melyekben a jövődöbeli szókok megfelelő ismereteket szerzhetett s milyen tudományos képzettség felelt meg a kor igényeinek. Csak ezeknek megvilágítása után felelhetünk meg arra a kérdésre, hogy tényleg mennyi tudással léptek föl a szókokok általában.

Ezen előadásunkban, a dolog természetének megfelelően, előre kell bocsátanunk a középkori iskoláknak belső szervezetét s azután kutatni, vajjon hazánkban voltak-e ilyen iskolák s mennyiben vették azokat a papjelöltek igénybe s végül rámutatni az eredményre, melyet tényleg a gyakorlati életben érvényesítettek.

Jámbor Lajos egyik capitularejában olvassuk: «Quia vero liquido constat, quod salus populi maxime in doctrina et praedicatione consistat, et praedicatio eadem ita, ut oportet impleri non potest, nisi a doctis, necesse est, ut ordo talis in singulis Sedibus inveniatur, per quem et praesens emendatio et futura utilitas sanctae ecclesiae praeparatur».¹ Ezen rendelet alapította meg a középkor iskoláit azon célzattal, hogy képzett szókokai legyenek az egyháznak. Kezdetben a papok képzése kizárólag a kolostorok föladata volt; minthogy azonban a kívülről bejárók zavarták a kolostori fegyelmet, a 817. évi Regula Monachorum kimondja: «ut scola in monasterio non habeatur, nisi eorum, qui oblati sunt».¹ A püspökök belátták, hogy az egyház iskolák nélkül nem töltheti be magasztos hivatását s azért a rendelet megvalósításához fogtak és létet adtak az úgynevezett káptalani és püspöki iskoláknak, melyek mellett a kolostori iskolák is, melyek a mintát adták az előbbieknak, virágoztak.

Hrabanus Maurus «De institutione clericorum» című mun-

¹ Pertz. Monumenta III. 231.   ² Pertz. III. 201.

kájában fölállította azt az elvet, hogy a papnak jártasnak kell lennie a szentírásban és a hét szabad művészetben, melyek a következők: Grammatica, Rhetorica, Dialectica, Arithmetica, Geometria, Musica, Astronomia.

«Gram loquitur, Dia vera docet, Rhe verba colorat
Mus canit, Ar numerat, Geo ponderat, As colit astra.»

Ezen versben meg van jelölve az egyes művészeteknek tárgya. A szerző okát is adja, miért kell ezen tudományokban jártasnak lennie a papnak. Különös érdeklődéssel bír reánk nézve, a mit a dialecticáról és rhetoricáról mond. Az előbbi megtanít minket a helyes gondolkodásra s úgy a tanulás, mint a tanítás módját ismer-teti meg velünk. A papnak különösen azért ajánlatos, mert meg- ismeri az eretnekséget s azonnal meg tudja czáfolni, valamint a hívőket helyes következtetések által meggyőzi az igazságról. Az utóbbi annak, a ki hitszónok akar lenni, azért szükséges, mert azt a módot tanítja, hogyan lehet az igazságot olyképen föltüntetni, hogy az a hallgatók előtt egyrészt világos legyen, nekik tessenek s rájuk vagy vigasztalólag, vagy emelőleg, vagy intőleg és indítólag hasson. Ez képezte elvi alapját a püspöki és káptalani iskolák tanrendjé-nek is.

Az iskola élén állt a scholasticus canonicus, kinek a cantor és locati, baccalaurei segédkeztek. Az iskolai oktatás három fokozatban történt. A legalsóbb, a schola minor, elemi iskola volt, melyben az írást és olvasást tanították, valamint azt, a mit Nagy Károly 789-ben elrendelt: ¹ «ut psalmos, notas, computum, grammaticam discant». E mellett beemlézték a növendékek a hét bűnbánati zsoltárt, a Miatyánkot, Apostoli Hitvallást és az isteni tízparancsolatot. Az egy-házi ünnepek alkalmával a Cizio-Janust tanulták, megfelelő részle-tekben. Ez utóbbi 24 latin hexameterből álló vers, melyben csilla-gászati adatok, a napok nevei és az ünnepek vannak elsorolva, olyan alakban, hogy az egyházi ünnepkört kiszámítani lehessen. Nevét onnan nyerte, mert azon két szóval kezdődött. Nagyon nehéz lehetett a betanulása és átértése, mert mai napig is szálló igének maradt: érti a csiziót. A grammaticának kézi könyvül használtatott Aelius Donatusnak: «De litteris syllabisque pedibus et tonis» és «De octo partibus orationis» című művei. Latin olvasókönyvül

¹ Pertz. i. h. II. 53.

«Theoduli Ecloga» című munka, mely bibliai történeteket tartalmazott néhány Aesopusi mesével. Azonkívül «Diomysii Catonis Disticha de moribus» című munka emlzésül, hogy a benne foglalt mondásokból életbölcseiséget tanuljanak a növendékek.

A középiskola volt a «schola maior». A schola maiorban a hét szabad művészet adatott elő. Ebben a latin nyelv elsajátítására Priscianus könyve volt kezdetben használatos, a tizenharmadik század elején azonban Alexander de Villa Dei «Doctrina puerorum» című verses munkája jött használatba. Olvasmányul szolgáltak a keresztény latin költők művei (Sedulius Clemens, Iuvencus, Prudentius). Továbbá Marcianus Capellának «Satiriconja» volt a hét művészetnek kézikönyve, melyet Cassiodorusnak «De septem disciplinis» című műve egészített ki. A logikát «Petrus Hispanus» «Tractatus logici»-jéből tanulták. A schola maior két, trivium és quadriviumnak nevezett részre volt osztva; az előbbinek tárgyát képezte a három első, az utóbbinak a többi szakma. A rhetoricához tankönyvül használták Quintilianus, Cicero és Victorinus műveit. Ezzel kapcsolatban adták elő azon tárgyakat is, melyeket a műbeszéd tartalma megkívánt, Alkuin, Beda és mások után.

A legfelsőbb fokozat volt a theologia. Kezdetben csak szórványosan akadunk erre a fokozatra, de miután III. Incze pápa 1215-ben elrendelte, hogy minden székesegyház mellett theologiai tanszék létesíttessék, hogy a papi állásra pályázók ingyenes oktatás által kellő képzettséget szerezhessenek, általánossá lett a theologia tanítása is. A nevezett határozat következőleg hangzik: «Sane metropolis ecclesia theologum nihilominus habeat, qui sacerdotem et alios in s. pagina doceat et in his praesertim informet, quae ad curam ainarum spectare noscuntur».¹ Ezzel meg van mondva az is, hogy mit kell ezeken az iskolákon tanítani, t. i. a szentírás magyarázatát és a pásztorokodást. Az előadási mód az volt, hogy a tanító elolvasott egy részletet a szentírásból s a magyarázatot ezen szavakkal vezette be: «Post illa verba textus». Innen nevezetett el minden bibliai magyarázat «Postilla»-nak. S ezekben a középkor irodalma bővelkedett. Később a predikációnak azon része is nevezetett el így, mely az evangeliumi szakaszt magyarázta. Sőt később, úgy a XV. század elejétől a homilia-gyűjtemények is ilyen nevet viseltek, megkülönböztetésül a beszédgyűjteményektől.

¹ c. 1—5. x. V. 5. de magistris cap. 4.

Az ismertetett iskolák mellett keletkeztek az egyetemek oly helyeken, hol valamely híres tanító letelepedett s maga köré gyűjtötte tanítványait, kik idővel szintén mesterekké lettek s collegiumot képeztek. Ezeken az összes tudományok adattak elő, ha elégséges tanerőkkel rendelkeztek és jogot kaptak a tanításra.

Idővel az uralkodók és püspökök alapítottak ilyen intézeteket. Az egyetemek annyiban voltak a gyakorlati lelkipásztorkodásra befolyással, a mennyiben az általános műveltséget nevelték; közvetlen befolyásuk nem volt, mert a lelki pásztoroknak csekély része jutott abba a helyzetbe, hogy ilyen intézetet látogathatott volna. Szent Gellért legendájából tudjuk, hogy ő már áldozópap volt s oly tanultsággal rendelkezett, a milyennel sikeresen működött pályáján s «egyszer, midőn apátja Wilhelm a gyülekezetben jelen vala, mondá: «kedves testvérek! közületek néhányat, kiket alkalmassabbnak találándotok, a tudomány gyümölcsének megszerzéséért tanulni kell küldenünk, nehogy szent Benedek atyánknak rendje a tisztességes tudományokban hátramaradást szenvedjen». Tetszett a beszéd a barátoknak s Gellértet és Sirdiamust választák, kiknek a szükséges költséget megadva, Bononiába küldének, hol a nyelvtan, bölcsészet, zene és egyházi jog tudományaiban s minden tisztességes tudományokban oktattatván, végre ötöd évben visszahivattak, kik is magukkal hozták azon tudományok könyveit».¹

A keresztény hittérítőkkal beköltöztek Magyarországra az iskolák is, és pedig a kolostori iskolák, mert a térítő szerzetesek valának.² Szent Gellért legendájából tudjuk, hogy Pannonhalmán,

¹ Szabó i. m. 53. l.

² Szent Benedek regulái megkívánták az iskolát; a negyedik ugyanis előírja; «In quadragesimae vero diebus a mane usque ad tertiam plenam vacant lectionibus suis et usque ad decimam horam plene operentur quodeis iniungitur. In quibus diebus Quadragesimae accipiant omnes singulos codices de Bibliotheca, quos per ordinem ex intergro legant. Qui codices in caput Quadragesimae dandi sunt. — Ante omnia sane deputentur, unus aut duo seniores, qui circumeant monasterium horis quibus vacant fratres lectioni, ut videant ne forte inveniatur frater otiosus, qui vacat otio aut fabulis, et non est intentus lectioni et non solum sibi inutilis est, sed etiam alios extollit. Hic talis si, quod absit, repertus fuerit corripatur semel et secundo; si non emendaverit correptioni subriceat, et taliter, ut ceteri metum habeant. — Dominico die lectioni vacent omnes, exceptis his «qui variis officiis deputati sunt. Si quis vero ita negligens et desidiosus fuerit ut non velit aut non possit meditari aut legere, iniungatur ei opus, quod faciat, et non vacet». (c. 4.) Ez föltételezi a tanulást és tanultságot.

Pécsváradon, Zalavárott és Bakonybélben volt ilyen iskola, hiszen innen vitte magával a magyarul tudó papokat. Különben Pannonhalmáról tanúságot tesz Mór, pécsi püspök, a ki beszéli: ¹ «Én, Maurus, Isten kegyelméből most püspök, akkor pedig iskolás gyermek», mikor t. i. Pannonhalmán Zorardot látta. Ezen célból ajándékozta meg szent István az általa alapított kolostorokat könyvekkel is. Így a pécsváradi monostort a következő könyvekkel látta el: «*Libris vero decoravimus quorum praecipua auctoritas viget in Ecclesia, cum Bibliotheca cum III, voluminibus, nocturnalibus IV, antiphonariis V, Lectionariis II, cum Evangeliiis Missalibus VI, Psalteriis IV, Gradualibus V, regulis II, baptisteriis II, glossariis III, omelarum volumine I.*»² A pannonthalmi könyvtárt szent László király 72 könyvvel gyarapította és pedig 1 szentírás, 2 lectiós könyv, 1 collectás könyv, 3 homiliás, 1 predikációs, 1 kalászat a szentatyákból, 1 hit és erkölcsi oktatásokat tartalmazó könyvvel, Apostolok cselekedetei, Prosper könyve a munkás és szemlélődő életéről, Pastor Hermae, Párbeszédék, szent Pál levelei, Jób erkölcsi mondásai, Péter kérdései, Cicero vádló beszédei. Szent Márton élete, szent Ágoston egy beszéde.³ A somogyvári apátság alapító-levelében a tagok között előfordul egy Petrus Pictaviesnsis grammaticus, ez tanító volt az ottani iskolában (1091). A benczéknek Tapolczán, Miskolcz mellett, a tatárjárás előtt «*bonarum ortium literarumque domicilium*»-a volt.⁴

A ciszterciatáknak szintén voltak saját iskoláik. Hiszen az 1245. évi nagy káptalan meghagyta, hogy minden apátság, vagy legalább provincia hittudományi intézetet emeljen, ez föltételezi az alsóbb iskolákat. Az 1263-iki káptalan a tudatlanokat kizárja a rendből. Az 1281. évben rendeli, hogy a hol nyolcz tag van, más szakokra is állítsanak tanítót, nemcsak theologiai lectort. 1300-ban pedig rendeltetett, hogy a hol nincs iskola, azon kolostor új tagjai már karácsonykor tanfolyamra küldessenek. A premonstreieknek szervezete is megkívánta az iskolát s habár nincs adatunk, vajjon a hazaiaknál találtatott-e ilyen, határozottan következtethetünk rá francia származásukból és nagy elterjedtségükről.

Az Ágoston-rendet illetőleg tudjuk, hogy III. Endre megerősítette 1290-ben IV. Lászlónak esztergomi adományát, oly föltétel

¹ i. h. 105. l.   ² Fehér Cod. dipl. I. 301. l.   ³ Árpádkori uj. okm. I. 64. l.

⁴ Schmitth: Episc. Agr. I. 131. l.

alatt, hogy hittudományi és más iskolát létesítenek. A karthauziak híres tudósok voltak, a mi iskola nélkül nem képzelhető.

A dömések az iskolára nagy gondot fordítottak s rendszerüket már 1228-ban dolgozták ki. Az 1273-iki káptalanból tudjuk, hogy már lectorjaik voltak; a hol tizen éltek együtt. Egy lector volt közülök. «Ac debet habere doctorem i. e. lectorem qui fratribus legat» mondja a határozat. Szent Margit legendájában olvassuk: «Néminemű frater Péter, ki vala Győrött lector, annak utána lőn Magyarországbán Provincialis».¹ Az 1325-iki káptalan szabályozta a tanrendet és pedig úgy, hogy három évig tartott a logikai tanfolyam, két évig a természettudományi és két évig a scholastica theologia képezte a tanulmány tárgyát. Főiskolájuk Budán volt, a hol 1481 körül bizonyos Niger nevű tag nagy hírnévre tett szert; Mátyásnak budai egyetemén is ők tanítottak. Különben is az egész rendet a világon szétszórt egyetemnek mondták. Hogy a ferenczrendieknek is voltak iskoláik, kiviláglik abból, hogy Temesvári Pelbart ilyen minőségben működött Budán; azonkívül volt Nagy-Váradon is iskolájuk, melyben Lombardi Péter szerint adták elő a theológiát.

A kolostori iskolákon kívül voltak püspöki és káptalani iskolák is; szent Gellért legendájából tudjuk, hogy Székesfehérvárott virágzó káptalani iskola volt. «Valther mester pedig látván, hogy ránő a tanítványok száma, a munka terhe nyomván, mondá a püspöknek: nem vagyok, úgymond, elegendő e sokaságot mind a két hivatalban, t. i. az éneklésben és olvasásban oktatni. Küldjél és hozass mestert, akár éneklőt, akár olvasót. Elküldte azért a püspök Maurus barátot a király üdvözlésére, meghagyván neki, hogy az iskolába is menjen be, mely akkor Fehérvárott virágzó vala, hogy maguk a tanulók között találjon tanítót vagy oktatót és hozza el. Ki is Fehérvárra érkezvén, miután a királynál dolgát végezte, beméne az iskolába, hol vala egy Henrik nevű német, ki a gyermekeknek almasterük vala. S miután beszélgetett vele, az beleegezett és könyveit magával vive, Maurussal együtt a püspökhöz jöve, a püspök pedig szívesen fogadá és a tanulóknak mesterökké tévé; Valther pedig az éneklésben oktatja vala őket».² III. Honorius pápa 1217-ben bizonyos «Scholasticus Albensis»-ről emlékezik meg. (Cod. dipl. III. I. 228. I.) És Rogerius a Sajó melletti ütközet-

¹ Nyelvemléktár VIII. 34. és 36. ² Szabó i. m. 70—71.

ben elesett Adalbertus esztergomi főesperesről mondja, hogy Esztergomban az egyházi törvénytudományt tanította (*Carmen miserabile* c. 30.). Ebből látjuk azt is, hogy szent Gellértnek is első dolga volt ilyen iskolát emelni. Kalocsát illetőleg is van egy régi adatunk. Egy okiratban 1251-ből ugyanis olvassuk, hogy bizonyos Babai Nemhisz Bódog, kit szülei a káptalan részére, mint harangozót ajánlottak föl, a tudományokban sikerrel haladt előre.¹ Az 1309-iki budai zsinat rendeli, hogy minden egyházmegyében egy kánonjogtanár alkalmaztassék. A nagyváradai iskoláról tájékoztatást nyújt az 1374 körül írt chartulárium, mely szerint lector és vicelector, cantor és succentor kötelessége tanítani s délutánonként a növendékekkel szónoklati gyakorlatokat tartani.² A zágrábi káptalan statútumai még korábbi időről nyújtanak fölvilágosítást, t. i. 1334-ből s ugyanazt írják elő, a mit a chartulárium.³ Az 1397-iki esztergomi *visitatio* szerint a sublector mellett több tanító segédkezett. A sublector mond beszédet nagy csütörtökön, a zsinat első napján, s midőn az *Officiumban* «O Sapientia» fordul elő. «Item tenetur ipse sublector in die Coenae Domini in Synodo prima die et in collatione pro O Sapientia facere sermonem ad clerum.»⁴ A növendékek lelki vezetése is a székesegyház papságára volt bízva, mert az nem volt plebániái templom s szentbeszédnek csak a papság s tanulók részére tartattak benne. Mivelhogy a növendékek az egyház szolgálatára rendeltettek, ingyenes ellátásban részesültek. «Clericos autem ecclesiae de quibus habetur indicto concilio intellegimus esse non solum canonicos vel prebendarios, aut altarium seu capellarum rectores ecclesiae nostrae, sed et nostros nepotes aut etiam alios scholares, qui ubicunque versentur, ex nostris vel alterius ex nobis expensis seu victualibus sustentantur, dummodo divina frequentent, sicut fuit alias consuetum.»⁵ Ez a szemináriumok kezdete.

Tudjuk, hogy egyetemek is voltak hazánkban; ha a veszprémi iskolát nem is számíthatjuk egyetemek közé, bizonyos, hogy Pécssett és Budán volt ilyen intézet. A pécsi egyetemet Nagy Lajos 1367-ben alapította s V. Orbán pápa ugyanazon kiváltságokkal látta el, melyekkel a két évvel előbb alapított bécsit. Még 1494-ben is, mint

¹ Wenzel: Árpádkori uj. okm. VII. 332.

² Bunyitai: A nagyv. püsp. tört.

³ Tkalčič. Mon. Hist. Ep. Zagr. II. 78.

⁴ Battyányi i. h. III. 310. és 329.

⁵ Bunyitay: A nagyvár. kápt. legrégebb statariuma 92. l.

schola maior Quinque ecclesiarum ismeretes, sőt még 1543-ban is voltak hallgatói. A budait Zsigmond király alapította s képviselve volt a constanzi zsinaton is. A pápa Vitéz Jánoshoz és Janus Pannoniushoz 1465 május 19-én intézett bullájában Pozsony számára engedélyez egyetemet. Ennél működött Joannes Regiomontanos (J. Müller von Königsberg), Vitéznek barátja. Ez az intézet bécsi testvérével sűrű összeköttetésben állt. Ezekből azonban a lelkeskedő papság nem sokat élvezhetett, mert a theologia nem igen volt bennük képviselve. Nagy Lajos és felesége 1345-ben VI. Kelemen pápához fordul, hogy szüksége lévén theologiai képzettségű papokra, minthogy Magyarországon egyetlen egy theologiae magister sincs, adja a pápa Szigeti István Ágoston-rendű szerzetesnek a párisi egyetem magisterségének jogait s kiváltságait; később Miklós ugyanezen rend tagja számára ugyanezt kérték. Maga Szigeti pedig, mint nyitrai püspök, hasonlólt kér V. Orbán pápától Verebélyi Péter számára. Ezt a hiányt pótolta különben azon körülmény, hogy a magyarok külföldi egyetemeket is látogattak. Különösen a párisi, bolognai, páduai és vicenzai egyetemen tanultak. Például Gazotus Ágoston Párisban tanult, Berthold kalocsai érsek (II. Endre alatt) a vicenzai egyetemet látogatta, a Ferencz- és Dömés-rendiek Párisba jártak, míg mások olasz egyetemeken végeztek tanulmányaikat.¹ A Ferencz-rendiek 1292-ben tartott gyülekezeten elhatározták, hogy minden provincia Párisban két növendéket tartson; ágostoniak 1324-ben úgy rendelkeztek, hogy kettőnél többet nem szabad oda küldeni; a dömések 1324-ben három növendéknek biztosítottak helyet a párisi egyetemen. A bécsi egyetemen sok magyar tanár is volt; a bolognain 1344 körül Joannes Dominici de Usa Vespremiensis volt rector és Paulus Hungarus 30 évig viselte e tisztelet. De úgy látszik, a theológiára kevesen adták magukat, mert IV. Incze pápa 1254-ben kelt levélben korholja a francia, angol, skót, spanyol és magyar papokat, hogy legtöbbször bölcsélet és hittudomány helyett a jogot tanulják. Úgy látszik, a szerzetesek is ebben az irányban kezdtek haladni, mert az 1279-iki budai zsinat megtiltja a szerzeteseknek, hogy elüljáróik engedelmével nélkül iskolákat látogassanak és grammaticán, theológián és logicán kívül mást tanuljanak.² Talán ez a körülmény indította a döméseket azon rendelet kiadására, melyet az 1244-iki budai általános káptalanban

¹ Századok 1897. 769. l.   ² Péterfi I. 123.

hoztak, hogy semmi iratot sem szabad közzétenni, míg az elöljárók meg nem vizsgálták. Ez a határozat különben a mellett is szól, hogy sok tudós-tagja volt a rendnek.

Lendületet adott a papnevelésnek Buday János barsi főesperes által alapított (1309) Krisztus-társulat, melynek célja volt külföldön papokat neveltetni. Az esztergomi visitatio intézkedéseket tesz ezen társulat javára «quia in alma hac Strigoniensi ecclesia, quae pro sui decore et subsistentia viris literatis admodum indigere dignoscitur.»¹ Bakacz Tamás érsek is sokakat neveltetett Esztergomban, Bécsben, Krakkóban, Olaszországban saját költségén, hogy a papok műveltségét emelje.²

Az iskolákban és iskolázásban tehát nem volt hiány, s az egyházfejedelmek nem szüntek meg intézkedéseket tenni, hogy a papság igénybe is vegye az iskolákat. Minthogy a műveltség csak *kivülről jöhetett először*, arról kellett gondoskodni, hogy az utat egyengessék a latin nyelvnek elsajátítása által. Azért az esztergomi zsinat 1114-ben az ötödik fejezetben rendeli: «Ut canonici in claustris et capellani in curia literatorie loquantur».³ S minthogy a kezdetleges iskolák nem adhatták meg mindazt, a mit egy lelkipásztornak tudnia kell, az egyházmegyei zsinatok hivatva voltak megerősíteni és bővíteni azt a kis ismeretet, a mit szereztek az iskolában. Azért mondta ki az idézett zsinat: «Quicumque de his, qui in clero sunt ad synodum episcopi sui non venerint, usque ad laicum deponantur». (c. 65.) Hiszen ezeken a zsinatokon adtak utasításokat a predikációt illetőleg is. «Nihil legatur vel cantetur in ecclesia, nisi quod fuerit in synodo collaudatum» — mondja ugyanezen zsinat 46-ik fejezetében. Ezen zsinatoknak üdvös hatását festi Széchy Dénes esztergomi érsek abban a levélben, melylyel a leleszi és jászói prépostot 1450. évben zsinatra hívja. «Quia Sanctorum patrum canonica sanxit anthoritas — mondja az érsek — antistes synodalem cleri dioeceseos celebrare congregationem, ut per salubres exhortationes constitutiones synodales et canonicas monitiones vitia extirpentur, virtutes inserantur, actus noxii et disciplinae aequitatisque norma dirigatur status ecclesiarum et personae ecclesiasticae reformentur.»⁴ A kívánalmakat lépésről-lépésre emelték. Az idézett zsinaton csak azt határozták: Idiotae presbyteri

¹ Battyányi III. 233. ² Purpura Pannonica 138. I. ³ Peterfi I. 56. ⁴ Schmitth : Episc. Agr. I. 38.

ne ordinentur, qui nec ordinandi sunt, ordinati discant aut depellantur.»

A budai 1309-iki zsinat a székesegyházi iskola látogatására szorítja a papjelölteket.¹ Az 1279-iki budai zsinat az esperesektől kívánt tudományosságot írja körül s a papoktól általában tudományt kíván. Az 1493 körül tartott zsinat buzdítja a papokat a tudomány elsajátítására, hogy predikálhassanak. Az 1515-ki veszprémi zsinat már vizsgát ír elő, melyet mindenki, a ki pappá akar lenni, letenni tartozik a főesperes előtt. «Hi, qui sunt ad sacros ordines promovendi, infra tres dies ante diem ordinationis suae Episcopo vel eius suffraganeo aut examinatorebus deputatis praesentari et examinari debent, et tales, qui bene sciunt legere et cantare ac in praemissis sunt aliquantulum instructi. Ne sacerdotes ignorantes et vagabundi suscipiant curam animarum statuitur, quod prius quam dictam curam exerceant debeant examinari per archidiaconum aut vicearchidiaconum super administratione sacramentorum ecclesiasticorum secundum tenorem constitutionum synodaliū... Archidiaconi, plebani, rectores, aliunde advenientes presbyteros examinent si habeant breviarium ac missale, quae sunt arma ad officium sacerdotale.»² Ez a zsinat határozata. Az 1494-ki zsinat pedig mondja: «Illa denique scientia tertio presbyteros expedit esse ornatos, quae in divinorum officiorum celebratione consistit». (c. 12.) És a huszonnegyedik fejezetben a vizsgálatot mint szokott dolgot említi.³

Ebből lehozhatjuk, hogy milyen gyakorlat volt a lelkészek kiképzésére nézve. Az ifjak beléptek a káptalani iskolába, itt elsajátították az elemi ismereteket és a hét szabad művészetet, legalább nagyjában; azután kimentek s valamely lelkipásztor mellett megszerezték a lelkipásztorkodáshoz szükséges ismereteket, s lassan ordináltattak a szerint, a mint előmenetelről tettek tanúságot a vizsgán. De gyakori volt az az eset is, hogy kezdettől fogva plebanosok által részesültek oktatásban, mely néha nagyon foggyatékos lehetett, mert a zsinat a kisebb rendek feladása előtt, mint láttuk, kevéssel megelégedett. A valóság azután nagyon gyakran az ideálon alul állt. Miklós pécsi püspök 1346-ban panaszkodott VI. Kelemen pápa előtt, hogy megyéjében kevés a tanult pap, s hogy buzdítsa papságát a tanulásra, négy javadalom reservatiójára kér engedélyt,

¹ Fejér C. Dipl. VIII. V. 49.   ² Peterfi : I. 249.   ³ i. m. 281 és 287. l.

hogy tanult papjait megjutalmazhassa. A pápa ezt megengedte, következőleg írván: «Cum itaque, sicut exhibita nobis petitio continebat, in tua quinque ecclesiensi Ecclesia sit defectus personarum litterarum scientia et aliis virtutum meritis praeditarum, quae clerum habeat alias numerosum.»¹ Az esztergomi visitatio is panaszkodik hasonló állapotokról s láttuk, hogy Nagy Lajos is jelenti a pápának, hogy kevés a theologus az országban.

Ez nem is csodálható, ha igaz, hogy «a capite foetet piscis». Ha tudatlanok kerültek a főpapi székekbe, uralkodásuk alatt a papság is sötétségben maradt; már pedig ilyen eset nem egy fordult elő hazánkban. Például szolgáljon Bertalan pécsi püspök esete, a kinek III. Honorius pápa 1229-ben következőleg ír: «Ceterum cum inventus sis sufficientem non haberes scientiam litterarum, te in spiritualibus pontificalibus suspendimus usque ad nostrae beneplacitum voluntatis at si de legitima aetate docueris et studio subsequente supleveris, quem pateris in literatura defectum, tibi gratiam, prout expedire videbinus, faciemus.» A püspök alávetette magát és szorgalmasan kezdett tanulni, a miért a pápa 1221. ápr. 21-én írt levelében megdicséri és tanácsot ad neki a tanulmányokra nézve, írván: «Gratum nobis est, quod utiliter proficere diceris et laudabiliter conversari. Quia verum ecclesiae tuae dispendium ex absentia tua dicitur imminere, praesentium auctoritate mandamus, quatenus ad ipsam revertaris ecclesiam... Volumus autem ut tecum ducas aliquem virum literatum et probum et tam diu teneas donec sufficientem habeas ex incepti studii prosecutione proventum.»² Miklós erdélyi prépost 1278 az esztergomi érsekségért vetélkedik s ekkor jut napfényre tudatlansága, ellenfele a pápa előtt kinyilatkoztatja: intolerabilem patitur in litteratura defectum.»³ 1323. évben pedig tizenegy szepesi kanonok közül csak négyen tudták nevöket aláírni, a többi csak pecsétjét nyomta az okmányra azon megjegyzéssel: «per scholasticum nostrum subscribi feci et sigillum meum apposui.»⁴ Ilyen körülmények között hogyan lehetett volna az alsó papságtól várni, hogy műveltebb legyen elöljáróinál.

Ha képet akarunk magunknak alkotni egy XV. századbéli plebános tudnivalójáról, Gellértfy János codexe fölvilágosít. Ennek tartalma: moralis, pastoralis, casuistica, canonjog, exegetica, liturgia

¹ Koller i. m. III. 33. l.   ² i. m. II. 49.   ³ Theiner. Monum. hist. Hung. I. 324.

⁴ Vagner: Analecta Scepi. 113. 114. l.

dióhéjban. Az egyik rész ezt a fölírást viseli: *Modus praedicandi sequitur. Hogy a plebánosoknak kézikönyve volt, bizonyítják a fölíráások: «Liber domini Joannis plebani Gilnitenzis. 1507 obiit. Nunc vero domini Christofori in leubitz plebani; pro nunc autem Thome de monte Georgii 1515 in Capitulo Scepusciensi.»* Másolója s részben compilátora a codexnek Gellértfy János, csütörtökhelyi tanító, a többi részeknek szerzői theologiai tanárok, kanonokok és plebánosok.¹

Egyébiránt találkoztak a plebánosok közt olyanok, a kik nem elégedtek meg azzal, ha teendőiket úgy a hogy elvégezték, hanem megfogadták Gazotusnak papságához intézett buzdítását: «At inquiet aliquis, omnium artium ignarus hobeor, respondeo: scribere, legere quicunque novit ecclesiasticus, satis gnarus habetur, unde tali labore atque industria tam publico, quam privato bono consulat.»² Némelyek tehát könyvmásolásra adták magukat, a mely jelenség a műveltségből származó fenköltebb gondolkodásmódnak bizonyítéka. Nem tekintve *Bernát és Temlinus* Krisztustársulati növendékeknek 1394-ben befejezett biblíamásolását, itt van első sorban *Ötvös Mihály* (Aurifaber) kis-csüri plebános és a szabad művészetek mestere, a ki a nagy-szebeni káptalan használatára egy másolatot szerkesztett 1394. évben. Fölírata következő: «Incipit liber specialis Missarum, qui pertinet ad fraternitatem per Cybinium, quam compilavit dominus Michael, plebanus in Parvo Horreo ad honorem Dei ommipotentis et beate gloriose Virginis Mariae. Qui nituntur eum auferre de Fraternitate descendant in infernum viventes cum Dathan et Abyron. Anno Domini M^oCCC^oXCIII^o completus est septimo Kalendarum Novembrium.»

Ferencz byrrthelmi plebános és medgyes-kerületi esperes 1397-ben összegyűjtötte s lemásolta a medgyesi káptalan statutumait. «Scripta et collecta sunt haec statuta per Franciscum Plebanum in Byrrthelm tunc Decanum Decanatus Medjes baccalaureum in decretis filium eiusdem oppidi Birrthelm. Anno milles imo trecentesimo nonagesimo septimo.» — *Benedek turóc-szentmártoni plebános* 1441-ben «Sermones Sacri et Homiliae című codexet írt, mely a körmöczbányai plebánia könyvtárába jutott. Explicit dictata super Evangelia dominicalia sive de tempore venerabilis magistri Wilhelmi cancellarii parisiensis per manus Benedicti Presbyteri de Thurcz

¹ Magy. Könyvszemle. 1879. 69. l.   ² Péterfi : I. 172.

de sto Martino ultimo die anni videlicet die beati Sylvestri papae a D. 1441. — *Boroszlói Miklós*, a kié az Ipolyi által ismertetett könyvtár is volt, mint körmöczbányai plebános «Speculum Humanae Salvationis» codexet másolta. — *Benedek Pál* szepesmegyei pap 1357. év előtt a szepesi káptalan számára másolta «Capitula ad horas diurnas» codexet. — *Stepht Henrik* csukardi (Pozsonym.) plebános 1377-ben egy missalet másolt a pozsonyi káptalan számára.

Kézmárki János szepesi theologiai tanár a XIV. században 492 levélből álló theologiai munkát írt, mely a Battyáni-könyvtárban található: Haec summa compilata est per venerabilem dominum Joannem de Késmárk sanctae paginae professorem, quondam plebanum in Olassy et tandem per honorabilem dominum Franciscum presbyterum cecum, mihi Joanni Henckel donata pro gratificatione alimentorum. 1519. — *Antal medgyesi pap* 1429 körül Paduai Albert latin postilláit másolta.¹ Fölhözhatnánk még több példát, de ez is elég a középkori magyarországi papság műveltségének föltüntetésére.

Ha tehát igazságosan akarunk a középkori szónokok műveltségéről itélni, tekintetbe kell vennünk az általános állapotokat, mert csak úgy kerüljük ki a túlzást minden tekintetben. Először is nem szabad a világiaknál olyan nagy műveltséget föltételeznünk, mint a minőnek napjainkban tanui vagyunk. Ez bizony jóval alacsonyabb volt a papokénál, s ezeknél a tudatlanság csak azért kárhóztatható, mert ők voltak hivatva másokat tanítani és vezetni. Hogy a püspökök is erre voltak tekintettel a lelkészek megválasztásánál, kiviláglik abból, hogy kezdet óta különbséget tettek a városi és falusi plebánosok közt.

Már az 1114-ki esztergomi zsinatnak második fejezetében találjuk ennek nyomát, midőn nagyobb és kisebb egyházakat különböztet meg. Hasonlóképen az 1494-ki nyitrai zsinat 29. fejezetében «insignium locorum» plebánosairól többet tételez föl. De legkirívóbban tünteti ezt föl az esztergomi visitatio, mely arra a kérdésre: «Interrogetur Parochialis presbyter de verbis transubstantialibus Corporis et Sanguinis Domini nostri Jesu Christi?» — következőleg felelt: «Talis interrogatio non est hic nesessaria, ubi plebanus est inter tot doctos viros, bene tamen posset interrogari ruralis plebanus.»² Az igaz, hogy keveset tételezett föl a falusi

¹ Magy. Könyvszemle 1879. 44. skk. ² Battyányi: III. 301. 330. n. 42.

plebánosról, de tanúbizonyságot tesz arról is, hogy a helyi körülményekhez volt a műveltség is szabva. Továbbá más állásoknak is meg volt szabva az ismeretköre. Például az esperesekről a visitatio mondja: «Debet archidiaconus esse ad decorem Ecclesiae moribus compositus, zelator animarum, scientia et eloquentia praeditus, in iudicio rectus». Mert ő vizsgálja a plebánost «circa divinum officium sollicitus existit et ut debet peragit, si monet populum verbo Dei, festa annunciat, et ieiunia et tempora, quibus solemnitates matrimoniorum sint interdicta et carnalis copula.»¹ Az 1279-iki budai zsinat előírta az esperesek tudnivalóját: «praecipimus quod nulli de cetero in regno Ungariae et provincia Poloniae in Archidiaconos assumantur, nisi in iure canonico taliter sint instructi atque periti, quod causas huiusmodi... audire examinare atque dicere possint.»² Ez csak annyiban intézkedik, a mennyiben az esperesek házassági ügyekben forumot képeztek. Egyéb ismereteket egy ezen célra szerkesztett könyvből merítettek. A zágrábi káptalannak XV. századbeli könyvlajstromában található ugyanis egy könyv, melynek «Archidiaconus» a címe. A lajstromban következőleg van megjelölve: «Unus liber Archidiaconus dictus, qui incipit cum rubrica: Incipit libellus pastoralis de cura et officio archidiaconi. Et in fine primae paginae secundi folii finit: «Ut in eo tamquam.» Habens in fine certos sermones. Et in fine libri fuit cum rubricis: «Item de sancto Ambrosio.»³ Az esperes szónokolt is a nép előtt visitatio alkalmával, legalább a kézikönyvhöz függesztett beszédek erre engednek következtetni.

A püspökök ismeretköre is meg volt határozva, t. i. a kánonjogban és szónoklatban kellett jártasnak lennie, mint ezt Bertholdnak, II. András sógorának esetéből látjuk, a kit a pápa nem akart a püspökségben megerősíteni, mert a vizsgálatnál kitűnt, hogy habár a grammatikát és a latin nyelvet tudta, az egyházjogban és szónoklásban teljesen járatlan.⁴

Nem is csodálható, hogy gyakran a legkevesebbel kellett beérni, ha meggondoljuk, hogy a könyvek ritkák és drágák voltak s kivált kezdetben külföldről kellett beszerezni. Így Bonipert pécsi püspök, Fulbert carnoti püspöktől kéri Priscianus nyelvtanát, melyet az át is küldött írván: «Signi ficavit autem nobis filius noster,

¹ i. h. 317. 318. ² Péterfi: I. 115. ³ Magy. Könyvszemle 1880. 363.

⁴ Fejér: Cod. Dipl. III. I. 49—52.

tuusque fidelis Hilduinus tuae caritatis erga nos insignia fideliter asserens unum de nostris Priscianis te velle, quam et per eundem libenter mittimus». ¹ És Anasztáz apát örült, mikor Arnolftól egy elrongyolódott példányt kaphatott szent Emeran életiratából. Sőt még két századdal később sem voltak jobb állapotok. Vid mester 1263-ban somogymegyei birtokát adja a csatári monostornak egy elveszett bibliáért. Admontban találták meg 1899-ben. Benedek kászonyi plebános pedig 1349-ben breviariumát nyolcz márkára hecsüli, míg a vele együtt ellopott pejlovat csak négy márkára. A XV. században is még egy flórenczi bibliáért 1400 aranyat fizettek. Azért sorolja el László esztergomi nagyprépost 1277-ben kelt végrendeletében könyveit, mert ezek a legnagyobb kincset képviselték. «Biblia instituta et tres libri codicis, Decretum cum apparatu Joannis Teutonicus, Decretales cum apparatu Menardi, Digestum vetus infortiatum, digestum novum, sumpma Athenis, liber sententiarum, scholastica istoria et eremitarum, moralia Gregorii, soliloquia Augustini cum multis libris eiusdem in uno volumine, Distinctiones Mauriti per Alphabetum super dictionibus theologicis, Psalterium glossatum, epistolae Pauli cum apparatu et sumpma Gottfridei». ² Azért vigyáztak a szerzetes rendek annyira a könyvekre. A döméseknek 1273-iki káptalana azt határozta, hogy a növendékek midőn külföldi iskolába mennek, csak könyvre adhatnak pénzt s azokat azután haza kell hozniok. A ferenczrendieknek Atyán tartott gyülekezete (1499) pedig meghagyta a vicáriusnak, hogy valamely rendtagnak halála után fönmaradt «libros notabiles» a többi rendtagok között szétosztja. «Notabiles libri vero dicuntur, breviaria, missalia, sermocinalia, et alii libri magni pretii». ³ Tehát a papnak legszükségesebb könyvei is «magni pretii» voltak. Nem csodálhatjuk tehát, hogy az 1279-iki budai zsinat olyan kevésel elégszik meg: «Librum qui dicitur manuale, habeant singuli presbyteri parochiales ubi contineatur ordo baptizmi, catechismi, extremae unctionis et huius modi». (42. fej.)

Könyvek nélkül pedig nem képzelhető el nagyobb műveltség. Mert ha az iskolában tanult is valamit a papjelölt, kint elfelejtette még azt a keveset is, a mit az akkori tanításmód szerint elméjébe erőszakoltak. A ki oly szerencsés volt, hogy városban lelkészkedett,

¹ Koller : i. m. I. 13. l.   ² Cod. Dipl. V. II. 40. l.

³ Battyányi : i. m. III. 611. l.

annak voltak könyvei is. A nagyszebeni plebániának például 1500-ban kétszer annyi könyve volt, mint az összes benczés kolostorokban együttvéve. 1508-ban kilencz kolostorban együttvéve 130 könyv találtatott. Mindezeket összefoglalva végeredményül kimondhatjuk, hogy a középkori papság általában véve korának színvonalán állt; találkoztak, a kik jóval többet mutathattak föl, mint a mennyit állásuk szigorúan véve tőlük megkívánt s voltak olyanok is, a kik jóval a színvonal alatt állottak. Ezt természetesnek fogja találni mindenki, ha más korokat összehasonlítja a középkorral. Egy korról sem mondhatjuk, hogy csupán jót tud fölmutatni, de még kevésbbé azt, hogy minden rossz benne. Hogy pedig a mérték, melyet a megbírálásnál alkalmaznunk kell, oly alacsonynak tűnik, meg nem lepheti azt, a ki tudja, hogy a középkor óta sok század viharzott el az emberiség fölött, mély rést ütve az akkori és a mostani állapotok között. Csak ezeknek tekintetbe vételével alkothattunk magunknak hű képet a korról és szereplőinek érdeméről, vagy érdemtelenességéről.

4. A predikáció helye és ideje.

A kereszténység kezdete óta a hívek meghatározott helyeken jöttek össze, hogy a szent tanítást hallgassák, később, midőn az üldözések elmúltak, templomok épültek, melyeken külön hely volt a hívek oktatására és külön a catechumenok számára. Az egyháznak szelleme szerint tehát a templomok a predikációnak is helyei. A hol a kereszténység elterjedt, ott rövid idő alatt templomok is jöttek létre, melyekben minden a behozott szertartások szerint végeztetett. Természetes tehát, hogy hazánkban is a templom volt a predikációnak színhelye. Nem értjük ide azt az időt, a midőn még csak a térítők predikáltak, mert akkor templom hiányában szabad ég alatt kellett az Isten igéjét hirdetni. Hiszen szent Gellért is csak később emelt székesegyházat, miután már hosszabb ideig mint hitshónok működött. Az első király már azonban törvény által biztosította sok templomnak létét s maga is sokat épített; és a Kálmán alatt 1114-ben tartott esztergomi zsinat (2. fej.) már föltételez általában templomokat.

A magyarországi gyakorlat szerint is a plebániái templom volt a predikációnak rendes helye, melyet a hívek látogatni tartoztak, a mint azt az 1279-iki budai zsinatnak 33. fejezetéből látjuk. Ez

persze ki nem zárja azt, hogy a kolostori templomok is használtat-
tak a predikálásra, mert az idézett zsinati határozat csak vásár- és
ünnepnapokra vonatkozott s a ki ezeken a napokon eleget tett az
említett kötelességnek, hallgathatott még más templomban is
predikációt. A kolostorokban a templomon kívül még más hely is
volt a predikálásra szánva, tudniillik a capitulum. Ezekben a rend-
tagok számára tartattak predikációk, a mint azt azokból a gyűjte-
ményekből látjuk, melyek a szerzetesek számára írt predikációkat
tartalmazták. A szent Margit legendájában is olvassuk: «Azert ez
zent zuz ez felyol meg mondot predicacyot halgatyva vala az vas
ablacon vala mely sororral. nemykoron kedeg az capitulum hazban
frater desideriu stol avagy egyeb frater tevl». ¹ A templomokon kívül
még némely kápolnában is tartattak szentbeszédék, így a királyok
házi kápolnáiban, legalább erre enged következtetni az udvari
szónokok állása. ² Idővel azonban az istentiszteletre különösen szánt
helyeken kívül is predikáltak, — a szabad ég alatt. Oly alkalmak-
nál ugyanis, melyekre sok hallgató gyűlt össze, természetesen a
templom nem nyújtott elég tért, hogy mindnyájukat befogadja.

Ilyen alkalmak voltak a keresztes hadjárat hirdetése és a
missiók. Minthogy ezen a téren nagyobb részt szerzetesek működ-
tek, a pápa minden megszorítás nélkül általános engedélyt adott
nekik arra, hogy a szabadban predikálhassanak. «Auctoritate apo-
stolica statuimus et ordinamus, ut dictorum ordinum fratres in
ecclesiis et locis eorum ac in plateis communibus libere valeant
clero et populo praedicare ac proponere verbum Dei». ³ Hogy
Magyarországban ezen joggal gyakran éltek, mutatja azon körülmény,
hogy a nép özönlött predikációikra. Temesvári Pelbart magyar példára
hivatkozik egyik beszédjében, midőn említi, hogy
egy szónok hordón állva predikált, mely összecomlott alatta egyik
hallgatójának mesterkedése folytán. ⁴

A templomi predikációknál a szónok helye váltakozott a kor
és méltóság szerint. A püspök trónusán ülve, vagy annak felső
lépcsőfokán állva szónokolt s ha a templomnak berendezése és
alakja úgy kívánta, hogy a hívek jobban hallják és megértsék,
székét a cancellushoz vitette. Az áldozópap a presbyteriumban állt

¹ Nyelvemléktár, VIII. 6. l.

² Mon. Hist. Scriptorum I. 130. Függelék, 404. l.

³ c. 2. de sepulturis III. 6. Extrav. comm. c. 2. h. t. III. 7. in Clem.

⁴ Quadragesimale II. dom. pass. post prandium de Detractione.

a predikálás közben és pedig ambo, analogium, pulpitum avagy cancelli nevű asztal előtt. Ilyen ambo (ἀνα βιβλίον görög igéből) a román bazilikákban kettő volt; a szentély jobb és baloldalán, a lecke és evangélium számára, a szentély és a hajó között a rácsoszatnál. A bazilika-stylben épült egyházakban az ambo egy elkülönített magaslaton volt elhelyezve. Ilyen három hajós templom volt a székesfehérvári, a mint ezt az ásatásokból tudjuk. A gót stylú templomokban az oltár jobb feléről, de a hajóban egy oszlophoz volt függesztve az ambo.

A XIII. században jött divatba a mai szószék. Ebben a században ugyanis kezdték a nagyszabású egyházakat építeni s következőleg a hajóban lévő nép nem hallhatta volna a szentélyből beszélő szónokot, azért szószékét emeltek a hajóban. A nagy templomok mintája után épültek később a kisebb egyházak s így általánossá lett a szószék használata. Ez azonban ki nem szorította a lectoriumot, mert voltak templomok, melyekben mindkettő található. Például a segesvári dömésnek emlékiratában mindkettőről történik említés.¹ Hordozható szószékek is voltak, melyek a szabadban való predikálásnál használtattak; sőt a templomok külső falán is volt gyakran szószék. A bécsi szent István-templomon egy ilyen egész a mai napig található. A főszószéken kívül még több is lehetett a templomban, legalább erre enged következtetni a XII. században élt Jób esztergomi érseknek eljárása, a ki a székesegyházat kibővítette és a katechumenok számára külön szószéket csináltatott.²

A hallgatók álltak vagy ültek a predikáció alatt; és pedig padok hiányában a földön; úgy látszik, hogy az ülés volt a rendes, mert Pelbárt említi, hogy azért mond néha valami történetkét, hogy hallgatói el ne aludjanak, a mi állva aligha történhetett. Az evangéliumkor a botot letették³ s nagy csendben hallgatták a predikációt, a mihez már szent Istvánnak törvénye szoktatta. (c. 12.) Ezen jó szokásukat mindvégig megtartották, mert Péter vulturani püspök, a ki Mátyás és Frigyes közötti békekötés ügyében Magyarországon járt, IV. Sixtus pápához 1483-ban írt levelében, magasztalja a magyarok csendes viselkedését a predikáció alatt.⁴

Az időt illetőleg a hittérítés idejében nem voltak határozott napok s órák kijelölve a predikálásra, hanem a mikor alkalom

¹ M. Sion, 1867. 593. l.   ² Knauz: Mon. Eccl. Strig. 1874. 129. 147. l.

³ Battyányi: I. 435.   ⁴ Péterfi: I. 9.

kínálkozott, tanítottak a térítők. A kereszténység elterjedésével a predikáció idejét is törvény szabályozta. A fönnebb idézett törvényekből és zsinati határozatokból látjuk, hogy minden vásár- és ünnepnapon volt predikáció. Ebből az következik, hogy nagyon gyakran volt predikáció, mert sok ünnepnap volt. A szabolcsi (1092) határozatok, a mai ünnepeken kívül még a következőket sorolják föl: S. Joannis Evangelistae, SS. Innocentium, in Pascha quattuor dies, S. Georgii martyris, Philippi et Jacobi, Inventio S. Crucis, in Pentecoste quattuor dies, S. Joannis Baptistae, S. Jacobi, S. Laurentii, S. Regis Stephani, S. Bartholomei, Exaltatio S. Crucis, S. Matthaei Apostoli. Et unquaeque Parochia suum Patronum». (38. fej.)¹ Később más ünnepek is járultak az elsoroltakhoz. A sok ünnep szelidítette a népnek erkölceit és bő alkalmat nyújtott annak a keresztény tanban való megerősödésére. A predikáció azonban ezen napokon kívül is tartatott. Nem tekintve az egyes vidékeknek különös szokásait, nagycsütörtökön volt predikáció, Esztergomban, a mint láttuk, a lector tartotta; nagypénteken;² karácsony éjjelen, mert a debreczeni codexben van egy ilyen predikáció; föltámadási processio előtt homília volt előírva, mint az 1505-ből maradt «ordinarius» mondja: «Item quousque ultima omelia finitur, interim disponuntur ad processionem duo vexilla etc».³ A Pray-codex missalejában a föltámadás után volt a predikáció, mert a föltámadási szertartás leírása után következik az a megjegyzés: «fiat sermo a sacerdote ad populum».

Az említett alkalmakon kívül prédikációs napok voltak a keresztjáró napok, a hamvazó szerda, mert ezekre is külön predikációkat találunk a gyűjteményekben. A XIV. századtól kezdve az egész nagyböjt predikációnak volt szentelve, mert minden napra találunk predikációkat, például Laskónál. Képzeltethetjük, hogy ez csak városokban vagy kolostorokban volt így. A döméseknél predikációt hallgattak a rendtagok az áldozás előtt: «diebus communionis fratres conversi sermonem habeant in vulgari», mondja az 1254-iki budai káptalan. De gondolhatjuk, hogy a világiak is hallgattak valami rövid ollacutiot az áldozás előtt, mert minden 'szentségnek kiszolgáltatása előtt oktatta az egyház híveit. Ha hozzávésszük, hogy temetéseknél is voltak predikációk, méltán föltehetjük, hogy az áldozás előtt is tartottak ilyent, a hívek méltó előkészítése végett.

¹ i. h. 34. l.   ² Szerémi. Mon. Hung. I. 287.   ³ M. Sion 1864. 662.

Hiszen az 1515-ki veszprémi zsinat is említi ezt a szokást: «Deinde sacerdos interrogat, si sunt omnes confessi et contriti et quod dimiserunt omnem rancorem animi, et postquam responderint, se ita contritos et confessos moneat, quod bene advertant ne ad damnationem potius quam ad salutem accipiant tantum sacramentum».¹ A temetésnél pedig szókokolt a pap, mint ezt a fönmaradt halotti beszéd is bizonyítja, valamint a Margit-legenda és Pray 304 lapja s nemcsak az előkelők temetésénél, de rendesen mindeniknél, hiszen az említett halotti beszéd a temetési szertartások közé van ékelve. Továbbá a zsinatok szolgáltattak különös alkalmat predikációra, a mint ezt már fönnebb megjegyeztük; de ezek a predikációk a papoknak szóltak, azért szemeltek ki mindig valamely hírneves szókokot vagy tanárt erre az alkalomra. Nehezebb azonban annak az eldöntése, hogy a napnak mely órájában predikáltak.

Voltak délelőtti és délutáni predikációk, de ez utóbbiak csak városokban és kolostorokban, mert más helyütt nem bővelkedtek szókokokban. Pelbárt tesz egy helyen említést arról, hogy délután is szoktak predikációk tartatni. «Huiusmodi exemplum idcirco inserui, ut dormitans populus in sermone *post prandium* expergisatur ad audiendum tali consolatione».² Az előbbiektől tartoztak a tulajdonképeni pásztorkodás keretébe. Erre nézve határozott adataink nincsenek, azért csak következtethetünk arra, hogy a vásár- és ünnepnap predikáció mise közben volt. Pray azt mondja, hogy a XI. és XII. század misekönyveiben azon megjegyzés található, hogy a följajánlás előtt intelmet mondjon a népnek. (272 l.) Érveket nyújt erre nézve az általános egyházi szokás és a térítők hazájában követett gyakorlat. A misézésnek ideje az egyház által elő volt írva és pedig úgy, hogy karácsony kivételével, kilencz óra előtt nem volt helye misének.³ Gottschalk Hollen pedig írja: «Celebratur autem missa popularis in diebus et festivis hora tertia, in profestis hora sexta, in quadragesima vero hora nona, Hoc autem de missis popularibus et conventualibus, in quibus fit concursus populi, seu de solemnibus intellegi debet. Sed missae peculiares i. e. privatae possunt fieri ante horam tertiam».⁴ A nép számára tehát kilencz óra előtt nem

¹ Péterfi : I. 254.

² Quadragesimale II. 22. beszéd.

³ Decr. Grat. D. I. c. 48. decons.

⁴ De dedicatione sermo IV. (Szónok † 1481.) Hagenau 1520. Serm. dominic.

volt szabad misézni, a mi annyit tesz, hogy a parochialis mise kilenczkor tartatott. Ebből az következik, hogy a predikáczióknak kellett a misével összekötve lennie, mert különben a falaknak predikált volna a plebános. Hogy pedig mise közben volt a predikáció, bizonyítják a predikációban előforduló megjegyzések. Például Honorius¹ scholasticus mondja: «Adhuc multa vobis essent dicenda, quae oportet me silentio praeterire ne fastidi velitis officio non peracto abire... Ut hanc victoriam obtineatis, admonet lectio, quam nunc recitari audieratis». (col 855.) Szent Ulrichról pedig olvassuk: «Eo vero die, hora tertia ipse sacrum mysterium devotissime coepit, perlectoque evangelio et admonitione facta ad populum etc...² Németországban tehát a parochialis mise közben az evangelium után volt a predikáció s a hittérítők ezt a szokást valószínűleg hazánkba is áthozták.

Erre különben adataink is vannak, melyekből jogosan következtethetünk. Először is az 1099-ki esztergomi zsinat mondja, hogy a diaconus «iuxta ordinem Romanum in ambone» olvassa az evangeliumot. (c. 6.) Ha fölveszszük tehát, hogy a diakonusok is predikáltak, valószínű, hogy a mise alatt nem azért mentek az ambóra, hogy csak fölolvassák a szentírási szakaszt anyanyelven, mert ennek nem lett volna célja, minthogy ennek hallásából nem sokat tanultak volna a hívek, hiszen nem voltak exegeták. Ebből csak valószínűségekre következtethetünk, van azonban olyan adat is, mely határozott fölvilágosítást ad, tudniillik az 1515-ki veszprémi zsinat. Hogy állításunkat bebizonyítsuk, az egész helyet kell szószerint idéznünk, mert az összefüggésből látható ezen értelve. «Cum quilibet Christianus debet vivere Spiritu et non carne, cibumque animae gustare debet, quod est verbum Dei, iuxta S. Evangelium non in solo pane vivit homo, sed ex omni verbo, quod ex ore Dei procedit; iniungitur et mandatur omnibus Plebanis, ut frequenter admoneant Parochianos singulis diebus festivis, et Dominicis, ut debeant audire Missam, a principio usque ad finem, non circumeundo ecclesiam, sed intus permaneant, dum missa celebratur, quod si non fecerint, sciant se mortaliter peccare; quoniam ex praecepto S. Matris Ecclesiae est. Deinde post dictum Evangelium quilibet Plebanus praemeditatus debeat declarare Evangelium ipsum, si illius lite-

¹ Hitszónok 1106—25. Idézve Cruel. i. m. 211.

² Mabillon acta ord. S. Bened. P. V. 428.

raturae fuerit vel saltem doceat errores fugere etc»...¹ Ezen rendeletnek gondolatmenete tehát ez: a népnek szüksége van hit-tanításra, azért misehallgatásra kell őt szorítani, mert a mise alatt a plebánosnak kötelessége az evangelium fölolvása után predikálni. Ez a zsinat már a középkor vége felé tartatott s így bizonyítja, hogy előbb is ez a gyakorlat divott. Ezzel nem akarjuk mondani, hogy a középkor második felében ez volt kizárólagos szokás, mert ekkor már mise előtt és után is tartatott predikáció. A zsinat, úgy látszik, a falusi templomokat tartja szem előtt, melyeknél csak egy pap, a plebános működött. Egyházi törvény, hogy minden hívő vasár- és ünnepnapon szentmisét hallgasson, hogy ezzel az egy kötelességgel eleget tegyenek a második kelléknek is, tudniillik a hitben megerősödjenek, mise közben volt a predikáció, hogy kényszerüljenek azt meghallgatni, minthogy a mise elejétől egész végéig kellett a templomban maradniok.

Az új szokás, tudniillik a mise előtti és utáni predikáció eredetét a körülményekben kell keresnünk. Először is a szószéknek a templom hajójába való áthelyezése volt az oka a predikáció misétől való elválásztásának, mert zavarta volna az istentiszteletet, ha a lelkésznek az oltárt és szentélyt el kellett volna mise közben hagynia. Továbbá midőn a plebánosok mellett önálló hitszónokok kezdtek működni, szintén különösnek tűnt volna, ha nem a miséző részesítette volna a híveket oktatásban, hanem egy más pap, a ki a misénél semmiféle funkciót sem végzett. Az új szokásnak fő úttörői a szerzetesek voltak; láttuk ugyanis, hogy a kolduló szerzeteknek meg volt tiltva olyankor predikálni, mikor a plebániái istentisztelet tartott. Nem maradt egyéb hátra, mint hogy akkor predikáltak, a mikor ilyen alkalmas idő kínálkozott, ez pedig vagy a korai órákban, vagy pedig délután történt. Így keletkeztek a délutáni predikációk.

Továbbá a missiók és keresztes hadjáratoknak hirdetése szintén nem volt a miséhez köthető, tehát ez is elősegítette az új szokásnak meghonosodását.

Itt megfelelhetünk mindjárt arra is, milyen időtartamot vett igénybe egy predikáció. Ez a papok buzgóságától és műveltségétől függött. A rendes félórai beszédek mellett találni egészen rövidke és több órán át tartó beszédeket is. Kivált a zsinati szentbeszédek

¹ Péterfi : I. 245.

tűntek ki hosszadalmasságukkal, a mint ezt az 1428-ki győri zsinat szónoklatából következtethetjük; ennek szónoki előadása legalább két órát vett igénybe. Továbbá Laskónak predikációi is, ha elmondattak valaha, bizony egy óránál többet vettek igénybe. A kolduló szerzetesek az alkalmak külömbisége szerint a beszédnek is különböző terjedelmet adtak. Vasárnapi predikációik rövidek voltak, ezeknél követték Alanusnak elvét: «sit autem sermo compendiosus ne prolixitas pariat fastidium». Maga szent Ferencz is a szónoklás kellékeül említi: «brevitas sermonis, quia verbum abbreviatum fecit Dominus super terram». (c. 9. de praedicatoribus.) De a missiókon több óráig is tartott néha a predikáció. A plebánosok falun nagyon rövidre szabták a predikációt, úgy, hogy néha alig tartott negyed óráig, mert nem tudtak mit mondani; a mint azt a veszprémi zsinat határozatából látjuk, gyakran csak általános buzdításokra szorítkoztak, előre bocsátván valamely bűnnek catechetikai magyarázatát, vagy pedig valamely erényét.¹ A kik valamilyen predikációs gyűjtemény birtokában voltak, egy-egy beszédet több részre osztottak és adagonként mondták el egy-egy vasárnapon. Michael de Hungaria mintha ilyen igényeknek akart volna eleget tenni, mikor beszédeit olyan kis részekre osztotta. A városokban nem volt hiány képzett szónokokban s ezek azon szabályokhoz tartották magukat, melyeket a tartamot illetőleg is a segédkönyveik javasoltak. A nagypénteki predikációk kivétel nélkül soká tartottak, mert a kínszenvedésnek egész történetét adták elő közbeszótt elmélkedésekkel. Ilyeneket találunk több predikációs gyűjteményben s mint látni fogjuk, magyar nyelven is.

5. A predikáció alakja.

Midőn a predikáció alakjáról akarunk szólni, előre kell bocsátanunk, hogy az alak alatt kétfélét értünk. Az egyik értelemben a retorikai alakot vesszük, vagyis értjük alatta a predikáció részeinek, anyagának belső elrendezését, a mely által a beszéd valóban bizonyos alakot kap. Másik értelemben pedig az alak azon alakiságok összegét fejezi ki, melyek között a predikálás végbement. Minthogy első értelemben vett alaknak lényeges alkotórészét a nyelv képezi, tehát az első helyen nevezett alakról szolandók ezen lényeges

¹ Péterfi : I. 245. l.

kérdéssel kell első sorban foglalkoznunk s azután a predikáció alakjaival és alakíságaival.

a) A nyelvkérdéssel nem kellene foglalkoznunk, ha a latin predikáció-gyűjteményeken kívül más honi nyelvű predikációs maradványaink volnának a kereszténység első századaiból; de így tekintetbe véve azt, hogy az egyháznak liturgikus nyelve a latin, nem sok rosszakarat kívántatnék ahhoz, hogy valaki azon állításra találjon jogot, hogy az első keresztény századokban vagy egyáltalán nem predikáltak a népnek, vagy legalább nem az ő nyelvén. Nem tudom, állította-e ezt valaki a magyarországi predikációról, de bizonyos, hogy a németországi predikálásról nem egy protestáns történetíró ilyen véleményen van. Lássuk tehát, vannak-e olyan pozitív adataink, melyekből apodictice következtethetjük, hogy hazánkban kezdet óta a népnek saját nyelvén prédikáltak.

A Gellért-legenda, mely nem sokkal a szent halála után íratott, ha nem is volna igaz az, a mit ír, mégis tanúságot tesz arról, hogy már e században is a nép nyelvén predikáltak. Mert a szerző azt mondja, hogy a püspök a magyar ifjakat kiváló gonddal nevelte, mert magyar ajkuak voltak s továbbá, mint kedvező jelenséget emeli ki, hogy a Dunántúlról hozott papok között többen voltak, a kik magyarul beszéltek. Az írónak tehát fölfogása az, hogy előnyös volt a kereszténységre nézve a magyar nyelvnek ismerete. És talán a szertartások végzése miatt? Nem, erre nézve közömbös, vajjon érti-e valaki a nép nyelvét vagy sem; hanem a tanításra nézve előny a nép nyelvének ismerete. A legendaíró tehát tanúságot tesz a mellett, hogy korábban a predikáció a nép nyelvén tartatott. De nemcsak a magyarajkú hívekről gondoskodott a szent püspök, hanem a másajkúakról is, hiszen cseh, német, franczia és más származású férfiakat hívott be. S nem mondhatjuk, hogy azért, mert nem volt elég magyar növendéke. Hiszen a legenda említi, hogy a magyar szülők csak úgy özönlöttek Gellért püspökhöz s fölajánlották gyermekeiket Isten szolgálatára. Az idegenekre tehát azért volt szükség, mert a többi híveknek is kellett predikáció.

A következő századokban sem változott az egyház gyakorlata. Nézzük csak a halotti beszédet, mely a XIII. századnak hajnalán íratott, de valószínűleg jóval előbb szerkesztetett; mit bizonyít? Sokkal nyomósabb érv ez a magyar predikáció mellett, mint a hogy első tekintetre látszik. Ez a beszéd egyházi szertartásnak egy része, a mint abból látható, hogy temetési formulához tartozik és szerves

egészet képez a többi részekkel, a miről ezek a végszavak tanúskodnak: «Kiáltások háromszor: Kyrie eleison», mely szavak a mai temetési szertartásnál is előfordulnak, mielőtt a jelenlevők a Miatyánkot imádkoznák. Ha tehát a szorosan vett liturgiába is magyar beszéd vétetett föl, mennyivel inkább kellett a nép nyelvének a predikációban érvényesülnie. Egyébiránt a halotti beszédek is a templomban tartattak, a mint az szent Lászlónak 1092-ben tartott szabolcsi országgyűlésen hozott törvényéből következtethető; ez a következőleg hangzik: «Si quis..... mortuos suos ad ecclesiam non sepelierit, duodecim dies pane et aqua poeniteat in cippo. Si, dominus servi sui, aut villicus pauperis villani et hospitis ad ecclesiam non detulerit tantundem, poeniteat». Tehát a templomban ment végbe a temetési szertartás s így a beszédek is. Ezeket azért is kellett magyarul tartani, mert egy pogány szokásnak elnyomására irányultak. Péterfi ugyanis írja magyarázólag ezen törvényhez: «Quo decreto triplicem correxerat abusum: nam nonnulli antiquo ritu loco sepulturae sibi deligebant in saltibus et nemoribus, aliisque circa sua praedia locis non sacris superposito dein tumulo signo crucis et tecto, quod pluviam et nives arceret. Eodem vice frequentes subinde et statis diebus conveniebant affines et consanguinei cum amicis memoriam defuncti celebrantes et post epulas ibidem sumentes et reliquum diei cantionibus ad rem compositis extrahentes»¹ Az egyház tehát a halotti beszéddel vette ennek elejét mely csak mindenki által érthető nyelven volt tartható, mert különben eltévesztette volna célját. De ha ez így van, nincsen ok, mely a rendes predikációk nyelve felől támasztana kétséget.

S hogy másajkúak is a maguk nyelvén hallgatták Isten igéjét, bizonyítja először is a domonkosok 1254-ben hozott határozata, mely általában mondja, hogy vulgaris nyelven tartassék a predikáció a laikus frátereknek. Továbbá IV. Béla 1252-ben megengedte a Benedek-rendűeknek a tót nyelv használatát.² Pesten a németeknek Boldogasszonyról nevezett templomuk volt, de már 1255-ben a magyaroknak is volt Mária Magdolnáról címzett plebániájuk a várban és szent Péterről címzett plebániájuk is. Ez kitűnik abból a pörből, melyet a két plebánia hosszú ideig egymás ellen viselt. Az 1392-iki egyezkedési iratban olvassuk: «Quod dicta Ecclesia B. Mariae virginis in sui origine et principio per solos Teutonicos

¹ Péterfi I. 28.   ² Cod. dipl. IV. II. 123. l.

fundata, erecta constructa, constituta, dotata existit». Ezt érvnek használják föl annak bebizonyítására, hogy csak az ő templomuk legyen plebániai egyház, míg a többi, melyek később épültek, csak fiók egyházak.¹ Ezen templomban minden német volt, a mint ezt Márton, bécsi skót apát szavaiból kiviláglik: «Ita est Cassoviae, ita Budae; ubi Teutonici, licet sint in regno Hungariae, tamen in his civitatibus praedominantur: et Thentonicorum in ecclesia principali praedicant praedicatores Hungarorum in capellis.»² Sőt 1259-ben Budán már olaszoknak is volt templomuk.³

Az idegenek nagyon féltékenyek voltak nemzetiségükre, a mint ezt például Korpona városának kiváltságából látjuk, melyet IV. Bélától kapott, hogy ott t. i. magyarok ne tanúskodhassanak. (Cod. dipl. IV. I. 329) és Besztercebányának kiváltságából, mely szerint csak németek bírhattak a város határában földekkal (i. h. IV. II. 296.). Ezek tehát megkívánták a német predikációt is. E mellett bizonyít különben a századoknak az a rendes kikötése, hogy papjaikat maguk választhassák. Így például István, kalocsai érsek 1268. évben a rimavölgyi bányászoknak megengedi: «Hospitibus nostris de auripodio Rymna congregatis et congregandis concessimus libertatem, ut sacerdotem, quem voluerint et iuxta suum idioma ac honestum omni excepcione maiorem invenerint, ius habeant ad suam ecclesiam praesentandi».⁴ Ezen körülményekre voltak a dömésrendűek is tekintettel, midőn minden helyen két vagy több nyelvű szónokokat alkalmaztak. A segesvári névjegyzékben látjuk, hogy praedicator Ungarorum és praedicator Almanorum állandó hivatal volt az erdélyi kolostorokban.

Természetes, hogy később még kevésbbé lehet föltenni, hogy a latin predikáció lett volna az uralkodó. 1507. év körül a pozsonyi káptalan az olasz származású Babbi Jeromos préposttal pörbe keveredvén, a többi között fölhozza ellene: «Praebendas et canonicatus in Ecclesia Posoniensi vacantes non indigenis, quos postposuit, sed extraneis et forensibus ac ex diversis partibus almaniae oriundis, doctis quidem sed linguam hungaricam non callentibus, ac in defensione ecclesiae minus idoneis et insufficientibus citra iniuriam loquendo contulit».⁵ Ebből látjuk, hogy a tudomány sem volt képes

¹ Schier Buda sacra 17. l.

² Pez Jeromos. Scriptores rerum. Austr. II. 628.

³ Schier i. h.

⁴ Árpádkori új okmánytár VIII. 212. l.   ⁵ Magyar Sion, 1864.

pótolni a magyar nyelv ismeretét. Ezen tényeken kívül vannak irodalmi emlékeink is, melyekből kitűnik, hogy a predikáció a nép nyelvén tartott. A gyulafehérvári püspöki könyvtárban található egy codex a XIV. század elejéről, melyet bizonyos Frater Joannes Elscher írt s predikáció-vázlatokat tartalmaz. A szerző verseket is idéz, melyeknek latin szövegét magyarra fordítja, hogy a szónok készen találja a rímeket. Ezt nem tehette volna, ha a beszédek latin nyelven mondattak volna el.¹ A budapesti tudomány-egyetem könyvtárában található a XV. századbeli predikációs codex, melyben az egyes szóknak magyar értelme meg van jelölve. (Cod. Lat. Saec. No. 98.). A németújvári ferenczrendi zárda könyvtárában van szintén ilyen codex, mely 1470. évben íratott. Ebből néhány példát idézünk. A 175. levélen: «Ista sunt deliramenta vulgo elmetelenségek; 181. ecce homo vorax, zabalo, et potator vini; 192. et iterum frustra, heyabo, oratio dirigitur ad Deum; 197. deinde visus est plus quam quingentis fratribus, tebnec hog nem wthaznak, novissimo autem tamquam abortivo, eretlen gyermeknek; visus est mihi 202. ante omnia autem mutuam caritatem habentes, egymáshoz való zerelmetek legen... hospitales invicem, egymásnak gazdalkodok legetek».² Ebből látható, hogy ezen predikációk olyan szónokok számára írat- tak, kik a magyar nyelvben nem voltak eléggé járatosak s a szerző azért látta el magyar glossákkal művét, hogy olvasói, midőn föllép- nek, ne keressék a helyes kifejezéseket. Ez a magyar predikáció mellett szól.

Továbbá szentírásnak fordításai is bírnak e tekintetben bizo- nyító erővel. A legrégebb magyar szentírás az 1420. körüli időre tehető,³ még Tamás és Bálint barátok menekülése előtt néhány évvel, mely 1437-ben történt. Egyes részek már előbb fordítottak le. A fordításoknak vagy az volt a rendeltetésük, hogy a hívek olvas- sák a szent iratokat, vagy pedig az, hogy a papoknak segítségére szolgáljanak; mindkét esetben a magyar hitszónoklat mellett bizo- nyítanak. Mert ha a papok számára fordíttatott le magyarra a szent- írás, ez csak azért történt, hogy a predikációknál használhassák a magyar szöveget, más alkalmaknál nem szorultak rá, a latin meg- felelt a szükségleteknek. Ha pedig a hívek számára fordíttatott le, ez még sokkal jobban bizonyít a magyar predikáció mellett. Ismer-

¹ Akadémiai Értesítő. 1899. 16. skk.   ² Magyar Könyvszemle, 1883. III. 1.

³ Magyar Sion, 1880. 208. 1.

jük ugyanis az egyházi előírásokat a szentírás olvasása körül, ha már most a fordítók a nép igényeihez alkalmazkodtak a szentírás lefordítása által, mennyivel inkább feleltek meg a papok a predikációnál ezen igényeknek.

Nézzük továbbá a magyar vallásos irodalmat. Itt első sorban a Mária-síralmakra akadunk, melyek már a XIV. században vették kezdetüket.¹ Ezen irodalmi termékek a népköltészethez tartoznak s habár tárgyát illetőleg fordítások és utánzatok, még sem szolgai fordítások s nincsenek eredetiség hijával, akár az összeállítást, akár a kifejezéseket és a népies elemet tekintjük. Mondhatjuk tehát, hogy a népnek drámai igénye adott nekik létet. De ha ez áll, hogyan lehetséges az, hogy a nép vallásos igénye a fontosabb oldalról, t. i. a tanítási oldalról tekintetbe nem vétetett volna. Már pedig ezt kellene állítanunk, ha föl nem vesszük, hogy a predikáció a nép nyelvén adatott elő. Azonkívül a legendák halmaza is mi egyébre enged következtetni, mint arra, hogy a hívők anyanyelvükön akartak buzdító és vigasztaló dolgokat olvasni és hallani, a minek a legenda fordítók eleget tettek. Föltehető-e tehát, hogy a predikációban idegenkedtek volna a nép nyelvétől?

Voltak ugyan esetek, a midőn a hívek más nyelvű szónoklatot is hallgattak; például Capisztrán János olaszul predikált magyar és német hallgatók előtt és pedig olyan eredménnyel, hogy diadallal fogadták és sirással vettek tőle bucsút azon városok, melyekben megfordult. Csakhogy rendes szónokok annak a népnek a nyelvén predikáltak, a melynek körében működtek. A magyar predikációba is néha latin mondatokat csusztattak, azonban ezek szentírásból vett idézetek vagy pedig valamely theologusnak vagy legendaírónak szavai, melyeket részben szónoki célzattal, részben azért idéztek latinul, mert az illető nem rendelkezett magyar fordítással s a predikációban híven akart idézni. Ezeket az idézeteket különben azután a nép nyelvén is előadták. Sok szónok azért kevert latin szókat beszédjébe, mert ilyen módon akarta emlékeztétét támogatni, mert a latin jelszavak áttekintést nyújtottak az egész predikáción.

b) A predikáció, mint már fönnebb mondtuk, az istentiszteletnek egyik része, azért részint az előírás, részint a szokás bizonyos formalitásokat, mondhatjuk szertartásokat állapított meg, melyeket a

¹ Magyar Sion, 1876. 641. l.

szónoknak betartania kellett. Ezek részint a ruhára vonatkoztak, részint a hitszónok magatartására, részint a predikáció előzményei, részint függelékeire és egyéb másra. Közös jellemvonásuk az, hogy föltüntessék, miszerint a hitszónok Isten helyett és az ő nevében tanít; valamint, hogy predikációjának célja az embereket Istenhez vezetni. De azonkívül voltak a predikációnak olyan függelékei is, melyeket a szükség kívánt, t. i. annyiban, hogy lelkes híveivel máskülönb össze nem jöhetvén, a szószékről adta tudtukra azt, a mi mindnyájukat illette, akár egyházi kötelesség volt az, akár kedvezmény hívek számára.

Az egyház mindenben, a mi a vallásosságot és erkölcsöt illeti, nemcsak szóval ad kifejezést a jelentőségnek, hanem minden módon igyekszik megkülönböztetni az Istenre vonatkozó intézményeket a profántól. Innen van, hogy az emberek érzékeit is a világítól elütő tárgyakkal foglalkoztatja azon helyeken és azon alkalmaknál, hol és mikor ájtatoskodás végett jönnek össze a hívők. A predikációt is megkülönböztetni akarta a profán szónoklattól vagy közönséges tanítástól, mikor a hitszónok számára egyházi ruhát írt elő, hogy a hallgatók ezen külsőség által figyelmeztetve legyenek, miszerint nem emberi tant hallgatnak, hanem Isten igéjét. A budai zsinat 1279-ben 22. fejezetében mondja: «Nullus permittatur deservire altari vel epistolam legere nisi in superpelliceo et cappa clausa».¹ Tehát a predikáló pap superpelliceumban és cappa clausában jelent meg a szószéken. A cappáról a Gellért-legenda is megemlékezik: «Gerardus indutus cappa ascendit pulpitum seu ambonem».² Nem lehet határozottan megmondani, mi volt a cappa, mert mint láttuk, az idézett zsinat megkülönbözteti a superpelliceumtól, a karingtól, melylyel némelyek azonosnak mondják s nemcsak e helyen tesz a kettő között különbséget, de a 13. fejezetben is, midőn mondja: «Item quod presbyteri sine cappis rotundis vel superpelliciis ad psallendum horas canonicas... Ecclesias ingredi vel in eis stare non praesumant; nisi forte essent extranei viatores aut etiam peregrini».³ Ebből azt következtethetnők, hogy a cappa a mai talarissal vagy reverendával azonos, ha nem olvasnók ismét, hogy szent István a pécsváradai templomnak 60 cappát ajándékozott.

A kételyt úgy oszlatjuk el, ha azokra a jelzőkre vagyunk

¹ Péterfi : I. III. I.   ² Battyányi : Acta et Scripta S. Gerardi 316. I.

³ Péterfi : i. h. 109.

tekintettel, melyekkel a zsinat a cappát közelebből meghatározta, t. i. *clausa et rotunda*; mert mondhatjuk, hogy kétféle cappa volt, t. i. a melyet ezen jelzőkkel határoztak meg közelebből és egy másik, melynek megjelölésére pusztán a «cappa» szót használták. Így a szent István által adományozott cappa alatt szoros értelemben vett egyházi ruhadarabot érthetünk, a másik alatt a papoknak egyenruháját, a talarist. A zsinat csak az utazó papnak nézi el a cappa nélkül való megjelenést, pedig ezeknek sem nézhette volna el, ha a cappa templomi ruha volna, mert így minden templomban talált volna az idegen is ilyen ruhadarabot. Abból sem lehet ellenérvet kovácsolni, hogy a zsinat megnevezi ezt a ruhadarabot, pedig föltételezhette volna s egyszerűen *superpelliceumot* említett volna. Ezt nem kellett föltételeznie, mert IV. László-korabeli papokhoz szól, a kiknek azt is meg kellett hagyni: «ne Clerici beneficiati aut in sacris ordinibus constituti discalciati vel nudis pedibus chorum intrare vel stare praesumant dum in ipso divina officia celebrantur» (Péterfi i. h.). Nem téves tehát Szvorényinak magyarázata sem: «a caputeo dixere cappas item cappas pluviales, denique pluvalia»,¹ mert egyházi ruha is volt. S megértjük Tomorinak szavait is, a ki Szerémi György udvari papot, midőn ez neki hírül hozza a zárdába, hogy kalocsai érsekké lett kinevezve, korholja világi ruhájáért s mondja: «et me suadebat cappam induere». ² Egyébiránt már a Margit-legendában olvassuk, hogy: «Ez zent margit azzon megmarad vala az karban chak egy kentesben avagy capaban.» — «Evneky ruhaya capaya vala jgen o és meg zakadozot». S még több helyen olvassuk ezt a kitétel a szerzetesi ruha megjelölésére.³ A predikáló pap tehát talarisba és karingbe öltözve lépett a szószékre.

Még egy ruhadarabra következtethetünk a budai zsinat határozataiból, t. i. a papi fővegre. Az idézett helyen ugyanis olvassuk: «Suademus ut quotiescumque Clericos contigerit simul vel singulariter incedere ante altare seu figuram Beatae Virginis aut etiam Crucifixi, et maxime cum pro divinis officiis intrant chorum inclinent capita sua depositis pileis reverenter». A papok tehát a templomban egyházi főveget viseltek s csak az említett alkalommal vették le fejükről; ennél fogva a predikáció alatt is fődött fejfel beszéltek

¹ Amoenitates Hist. Eccl. Jaurini, 1791. II. 48.

² Monum. Hung. Scriptores, I. 104. l.

³ Nyelvemléktár VIII. 6. és 13. l.

a népnek. Az általános szabály alól később a kolduló szerzetek kiváltságot nyertek, ők egyszerűen szerzetesi ruhájokban pedikálhattak. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a missiók alatt s különben is szabadban predikáltak s oly helyeken, a hol nem juthattak egyhamar karinghez.

Mielőtt a szónok a predikáláshoz fogott, valószínűleg keresztet vetett magára, mert az egyház kezdete óta minden szent ténykedés kereszttetéssel kezdődött. Erre következett az evangéliumi szakasznak elolvasása; vajjon anyanyelven vagy pedig latinul, nem lehet határozottan eldönteni. Nagyon valószínű, hogy kezdetben csak latinul olvastatott föl a fordítás hiányában. De ezt úgy pótolta a szónok, hogy beszédközben saját szavaival mondotta el az evangéliumi szakasznak tartalmát, a mint ezt azon korból fönmaradt német predikációkból látjuk. Különben is kezdetben a predikáció a misének részét képezte s így a ritushoz tartozott, hogy a misének evangéliuma olvastassék a népnek, mintegy bevezetésül a predikációhoz. A szónok a férfiak felé fordult olvasás közben, a mint ezt az 1099-ki esztergomi zsinat elrendelte. «*Diaconus cum legit evangelium, iuxta Romanum ordinem in ambone vertitur ad meridiem, ubi et masculi conveniunt, non ad aquilonem ubi feminae consistunt. Ad principalem enim sexum merito vertitur, quia, ut Apostolus instituit, infirmior sexus domi docendus committitur. 1. Cor. 11. 34.*»¹ Ha a püspök jelen volt a predikációnál, a szónoknak áldást kellett előbb kérnie. «*Unde cum evangelium legit (t. i. presbyter) coram episcopo benedictionem petit ab eo*» (i. h. 22. f.).

A legenda beszéli szent Gellértről, hogy már jeligét használt a predikációnál; ilyen esetek ebben a korban nem igen fordultak elő, mert a jeligét a fölolvastott evangélium képezte, melyet homília követett egészen a szent atyák példájára. Lehetséges, hogy a legenda szavait úgy kell érteni, hogy azon szentírási szakasz fölött beszélt a püspök, mely az említett szavakkal kezdődik. A XIII. századtól kezdve a predikációknak már jeligéjük van, melyet a szónok azonnal a szószéken való elhelyezkedése után hangoztatott latinul s a nép nyelvén megmagyarázott. Ez most azért vált szükségessé, mert a predikáció kiszakítottatott a miséből. A jelige után következett az evangéliumi szakasznak elbeszélése, a mi azért történhetett, mert

¹ Battyányi. II. 138.

vagy nem olvastak föl semmit a predikáció előtt, vagy pedig latinul olvasták a pericopát. Az előbbi valószínűbb, mert nem igen találjuk az evangélium hallására való utalást, hanem csak olyan kifejezéseket, melyek a misében olvasott vagy az egyház által rendelt evangéliumra utalnak.

Ha a jelige nincs a napi evangéliumból véve, elmondására gyakran csak a beszéd közben tér a szónok. Ilyenkor a jelige után jött a bevezetés, melynek végén a szónok fölszólította hallgatóit, hogy a Szentlélek segítségével egy Ave Mariát mondjanak, vagy még ezen kívül más imádságot is, a mint azt Pruckanak fönnebb említett beszédjében látjuk, a ki egy himnuszot mond el. Különben voltak különös imaformulák is, melyeket a predikáció előtt mondtak a hívek; ilyet találunk a Peer-codexben, mely következőleg hangzik: nemes azzonom zyz maria, ystennek dychoséges zent anna, angeloknak azzonya zyzeknek wyraga: földön walo bünös népnek remensége, purgathoryumbely halottaknak hyedelve: kerönk nemes azzonyonk zyz maria ez napon és ydőnek mindenkoron fogadyad ez ymadsagokat ees nyeryed nekönk zent leleknek malastyat kynek myatta ez may zent ygeket halhassuk érthesswk lelkonknek wdvozsegere es bünönknek bochanatyara amen.¹

Az evangéliumi szakaszok mai beosztása Pázmánytól ered, de a régebbi sem ütött el nagyon a mostanitól, a mint ezt Pelbártnak predikációiból látjuk. A különbség ennyiben áll: A Szentháromság vasárnapján ma szent Máté evangéliumának XXVIII. részéből vétetik a szakasz, a középkorban szent János evangéliumának III. 1—15. A pünkösd utáni első vasárnap evangéliuma jelenleg szent Lukács VI. fejezetéből vétetik, előbb XVI. 19—31. Azután jelenleg pünkösd után 24 vasárnapot számítunk, azelőtt 25-öt vettek; ebből némi eltérés tapasztalható a pericopák sorrendjében, de csak a negyedik vasárnaptól kezdve. Ezen vasárnapra ugyanis a középkorban Lukács VI. 36—42 vététt, napjainkban ez a pünkösd utáni első vasárnapnak szakasza, azután természetesen minden szakasz egy vasárnapkal később vététt, hogy mind a huszonöt vasárnapra azok a szakaszok kerüljenek olvasásra, melyek napjainkban olvasatni szoktak. S így a mostani huszonegyedik vasárnap szakasza azonos az akkori huszonötödikkel, a huszonharmadik a huszonnegyedikkel és így tovább. Adventben az első vasárnapra vététt a mai virágvasárnapi evan-

¹ Nyelvemléktár, II. 87.

gelium, a két következő vasárnapon pedig föl van cserélve. A negyedik vasárnap mai rend szerint Luc. III., a régi szerint Joann. I., vagyis a harmadik vasárnapról. A bőjt második vasárnapján most Máté XVII., azelőtt a kananei asszonyról.

Az imádság után ismételte a szónok a jeligét és hozzáfogott a predikációhoz. A hallgatóknak megszólítása a latin «carissimi és dilectissimi» mintájára «feleim», «zerelmes barátim», «atyámfiak» szóval történt, vagy pedig ha a hallgatók bizonyos osztályhoz tartoztak, a megfelelő címmel szólította meg őket. A predikáció végéhez ismét bizonyos függelékek csatoltattak. Először is imádságok az elüljárókért, betegekért, a föld termékenységeért, csapások ellen. Azután néha bizonyos jótevőkért imádkoztak. Például a segesvári emlékiratban olvassuk, hogy bizonyos Missen Lőrincz egy halastavat ajándékozott a dömés conventnek s azért «insuper perpetuis temporibus in sermonibus et aliis orationibus facere specialem semper memoriam eius atque suorum» kötelezték magukat. Másoktól ismét ugyanott olvassuk, hogy jótéteményeikért méltóknak találták «consignare registra ambonis perpetuis temporibus». A missióknál és keresztes hadjáratok hirdetése alkalmával még bucsúkért szóló imádság csatoltatott az előbbiekhöz.¹ Minden parochális predikáció végén még hitvallás, bűnbánat és a fölololdozás is mondatott; mintát találunk erre a Gyöngyösi-codexben.²

Mindezek után következtek a különféle hirdetések. Kezdetről fogva naptár hiányában a papoknak kellett a szószcikről a következő hétre eső ünnepeket és bőjt napokat kihirdetniök. Az 1460-iki szepesi zsinat 40-ik fejezetében meghagyja, hogy nagycsütörtök ünnepi voltát kihirdessék: «Quilibet idcirco plebanus nobis subiectus hoc salutare statutum suis plebisanis publicare teneatur».³ Továbbá a püspöki reservatiókat a népnek tudomására hozták. A nevezett zsinat 4-ik fejezete mondja: «Volumus et statuimus, ut singulis diebus dominicis per totam quadragesimam quilibet plebanus per se vel per suum in ecclesia sua tempore praedicationis ambone casus episcopales publicet» (i. h. 203.). Később a házassulandókat szintén a predikáció után hirdették ki. «Item statuimus — mondja a szepesi zsinat 15. fejezete — ut quilibet plebanus per se vel per suos

¹ Ilyeneket találunk a Peer-codexben kettőt, a Thewrewk-codexben kilenczet. i. h. 84., 94., 280., 285., 324., 326., 331., 335. II.

² i. m. 254. I.

³ Péterfi: I. 209.

antequam copulet in facie Ecclesiae, matrimonium contrahere volentes, tribus diebus publice ante copulam in ambone proclamet». ¹ Az 1515-ki veszprémi és 1494-ki nyitrai zsinatok ezt a határozatot ismétlik. Azonkívül bizonyos időszakokban a zsinati határozatokat adták a népnek tudtára. A szepesi zsinat elrendeli: «Volumus autem ut statutum in hac solutione quilibet plebanus subditis in qualibet quarta parte anni publicet et ipsos ne sic clandestine contrahant diligenter informet» (19. fej.). A nyitrai zsinat pedig: «Volumus autem praesentis constitutionis forma per plebanos civitatum et insignium locorum seu oppidorum conscribatur et per eorundem praedicatores diebus dominicis et festivis infra missarum solemnia in ambone publicetur» (29. fej.). Sok plebánosnak ezek a szokások kedvező alkalmat adtak arra, hogy predikáció helyett ilyen hirdetésekkel töltse ki az időt, hozzávévén még az elhaltak lajstromát az értük való imádsággal.

Nem kis szerepet vitt a középkori predikációban a bucsúhirdetés, mely egyrészt a szószékhez vont a híveket, másrészt pedig adakozásra indította őket. Az 1238-ik évben a pápa leírt a magyar püspökökhöz, hogy míg Béla király a bolgárok ellen küzd, minden pénteken körmenet tartassék ünnepélyes misével és predikációval, melyben imára lelkesítsék a népet bucsú engedélyezésével. ² Lőrincz milkói püspök 1396-ban meghagyja «praeconibus evangelii», hogy a lerombolt székesegyházra adományt gyűjtsenek és a széke-lyeket a Székelyföldről való harczra buzdítsák. Jubileumokat is hirdettek a szószékről: «Praelati praedicatores eligant ad dictum jubilaum publicandum, qui cum devotione exhortentur et animent Christi fideles ad cognoscendam tantam gratiam a Domino illis collatam», így rendelkezik az 1500. évre szóló jubileumról a pápai bulla. ³ És alább mondja: «Item Praelati imponant Praedicatoribus ut persuadeant et inducant poenitentes ad confessionem et contritionem atque suscipiendam Eucharistiam» (12. p.). A kiközösítést is a szószékről hirdették ki, a mint ezt egy példa bizonyítja. Gentilis bibornok 1309. évben kiközösíti László erdélyi vajdát és parancsolja: «Mandamus, quatenus memoratum Ladislaum aliosque praedictos diebus dominicis et festivis ad divina populo congregato in Ecclesiis suis locisque aliis, ubi expedire viderint... dictas poenas incurrisse publice nuntient». ⁴ Hasonlóképen szószékről adták tud-

¹ i. h. 204. l.   ² Schmitt: Episc. Agr. I. 149. l.   ³ Battyányi: III. 637.
⁴ i. m. 240. l. C. Dipl. X. IV. 260.

tára a népnek, hogy valaki a kiközösítés alól föloldatott, vagy pedig hogy a kiközösítés érvénytelen. Ez világlik ki Marchia Jakabnak fölnebb érintett esetéből.¹ A kolduló szerzetesek a predikációt rendszeren kéregetéssel fejezték be, a mint ezt Tusai Péter, tornai főesperes 1503 márcz. 15-én Csicseri Andráshoz intézett leveléből látjuk, melyben a többi között mondja: «Fratres religiosi more solito consueverunt claudere et finire sermones eorum elemosynis, sic egoque confisus in vobis ex quo careo frumentis si vos habundatis adeo et in tantum subveniatis cum aliquibus cubulis».² Úgy látszik, hogy questálás alkalmával mindig predikáltak s némelyek lealacsonyították a szószéket nemtelen eljárásukkal, a mire Pelbárt-nál is célzásokat találunk.

A predikációnak végét jelentette az áldás, melyben a szónok hallgatóit részesítette, a mit a nép éneke követett.

Ezek azon alakiságok, melyeket a középkori szónokok betartottak. Látjuk, hogy ezek a tanítói hivatalnak a gyakorlati élettel való belső összefüggését tüntetik föl. A szószék nemcsak a szent igének eszköze, hanem az egyházi közigazgatásnak is, mert általa érintkeznek az elöljárók híveikkel. A szószéken tartatott fönn az elhunytak emléke s onnan ápoltatott a szeretet és a közösség az egyház három része, t. i. a diadalmaskodó, küzdő és szenvedő egyház között. A predikáció külsőségei által is indítottak a hívek bűnbánatra és életök megjobbítására, mert a mit a szónok a beszéd művészetével elérni akart, azt a szónoklat végén szokásos hitvallás és bűnbánat megvalósulásban jelképezte.

Ezek a külsőségek egyszersmind tanúságot tesznek arról, milyen fontosságot tulajdonított az egyház a predikációnak. Már az a körülmény, hogy a misének részei közé ékelte mint szerves tagot, mutatja, hogy a bűnös lélek megváltása, melyet a miseáldozat jelképez, az értelem fölvilágosítását kell, hogy maga után vonja. Ez volt az egyház fölfogása s célját is a nevezett módon legjobban érte el, mert a predikációnak misével való összefüggése kenetességet adott a szónok beszédének és hatásossá tette, mert a lélek a szent ténykedés által beletalálta magát abba a hangulatba, melyet Isten ígéje föltételez, hogy gyökeret hajtson a szívben. A bucsúknak engedélyezése is bizonyítéka annak, hogy az egyház szükségesnek tartotta Isten ígéjének hallgatását s minden lehető módon csalo-

¹ Koller: III. 368.

² Hazai oklevéltár, 1879. 451. l.

gatta a híveket, hogy hitők növekedjék és erkölcsaik el ne vaduljanak. A predikáció tehát megfelelő figyelemben részesült.

c) A predikációnak belső alakja, vagyis az előadandó anyagnak bizonyos művészi egymásutánba való elrendezése lépést tartott a tudományos fejlődéssel. Kezdetben csak arra törekedtek a hit-szónokok, hogy igaz és erkölcsös dolgokat mondjanak a hallgatóknak s ha esetleg képesek lettek volna is eredeti alakot adni beszédeiknek, erre kevés gondot fordítottak, mert főtörekvésük volt mindenben az egyházi szokáshoz és hagyományhoz ragaszkodni, hogy olyan keresztényekké képezzék híveiket, a minőkről fogalmat alkottak maguknak az evangélium és szent atyák nyomán. Másrészt azonban hiányzott bennük az a tudományos műveltség, mely az észet úgy alakítja, hogy minden gondolatnak határozott helyet és alakot jelöl ki és a nyelvben megfelelő kifejezést talál. Innen van, hogy szent Ágoston utasítását látjuk megvalósítva az első századok szónokainál. Az említett egyházi tanító ugyanis mondja: «Sunt quidam qui bene pronunciare possunt, quid autem pronuncient excogitare non possunt. Quid, si ab aliis sumant eloquenter sapienterque conscriptum memoriaeque commendent, atque ad populum proferant? Si eam personam gerunt, non improbe faciunt. (De doctrina Christ.)

A 11. és 12. század szónokai úgy a formában, mint az anyagban a szentatyák homiliáit követik. Nincsenek ugyan ezen korból honi emlékeink, de ha tekintetbe vesszük a külföldi állapotokat, joggal mondhatjuk, hogy a honi predikációk is homiliák voltak. De hiszen vannak erre nézve némi útmutatók a honi történelemben is. Az első királyok által ajándékozott könyvek között ott szerepelnek első sorban az omeliák, minden bizonynyal azért, mert a kolostorok lakói ezekre szorultak főképen a rájuk rótt föladat — a hittanítás — teljesítésénél. Továbbá ha szent Gellértnek műveit tekintjük, melyek tudományos munkák, megerősödünk abban a meggyőződésben, hogy homiletikus alakja volt a predikációnak is, vagy pedig a szentatyák sermóit utánzó beszéd, melyek még nem egy főgondolatnak földolgozásai, hanem ötletszerű gondolatcsoportosítások.

A homiliák mellett még katechetikai beszédek is lehettek gyakorlatban, a mire a korviszonyokból joggal következtetést vonhatunk.

A homília a vasárnapnak predikációs formája, a sermo ünnepnapok és egyéb alkalmakkor szerepel. A halotti beszéd egy ilyen sermo, habár az ünnepnapiak talán hosszabbak voltak. Ez a beszéd

a halotti szertartásnak egy részét képezte s valószínűleg valamilyen latin minta után készült, mert ugyanazon codexben található egy latin beszéd is; mely az előbbivel a főbb gondolatokban és alakban megegyezik; ebből az következik, hogy általános volt ezen beszédalak, mert az egyház szentesítette a szertartásba való fölvétel által. A szónok ezzel a beszéddel azt akarja elérni, hogy hallgatóiban élénkítse azt a tudatot, hogy a világ hiú és mulandó mindenkire nézve, mert mindnyájan vétkeztünk összeüleinkben; tehát legyünk részvétel a megholt iránt s imádkozzunk érte, mert mi is egyszer ezen az úton fogunk az örökkévalóságba átmenni. Ezen célból föleleveníti a bűnbeesés történetét s annak következményeit s lehozza azt az igazságot, hogy mindnyájan részesei vagyunk a bűnnek, mert ime látjuk, hogy azzal a halállal halunk meg, melylyel Isten az összülőket fenyegette. Nem marad más hátra, mint Isten irgalmában és a szentek esedezésében bízni, azért forduljunk imádsággal hozzájuk, hogy a halottért és értünk esedezzenek, hogy velük egykoron boldogok lehessünk.

Az Úr ünnepein a szónok abból a hitcikkelyből indult ki melyet az ünnep emlékezetünkbe hív és a vele összefüggő hit- és erkölcsstani igazságokat fejtegette, a mint épen eszébe ötlöttek. A szentek ünnepein a legenda képezte az anyagot, melyhez reflexiói fűzte a szónok. Némely szónok azonban többféle irányban akarta hallgatóit oktatni, azért fölvett beszédébe mindenféle anyagot legendát, hitcikkelyt, szentírás-magyarázatot, buzdítást; ezek képezték az összetett sermot. Ezen beszédalakok sokáig tartották főn magukat nálunk a scholastikus tudományok elterjedése után is. Mert a ciszterciek szent Bernátnak műveit terjesztették el hazánkban s ők maguk is az ő rendszerét követték, pedig tudjuk, hogy sokáig ők vitték a vezérszerepet nemcsak a tudomány, hanem a lelkipásztorkodás terén. Szent Bernát a mystikus iránynak híve, a mystikusok pedig még a középkor vége felé is inkább kedvelték a régi homiliát s sermot, mert mellékesnek tartották a formát s inkább arra törekedtek, hogy a szívekre hatást gyakoroljanak.

A dominikánusoknak és ferenczrendieknek föllépése útját egyengette az új formának, melynek a scholastika adott létet. Ezer tudományos irány ugyanis a fogalmaknak tisztaságára és megvilágítására törekedett a meghatározás, fölbontás és rendezés által. Ezen törekvés átvitetett a predikációkba is, alapul vevén a régi sermot, de idővel a homiliára is alakítólag hatott. A sermo ugyanis

az egységesítésnek csiráját magában hordta, a mennyiben kezdet óta nem az evangéliumi szakaszhoz alkalmazkodott, hanem az ünnep eszméjéhez. Azért könnyű volt az átmenet a jeligés sermóhoz, melynek tárgya legalább némi összefüggésben volt a jeligéhez, mely az ünnepnek jelentőségét bizonyos tekintetben kifejezte. Az igaz, hogy a beszéd igen gyakran nagyon laza viszonyban volt a jeligével, mert az utóbbi csak valamely evangéliumi szakasz elbeszélésére vezette át a szónokot, melyet azután magyarázott, mint ezt szent Gellértnek műveiből is látjuk, vagy pedig csak az első gondolatnak szolgáltatott anyagot, míg a beszéd folytatása egészen heterogen fejtegetésekbe bocsátkozott. A scholastika a jeligének értelmét vette figyelembe s rendező munkáját reá alkalmazta, összefüggésbe hozván az egész beszédnek anyagával. A jeligéből thema lett, mely röviden kifejezte a beszédnek tárgyát, melyet először meghatározni, azután részeire bontani s megvilágítani a predikációnak föladata. Így keletkezett a rendesen fölosztott egységes predikáció.

Tagadhatatlan, hogy a rendezésre való törekvés gyakran túlzásba ment át s megfosztotta a predikációt szónoki tulajdonságaitól, vagy pedig nagyon mesterkéltsé és erőszakos volt; de a scholastika mégis megteremtője az egyházi szónoklás művészetének.

Nézzük most részletesebben egy ilyen predikáció szerkezetét. Az első a jelige, mely themának neveztetett és pedig gyakran joggal, mert a beszédnek tárgyát megjelölte. A jeligét nagyobb részt a szentírásból választották, de akadunk olyan predikációkra is, melyeknek jeligéje a szentatyák írataiból vagy liturgikus könyveiből van merítve; például antiphona vagy a misének introitusa szolgál e célra. Rendesen latin nyelven idéztetett, de a nép nyelvén is magyaráztatott. A jelige után a vasárnapi predikációkon az evangéliumi szakasz elmondása következett, az ünnepnapokon rendesen nem vétetik figyelembe a pericopa, valamint más alkalmaknál, például nagyböjti beszédekénél sem. A scholastikus szerkezetű beszédekénél az evangélium elmondását követte egy bevezetés, a mely a tételt magyarázza; másoknál ismét tapasztaljuk, hogy azonnal a tárgyalásba fogtak. A bevezetésre némely szónok olyan gondot fordított, hogy terjedelménél fogva predikáció gyanánt lehetett elmondani. Példát szolgáltat erre Pruckának beszédje. S maguk az illető szónokok is tudatában voltak annak, hogy bevezetésük ilyen önálló helyet foglal el beszédjükben, azért elválasztották a tárgyalástól az által, hogy fölszóltatták hallgatóikat egy Miatyánk és Üdvözlégylelimádkozására.

Erre is nyújt példát az említett beszéd. Sőt némelyek a bevezetésnek külön jeligét adtak s ez szükségessé tette, hogy a tárgyalás elején az egész beszédnek jeligéjét ismételjék. A bevezetésre következett a fölosztás, mely gyakran sok részre darabolta föl a beszédet, mert minden egyes rész ismét több tagra osztott.

Az egyes részletek tárgyalásánál jellemző a sok idézet úgy a bibliából, mint más könyvekből. Ez az idézési hajlam, hogy kielégítést nyerjen, gyakran folyamodik allegorikus, mystikus s mindenféle erőszakos értelmezésekhez, hogy minél több szentírási mondást halmozhasson össze valaminek bebizonyítására. Aristoteles és más bölcselek csak oly szerepet visznek itten, mint a szentatyák. Ennek a sok idézésnek az volt a következménye, hogy a hallgatók unatkoztak, azért a szónokok szükségesnek tartották híveiket gyakran megszólítani, sőt önmagukat is apostrophálják, hogy élénkséget öntsenek beszédjükbe. A befejezés nem részesült megfelelő gondban. mai értelemben vett befejezése nem is volt ezen predikációknak: A szónok semmit sem összegezett, hanem úgy intézte a dolgot, hogy az utolsó pontnak tárgya valahogyan az örök boldogságra vonatkoztatható legyen s azután annak kívánásával zárta be szavait, odafüggesztvén a szokásos «amen»-t.

Nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy a predikációnak ezen alakja olyan általánosan terjedt el, hogy az utolsó falusi templomban is ilyen beszédek hangzottak el. Nem, hanem csak úgy, mint napjainkban, akkor is a predikáció formája a szónok és a hallgatók műveltségi fokához alkalmazkodott. A műbeszéd már a leírt fejlettséget érte el, de a műbeszédnek nem voltak olyan gyakoriak, mert hiányzott a képzettség és a megfelelő hallgatóság. A ránk maradt predikációk ugyan mind magukon viselik a leírt rendszeresség jellegét, de ezek híres szónokok művei, melyeket az illetők nagy gondnal dolgoztak ki. A másik fajtából nem maradt föl semmi, mert egyrészt nem foglaltattak írásba, másrészt pedig nem volt olyan becsük, hogy föntartásukra törekedtek volna. Michael de Hungaria predikációi nyújtanak némi fogalmat a közönséges predikálásról; nem azért, mintha ezen beszédek ilyen alakban elmondattak volna, hanem mert repertoriumot adtak a falusi lelkész kezébe, hogy ha valamely igazságról beszélni akar, már készen találja és tetszése szerint összetehesse minden nagyobb megerőltetés nélkül. Erről különben még alább bővebben lesz szó. A falusi templomok még a régi formákat őrizték meg, a homiliát és a

legendát, melyet azután a lelkész híveinek értelmiségéhez és erkölcsiéhez alkalmazott. Persze itt is voltak fokozatok, az egyik rendszeresebben és nagyobb választékossággal beszélt, a másik ismét még hallgatóinak színvonalán alul is ereszkedett. S ez annál gyakoribb volt, mert az általános műveltség alacsonyabb fokon állott.

Ez is volt egyik oka, hogy a nép elárasztotta a szerzetesek templomait, míg a plebániái templomok kongtak az ürességtől. Minden szerzetes szónok képzett szónok volt, tehát ismerte a szónoklat szabályait s elüljárói is felügyeltek, hogy azokat betartsa; a lelkészkezdő papságról nem mondhatjuk ezt olyan általánossággal, tehát a formát illetőleg nem létesített olyat, a mi a szónoklat megállapított szabályait teljesen érvényesítette volna.

6. A prédikáció tárgya.

A szent-beszédek tárgya is különböző volt a kornak igényei szerint. Mondtuk, hogy a kereszténység első századaiban a homilia és sermo képezte a prédikáció alakjait, ezzel meg van jelölve a tárgy is. Az előbbinek tárgya az evangeliumi szakasznak magyarázata, melybe hitigazságok értelmezése és erkölcsös életre való buzdítások szövettek, de csak ötletszerűleg. A sermóban hitigazságok, erkölcsi törvények és példázgatások halmozódnak össze minden belső összefüggés nélkül. Főtárgyukat a babona és pogány szokások képezik, melyektől az újonnan megtértek nem könnyen válnak meg. Ezen formák mellett a katechetikai prédikációk is szükségesek voltak, mert a hit csak így volt megerősíthető a hívekben s különben a népiskola hiányában nem kínálkozott más alkalom a hit elemeinek ismertetésére. Ezeknek tárgyát az Úr imádsága és az Apostoli hitvallás képezte.

Ennek szükségessége sokáig mutatkozott, mert még az 1114 körül tartott esztergomi zsinat is sürgeti: «In omni dominico die in maioribus ecclesiis evangelium et epistola exponatur populo in minoribus vero fides et oratio dominica» (c. 2.).

Ha a későbbi századok prédikációinak tárgyát általánosságban megjelölni akarjuk, mondhatjuk, hogy az erkölcsstani tárgyak vannak túlsúlyban s a dogmatikaiak elenyésző csekély számmal vannak képviselve és ez egészen érthető, ha a kor viszonyait és a szónoklat első rangú munkásait tekintjük. A középkorban nem hiányzott a hit, de hiányoztak a megfelelő erkölcsök, a népben lakozó őserő a

bűnökben sem ismert határt. Nemcsak általában találunk erényhősöket egészen vad erkölcsű egyének mellett, hanem egy és ugyanazon személyekben is nagy erényeket nagy bűnök társaságában. Ezen öserőben kereshetjük okát annak is, hogy midőn nagy tettekről volt szó, életével sem fukarkodott senki, de a mindennapi életben vallási formalizmus mellett az erkölcs háttérbe szorult. Oka lehet ennek különben az is, hogy a keresztény szellem még nem járta át annyira a lelkeket, hogy annak valódi jelentését fölfogták, szerinte egész lényüket meghajtani tudták volna. A hitszónokoknak nagy része pedig oly rendekből került ki, melyeknek alapítói éppen koruknak erkölcsi által indítottak az élet zajától való visszavonulásra s a világ romlottsága által keltett részvéből társakat gyűjtöttek, hogy az erkölcsös életre tereljék a tévelygőket. Innen magyarázhatjuk meg magunknak azt a túlszigort, melyet ezen szónokok predikációikban az erkölcsi igazságok fejtegetésénél föltűntetnek.

Az igaz, hogy sok eretnecség is támadt e korban, de tévednénk, ha ezeknek gyökerét másutt, mint az erkölcsi életben keresnők. Csak kevés azon eretnek tanok száma, mely hittudósoktól ered ezen korban; ezek különben sem terjedtek el a nép összes rétegeiben, hanem az iskolák falain belül maradtak s ott lelték halálukat. S a melyek az iskolán kívül is találtak követőket, az erkölcsi állapotokkal álltak szoros viszonyban. Hiszen Wicklef és Huss példája elég bizonyítékot szolgáltat erre. Az eretnecségek tehát nem tették annyira a hitczikkelyek magyarázását és védelmezését szükségessé, mint az erkölcsök javítását, melyeknek romlottsága termékeny talajt nyújtott az eretnecségnek.

Egyébiránt az embereket úgy kell venni, a hogyan a valóságban vannak; a középkori népek más vallást csak annyiban ismertek, a mennyiben ellenségeiknél, pl. a törököknél más életmódot és szertartásokat láttak. Minthogy azonban vallásuk egyszersmind nemzeti jellegük is volt, természetes, hogy az ellenség részéről a vallást veszély nem fenyegette. S habár a hitnek gyakorlása a legtöbbször csak hagyományos formalizmus volt, a műveltség ezen fokán a hittitkoknak mélyebb megértésére való törekvés csak oly törekvés lett volna, mintha manapság minden műveltnak tartott hívőből hittudóst akarnánk képezni. Mi lehetett tehát a hitszónokoknak föladata, ha nem az, hogy a szükségesebbet, a jó erkölcsöt oltsa hallgatóinak szívébe, mert ez által utat egyengetett a hitigazságok helyes fölfogására. A korviszonyok kívánták tehát, hogy az erkölcs-

ről szóljon a predikáció, még a missiók alkalmával is. S minthogy főképen ezen tárgy körül mozogtak a predikációk, a történetesen előforduló hitcikkelyek nagyon mostoha elbánásban részesültek. Igazságukat érvekkel bebizonyítani nem tartozott a szónoklat tárgyaihoz, elég volt valamilyen hasonlatot vagy példázatot fölhozni bebizonyításukra.

Sajnos, hogy az erkölcsi igazságok mindannak daczára sem jutnak rendszeres földolgozáshoz. Mert ezek a predikációk nem vesznek elő egy parancsot, erényt, vagy bűnt, hogy azt minden oldalról kifejtsek, hanem egy predikációban sok mindenféle erkölcsi szabály lesz megbeszélés tárgya, habár bensőleg semmi viszonyban sincsenek. A tárgyi egységnek hiányát még a scholastikus beszédeknel is tapasztaljuk, bármennyire szembeötlő is a külső egységre való törekvés. Továbbá hiába akarnók ezen predikációkból a mindennapi életet megismerni, erre semmikép sem, vagy csak történetesen tesznek utalást; nagyobbbrészt általánosságban mozognak. Lehetséges, hogy ennek oka az, hogy a hitszónokok vagy tudósok voltak, vagy pedig olyanok, a kik csak utánmondásra voltak képesek, de eredetileg alkotni nem tudtak. Természetes, hogy az előbbieket a theoria magasztalásról nem igen ereszkedtek le a néphez, a konkrét-hoz s az utóbbiak ismét nem értették módját, hogyan kössék össze a gyakorlatit az elméletivel.

A predikációnak ezen erkölcsi irányát a törvényhozás is szentesíteni látszik. Az 1515-iki veszprémi zsinat mondja: «Deinde post dictum evangelium quilibet plebanus praemeditatus debeat declarare populo evangelium ipsum, si illius litteraturae fuerit vel saltem doceat errores fugere, specificando idololatriam, periurium, falsum testimonium, homicidium, rapinam, furtum et reliqua mortalia seu mortifera, hoc salutari monitu instruendo: quod sibi fieri nolunt, aliis non faciant, sed quod sibi fieri vellent, hoc aliis ipsi faciant, proponendo etiam articulos fidei et maxime resurrectionem carnis et diem iudicii, in quo stabimus ante tribunal Christi Iudicis, cuncta cernentis, recepturi iuxta merita retributionem et alia huiusmodi, quae avertunt animos a malo et inducunt ad bene agendum».¹ Ebből láthatjuk, hogy a zsinat az erkölcsi predikációkra helyezi a főszólyt s a hitcikkelyeket is annyiban akarja magyaráztatni, a mennyiben erkölccsel állnak összeköttetésben. Ez kivüláglík abból,

¹ Péterfi : I. 245.

hogy az «*articulos fidei*» magyarázandóknak tartja, de «*maxime resurrectionem carnis etc.*» mert ezek «*avertunt aminosa malo et inducunt ad bene agendum*».

A szentségek tárgyalásánál is a külső az, a mire a szónoknak súlyt kell fektetniök. Ugyanezen zsinat az Oltáriszentségről és a bűnbánatról a következőleg rendelkezik: «*Sacerdotes in ministracione tanti Sacramenti et communione Divinitatio sint accurati et circumspecti ut populus imperitus percepturus tam Venerabilissimam Eucharistiam accedat tamen non tantum veneraturus sed et tremebundus imprimis... Moneatis populos in quadragesima ut praeparent se ad Confessionem et Communionem, adeoque in die Resurrectionis quilibet sit confessus et communicatus et pro facultate sua quilibet Sacerdos instruat omnes cum qua devotione, contritione, tremore accessuri sint ad conspectum tanti Sacramenti, in quo consistit ille verus Deus, qui nos creavit, nos redemit, nos iudicaturus est in die novissimo*».¹ Az Oltáriszentségről tehát azt kell predikálni, a mi a híveket annak imádásáról és méltó föl vételéről fölvilágosítja és előkészületre buzdítja. A bűnbánat szentségéről való oktatásra a szepesi zsinat 1460-ban következő utasítást ad: «*Item ecclesiarum rectores saepe suos admoneant, ut ipsi ante medium quadragesimae confiteantur dantes eis modum et formam confitendi et conformantes qualiter et de quibus et quomodo confiteri debeant, atque inducant illos ut singulis dominicis diebus missam ex integro audiant, prout tenentur secundum iuris dispositionem*»² (c. 6.). Tehát a bűnbánat módjáról kell a híveket kioktatni, mert ez biztosítja az erkölcsöknek javulását. Vagy pl. a házasság szentségéről a következőket kell tanítani az említett zsinat szerint: «*Item quilibet plebanus nobis subiectus per se vel per suum saepius suos in ambone informet parochianos quomodo, qualiter et quibus verbis contrahatur matrimonium de praesenti*» (c. 14.).

Megértjük ezeket az intézkedéseket, ha tudjuk, hogy a nevelésben is a külső cselekedetek által vezetjük a gyermeket megfelelő erkölcsi gondolkodásra és érzésmódra. A középkori népet is a külsőnek betartásával és a keresztény erkölcsök betartásával lehetett a keresztény igazságok megértéséhez vezetni s a gondolkodásmódot kereszténynyé tenni, melyet tulajdonképen az elméleti ismeret szokott megváltoztatni. Ha a szónok a szentségek lényegének fejte-

¹ i. h. 254.   ² i. h. 203.

getésére fordította volna az időt, kisdedeknek húst adott volna, melyet azok meg nem emészthettek volna és sem a közvetlen, sem a közvetett célzt el nem érte volna, míg a gyakorlati fejtegetés által cselekedeteket hozott létre és az értelemnek is sejtelmet adott az elméleti alapról.

A mi most az egyes predikációk közvetlen tárgyát illeti, különbséget kell tennünk a vasárnapi és ünnepi predikációk között, mert az alkalmak szerint váltakozott a tárgy is. A vasárnapi predikációknak tárgyát, mint a fönnebb idézett zsinati határozatokból látjuk, az evangéliumi szakasz képezte, mert a zsinat homiliát ír elő. Az képezte valószínűleg a themathikus beszédeknek tárgyát is, ha vasárnapon tartattak. A zsinat csak akkor tartja ajánlatosnak más tárgyról szólni, ha a lelkész nem eléggé jártas a tudományban, mert könnyebb valamely könyv nyomán előadni erkölcsi oktatásokat, mint a szentírást értelmezni. A szentek ünnepein mondott predikációnak tárgya a legenda, melynél többet nem igen mondtak el, legfőljebb reflexiókat és a szent követésére való buzdítást függesztettek hozzá azzal a megjegyzéssel, hogy egykoron vele örökké boldogok lehessenek a hallgatók. A tartalomra való tekintettel osztották föl a predikáció-írók beszédeiket két részre: «sermones de tempore, sermones de sanctis».

De változott a predikáció tárgya a hallgatók állása szerint is, más volt a világiak és más volt a papok számára tartott beszédeknek tárgya. Az egyháziak számára a zsinatokon és a székesegyházakban tartattak predikációk, azonkívül a szerzetes-rendek számára az ú. n. collációkon s a káptalani összejövetelen capitulumban. A collációkról megemlékezik a Margit-legenda is, midőn mondja: «es az otan elmegyen vala a carban es el vala jmádsagogban nagy syrimal mind collacioy».¹ A papoknak mondott predikáció tárgya hivatásbeli kötelezettségeikre vonatkozik, a mint ezt Gazotus beszédjében látjuk; vagy theologiai oktatásban részesíti őket, a mint ezt Pruckának predikációja bizonyítja. A szerzetesek számára tartott predikáció tartalmáról fölvilágosítást ismét a Margit-legenda ad: «Es megy ez zent zuz zent margyt azzon halgatyva vala nagy kevansaggal zeretettel alkalmas ydeun ystennek igyet predicacyot zent atyaknak eleteket és egyeb zenteknek legendayokat eletevket és peldakat. Jelessevl azzonyonk marya peldayt choda tetteet».²

¹ Nyelvemléktár VIII. 4. l.   ² i. h. 6. l.

A collációknak tárgyát tehát szenteknek élete és különösen nagy szerzetesek életéből vett képek alkották, valamint a szerzetesi életre vonatkozó szabályok. Kiválót teremtettek e téren a mystikusok.

Az alkalmi beszédeknek tárgya szintén a különböző alkalmakhoz van mérve. Ilyen alkalmi beszédek voltak például azok, melyek valamely egyházi célra szolgáló gyűjtéseknél mondattak. Ezeknek a tartalmát, hogy minden visszaélésnek elejét vegye, a budai zsinat 1279-ben határozta meg: «*Quaestores quoque ecclesiarum tantum ea dicant populo — mondja a zsinat — quae in literis Domini Papae vel Episcopi continentur, sacerdotes tamen loci populum sibi commissum diligenter inducant ad elemosynas erogandas, intuitu pietatis, non animo extorquendi*».¹ (c. 28.) Ezen beszédekben tehát az alamizsnálkodásról beszélt a szónok s festette a célnek fontosságát, melyre a gyűjtés történt, valamint azok érdeméről, a kik erejükhez képest hozzájárulnak a cél megvalósításához. A halotti beszédeknek tárgyát a halálról való elmélkedés nyújtotta, a mihez különösen a kolduló szerzetek tagjai értettek, mert mint főnnebb láttuk, kiváltságaik közé tartozott temetőikben predikálni, a mi csak úgy érthető, hogy keresett szónokok voltak ezen a téren is.

A sermones de tempore és de sanctis vagy sermones dominicales és festivos együttvéve sermones per annum nevet viseltek, megkülönböztetésül az adventi és nagybőjti beszédektől, melyek adventualia és quadragesimalia névvel jelöltettek. Ezeknek jellemző sajátosságuk, hogy mindennap tartattak a nevezett időben, de valószínűleg csak kolostorokban. Tárgyukat vagy az evangeliumi szakasz szolgáltatja, vagy pedig a tízparancsolat, vagy a bűnökről szóló tan. A plebániái templomokban, mint a szepesi zsinatnak főnnebb idézett fejezetéből látjuk, a gyónásra való előkészületekről s a bűnökről, különösen a püspököknek főtartott esetekről szóltak ezen predikációk. A nagypénteki predikációnak tárgya Krisztus kínszenvedésének valamely evangelista után vagy mind a négy evangeliumból kombinált történetének elmondása, itt-ott reflexiókkal fűszerezve, hogy a hallgatókban részvétet és bűnbánatot keltsen. Ezek, mint látható, nagyon hosszadalmasak voltak, úgy, hogy szent Margit életének írója, mint kiváló érdemet tudja be a szűznek, hogy az egész passio-predikáció alatt állva maradt. Mondja ugyanis egyéb erénygyakorlatainak leírása közben: «Nagy zombatig mynden

¹ Péterfi : i. h. 113.

napon megolvastagya vala a passiot cristusnak kennyat és halgagya vala nagy aytatossagal és siralmal labon álua».¹

Némely predikáczióknak anyaga két részből áll; az egyik rész t. i. a napi leczkét fejtegeti, a másik pedig az evangéliumi szakasszal foglalkozik, vagy pedig az első rész az evangéliumot homília alakjában tárgyalja, a másik pedig legendát tartalmaz. Ez nemcsak a szentek ünnepein fordul elő, de más alkalmakkor is s ekkor a legenda ezen cím alatt szerepel: példa. Valószínű, hogy ezen tárgyú beszédek kolostorokban tartattak s a példa a szerzetesek buzdítására mondatott el és nem az elmondottaknak megvilágítására, mert legtöbbször hiába keressük a találkozási pontokat a kétféle tárgy között.

Ha most azt kérdezzük, hogy milyen anyag van leginkább főlhalmozva ezen kor predikációiban, azt kell felelnünk, hogy a bibliai anyag. A homiliák az evangéliumi szakasszhoz, vagy a leczkéhez füződnek s a vasárnapi beszédek is ugyanazt a tárgyat dolgozzák föl, hiszen ez volt a legkönnyebb, mert csak bővített elbeszélésre és néhány reflexióra volt szükség, hogy predikáció jöjjön létre. De más beszédek is a szentírási mondásoknak gyűjteményeként tűnnek föl. Ha egy ilyen predikációt végigolvasunk, alig találunk kifejezőmódot, melynek mintája a szentírásban nem volna található. S mit mondjunk még ahhoz a sok idézethez és példához, melyeket a szónokok bizonyítékok vagy indító okok gyanánt hoznak föl. Habár ezen körülményben az a törekvés nyer kifejezést, hogy a szónok minél több s nem az, hogy minél erősebb érveket hozzon föl tételének bebizonyítására, mégis bizonyítéka ez annak, hogy a köztudatban a szentírásnak az a tekintély és fontosság tulajdoníttatik, mely azt megilleti. S érvül szolgál annak kitüntetésére is, hogy a szentírás bő tanulmányozás tárgyát képezte. Hogy pedig alkalmazásánál nem érvényesült a helyes mód, ennek okát abban kereshetjük, hogy a mystikus iránynak is volt része a theologiai tudományok fejlesztésében, de különösen a szónoklat vezetésében és a szónokok művelésében. Hatalmába vett mindenkit, a ki a szent tudományokkal foglalkozott, nem csodálható tehát, ha Isten szavában, a mely a szentírásban foglaltatik, annyiféle értelmet kerestek, neki annyiféle jelentést tulajdonítottak. Minden kor bizonyos áramlatnak befolyása alatt áll, mely még azt is magával sodorja, a ki gondolkodásában tőle független akar maradni. Ilyen áramlat volt a

¹ Nyelvemléktár, VIII. 4. l.

mystika a középkorban s azért keresett a szónoklás is a szentírás minden szavában mystikus jelentést s az ilyen értelemben magyarázott helynek csak annyi bizonyító erőt, a mennyi a közvetlenül bizonyító helyeken valósággal található.

Ez azonban nem elég ok arra, hogy a középkort arról vádoljuk, hogy a szentírás fákláját véka alá dugta, hogy egykoron a reformátorok onnan kihúzzák. A predikáció története dönti meg ezt a vádat a legalaposabban.

7. A predikáció segédeszközei.

Úgy az elsőrangú szónoknak, mint a középszerűnek vagy kontárnak bizonyos forrásokból kellett azt merítenie, a mit mondani akart és annak a módját elsajátítani, a hogyan a talált anyagot másokkal közölni, előadni kell, hogy azt a céljt elérje, melyet predikációjával maga elé tűzött, vagy hogy legalább eleget tegyen az egyházi törvényeknek. Ezek a tényezők, melyek a szónoknak ilyen szolgálatot tettek, a predikáció segédeszközei. Segédeszközöknek nevezzük, mert a tulajdonképeni eszköz a nyelv, mely a meggyőzés hangján szól olyan formában, hogy az értelemre, kedélyre és akaratra hatást gyakorol. A segédeszköz megkönnyíti a szónok munkáját, mert tökéletesíti a nyelv kifejező erejét s az értelmet, mely a nyelvet anyaggal látja el, gazdagítja. Nincs ember, hacsak nem néma, a kiben a szónoklás csirái találhatók nem volnának, hiszen valamit a nyelv segítségével másnak megmagyarázni, vagy mást meggyőzni mindenki képes. A nagyobb képesség részint természeti adomány, részint a segédeszközöktől függ. Azért valamely kornak a szónoklatban tett előhaladását azon eszközök is mutatják, melyekkel szónokai rendelkeztek. A természeti képesség ugyanazon arányokat mutatja föl minden korban, mert a nemzetek természete nem változik, hanem csak a körülmények. Tehát ezt nem vehetjük mérővessző gyanánt a predikáció történetének ismertetésénél.

A mondottakból kitűnik az is, hogy kétféle segédeszközöket kell megkülönböztetnünk, t. i. azt, mely a nyelv kifejező képességét tökéletesíti és azt, mely az értelmet táplálja, hogy a nyelvnek tárgyát nyujthasson. Ez utóbbi alá tartozik a műveltség is, melylyel a szónok rendelkezik, de ezt itt mellőzzük, mert már szóltunk róla, csak a közvetlen segédeszközökről akarunk e helyen néhány szót mondani: a hitszónoklat elméletéről és forrásairól.

A) A HITSZÓNOKLÁS ELMÉLETE.

A hitszónoklat elméletének jelentősége a predikáció történetében kettős alappal bír, mert nemcsak mérővesszőül szolgál annak megítélésénél, hogyan vélekednek bizonyos korban a predikációnak föladatáról, alakjáról és anyagáról, hanem, minthogy azon képző tényező is volt, mely a szónoknak közvetlen útmutatást adott, arra is következtethetünk belőle, mekkora technikai ügyességet sajátíthattak el azok is, kiktől a természet megtagadott nagyobb képességeket. Minden művészetnél az elmélet a gyakorlatot meg nem előzi, hanem jóval utána jelentkezik. Görögország és Róma már több század óta jeles szónokokkal dicsekedett, mikor a szónoklatnak elméleti szabályai először összeszedettek. Úgy a predikáció elmélete is jóval fiatalabb a predikálásnál.

A magyarok megtérítésének történeténél megemlékeztünk Hrabanusnak művéről. Utána mások is vállalkoztak azon utasítások összegyűjtésére, melyeket részint az ókori rhetorok, részint a szentatyák művei alapján lehoztak, hogy úgy a kezdő, mint a gyakorló szónoknak bizonyos támpontokat nyujtsanak. Az igaz, hogy ezen művek hazánkon kívül láttak napvilágot, de azon viszonyoknál fogva, melyek a középkori tudományos életet jellemezték, csak olyan jelentőséggel bírnak hazánk szellemi fejlődésében, mint annak az országnak történetében, melyben szerzőik éltek és működtek. Nem tekintve azt a körülményt, hogy a tudomány a középkorban a latin nyelv révén a keresztény nemzetek közös birtoka volt, a szerzetes rendeknek családi viszonyra emlékeztető összetartása minden szellemi terméket közössé tett. S ez áll különösen a predikációról, melynek kiváló munkásai a szerzetesek voltak. Hiszen tudjuk, hogy a szerzetes rendek nemcsak hivatalosan tartották fenn az egységet, a mennyiben a nagy káptalanokon az egész keresztény világ rendfőnökei összejöttek s a rendnek ügyeit elintézték, hanem a kolostorok is folytonos érintkezésben voltak egymással, nemcsak az ország határain belül, hanem ezeken túl is; természetes tehát, hogy a szellemi haladás is közös volt s a tudományos vívmányok is általános jelleggel bírtak.

A predikáció elméletéről a Benedek-rendnek egyik tagja, *Guibertus de Novigento*¹ vállalkozott Hrabanus után először néze-

¹ Szül. 1053., meghalt mint Nogentnek apátja 1124-ben.

teit kifejtteni. Művének címe: «Quo ordine sermo fieri debeat». Ennek megírására a flaysi kolostornak perjele adott alkalmat. Midőn ugyanis Guibert apátjával a nevezett kolostorban visitatiót tartott, e szavak fölött szentbeszédet mondott: «Sapientia vincit malitiam, attingit a fine usque ad finem fortiter et disponit omnia suaviter». (sap. 8. 1.). Az említett perjelnek annyira megtetszett a beszéd, hogy fölkérte Guilbertet egy predikációs forrásmunka megírására. Engedvén az óhajnak, megírta *Moralium Geneseos* tíz könyvét, melyekhez bevezetésül az említett homiletikai művet csatolta, melyet maga «tractatus satis mediocris»-nak nevez. Ezen művecskének elején kifejti azon okokat, miért nem akarnak sokan a papok közül predikálni, azután előre bocsátván azt a figyelmeztetést, hogy a szónoknak főkélléke a tudomány és jó lelkiismeret, mondja, hogy a predikációra való előkészület az imádság, mert hogy csak az melegíti és lelkesíti föl a szívet annyira, hogy az ajkak vonzóan és hatással beszéljenek.

A második kellék az önuralom, hogy a szónok a buzgóságtól elragadtatva többet ne mondjon, mint a mennyit a hallgatók megemésztési képesek; keveset kell mondani, de azt szemléltetőleg és világosan, a mit a körülírások, magyarázatok és odavágó szentírási idézetek eszközölnek. A szentírás négyféle értelmezésének leírása után abbéli óhajának ad kifejezést, hogy a szónokok inkább erkölcsi predikációkra törekedjenek, mert a hit elég erős s a hitcikkelyek fejtegetése nehezebb is. Az anyagot saját szívéből kell merítenie, mert ebben találhatók minden embernek szenvedélyei és hajlamai mintegy leírva, már pedig ezekből támadnak a bűnök, melyek ellen a szónoknak küzdenie kell; tudnia kell tehát a bűnt okaiban elfojtani; erre pedig a legjobb eszközt a következőképen jelöli meg: «Nulla enim praedicatio mihi salubrior videtur, quam illa, quae hominem sibimet ostendat, et foras extra se sparsum in interiori suo, hoc est in mente restituat atque eum *coarguens* quodammodo depictum ante faciem suam statuatur». Ezen tanulmány nélkül a könyvekben való búvárkodás semmit sem ér; csak miután önmagát tanulmányozta a szónok, forduljon könyvekhez és pedig a következőkhöz: «Gregorii moralia et librum illum, qui de institutis et collationibus patrum a quodam Cassiano qui et Joannes dicitur scriptus est, quorum lectio utilitatis immensae studiosis lectoribus fructum praestat».

Miután a szónok az emberek gyarlóságáról és bűneiről a

képet megfestette, utalnia kell azon eszközökre és módokra, melyekkel Isten az embert kísérti s azon veszélyekre, melyek a lelket fenyegetik. Ezt legsikeresebben úgy teheti, ha a szentírás allegorikus értelmezését, hasonlatokat, észből merített érveket alkalmaz, de üdvös predikálásra csak úgy lesz képes a szónok, ha önzetlenül a hallgatók javát tartja szeme előtt. Ide kell iktatnunk még egy megjegyzését, melylyel a Genézisnek magyarázatát bevezeti, t. i. azt mondja, hogy midőn a szónok a hallgatókat a bűn útjáról elterelni akarja, inkább a bűnnek már itt a földön tapasztalható rossz következményeit fesse, mint a túlvilági büntetést. Mert ez csak hosszú idő múlva következik be s így nincs hatása a bűnösre, míg a lelkiismeret furdalását és egyéb következményeket már a földön érzí a bűnös.

Guibertnek ezen fejtegetései mutatják, hogy korában a predikációnak sikeres kezeléséről világos képpel bírtak a szónoklat mesterei, tudták, hogy a szónoknak psychologusnak kell lennie, ha hatást akar gyakorolni, mert a szónoklat célja a belsőt megváltoztatni, megindítani s éppen azért ezt kell első sorban ismerni. Erre a tényre építi Guibert fejtegetéseit; ezek ugyan nem terjedelmesek s csak általánosak, de alapot nyújtanak a predikáció minden kellékeinek föltalálására, mert éppen a punctum salienst jelölik meg.

A második dolgozattal a Cisztercita-rendnek egyik híres tagja, *Alanus de Insulis*¹ (Ryssel) lépett föl. Művének címe: «Summa de arte praedicatoria» s negyvennyolcz fejezetből áll. A bevezetésben a predikációt Jakab létrájának legfelsőbb lépcsőjéhez hasonlítja, mert legszebb foglalkozása a papnak. Művét öt részre osztja, de ránk csak három maradt és pedig az első, a mely a predikáció nemeiről és tulajdonságairól szól, a második, mely a szónokkal foglalkozik, a harmadik, mely a hallgatókat veszi szemügyre. A negyedik és az ötödik rész, mely a predikáció idejéről és helyéről ad utasításokat, ismeretlenek.

Az első rész a legterjedelmesebb, mert 37 fejezetet foglal magában. Ebben először is a predikáció meghatározását adja: «manifesta ac publica instructio morum et fidei, informationi hominum deserviens ex rationum semita et auctoritatum fonte proveniens». Azután értekezik a szentbeszédnek részeiről: «Initium sumatur ab auctoritate theologica tamquam a suo proprio funda-

¹ 1202 körül halt meg. Tudományáért «doctor universalis»-nak nevezték.

mento: maxime ab Evangeliiis, Psalmis, epistolis Pauli et libris Salomonis. Quia in his specialiter resultat moralis instructio. De aliis etiam libris sacrae paginae sumendae sunt auctoritates si fuerint necessariae et ad propositum utiles». Ezekből a szavakból is látjuk, hogy ő is az erkölcsi predikációkra fekteti a fősúlyt.

Azután következik a «captatio benevolentiae» a predikáció tárgyának fontosságát festő szavakkal. Ezt követi a jelígenek magyarázata a hallgatókra való alkalmazással; ezen fejtegetésekben szintén auctoritásokhoz kell folyamodni, melyeket akár a profán írókból is lehet meríteni, de módjával. Helyenkint «verba commotiva» is használandók, csak a túlzástól kell tartózkodni, hosszabb ideig csak akkor tartva meg a pathoszt, ha látja «animos esse mollitos et profluere lacrimas ac vultus humiliari», csakhogy itt is «non nimis quia ut dicit Lucretius, nihil citius arescit lacrima». Végül a mondottakat példával kell megvilágítani és megerősíteni «quia familiaris est doctrina exemplaris».

Mint látjuk, nem annyira az elmélet terén mozog, mint inkább gyakorlati utasításokat ad a szónoknak, melyeknek erejét az a körülmény emeli, hogy számtalan mintával szolgál olvasóinak.

A második rész annak fejtegetésével foglalkozik, kiknek kötelessége predikálni és korának szónokairól tesz megjegyzéseket. A harmadik rész azt tárgyalja, hogy a szónoknak hallgatói lelkülete szerint kell igazodnia, azért a predikációnak a hallgatók állása szerint mást és mást kell tartalmaznia. Ennek a végén is példákat hoz föl az egyes állású embereknek megfelelő szentbeszédre; így megkülönbözteti a katonák, ügyvédek, fejedelmek, bírák, papok, szerzetesek, szüzek, házasok előtt tartandó predikációt, sőt még a sermo ad somnolentos is külön fajt képez.

Írt még egy idevágó művet: «Liber sententiarum ac dictorum memorabilium magistri Alani de Insula concionatoribus utilissimus» cím alatt, de ez nem rendszeres munka, hanem inkább a predikációra vonatkozó aforizma-gyűjtemény. Mint az egész műből látjuk, gyakorló szónokokot tart a szerző szem előtt s könyve csak úgy nem tekinthető tankönyvnek, mint Guibertnek műve nem az.

Ugyanezen időtájban látott napvilágot *Heister bachi Caesarius*-nak, ciszterci rendű perjelnek homiliariuma, melyben szintén találunk elméleti és gyakorlati elveket a predikációról. A Keresztelő szent Jánosról írt predikációjában a szentbeszéd genesisét festi, alkalmazván az evangelium szavait elveinek kifejtésére. «Et non erat

eis filius etc», a napi evangelium ezen szavait következőleg értelmezi: a fiú a predikáció, mely által út készítetik Krisztus eljöveteleire a hallgatók sziveiben. Vannak sokan, a kik előregegnének a nélkül, hogy engedélyt kapnának a predikálásra; ezek terméketlenek. Mások ismét, habár állásuk kívánná, hogy predikáljanak, mégis terméketlenek maradnak önbizalom hiányában. Ilyeneknek gyakran Isten küld bátorító szellemet, mint Zachariásnak és termékenyekké lesznek. A predikáció veleje abból az inspiratióból származik, melylyel a szónokot a thema megtermékenyíti, sententiák és magyarázatok által kifejlődik s az előadás által világra születik. «Et ris tacens etc». A predikáció tétele fölötti elmélkedésben Isten működik, azért az elmélkedőnek hallgatnia kell. Ilyenformán folytatja tovább fejtegetéseit, melyek a leghívebb mystikusra vallanak.

A predikáció kellékeiről szólva, összehasonlíttja a hálóval, nyíllal és süteménnyel. Háló, mely különféle mondásokból alakul, mint a háló fonalakból. A fonása abban áll, hogy a szentírás szavai kibővítettnek magyarázatok által és homiliává lesznek. A hálóknek majd finomabbaknak, majd durvábbaknak kell lenniök a szükség szerint, így a predikációknak is. A jó nyílhoz kívántatik, hogy kemény vashegye, egyenes vesszeje és tollazott vége legyen, különben az íjjász eltéveszti a célát. A predikációnak is élesnek kell lennie, hogy a szivekbe hasson, egyenesnek, tudniillik igaznak, tollazottnak, hogy könnyű legyen a megértése. Az íjj, mely a nyílat kiröptíti, a szentírás, két hajlása az ó- és új-testamentom. A húr az ész, melynek ereje a malaszt segítségével a betűnek keménységét meghajlíttja mystikus vagy erkölcsi jelentésre.

Hasonló a predikáció a Mózes által leírt süteményhez is (Lev. 7. 12.) Kicsinek kell lennie az alázatosság által. Nem szabad fölfujtnak lennie csillogó szavak és virágos kifejezések által. Jó, ha háromszögű alakja van, tudniillik hármassal mystikus értelme. Olajjal meghintve akkor van, ha az Isten igazságossága mellett irgalmáról sem feledkezik meg. A jó predikáció ötféle eredményt ér el: korholja a gonoszokat, tanítja a tudatlanokat, erősíti a jókat, vigasztalja a szomorkodókat, buzdítja a lanyhákat.

A szónok személyére nézve hármat kíván: joga legyen a predikálásra, gyakorolja e jogot s élete ne legyen ellentétben predikációjával. Legyen a sarlóhoz hasonló, hajlott az alázatosság által, éles beszédjében, hogy a bűnt könnyen lemetélje. Az előadáshoz hangos beszéd kívántatik, hogy mindenki meghallja és rettegjen.

Ezek csak elszórt megjegyzések, de szintén mutatják, milyen fogalmak uralkodtak a predikáció természetéről és céljáról.

Szép haladást jelez a predikáció elméletének irodalmában *Humbertus de Romanis* dömés szerzetesnek műve: «De eruditione praedicatorum». Ezen műnek szerzője minket közelebbről érdekel, mert az 1254-iki budai nagy káptalanban őt választották meg a rend generálisává Joannes Teutonicus halála után. Művét rendtársai számára írta, hazánkban pedig a dömés-rend a legelterjedtebbek közé tartozott, tehát e munka képet ad arról is, milyen alakban predikáltak hazánk nagyobb részében.

A mű két részből áll; az első eme fölirással: «de praedicatorum munere seu officio et ad illud spectantibus formaque ac arte concionandi», a hitszónoklás szabályairól szól. A második czíme: «de modo prompte cudendi sermones ad omne hominum et negotiorum genus» és repertorium szónokok számára. Az utóbbi részt tehát mellőzhetjük, mert nem foglalkozik elmélettel.

Az első rész hat tractatusra oszlik és összesen huszonegy fejezetre s egyáltalán a fölosztásban fölismerjük a scholastikus művét s a földolgozásban a szónokot, mert minden tételt szentírási idézetekkel bizonyít és magyaráz, fűszerezve profán írók és szentatyák mondataival. Az első tractatus foglalkozik a szónoki hivatallal általában. Ebben három tényezőt mond szükségesnek a szónok képzésére: tanulmány, más szónokok megfigyelése és imádság, s álláspontját bőven fejtegeti és igazolja. A ki ezen eszközökkel nem bír eredményhez jutni, forduljon mások műveihez s ezeket mondja el hallgatóinak. A második tractatus szól «de necessariis praedicatoris ad hoc officium». A szónoknak tudománya a következőkre terjedjen ki: szentírás, egyházi törvények, liturgia és a történelem. Jeles erkölcsi tulajdonokkal kell bírnia, mert szent Gergely mondja: «Cuius vita despicitur, restat, ut eius praedicatio contemnatur».

A harmadik tractatus «de modo accedendi ad hoc officium» értekezik, előadván azon hátrányokat, melyek hivatlanoknak és alkalmatlanoknak föllépéséből folynak. A negyedik «de executione huius officii» szól. Ebben a részben kifejti a szerző a predikálás fontosságát s elítéli azokat, a kik azt elhanyagolják. Mert mondja: sacramenta non pro sunt multis sine vera cognitione et bona voluntate, quae duo confert praedicatio... Sunt autem alii, qui libenter intersunt laudibus divinis frequentando ecclesias, sed in officiis laici non intelligunt quid dicatur, in praedicatione vero intelligunt,

et ideo per praedicationem clarius et apertius laudatur Deus». Hivatkozik a szentíráásra, a melyben annyi példa szól a mellett, hogy Isten kezében kiváló eszköz a predikálás. Folytatásul az ötödik tractatusban kutatja az okokat, miért van az, hogy mégis oly mostoha állapotban van a predikálás. A hatodikban különös utasításokat ad rendtársainak, miképen viselkedjenek, midőn hitszónoklati tisztük valahova hívja s ezek azért nemcsak a predikációra vonatkoznak, hanem egyéb lelkipásztori működésre is. Itt beszél a predikáció eredményeiről, illő hallgatásáról s a hallottak teljesítéséről. Ezen rész végén megemlékezik a hosszú bevezetésekről, melyeket nem tart szükségeseknek; de ha már használja, merítse a tárgyukat akár saját körülményeiből, akár a tulajdonképeni tárgy fontosságából akár az egyházi évszaktól vagy a hallgatók körülményeiből.

Mint látjuk, ezen munka nem tulajdonképeni homiletika, a mi nem is várható ezen korban, mert más tudományok sem érték el azt a fokot, hogy mint önálló szakok rendszeres földolgozást nyertek volna. De a homiletikának egy nagy részét lehet belőle kiböngészni. Mint fényoldalát föl kell említenünk azt a fölfogását, hogy a predikálásban való ügyesség nem sajátítható el pusztán elméleti szabályok tanulása által, hanem bizonyos lelkület megszerzése és más szónoklatok tanulmányozása által. Ez a sikeres predikálás titka.

Szent Ferencz rendjének is meg volt a maga embere, a ki a predikáció elméletével foglalkozott, szent *Bonaventura* személyében. «De arte concianti» című munkájában a beszéd alakjával foglalkozik. Három részt különböztetünk meg e predikációban: *divisio*, *distinctio*, *dilatatio*; s az elsőről szól különösen s elítélte azoknak az eljárását, a kik nagyon sok részre osztják a tételt. A «*biblia pauperum*» munkájában is, mely tulajdonképen bibliai repertorium, gyakorlati úton utasításokat ad rendtársainak.

Albertus Magnus és *Aquinói* szent *Tomásnak* is tulajdonítatik ilyen tárgyú munka, melynek címe: «Tractatus, de arte praedicandi». Tartalmát képezi a predikáció becséről, lényegéről és hatásáról szóló értekezés, valamint annak egyes részéről, továbbá «de modis prolongandi sermonem» és «de cautelis quales quis praedicator providus secum in ambone habere debet» ad fölvilágosítást. Elvei, hogy a szónok a Megváltó és szűz Máriának nevét mindig díszjelzőkkel lássa el, semmi botrányosat ne hozzon föl, a kétes dolgokról hallgasson, egy fölvetett kérdést se hagyjon megoldatlanul, érthetően, lassan és ismétlések nélkül beszéljen. Készületlenül

még a legkisebb falusi templomban se lépjen föl, beszédjében é tekintetében őrizze meg a méltóságot, senkit se gyalázzon, egy óránál tovább ne beszéljen. A latin predikációk fordításánál ne ragaszkodjék szolgailag a szókhoz, hanem szabadon adja vissza a latin szöveget, bővítsen azon, de tartózkodjék a pórias nyelvezettől.

A függelékben vannak minták «ad modum prolongandi sermonem» és pedig a háromféle *modus praedicandi* szerint osztályozva. A «*modus laicalis*» vagy «*popularis*» szerint a beszéd két különböző részből áll, a fölolvastott evangelium magyarázásából és a tételnek kidolgozásából. A második *modus* szerint a jeligéből egy fogalma vagy tételt választ ki a szónok és azt fölosztja. Például «*O mor quam amara est memoria tua*» jeligéből a tétel: «*Sciendum amara toribus mundi amara est memoria mortis propter eum, quod acquirunt propter carnis delicias, quas amittunt*». A bevezetést úgy látszik az evangelium fölolvastása képezte. A harmadik *modus* szerint a jelige után következik a *praelocutio*, mely hasonlatokból, közmondásokból, természeti tünetényekből merítendő. A többiben meg egyezik az előbbivel, csak hogy még összegező befejezést is kíván. Erről a módról mondja a szerző: «*Et iste modus modernis praedicatoribus communior et viris intelligentibusque auditoribus utilis*».

Állítólag *Hesseni Henrik* († 1395) bécsi egyetemi tanár is ír egy «*tractatus de arte praedicandi*» című értekezést. Ő tartott azon szónoklatokat, melyeken az egyetemi testületeknek és a tanulóságnak meg kellett jelenniök; ebből azt következtették, hogy a nevezett művet ő írta. Csakhogy tévesen, mert szerzője ismeretlen. Tartalma különben a bevezetés és befejezés kidolgozására terjeszkedik ki és négy *modus praedicandi*t különböztet meg: *antiquissimus*, *modernus*, *antiquus* és *subalternus*. A legrégibb a *postillatio*; a *modernus*nak kellékei: *thema*, *prothema*, *divisio*, *subdivisio*, de fő a *thema* és *divisio*. A *thema* legyen «*de biblia sumptum et bene quotatum*», azaz a forrásnak tüzetes megjelölésével «*qualitatem et quantitatem habes, non nimis brevè, nec nimis longum, sensum habes perfectum conveniens diei*». A *prothema* az előbbinél magyarázata a szentírásból, tudományos művekből, philosophiából vett idézetek által. A *divisio* a tételnek valamely fogalmát osztja föl. A *modus antiquus* szerint a következő részei vannak a beszédnek: *thema*, *prothema*, *distinctio*, *subdistinctio*. A *distinctio* a tételnek fölosztása, illetőleg az evangeliumi szakasznak részletezése. Például a tétel: *Regina coeli laetare*. Notantur tria 1. nobilitas ill

regina, 2. sublimitas ibi coeli, 3. jocunditas ibi laetare. — Vagy ezen pericopánál: «Intravit Jesus in quoddam castellum». In isto evangelio agitur de tribus personis. 1. Ex parte Jesu quinque notantur etc. 2. Ex parte Marthae sex etc. 3. Ex parte Mariae quatuor etc. — Modus subalternus a tárgyalt módoknak összekötése, tehát összekötött beszéd.

Hazánkat közelebből érdekli egy XIV. században írt munka, mert valószínű, hogy itt használatnak örvendett, mert ha nem csalódunk, egyik honi és pedig a Gellértfi¹ codexben találjuk. Ez *Amberg Mártonnak* «modus praedicandi»-ja. Az első részben, a modus generalisban utasításokat ad, hogy Isten igéjét méltóságához illően minden oda nem tartozó dolognak bekeverése nélkül kell hirdetni; imádság által készüljön elő «sermonem vero suum faciat, sive protrahat secundum tempus et qualitatem auditorum, subtilibus, subtilia, mediocribus rudia.» A szónoknak viselkedése a szószéken szintén méltó legyen a tárgyhöz. A bűnösök jellemzésénél a túlzott részletezéstől őrizkedjék. Élete által adjon nyomatékot a predikációnak. Tárgyát leírások, fölosztás, érvek által dolgozza föl.

De nemcsak az ilyen művekben találunk utasításokat hit-szónokok számára, hanem a beszédgyűjteményekben is. A XIV. században használt summa praedicatorum, melynek *Bromyard János* a szerzője, például ezeket mondja a világiaknak tartandó predikáció tárgyáról: «Non curiositates et declarationes et orationes philosophorum et dubias naturas animalium, quae omnia literatorum aures demulcent, vel praedicantium gloriam quaerunt et infirmorum plagas non curant, sed cecant, nec praeceptum Dei implent, quo praecipimur annunciare populo peccata eorum. Ad quod cum tempus praedicandi non sufficiat, fatuum est tot quaerere ambages, et magnam praedicationis partem potius in sanctorum, de quibus praedicat commendatione, qui commendationibus nostris non indigent, quam in vitiorum reprehensione consumere».

Reuchlin János írt egy könyvet: «Liber congestorum de arte praedicandi» cím alatt, a mely azonban csak Cicero és Quintilianusnak kivonata és a predikáció egyházi oldalára nincs tekintettel.

Az első homiletikai tankönyvet theologusok számára *Dungersheim Jeromos*, ochsenfurti tanár írta 1510 körül, ezen cím alatt: «Tractatus de modo discendi et docendi ad populum sacra

¹ Magyar könyvsz. 1879. 69. l.

seu de modo praedicandi». Nyomtatásban is megjelent 1514-ben Lipcsében és Landshutban. De ez a munka, valamint Surgantnak «Manuale curatorium»-a és a Desiderius Erasmus «Ecclesiastes»-e már a következő korszak küszöbén állnak s azért bővebben nem foglalkozunk velük.

Chronologiai sorrendben már előbb kellett volna egy művet tárgyalnunk, de mivel magyar szerzőtől ered, bővebb tárgyalás végett ezen helyen vesszük elő. E munka az «*Evagatorium*» s szerzője *Michael de Hungaria*. Együttal tárgyalni fogjuk beszédeit is, mert szintén elméleti célzattal írtattak.

A szerzőnek életviszonyairól semmit sem tudunk, még a szerzetes-rend felől is, a melyhez tartozott, eltérők a vélemények. Már a mult században különböző vélemények uralkodtak. Horányi mondja: «A Simlero eumque excipiente Possevino, ceu nullius ordinis regularis auctor recensitus. In quadam sui operis editione dicitur ordinis praedicatorum, apud quos tamen inter scriptores ordinis altum silentium: aliunde a Cl Davide Czvittingero in sua Hungaria litterata Francofurti anno MDCCXI '4 edita pag. 395 dicitur ordinis Minorum et Conventus Pestiensis Sodalis, quamvis a Waddingo non agnoscatur propterea nobis visus est inter dubios collocandus, donec quis diligentior et otiosior, quid certius nos doceat».¹ Toldi pálosnak tartja,² valószínűleg összecseréli más, hasonnevű íróval, kinek műveit fönnebb elősoroltuk, Wallaszky pedig ferenczrendűnek tartja.³ A legvalószínűbb azonban, hogy dömés volt (v. ö. M. Sion. 1877. 585. skk.). Elégséges tudnunk, hogy magyar volt és pedig a legtudósabbak egyike, mert még a kölni 1611-iki kiadásban is a szerző így jelölte meg: R. P. F. Michael de Hungaria Ord. F. F. Praedicatorum S. S. Theologie doctore *summa eruditione* conscripti. Azért ennek a kérdésnek feszegetésébe nem is bocsátkozunk.

Sokkal fontosabb annak eldöntése, vajjon az «*Evagatorium*» az ő műve-e. Ha tekintetbe vesszük először azt, hogy az *Evagatorium* csak az ő beszédeivel jelent meg mindig nyomtatásban, továbbá ha tekintetjük a középkori predikációírók szokását, hogy rendesen utasításokat írtak művük elé, legalább valószínűtlennek látszik

¹ Mem. Hung. II. 173.

² A Magy. Nemz. Irod. Tört. Pest, 1851. II. 39.

³ Tem. tamen hist. liter. sub rege gloriosiss. de Hunyad in Hung. Lipsiae 1769. p. 37.

a tagadó vélemény. Megdönthetlenné teszi állításunkat az a belső összefüggés, mely e beszédek és az *Evagatorium* között van, mintha egyik a másiknak kiegészítésül iratott volna. Azonkívül tizenhárom beszédet magában és ilyen alakban egy középkori író sem szerzett, mert megokolatlan lett volna eljárása. Da ha összetartozónak vesszük a két részt, rendszeres munkát látunk mindkettőben.

Nézzük meg most a munka szerkezetét közelebbről. A kezünk-nél levő kiadás colophonja következő: *Praeclari sermones Michaelis Hungarici cum annotatione Thematum singulorum dominicorum ac dierum festorum: per totius anni circulum populo predicabiles et item passio Domini nostri Jesu Christi per fratrem Jacobum Gaudensem: natione Hollandinum: ordinis praedicatorum: conventus Coloniensis: virum multarum scientiarum non inexpertum: ex quatuor Evangelistis studiose conportata iterata castigatione finem accipiunt: Impressi Argentine sumptibus honesti viri Joannis K'no-blouch. Anno dni. Millesimo quingentesimo sexto. Die undecima Novembris.* Ebből megtudjuk, mi nem tartozik Michael de Hungaria művei közé, tudniillik a passio. De a colophon nem jelöli meg tüzetesen, hogy a passio után következő predikációk nem tartoznak Michael művei közé, a szövegben azonban a passio előtt ez áll: *Sequentes sermones per alios adiecti sunt, qui etiam materias generales christicolis sciendas et praedicandas in se complectuntur.* Ezeket azért mellőzni fogjuk s csak Michaelnek műveivel fogunk foglalkozni.

A munkának tervezete a következő: Az első részt képezi a «*Modus praedicandi*». A szerzőnek fölfogása szerint minden predikációhoz szükséges a praedicabilis anyag, igazság és ezen anyagnak érthető és vonzó előadása és földolgozása. Az első helyen az utóbbira fordítja figyelmét, midőn a szakasz élére írja: «*Incipit Tractatus de modo predicandi et extendendi diversas materias per colores rhetoricos: valde utilis et necessarius*». A szerző iskolázott szónokot tart szem előtt, a ki egyéb tanulmányaiban megtanulta a rendszeres beszédnek külső alakját s azért csak a szónoki amplificatio módját ismerteti. S ebben a tekintetben valóban dicséretet alkot. Körülbelül harmincz szónoki figurát határoz meg s példákkal utasítást ad alkalmazásukra. Néhányat közlünk, hogy fogalmat alkossunk magunknak azon szónoki ügyességről, melylyel rendelkezett.

Az első: *Contentio* est color, qui conficitur ex contrariis, quando praedicator contendit cum auditoribus in praedicatione. Verbi gratia:

O homo liber es: et te servum fecisti, quia facis peccatum servus e peccati, solutus es, et vincula quaeris. Num quid avis quaerit laqueum: piscis hamum, mus cattum, lupus foveam, lepus canem. Avis capt odit granum, propter quod capta est; et dum una capitur cetera fugiunt. Et tu, qui captus morte laboras; nunquid herba petit ardorem, terra siccitatem, vinea grandinem, ventum arbor onusta stt. Látjuk ebból, hogy a természet tüneményeiből szép hasonlatoka halmoz össze, melyek kézzelfogható voltuknál fogva élénken festik a bűnnek káros következményeit.

«*Repetitio* est, quando idem verbum repetitur, sicut: Quis t privat regno? peccatum; quis te facit instabilem? peccatum; qui aufert tibi pacem cordis? peccatum... Vel quando plura reiterat pe unum interrogativum et in fine dat unam responsionem, ut sic: Qui vehementer iustitia claruit? Quis vehementer amoribus exarsit? Quis Helenam rapuit? Quis igne ferroque candentem Troyam evertit Alexander profecto, qui Paris dicitur».

«*Additio* est, cum praedicator aliquam auctoritatem dicit e quod ibi minus dictum est, de suo implet et supplet. Verbi gratia: Qui se existimat stare, videat ne cadat. Beatus Paulus non posuit aliquos pedes, in quibus stare debet homo, ne cadat. Sic quod ips non posuit, oportet me alibi quaerere et sic introduco aliam auctoritatem, vel de sensu meo pono duos pedes, in quibus dum sta homo non cadit unde Eccli: sta in iustitia et timore». Ez ismé bizonyítéka annak, mennyi olvasottságot a szentírásban és más művekben való jártasságot tételezett föl a középkori szónokoknál.

«*Conversio* est quando auditores iam exaltat, iam humilia iam laudat, iam vituperat sicut: O quam pulchra es et fuisti in corea: tamquam imago in pariete depicta; placuisti amico; displicuisti Deo es pulchra expecta parum et non eris; es dives, lauda fortunium nobilis honorifica parentes, quia si retraxerint masnum miser eris».

«*Causa* est, cum per ratiocinationem poscimus nobis rationem vel explanationem nius cuiusque rei. Verbi gratia: Quare non audiunt peccatores libenter verba Dei, — quia docet contemner quod ipsi diligunt, divitias, delicias et huiusmodi. Et quia doce diligere, quod ipsi odiunt, sc. paupertatem castitatem etc».

A *dilatiora* nézve a következő utasításokat adja: «Ad dilatandum thema et ad inveniendum diversas vias in themate ista quattuor sunt inquirenda in sermone sc.: qualitas, quantitas, locus et tempus... Octo modis potest thema dilatari. Primo per descri

ptionem quadrupliciter (mint fönnebb)... Secundus principalis modus per divisionem quae aliquando fit per se et in se... Tertius principalis modus fit per argumentationem vel prolationem, verum vel falsum ostendendo, vel veritatem magis dilatando et falsitatem magis confutando; et hoc fit aliquando per exempla, aliquando per simile, aliquando per aenigma, aliquando per oppositum, vel etiam per hoc maiorem fidem audientibus faciendo et ad credenda ea, quae dicunt excitando... Quartus principalis modus fit per auctoritates vel cum re concordantes vel in voce. Verbi gratia: Beati omnes, qui timent Dominum, imo beati sunt illi, quorum remissae sunt iniquitates. Illae duae auctoritates concordant ibi in voce quia ibi est beati et beati sc. non in re et sententia, quia alius est sensus hic et alius ibi... Quintus principalis modus est per coniugationem, quae fit in compositione, appositione, comparatione, derivatione. Unde iustitia derivatur iusto vel a iustitia iustus, quia qui facit iustitiam, iustus est et qui iustus est, facit iustitiam... Sextus principalis modus fit per metaphoram. In hac nihil nisi conveniat tangas, nec eam cito mutes; non dicas hominem esse arborem, vel aliquid aliud nisi scias proprietates dicere, quibus conveniat homo arbori. Nec mutes cito metaphoram i. e. cum dicis Deum esse leonem, non dicas eum statim esse vitulum, vel aliquid tale, quia tunc laici dicunt, quodaudiunt: iste praedicator facit Deum leonem vel vitulum. Hinc modo necessaria triplex via sc. naturae, artis et morum. Verbi gratia: in via naturae Deus est fons et origo radix, pater, mater et similia; in via artis est faber architector, in via morum est pastor, sacerdos, agricola... Septimus principalis modus fit per variam expositionem. Quattuor enim modis sacra scriptura exponitur: historice, allegoricc, anagogice, tropologice... Octavus principalis modus per affectus requirenda est enim causa in themate, et aliquando causa materialis, formalis, efficiens et finalis. Verbi gratia: Quare non facis bonum, quia forte non habes gratiam, qui non habet ferrum, non potest facere gladium».

Ezeken a szabályokon meglátszik a szerzőnek scholasztikus műveltsége, mindenben a meghatározást és helyes fölosztást tartja főszabálynak, a minek a szabatosság és érthetőség az eredménye. Különösen leleményes minden tárgynak arról az oldalról való fölfogásában, melyről szónoki czéloknak szolgálhat. De a példákból látjuk azt is, hogy ő is az erkölcstani predikációkra fekteti a fölsúlyt, mert alig találunk olyan példát, mely más térre vonatkoznék. Ezen

példákkal hasznára lehet a mai hitszónoknak is, mert több oktató erővel bírnak, mint a leghosszabb elméletek.

Ezen utasításokon kívül egyes beszédeiben is nyilatkozik a predikáció kellékeiről. Az első beszéd bevezetésében a predikáció céljáról szól, midőn megkülönbözteti a hallgatók három nemét és helyesnek a harmadik osztályhoz tartozóknak célját mondja: «Ex fide quam habent in Dei verbo, ut spiritualiter recreentur et in bono informentur. Ut autem omnes sint istius conditionis, primitus orandum est Pater noster, Ave Maria». A predikáció célja tehát a vigasztalás és oktatás. A második beszéd elején megjegyzi, hogy a szónoknak küzdenie kell a bűnök és gonoszok életmódja ellen. Azért szükséges neki, mint katonának a fegyver, az imádság melynek szükséges voltát a harmadik beszéd elején is hangoztatja. A hatodik beszédben megjelöli a forrást, a melyből a szónoknak merítenie kell. «Praedicator verbi Dei servo potest comparari propter diversas rationes. Una est ista: Servus qui habet servire Domino suo, non ministrat sibi de bonis propriis, sed de bonis domini sui, quia quidquid habet, habet a domino suo. Modo consimili praedicator, qui habet ministrare populo verbum Dei, quod est cibus animae, non habet illud a seipso, sed a Domino Deo». Azért két tulajdonsággal kell bírnia: «fidelis sit in praedicando, ita quod non dicat falsa seu adulatoria, sed planam veritatem... secundo debet esse prudens servus... debet ministrare populo secundum eorum status et conditiones». A hetedik beszéd szerint a szónok hasonló ahhoz, «qui deputatur ad villam custodiendam». A kilencedik beszéd elején önzetlen szeretetet követel a szónoktól, mert: «nullum verbum prolatum ab ore praedicatoris sine charitate potest placere Deo».

A második rész élén elmélkedésfélét közöl ilyen cím alatt: «Epistola Jesu Christi, filii Dei et Mariae», mely figyelmeztetés akar lenni, hogy a szónokot munkájában Isten és emberek iránti szeretet vezérelje. Azután szent Bernátnak egy rövid imádsága, valamint három imádság szent Annáról következik. Egy buzdító beszéd előre bocsátása után, melyben rendtársait szóval és tettel való predikálásra buzdítja, hozzáfog a második főadat megoldásához, t. i. az anyag kijelöléséhez, melyet a szónok egyes alkalmakkor földolgozhat. Fölállít tételeket advent első vasárnapjától egész pünkösd utáni 25-ik vasárnapig. De nemcsak a vasárnapok vannak sorozatba foglalva, hanem az Úr ünnepei is. Ezáltal segítségére akart lenni a szónokoknak, hogy a tárgy keresésével ne vesztessék az időt. S hogy mindent egy

helyen találjon a szónok, megfelelő utasítást kap, hogy az illető napra melyik predikációban talál a tételnek megfelelő anyagot.

Vegyük pl. mindjárt advent első vasárnapját. «Ecce rex tuus venit tibi.» Matth. XXI. Marc. XI. Luc. XIX. Joh. XII. Zach. IX. In verbis praemissis duo innuuntur: primo advenientis dignitas ibi: ecce rex tuus. Secundo adventus eius utilitas ibi: venit tibi. Adventus Christi est triplex, applica sermone XI. A serm. XI. D. E. B. Et nota diligenter, quod in omni sermone evangelium Christi est exponendum et illud audiendum est stando et cum reverentia de consecr. D. I. c. apostolica. Hoc doce vel practica de epistola: hora est iam nos de somno surgere, ad Rom. XIII. serm. XII. A. D. F. B. vel in die honeste ambulemus serm. VI. B. serm. XII. B. O. practica ad placitum.» Ezen utasításoknak értelme a következő. A jel-igéül vétessék Zachariás profétának idézett helye. Ennek megvilágítására vétessék az evangeliumokból az a rész, mely Jézusnak Jeruzsálembe való ünnepélyes bevonulásáról szól. A predikáció tétele Krisztus eljövetelének két tulajdonsága, t. i. hasznos volta és méltósága. A fejtegetésben háromféle jövetelről kell szólni abban az értelemben, a mint ezt a XI. beszédnek A. D. E. B. részeiben található. A beszéd előtt azonban az evangeliumot is meg kell magyarázni s a mai napon az evangelium illedelmes hallgatásáról kell szólni a megadott források alapján. A mint látjuk, összetett beszédhez ad tervezet, mely vasárnaponként rendes alak volt.

Az ünnepeken kivételt tesz, pl. nagycsütörtökre a következő tervezetet állította össze: «Probet autem seipsum homo I. Cor. XI. Nota: Primo propriae conscientiae discussio ibi: probet autem seipsum homo. Secundo subditur sumentis indigne punitio ibi: qui manducat indigne iudicium sibi. Accedentes debent esse humiles, resolventes: Domine non sum dignus ut intres in tectum meum. Sermon. II. A. D. B. Secundo debent esse casti et puri I. F. serm. XII. M.» Ezen részt «themata de tempore» névvel jelöli meg. A következőnek czíme: Incipiunt themata sermonum de sanctis. Ebben a szentek ünnepeire ad beszédvázlatokat. Pl. szent Péter és Pál napjára a következőt ajánlja: «Fecit Deus duo luminaria magna». Gen. I. «Nota fecit, quia ambos personaliter vocavit; practica serm. V. D. Duo, quia coniuncti in charitate fraterna. Gloriosi principes apostolorum, quoniam in vita sua dilexerunt se, ita et in morte non sunt separati serm. II. B. serm. VII. A. B. H. O. serm. XII. B. J. K. H. Luminaria magna in vita et doctrina serm. XII. J.» Azután következik

a «commune sanctorum» vagyis általános beszédek, melyek a szentek valamely osztályáról szólnak s minden egyesre alkalmazhatók.

A tételek ugyanazon rangsorozat szerint következnek egymásután, melyben a missale vagy a breviarium a szenteket elhelyezi s hogy gyakorlati könyvet adjon, még betűrendben is összeállította az anyagot, melyről predikálni lehet, megjelölte a predikációknak azon helyeit, a hol az illető tárgyról valami található. Acidiával kezdi és de «ypocritis»-szel végzi és csak magánál az «a» betűnél körülbelül negyven tárgyat jelöl meg.

A műnek legfontosabb részét mégis a 13 beszéd képezi. Ezeket is itt fogjuk tárgyalni, mert nem tartoznak azon predikációk közé, melyek valaha elmondattak volna, vagy ilyen alakban elmondhatók lennének, hanem a szónokok számára irattak, hogy egyrészt anyagot nyújtsanak, másrészt annak logikus összeállítására útmutatást adjanak. Tehát az elmélethez tartoznak. Maga a szerző «sermones universales» névvel jelöli meg őket, mert nincsenek bizonyos naphoz és alkalomhoz kötve és kiterjeszkednek minden predikabilis tárgyra. A tárgyat két hexameterben foglalja össze: Sequitur, humiliat, dominus, filius, voca, servit. Stans, moritur, diligit, venit, ambula surget, resurge. A hány szó annyi predikáció, mert ezek a címei az egyes beszédeknek. A beszédek illetén szerkesztésének célját a következőleg jelöli meg: «Intentio magistri Michaelis de Hungaria auctoris operis huius est ista: Proposuit enim pro informatione communi praedicatorum libros in copia non habentium certas materias compilare, quae possent frequentius in epistolis et evangeliiis reperiri, Et quia non est dominica vel festivitas in anno quin in evangelio vel in epistola aliqua dictionum in versibus praedictis contentorum reperiatur, ideo has tredecim dictiones praemisit tamquam themata vel fundamenta operis subsequentis ut prima scilicet dictio sermonis thema sit, secunda secundi, et sic de aliis singulorum sermonum singulae dictiones. Porro varietas materialium in singulis sermonibus contentarum litteris alphabeti designatur, quae quemadmodum inveniri valeant, habetur lucide per tabulam quae immediate praecedit materiam». Ebből látszik először, hogy a szerző a pericopás beszédek tartja szem előtt, mert föltételezi, hogy a fölsorolt szavak a napi leczkében, vagy evangeliumban előfordulnak. Másrészt látjuk azt is, hogy a középkori fölfogás érvényesül nála, a mennyiben egy szót elégségesnek tart arra, hogy a szónok a predikációt hozzáfűzze minden egyébre való tekintet nélkül.

Hogy az anyag megtalálását megkönnyítse, a beszédek több részre osztja föl a különböző tárgy szerint és betűkkel jelöli meg azokat, a mint azt a közlendő példán látni fogjuk. Nézzük most az egyes beszédnek alaki berendezését. Jelígeje egyiknek sincs, a mi érthető is, hiszen nem mondattak el s nem is voltak e célra szánva. A jelíget a szónoknak kellett választani, a fönnebb ismertetett táblázat szerint. Minden egyes beszéd valamely szentatyának, vagy egyházi írónak mondásából indul ki. A bevezetés rendszerint a szónokot illeti, mert rendszeren az ő föladatáról szól, annak céljáról, nehézségéről és egyébről, a mint azt fönnebb láttuk; de azért van olyan is, melyet a hallgatókra lehet alkalmazni, sőt egész beszédde bővíteni, mint például az elsőnek bevezetése, mely a predikáció hallgatásának módjáról értekezik.

A tárgyalás mindenféle anyagot ölel föl, a mi csak a beszéd élén álló jelszóval valamiképen összefüggésbe hozható. Minden egyes új anyagot föloszt s egyes részek szerint magyaráz és bizonyít, csak hogy nem terjedelmesen, mert ezt a szónokra bízva, ő csak az idézeteket tartja meg, melyek az igazságot megvilágítják, vagy bebizonyíthatják; azokat kifejteni és szükség szerint alkalmazni a szónoknak föladata. Idézeteit a szentírásból, szentatyákból, római és görög bölcseleőkből meríti. A szentírás magyarázásánál az allegorikus és mystikus irány híve, a mint ezt az evagatoriumban is érezteti: Például idézzük itt az első beszédből Oseas próféta egyik helyének értelmezését: «Vivificabit nos Dominus post duos dies et in tertia die suscitabit nos et vivemus in conspectu eius sequamur quidem eum ut cognoscamus Deum. (c. 6.) Moralter per istos res dies intelligo tres partes poenitentiae: contritionem, confessionem et satisfactionem, quibus anima peccatoris vivificatur a peccato et a morte spirituali resuscitatur ad sequendum Deum et in via poenitentiae abilitatur». Látjuk tehát, hogy ez nemcsak értelmezések, hanem applicciónak is nagyon erőszakos, azért nem csodálkozhatunk, hogy nagyon sok idézetet találunk tételeinek magyarázatára és bizonyítására. Erre nézve különben csak korának jellegét iseli magán.

Közmondásokat is idéz, például ugyanezen beszédben mondja: Dicitur enim vulgariter: Qualis dominus, talis familia», ezt annak bebizonyítására hozza föl, hogy az ördögnek követőit a kevélyégről lehet fölismerni. Látható ebből, hogy népies szónoklatra örekedett. Hivatkozik a természet tüneményeire is, csak hogy persze

korának természettudományi ismereteihez mérten. Pl. a második beszédben mondja: «Dicit Aristoteles primo Metaphysicorum, quod sol per suam virtutem elevat vapores a terra et ibi per calores solis et elementum ignis inflammantur et fimut lucidae tamquam stellae; tamen cum sint naturaliter ponderosi, non possunt ibi manere, sed in nocte in terram cadunt et tunc vulgares dicunt stellas cadere a firmamento, cum tamen in rei varitate non sunt stellae sed cadentes materiae. Moraliter per istos vapores sic elevatos intelligo homines terrestres, ad honores et dignitates elevatos per fortunam mundi, tunc splendent per magnam familiam et per ornamenta pretiosa, sed cum sint mortales homines, tandem descendunt de honoribus et moriuntur et sepeliuntur. Vanum est igitur superbire de terrenis et transitoriis». Találunk különben nagyon szép hasonlatokat a természeti tűneményekről az erkölcsi életre alkalmazva. Például az első beszédben a következőket olvassuk: «Dicunt naturales, quod vultur, quando non valet praedam suam ad nidum suum portare, dividit eam in duas partes et unam secum portat, et aliam dimittit, ne forte sequentes eam capiant. Modo consimili, qui vult sequi Christum et est oneratus divitiis oportet dividere substantiam suam et sic transire versus coelum».

Azonban nemcsak tekintélyből bizonyítja s fejtegeti állításait, hanem philosophiai fejtegetésekkel is él. Például azt a jelenséget, hogy a legtudósabbak nem mindig a legjobbak is, következőleg okolja meg: «Non accidit hoc ex parte scientiae, quia omnis ars et omnis scientia bonum videtur appetere ut dicit philosophus in ethicorum principio, sed ista malitia accidit ex parte sensuum, nam ibidem est appetitus contrariorum; et ideo si appetitus fuerit rectus appetit bonum, si non rectus, appetit malum. Ideo cum scientia sit ad bonum, appetitus est ad bonum, sed, quod dolendum est, modo accidit contrarium». Példákat hoz föl a szentírásból és más történetekből. A kilencedik beszédben a barátságról szólva, a következő történetként beszéli el: Quidam nobilis habuit tres amicos, quos semel invitavit ad prandium et in fine prandii posuit ante eos tria poma, quorum quodlibet erat ex una parte corruptum. Primus amicus noluit aliquid illorum tangere et ideo fuit reputatus incurialis. Secundus amicus gustavit unum ponum totaliter anoram dimittendo partem corruptam plus quam partem integram. Et ideo fatuus dicebatur. Sed tertius gustavit unum ponum sed tantum comedit partem sanam corruptam relinquendo, et ideo curialis sapiens

et doctus dicebatur. Ebből lehozza, hogy a jó barátban a jót kell szeretni s nem a rosszat is, mert az csak olyan helytelen volna, mint a rossz tulajdonok miatt még a jókat is gyűlölni.

A legendai elbeszéléseket mellőzi, alig akadunk ilyenekre beszédeiben. De verseket szívesen idéz, főleg a nyolczadik beszédben, a hol a halálról szónokol: «Est commune mori, mors nulli parcit honori; Debilis et fortis venient ad limina mortis». Az előadottak meggyőznek arról, hogy a beszéd kidolgozása sokoldalú, mert alig van tér, melyről bizonyítékokat és fölvilágosításokat ne szedne s a tételnek minden oldalát megmagyarázni törekszik. Korának minden szónoki és tudományos tárházát kutatja föl, hogy eszközket nyújtson a szónoknak minél alaposabb tanításra. A befejezés nála is egészen rövid, a mennyiben úgy intézi a dolgot, hogy végén a mennyei boldogságról, kegyelemről stb. legyen szó s ehhez űzi a szokott formulát: Quam nobis concedat, qui sine fine regnat et vivit per omnia secula seculorum. Amen.

Ha most azt kérdezzük, milyen tárgyúak e beszédek, a felelet az, hogy korához híven, erkölcsstani tárgyra helyezi a fősúlyt s másra csak annyiban, a mennyiben az erkölccsel összefüggésben van; pedig, a mint a közlendő beszédből is látni fogjuk, mester volt a dogmatikában. Ha a tabellán végignézzünk, alig akadunk tisztán dogmatikus tételre, mert a melyik annak látszik, ha felűjtjük az utalt helyet, a predikációban látjuk, hogy annak is erkölcsstani oldalát tárgyalja s a dogmatikait annyiban, a mennyiben az utóbbinak alapját képezi. Eretnekségeket is csak olyanokat czáfol, melyek erkölcsi tévelyt tanítanak; például azokat, a kik a keresztség után csak egyszeri vagy háromszori bűnbánatot engednek meg. A bűnök ostromlásában kérlelhetetlen, nem néz az állásra, allusiókat tesz úgy az aralkodókra, mint püspökökre. Például az ötödik beszédben a földi avaknak hiú és veszélyes voltáról szólva, mondja: «Et certi si homines viderent pericula, quae sunt in honoribus, non tantum haberent sollicitudinem, nectam care emerent episcopatus et cetera dominia, quae sunt transitoria». Ebben is korának hű gyermeke, annak a kornak, melyben a férfias szókimondást még nem szorította le a képmutató hízélgés, mely mást beszél és mást gondol, sem pedig a szolgálékú csúszás-mászás, mely a nagyok bűneit érényeknek tartja, vagy legalább kicsinyítő üvegen át nézi. Nagy volt a tisztelet a tekintély iránt olyannyira, hogy a viselőjétől sem engedték bemocskolni. Innen magyarázható, hogy középkornak szónokai egyházuk-

nak leghívebb és legbuzgóbb fiai s mégis rámutatnak az egyház fejének bűneire is, nem tévén különbséget úr és szolga között. Michael de Hungaria is predikáció-vázlataiban ennek a szigorú iránynak képviselője, a kit még nem veszteget a hatalom, a fény és csillogás, mert csak egyet ismer, a ki előtt meghajol s ez Jézus Krisztus, kinek szolgálatában áll s azért mindenkit aklába akar vezetni.

Hogy az olvasónak hű képet adjunk a tárgyalt vázlatokról, egyet közlünk. A legrövidebbet választottuk; a többiekhez való arányát föltünteti az a körülmény, hogy míg ebben csak B. betűig jut, addig másokban P-ig. De ez is elégséges arra, hogy fogalmunk legyen a vázlatok szerkezetéről és gyakorlati hasznáról, valamint hogy következtethessünk a középkori predikáció állására.

Sermo tredecimus. Resurgere unde Christus tripliciter resurrexit, primo a morte corporali veraciter secundo velociter et tertio constanter. Primo dixi quod Christus resurrexit veraciter, cum eodem corpore in quo mortem sustinuit; et hoc ostendit suis discipulis de sua resurrectione dubitantibus per multas evidencias, ut dicit doctor de Lyra super actus apostolorum. A. Primo ostendit eis, quod non habuit corpus phantasticum per aliquam artem magicam compositum, sed verum corpus tangibile licet impassibile et ideo praeiuit ad palpandum eis dicens Luc VI.: Palpate et videte, quoniam spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere. Secundo ostendit eis cicatrices vulnerum anorum ut habetur Lucae ultimo: Videte inquit, manus meas et pedes meos quia ego ipse sum. Tertio ostendit eis per esum quia manducavit post resurrectionem suam cum discipulis suis, ut habetur Luc. ult. Christus dixit illis. Habetis aliquid ad manducandum et illi obtulerunt ei parten piscis assi et favum mellis. Quarto ostendit se eis per loquelam ut patet Luc. ult. quia decertabat cum illis de regno Dei. In signum omnium dicitur Actuum primo: Praeuiit seipsum vivum in multis argumentis per quadraginta dies apparens et loquens eis de regno Dei. Et ideo surrexit Christus veraciter. Quapropter dicitur Luc. XXIV. Surrexit Dominus vere apparuit Simoni.

B. Istam esse veram et non simulatam resurrectionem ostendebant corpora supercoelestia et terrestria, quia in eius resurrectione factus est terrae motus magnus et fulgur descendebat de coelo in tantum, quocumque milites, qui custodiebant sepulchrum facti sunt sicut mortui et merito eo quia de malicia iudeorum fuerunt deputati, ad custodiendum corpus Jesu ut habetur Matth. XXVII. ubi habetur, quod pharisei dixerunt Pylato: Recordati sumus, quod seductor ille dixit adhuc vivens post tres dies resurgam; iube ergo custodiri sepulchrum ne forte discipuli eius furentur corpus eius et dicant plebi, quia surrexit a mortuis. Et hoc

ostendit angelus mulieribus Christum tamquam mortuum quaerentibus dicens illud Luc. XXIV. Quem queritis viventem cum mortuis, non est hic surrexit. Et Matthei ultimo: Venite et videte locum ubi positus erat Dominus. Ecce quomodo angelus vocavit Christum Dominum post resurrectionem. Hoc fuit signum, quod habuit dominium super vitam et mortem. Et cito post intulit. Ite et dicite discipulis eius, quia praecedet vos in Gallilea ibi eum videbitis etc. Quod hic Petrum nominavit et nullum alium, fuit ad confortandum, quia non audebat velociter prae confusione venire ad discipulos.

Secundo dixi, quod Christus surrexit velociter a mortuis ad vitam, quia non iacuit in sepulchro per unum annum, aut per dimidium anni, sc. solum modo per triduum. Et ideo dicit sanctus Thomas in LII: Ita diu fuit Christus in inferno, quam diu corpus iacuit in sepulchro et de hac dormitione mortis surrexit. Et ideo dicitur Matth.: surgens Jesus mane prima sabbati, apparuit primo Mariae Magdalenae orto iam sole. Dicit sanctus Thomas de Christo qu. XIV. quod Christus quando surrexit sol incepit aerem illustrare, tamen sol non apparuit super terram et erat in proximo oriturus. Et ideo potest dici illud Iudicum XIX: Mane facto surrexit homo.

Sed hic quaeritur, quare Christus surrexit tam cito. Dicendum est, duplici ex causa. Una est ut daret exemplum surgendi a peccatis, quia magna verecundia est ut dominus surgat mane et servus dormiat in lecto. Et licet Christus inter omnes patres antiquae legis tardius dormivit, tamen primus omnium surrexit, ut alios a somno excitaret. Et inde dicit apostolus I. ad. Corin. XV. quod Christus surrexit a mortuis primitiae dormientium et sicut in Adam omnes Moriuntur ita et in Christo omnes vivificabuntur. Secunda causa fuit, ut aperiret nobis ianuam regni coelestis, quam nullus poterat aperire ante illum. Et ideo dicitur Cant. V. Surrexi ut aperirem dilecto meo i. e. homini, quem dilexi et redemi. Sed timendum est, quod multi habent tam magnum pondus peccati ex una parte et tam modicam vitam et virtutem altera parte, quod ostium coeli intrare non possunt.

Exemplum de ove, quae habet mediam partem tonsam et aliam cum vellere; quae si debeat transire pontem strictum et in via lutosa, leviter caderet in foveam, de qua surgere non posset et ideo mergeretur. Modo consimili et de ablata poenitentia et virtute ab anima, quia sic pondus peccati in tantum deprimit peccatorem, versus infernum, quod surgere non valeat. Et ideo dicitur Esai XXIII. Gravabit eum iniquitas sua et non adiciet ultra, ut resurgat. Quia propter illud Christus surrexit, ut pondus peccati destrueret et ianuam coeli nobis aperiret et hoc cito et velociter quia non tardavit. Modo consimili debet peccator surgere a peccato cito et non tardare, quia vulgariter dicitur, quod mora trahit periculum.

Tertio dixi, quod Christus surrexit a mortuis constanter, ita, ut nunquam de cetero erit moriturus. Et ideo dicit Apostolus ad Rom. VI. Christus resurgens ex mortuis iam non moritur, mors illi ultra non dominabitur. Unde in resurrectione sua benedicta commutavit mortem aeternam in mortem temporalem, quam meruimus ex peccato primorum parentum, sed in die iudicii omnes resurgemus corporalem mortem totaliter relaxantes et implebitur de nobis illud Apostoli I. ad Corin. XV. Omnes quidem resurgemus in ictu oculi et mortale hoc induet immortalitatem. Per hoc insinuat Apostolus, quod post generalem resurrectionem, quae erit in die iudicii, nunquam de cetero moriemur. Modo consimili debet peccator spiritualiter surgere a peccato et non ultra recidivare in mortem spirituales. Et ideo consuluit Apostolus ad Rom. VI. dicens: Quomodo Christus surrexit a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitae ambulemus; et si sic fecerimus ad gloriam pervenimus. Quam nobis concedat, qui sine fine vivit et regnat. Amen.

Ime ezeket fölhoztuk, hogy rámutassunk hazánk egyik fiára, ki a középkori predikáció körül érdemeket szerzett magának.

Ebből is láthatjuk, hogy hazánkban is virágoznia kellett a predikációnak, mert a hatalmas tölgyek csak erdőben nőnek. — Az elmélet történetéről látjuk, hogy ez is fokról-fokra emelkedett. Kezdetben csak általános utasításokat adott a predikáció tárgyának és alakjának közelebbi meghatározása nélkül; egy lépést tett előre, midőn az anyagnak körülírásáig jutott. Az alakot is lépésről-lépésre határozottabban írta körül; először megelégedett az egymásutánnak megszabásával, míg nem lassan haladva addig ért, hogy az egyes mondatoknak alakját is körvonalozta a szónoki képeknek leírása által. De azért a középkorban még nem jutott addig, hogy egy egységes principiumból kiindulva szerves egészsze tömörítette volna. Töredéket adott egyik is, másik is, de kimerítő s minden oldalú elméletet egyik sem. Ez nem is csodálható, ha a többi tudományoknak fejlődésmenetét tekintetbe vesszük. Ezek is előbb elszórt töredékek alakjában jelentkeztek, majd a magasabb szakokban, majd pedig mint különös kérdések földolgozva. Ennek más tudományokban az volt a következménye, hogy nagy tudósok mellett nagyon is alacsony színvonalon álló emberek voltak, közepszerűség e műveltségben nem volt található.

A szónoklatban hasonló következménnyel járt ez az állapot. Nagy szónokok mellett csak kontárok és másolók léteztek, de közepes szónokok, a kik az általános állapotot képviselnék, nem voltak. Ez természetes, ha meggondoljuk, hogy sok művet kellett

áttanulmányoznia annak, ki a szónoklatnak egész elméletét ismerni akarta, minthogy minden oldalú rendszeres homiletikai munka nem létezett. De hányan voltak abban a szerencsés helyzetben, hogy ilyen tanulmányokat végezhettek és hányban volt az az akarat, hogy ilyenre adja magát, ha körülményei engedték is? — A legtöbbször nézve egyedüli eszköz a másolás, az utánmondás. Ez ismét egy ok, mért dicsekedhettek a szerzetesrendek nagy szónokokkal, míg a világi papság alig tud néhányat fölmutatni. Ott meg voltak az eszközök és az akarat a valódi hivatásnál fogva, itt az első rendesen hiányzott s a második sem volt úgy található, mint ottan. Ennek kézzelfogható bizonyítéka az a körülmény, hogy a szerzetesrendek is csak addig maradtak a predikáció terén a fölszínen, a míg fegyelmезettek voltak; a régi fegyelem meglazulásával kiváló szerepükrol is le kellett mondaniok, mert ennek alapja, az erkölcsi erő is összeomlott.

B) A PREDIKÁCIÓ FORRÁSAI.

A forrásoknak történeti jelentősége abban áll, hogy a predikációnak tartalmát szolgáltatják, már pedig a hitszónoklatnak tökélye nemcsak az alaktól függ, hanem a tartalomtól is, sőt az előbbinek az utóbbihoz kell alkalmazkodnia. Ha a szónok kitűnő forrásokkal rendelkezik, meg van a tökéletes predikációnak egyik lényeges föltétele, mert a mint a tudományban a tehetséghez olvasottság kívántatik s ez utóbbi még a tehetségnek fogyatkozásait is orvosolja némileg, épen úgy a predikációnál a források az alaki képzettségnek kiegészítői s a hiányoknak pótlói. Nem közömbös tehát valamely kor predikációjának méltatásánál a forrásoknak ismerete, mert különben egyoldalú s igazságtalan lehet ítéletünk. A következőkben tehát ismertetni fogjuk azon forrásokat, melyekből a középkori hitszónokok az anyagot merítették. Útbaigazítást adnak ezen tekintetben a külföldi szónokok és a hazánkban talált könyvtári jegyzékek, valamint a fennmaradt kódexek. A hithirdetők hazánk kolostoraiban találták azon műveket, melyekből mások tanítására az anyagot merítették. Ezek egyrészt a szentatyáknak homiliái és sermói, másrészt későbbi szerzőknek az előbbieken alapján összeállított művei.

Ilyen volt először is *Paulus Diaconusnak homiliariuma*, mely Nagy Károly rendeletére szerkesztetett. Nevét Beda Venerabilisnek hasonló tartalmú műve után vette föl. Ezen homiliárium, habár már

a nyolczadik század vége felé látott napvilágot, még a középkor későbbi századaiban is mintáját képezte a külső beosztásra a latin nyelvű predikációgyűjteményeknek. A nevezett gyűjteménynek eredetileg az volt a célja, hogy a zsolozsma számára leczkéket nyújtson. Ez kiviláglik Nagy Károly rendeletének szavaiból: «Quia ad nocturnale officium compilatas quorundam casso labore, licet recto intuitu minus tamen idoneas reperimus lectiones... non sumus passi nostris diebus in divinis lectionibus sacrorum officiorum inconsonantes perstrepere solaecismos atque earundem lectionum in melius reformare tramitem mentem intendimus. Ideoque opus Paulo Diacono etc.» Eredetileg tehát ezen homiliarium volt az a breviariumra nézve, a mi a lectionarium a misére nézve. Hogy azonban a predikációnak forrásává lett, természetesnek találja mindaz, a ki tudja, hogy a leczkének a breviariumban és a misében didaktikus célja volt eredetileg és nem pusztán liturgikus, mint napjainkban. A szerzetesek és papok tehát, a mit saját okulásukra olvastak, azt fölhasználták mások tanítására is.

A gyűjteménynek tartalmát szentatyák műveiből kiszakított részek képezik, vagy arra a mintára készített magyarázatok és buzdítások. Két részre oszlik, t. i. pars hiemalis és aestivalisra; minden részben van proprium de tempore. A hiemalisban advent első vasárnapjától pünkösdöt megelőző vasárnapig és omeliae de sanctis, szent András vigiliájától sz. kereszt fölthalálásának ünnepéig. A pars aestivalis a pünkösd vigiliájával kezdődik s szent Katalin ünnepével s dedicatio Ecclesiae ünnepével végződik. Az egész gyűjteménynek bezáró részét a commune sanctorum képezi. Annál alkalmasabb volt e gyűjtemény a predikáció szolgálatára, mert az egyes homiliák élén a napi evangeliumnak kezdő sorai vannak idézve.

Hasonló gyűjteményt szerzett *Hrabanus Maurus*, kiről már fönnebb megemlékeztünk. Szintén a szentatyák műveiből böngészett, mint maga mondja az institutio clericorum bevezetésében: «Quorum (patrum) dicta alicubi in ipso opere per convenientiam posui alicubi quoque eorum sensum meis verbis... strictim enunciavi Interdum vero ubi necesse fuit secundum exemplar eorum quaedam sensu meo protuli.»¹

Haimo halberstadti püspök (840-ben) gyűjteménye terjedel-

¹ Opp. t. VI. p. 2. Coloniae 1626.

mes homiliákat szolgáltatott, melyekben exetikus módszert követett, a mennyiben földrajzi és történelmi kérdéseket is fejteget; az értelmezés inkább allegorikus és mystikus, mint betűszerinti. Ezen körülménynél fogva arra következtethetünk, hogy ezen homiliák egyenesen a papok számára irattak, hogy a szentírást vagy legalább a pericopákat értsék. Valószínűtlen, hogy valaha elmondattak volna, vagy liturgikus alkalmazást nyertek volna, mert kevés bennök a gyakorlati életre való vonatkozás.

Németországban még több ilyen gyűjtemény is volt e korban található, de ezek voltak a legelterjedtebbek s azért fölteszszük, hogy az első magyarországi predikációknak ezek szolgáltattak anyagot. Föltehetjük azt is, hogy szent Gellért is Paulus Diaconus homiliariumát ismerte, mert a szerzője Monte Cassinoban volt szerzetes. Ezen gyűjtemény példányaait ajándékozta szent István az első kolostoroknak, midőn omeliákat és lectionariumot említ az alapító oklevelekben. Valószínű, hogy szent Gellért is forrásmunkát írt a szónokok számára, midőn a magányba vonult s püspök korában, melyeket utazás közben kocsin ülve javíttatott, mert ilyenekre volt szüksége papjainak. Különben e Deliberationak sincs más célja, minthogy a szentírásnak illető részét predikáció számára földolgozza.

Magyarországban mindjárt az első századokban nagyon elterjedhettek ilyen forrásmunkák. Legalább erre enged következtetni az 1114-iki esztergomi zsinatnak 46. fejezete: «Nihil legatur vel canetur in ecclesia nisi quod fuerit in synodo collaudatum». Ez a tilalom fölösleges lett volna, ha sokféle homiliagyűjtemény nem lett volna elterjedve az országban. S valószínű, hogy homiliagyűjteményekre gondolt a zsinat, mert a második fejezetben gondoskodik arról, hogy «in maioribus ecclesiis evangelium et epistola exponatur». Pannonhalmán szent László korában két lectios könyv, három homiliarium, két predikációs könyv, egy kalászat a szentatyákból, szent Ágoston egy beszédje s több efféle volt. A pécsváradi apátság könyvtárában ilyeneken kívül még három glossarium is volt. Látjuk tehát, hogy mindjárt az első században elegendő számmal voltak a forrásmunkák, részint külföldről behozottak, részint honi termékek, mert minden pap rendelkezett homiliás könyvvel s a külföldi szerzetesek is foglalkoztak könyvírással, a mely kizárólag vallásos irányú volt.

A későbbi századokban azon viszonynál fogva, melyben az összes keresztény nézetek a kereszttség által egymáshoz kötöttek,

minden irodalmi termék közös kincset képezett s ugyanazon forrásból merítettet, azért a magyarországi szónokok is azon eszközökhöz nyultak, melyek a külföldieknek segítségére szolgáltak.

Első sorban kell említeni *Honorius Scholasticusnak* «Speculum ecclesiae» című beszédgyűjteményét. A szerzőről csak annyit tudunk, hogy Francia- és Németországban működött a tizenkettedik század első évtizedeiben. A beszédek ő maga tartotta s rendtársainak kérelmére összegyűjtötte, hogy segédkönyvvvel szolgáljon nekik, minthogy a régi homiliariumok a sűrű használat folytán nagyon elrongyolódtak. Ő is ugyanazon forrásból merítette tárgyát, melyből elődei, de másképen állította össze, úgy, hogy műve alakra nézve eredetinek mondható. Törekvése volt, mint az elő- és zárószóban maga mondja, tisztán a keresztény tant ismertetni egyházi forrásokból és nem bölcselek és költőknek világi forrásából a magas tudományt.

Hogy művét segédkönyvnek szánta a szónokok számára, kivílglik egyes közbeszúrt megjegyzéseiből. Midőn például valamely beszéd hosszúnak tűnt, bizonyos pont befejeztével figyelmezteti az olvasót: «Hic fac finem si velis; si autem tempus permittit, adde haec». Vagy arra figyelmezteti a szónokot, hogy a jeligét először latinul, csak azután a nép nyelvén mondja.

A beszédek következő sorrendben vannak összeállítva: először az ünnepeket veszi karácsonytól kezdve egész végig, azután következnek a vasárnapi predikációk szentháromság vasárnapjától kezdve, néhányat kivéve, az összes pünkösd utáni vasárnapokra. A függelékben van még néhány adventi beszéd, valamint halotti, dedicatiora szóló beszédek és szerzetesekhez intézett exhortatiók egy sermo Generalissal, mely minden állású hallgatókhoz intézhető.

Alakra nézve ezen predikációk nem homiliák, hanem összetett beszédek, néhány exhortatio kivételével. A részeket az exordium, a tulajdonképeni predikáció és a példa képezi. Az exordium rendszeren oly hosszú, hogy külön jeligét igényel s így önálló predikáció gyanánt is elmondható. A jelige rendszeren a mise liturgiájából van véve, vagy az introitusból, vagy az offertoriumból, vagy gradualeból, de néha a breviariumból is. Karácsony napjára például az offertoriumi antiphonát veszi jeligéül: «Laetentur coeli et exultet terra. Jubilent montes laudem, quia consolatus est Dominus populum suum et pauperum suorum miserebitur. Jes. 49.» A bevezetésben magyarázza az öröm okát, ehhez fűzi a születés történetének

elmondását mystikus értelmezéssel. A pünkösd utáni XI. vasárnapra ezen jeligével van ellátva a beszéd: «Beatus vir cui non imputabit Dominus peccatum. Ps. 31.» A bevezetés rövid s a jeligére tesz néhány megjegyzést; azután áttér a napi evangéliumra, mely a farizeusok és vámosok imádságáról szól (Luk. 8.) s azt terjedelmesen fejtegeti, alkalmazván a példabeszédet a zsidókra és pogányokra. Ez alkalmat ad neki arra, hogy a pogányok vallásáról és erkölceiről szóljon. Végül pedig két példabeszédet mond, melyekhez befejezésül buzdítást fűz. Ezt a két példát hoztuk föl, hogy fogalmunk legyen a szerző predikációjának alakjáról és tartalmáról; ez utóbbiban nem eredeti, de az alak új.

Mennyi értéket tulajdonítottak ezen sermoknak, kitűnik abból, hogy nagyrészüket egy másik forrásmunkába vették föl, melynek címe: *Deflorationes sanctorum patrum*. Szerzője: Ellerbachii Werner, szent Balázs kolostorának apátja (Schwarzwald). A mű céljáról maga a szerző nyilatkozik a bevezetésben, midőn mondja, hogy könyvével a szónokoknak tárházat akart nyújtani, melyből szükség szerint anyagot szedhetnek, mert a régi homiliáknak folytonos ismétlése untatja a hallgatókat, a mi hanyagokká teszi Isten igéjének hallgatásában. Azért egy predikációba többféle anyagot szedett össze, a mi terjedelmessé teszi a munkát, mert az év összes vasárnapjaira van tekintettel. A szentek ünnepeit mellőzi. A szerző csak mások által szerkesztett beszédeket gyűjtött össze, az ő érdeme csak az elrendezés. A műnek szerkezete következő: minden vasár- és ünnepnapokra háromféle anyagot jelöl ki; 1. homilia a napi evangéliumból; 2. egy-két sermo; 3. értekezés valamely theologiai kérdéstről. Ezen utóbbi jelenség mutatja, hogy a szerző önálló munkára is akart alkalmat adni a szónokoknak. Ezen gyűjtemény majdnem egykorú az előbbivel.

Különös használatnak örvendtek *Heisterbachi Caesarius*nak homiliái és «dialogus miraculorum»-a. A szerző a XII. század végén és XIII. elején működött, mint a ciszterci rendnek tagja. Művét rendtársai használatára írta. A homiliákról semmi újat sem mondhatunk, de annál több figyelmet érdemel másik műve; mert az ő homiliáiban az erkölcsi és tropologikus értelmezés viszi a főszerepet gyakorlati alkalmazással. A másik munka azonban példatár a szónokok számára, melyben sok történetkét gyűjtött össze azon célból, hogy a szónokok eszközt nyújtson az igazság kézzelfogható megvilágítására, mert mint maga mondja, sokkal hasznosabb

az evangéliumot való tényekből vett példákkal megvilágítani, mint elcsévelt idézeteket fölhalmozni, minthogy a tények inkább intenek elővigyázatra, mint a szavak.

Ezen példatáron kívül legelterjedtebb volt «*Vitaspatrum*» és szent Gergelynek «*Dialogus*»-a. Az elsőt némelyek szent Jeromosnak tulajdonítják, de valószínűleg fiatalabb kortársától származik, t. i. *Palladius*-tól. Eredeti címe: *Vitae ss. Patrum* s tárgyát az egyiptomi szerzetesek és remeték életrajzai képezik. Ez a munka a középkorban oly kedveltségnek örvendett, hogy Hroswitha egyes történeteket drámai alakban dolgozott föl. A másik munka szent Gergely († 604) pápától kapta azt az alakot, melyben közkezen forgott. A nevezett pápa ugyanis a keleti egyház legendáit oly nagyra becsülte, hogy azokat párbeszédek alakjában nyugatra átültette. Caesarius ezt a művet vette mintául és új történeteket gyűjtött össze, hogy bő anyagot szolgáltatson a példázgatásra.

Fáradsága nem is veszett kárba, mert a középkor szónokai ugyancsak sűrűn használták művét.

Gyakori a szónokoknál nemcsak a szentírás allegorikus magyarázata, de a természet jelenségeinek is erkölcsi czélokra szolgáló értelmezése. Erre nézve forrásul szolgált egy «*Physiologus*» című munka, mely eredetileg görög nyelven a legismertebb állatok leírását adja. Később latin, sőt német nyelven is, majd prózában, majd versben jelent meg s általánosságban használatos volt. Persze nemcsak természetrajzi adatokat tartalmaz, hanem erkölcsi alkalmazásokat, vagy érzékfőlötti dolgokkal való összehasonlításokat is.

Például a phoenixről mondja, hogy Indiában repked vagy ötszáz évig, azután a paradicsomba repül, a hol fűszeres fát szed, melyből fészket rak, alája pedig száraz galyakat halmoz. Azután a naphoz repül tűzért, melylyel meggyújtja a fahalmazt s magát — beleveti. Hamvaiból első napon féreg kel ki, másodikon madár, harmadikon ismét phoenix. Ez a phoenix Krisztus, a fészkek a Bold. Szűznek méhe, a fűszeres fák a patriarkák és a Szűznek ősatyái, az égi tűz a Megváltónak végtelen szeretete, az elégetés halála és föltámadása. De az ember is van a phoenixben jelképezve, mert ennek is kell az életben fűszeres fákat keresnie, t. i. Krisztusnak jótéteményeit. Gyakori elmélkedés által fészket kell belőlük szívében raknia, az isteni malaszt meggyújtja, t. i. szeretetre Isten iránt.

Minél jobban haladt a theologiai tudományoknak fejlődése, annál több oldalról nyert a predikáció is támogatást. Az említett

példatárakhoz csatlakoztak olyan gyűjtemények, melyek a szentírásból vették a példákat és betűrendben összeállították. Ilyen a *Bonaventurának* tulajdonított *«Biblia pauperum»*, melynek tartalma «exempla sacrae scripturae ordinata secundum ordinem alphabeti, ut possint, quae sunt necessaria in materiis sermonum et praedicationum facilius a praedicatoribus inveniri». 1494. évben nyomtatásban is megjelent. Hasonló célja volt annak a műnek, melynek címe: *«Liber, qui diaeta salutis inscribitur»*, melynek függelékében az egész évre szóló themákat megfelelő beszédtervezetekkel találunk az evangéliumi és leczkés szakaszokról. *Páduai szent Antalnak* tulajdonítják a *«Concordantiae morales»* című munkát, mely az erényekről és bűnökről szóló szentírási idézeteket szedi össze. Hasonló munkák jelentek meg más címeken is, így: *«Vocabularius biblicus i. e. dicta et veritates biblicae ordine alphabetico»*, vagy *«Autoritates»*, vagy *«Flores»*. A szentatyák műveiből, sőt a profán írók mondásaiból is gyűjtettek össze ilyen concordantiák.

Némelyek összekötötték a forrásokat és egyben adták mindazt, a mit csak az irodalom terén találtak. Ilyen munka volt a tizenharmadik század második felében élő *Biard Miklósnak* *«Dictionarius pauperum omnibus praedicatoribus pernecessarius»* című gyűjteménye. A tudományos művekről is gondoskodtak az úgynevezett «Summa»-k. Ilyen volt *Petrus Saxonicusnak* a tizenharmadik században írt *«Summa de casibus»* műve, melyről egy későbbi író mondja: «Praedicatoribus et confessoribus non inutilem, quae suo tempore maximo in pretio fuit».¹ Különösen elterjedt volt Perald Vilmos dömésnek *«Summa de virtutibus et vitiis»* című munkája, mely *«Summa Lugdunensis»* néven is ismeretes volt.

A történelemből vett anyag számára szolgált a *«Gesta Romanorum»* néven ismert könyv. Ez anekdota-gyűjtemény a római birodalom szereplő férfiairol; történeti hitelessége azonban nem áll minden kételyen fölül. Minden egyes fejezet két részből áll, az első a történetet adja elő, a második a tanulságot, a «moralizáció»-t. Álljon itt mutatványul a legrövidebbek egyike:

«De iustitia iudicantium c. IV. Caesar regnavit, qui statuit pro lege, quod si quis mulierem raperet, et vi eam opprimeret, in electione mulieris esse, utrum mori deberet vel eam sine dote in uxorem duceret. Accidit casus, quod quidam rapuit nocte simul duas mulieres, una petiit

¹ Catal. illustr. Germ.

mortem, alia nuptias. Raptor captus est et ductus coram iudice, ut duabus mulieribus secundum legem responderet. Prima mulier instanter secundum legem mortem eius petiit. Secunda eum in virum habere clamavit et dixit primae mulieri: Verum est quod lex dictat, quod petitionem tuam obtineas, et ideo mihi videtur quod iudex pro me sententiam dabit. Ambae mulieres iudici sunt conquestae et quaelibet beneficium legis postulabat. Iudex cum utramque partem audisset, secundae mulieri concessit ut eum in virum obtineret et sic factum est. — Moralizatio. Charissimi imperator iste est Dominus noster Jesus Christus. Raptor quilibet peccator, qui rapit i. e. violat duas mulieres sc. iustitiam et misericordiam, quae sunt ambae filiae Dei. Raptor convocatur coram iudice quando anima separatur a corpora. Prima sc. iustitia contra peccatorem allegat aeternaliter mori per legem iustitiae. Sed altera sc. misericordia divina allegat, quod per contritionem et confessionem salvabitur. Ideo studeamus Deo sic placere».

A példagyűjtemények is megszorodtak. Caesarius dialogusának mintájára *Thomas Brabantinus* «Bonum universale de apibus» című művet szerkesztett, mely később «*Liber apum*» vagy «*Apiarius*» néven volt ismeretes. A címnek alapja az, hogy a szerző a méheknek különböző sajátosságait veszi kiindulási pontul s ezekhez fűzi azután erkölcsi intelmeit, melyeknek megerősítésére történeteket halmoz össze. Ennek utánezata a *Nider János* által szerkesztett «*Formicarius*». A szentekről szóló predikációknak főforrása a «*Vitae sanctorum*» mellett *Voragine Jakabnak* «*Legenda aurea*»-ja, ugyanilyen tárgyú a «*Promptuarium exemplorum*» is. A tartalomban nincs nagy különbség, mert a compilerok ugyanazon forrásból merítettek. Hogy az ilyen forrásokban nem volt hiány, kiviláglik a «*Speculum exemplorum*»-ból, mely csak szemelvényeket közöl. A szerző a következő műveket használta föl: *Vitas patrum*, *Gergely és Caesarius dialogusa*, *Cassiani collectiones patrum*, *Bedae gesta Anglorum*, *Liber de viris illustribus*. Ord. Cister. *Vincencii de Belovacensis Speculum historiale*, *Liber apum*, *Scripta Helinandi*, *Historia ecclesiastica et tripartita*, *Actus Francisci Vitae fratrum Praedicatorum*, *Vitae sanctorum*, *Scala coeli*, *Liber exemplorum*.

A természeti tüneményeknek erkölcsi oktatásra való alkalmazásban is segédkönyv támogatta a hitszónokokat. A legkeresettebbek voltak: *Liber similitudinum* és *Lumen animae*. *Henricus de Hassia*, bécsi tanár, fönebb ismertetett tractusában hat segédkönyvet ajánl a szónokoknak s ezek közt van az említett két munka is egy sorba állítva *Concordantiae Bibliae*, *Autoritates Decreti*, *Compendium*

theol. veritatis és szent Tamás Summájával. Mindkettő az ó- és középkor tudósainak értekezéseiből veszi az elméletet és az erkölcsi applicatiót részint önállóan, részint a szentatyák nyomán teszi. Ha a használt források nagy számát tekintjük, egész encyclopedia áll előttünk.

A humanismus a predikációkba is becsempészte a classicus íróknak nézetei mondásaik révén s divatossá lett a pogány bölcseseknek és költőknek idézése. Nem csoda tehát, ha olyan munkák is láttak napvilágot, melyek ezen tekintetben segédkeztek a hit-szónokoknak. Legkülönösebb terméke ezen iránynak azon munka, mely Catonak műveit az evangéliumi pericopák szerint osztotta be és magyarázta. Szerzője ismeretlen, pedig a humanismusnak leg-hívebb követője lehetett, midőn ilyen szerepet juttatott a pogány bölcselőnek.

Az elsorolt forrásokon kívül mégis a főhelyet foglalták el a kész predikáció-gyűjtemények, a tulajdonképeni forrásmunkákat csak a tehetségesebb és buzgóbb szónokok használták, a papok nagyobb része inkább a kész predikációhoz nyult. Innen magyarázható, hogy a középkor vége felé annyira megszorodtak a gyűjtemények, mert nagy volt a kereslet. Sajnos, hogy ezen számbeli emelkedéssel lépést nem tartott a tartalom is, ezen tekintetben fordított arányt látunk.

Lássuk most, vajjon Magyarországon akadunk-e ezen források használatának nyomára? Mert az említett művek közül egyik sem származik hazánkból, olyan tárgyú művünk is alig van, melyből ezt láthatnók, Michael de Hungaria, Pelbart és Laskó predikációinak kivételével. A tényállásról a középkori könyvtárak adnak fölvilágosítást s azért néhánynak könyveit föl fogjuk sorolni, hogy ebből következtetést vonhassunk.

Nem voltak-e eredeti magyar szerzőktől származó forrásmunkák? Erre a kérdésre határozottan sem igenlőleg sem tagadólag sem lehet felelni. Árpádok korából említetik bizonyos *Matthaeus Escandelinus*, a ki állítólag valami vallásos könyvet írt,¹ de senki nem látta. III. Béla uralkodása alatt pedig valami Bernát nevű szerzetes a patarenek ellen, valószínűleg valami útmutatást a térítők számára s beszédgyűjteményt is írt. «Fecit autem quandam compilationem contra hereticos composuit etiam librum sermonum»,

¹ Wallaszky: Consp. reipubl. litt. 54. l.

mondja róla Thomas «Archidiaconus Historia Solanitana» című munkájában. A Dömésekről tudjuk, hogy sokat írtak, mert az 1244-iki budai káptalanban rendeletet adtak ki, hogy az elüljárók beleegyezése nélkül semmit sem szabad kiadni (Cod. dipl. VII. I. 287. l.). De írtak-e idevágó műveket, nem tudjuk. Nicolaus de Mirabilibus írt theologiai munkákat, lehetséges, hogy ezek a szónokok számára irattak.¹ A pálosoknak irodalmi működése is jelentékeny volt, de vajjon gazdagították-e a szónoklati irodalmat a nevezett irányban, szintén bizonytalan. Annyi bizonyos, hogy a külföldről sok könyv hozatott be részint a tanulók által, részint a püspökök megrendelése révén. Ismeretes Vitéz Jánosnak szenvedélye, melyről unokaöccse panaszkodva emlékezik meg egyik levelében. Hogy ezen könyvek közt nagyobb részt olyan könyvek voltak, melyek a predikációval összefüggtek, kiviláglik abból, hogy a szentatyák iratai még a világiak közt is el voltak terjedve, s valószínű, hogy nem eredeti alakjukban s terjedelmükben, hanem olyan szemelvényekben, a minőket a szónokok számára szerkesztettek. Például Mátyás király olvasta szent Jeromos munkáit, mert midőn egy alkalommal Vitéz Jánosnál Gatto nevű dominicanussal, a ki nagy tudós hírében állt, találkozott, tudományos eszmecsere közt azt kérdezte, miért nem választotta az Üdvözítő szent János apostolt az egyház fejévé, habár legjobban szerette, hanem szent Pétert; Gatto nagy tudományos apparatussal fogott a kérdés megoldásához, de a király elővette szent Jeromosnak Jovinianus ellen írt könyvét és az első könyv tizennegyedik fejezetére utalt, melyben az áll, hogy a kor miatt választotta szent Pétert, lévén az öregebb.²

Nézzük most, milyen nyomokra akadunk a könyvtárakban. Első helyen föl kell említenünk László esztergomi nagyrépostnak 1377-ben kelt végrendeletében elsorolt könyveket. Itt találunk egy könyvet ezen címen: «Biblia instituta»; ez alatt nem érthetünk mást, mint vagy commentárral ellátott szentírást, vagy pedig evangeliumi szakaszokat homiliák kíséretében. Mind a két esetben predikációs forrás. Továbbá említetik «Scholastica istoria et eremitarum». Az előbbiről semmi határozottat sem állíthatunk, de az utóbbiról több mint valószínű, hogy «Vitas patrum», vagy valamely más a fönnebb ismertetett könyvek közül. Itt találjuk «Moralia

¹ Schwandtner : III. 268., Katona : V. 122.

² Geleotus Schwandtnernél, I. 560

Gregorii» művet is, mely az egész középkoron át nagyon használt forrása volt a szónokoknak. «*Distinctiones Mauriti per Alphabetum super distinctionibus theologicis*». Ezen Mauritiusnak semmi nyoma a theologiai irodalom történetében; lehetséges, hogy tévedésen alapszik a szerzőnek megjelölése, a munkának azonban léteznie kellett s nem lehetett más, mint theologiai lexicon, a minő több volt, mint láttuk s a szónokok számára íratott. Említetik még «*Psalterium glossatum*» és «*Epistolae Pauli cum apparatu*»; ezek exegeticus munkák s valószínűleg iskolában használtattak, mert mint láttuk, a theologiai tanulmányoknak nagy részét a szentírás postillatiója képezte. Ez a könyv is tehát a szónokok használatára volt szánva.

A magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában a Farkas Lajos-féle gyűjteményben van egy XIII. századból származó hártya-codex, melynek címe: «*Homiliae iuxta ordinem dominicarum et festorum super Evangeliiis et epistolis*». Első homília «*Dominica prima de adventu ad Romanos*» fölírással van ellátva. Valamely kolostornak, vagy plebániának birtokában lehetett ezelőtt. Kár, hogy szerzője ismeretlen.

A pozsonyi káptalan kiváltképen gazdag ilyen forrásmunkákban. A tizennegyedik századból sok predikációgyűjteményt találunk; sajnos, a legtöbbször szerzője ismeretlen. Voragine Jakab öt codexben van képviselve (50., 70., 76., 77., 103. sz.). Azután Haselbach collatiói és beszédei (73., 81. sz.); Postillák a XIII. századból (83. sz.), 1385-ből (66. sz.), Soccusnak beszédei (68. sz.). Található ott egy XIV. századbeli «*Commentum evangeliorum et epistolarum*» (105. sz.), evangéliumi értelmezések a XIII. századból (115. sz.). Voragine legendáin kívül szent Erzsébet élete predikáció alakjában tele van idézetekkel és buzdításokkal; valószínűleg kevéssel kimulása után íratott, mert ez a kitétel olvasható benne: «*Letetur igitur sancta mater ecclesia et spiritali iocunditate gratuletur, quod nostris quoque temporibus per talem feminam letificata et exaltata est*». Szerzője valószínűleg nem tartozott a tudós papok közé, mert egyrészt az élettörténet chronológiájában téved s theologiai képzettsége ellen szól a végén található fölszólítás: «*adoremus*», t. i. szent Erzsébetet (30. sz.). Történeti elbeszélések predikáció céljaira találhatók a 84. számú codexben; a 33-ik számúban «*Fabulae Aesopi*» és «*Autoritates de contemptu mundi*». A 47. szám alatt «*Summa casuum conscientiae*». Nicolaus de Lyra postillái a 35. számú

codexben; ezek a postillák elterjedt használatnak örvendtek úgy külföldön, mint hazánkban. Predikációs vázlatokat találunk az 1392-ben írt 46. számú codexben e cím alatt: «Themata». Egy XIV. századbéli concordantiát tartalmaz az 53. számú codex. A 87. számú codex a XIII. századból «de salutatione Beatae Virginis» szól, valószínűleg az Ave Maria-nak magyarázatához szolgált eszközül. Föl nem sorolhatjuk az összes idevágó codexeket, hanem utaljuk az olvasót Knauzra a Magyar Sionban közölt ismertetésére (1866–69.).

A veszprémi káptalan könyvtárában egy régi lajstrom szerint, mely után 1429-ben egy másik példány készült, a többi közt a következő könyvek voltak találhatóak: «Una legenda satis valens cum bonis litteris. Italicis, Dialogus Gregorii, Comentum Remigii super Psalterium, Expositio evangelii super Lucam, Expositio Gregorii papae super Lucam, Expositio Remigii super epistolas Pauli, Prologus Bede seu commentum, Liber de proprietatibus rerum, Expositio super Matheum, Liber scintillarum de diversis voluminibus, Expositio super bibliam secundum sensum moralem, Liber Isidori, qui dicitur liber Ethicorum, Liber antiquus habens omelias seu expositiones aliquorum evangeliorum, Moralia Gregorii, Sermones sanctorum Leonis papae, Augustini, Fulgentii et aliorum per circulum anni». Az egész könyvtárban 171 könyv volt s 28 missalen és 38 liturgikus könyvön kívül a többi nagyjából predikációs segédanyag.¹

Nézzük a benczések 1508-ból maradt inventariumát, ott találjuk: «Duo volumina sermonum discipuli. Unum volumen moralium Gregorii».² A csornai kolostorban találjuk a «Legenda sanctorum»-ot egy 1522-ki inventarium szerint.³ Sokkal többet találunk a kolduló szerzetesek kolostoraiban, mert ezek foglalkoztak különösen a szónoklattal. Így például a pozsonyi Ferencz-rendiek tartományi könyvtárában következők vannak: Commune Sanctorum, Conciones anni, M. Joannis Nyder Tractatus de lepra morali és ugyanettől conciones, melyeket Joannes Fábry de pergbach anno domini 1457 írt le. Conciones M. H. de Hassia, Vocabularium, Haselbach latin beszédei, latin-német szótárral, Postilla de sanctis,

¹ v. ö. Könyvszemle, 1885. 137. skk. Történelmi tár, 1886. 561. l.

² Könyvsz. 1881. 289. l.

³ i. h. 1883. 69. l.

Postillae in libros Evangeliorum S. Mathei, Sanctorum vitae, Sermones sacri.¹

Azonban nemcsak a testületek birtokában voltak ilyen művek, mert a lelkészek is rendelkeztek ilyenekkel. Itt van például a körmöczbányai plebánia könyvtára, ez a következőknek volt birtokában: *Postilla Nicolai de Lyra*, *Homiliae SS. Patrum super Evangeliiis*, *Commentarius in novum testamentum*, *Considerationes super praecipua loca N. Testamenti*. Nicolai de Lyra postillae super epistolas B. Pauli ap. *Sermones sacri et homiliae* (alkalmi beszédek), *Sermones sacri Pentecostales* Haselbachtól két példányban; Ilaymonis diaconi *Eccliae Romanae super Epistolas Pauli*, *Physiologus*, *Explicatio Missae Sacrificii*.² Vagy a bártfai plebánia könyvtárában a XV. században ezek voltak: *Explicatio vitae Sanctorum*, *Gregorii moralia* (2 péld.), *Moralia Catonis in forma Evangeliorum explicata*, *Postilla Roberti de Lino*, *Opus Vincentii Confessoris super Postilla*, *De ultimo Leonardi Postilla super Sanctis*.³ A lőcsei templomok is gazdagok voltak ilyen forrásmunkákban (i. h. 333. skk.).

Egyes plebánosok és szerzetesek magánbirtokában is voltak predikációs gyűjtemények. Így Péter gönczi pap 1490-ben a kassai Döméseknek egy 423 levélből álló predikációs könyvet ajándékozott. Urban von Weyten, soproni pap, *Liber de sanctis et de tempore*, *Quadragesimale*, Jacobus de Voragino *Quadragesimale-járól* végrendelkezik 1400-ban.⁴ A Ferenczesek atyai gyűlekezete föltételezi, hogy az egyes rendtagoknak magánbirtokát képezik «*sermocinalia*». Nagyon sok adatot tudnánk fölhozni, csakhogy erre külön munka kívántatnék, mely csupán ezen tárggyal foglalkoznék.

A legendák magyar fordításai mutatják, hogy Voragine Jakab művei nagyon is el voltak terjedve hazánkban, mert fordításra mindenkoron csak azt méltatják, a minek nagy értéket tulajdonítanak és nagy elterjedését várják vagy föltételezik. Pelbárt is, mint látni fogjuk, ezen forrásból merített pomeriuma számára. Ez azonban ki nem zárja azt, hogy magyar eredetű legendagyűjtemények is voltak a szent Margit legendán kívül is, mert alig gondolható, hogy a nemzet saját szentjei iránt olyan közömbös lett volna, hogy életük iránt nem érdeklődött volna. S a szónokok is belátták azt, hogy beszédjük nagyobb súlylyal fog bírni, ha a nemzeti szentek példáira

¹ i. h. 1878. 47. l.   ² Religio 1876. II. 332. skk.   ³ Könyvsz. 1880. 25. l.

⁴ i. h. 1890. 53. 49. l.

hivatkoznak. Hiszen már az előző században Mór pécsi püspök adott példát arra, hogy azoknak az életével kell foglalkozni, a kik e hon határain belül díszlettek szentségükkel.

A legenda mellett honi forrást képeztek az «agendarius»-ok, melyekben beszédek is foglaltattak. Nem tekintve a Pray-codexet, hivatkozunk egy «Agendarius liber»-re 1583-ból, melyben például van «brevis exhortatio de matrimonio ad novos coniuges, dum ritu solemni in facie Ecclesiae benedicuntur et copulantur».¹ Az igaz, hogy ez későbbi keletű könyv, csakhogy föltehetjük, hogy a régi szokásnak folytatása, sőt hogy azelőtt még inkább foglaltattott az agendariusban, mert sok lelkésznek egyedüli kézikönyve volt. Találunk katechizmust 1513. évből, mely a Miatyánkot fejtegeti és «Expositio Missae»-t 1505-ből az esztergomi könyvtárban; ezek szintén a lelkészek segédkönyvei voltak, mert például a katechizmus így kezdődik: «Jollehet nagererdeniosek nag ayatatosság és sok imadsagok legenek kyvel emberec nag malaztoth nernek es ky miath istennel bezelnec, de maga imadsaga kozot nagob es iob nincsen mint a pater noster. Mert egeb imadsagokath sok okaert felül mul. Elözer felül mul a lelesnec okaért, mert ütet lelé avag zertzé cristus ünön-maga, ki vala isten es embör. Masodzor felül mul egeb ymadsagokat, mert ő kételen meg hallando mindönöktől, mert ütet cristus zörzötte. Harmadzor felül mul egeb ymadsagokat zükségnec okaért, mert mindez vélagi zükségönket mind ammaz vélagiath ő benne és ő miatta kéryők».²

E helyen kell foglalkoznunk *Temesvári Pelbártnak* «*Expositio Psalmorum*»-ával is, mert az is honi származású forrásmunka predikációk számára. Hogy Pelbart ilyen célból írta művét, kiviláglik e prologusból is, melyben mondja: *Proposui Deo iuvante psalmorum, ac mysteriorum eius expositioni breviter insistere. Et hoc: Primo quia ipsi psalmi instituti sunt ad Deum laudandum iugiter in ecclesia. Secundo quoque, quia in ipsis psalmis continentur quaecunquae sunt utilia in sacra scriptura ut testatur s. Augustinus in prologo lib. Psalmorum... ut breviter, inquit, dicam communis bone doctrine thesaurus est, apta singulis necessaria sumministrans*. Erről tesz tanuságot a könyv címe is, melyben literalis és mystikus értelmezést ígér és az első consideratioban megokol: «*Sic consuevit sacra scriptura variis modis intelligi, sin*

¹ Magy. Sion, 1867. 19. l.   ² Lányi-Knauz: I. 483.

in hoc libro varii modi et universi inveniuntur. Nam aliquando id, quod dicitur, secundum solam historiam accipitur, ut ibi: Initio tu Domine terram fundasti et opera manuum tuarum sunt coeli; ipsi peribunt, tu autem permanebis. — Aliquando autem accipitur secundum historiam et allegoriam simul, ut ibi: Percussit terram et fluxerunt aquae; quod in heremo secundum historiam et in Christo mystice contigit. — Aliquando verum accipitur secundum prophetiam, ut ibi: Benedictus, qui venturus est in nomine Domini. — Aliquando secundum literam solam, ut ibi: Declina a malo et fac bonum. Aliquando secundum solam allegoriam et non secundum literam, ut ibi: Edificans Hierusalem Dominus. — Aliquando autem secundum anagogiam; ut ibi: Beati, qui habitant in domo tua Domine, in secula seculorum laudabunt te». — Ebből látjuk, hogy ötféle értelmezést különböztet meg. A második consideratioban azután már szabad folyást enged mystikus és allegorikus fölfogásának; a zsoltárok alakját, számát, rythmusát, egy szóval egész külső alakját mystikusan magyarázza.

Minden zsoltárt Krisztusra és az egyházra vonatkoztat s ennek megfelelő értelmet tulajdonít a verseknek. Eljárása következő: Minden zsoltár magyarázata elé rövid bevezetést bocsát, melyben a szerzőjét megjelöli s azt a momentumot, Jézus életéből vagy az egyházzól, melyre ezen zsoltár alkalmazandó. Azután előveszi az egyes verseket s a hol szükséges, először a szókat magyarázza, azután csak a vers értelmét. Hivatkozik tekintélyekre, különösen szent Jeromosra, Ágostonra és Nicolaus de Lyrara. Megjegyzései rövidek, de elégségesek arra, hogy megértessék a zsoltár szövege s az egyes verseknek összefüggése.

Természetes, hogy fejtegetései célzatosak s azért a commentárt nem nevezhetjük olyan értelemben tudományosnak, mint milyenben napjainkban vesszük az elnevezést. De azt meg kell engedni, hogy a középkor szempontjából és azon célzt illetőleg, melyet maga elé tűzött, a tudományos jelleget és a benne nyilatkozó elmeílt meg nem tagadhatjuk tőle. Ügyes állításainak megokolásában és a gondolatok összefűzésében, — ez utóbbi pedig a zsoltárok értelmezésénél vajmi nehéz annak, a ki a zsidó nyelvben nem eléggé járatos s a keleti gondolkodásmódot, mely az irodalomban nyilatkozik, nem ismeri. Némely helyen kritikát is gyakorol, például az első zsoltár utolsóelőtti versénél: «neque peccatores in concilio iustorum — mondja — sic debet scribi cum c, non cum s, quia

secundum Hieronimum in alia translatione et Lyram habetur in congregatione, quod sonat concilium. Non peccatores resurgent in iudicio, sed separati a congregatione electorum, ut patet Math. XXV.» Céljának megfelelően, a hol csak teheti, az evangeliummal hasonlítja össze a zsoltár szavait, nemcsak azért, hogy a hely prophetikus jellegét kimutassa, hanem hogy dogmatikus vagy erkölcsi értelmét bebizonyítsa. Azért is vehette a szónok a commentárnak nagy hasznát, mert úgyszólván minden hitcikkelyre és erkölcsi törvényre talál nemcsak magyarázatot, de azonnal szentírási idézetet is s útmutatást az amplificatio-ra. Ez utóbbira nézve például szolgáljon «non sic impii, non sic» magyarázata: «Bis dicit non sic ad significandum, quod impii non sic stant in presenti sicut iusti viventes sine peccato in lege Domini et in gratia. Nec ergo sic stabunt in futuro, ut iusti, quia impii non perveniunt ad beatitudinem eternam, que dabitur iustis. Est ergo sensus; non sic stant vivendo in presenti impii, non sic etiam stabunt in futura felicitate iustorum». Habár ezen hely illetően magyarázata nem mondható tudományosnak, de az elmélkedés által ilyen gondolatok támadhatnak az emberben, a szónok pedig ilyen ötleteknek nagy hasznát veheti.

Bővebben nem foglalkozhatunk e munkával, habár eléggé érdekes volna a legapróbb részletekbe bocsátkozni, de ez föladatunk keretén kívül esik. Mégis mutatványul közöljük a 116-ik zsoltárnak értelmezését, hogy hű képet adjunk Pelbárnak exegesiséről.

«In hoc psalmo propheta omnes populos ad laudandum Deum pro adventu Christi, ut sic perveniant ad beatitudinem in fide Christi, sicut patet per Apostolum Rom. XV. scripturam huius psalmi allegantem et etiam per dicta Lyrae super hunc psalmum. Unde propheta dicit: Laudate omnes gentes i. e. omnes de gentibus ad fidem Christi vocati; laudate eum omnes populi i. e. Judei ad Christum conversi, qui dicuntur populi in psalmo ideo, quia in XII. tribubus divisi. Sed quare praeponit gentiles Judeis? Respondet Lyra, quia pauci de Judeis primo in Christum crediderunt, qui omnes in fine mundi convertentur. Gentiles autem multi primo iam crediderunt et sic merito prius gentiles invitantur ad laudem Dei, tamquam prius plenarie convertendi. Unde Rom. XI: Cecitas ex te contigit Izrael, donec plenitudo gentium intraret, et tunc omnis Izrael salvus fiet. Quare autem laudetur Deus subditur: Quoniam confirmata est super nos — sc. credentes — misericordia eius — sc. in redemptione generis humani, quae fuit misericorditer in adventu Christi per effectum completionis confirmata in morte Christi licet antea fuerit patribus misericorditer repromissa et ab eis expectata. Sequitur: et veritas Domini

manet in eternum, i. e. veracissima salus repromissa a Deo in Christo, per quem pro misit iustis premia eterna, sicut et malis penas eternas; hec veritas promissionis manet in patria completa effectualiter in eternum. Quaeritur cur psalmista in hoc psalmo non nisi duos versus ponere voluit et nec plures, nec pauciores? Respondetur secundum Honorium super hunc psalmum, quod hoc facit a Spiritu Sancto propter mysterium designandum, sc. quia ecclesia Christi Deum laudans consistit in duobus parietibus, i. e. populis, sc. iudaico et gentili, credentibus et coniunctis in uno lapide augulari Christo, qui fecit utraque unum corpus mysticum. Item quia ecclesia ipsa duobus testamentis confirmatur et duobus praeceptis charitatis colligatur. Et denique quia per hanc laudem Dei ecclesia ad supernam civitatem edificatur, et pervenit, quae duobus parietibus perficitur, quia ex angelis et hominibus constat. Ideo enim duo versus in hoc psalmo a propheta ponuntur, propter mysteria predicta. Et in singulis versibus duo et duo combinantur sc. in primo versu duo populi ad laudem Dei invitantur, sc. gentiles et iudei, ac in secundo versu duo, videlicet misericordia Dei et veritas Dei confirmata canuntur».

A függelékben foglalkozik a többi zsoltárszerű énekkel, melyek a breviariumban előjönnek; különösen figyelmet érdemel itten Athanasius hitvallásának magyarázata, melyben röviden az összes hitcikkelyeket megvilágítja s az autoritásokra való hivatkozással bővebb tanulmányra ad útmutatást. Lehetséges, hogy több ilyen munka, mint a milyen Pelbarté, látott hazánkban napvilágot, de sajnos, a mostoha viszonyok semmi nyomot sem hagytak fönn számunkra, hogy világosan lássuk, milyen talaja volt hazánkban a szónoklatnak.

8. A középkorból fönmaradt szentbeszédek.

Miután megismertük mindazon külső körülményeket, melyek a predikáció történetére vonatkoznak, át kell térnünk azon termékekre, melyek az így előkészített talajon létrejöttek. Más nemzetek abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy minden századból tudnak néhány oly darabot fölmutatni, mely mintegy jelzőtábla mutatja a predikáció fejlődésének útját; mi, sajnos, szegények vagyunk. A kiméletlen viszontagságok keveset juttattak nekünk. Vannak predikációs gyűjteményeink nekünk is, csak hogy ezek egyrészt a későbbi századoknak termékei, másrészt pedig névtelenül jutottak el hozzánk, úgy, hogy nem tudjuk, hazai földön termettek-e, avagy idegenből származtak hozzánk.

Némelyek Sansovinust követve, szent Gellértről mondják, hogy nagyobbíti szentbeszédeket és egész évre szóló homiliákat írt, de ezt csak a nagy legendából következtethetjük. Battyányi mondja: «Existimo totum hunc catalogum ex legenda ipsa concinnatum fuisse. Homiliae solemnitate ex duobus locis nostrae vitae exculpi poterant ubi dicitur Sanctum Gerardum in die Apostolorum Petri et Pauli fecisse sermonem super verba: hi sunt viri misericordiae, et rursus sanctum habuisse sermonem in festo Sancti Benedicti ad populum super verba: Justus germinabit, sicut lilium. Sermones sive liber de laudibus Beatissimae Mariae Virginis ex sermone, quem Albae habuit coram S. Stephano Rege in festo Assumptionis super textum: Mulier amicta sole, exculpi facile potuit, in quo tam locuples fuit, ut teste vita nostra non fuerit scriptura, de qua non proposuerit exemplum. Sermones quadragésimales deprehenderit Sansovinus in loco illo legendae, ubi conqueritur S. Gerardus sibi in Quadragesima filios dulcissimos esse sublato». Ez azonban ki nem zárja annak lehetőségét, hogy valóban írt predikációkat, hiszen mit predikáltak volna papjai a híveknek? Az iskolában oly rövid idő alatt nem sajátíthattak el annyi índományt, hogy eredeti beszédekkel léphettek volna föl.

Még kevesebbet tudunk a következő századok predikációiról. Gazotusnak beszédei fönmaradtak, de ezek nincsenek a népnek szánva, azért itt nem jöhetnek tekintetbe. A tizenötödik században több pálosrendű írt predikációkat, de ezeknek is nyoma veszett. Így *Michael Pannonius* «varios sermones, praecipue ad capitula generalia spectantes» írt 1459 körül; *Thomas de Sabaria* «sermones per plures conscripsit» 1486 körül; *Jacobus de Szegeto* «sermones in dominicas et festa» 1479 körül; *Joannes Posoniensis* (1488) «composuit sermones de immaculata conceptione B. Mariae»;¹ *Albertus Chanadinus* «concinnavit plures sermones in laudem S. Pauli. primi cremitae»; *Gregorius Gyöngyessinus* «sermones de sancto patre nostro Paulo». *Casparus Pesthiensis* «sermones ex hortatorios ad viros religiosos». Ezen műveknek azonban nyoma veszett.

Vannak adataink arról, hogy a meglevő gyűjtemények egyikét-másikát hazai kezek másolták. Így a körmöczbányai plebánia

¹ Találhatók a budapesti egyetemi könyvtárban 195. sz. a. latin codexek. Ugyanott találhatók Monstriberg Bertalan, löcsei hitszónok (1454—1499) beszédei is.

könyvtárában található «*Sermones sacri et Homiliae*» codexet *Benedek*, turóc-szent-mártoni lelkész másolta 1441-ben. A pozsonyi ferenczrendi zárda könyvtárában levő, Nydertől szerkesztett beszédekét *Pergbachl Fábri János* másolta 1457-ben; *Antal*, medgyesi pap 1429-ben Paduai Albert postilláit írta le; a besztercebányai városi levéltárban található predikációs-gyűjtemény pedig tanúságot tesz arról, hogy 1477-ben bizonyos *Privigyei János* másolta. De a szerzőkről kevés adatot találunk s így nem lehet eldönteni, honi termékek-e ezek, vagy pedig kölcsönvett kincsek. Külföldi könyvtárakban is akadunk néhány emlékre. Így például a krakkói könyvtárban van egy codex, melynek némely beszédje bizonyos *Petrus Nowagtól* ered, a ki azokat Gyulafehérvárott tartotta «*Albe Jule in ecclesia Transilvane*» (1429—35.)¹ A velencei szent Márk-könyvtárban találhatók «*Sermones quadraginta sex de tempore, de sanctis*», melyeknek szerzője a többi között *Joannes de Pech.*»²

Megelégedve azzal, a mink van, ennek ismertetéséhez fogunk. Minthogy azonban egyrészt latin nyelvű gyűjteményekkel találkozunk másrészt néhány magyar kíséreltetre is akadunk, két részre osztjuk ismertetésünket. Az első *A)* tárgyalni fogja a latin predikáció-gyűjteményeket, a másik *B)* a magyar nyelvűekkel fog foglalkozni.

A) LATIN NYELVŰ PREDIKÁCIÓK.

Latin nyelven írt predikációkat részint codexekben, részint nyomtatott könyvekben találunk. Ez utóbbiakhoz Temesvári Pelbart és Laskó Oswald beszédei tartoznak. Az előbbieknél nem szentelünk oly bő ismertetést, mint az utóbbiaknak, mert azokról nem tudjuk, vajjon a honi irodalomhoz tartoznak-e, vagy nem s csak annyiban bírnak fontossággal a hazai predikáció történetében, a mennyiben honi szónokoknak szolgáltak forrásul az Isten ígéjének hirdetésében. Azért itt csak három codexről adunk rövid ismertetést és mutatványokat és pedig egy XIV. századból és két XV. század elejéről származottól. Magától értetődik, hogy a beszédek korábban is származhattak, mert csak másolatuk készült az említett korban. Kettő a pozsonyi káptalan könyvtárában található, a harmadik a ferencziekénél.

1. A nevezett könyvtárban 65. szám alatt egy 1397-ben írt codex van, melyet bizonyos *Gregorius de Szemcz*³ másolt. A másoló

¹ M. Könyvszemle 1882. 392. ² i. m. 1883. 170.

³ Jpolyi Szemernek olvassa. Uj. M. Muzeum 1856. 182. 190. 1.

személyéről semmi bizonyosat sem mondhatunk. Valószínű, hogy a Pozsony közelében fekvő Szempecz községnek lelkésze volt; mert a többi közt «*de passione Domini*» cím alatt Krisztus Urunk kínszenvedésének történetét találjuk benne; ez a négy evangéliumból van kombinálva s magyarázatokkal ellátva, melyeket a szerző ezen szóval, «*nota*» vezet be. Exegetikus munka, de nem a szó szoros értelmében, mert nem versről-versre halad magyarázataival, hanem egyes részletek után. Célja volt tehát eszméket nyújtani a predikációhoz. Helyenkint, különösen a hol enantiophaniakat akar megoldani, a glossára is hivatkozik. Valószínű tehát, hogy valami plebános írta magának gyakorlati használatra. Még jobban meggyőző erről az a részlet, mely «*expositio canonis missae*» címet visel s melyben minden szó betűszerinti és mystikus értelmezést nyer. Ez is a falusi lelkésznek szükséges ismeretek szerzésére szolgáló eszköznek volt szánva.

A codexben található beszédek a következők: A 139. folion: «*De exaltatione S. Crucis*», jeligéje: «*Exaltavi signum humile*». Ezech. 22. A bevezetésben előadja, hogy kétféle fölmagasztaltatást különböztetünk meg, tudniillik Jézusnak fölfeszítése alkalmával és az utolsó ítélet napján. Nem szorítkozik azonban pusztán ezeknek fejtegetésére, habár célja a hallgatókat arról fölvilágosítani, hogy borzasztó volt Krisztus kínja, mikor fölfeszítettetett, de még borzasztóbb lesz azoknak sorsa, a kik a második fölmagasztaltatásnál, tudniillik az utolsó ítéletnél vádoltatni fognak a kereszt által. Fejtegeti szent Ágostonnak nézetét is, mért választotta Jézus épen a keresztet halálának eszközéül s miért nem mást, például a kardot; s ebből gyakorlati tanulságot von le a keresztvetés hasznára. Elmondja szent Ilonának vállalkozását templomépítésre és Heraclius császárnak esetét, midőn a visszaszerzett keresztet templomba akarta vinni; ezeket azért mondja el, hogy az ünnepnek eredetét és jelentőségét megmagyarázza. Mint látjuk, összetett beszéddel van dolgunk és pedig a javából, mert sokfélét hord össze.

A 141. folion akadunk szent Bertalanról szóló beszédre s utána egy másodikra ugyanezen szentről; egyik sem hosszú. Az elsőnek mottója: «*in novissimo die induar pelle mea*». (Jób.) Röviden elmondja az apostolnak kínhalálát s azután fejtegeti azt az igazságot, hogy a ki itt a földön elhagy mindent, a túlvilágon megtalálja a kárpótlást ezerszeresen. A másodiknak jeligéje: «*Audiví vocem unius aquilae volantis, per medium coeli, dicentis voce magna: ve,*

ve, ve omnibus habitantibus in terra, (Apoc.)» Az egész beszédnek tartalma a sas tulajdonságainak alkalmazása Jézusra és a «habitantibus» szónak a bűnösökre, kiknek szomorú végük lesz. Természetesen csupa allegorikai alkalmazás az egész beszéd. Nincs a sasnak olyan tulajdonsága, melynek megfelelő ne volna Krisztusban, a másik részletnél pedig az a fölfogás vezeti a szerzőt, hogy minden bűn a földiekhez való ragaszkodásban áll és abból ered. Azután következik szent Bernátnak több beszéde «de Coena Domini» és egy «de assumptione B. Mariae V.» Ezt követi a 167. lapon ugyancsak szent Bernátnak homiliája ezen textusról: «Stabat iuxta crucem Jesu Maria etc.». A 171. folion van egy beszéd «de annunciatione B. Mariae V.», melyben a fölvett mottónak: «Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus» egyes kitételeit fejtegeti homiletikus alakban. Megemlítendőnek tartjuk, hogy a többi között még «de dedicatione Ecclesiae» is ad egy beszédet e szavak fölött: «Domus mea domus orationis».

E codexből arról győződhetünk meg, hogy másolásának idejében is még tulnyomó volt a homiliák és összetett beszédek használata s a tulajdonképeni thematikus beszéd még csak kiválni kezdett embryójából.

A másik codex 1422-ik évben másoltatott bizonyos *Mistelbach Ulrik* által s található az említett könyvtárban 33. szám alatt. Ez már csupán predikációkat tartalmaz, de minden rend nélkül, mert egymás után következnek ünnep- és vasárnapi predikációk vegyesen. Úgy látszik, hogy különböző szerzőknek beszédeit szedte össze a másoló szükség szerint, vagy pedig izlését követve; de lehetséges az is, hogy valamely szónok kiváló alkalmakkor mondott beszédeknek gyűjteményét adja a codex; a minek valószínűsége ellen szól az a körülmény, hogy abban a korban a predikáció-írók csak cyklus predikációkat tettek közzé. Ezen gyűjteményből több részletet fogunk közölni, részint egész beszédeket, részint tervezeteket.

Az első beszéd címe: «*Sermo de corpore Christi Domini*», valószínűleg vagy Úrnapján, vagy nagycsütörtökön tartatott. Jeligeje: Accipite et comedite, hoc est corpus meum. Et cum biberet calicem, bibite, hic est enim sanguis meus. Matth. 26». Azután így kezd:

«Charissimi, hodierna die, quae nobis de bonitate et gratia Dei illuxit manifestat et prodit nobis perpetuam et maximam caritatem sanctissimi Dei, quam hodie omnibus fidelibus atque credentibus exhibuit,

quia corpus suum, quod Angelis est quidem intuentibus delectabilis pascua, hodie nobis creaturis indignis ponit in escam. Unde insinuat Augustinus: Angelorum panem manducat homo, Creator Angelorum factus est hostia, noster Deus ac Dominus pater familias fidelis, qui morte sua ordinat testamentum suum convocando amicos suos et quanto dilectior amicus, tanto melius est, quod sibi ordinat. Sic fidelis et pius amicus noster Christus amicis suis Apostolis, cum appropinquaret hora passionis, pie distribuit, quo nihil melius corpus suum et sanguinem et hanc fidelitatem hodie renovat per totam ecclesiam; gratiae itaque Domino Christo maximae memoriae commendantur. Volens a mundo recedere, novum praeceptum edidit, et novum statutum instituit, quod ut strictius observent in terra docuit discipulos; et hoc praeceptum praecepit, et novum statutum instituit. Inter omnia documenta, quibus Dominus mundum et homines docuit, et omnia praecepta, quae praecepit, et omnia statuta, quae instituit observari, hoc fuit ultimum, et hoc daret intelligere, ut eo minus deberet transgredi et maxime necessarium esse observari, quo magis quis (valószinűleg: quod niquis) observet et adimpleat, non habebit vitam aeternam, nec ibit in regnum coelorum, ut habet Joannes VI. 12. Jesus promisit nobis, quod vellet dare corpus suum nobis dicens: panis, quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita, et hodierna die adimplevit cum discipulis ita districte mandavit, ut quicumque salvari voluerit, sumat corpus et sanguinem eius iis praecipiendo dicens: Accipite et manducate etc. Et est ita, nam et sine hoc sacramento nullus potest habere vitam aeternam, nec intrare in regnum coelorum.

Ideo de illo praecepto nec non de corpore Christi multa sunt cognoscenda. Sed omissis omnibus aliis, breviter dicere propono, quae necessaria precipue quilibet christianus cognoscere debet. 1-o. Quoties in anno et qua hora quilibet teneatur sumere corpus Domini; quia aliqui saepius, aliqui rarius, aliqui rarissime solent communicare; 2-o. De qua causa Deus instituit, ut corpus et sanguinem suum sumas; 3-o. Quam utilitatem aut fructum consequaris, quum digne sumpsisti; 4-o. Quam infelicitatem vel ultionem vel damnum merentur, qui indigne sumpserint; 5-o. Quomodo se praeparare debet, qui digne et sancte accedere voluerit; 6-o. Quare dederit nobis corpus suum velatum et non in forma vera et manifesta.

1. Circa primum sciendum est, quod magistri aliqui et sancti doctores affirmant communicandum esse quotidie; dicunt quia corpus Domini est alimentum et cibus anime, per quam anima alitur et vivit. Et sicut corpus non potest vivere sine cibo, quo pascitur de necessitate se anima debet pasci cibo et potu spiritali sine quo non potest vivere. Apud Matth.: Non solo pane vivit homo. — Aliqui vero dixerunt non esse quotidie communicandum, ex fragilitate humana non posse se hominem praeparare ad tam magnum convivium, tum cavendum est, ne mortis

periculum istud convivium subripiat quia sine convivio ullus vivere potest. Joh. VI. Nisi manducaveritis panem filii hominis, non habebitis vitam in vobis. Plures tamen sunt, qui quotidie dicunt esse manducandum, sed faciat unus quisque, quod pie credit esse faciendum. Non enim litigant ad in vicem ut alter alteri se opposuit Zachaeus et ille centurio, cum alter eorum sc. Zachaeus gaudens in domum suam Christum accepit, qui gerit figuram illorum, quibus placet cum devotione quotidie communicare, et iste est cum sua devotione salvatus. Et alter, Centurio, dicit: Domine non sum dignus ut intres sub tectum meum, qui gerit figuram illorum, quibus placet ex humilitate abstinere; et hic etiam salvatus est cum sua humilitate. Audi tamen, quod Augustinus super hoc sentiat, dicit: Non quotidie communicantes nec laudo nec vitupero, omnibus tamen diebus sumas, hortor; sed de hoc dicit — itt azután elsorolja az áldozásra vonatkozó zsinati határozatokat.

2. Sciendum est, quod pluribus de causis Deus instituit, ut corpus eius sumamus; omissis aliis quasquam proponam. Prima est commemoratio passionis Christi, prout ipse Dominus ait. Luc. 22. hoc facite in meam commemorationem. Haec triplex est: prima est commemoratio amoris, quem ostendit nobis. Matth. 22. Joh. 20. Maiorem charitatem nemo habet etc. . . . Secunda liberationis, quia per passionem suam liberavit nos a servitute diaboli et corporis infirmi et mortis. Tertia est imitationis Christi ut, sc. imitemur Christi humilitatem et alias virtutes, quas ipse mandat nobis. Unde Paulus ad Galatas VI. Stigmata Domini Jesu Christi porto in corpore meo. Secunda causa est meritum fidei cum ipse dicit: Qui crediderit etc. Quia meritum fidei est et laus credere, quae non vides et maxime illud, quod est contra naturalem malitiam, ut homo abneget semet ipsum dum pronus credit, quae sibi velamine tecta sunt. — Idézi szent Ágoston «de utilitate credendi» című művét, azután bizonyítja, hogy Isten mindent tehet (Luk. 1. Job. Próféták mondásaiból, ember teremtéséből). Tehát hinni kell, hogy a mint a pap kimondja consecratio szavait, habár az összes érzékek mást tapasztalnak, Krisztus teste jelen van. Fölhossa szent Gergely legendáját a mosolygó asszonyról.

Tertia causa est, quod humana natura indiget, ut sumat corpus Domini in cibum, quia corrupta et debilitata est per abusum primi parentis — s minthogy a romlottság a tiltott gyümölcs evéséből származott, úgy most az erősség a kereszt gyümölcsének élvezetéből származik. — Quarta causa est, ne denegemus Domino domum suam. Joann. Et sui eum non receperunt Ego sto ad ostuam stb. — kimutatja, hogy a lélek az Isten háza s azért szent Ágoston szerint, a ki megtagadja az Úrnak a bebocsátást, annak ő is megtagadja egykoron a mennynek országába való belépést. — Quinta causa est, ne homo reputetur vita aeterna defraudari utilitate, maxima, inde Joh. VI. Amen, amen dico vobis, nisi quis manducaverit

etc. Cibus angelorum — kik látják az Istent, az ember eszi is, tehát biztosítva van egykori látásáról. Sap. XVI. Angelorum esca nutritivisti populum tuum etc. In illo convivio fercula et dona immutabilia et infinitae utilitatis conferuntur homini digne accedenti. Unde in Sap. VII. Venerunt mihi omnia bona etc.

Breviter autem tangam paucas utilitates sive fructus huius sacramenti, quos quilibet digne commimicāns percipit; sc. septem. Primus fructus est, quod homini sacramentum est medicamentum et sanatio animarum infirmarum. Peccatum enim infligit animae volnus grave, contra hoc sacramentum est medicamentum. — Szent Ágostont idézi. — Secundus fructus est, quod absolvit hominem a culpa et reatu debitae poenae vel ex toto, vel ex parte magna. — Megvilágítja ezt a borba kevert vízre való hivatkozással, mely az ember vérét megtisztítja. — Unde Ambrosius: Quotiescunque hoc sacramentum sumitur, peccata condonantur etc. Tertius fructus est, quod animam custodit a futuro malo, mitigat tentationes. — Több szentírási idézettel bizonyítja. — Quintus fructus est restitutio perditarum virium. Quomodo cibus restaurat, quae per famem consumpta sunt in corpore, ita cibus iste restaurat ea, quae per peccatum consumpta sunt in mente et impinguat animam, peccatis macilentam. Sextus fructus est huius sacramenti, quod est debilium corroboratio, quod possunt resistere tentationibus, quia sicut cibus carnis corroborat, sic panis iste cor hominis confirmat, ut possit resistere tentationibus, et malis cogitationibus et ardua virtutum ascendere, quod signatum est in verbis. Abrahae loquentis ad Angelos, vel ad ipsum Dominum Gen. V. 8. Ponas buccellam panis etc. Unde Augustinus de cibo Domini: non est iste panis, qui vadit in corpus sed animae vires in fundit, et quia mentem et cor confortat, ut possis malis resistere. Ideo consulit Augustinus; accede et dic, Domine debilis sum et contraectus, ut pane tuo corroborem et confirmer. Septimus fructus est in meliorem commutatio. Sicut enim panis comestio convertitur in carnem hominis comedentis, sic modo converso homo digne comedens hunc panem convertitur in membrum Christi. . .

Circa quartum modicum quid dicam. Licet sit manducatio huius cibi summe bona bonis, obest tamen maxime malis, relut vinum licet in se sit bonum et sanum sanis, tamen febricitantibus et infirmis obest et est nocivum. Sic corpus Christi bonum est et maxime bonum in bono homine efficit et alit, at magnum malum in malo homine, efficit, si homo est corruptus vitiorum, in anima movet vim, superbiam avaritiam et huius modi. Nam omnes, qui indigne corpus Christi sumunt, ruunt in septem pericula, valde nociva, quae pericula possunt esse signata per septem plagas nominatas in Apocalypsi de quibus lege in Apoc. 15. — Ezt azután kifejti és más szentírási idézetekkel támogatja. A befejezésben méltó áldozásra buzdítja hallgatóit.

Ezen beszéd mintája a scholastikus szerkezetű beszédnek, a miről meggyőző a sok fölosztás. Tartalmát illetőleg pedig, mint látható, szerzőjének tanultságáról tesz tanúbizonyságot, úgyannyira, hogy a mai szónok sem vallana szégyent, ha ezt elmondaná híveinek. Minden allegorizálástól menten használja föl az érveket s csak ott enged meg magának képletes értelmezést, a hol hasonlatot akar fölhozni az igazság megvilágítására. Persze sok anyagot ölel föl egyszerre s azért, habár hosszú a beszéd, a szónoki kitéréseknek, melyek helyén valók lennének, nem igen jut tér. Különösen az utolsó ponttal bánik el röviden; de úgy látszik ennek kifejtésére más alkalmat használt föl, mert a codexben mindjárt a második beszéd szól erről ezen jelige alatt: «Probet autem seipum homo, et sic de pane illo edat et de calice bibat». Cor. XI.

Ezután következik több predikáció «de adventu Domini». Az elsőnek mottója: «Prepara te in occursum Domini Dei tui Amos. IV». Ebből veszi azután a tárgyat: «In his verbis Propheta duo facit. Primo hortatur nos ad morum honestatem animam preparare; secundo indicat venientis dignitatem, cum addit: Domini Dei tui». Ezt fejtegeti és méltó előkészületre buzdítja hallgatóit. A második ezen jelige alatt: «Hora est iam de somno surgere Rom. VIII.» ugyanilyen tárgyú. A harmadik «ad te gentes venient ab extremis terrae. Izai. 15.» szavakról szól; a negyedik és ötödik «Deus ipse veniet et salvabit nos Is 32.» jelige alatt Jézus eljövetelének céljáról szól. E codexből megtudjuk azt is, hogy a karácsony vigiliáján is volt predikáció, vagy talán az éjféli mise előtt, mert egyik predikációnak címe: «In vigilia nativitatis Domini», ezen jeligével: «Videbitis gloriam Domini. Exod. 16». A karácsony napjára ezen szavak fölött található predikáció: «Beatus venter, qui te portavit. Luc. 6». A házasság szentségéről három beszédet találunk, melyek a vízkereszt utáni második vasárnapra vannak szánva, mert az első ezt a jeligét viseli homlokán: «Nuptiae factae sunt in Cana Galilaeae. Joh. 2». És a bevezetés ezeket mondja: «Quia in hodierno evangelio agitur de nuptiis, quae solent matrimonium confirmare, ideo de matrimonio dicere aliqua propono. Et licet multa ad hoc requirantur, ut quisquam volens matrimonium contrahere in ipso salvetur, tamen propter prolixitatem vitandam eam tantum tangam, quae siquis observaverit, absque dubio salvari poterit. Primo dicam de his, quae commendant matrimonium, secundo quomodo coniuges rite dent consensum. Tertio quomodo debeat in matrimonio saluta-

liter vivere». Ez a predikáció, úgy látszik, már a szepesi zsinat határozatai előtt foglalkozott azokkal, a miknek tanítását a nevezett zsinat a lelkészek szívére kötötte; ebből látható, hogy a zsinatok nem mindig hoztak új törvényeket, hanem határozataik inkább hanyagoknak szóló intelmeket és buzdításokat tartalmaztak. Azután következik még két predikáció a házasságról; az egyik «Solutus es ab uxore, noli quaerere uxorem Cor. 7», a másik «Praeterit figura et pulchritudo et substantia huius mundi, volo autem vos sine sollicitudine esse Cor. 7» jelisével.

A népszónoklatnak jeles példáját látjuk a nagybőjt első vasárnapjára írt predikációban, melyből a következő részletet közöljük. Jelige: «quum ieunasset quadraginta diebus et quadraginta noctibus, postea esuriit».

Dominus Jesus voluntarie venerat in hunc mundum et ideo conveniens erat, ut penurias huius mundi, frigus, estum ieunium et sitim sustineret, quia et sacra scriptura hoc dicit in verbis propositis. In quibus verbis duo nos docet: exemplum .sc. quid agere et quid credere debemus. Primo docet, quomodo agere debeamus. Et hoc ibi cum dicit: Cum ieunasset. Ergo cum ieunat, exemplum nobis dat ieunandi. Secundo quid credere debemus; specialiter tamen duo habemus credere de Christo: Deitatem et hoc, cum dicit: cum ieunasset etc. Et humanitatem ibi cum subdit: postea esuriit. Quum ieunavit quadraginta diebus et noctibus, hoc fuit signum Deitatis, quia hoc homo sine auxilio Dei facere non potuisset. Quia esuriit hoc fuit signum humanitatis. Et sic docemur, quid agere, quid credere debeamus. Et quia filius Dei non ieunavit causa sui, quia non indigebat, quum ipse Deus est, qui peccatum non fecit, sed causa nostri, sc. ut exemplum nobis daret; cuius doctrinam libenter sequi debemus et ieunare non solum a cibis sed von allen weltlichen und vergänglichlichen und gelustichlichen Dingen...

Primo dico debemus ieunare et alia bona facere secundum temporis opportunitatem, quia iustum et conveniens est, ut per quod homo cadit, per hoc resurgat et poeniteat Ita est de nobis, per quam peccamus, et oportet, quod per abstinentiam poeniteamus. Per immoderantiam protoparentum nostrarum sc. Ade et Eve extrusi sumus de hereditate nostra sc. paradiso, quo oportet si redire volumus, ut per temperantiam et abstinentiam redeamus.

Inter omnia mirabilia, quae modo in mundo contingunt, non videtur mihi ita mirabile esse, sicut illud, quod nunquam aliquis tabernarius vel gulosus recipit in cor suum et cogitat, quod nunquam possit intrare regnum coelorum, quia ex quo Deus sanctissimos, mundos et inamaculatos ab aliis peccatis sc. Adam et Evam, quos imprimis creaverat, eiecerat

de paradiso pro una offensa, quanto magis vos gulosos etc. Revera vos estis, quorum Deus venter est. Hoc dicitur de his, qui in dominicis quadragesimae ita saepe comedunt, vel in diebus ieiunii bibunt et similia his.

Secundo debemus ieiunare propter diaboli impietatem, quia diabolus nullis hominibus est tam opportunus, nec aliquos tam graviter oppugnat, prout illos, qui se ei per poenitentiam subtrahunt. Magnates aut qui vident, quod rustici ipsorum colunt agros, et vineas, domus tegunt, invitus aliquid mali eis in ferunt, quia quum volunt, possunt eos besthegen. Si autem vident, quod praedicti rustici inculta relinquunt praedicta, est signum, quod volunt ab eis recedere; tunc eos inpugnant et molestant. Sic facit diabolus, quam diu videt, quod tu agrum corporis tui colis, per fimum et foetorem luxuriae, superfluo cibo et potu nimio, somno et similibus, non impugnat, quia suus es, et quandocunque te vult habere cum corpore, et anima, hoc scit facere. Si autem videt, quod tu agrum praedictum corporis non colis per praedicta, subtrahis cibum et similia, statim inchoat tecum pugnare et te impugnet multis modis. Suppeciet enim per ea, per quae impugnavit filium Dei in deserto, sc. per gulositatem superbiam et cupiditatem.

Primum per gulositatem impugnat te triplici modo: in inchoatione, medio et in fine Quadragesimae... Secundo impugnat eos per avaritiam... Tertio impugnat eos per superbiam, quia facit eos bonisopibus quaerere vanam gloriam. Azután az összüőlők kísértésének történetéből levonja a kísértés módjait, valamint Jóbnak történetéből megadja az eszközöket, hogyan kell a bűnöktől óvakodni s az ellenkező jót gyakorolni. Befelezésül ilyen fogadalomra buzdítja: Nunquam manducabo carnes taurorum, quia humanus cibus et potus et gloria huius mundi nos non delectat, sed gloria coelestis. Ps. Satiabor cum apparuerit etc. Amen».

Mint látjuk, ez falusi nép előtt elmondott beszéd, a mint azt a hasonlatok és az egész szerkezet bizonyítja. A szerző németül mondta el és csak utóbb írta le mások használatára; legalább a közbeszótt német kifejezések erre engednek következtetni. De látjuk ebből azt is, hogy a szerző falusi plebános volt, a ki ismerte híveinek szokását és hajlamait. Célja volt első sorban a bőjtnek megtartására buzdítani hallgatóit, mert a végszavakat nem vehetjük általános értelemben, hanem csak a nagybőjtre vonatkoztatva.

A következő predikáció is népszerű és az elsőtől abban különbözik, hogy az akkori természetrajzból vesz példát s erre építi az egész beszédet. Hogy a predikációk ezen neméről is nyujtsunk élénk képet, ebből is ide iktatunk egy részletet:

Ecce nunc tempus acceptabile. II. Cor. 6. Apud antiquos quocunque mense aliquibus diebus erant nundinae, in quibus mercatores convene-

rant causa mercationis et illos dies pronunciabant, preco enim ad locum aminentem ascendebant, et clamabat voce alta, per quot dies debebant nundinae durare. Ita in christianitate est quoddam tempus sanctae quadragesimae ad hoc institutum, ut nunc celebrentur nundinae spirituales et fideles christiani ut boni mercatores sibi comparent virtutes et premia, et propter hoc Paulus Apostolus tamquam preco sanctissimi iudicis hoc tempus nobis nunciat dicens: Ecce nunc etc... In quo versu tria facit, nam mentes excitat, horam designat, tempus commendat. Primum cum dicit: ecce; secundum cum addit: nunc; tertium cum infert tempus acceptabile.

Admittamus, quod hoc tempus est bonum commendabile, quia in hoc tempore Deus gratiose largietur virtutes et premia. Ideo hoc tempus singulariter homines christiani debent observare. Ut autem melius sciamus illud tempus observare, debemus notare, quomodo quattuor magna animalia custodiunt tempus, sicut dicit Dominus per Jeremiam VIII. Milvus cognovit in coelo tempus suum, turtur et hirundo etc. Ista animalia quattuor docent omnes peccatores, quomodo a peccatis debeant redire et custodire hoc tempus sacrum, quia omne peccatum quattuor modis committitur: delectatione, consensu, verbo et opere. Et ideo a peccati delectatione debemus redire ad carnis castigationem. A peccato consensus debemus redire ad Dei dilectionem, a peccato vocis debemus redire ad sanctam orationem, a peccato operis ad piam exercitationem. De primis duobus volo nunc dicere, de aliis duobus dicitur in sermone sequenti.

Primo ergo hoc sacro tempore a peccatis delectationis debemus redire ad carnis castigationem. Hoc docet nos ciconia, de qua S. Ambrosius in hexaemero dicit, quod hieme appropinquante, ad calidiores regiones digrediat. In quo autem digressu comites sunt cornices que ipsas praecedunt, et quum ciconiis ducatum praebentes contra aves eis in festantes verheribus se exponunt. Sed tempore veris ciconia revertitur, veris et nuncia, et in suo adventu praedicat novitatem temporis. Ehhez hasonlítja a gyönyört kereső embert, mert ez is kellemesebb meleg éghajlatra megy — quae regio est longinqua, quia multum hominem elongat a Deo, et est calida, quia suis delectationibus hominem accendit. In hoc digressu praecesserunt nos cornices, i. e. malae cogitationes, quia saepe cogitavimus, quas delectationes et voluptates carnis ageremus et teneremus. — Ezt bővebben részletezi.

Secundo debemus redire a peccato consensus ad Dei dilectionem. Etiam hoc docet nos turtur, de quo scribit Isidorus VII.: Turtur tempore hiemis in concavies se abscondit et tempore veris exit. Ita si fuit hiems h. e. si caritas in aliquo ex nobis refriguit et si abscondimus nos ita, quum nos fuimus ingrati in oculis Dei: nunc in vere spirituali sc. tempore quadragesimae debemus exire, et ad Dei dilectionem redire. Et

hoc docet nos turtur, de quo scribitur, quod tempore hiemis abplumatur et tempore veris pennas resumit, et quia amisso pari alterius complacentiam non quaerit... Homo hoc tempore quadragesimae debet resumere Dei dilectionem, pennae enim Dei dilectionem significant. Nam sicut pennae carnem tegunt, sic caritas omnem culpam animae tegit Sap. X. Aug. VII. l. confers. Azután folytatja az összehasonlítást a tetszésre alkalmazva, hogy t. i. az embernek is pusztán egyhez, az Istenhez, kell ragaszkodnia.

A következő predikációban hasonlóképen kifejti a két másik pontot. Pünkösd utáni 24. vasárnapra szóló predikáció ezen mottóval bír: «Domine filia mea modo defuncta est etc. Matth. 9». De a beszéd nem igen tartja magát a jeligéhez. A bevezetésben mondja: «Legimus Dominum fecisse manu sua sex miracula: ad tactum suae corporeae manus lepra curatur, coecitas fugatur, auditus reparatur, lingua muti resolvitur, discipulus pene submersus erigitur, filia principis a morte suscitatur». Azután allegorice értelmezi az ember lelkéről e csodákat. Ezután következnek erkölcsstani beszédek és a hét szentségről. Az első szól «de superbia, avaritia, luxuria et invidia». A Dániel próféta által látott négy szörnyeteghez hasonlítja: «Nota de quattuor peccatis, quae devastant totum mundum in Daniele VII. Et ipse Daniel vidit quattuor animalia». Egyenként összehasonlítja a nevezett bűnökkel. A «sermo de septem peccatis mortalibus» következő jeligéből indul ki: «Qui vicerit dabo ei sedem mecum in trono meo sicut et ego vici et sedeo cum patre meo in trono eius. Apoc. IV.» s mondja, minthogy a bűn valami szellemi, azért sokan nem ismerik, már pedig a győzelemhez az ellenségnek látása szükséges. Azért megismerteti az ellenséget a hét főbűnt, szembe állítva az ellenkező erényekkel, melyek győzelemhez segítik az embert.

A hét szentséget tárgyaló beszéd kiindulva Krisztusnak tanítványaihoz intézett szavaiból: «Curate infirmos, qui sunt in illa. Luc. X.» a szentségeket hét orvossághoz hasonlítja, az apostolokat orvosokhoz. A mennybemenetel ünnepére írt predikációnak mottója: «Ascendit Deus iubilatione Ps.» és tárgyát a következőleg összegezi a szerző a bevezetésben. «Ascendit potenter, quia propria virtute, nullo egens auxilio; non enim indiguit scala etc... Secundo dico, quod Christus hodie decenter et honorifice ascendit. Seregek fogadták: Ádám, Seth, Henoch, Ábrahám és a patriarchák, próféták, jámbor királyok, bírák, papok, Machabeus Judas stb. — Tertio ascendit

utiliter, per ipsum enim nobis via ad coelum est ostensa. et porta coeli reserata». Ezen fölöstás emlékeztet Michael de Hungaria tizenharmadik beszédjére, mely a föltámadásról szól. Pünkösöd napján tartott beszédben arról szól, hogyan kell a Szentlélek eljövetelére elkészülni. «Repleti sunt omnes Spiritu Sancto. Act. Ap. II. Primo dicam, quid in nobis inveniet obedientiam et puritatem, quia et illum invenit in apostolis, et propter hoc repleti sunt Spiritu Sancto. Nam cum Dominus praecepisset eis, ne discederent, donec recepis sent Spiritum Sanctum, non discesserunt etc. Secundum quod debet in nobis invenire est mentis humilitas, quia humilitas est quasi canalis vel aquae ductus, per quem influit Spiritus Sancti gratia in corda humilium... Tertio vult in nobis invenire cordis et corporis puritatem... Quartum requirit in nobis et vult invenire orationis et devotionis assiduitatem». Ezen beszéd úgy fölöstását, mint földolgozását illetőleg manapság is a jó beszédek közt foglalhatna helyet. Szentháromság napján fejtegeti azon jótéteményeket, melyekért a három isteni személyt dicsőítenünk kell, azért veszi a doxológiát jeligéül.

Szent Vítus, Modestus es Crescentia ünnepén a három szentet a tüzes kemenczébe vetett három ifjúval hasonlítja össze s azért jeligéül kiszakítja e mondást: «Nunc hi tres, qui cum uno laudabant Deum. Dan. III.» Ez jellemző a középkori szónokokra nézve, mert általános szokás volt a szentírás helyeit ilyen önkénynyel alkalmazni, minden tekintet nélkül az értelemre és összefüggésre. A bevezetésben ezután mondja: «Hoc potest de tribus sanctis, sc. Vito, Modesto et Crescentia dici propter tria, in quibus conformati sunt hi tres sancti illis pueris. Primo divina sapientia, secundo in fidei constantia, tertio iucunda passionis tolerantia. Ilyen panegirikus beszédek-nél persze az ily erőszakos összehasonlítások menthetők, mert nehéz valami különöset mondani. Szent Mátyás apostolról mondott beszéd érdekességet nyer egyrészt nagyon trivialis bevezetésénél fogva, másrészt azért, mert a szerző nagyon könnyen túltette magát azon nehézségen, mit mondjon az ünnepelt szentről, mert nem róla beszél, hanem a többi apostolokat dicsőíti. A jelige: «Domine ostende, quem elegeris ex his duobus. Act. Ap.», mely után így kezdi: «Petrus et alii Apostoli fecerunt, sicut modo faciunt mercatores, qui cum volunt emere equum vel pannum, petunt consilium aperito, qui in talibus perfectus est. Et quia Deus cognoscebat, quis duorum electorum sc. Mathiae et Josephi, melior esset in officio Apostolatus, ideo consilium petierunt ab ipso, dicentes: Domine etc. In verbis

praemissis laudandi sunt Apostoli... Primo quia elegerunt consilium Dei requirendo, ibi: ostende. Secundo Deo electionem attribuendo, ibi: quem elegeris. Tertio quia utiliter bonos et sapientes postulando, quod tangit ibi: ex his duobus unum, quia uterque bonus et sapiens erat». Ezen erőszakolt fölosztásból is következtethető, hogy a beszéd csak általánosságok körül forog.

Mégis a legjellemzőbb a középkori szónokok eljárására nézve a fekete vasárnapra szánt predikáció. Ebben jeligéül veszi a napi evangelium ezen szavait: «Tulerunt lapides, ut iacerent in eum, Jesus autem se abscondit. Joan. VIII.» s ezen szóba «se abscondit» kapaszkodva azt fejtegeti, hogy az ember előtt rejtve van a jövő s azért gondoskodjék lelkéről, mert minden pillanatban utólérheti a halál.

Minta-predikációnak mondható, mely «de petitione» fölirattal bír s valószínűleg husvét utáni ötödik vasárnapon mondott el, mert a jelige ezen napi szakaszból van merítve: «Petite et accipietis Joh. 16.» Három részre osztja a tárgyat: «In verbis istis Dominus tria facit. Primo hortatur nos ad petendum. Secundo nos de exauditione certificat. Tertio quid sit petendum specificat, cum subinfert: ut gaudium vestrum sit plenum». A dedicatiora írt beszéd világot vett arra, hogy már abban a korban is a templomkerülők azzal a kifogással éltek, hogy Istent mindenütt lehet imádni, mert mindenütt jelen van. A szónok azért már jeligéül is olyan idézetet választ, mely bizonyítja, hogy Isten bizonyos helyeken különösen van jelen s azokat megszenteli: «Ecce Dominus est in loco isto et ego nesciebam. Gen. 28». Azután így vezeti be a beszédet: «Hodie peregimus ecclesiae huius anniversarium eius dedicationis diem, quare materialis haec structura ad Deum ibidem adorandum est elevata, ut preces fidelium habeant efficaciam». Itt fölveti azt a kérdést, nincs-e Isten mindenütt jelen? Megengedi, hogy mindenütt jelen van, de különböző módon; mert három módon lehet jelen az Isten valahol: creando propitiando sacramentis, mirabiliter per sacrificium. Ezt egyenként fejtegeti és buzdítja a hailgókat buzgó templomlátogatásra. Ezen predikáció után következik: «thema sermonis» cím alatt rövid utasítás predikáció készítésére ezen példával: «Egressus Jesus perambulabat Jericho». Luc. 19. Ezt követi három szentbeszéd boldogságos Szűzről, t. i. egy kisasszony napjára (Beatam me dicent etc. Luc. I. jeligével) és kettő Nagyboldogasszony ünnepe (Maria optimam partem elegit, quae non aufertur ab ea, Luc. X. és Stetit regina a dextristuis Ps. jeligékkal).

A virágvasárnapi predikáció a zsidóknak üdvkiáltásából (Benedictus, qui venit. Matth. 21.) indul ki és fejtegeti «honoratur Deus in peccatoribus conversis in carnis maceratione, in bonorum operum exercitatione in laudibus». Az ezt követő nagycsütörtöki beszéd már elvontabb tárgyról szól és subtilisabb módon, mintha literatusok előtt tartatott volna. A Miatyánknak negyedik kérését veszi mottóul: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Matth. 6.» S azután auctoritással kezdi: «Boetius de consolatione dicit: non solum quod ante oculos est sufficiat intueri, sed rerum exitus. (Persze Boetius szavainak más értelme van, ha a többi szöveggel összefüggésben olvassuk, mint a minőben itt a szónok veszi, de itt is korának divatját követi.) Ebből kiindulva fejtegeti: «Primo corpus Christi est res velata et tam subtilis, quia sub specie panis et vini ab oculis corporalibus occultatur, immo ab omnibus humanis sensibus non percipitur. Secundo corpus Christi desideratur, quia est imago mirabilis naturae, quae sub specie panis sumitur». «De sepultura Domini» fölrírású predikáció nagypénteken tartatott e jelisével: «Obmutui et humiliatus sum et silui a bonis et dolor meus renovatus est. Ps.» Krisztusnak *négy* utolsó szavát veszi alapul s ezekhez négyféle buzdítást fűz javulásra és bűnbánatra. Kenetteljes és megindító a szónok fejtegetése. Található még a codexben «De resurrectione Domini», «de cruce» szentbeszéd. Azután «de elemosyna» írt beszédben ezeket fejtegeti: «Nota quattuor, quae debet homo cogitare cum pauper petit ab eo elemosynam: Primo quis petit. — Secundo, quod Deus petit. Tertio ad quid petit (mutuandum, centuplum reddit.) Quarto quod ipse habet petere a Deo magna, quia quotidie septem valde tu magna dicis» (t. i. az Úr imádságában). Mindenszentek napjára a nyolcz boldogságot magyarázza homiletice. Szent András ünnepén e szavakból kiindulva: «Venite post me, faciam vos fieri pisces hominum; at illi relictis omnibus secuti sunt eum. Matth. 5.» a különböző meghívásokról beszél s az apostolok viselkedéséből levonja a tanulságot, hogyan kell ezen meghívást követni.

Azután következnek szentbeszéddek a többi apostolokról és egyéb ünnepekről; ezekből kettőt közlünk és pedig egyet szent Pál fordulásáról, mert ennek tárgya különbözik a többi apostolokról mondottakétól és Gyertyaszentelő Boldogasszony napjára szólót, hogy egy ünnepi predikációról is bemutathassunk mintát.

Sermo de conversione S. Pauli.

Saule, Saule, quid me persequeris. Act. Ap. IX.

In praemissis verbis tria notantur: Primo Christi humilitas ibi: Saule, Saule, quia non dedignatur persecutorem alloqui et nominare et causam persecutionis quaerere, quia dicit: quid feci tibi, quid demerui. — Secundo Christi et ecclesiae unitas ibi: persequeris, sc. meos, in quibus me persequeris Luc. X. Qui vos spernit me spernit et Zach. II. Qui tetigit vos, tangit pupillam oculi mei. Tertio persecutionis crudelitas ibi: persequeris. Et nota, quia persecutio fit omnibus modis: corde sc. odiendo, ore blasphemando, opere malefaciendo. Unde dicit Dominus Pauli: quid me persequeris corde, qui cor meum dedi in cruce pro te, cur ore, qui felle et aceto potatus pro te, cur opere, qui manus meas habui in cruce perforatas et extensas pro te, per manus enim opera significantur. Dicit ergo, quid me persequeris corde odiendo; Unde Ps. Quia odio habuerunt me gratis. Ore blasphemando, sic de ipso dicit. Eph. I. Qui prius blasphemus et persecutor contumeliosus. Opere malefaciendo fidelibus, ut dicitur de eo. Act. IX. Paulus, adhuc spirans minarum et caedis in discipulos Domini etc.

Nota: Dominus fecit Saulo sicut auceps, qui capit volucrem silvestrem et facit eam domesticam, ut alias aves capiat per eam. Sic Dominus domesticavit Saulum, qui fuit Silvestris per multas tribulationes. Unde dicitur in Act. Per multas tribulationes oportet nos intrare regnum Dei. Unde Dominus omnes persecutores capit per eum. Ideo Dominus convertit Saulum, licet esset magnus peccator, et sapiens, et nobilis, et exemplum haberent peccatores et sapientes, ut convertantur et non desperent de misericordia Dei.

Nota: tamen sunt, quae faciunt homines desperare; longitudo peccatorum ut latronis multitudo, ut Mariae Magdalenae, magnitudo ut Pauli. Et nota, quod tunc dixit Dominus Paulo, dicit modo cui libet peccatori, Quid me persequeris peccator, cum in peccatis mortalibus existens persequitur Deum, implicatur primo his, quae sunt in ecclesia militante, secundo his, quae sunt in ecclesia triumphante, tertio in angelis Dei. Et quia in his, quae sunt in ecclesia militante peccator Deum offendit, dicit Zach. II. Qui tetigit vos, tangit pupillam oculi mei; quia ecce levabo manum super eos et erunt preda his, qui servierunt sibi. Ergo si ita est o peccator, totiens oculum Dei invasisti, quotiens suos offendisti.

Sed forte dicis, nunquam inieci manus meas in aliquem, nec unquam rem abstuli. Rogo, si aliquando aliquem, percussisti, sc. detrahendo, imminuendo, mentiendo, imminuendo, periurium faciendo pro re proximi tui. Ezech. 24. Plaga flagelli livorem facit, plaga verbo linguae comminuet ossa. Unde Jeremias 9. Vulnerans lingua dolum locuta

est in ore tuo pacem fecisti Eccli. Amico pacem loquitur et occulte punit ei insidias. Quotiens ergo hoc fecisti, totiens pupillam Dei tetigisti. Unde et David iniuriam nunciis suis factam ab Amon filio Naab rege filiorum Ammon ut proprias vindicavit et reputavit 2. Reg. 10. Ideo sequitur in dicto Zachariae: et levabo manum meam super eos sc. ad percutiendum. Et nota quanto manus altius levatur, tanto durius percutitur, v. 6. Et adhuc manus eius extenta, per manum Dei intelligitur iudicium damnationis extremae. — Unde manum tuam longe fac a me, sc. iudicium damnationis. Illud cum quo percutitur est irrevocabile, cum dicat Matth. 25.: Ite maledicti etc. Tunc ibunt hi in supplicium aeternum etc. Et hoc est hoc subditur in auctoritate Zachariae: Et erunt preda his, sc. demonibus. Dicit ergo: quid me persequeris in his, qui sunt in ecclesia militante.

Secundo persequitur peccator Deum in sanctis, qui regnant in ecclesia triumphante, culpa enim peccatoris differtur proemium sanctorum, quia ad hoc abiicitur resurrectio corporis. Si enim omnes unanimiter convertuntur, dilatio post ponetur, unde propter hanc molestiam eis illatam ipsi sancti quasi vindictam expetunt. Apoc. 6. Vidi sub altari Dei. — Glossa: Altare Dei Christus est — vidi sub altari Dei animas interfectorum propter verbum Dei, — glossa: sc. praeceptum, quod impleverunt — at testimonium, quod habebant et clamabant voce magna — glossa sc. magno desiderio, — magna voce clamabant — glossa: desiderabant maius gaudium et consortium sanctorum, et iustitiam Dei consequantur in damnatione impiorum dicentium: usquequo Domine sustinebis sc. sanctitatem amans et verus in promissis non vindicas faciendo discretionem bonorum et vindicas inferendo poenas sanguinem de his, qui habitant in terris, sc. in terrenis desideriis qui nondum agunt poenitentiam, differunt proemium ipsorum. Sequitur: — Et datae sunt illis singulae stolae sc. primum eissolis animis et dictum est eis etc. Unde patet, quod proemium iustorum differtur propter malos; dicit ergo: quid me persequeris.

Tertio persequitur peccator in angelis suis Jesum, cum quantum in se est, in hoc offendit Angelos, quia non convertitur. Nam angeli aliquod gaudium de sua conversione habent, quo sic carent. Dum enim peccator convertitur, gaudium est angelis Dei, ut dicitur Luc. 7. et I. Reg. 4. legitur: Dixit Samuel Saulo: Cum egressus fueris urbem sc. sanctam civitatem, extra quam es, cum diu in peccatis mortalibus obvium habebis gregem propter hanc, sc. multitudinem angelorum, qui prophetizant ipsi animae, quia eis futura praedicant de poenis inferni et proemiis coeli, et cum eis psalterium et cythara et timpanum et tybia et diversa musica instrumenta pinguntur, diversitas gaudiorum, quae hinc de conversione numeros, ipsosque prophetizantes sc. gaudentes dicit expositor.

Item gaudent in exitu ipsius animae de corpore, et sicut susci piunt eam in ecclesiam militantem, ita suscipiunt in ecclesiam triumphantem gaudentes. Unde Apoc. 19. Gaudeamus et exaltemus et demus gloriam Deo, quia veniunt nuptiae agni, et uxor eius sc. sancta anima, quae est, uxor filii praeparavit se per contritionem, confessionem, satisfactionem et datum est ei ut cooperiatur bysso splendido sc. nihil aliud restat, nisi vestiatur corpore incorruptionis; corpore, dico, splendet sicut sol, quia iusti fulgebunt sicut sol. Ad quem nos perducatur etc. Amen.

Első tekintetre is látható, hogy a beszéd nem ilyen alakban mondatott el, hiszen a «nota» «glossa» szavak a szónokhoz vannak intézve; különben is a szentírásból vett szavak csak említve vannak s hallgatag utalást tartalmaznak, hogy a szónok azokat kifejtse. Ezen beszéd tehát csak az eszmemenetet és az anyagot jelölte meg, melyet ezen napi predikációban fejtegetni lehet. A szentírás alkalmazásának módján persze itt sem szabad megütköznünk, mert a kor divatjával állunk szemben.

A következő beszéd a Boldogságos Szűzről szól, de erkölcsi célzattal csak úgy, mint az előbbi.

De purificatione Mariae.

Oblatus est, quia ipse voluit et peccata nostra ipse portavit. Isai. 12.

Notandum quod Christus in quadruplici templo est oblatus. Primo in templo virginali, et hoc per angelum cum dixit: Ecce concipies etc. — Secundo fuit oblatus a matre in templo materiali, sicut hodie agitur, unde dicitur: cum inducerent puerum Jesum parentes eius etc. Tertio obtulit seipsum voluntarie in ara crucis propter redemptionem generis humani. — Quarto offertur quotidie sacramentaliter per sacerdotum suorum missarum celebrationem. — Quinto offertur animae sanctae de hoc exilio exeunti in templo coelesti, ut illam suscipiat, deducat, et coronet, quia in eo est omnis laboris quies, plenum gaudium, famis vera refectio. Quid autem dicitur per Psalm: Satiabor cum apparerit gloria tua.

Unde nota, quod Beata Virgo hodie venit ad templum cum magna largitate, quia obtulit filium suum primogenitum. Sicut enim gallina, postquam meduxit pullos de testa, producit eos ad lucem, sic fecit Beata Virgo cum produxit hodie in lucem lumen totius mundi ad illuminationem omnium gentium. Portavit enim hodie potentiora, excellentiora, nobiliora, maiora, dulciora, pulchrioraque, quam habere potuerunt angeli in coelo et homines in terra. Nota, cum aliqua larga domina vadit ad ecclesiam, pauperes sedentes ad fores ecclesiae elevant oculos, clamant voce, extendunt manus, ut sua largitate eorum inopiam suppleat. Sic ergo hodie

ad matrem oculos extollamus, osaperiamus, manus extendamus, ut nos suo dulcissimo nato consoletur ac reficiat. Ipsa enim est illa porta speciosa templi, ad quam ponebatur quidam claudus ac mendicus, qui ibi sanatus fuit. Accedamus ergo et nos claudi, et mendici ad speciosam portam templi sc. Beatam Mariam, ut ipsius gratiam in veniamus; item ipsa est probatica piscina, in qua infirmi sanabuntur. Sed ibi tantum unus sanabatur, in ista autem omnes, quotquot ad eam perveniunt, salvi fiunt.

Nota est de illa porta, quae dicebatur speciosa, propter ea hoc nomen sortita est, quia Alexander Hircanus eam speciali ornamento decoravit; ibidem etiam posuit Herodes aquilam auream. Erat etiam haec porta virorum mundorum atrium. Moraliter autem porta ista speciosa est Beata Virgo Maria, unde de ea canitur: Vidi speciosam sicut columbam. Sicut enim porta erat ornata aquila aurea, ita ipsa hodie portavit in manibus suis aquilam sc. filium suum Jesum Cristum. Sicut enim aquila dominatur aliis avibus et altius omnibus volat, sic ipse Christus dignior est et potentior omnibus hominibus et volat super omnes choros angelorum et sanctior est et sedet ad dextram patris. Solent etiam fieri venatores cum avibus et tunc in manibus portantur. Sic ipsa in agro huius mundi ad venandum cum aquila venatica venit ut animas peccatorum caperet, quas diabolus conabatur auferre, et ut ovem perditam inveniret et humeris suis imponeret et ad gregem sanctorum in patriam reportaret. Roga ergo istam venatricem, ut aquila sua te peccatorem capiat, ne avis infernalis unguis suis te rapiat et in aeternam poenam te perducatur. Clamemus ad ipsum sicut in eius cantico dicitur: Ad te clamamus exules filii Evae etc. Item ipsa est mulier, quae petivit a vicinis vasa vacua, et omnia oleo replevit. Sic ipsa a nobis petit vasa cordis nostri, quae sunt vacua ab operibus virtuosius, ut ea repleat sua pietate et misericordia. Unde tibi dicitur propter ea, sies coecus attuli tibi lumen meum; si es infirmus, medicinam; si es pauper, divitias; si esuriens, panem, si in vinculis, liberationem. Unde Ambrosius: Si febribus aestuas, Christus est fons, si morbum curare desideras, medicus est, si mortem metuis vita est, si tenebras fugis, lux est, si auxilio, virtus est, si cibo, panis est. Dicitur in exemplo.

Quia tamen duo homines Christum illa die digne susceperunt sc. Simeon et Anna, et hoc multum debet terrere peccatores; quia si inter tot homines, qui convenerant ad templum in die solemni, tantum duo iusti susceperunt sc. Simeon et Anna, cum tamen matrem et puerum oculis corporeis vident, quid erit de peccatoribus, cum Simeon fuit sanctus et plenus Spiritu Sancto. In hoc datur intelligi, quod Maria non dat puerum suum peccatoribus, sed tantum bonis et iustis. Unde quicunque volunt, ut Maria det eis filium suum, oportet, quod sint prouti Simeon et Anna. Simeon enim audiens moerorem Christi, significat illos, qui

audiunt moerorem Christi et vocem flebilem et clamorem, quem cum lacrimis emisit dicens: Pater dimitte etc. Sic omnes, qui volunt Christum suscipere debent rancores dimittere; fumus enim expellit hospitem de domibus; sic fumus rancoris et inimicitiae non permittit Christum quiescere in hospitio cordis tui. — Secundo recepit illum Anna, quae interpretatur donans vel donatio, et significat illos, qui libenter dant propter Mariam et filium eius elemosynam vel orationes vel ieiunia.

Maria facit more pauperum donationes, quae cum mendicant, pueros ponunt vel portant eos in pectore et petunt ut carentiae et inopiae subiiciatur. Sic facit, filium hodie portans Maria in pectore suo, petens a quolibet veram compunctionem cordis, devotas orationes et cetera opera virtuosa. Si enim ei repleveris manum unam replebit tibi ambas. Et si repleveris gremium, ipsa tibi replebit cor tuum, dando tibi Patrem et Filium et Spiritum Sanctum dicens tibi illud. Gen. Accipe puerum istum et nutri eum magnum, et dabo tibi mercedem.

Notandum est quidem, postquam Simeon accepit puerum in manibus, dixit: Nunc dimittis Domine etc. Prius enim non desiderabat mori, nisi videret Christum in manibus et bracchiis eum tangeret et amplecteretur; hoc est contra illos, qui non cupiunt communicare, dum sani sunt, sed se indignos reddunt, quia a peccatis cessare nolunt, et etiam si mori debent, non cupiunt videre salutare Dei. Propterea contigit eos videre supplicium inferni et daemones horribiles aeternae puniendos, a quo nos Deus misericors liberet per Jesum etc. Amen.

Ezen beszédből is láthatjuk, hogy alig volt predikáció, melynek erkölcsi tárgya ne lett volna. Ez különben is összetett beszéd, mert a bevezetés egészen más tárgyú beszédre enged átmenetet s látjuk, hogy panegirikus hangba csap át s ebből ismét a moralizálásba. Gondolhatjuk, hogyha a szentek és az Úr ünnepein önkénytelenül térnek át a szónokok az erkölcsi oktatásra és buzdításra, mennyivel inkább történt ez vasárnapi szentbeszédekben. Képzeltető, hogy a falusi lelkészek még részletesebben mélyedtek híveik bűneinek ostromozásába. Föltűnő, hogy mindenik beszédnek legalább némileg tárgya a bűnbánat. Ez is a kornak signaturája; lehetetlen, hogy ezen körülmény és azon vezeklések között, melyekről a történelem tesz tanúságot, összefüggést ne lássunk. A vezeklés eszméje az egész középkort áthatotta s úgy az életben, mint a predikációban ez volt a középpont. Napjainkban a konferenciázás, mely gyakorlati eredményeiben és filozófiai elveiben akarja bemutatni a kereszténységnek üdvre vezető voltát divatos azért, mert a kor gyakorlati hasznát keres s az emberek okoskodni szeretnek. A középkori predi-

kációk is az ő bűnbánati buzdításaikkal a kor igényeihez és szelleméhez alkalmazkodtak, vagy jobban mondva annak voltak szüleményei.

Pergbachl Fabri János beszédei.

Előre bocsátjuk, hogy a címmel nem akarunk semmiféle apodiktikus állítást kockáztatni. Ugyanis a pozsonyi ferenczrendű zárda tartományi könyvtárában található egy codex, mely Pergbachl-nak nevét viseli. Tartalma három részből áll: 1. collatio; 2. predikáció; 3. moralis tractatus; az első kettő ugyanazon kéznek vonásait árulja el, míg a harmadik elüt s ez alatt ugyanazon írással áll: Joannes Fabri de Pergbachl Anno Domini 1444. Deo gratias. — Ebből csak az tudjuk bizonyosan, hogy ez a rész származik Pergbachltól, a nélkül, hogy a többi tőle megtagadnunk kellene. Mert az első két rész gót írással van másolva, tehát közhasználatra volt szánva, míg a harmadik inkább a magánhasználatot tartja szem előtt s azért nincsen kolostori írással lejegyezve. Hogy magánhasználatra volt szánva, valószínűbbé lesz az által, hogy legnagyobb részét gyónótükör foglalja el. Az írás különbségéből tehát nem lehet egész határozottsággal állítani, hogy a két első részt más írta. — Ez különben ránk nézve nem bír fontossággal, mert elég azt tudnunk, hogy a pozsonyi zárdából származik legalább a másolat, ha nem is az eredeti s így helyet foglalhat a magyarországi predikáció történetében.

A második rész zárószavában ezeket olvassuk: «Cuius ope gratiaque singulari consummata est pericoparum epistolarum dominicalium explanatio, quam ad amicorum instantiam sic in unum compegi volumen». Ebből megtudjuk, hogy a beszédek a vasárnapi leckéket magyarázzák, de csak a pünkösdi ünnepkörre terjednek ki. Habár azonban a szentírási szakaszokat értelmezik, még sem pusztán homiliák, hanem összetett beszédek, mert eltekintve attól, hogy a bevezetések önálló beszédek valamely erényről, a tárgyalásban is egy-egy igazság nyer földolgozást s mondhatnók, hogy majdnem ötletszerűen, mert nehéz a többi részszel való összefüggését megtalálni. Majd értelmez, majd oktat, a mint éppen alkalom kínálkozik az eszmetársulás révén. Egységet ne keressünk bennük, mert mint a homiliában ilyen lehetetlen, de még a rendszert is kell nélkülöznünk, mert még a homiliai rendet sem követik. Sok

anyagot ölelnek föl, a miből terjedelmes voltuk is kimagyarázható. Ebben az alakban aligha mondtak el, inkább forrásul szolgáltak, a mint egynémelyiknek befejezetlen volta és más predikációkra való utalás bizonyít, valamint némely fejtegetésnek iskolai jellege Némelyik buzditással vagy jókívánattal fejeztetik be ugyan, legtöbb azonban a megelőző vagy következő beszédre, vagy pedig valamely theologiai munkára utalja az olvasót s mintegy közepén szakítja meg a beszéd fonalát, a mint azt a közlendő mintán is látni fogjuk.

Ákárki a szerzője ezen gyűjteménynek, sok tudással rendelkezik ugyan, de szónoki képesség nélkül s tehetetlenül áll a nagy anyaggal szemben, melynek sem egyöntetű alakot, sem életet adni nem tud; szelleme az iskola békóit nem bírja lerázni. A mondtak föltüntetésére szolgáljon itt a következő mutatóvány:

Tertia dominica post octavam Pentecostes.

Humiliamini sub potenti manu Dei etc. Petr. II-a.

Quare scriptura tam frequenter nos ad humilitatem admoneat, causam potest homo videre, si istius virtutis nobilitatem necessitatem et excellentiam considerat. Ipsa autem humilitas ut dicit August. est fundamentum sapientiae, radix bonitatis, ordo morum, lux decorum, gradus honorum, h. e. illa gratio-rior ad conspectum, illa utilior ad meritum, illa securior ad proemium aeternum. Nam Salvator nos eam a se specialiter monet discere cum dicit: Discite a me, quia mitis sum et humilis corde; quod tractans Augustinus de virtutibus: dum dicit discite, inquit, a me, non mundum fabricare, non in ipso mundo mirabilia facere, sed quia mitis sum et humilis corde, magnus esse vis, a minimo incipe, cogitans magnam fabricam facere celsitudinis, de fundamento prius cogites humilitatis; et quanto quisque vult ponere maius aedificium, tanto altius fodit fundamentum. Et Chrysostomus dicit: Praecipiens Dominus suas leges ab humilitate incipit, et ipsius mandatum primum ponit dicens: invenietis requiem animabus vestris. Hoc enim maximum et primum, quia per hoc non solum quis aliis utilis, sed et seipsum requiescere facit et in praesenti tribulatione et in futuro perpetuo regno gaudebit.

Quomodo autem quis posset ad veram humilitatem pervenire, satis breviter docet B. Bernardus sermone «demissis a labore» dicens: Ad exercitium humilitatis cuicumque possunt prodesse sanctus amor utilitatis, ut conquaerat homo, in quibus ei videtur locus quidam miseriae; item assiduitas subiectionis, ut semper velit esse cum aliquo, quem revereatur et timeat, ut discat frangere suam voluntatem, sic etiam si virgula erecta

est et in altum recte elevatur, frequenter autem inclinata deprimitur. Item comparatio iustioris, ut homo semper attendat eum, in quo est gratia, quae sibi deest. Item assidua meditatio propriae vilitatis et conditionis suae, qui etenim proprios defectus corporis et animae considerat, quomodo infletur, quomodo superbiat, cum sit tam fragilis et vilis, quomodo ergo non humiliaverit, cum aspexerit humilem mundum, spernit sc. omne simile et ideo se recte humiliat sub manu potenti Dei ut ipsum exaltet in die visitationis iusta et districta, seu iudicio, sicut in praesenti epistola dicitur, de qua pauca dicenda sunt.

Pro gratia dicas: Ave Maria.

Humiliamini... et imperium in saecula saeculorum Amen.

In hac epistola B. Petrus docet omnes generaliter, quomodo se habere debeant ad proximos, Deum et seipsum et etiam adversarium, et ideo postquam hortatus est omnes, tam maiores quam minores ad humilitatem cordis et operis, quia Deus superbis resistit, sicut patet in superbis angelis, quos deiecit de coelo et primos parentes, quos expulit de paradiso Gen. 3. et superbis, quos hic facit cadere in mundo, sicut in Ps. dicitur, ibi ceciderunt, qui operantur iniquitatem, humilibus autem spiritu et voluntate dat gratiam ad vincendum mundum, hostem carnalem et ad medelam contra diabolum, et tandem ad fruendum eo. Superbum sc. humiliat, humilem autem suscipit gratia; et quum ita contingit superbis et humilibus, ergo primo humiliamini corde et corpore sub potenti manu Dei, sub potentia et dominio Dei potenti, sc. exaltare humiles et humiliare superbos sicut Luc. 1-o. dicitur: deposuit potentes de sede et exaltavit humiles, ut vos sc. merito humilitatis exaltet in tempore visitationis suae, in die iudicii, quando in virga visitabit iniquitates vitae vestrae. Dico omnem vestram sollicitudinem, quam de vestra promotione et exaltatione habetis, vel sollicitudinem et timorem vos sollicitantem, si vos superbos humiliari contingit. Nam ipse fecit pusillum et magnum, et aequaliter est ipsi cura de omnibus. Ideo dicit August: conquiescite in eum, non enim est tam crudelis, ut te abiiciat et te cadere permittat, sicut in Ps. dicitur: Jacta cogitatum tuum in Deo, et ipse te enutriet. Glossa Cassiodori: Salubre consilium iactare curam in Domino, quia qui nutrit curam seculi consumitur, sed si cura in Domino iactatur, tunc nutritur iustitia. Jacta ergo in Dominum curam tuam tamquam in portum, quia non dabit metum fluctuantem iusto.

Est autem triplex sollicitudo sc. prudentiae spiritualis et ista est laudabilis I. ad Cor. 8. Qui sine uxore est... Domino. Alia est sollicitudo prudentiae temporalis et ista est tolerabilis, de qua Luc. 10. Martha sollicita es etc. August de verbis Domine, quum dicit «circa multa es occupata», si homo curet, quae instant et aliquando non potest, quacritur quod deest, patet quod adest spendium muneris nostri, si Martha suffi-

ceret, adiutorium sororis non posceret. Alia est sollicitudo avaritiae et curiositatis, et ista est reprehensibilis sicut Salvator dicit Matth. 6. Dico vobis ne solliciti sitis animae vestrae, quid manducabitis neque corpori etc. Ita tamen, quod nullus omittat facere, quod in re est, nam hoc esset tentare Deum, sed sic, quod quilibet credat se posse assequi omne bonum per virtutem Dei. Unde super praemissa verba dicit s. August: Nolite solliciti esse etc., non dicit hoc, ut istos non procurent, quum necessitas est, unde honeste potuerint, sed ut non ista intueantur et propter ista faciant, quidquid in evangelica praedicatione facere iubentur. Quia autem debemus nos habere ad nos ipsos, ne dicamus, si Deus habet curam pro nobis, ergo lente vivamus, quia providebit; ideo subdit, sobrii estote, sobrietatis enim est, multum vitare, praecipue in victu. Eccl. 31. Sanitas autem animae et corporis sobrius spiritus. Et ibidem 32-o. Propter crapulam multi perierunt, qui autem abstinens est adiciet vitam.

Sobrii ergo estote omnes, desideria campescendo, quae militant adversus animam. I. Petr. 3-o et vigilate per sobrietatem. Vigilate inquam tamquam obsessi ad vestram custodiam, vel vigilate inquam i. e. diligenter a peccatis cavete, quia adversarius vester diabolus, qui sc. adversatur vobis cogitationibus, affectionibus, propter malitiam et astutiam tamquam leo rugiens circuit quaerens quem devoret per nequitiam, per mortalem culpam, rugitu enim exterret, concentu decipit, de vora ationis actu interimit, sicut Job dicit: Petransiit terram et perlustravit eam. Super quod Postilla: Per transitum Satanae calliditas eius ostenditur ad complorandum, quos decipere posset sicut I-a. Petri dicitur: Adversarius vester diabolus circuit et convenienter intelligitur per circumeuntem calliditas, callidorum enim est aliud praetendere et aliud intendere. Et secundum id, quod in suo opere demonstrat, exit ab externis, dum opus exterius non concordat cum voluntate, sicut tamen est in bonis hominibus, qui a medio virtutis non exeunt, ut recte callidi cavere dicantur, sicut in Ps. 11-o. dicitur: In semita impiorum ambulant. Glossa in cupiditate rerum corporalium, qui septem dierum repetitionem volunt et ideo non perveniunt in octavum metrum, et licet diabolus ergo cunctos, tam bonos, quam malos, nitatur studio suae calliditatis, tamen in nobis malis et terrena magis diligentibus consequitur effectum suae calliditatis. Ideo resistite fortes in fide, constantes, et in fide firmati, caritateque armati sufficientes eritis ad resistendum. Et quae victoria contra eum habeatur, sic I-a. Joan. 4-o dicitur: Haec est victoria, quae vincit mundum, fides vestra. Et Jacobi: Resistite fortes diabolo, et fugiet a vobis.

Sciendum tamen est, quod diabolus comparatur leoni propter superbiam, unde de eo dicitur in Job: Est rex super omnes filios super-

biae. Item propter astutiam ut in Ps. Insidiatur in abscondite, quasi leo in spelunca sua. Item propter crudelitatem. Jerem. 6-o. Crudelis est. Item propter fortitudinem et potentiam. Job. 1-o. Non est potestas super terram, quae ei posset comparari. Resistite ergo scientes, sc. ad meam consolationem eandem passionem, i. e. insultum, quem patimini a mundo, a carne et a daemone. 1-o. Omnes tribulari debent, sed et consolari potest, quia et ipse resistit, ita et nos et pro resistentia tali indigemus divina assistentia. 2-o. Deus autem omnis gratiae est dator secundum illud Jacobi: Omne donum optimum etc. Omnes gratiae tam gratis datae, quam quae gratum faciunt et etiam gratiae confirmantes et perficientes. 3-o. Perfectos, qui novit vos tam interius quam exterius praecipue per fidem i. e. in Christo Jesu v. per Christum Jesum, quia per eius nomen et evangelium, institutionem et eius miraculosam operationem, venit in aeternam suam gloriam habendam et possidendam. Ipse inquam vobis modicum passis tam intensive quam extensive I. Cor. 4-o. Momentaneum et leve est tribulationis nostrae supramodum in sublimitatem aeternam gloriae pondus; operatur in nobis, confirmabit patientiam conferendo in tam modica poena temporali, quae iuste modica dicitur, quam expectamus, perficiet ergo gratiam dando et adaugendo, quae est perfectio cordis et confirmabit patientiam conferendo, quod est firmitas mentis. Unde Luc. In patientia vestra possidebitis animas vestras. Solidabitque timorem humanum auferendo, qui est dissolutio cordis et bene hic ista tria adiungit. Nam in pugna carnis homo delectatione deficit, in pugna daemonis vacillat, in pugna mundi timore dissolvitur. Contra defectum indiget perfectione, contra vacillationem confirmatione et contra timorem solidari. Perfici inquam in isto, ad quod naturae infirmitas non sufficit. Et Christus se voluit confirmari in naturali fragilitate et consolidari post fortem resistentiam, sicut Deutor. 8. dicitur: Postquam afflixit te, corrobora-
vit ad extremum impetum, etiam ipsi tali ac tanta gloria sit et imperium, i. e. imperiosa potestas in saecula continua saeculorum, i. e. in aeternum. Amen i. e. fiat et hoc, sicut est.

Dubitarum primo, si Deus hanc terram gubernat, quare in mundo eveniunt bonis mala et malis bona, de quibus propheta Jer. exclamat: quare via impiorum prosperatur et bene est omnibus, qui praevaricantur et nunquam arguuntur. Et sic Habacuc propheta: quare non respiciis servos iniquos inique agentes et tales impios, iustorum devoratores. Respondetur: quia divina prudentia sic ordinat, quod bonis mala veniunt ad ipsorum probationem, sicut Job. Unde glossa ait, quam allegat magister in 10-o. Distinctione 14-a: Flagella contingunt, ut per patientiam merita augeantur ut Job, vel ad custodiam virtutum, ne superbia tententur, sicut Paulus in praedicando 2-a. Cor. vel ad corripienda peccata ut Maria lepra Num. 2-o. vel ad gloriam Dei, ut de coeco nato Joh. 9-o.

Unde etiam aliae utilitates proveniunt hominibus ex adversitatibus: Primo homines a somno pigritiae excitantur, quasi igne accenso in domo. Unde Augustinus: Ideo primum iusti in ecclesia ut pressi clament et clamantes exaudiantur et glorificentur, Secundo, quia homines bonos perficere faciunt, unde in Ps. Cum invocarem, exaudivit me Deus iustitiae meae et in tribulatione dilatasti mihi. Glossa: Ab angustiis iustitiae in latitudinem gaudii duxisti me, quod gaudium est de pura conscientia de spe vitae aeternae, sicut dicit Apostolus ad Rom. 4-o. Gaudemus in tribulatione, scientes, quod tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio autem spem, spes autem non confundit, quia caritas diffusa est in cordibus nostris per Spiritum S., qui datus est vobis. Haec dilatatio cordium angustias pellit ac vi Spiritus S. intus recreamur, et si extra affligimur; haec Glossa.

Tertio, quia per occasionem adversitates in eis augment conatum I-a. ad Cor. Fidelis Deus, qui non permittet vos tentari supra illud, quod potestis etc. Quarto, quia per has a peccatis purgantur, Eccl. Vasa figuli probat fornax et iustos imminens tribulatio. Quinto remittit poenam pro peccatis debitam. Lucae: Dimittite et dimittetur vobis. Sexto mitigat-carnis tentationes sicut in vitis patrum legitur quidam a tentatione carnis et occasionibus peccatorum sic ieiunio moderari potuit, et dum alter a proposito convicium in faciem diceret, tum quaesitus respondet, se libentius mori, quam fornicari. Sunt aliae multae utilitates flagellorum, de quibus dixi in sermonibus evangeliorum dominicae 3-ae post pascha et latius. Hoc enim fit ad meritum, unde Tobiae 12-o. quia acceptus eras Domino, necessarium erat, ut tentatio probaret te.

Secundo dices: quare tunc non omnes iusti tales adversitates patiuntur? Respondetur secundum Boetium in «de consolatione»: Quia Deus alios adversitatibus tangit, ut plus patientia animi per usum et exercitationem conformentur ac alias boni testentur apud Deum et homines. Non sic permittit tribulari, quia scit eos infirmos et in adversitatibus non posse stare, unde concludit praecitatus: itaque sapiens dispensator ei, quem debiliorem facere possent, adversitates, non concedit laborare patientia. Sed de hoc quidem exclamat propheta Jerem.: Quare mali prosperantur; videtur, quod hoc est ab ordinae divinae providentiae, quae semper bonum intendit. Ex hoc, quod Deus dat malis aliquando prospera, revocantur a malo, considerantes circa se divina beneficia, sicut de quodam luxurioso et avarissimo, cum continuo plus et plus ditaretur et tandem considerans Dei patientiam exclamat: «Vicisti me Domine dono tuae munificentiae; et saeculo et omnibus propter Dominum libere renunciavit. Item dato, quod in malis perseverent adhuc Deus elicit inde bona, ut sic ad punctum suae damnationis et declarationis divinae iustitiae hac via perveniat, sicut subdit propheta ibidem:

Congrega eos quasi gregem ad victimam et sanctifica eos in via occisionis. Item quandoque contingit, quod haec bona, quae malis eveniunt, et quae per suum laborem ac alias iniuste acquirunt, postea veniunt ad manus iustas et proveniunt ad profectum bonorum. Ita dicitur Job. 26-o. ubi loquitur de inopia avaritiae: Si computaverit terram argentum et lutum praeparaverit, vestimenta praeparabit quidem, sed iustus vestietur illis, et argentum innocens dividet. Hoc enim stulti non considerantes inducunt, quod Deus non habeat curam de istis inferioribus, neque ea consideret secundum illud Job 22-o. In cardinibus coeli ambulat, facta mea non considerat. Hoc dicitur in persona eorum, sicut Ezechiel nono: Dereliquit Dominus terram, Dominus non videt. Quia in terra enim multi sunt defectus et inordinatus, ideo dixerunt ista inferiora divinae curae et providentiae non subiacere, necesse regi a Deo, non per universales leges, quibus ipse per se gubernat. Ex hoc etiam cadunt in gravissima peccata carnis, imo ad haeresim, quod non sit vita post istam et poena malorum et gloria aeterna bonorum; vel si hoc credunt, tunc valde debiliter, unde vellent perpetuo esse hic esse in deliciis pro aeterna felicitate beatorum.

Sed de isto obiicit: quare impius devorat et subiicit iustiores se? Respondetur: quia etiam hoc est ab ordine divinae providentiae, quae hoc ideo ordinat ad maius bonum. Ideo dicit Boetius: Quibusdam permissum est ius puniendi, ut pro externis bonis et malis esset tale supplicium, et sic Deus non sinit hoc esse inordinatum, imo ordinat hoc vel ad bonum exercitium bonorum in bono, vel ad supplicium malorum. Jurgia sinit inter malos, inde enim ducit eorum conversionem, aliquando etiam ex patientia bonorum mali fiunt boni. Item de damnatione reorum dicitur, etiam hoc fit a divina providentia sicut Apost. dicit Rom. 9. Deus suscitavit vasa, aliqua in honorem, aliqua autem in contumeliam. Bene dispensavit Dominus, ut nec omnis damnaretur nec omnis liberaretur, latet quid pro isto per iustitiam Dei debetur. Si vero illa habentur lateret, quid gratia largiretur, quia procul dubio quantum pertinet ad originale peccatum, omnes pares erant, sed quos voluit, decrevit liberandos. Item Apost. 2-a. ad Timoth. 2-o. ostendit per quandam similitudinem, quare sunt aliqui reprobi, dicens: In magna domo non solum sunt vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia sc. mali et sicut vasa lignea et fictilia valent, ut purgentur, aurea et argentea sicut mali prosunt ad profectum bonorum. Unde super isto Ps.: Dum superbit impius intenditur pauper, dicit Glossa: Ex istis patet, quod mira prudentia Dei de malis operatur comparisonem. Namque peccantes boni magno studio bonae spei, attendunt ad vitae emendationem, et ideo expedit bonis, ut aliqui mali sint.

Sed quare, si Deus curam habet de rebus permittit plures malos,

quam bonos? Respondetur: Quia hoc non est a Deo effectum, quod plures sint mali, quam boni in mundo, imo hoc est a libertate arbitrii deficiente, sc. quia liberum arbitrium, de se est sufficiens ad cadendum in peccatum non autem ad perficiendum sine gratia. Nam ex ipsa comparatione originalis culpae trahitur ad cadendum, et si de se habet homo quod cadat per peccatum, non habet, quod exurgat et in bono proficiat sine gratia Dei iustificante. Sic in Ps. dicitur: homo est vadens et non rediens, et ideo maior est multitudo malorum quam bonorum, quia de se habent, qui sunt mali, et non habent de se, qui sunt boni et electi.

Sed quare plures damnantur? Respondetur: Quia hoc est de ordine iustitiae Dei, sicut homo, si haberet plures filios, qui propria perversitate ab eo recedunt, et suo adversario adhaerent, nequaquam iniustum esset, quod ipsos incarceraret. Sic in proposito de damnatis. Unde August. in «de agone christiana»: Omnis creatura velit nolit uni Deo et Domino subiecta est, et subdit: omnes providentiae divinae subiacent, sed alii obediunt tamquam filii et faciunt, quod bonum est, alii vero ligantur tamquam servi, et fit de illis, quod iustum est. Et ita et omnipotens Deus Dominus universae creaturae ea, quae fecit valde bona sicut scriptum est Genesi primo, sic ea ordinat, ut de bonis et de malis beneficiat, quod enim iuste fit bene fit, sicut gloriam bono et iuste poenas paravit impio; et de bonis et de malis bene facit Deus, quum omnia iuste facit.

Secundo dubitatur utrum sicut de hominibus Deus habeat curam ita etiam de omnibus aliis creaturis? Respondetur: in primo Deutor. 39. Duplex est cura divinae providentiae: una est generalis, qua omnes res pro tempore suo debito producit ad esse et producta conservat in suo esse secundum determinationem suae divinae voluntatis. Et hoc modo verum est illud Sap: Nec est alius, quam tu Domine, cui cura est de omnibus. Et ibidem: Aequaliter est ei cura de omnibus. Alia est cura specialis providentiae, quam habet specialiter de rationali creatura, secundum quam erudit ipsam dando ei leges et praecepta, et quibus modis, quomodo debeant vivere praescripsit et praemia proposuit. Et hanc curam non habet de irrationalibus vel aliis creaturis et hoc modo loquitur Apost. I-a. Cor. 9-o.: Numquid de bobus cura est Deo; quasi dicat: non talis, sicut iam dictum est. Unde dicit ibidem glossa: Non de bobus cura est Deo, ut de eis in lege praecipiat quomodo vivant, non pro bobus hoc dat propter nos, tamen ut qui altari serviunt participent et nutriantur.

Sed forte quis dicit, quid est tunc ultra, quod Hieronymus scribit super Habacuc: Prout pisces maris, satias homines et reptilia sine duce. Absurdum est inquit ad hoc deducere Dei maiestatem, ut sciat per momenta singula, quot pulices nascuntur, quotque moriuntur. Quanta pulicum et muscarum sit multitudo, quotve pisces natent in aquis, et

similia. Non simus tam fatui adutores Dei, ut dum providentiam eius etiam ad ima, detrudimus in nos ipsos iniuriosi simus eandem providentiam rationalium et irrationalium dicentes. Respondetur secundum magistrum ut supra, quod hoc non dicit Jeronimus, quod Deus non habeat providentiam omnium existentium rerum, unde ibidem praemittit, sicut in hominibus etiam per singulas res curat Dei providentia, sic et in animalibus generalem quandam dispositionem et ordinem cursumque rerum intelligere possumus, quomodo nascatur piscium multitudo et vivat in aquis et quomodo reptilia et quadrupedia oriantur in terra et quibus alantur cibis; et tunc subdit: coecum absurdum esse, etiam nominaliter dicit, ut sciat per momenta singula, et negat, quod Deus habeat successivam et alternatam scientiam et curam vel particulatim nunc humilior nunc altior sicut nos colligimus per varia momenta ea, quae nobis deficiunt propter nostram imperfectionem et inexperience. Unde patet, quod Deus optime scit, quanta sit multitudo pulicum et muscarum et quot nascentur, quotve moriantur, sed non scit hoc successive per varia momenta temporum, neque de eis sic curat ac providet praemeditatione successiva imo simul et semper scit omnia, qui solem suum facit oriri omnibus et pluviam dat. Ast neque etiam ita scit, ut eandem habeat providentiam de irrationalibus, sicut de rationalibus, quibus et praecepta dedit et angelos ad custodiam delegavit. Unde ad Rom. 11-o. Ex ipso et per ipsum sunt omnia, ars quaedam omnipotentis atque sapientis Dei plena omni ratione omnium et omnes unum in ea sunt, ipsa unum de uno, in quo unum uniuntur omnia Deus qui fecit per ipsam et ideo cum decedant et secedant tempora, non discedit aliquid, ut succedit scire vel nescire Dei. Non enim, quae creatura sunt, sed potius ideo facta sunt, quia mutabiliter sciuntur a Deo. Et clarius sacer iste Psalmista: Lingua mea calamus scribae velociter scribentis. Glossa: Non unum post aliud, sed omnia sunt in uno verbo aeterno, Pater disposuit et simul et mutabiliter quoad se et sine successione aut tali interruptione Deus habet curam de rebus mutabilibus.

Dubitatur, ex quo Deus est omnipotens, an possit facere creaturam aut alicui dare, qui haberet curam et gubernationem sui ipsius solus et non Deus? Respondetur: Quod non sicut non potest facere, quin conservetur, et dependeat a Deo alias statim caderet in nihilum. Si enim creatura solum gubernaretur ad se tunc nec dependeret a creatore Deo; nec ex hoc debet Deus iudicari, quod non sit omnipotens, sicut neque ex hoc quod non potest peccare vel aequalem sibi alium Deum facere vel creaturam facere sibi aequalem, qui non dicit in Deo impotentiam, sed magis potentiam. Unde sicut derogaret divinae potentiae, qui diceret aliquam creaturam esse a se ipsa, ita derogat sapientiae et bonitati, qui dicit creaturam sufficientem ad regendum sui esse. Unde quia creatura

non seipsam regere sine Deo, non est de impotentia Dei, sed est de impotentia creaturae, quae tantam virtutem et potentiam seu robur non potest capere, quia suae naturae repugnat.

Secundum dubium, quare B. Petrus dum de tentationibus diaboli loquitur, praemisit de humilitate? Respondetur: Quia ipsa est maximum, quod facit diabolo resistere et ipsum fugere. Etiam in vitis patrum legitur, dum quidam a Deo humilis coram obsesso a daemone staret et ipse sibi alapam dedisset, ipse autem etiam aliam maxillam praeberet diabolo clamans, quod tantam humilitatem ferre non potuisset, reliquit obsessum. Facit etiam humilitas triumphare contra mundum et carnem propriam. Sicut David quando discalceatus lusit in organo in cithara pro quo impropereat eum Michol uxor eius 2-a. Reg. 6-o. Vere enim humilis semper seipsum irridet et vilia sibi irrogari desiderat, sciens sibi ex hoc apud Deum gloriam et honorem ut dicit Gregorius: Tanto enim in oculis Dei fit gloriosior, quanto in oculis Dei supremi gaudio vero humilis cum vilia ab aliis fuerint oblata, sumit. Unde quia verus humilis non vult humilis, sed vilis semper reputari, ideo opprobria, detractioes, convicia, irrisiones, vituperia, conculcationes, oppressiones imo conspuitiones quam grata munera suscipit. Et gratos thesauros custodit, sciens, quanto saccus eius escis fuerit repletus in die iudicii inventus, tanto gloriis et laudibus et honoribus a Deo extolletur. Ita Joannes de Monte fertur fecisse, qui nocte orationibus vacabat, de die se stultum simulabat, ut irrideatur, et fimo et terra obrueretur, imo irrisiones petiit, ut plus irrideatur. Humilitas etiam triumphare facit contra carnem, quia facit gaudentem in tentationibus et adversitatibus, quomodo in deliciis. Act. 4-o. Ibant Apostoli etc. Felix est hoc palatium, cui sapit hic cibus, sicut Apostolis. Ad Rom. 12-o. Benedicite persequentibus vos, hoc est maledicentibus, sicut dicitur Matth. 4. Sicut fecit David erga Semei 2-o. Reg.: Dimittite eum etc. In quibus David vere humilis in sputis et blasphemiiis non terram, de manibus Semei nec lapides, sed aurum et gemmas pretiosas recepit virtute humilitatis.

Operatur etiam alias multas utilitates, quibus homo custoditur in corpore et anima a periculis. Nam sicut alta deiiciuntur faciliter vel per fulmina et tempestates, per impetum venti per inundationem aquarum, vel incendia, infima per oppositum. Ita humilitas, quae in imo est, facit securum a fulmine plagae, irae Dei, qui humiliat sicut vulneratum superbum et contra impetus tentationum et flatus, qui sedens in umbra ab aestu carnalium et secularium desiderationum in securitate ad turbinem et ad pluviam. Facit securum ab inundationibus, quia non fluctuat in humanis et mundanis labilibus, sed in fundo fundata stat immobiliter sive superbiae venti impellant. Ipsa etiam facit securum in vitae pereuntis tribulationibus ne per impatientiam cadat. Eccl. 2-o. In igne probatur

aurum et argentum et homines acceptabiles in camino humiliationis. Item facit securum in die iudicii, unde August: Qui non tumet vento superbiae, non crepabitur in igne gehennae, sicut vasa fictilia crepant, in quibus aër est inclusus.

Sed adhuc dubitatur, quibus modis circuit diabolus et quibus viis et ad quid ut devoret? — Respondentur: Quod si quis diligenter considerat, quod quid circa nos agit diabolus, hoc facit animo vincendi nos sive circumeat insidiando, sive explorando sive etiam aliquo bono fraudando. Hoc facit, ut tandem decipiat et nos suffodiat et virtutes subtrahat et ad peccata deiiciat vel cogitatione vel delectatione vel consensu, quia his tribus modis tentat secundum Gregorium Homilia 6-a. Tentat enim nunc per blanda et delectabilia ut draco, nunc per aspera et adversa ut leo. Multis etiam aliis modis circuit et dirigit acies vitiorum contra acies virtutum tam ipsius intellectus quam voluntatis, ut eas expellat et destruat et ut paucis agam sequendo divum Wilhelmum 3-o. libro de virtutibus et vitiis: Vitium, quo tentat intellectum est curiositas, quae est libido sciendi aut cognoscendi inutilia, non quorum cognitio vel operatur vel adiuvat ad virtutem. Ideo dicit Bernardus in sermone quodam: Nihil est in homine cui curiositas prosit, sed nociva et periculosa semper, quia quod requirat ex se malis adhaerere et sic obest ad salutem aeternam sicut apparet in istis, qui secreta, quae homo per naturam scire non potest, scire conantur et futurorum contingentium eventus, et ideo observant dies, menses, hirundines et ex his prophetant de futuris ubertatibus, sterilitatibus, pluviis, occultis thesauris, vita aut morte hominum. Per hanc etiam observant sortes, carmina, arbores, in quibus falsa et contra fidem miscentur, aut ignota verba, in quibus diabolus tamquam in suis sigillis honoratur nescienter: Ideo se talibus miscet praesertim apud foeminas credulas. Quamvis enim omnes homines natura scire desiderant, non tamen ex se omnia inutilia scire naturaliter appetunt, sed ex vitio curiositatis ad scienda innumerabilia prostituuntur, sicut non omnes viri ab hominibus mulieribus tentantur, naturaliter tamen, si hoc fiat ex libidine et corruptione spirituali. Diabolus ergo, ut foedet et maculet intellectum, quo Deum et credenda cognoscimus, quantum potest curiosos facit.

Secundum vitium est tarditas ad credendum veritatem necessariam ad salutem, de quo Luc.: O stulti et tardi corde ad credendum. Et Zacharias ob hoc mutus factus est Lucas. 1-o. Hoc vitio pugnat in sermonibus, ne credatur praedicationi, ut qui vendere vel emere extra necessitatem in festo sic violare sabbatum, ludere ad taxillos, mortale peccatum vel cum soluta fornicare, aut iniustam mensuram dare, aut ad peccatum seducere pro eo, quia iam venerit in consuetudinem.

Tertium vitium est brevitās ad credendum, de quo Eccles. 19-o.: Qui cito credit, levis est corde, sicut dominus Iosephi nimis credulus

fuit, quamvis uxor contra Joseph diabolo procurante, maritus misit eum in carcerem innocenter. Gen. 39-o.: Qui ergo cito credit sc. omni spiritui, levis est corde, vel malum de proximo ex factis vel mimis, indifferentibus, quae possunt bene vel male fieri, quod est origo multorum peccatorum sc. detractio, maledictionis, suspicionis, loquacitatis, contemptus proximorum et similium.

Quartum vitium est dubietas, qua quidam semper haesitant. Ita quidam sunt tam arctae conscientiae, quam suadet diabolus, ut quantumcunque crebro et diligenter eadem peccata in confessione iterent, tamen semper dubitant, an sint bene confessi. Ita quidam nulli credunt, sicut alii omnibus credunt, nec advertunt res nec homines, sed sufficit eis ad credendum auduisse. Et ideo statim aliis dicunt et affirmant. In hoc peccato peccavit Moyses 12. Num: Num de petra possumus educere aquas.

Quintum vitium est suspiciositas, quod in aliquibus ita invaluit, quod duos simul colloquentes nunquam vident, nisi de se mali aliqua loqui. Similiter aspicientes eos notant, quod in eos aliquid mali considerent, vel propter malum intueantur. Et hoc est vitium pessimum, exordiumstrarum divisionum, imo mortis seminarium instigante diabolo, cui talia placent, quia fuit homicida ab initio Joh. 8. Et ex hoc saepe opinio pertinax in multis de malo fratris ut ipsius bonis, de proximo, de quo semel mala opinati sunt, de eodem semel bonum suadere non possunt unquam pro futuro. Isti non considerant, quod est suspicio levjs ex levibus signis, quando multa de bono et pauca de malo suspicantur, et haec si condemnat de malo, est grave peccatum secundum Jeremiam. Alia probabilis vel multa signa mali et pauca boni, et si non est firma, summa, veniale est peccatum. Alia est violenta, quando multa signa mali, et talis suspicio non est peccatum.

Sextum vitium circa virtutem nostram intellectualem est spiritus blasphemiae, qui est scaturigo ita abominabilium cogitationum et adeo horribilium adeoque molestarum, quod in particulari dicendae non sunt, et circa fidem et personam Christi, circa eius opera, circa B. Virginem et sanctos, circa sacramentum Eucharistiae et alia sacramenta, ut fidem tollat et minuatur, ut in perfidiam ducat ad indevotionem, ad desperationem trahat, ut patet in praecedente sermone, et si hoc non posset, tamen iubet et conatur. Talis enim ipsius tentatio est gravis poena fidelibus et quasi martyrium, quod quidam potius sustinere vellent.

Septimum vitium est ignorantia eorum, quae sunt necessaria ad salutem et consequenter negligentia sciendi vel addiscendi, quae est culpa voluntatis. Scit enim bene, quod ignorans ignorabitur. Cor. 13. Ideo totis conatibus suadet praelatis, ut sint negligentes ad docendum et exhortandum et inferiores ad audiendum. Sicut hoc deducit vs. 5-o. 8. sermo quomodo etiam diabolus omnia septem vitia capitalia persuadeat, deducit

pulchre Gregorius 31-o. moralium, quae ibi vide, quomodo superbia dicit se omnibus praeferendam et alios despiciendos, sic luxuria dicit, quare alias creasset Deus masculum et feminam ab initio, si voluptas proseguenda non esset, et sic de aliis.

Temesvári Pelbárt.

Ezen név ismeretes úgy a belföldi, mint a külföldi hitszónokok előtt s még ismeretesebb volt azon korban, melyben viselője működött. E névhez nemcsak a magyarországi szónoklat terén fűzzük fogalmainkat a fejlődés fokáról, hanem a magyarországi tudományosság oly képviselőjének nevét is, a ki versenyre kelt a külfölddel és tekintélyt biztosított magának minden rendű és rangú egyéniségek előtt. Sajnos, hogy élete folyásáról kevés adattal szolgálnak a kútforrások s műveiből is csak sejtelmet meríthetünk annak egyes mozzanatairól. Csak annyit tudunk biztosan, hogy munkásságban aligha volt párja, a miről a fönmaradt művek eléggé tanúskodnak. Születése idejéről semmit sem tudunk, helyére is csak a fölvett névből következtethetünk, de azt is csak egy külföldi adat nyomán. Mert a középkorban nemcsak születési helyükről neveztek el az emberek, hanem azon helyről is, melyen életüknek nagy részét töltötték, kiváltképen akkor, ha ezen helyhez fűződött kiváló működésüknek emléke. Pelbártól azonban tudjuk, hogy atyja Temesvárott lakott, mert a krakkói egyetem 1458-iki anyakönyvében találjuk a magyarok közt Pelbartus Ladislai de Themeswar néven említve. Ebből megtudjuk tehát azt is, hogy atyját Lászlónak hívták s hogy az említett egyetemen végezte tanulmányait és pedig olyan sikerrel, hogy öt év mulva, 1463-ban a «liber promotionum» szerint december 17-én huszonnégyszáz társa között az ötödik helyen nyerte meg a baccalaureatust. Életének ezen szakáról megemlékezik «Pomerium de Sanctis» című művében szent Katalinról írt beszéde végén, midőn mondja: «Novi et ego quendam studentem in universitate Cracoviensi, qui cum non bene posset proficere in studio, beatam Catharinam invocavit et tandem mirabiliter profecit». Azután szent Ferencz rendjébe lépett; mellékesnek tartjuk annak kutatását, hány éves korában határozta el magát erre, mert nem tartozik föladatunkhoz ezen kérdésnek eldöntése. Sokkal érdekesebb volna tudni, hol működött, de erről is hallgatnak a rend krónikái s csak annyit tudunk, hogy 1483-ban Budán lector volt. «Anno Domini 1483 bonae memoriae

pater Pelbartus solemnis praedicator et in theologia non mediocriter imbutus in conventu Budensi legebat fratribus aptis super Sententiis» — mondja róla Zalka Tamás krónikájában. Valószínűleg ott kezdte irodalmi működését is. További életéről ismét semmi bizonyosat sem állíthatunk. Munkás életét 1504. év január 22-én fejezte be, mint Horárynál olvassuk. «Postquam . . . per Hungariam et Germaniam claruisset noster Pelbartus, Budae in monasterio S. Joannis evangelistae more et modo sub ridentis in festo S. Vincentii Anno MDIV scribere, docere et vivere desiit.»¹

Hitszónoklati művei: *a)* Stellarium coronae Benedictae Mariae Virginis in laudem eius pro singulis praedicationibus elegantissime coaptatum, *b)* Sermones pomerii de tempore, *c)* Sermones pomerii de sanctis, *d)* Sermones quadragesimales. Ezen műveket egyenkint fogjuk ismertetni.

a) Stellarium coronae Benedictae Mariae Virginis.

Minden mű ismertetésénél az első kérdések közé tartozik, milyen cél lebegett a szerzőnek szemei előtt s mi indította munkájának közzétételére. Az egyik új eszmékkel lép föl, a másik új rendszerbe állítja a már ismert tárgyakat, a harmadik ismét népszerűsíteni akarja azt, a mit a tudomány hosszú kísérletek után fölfedezett. Pelbárt nem akart újat mondani, hiszen maga bevallja a bevezetésben: «Aliorum peritorum editionibus condita comportavi, ut potui». Nem, ő első sorban fogadalmát akarta beváltani, melyet hálából tett a boldogságos Szűznek, midőn a betegség ágyhoz szegzte. «Morbo quippe gravi — mondja — quo his ante aliquibus diebus vexabar voto sibi facto per eam misericorditer me liberatum fateor. Quod quidem nisi me compulisset indignum et insufficientem me sentiens nullatenus hoc opus attentassem.» Háláját akarta leróni az által, hogy a Szűznek dicsőségét művével hirdeti s mások által hirdetteti. Ezen célból a szónokoknak akart anyagot és módot nyújtani, hogy a boldogságos Szűzet méltón magasztalják s másokban is az iránta való hódolatot terjeszszék és növeljék. «Huic operi manum apposui, stilo quidem rudi ex sensu ac verbis imperitis materiam ministrans simplicioribus praedicatoribus amphora exinde elicendi» — mondja a prologusban; ezért e művel a predikáció segédeszközei közt kellene tulajdonképpen foglalkoznunk, mert ez

¹ Mem. Hung. III. 395.

nem szoros értelemben vett predikáció-gyűjtemény, legalább külső alakját tekintve nem az. De tekintve azt, hogy az egyes szakaszok minden változtatás nélkül beszédképen is elmondhatók, sőt az egyes stellák ciklusokká átváltoztathatók, e művét predikáció-gyűjteménynek is vehetjük.

A mondottakból is következtethetjük, hogy tárgya a boldogságos Szüz dicsőítése; tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy az egész munka nem egyéb, mint dicshimnuszok és magasztalások Isten anyjáról. Nem, benne foglaltatik a megváltásnak egész tana, mert ezen az alapon magasztalja a Szüzet, továbbá erkölcsstani oktatások, különösen az imádságról, melyeket példákkal fűszerez az író, hogy a híveket rábeszélje a szent Szűzhöz való fohászkodásra és iránta való különös kegyeletre. A fölvevő tárgyat tizenkét részre osztja föl, minek okát is adja, midőn a műnek címét magyarázza. «*Quia virgo dignissima, virgo pulcherrima, sub figura describitur Apoc. XII. habere in capite coronam duodecim stellarum. Idcirco in hoc opere duodecim eius magnalia, seu mysteria, quibus ipsa tamquam duodecim radiantibus stellis, praedotata glosricatur, in duodecim libris distincte describuntur. Quilibet etiam liber per certas partes divisus in aliquo suorum articulorum coronam duodecim stellarum secundum materiae congruentiam continebit. Quamobrem opus istud Stellarium coronae Benedictae Virginis nominandum*».

Az egyes könyvek föl vannak osztva «pars»-okra és ezek «articulus»-okra, az utóbbiak meg «capitulum»-okra. Lássuk most már az egyes könyvek tartalmát és szerkezetét, azután majd áttérünk az egyes fejtegetések szerkezetére. «*In primo itaque libro agitur de mysterio suae dignissimae annunciationis, divinaeque incarnationis et activae conceptionis Mariae. Hoc universum cetera autecedit ordine dignitatis et causalitatis.*» Ezen könyv eme szavakból indul ki: «*Ab aeterno ordinata sum et ex antiquis, antequam terra fieret. Prov. VIII*». Az első articulusnak három fejezetében tárgyalja azt a kérdést, miért teremté Isten az embert szabad akaratúnak úgy, hogy vétkezhetik is s arra jut, hogy ez az ő nagyobb dicsőségére és az emberek nagyobb érdeme végett történt. A második articulus három fejezetében azt fejtegeti, hogy miután vétkezett az értelmes teremtmény, jóvátehetette-e a hibát önmagától s bebizonyítja, hogy sem angyal, sem ember nem tehetett eleget az isteni igazságosságnak, hanem Isten Fiának kellett megtestesülnie. A harmadik artikulusban előrebocsátván, hogy az ember bűnbeesése nélkül fölösleges lett

volna, az incarnatio, bebizonyítja, hogy az egyedüli megfelelő pillanat Isten Fiának megtestesülésére az volt, melyben megtörtént s így sem azonnal a bűnbeesés után, sem a világ végén nem lett volna helyén a megváltás. Az egészből azt vonja le, hogy Isten nagyon helyesen és bölcsen választotta meg az időt a Megváltó küldésére és még más hónapot, sőt órát sem lett volna helyes kijelölni erre. Ez a részlet érdekes világításba helyezi a scholastikának «ex congruo» néven ismeretes érvelési módját.

A második «pars» előre bocsátván az első articulus három capitulumában a limbusban tartózkodó lelkeknek a megváltás utáni vágyakozását, a következő artikulusban, mint ő mondja, *historice* adja elő az isteni irgalom és isteni igazságosság tanakodását a fölött, vajjon megváltassék-e az ember s kiegyeztetni mindkettőt. A harmadik articulusban azután áttér tulajdonképpen Isten Anyjának jellemzésére s azért már tizenkét capitulumra osztja fejtegetéseit azon tulajdonságokról, melyekkel a kiválasztottnak bírnia kellett. Pars tertia ezen idézettel jelöli meg a tárgyat: «*Missus est angelus Gabriel .... nomen virginis Maria. Luc. 1*». Az első articulus négy fejezetében fejtegeti, miért kellett Gábor főangyalnak a megtestesülést hírül hoznia, a második articulus leírja azon körülményeket, melyek közt az angyal a boldogságos Szület találta, a harmadik pedig azt, milyen módon jelent meg és viselkedett a főangyal s ezen articulusban ismét egy teljes korona van t. i. tizenkét fejezet. Pars quarta négy articulusban ajánlja az angyali üdvözlletnek gyakori ismétlését és leírja a módját, hogy hasznunkra váljék. Az ötödik rész az «Üdvözlég» imádságot fejtegeti. A hatodik rész szűz Mária szavaiból «*Ecce aucilla etc.*» kiindulva fejtegeti, miért kellett Názárethben fogantatnia Jézusnak, miért abban az időben, miért eljegyzett szűztől, ennek örömeiről. A hetedik rész bizonyítja, hogy a fogantatás a Szentlélek műve, ennek csodálatos módját fejtegeti.

A második könyv «*de mysterio gaudiosissimae visitationis*» szól három részben. Az első rész szól «*de ipsa B. Virginis commendatione*», azaz szent Erzsébetnek szavairól; a második «*de eiusdem Virginis ineffabili iocundatione*» a boldogságos Szűz tizenkét öröméről; a harmadik «*de eius cantico et gratiarumactione*», ennek titokteljes tartalmát fejtegeti.

A harmadik könyv «*de mysterio purificationis B. Mariae*» szól négy részben. Első rész «*de huius purificationis solemnitate*», azaz miért vetette magát alá ezen törvénynek és tizenkét öröméről szól.

A második «de B. Mariae martyrio» Simeonnak jövendölése alapján. A harmadik «de gladii Mariae et doloris per excellenti acerbitate». Negyedik «de planctu Mariae prosequendo illud evangelium Joannis, stabat iuxta crucem», ez a Mária-síralmaknak latin példánya.

A negyedik könyvnek tárgya «de mysterio immaculatae conceptionis Mariae» két részben; az első rész bebizonyítja a szeplőtelen fogantatást, a második pedig bővebben fejtegeti ezen igazságot, melyben az ellenvetéseket is czáfolja.

Az ötödik könyv szól «de mysterio sanctissimae nativitatis benedictae Virginis Mariae» három részben; az első «de eius partu dignissimo» t. i. hogy öröktől fogva ki volt szemelve Isten Anyjának s hogy e célra már születése előtt megszenteltetett. A második «de eius nativitate magis in speciali», ebben különösen kiváló természeti tulajdonságait magasztalja; a harmadik «de nascentis virginis qualitate vel conditione admirabili» szintén kiváló tulajdonságairól szól.

A hatodik két részben értekezik «de mysterio benedicti nominis virginis eiusque apellationis»; az elsőben «de excellentia et sublimitate Virginis Mariae nominis» bizonyítja, hogy e név legjobban megfelelt méltóságának; a második «de gloriositate nominis eiusdem benedictae virginis Mariae» azon neveket fejtegeti, melyeket a szentírás alkalmaz Isten Anyjára.

A hetedik könyvnek tárgya «de mysterio sanctissimae vitae benedictae Virginis Mariae» három részben; első szól: «de conversationis et vitae sanctitudinem», ebben a többi között azt a különös kérdést fejtegeti, meg volt-e keresztelve a boldogságos Szűz; a második «de maritorum et virtutum praeelsitudine» erényeit sorolja föl; a harmadik «de gratiarum eius multitudinem» megvilágításul szolgáljon, hogy azt is fölveti, mindentudó volt-e szűz Mária.

A nyolcadik könyv szól «de mysterio purissimae virginitatis» három részben; az elsőben «de certissima et dignissima eius virginitate» kellett szűznek lennie, hogy méltó legyen fiához; a másodikban «de eius virginalis sponsi, videlicet Joseph sanctitate»; a harmadikban «de eius virginitatis summa puritate», mely alatt a bűntől való mentességet is érti.

A kilencedik könyv szól «de mysterio excellentissimae charitatis beatissimae Virginis Mariae» két részben; az első «de charitate erga Deum», a második «de charitate eius erga nos».

A tizedik könyvnek tárgya: «de mysterio gloriosissimae assum-

ptionis» öt részben; az első «de transitu eius et gloriosissimo corporis et animae assumptione», a második «de praecllementi eiusdem sublatione et felicissima inthronisatione», a harmadik «de eius dignifica exaltatione et coronatione», a negyedik «de evangelio, quod legitur in assumptione», az ötödik «de modo huius assumptionis» szól.

A tizenegyedik könyvnek tárgya: «de mysterio privilegiorum ipsius» két részben; az első «de quibusdam eius magnalibus et privilegiis», melyeknek száma tizenkettő; a második rész szól «de eius duodecim gratiis et excellentiis», mint «nobilitas, praeservatio, meritum etc.»

A tizenkettedik könyv értekezik végre az emberiség részéről a boldogságos Szűznek járó tiszteletéről három részben; az első «de reverentia, collaudatione et servitute ipsi exhibenda», a második «de promptissima subventionem Mariae».

Ezzel megadtuk a mű általános képét, mert úgy szerkezetét, mint tartalmát megjelöltük.

Az értekezésnek belső alakja scholastikus, azaz előrebocsátja a tételt, melyről értekezni akar, azután fölosztja egyes kérdésekre, hogy megjelölje azon álláspontot, melyről tárgyat szemügyre veszi s magyarázatát adja a tételnek. Erre kifejti az érveket tétele bebizonyítására, melyeket az akkori tudomány minden mezejéről szed s a hol gyakorlati jelleggel bír a tétel vagy valamely részletes kérdés, ott történetnek — mely rendesen csodás — elmondásával is támogatja állítását. Az ellenvetéseket sem hagyja figyelmen kívül, hanem megczáfolja. Persze az érvelésnél a bizonyítékok úgy vannak megválasztva, a mint azt korának tudományos iránya lehetővé tette s azért nem szabad olyan szigorú mértéket alkalmaznunk, mint a modern hasontárgyú műveknél. Egyébiránt nem is volt szándéka tudományos művet írni, hanem inkább gyakorlati kézikönyvet szónokok számára, tehát sok olyast vehetett föl, a minek a szónoklatban nagy hasznát lehet venni, habár szorosan véve nem tudományos jellegű. Egy jámbor léleknek elmélkedései ezek, melyeket a tudományosan képzett ész támogat és nem tudományos munka, melyet a szív ömlengései és előítéletei fűszereznek.

Csak ha ilyen szempontból tekintjük a stellariumot, mondhatunk igazságos ítéletet róla, mert minden alkotást annyiban mondhatunk tökéletesnek és minden szerzőt annyiban rátermettnek, a mennyiben a kitűzött célnak megfelel és a rendelkezésére álló

eszközöket fölhasználni tudja. Pelbártunk ebben a tekintetben teljes elismerésünket vívja ki, mert nemcsak kora szónokai meríthettek művéből, hanem jó szolgálatot tenne a mai szónoknak is a stellarium tanulmányozása. Mennyi eszmét s milyen természetes fölfogást sajátíthatna el kivált a népszónok ezen munkából. Egész életére meríthetne anyagot a Mária-predikációk számára a nélkül, hogy valaha ismétlésekbe kellene csnie. Milyen értékkel bírt tehát ezen anyaggyűjtemény abban a korban, melyben iratott s azon ország szónokaira nézve, melyben a Mária-cultus oly elterjedt volt. Az eszközök fölhasználásában pedig alig találunk olyan író, a ki oly méhszorgalommal gyűjtötte volna össze korának összes szellemi kincseit céljának megvalósítására. A bölcseleti hittudomány, természettudomány, történelem, nyelvészet és minden egyéb ágakból összeszedett mindent, a mi tárgyának kifejtéséhez csak némileg is hozzájárulhatott. Azért, ha tökéletlenséget keresünk a munkában, ez csak abban áll, hogy több van benne összehalmozva, mint a mennyi szükséges, de ez a szerzőnek fáradságot nem ismerő buzgalmból s ájtatos kedélyéről tesz tanúságot. Valóban megérdemelné e mű, hogy bővebb ismertetésben részesüljön úgy alakilag, mint tartalmilag, de itten ilyent nem nyújthatunk s csak arra szorítkozunk, hogy egy rövid mintát közöljünk fejtegetéseiből.

Egy dogmatikus tétel magyarázására szolgáljon például a boldogságos Szűz eredeti bűn nélküli fogantatásáról adott fejtegetése. Lib. IV. p. II.

«Dixit Deus fiat lux et facta est lux Gen. 1.» Ebből indul ki, nem tagadja ugyan, hogy e szavak az első világosság teremtésére vonatkoznak, de allegorice a boldogságos Szűz fogantatására vonatkoznak. «Vere namque illa lux est mundi, quia, ut canit ecclesia, eius vita inclyta cunctas illustrat ecclesias, propter, quod merito et digne vocata est Maria, quod secundum Hieronimum interpretatur illuminatrix.» A Genesis szavaiból tehát három következik: «1-o quod benedictae Virginis origo sit a Deo praeordinata; unde dicitur: dixit Deus», mert Lyra és mások szerint ez alatt a mondás alatt «dicere practicum» értendő. «2-o insinuat quod ipsa merito sit per lucem primam praefigurata cum dicitur: fiat lux», mert az elsőből lett a természeti nap, a másodikkal származott a «sol iustitutiae». «3-o notatur, quod ipsa in sui origine sit ab omni cogitatione peccati praeservata, cum subditur: et facta est lux», mert a fénysugár semmi által sem szennyezhető be, tehát Mária is, habár

lelke testtel egyesült, ettől semmi szennyfoltot sem vett át. Ezeknek kifejtésére és bebizonyítására hármat kell szemügyre venni, t. i. az eredeti bűn természetét, kik, hogyan és miért vonják magukra e bűnt; másodszer az ellenvetéseknek tarthatatlanságát; harmadszor azon érveket, melyek a szeplőtlen fogantatásban való hitet ajánlják. Ilyen hét van: «ratio honorificationis», mert semmi dicsőbbet nem mondhatunk, ha hálát akarunk adni a boldogságos Szűznek a vett jókért; «ratio vere dilectionis», mert ki ezt el nem ismeri, nem szereti igazán Isten Anyját; «ratio suffragationis», mert nem számíthat segítségére az, a ki kellőképen nem tiszteli; «ratio cavendae offensionis», mert sértő mondani valakiről, hogy bűnös volt; «ratio vitandae ultionis», mert a sértésért bosszút lehet aratni; «ratio vitae securioris», mert minden kételynél a biztosabb utat kell választani; «ratio fructificationis», mert sok jóban részesülünk ezen megtisztelő hit révén. Látjuk ebből, hogy azon korban, melyben a szeplőtelen fogantatás még vita tárgyát képezte, hogyan tárgyalták ezt a szónokok, s ebből következtetést vonhatunk arra, hogy egyéb vitás tételek milyen alakban vitettek föl a szószékre.

A könyv végén utasítást ad a szónoknak, hogyan dolgozhatja még föl e tárgyat.

«Item si volueris in hac re alium processum facere, potes notare duodecim stellas fulgentes in corona B. Virginis ad probandum eius immunitatem a peccato originali radiantibus. Prima stella dicitur divina auctoritas. Hanc prosequere, sicut habes parte I. huius libri art. III. primo testimonio, t. i. Gen. III. Ipse conteret. Secunda stella prophetica veritas. Hanc prosequere, sicut habes ibidem secundo testimonio. (Job. Ezech.) Tertia stella angelica attestabilitas, ibidem tertio testimonio. (Gábor főangyal.) Quarta stella ecclesiastica irrefragabilitas, ibidem quarto testimonio. (Ecclesia canit: felix es sacra virgo Maria et *omni laude dignissima*.) Quinta stella materna honorabilitas, hanc habes eadem parte I. art. II. c. II. § II. (Filius iniquus reputatur, si potest praecavere matrem dilectam in manu inimici permittat.) Sexta stella per eminentissimam puritatem ibidem § III. et I. (Ubi allegatur Anselmus.) Septima stella perfectissima virginitas, hanc prosequere ibidem parte III. IX. testimonio §. IV. — És így tovább adja az utasításokat, melyek szerint a mai szónok is összegyűjtheti az anyagot predikáció számára. Különösen szépen fejtegeti, miért kell a boldogságos Szűzet az angyali üdvözlettel tisztelni. Mellőzve egyéb fejtegetéseit erről a tárgyról, ideiktatjuk csak

azon érveket, melyeket a példák-ból von le (L. I. P. IV. I. c. III.): «Tertio inducimur ad salutandum Beatam Virginem ratione exempli, quoniam plurima et solennissima exempla nobis praebent, ut eam salutare debeamus. Primo quidem exemplum salutandi praebet angelus, qui eam salutavit in oratorio. Secundum exemplum praebuit Elisabeth, quae eam salutavit sc. Benedictus fructus ventris tui. Tertio exemplum praebuit Joannes Bapt. in utero adhuc matris suae existens, quoniam exultando eam salutavit et eius filium... Quarto exemplum praebuit Christus qui eam salutavit, cum post mortem resurgens ei apparuit dicens: Salve sancta parens etc. ut dicunt devoti doctores. Idem cum eam salutavit in coelum assumendo et occurrendo III. Reg. II.: Surrexit rex in occursum matris et adoravit eam. Praeterea exemplum praebent omnes sancti et electi Dei, qui salutaverunt beatam Virginem, dum essent in hoc mundo et salutant nunc in coelo, iuxta illud. Apoc. IV. Ad. oraverunt Deum mittentes coronas suas ante sedem Dei et agni i. e. coram beata virgine, quae est sedes Dei. O igitur homo stude salutare benedictam Virginem». Ezen helyből láthatjuk, hogyan alkalmazta a szentírást állításainak megokolására. A stellariumból kiki szerezhethet magának fogalmat, milyen tárgyúak és alakúak voltak e középkori marianus predikációk s milyen gyakoriak voltak ezek, mert az összehordott anyag egyrészt sok munkának gyümölcse, másrészt pedig bizonyítéka annak, hogy szükség volt reá a gyakori használat végett.

b) Sermones pomerii de tempore, vagy jobban: Pomerium sermonum de tempore.

Ezen két név alatt ismeretes Pelbártnak egy beszédgyűjteménye; az utóbbi elnevezés a szerzőtől származik, az előbbi a későbbi kiadóknak köszöni eredetét s később félreértésekre is adott okot értelmét illetőleg. Maga Pelbárt mondja a prologusban: «Hoc opus censui nominari: Pomerium sermonum. Et hoc convenienter quia sicut in pomerio variae sunt arbores, fructus et flores, sic in hoc opere varii et multiplices sermones, flores diversarum doctrinarum et fructus salubres divinatorum mysteriorum continentur». A pomerium szó tulajdonképen a város falkörüli területét jelenti, a hol a régi városoknak kertjei voltak, tehát ezekhez hasonlított a gyűjteményét.

A mű célját a következő szavakkal jelöli meg: Idcirco mente saepius tractavi ad Dei laudam et animarum lucrum, praedicatorumque nostrorum in verbo uberiori fructum acquirendum et plebem aedificandam hoc opus laboriosum in sermonibus recolligendis et

conscribendis aggredi». Tehát a lelkészkedő papság segítségére gyűjtötte össze ezen predikációkat. De úgy látszik, hogy nem mind tőle származnak, mert folytatólag mondja: «Ex multis et variis sc. *aliorum* editionibus unum summarium volumen utcunq[ue] contexere (t. i. mente tractavi)». Kik azok, kiknek beszédeit sajátjai közé ékelte, nem tudjuk, de gondolhatjuk, hogy magyarországi rendtársai voltak, a kiknek iratait a kolostorban találta. Ennélfogva ez a gyűjtemény az egész rendnek működéséről ad fölvilágosítást.

A gyűjtemény címe, «de tempore», megmondja azt is, milyen predikációkat foglal magában. A középkori szónokok azon viszony-nál fogva, melyben a szentbeszéd az istentisztelettel állott, a predikációkat is a missale és a breviarium részei szerint különböztették meg; voltak «de tempore», «de sanctis» és «de communi» predikációk, s az elsőeknek különös és önálló részét képezték a «sermones quadragesimales». A jelen gyűjtemény tehát azon napokra írt predikációkat foglalja magában, melyek a missaleban és breviariumban ezen gyűjtőnév alatt értetnek: «de tempore», vagyis melyek a tulajdonképeni egyházi évnek részei, t. i. a vasárnapok s ezekhez kötött ünnepek a hozzájuk tartozó napokkal. A vasárnapok nagyobb részére négy-négy predikáció van kijelölve, a mit Pelbárt a megokolással együtt a prologusban előre megjegyez: «pro qualibet dominica quattuor sermones sunt applicati exceptis aliquibus, quibus ob causam rationalem pauciores posui. Et tot sermones pro dominicis singulis applicui, ut praedicatores, qui resident in eadem civitate multis annis, habeant de anno in annum alium et alium sermonem praedicare ne idem sermo continuatis annis assuefactus in audientia populi vilescat, qua quod rarum charum, vilescit quotidianum». Ebből kitetszik, hogy nem tartozott ritkaságok közé, hogy a szónokok évről-évre ugyanazon predikációkat mondták el, mert különben Pelbárt nem említené.

Azon vasárnapok, melyekre négynél kevesebb beszéd esik, a következők: Dominica infra octav. nativitatis, mert «de eadem dominica quartum sermonem videlicet de gladio doloris Mariae, habes in stellario B. Virginis conscriptum». — Azután Dominica II., III., IV. post octavam Epiphaniae, mert «propter brevitatem intervalli saepius illae dominicae penitus dimitti habent et rarius celebrantur». Husvét keddjén, mert «plures sermones applicare poteris ex subsequentibus sermonibus de materia resurrectionis». Pünkösd hétfőjén és keddjén «plures sermones pro his diebus poteris assumere,

sermones de charitate... in parte aestivali». Pünkösd után második vasárnapra csak egy van: «*plures convenientes habentur in parte de sanctis, de eucharistia*». A pünkösd utáni X., XI., XIII., XIV., XVI. vasárnapokra azért van kevesebb kijelölve, mert *tum propter festa occurrentia in ea, tum quia, si quis vult de superbia etc. praedicare poterit recurrere ad sermones quadragesimales*».

Az ezen részben foglalt beszédek három csoportba oszthatnak és pedig: *pars hiemalis*, advent első vasárnapjától a quinquagesimaig bezárólag *sermones dominicarum paschalium* husvét vasárnapjától pünkösd keddig bezárólag; *pars aestivalis*, pünkösd utáni második vasárnaptól huszonegyedikig bezárólag; ebben tehát nem követi szorosan a *breviariumot*. Az első részben van negyvenhét beszéd, a másodikban negyvenhárom, a harmadikban nyolczvan.

Nézzük most a beszéd tárgyát és alakját, valamint kidolgozásmódját. A mi a tárgyat illeti, ez mindig a napi evangeliumi szakaszhoz alkalmazkodik, melyet mindig előre bocsát és a jeligét is belőle meríti. Nem szabad azonban gondolnunk, hogy mindig homiletikus módon ragaszkodik a pericopához, sőt még annyira sem, hogy a szakaszban említett igazságot fejtegetné; nem, nála irányadó a jelige, melynek egyik vagy másik szavából vesz alkalmat arra, hogy vagy dogmatikus vagy erkölcsani igazságot fejtegessen, habár találunk ismét olyan predikációkat is, melyekben az evangeliumi szakaszhoz szorosan ragaszkodik. Erre példát nyújt az epiphania nyolczada utáni második vasárnapra írt első beszéd. Itt a tárgyat a bélpoklos és inaszakadtnak meggyógyulásából veszi, midőn mondja «*In hoc sacro evangelio tria praecipua contemblemur mysteria primum de leprosi mundatione; secundum de paralytici curatione tertium de spirituali instructione*». Az előbbiekre példát találunk advent első vasárnapjára írt második predikációjában, melyben ezen jeligéből: «*Factum est verbum Domini super Joannem Luc. III*», így indul ki: «*In quibus verbis designatur adventus Christi in mentem. Nam in eo, quod dicitur... Proinde in adventu Christi in animam tria mysteria declarabimus in hoc sermone ad aedificationem primum de eius amorosa desiderabilitate; secundum de eius gloriosa acceptabilitate, tertium de apparatus dignicosa salubritate*». Ha most kérdezzük, dogmatikus vagy erkölcsani predikációk közé kell-e ezen beszédeket soroznunk, azt kell felelnünk, hogy a célzat mindegyiknél erkölcsi, de ez ki nem zárja azt, hogy hitczikkelyeket is fejtegessen.

Sőt akadunk olyan részletekre is, melyek a tudósok vitatko-

zásainak képezték tárgyát. Például ilyen kérdésekkel foglalkozik: «An erunt corpora gloriosa lucida et perspicua» husvét utáni II. vasárnapra második beszéd; a következő vasárnap második beszédjében: «de colore et pulchritudine corporis gloriosi». A Megváltó mennybe-menetelét követő vasárnapon fejtegeti: «In coelesti curia finaliter an plures erunt viri quam feminae?» (IV. beszéd). Számtalan ilyen példát hozhatnánk föl, de még csak egyet említünk meg, mely jellemzi a középkornak kíváncsiságát.

A pünkösd utáni XXIV. vasárnapra írt predikációban fölveti azt a kérdést, mikor lesz a világnak vége; habár maga is fölöslegesnek tartja ezen tárgygyal való foglalkozást, de úgy látszik, hogy a korszellemmel nem szállhatott szembe. (Serm. IV.) «Tertia quaestio ergo oritur de doctorum et sanctorum opinionibus, quoto anno putatur ab eis finem mundi et consummationem seculi fieri. Ad hoc nota, quod inter sanctos doctores sunt plures opiniones de fine mundi ex quibus pauca hic ponimus, quia non aedificant populum. Prima est s. Methodii, qui propheticas revelationes habuit de praeteritis et futuris. Et dicit, quod finiri debet mundus in septimo millenario annorum sc. a principio mundi. Et secundum hoc deberet mundus stare ab hoc anno Domini 1496 trecentis adhuc annis et quattuor ad plus. Secunda est opinio secundum Eusebium dicentium, quod ex quo Deus per numerum septenarium disposuit omnia in mundo sc. coelum in septem planetis tempus etiam currit per septem dies hebdomadae item ecclesiam ornavit septem sacramentis et septem sigillis et mundum distinxit per septem aetates; ideo secundum istam opinionem, quae pro illis sigillis septem, de quibus Apoc. VI. scribit, computat in toto 1540 annos. Sic secundum hoc deberet fieri finis mundi anno Domini 1640. Sed de omnibus huiusmodi opinionibus tertio dicendum est verius cum August XVIII. de civ. Dei c. 53. dicente sic: Frustra annos, qui remanent huic seculo computare ac diffinire conamur, cum hoc serio non est nostrum. Et infra: Omnium de hac calcantium digitos resolvit et quiescere iubet ille sc. Christus qui dicit: Non est vestrum nosse tempora vel momenta, quae pater posuit in sua potestate. Haec Augustinus». Azután áttér azon jelek festésére, melyek a világ végét megelőzik: «aetatum antiquitas, adventus Antichristi vicinitas peccatorum consummata iniquitas». Két kort különböztet meg, melyek közül az utolsóelőtti Krisztustól Antikrisztus eljöveteléig tart, de mikor ér valóban véget, haszontalan feszegetni. Kifejti azt is, miért kell ezen jelek után itélni.

Látjuk, hogy meggyőződése szerint nem kellene ilyen kérdéseket feszegetni, mert semmit sem használnak az embereknek; de úgy látszik, úgy a szónokok, mint a hívek megkívánták, hogy ilyenekről is fölvilágosítást kapjanak s azért Pelbárt sem térhetett ki ezen föladat elől. Némi hasznót mégis akart ebből is levonni s azért fölhasználja az alkalmat arra, hogy a világ végének szörnyű voltát jellemezze.

Alakra nézve Pelbárt ezen beszédei thematikus predikációk, vagyis oly beszédek, melyek bizonyos tételnek bebizonyításával és gyakorlati alkalmazásával foglalkoznak. S a szerző ezen formához szigorúan ragaszkodik, mint olyan, ki a scholastikus rendszerben látja a megértetésnek egyedüli útját. Minden predikációnak bevezető része az evangéliumi szakasz, melyet a szerző vagy a beszéd élére helyez, vagy pedig rövid bevezetés után közöl hallgatóival. Az előbbire példát szolgáltat mindjárt advent első vasárnapjára írt első predikáció; a másodikra példát találunk a vízkereszt nyolczadába eső vasárnapra rendelt szentbeszédben. Ezeknél a jelige az evangéliumi szakaszt megelőző bevezetés előtt áll, az előbbieken csak úgy, mint a bevezetés, a jelige is a szakasz után következik.

Például az első adventi vasárnapon a jelige és a bevezetés következőleg hangzik: «Scitote, quoniam prope est regnum Dei Luc. XXI. et in hodierno evangelio. Hodie charissimi in Christo dies est magnae et dignissimae devotionis, quia recolitur tempus sacratissimi adventus Domini. Et haec est prima dominica totius anni in qua primo ecclesia laetabunda salutem nobis adquisitam per adventum Christi annunciat, dicens: Scitote, quia prope est regnum Dei. Nam revera iuxta sententiam Apostoli Eph. II. nos antea eramus longe, in sanguine Christi facti sumus prope, et adeo prope, quod teste Salvatore Luc. XVII.: Regnum Dei intra nos est, eo, quia Christus per gratiam in cordibus nostris regnat. Auscultemus ergo hodie, et mente tractemus haec verba Christi quae ecclesia nobis proponit pro spirituali consolatione dicens: Scitote etc. Quum autem hoc regnum Dei prope est factum per Christi adventum, de quo ecclesia hoc tempore recolit. Idcirco de hoc adventu tria mysteria notemus pro sermone». A második predikációban pedig így vezeti be a pericopát: «Erat Joseph et Maria mater Jesu mirantes super his, quae dicebantur de illo Luc. II. et in hodierno evangelio. — Videmus per experientiam quod illa, quae sunt usitata, homo non admiratur, sicut ortum solis omni die et multiplicati-

onem segetum in agro seminatorum nullus miratur, quia usitatae et consuetudinae fiunt. Sed eclipsium solis mirantur homines, quia raro fieri habet. Similiter panum quinque pro quinque milibus hominum multiplicationem, quam fecit Christus, mirati sunt homines, quia licet idem Deus faciat illa et ista, sed ista sunt rara et insolita, ideo mira dicuntur ut ait Augustinus. Quia autem in sacra nativitate Christi et circum adiacenti tempore multa fiebant rara et insolita, merito ergo potuerunt homines admirari et praecipue beata Virgo Maria et Joseph, qui talia attentius considerabant, sicut patet in evangelio isto». S azután következik az evangéliumi szakasz.

Némelykor a szakasz végén megjegyzi, hogy milyen napon történt az elmondott esemény; mint például az első adventi vasárnapon mondja: «Et haec dixit Christus secundum Augustinum et doctores XI. kal. aprilis i. e. feria tertia post dominicam palmarum». A bevezetés után, illetőleg az evangéliumi szakasz után megadja a tételt és annak fölosztását. Például az adventi első vasárnapon: «Tria mysteria notemus pro sermone, primum dicitur diversitatis, secundum dicitur celebritatis, tertium dicitur exemplaritatis.» A másikban az idézettek közül pedig: «In hoc evangelio tria praecipue, mysteria docentur summarie: primum est Joseph et Mariae admiratio secundum est Simeonis et Annae prophetatio, tertium est pueri Jesu perfectio et confortatio». S ezután következik az evangéliumi szakasz. A fölosztás rendszeren három részre történik és pedig úgy, hogy az első két rész rendszeren elméleti alapját képezi a harmadiknak, mely erkölcsani tartalommal bír.

A tárgyalásban minden egyes pontot ismét föloszt több részre, de ebben már nem ragaszkodik a hármas számhoz, hanem a tárgy természetéhez, a hogy azt fölfogja. Néha egészen földarabolja az anyagot s ez különösen ott történik, a hol érvek szerint történik a fölosztás, vagy pedig midőn valaminek tulajdonságairól szól. Például a sexagesima vasárnap második beszédének második részében kilencz pontot sorol föl a Megváltónak ugyanannyi privilegiuma szerint: veritatis vivificae, emanationis aeternae, refectionis animae, beatitudinis coelicae, utilitatis necessariae, mentalis munditiae, delectationis dulciffuae, aequiparationis eucharistiae in signationis electivae.» Ezt azonban nem szabad hibául fölróni, meri ebben csak korának szokását követte. A beszéd áttekinthetővé lett, de szóközi erejéből vettett s a hallgatóságot is kifárasztotta.

Meg kell még jegyeznünk, hogy e fölosztáson kívül még

betűkkel is megjelölte az egyes tárgyakat, mert célja volt, hogy a szónok kombinálhasson új beszédeket azon lajstrom szerint, melyet gyűjteménye elé csatolt, hasonlóan az evagatoriumhoz.

Külön összegező befejezéseket nála sem találunk, hanem az utolsó résznél úgy irányítja a beszédfonalat, hogy végén vagy imádságra buzdítja híveit, hogy az előadott módon élhessenek és az örök boldogságot elérjék, vagy pedig maga nyilvánítja azt az óhajt, bárcsak hallgatói részesei lennének annak a kegyelemnek melyről szó volt a predikációban.

A mi most a kidolgozást illeti, általában népszerűsége és világosságra törekszik. A bevezetések kidolgozását illetőleg különbséget kell tennünk azon predikációk között, melyeknél a bevezetés megelőzte az evangéliumi szakasz fölolvását s azok között, melyeknél követte. Az előbbieknél a bevezetés főadata az evangélium hallgatására való előkészítés s azért ennek megfelelő kidolgozást nyer; az utóbbiaknál a bevezetés összeköti a pericopát a predikációval s azért míg az utóbbi beszédeknel a bevezetés szoros viszonyban van a tárgyalással, addig az előbbiek nélkülözik ezt. Példát nyújtanak erre az idézett bevezetések. S azért gyakran a bevezetés a pericopával sem függ össze s csak nehezen fűzhetők egybe. Például a sexagesima vasárnapra írt predikációnak bevezetése: «*Hodie sancta ecclesia in officio matutino legit historiam, quomodo propter peccata hominum Deus diluvio delevit omnes homines et volatilia ac animalia in terra, exceptis illis, qui remanserunt salvati in arca Noe, ut homines peccatores audientes, quantum Deus detestatur peccatum, quod propter ipsum sc. peccatum carnale, totum mundum destruxit, perterreantur et ad poenitentiam moveantur. Et quia ad veram conversionem poenitentiae multum prodest audire Verba Dei, ideo legitur hoc evangelium de semine verbi Dei post evangelium praecedentis dominicae, quo Deus vocasse sc. homines ad laborandum per poenitentiam et opera bona in vinea i. e. ecclesia refertur. Ut sciamus, quod poenitentes, tamquam in vivea laborantes indigent pane verbi Dei quo reficiantur confortenturque in labore huius vitae et possint pervenire ad premium vitae aeternae. Unde dicit evangelium.*» Következik az evangéliumi szakasz.

A hitcikkelyeket tárgyaló beszédeknel első gondja mindig magának a tárgynak megvilágítása részint bizonyos tulajdonságainak kiemelése által, részint fontosságának festése által. Eljárása

ebben a tekintetben az, hogy a szentírásnak az illető tárgyra vonatkozó mondásait idézi, összehasonlításokat tesz, a szentatyák véleményét hozza föl, de a hol szükséges, bölcselkedik is, azonban mindig a népszerűség határai között. Például husvét hétfőjére írt első predikációban első helyen kimutatja Jézus föltámadásának nagyszerűségét, összehasonlítván azt mások föltámasztásával; azután «surrexit immortaliter», hogy többé meg nem halhatott, «subtiliter», hogy teste megfinomult úgy, hogy nyílás nélkül is áthatolhatott, «feliciter» teste ment volt a bajoktól és szenvedéstől, «veraciter» a lélek valóban egyesült a testtel, «socialiter» sok más halott is föltámadott abban a pillanatban. Minden egyes részlethez erkölcsi tanulságot és buzdítást fűz. A második részben azután bebizonyítja, hogy Jézusnak föltámadása történeti tény, azon érvekkel, melyek ma is alkalmazásban vannak és pedig a tanúk méltósága szerinti sorrendben: a csodáknál, mint Isten tanúságtételénél kezdi s a hitetlen zsidók bűnhődésével végzi. A bizonyításoknál egyáltalában logikai következetességet árul el s ha néha maguk az érvek részint allegorikus exegesis, részint hamis tények miatt, melyekből kiindul, bizonyító erővel nem bírnak, mégis a fegyelmezett észnek nyomait viselik magukon. A harmadik részben már könnyű dolgot ad elő, mely a lényeghez nem is tartozik. A jelen predikációban egy legendát Nikodemusról és Arimathei Józsefről.

Az erkölcsstani szentbeszédeknel ki kell emelnünk azt, hogy nem törekszik annyira annak bebizonyítására, hogy az embernek kötelessége ezt vagy amazt tenni, hanem a módokat jelöli meg, melyekkel eleget lehet tenni s itt nem elégszik meg az általánosságokkal, hanem concrete fejtegeti a kötelességeket s buzdításul példákat hoz föl. A bizonyítás csak sorok között olvasható, a mennyiben a szentírás szavaival vagy egyházi írók mondásaival fejtegeti a cselekvés módját. Példát találunk ilyen predikációra a vizkereszt utáni második vasárnap második beszédjében; ennek elolvasását ajánljuk mindenkinek, a ki hasontárgyú beszédet akar mondani. Ebben ugyanis a századosnak szavaiból a szolgák és urak kötelességeire von következtetést. Hat szabályt állít föl a szolgák és hetet az urak viselkedésére s ezeket a szentírás szavaiból hozza le; a harmadik részben mintegy föltüntetni akarván, hogy minden kötelességünk onnan ered, hogy Krisztus a mi Urunk, előadja szolgáltatunknak hét módját, melylyel a Megváltó uralmát elismerjük.

Mellékesen megjegyezzük, hogy ezen predikáció egyszersmind

mintája a középkori mnemo-technikának, másrészt pedig a szónoki leleményességnek. Pelbárt ugyanis a «servus» és «dominus» szavak betűi szerint állítja össze a kötelességeket. S regula subiectionis, E equitatis, R reverentialis honoris, V veritatis, U utilitatis, S salubritatis. — D dilectionis, O obligationis, M miserationis, I iustae iudicationis, N necessariae provisionis, U utilis regiminis, S stipendialis contentationis. Az alakról, tárgyról és kidolgozásról legjobb fölvilágosítást ad egy ilyen beszédnek elolvasása, azért egyik beszédét a következőkben ideiktatjuk.

Dominica VIII. post Penthecostem sermo III. sc. de rationo reddenda in Dei iudicio et acerba poena malorum.

«Redde rationem villicationis tuae. Jan emin non poteris villicare Luc. XVI. et in evangelio hodierno.

Verba, sunt Salvatoris nostri, quibus nos terret de futuri iudicii districta examinatione. Quia sic magni domini solent in hoc mundo a suis dispensatoribus vel officialibus rationem exigere de commissis. Sic Deus faciet omnibus nobis rationem exigendo in iudicio et hora mortis de omnibus factis nostris. Unde Augustinus XV. qu. 1 ca. Merito § ex eo dicit sic: Animalia irrationalia pereuntis seculi cursum ornatum secundum creatoris peragunt voluntatem, quia de suis actis nullam rationem redditura sunt, quia rationalia non sunt. Homines vero, quia rationales facti sunt et de se et de omnibus suis rebus reddituri sunt rationem et pro suorum actuum qualitate recipient aut poenam aut gloriam. Haec ibi. O ergo quam terribilia sunt ista Christi verba. Redde, inquit, rationem de factis. O utique terribilius quid sequitur. Jam enim sc. post mortem non poteris villicare h. e. meritorie poenitentiam et alia opera agere; sed perpetuam poenam habes pro malis factis luere. Haec verba Christi et plura ad id habentur in ev. hodierno.

Juxta praemissa verba de rationis exactione facienda sc. in Dei iudicio tria mysteria declarabimus in hoc sermone: Primum dicitur districtae rationis multiformis, secundum dicitur convincendae offensionis damnabilis, tertium dicitur acerbae punitionis infernalis.

Circa primum de ratione districta quaeritur: De quibus exigit Deus rationem districtam ab hominibus, hoc enim scire utile est, ut noverimus, qualiter periculo caveamus ne damnemur. Ad hoc notandum, quod ex scripturis recolligendo plurima sunt de quibus rationem reddere debemus Deo in morte et iudicio. 1-o de omni cogitatione, 2-o de omni locutione, 3-o de omni actione, 4-o de vitae tatius tempore, 5-o de divitiarum et rerum possessione, 6-o de ecclesiarum praelatione,

7-o de subditorum gubernatione, 8-o de gratiarum beneficio et donatione, 9-o de omni ommissionone, 10-o de sanguinis Christi satisfactione.

Primo inquam de omni cogitatione; unde Sap. I. In cogitationibus impii interrogatio erit nimirum cogitationes aliquae sunt malitiosae sc. cum intentione nocendi alicui, aliae ambitiosae, ut sc. extolli possit homo aliis. Aliquae sunt voluptuosae sc. ut carnales delectationes etc. Aliquae sunt infructuosae. Ps. Dominus scit cogitationes hominum, quum vanae sunt. Et de omnibus huius modi ratio est reddenda an processerunt ex deliberato animo consentientes in peccatum mortale; quare Sap. Perversae cogitationes separant a Deo. Unde legitur, quod beatus Augustinus recognovit culpam suam etiam in hoc, quod diutius aliquam consideravit araneam texere telam et muscas capere, eo quod interim aliqua bona agere potuisset etc.

Secundo de omni locutione. Matth. XII. De omni verbo otioso, quod locuti fuerint homines, reddent rationem in die iudicii. Greg. Moral. 51. 7. Verbum otiosum est, quod aut ratione iustae necessitatis, aut intentione piaie utilitatis caret. Item Hieron. XXII. qu. VI. c. Quoties inquit: Loquimur aut non opportuno tempore, aut non opportuno loco, aut non ut convenit auditoribus, de omnibus in die iudicii reddituri sumus rationem. Haec ibi Bernardus in sermone de gratiadicat: Si de omni verbo otioso, quanto districtius de verbo mendaci et criminoso et lascivo adulterino et detractorio iudicabuntur et rationem reddent homines etc.

Tertio de omni actione. Eccli. XII. Cuncta quae fiunt, adducet Dominus ad iudicem, pro omni errato, sive bonum, sive malum sit Lyra: pro omni errato i. e. delicto ex malitia vel ignorantia etc. Sed quaeritur hic, qualis ratio exigetur de factis. Respondetur recolligendo scripturas et doctorum dicta, quia praecipue tripliciter. Primo ratio exigetur an ea sc. opera bona cum taedio fecimus, aut cum devotione; praesertim si ex taedio ea, quae facere tenemur, puta: missam audire in festo vel non implere poenitentiam iniunctam etc. Unde Hieremias 58. scribit: Maledictus, qui facit opus Dei fraudulenter, alia litera dicit: negligenter. Secundo ratio exigetur de operibus bonis si videlicet ea debito fine fecimus, sc. pro honore, vel temporali lucro, sicut pharisei. Unde Matth. VI. Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus ut videantur etc. . . . Tertio ratio exigetur si ea in peccato mortali peregrimus puta existentes in conscientia invidiae, superbiae, irae, luxuriae et sic de aliis. Unde Esa. I. Dominus dicit: Non suscipiam a vobis sacrificium, quia manus vestrae plenae sunt sanguine.

Quarto reddenda est ratio de vitae totius temporae. Unde Bernardus dicit: Omne tempus nobis impensum requiretur, qualiter sit expensum. Idem Bern.: Sicut capillus non peribit de capite sic nec momentum

de tempore pertransibit sine reddenda ratione. Requiritur ergo a nobis ratio de hoc, quantum temporis viximus in peccatis.

Quinto de divitiarum et rerum possessione. Unde Luc. XII. Omni cui multum datum est, multum quaeretur ab eo sc. in ratione. Sed qualiter ratio exigetur de divitiis et possessionibus? Respondetur: quod primo de acquisitione, quomodo sc. talia acquisivit an iuste an iniuste quia ut regula tenet communis omnis iniusta acquisitio damnabilis est. Ps. Non permanebunt iniusti ante oculos tuos Aug. XIV. qu. VI. Peccatum non dimittetur, nisi restituatur ablatum. — Secundo ratio exigetur de pauperum ex eis provisione, qui fecit vel non. Exemplum de divite epulone Luc. XVI. qui non legitur male acquisisse divitias, sed quia ex eis non dedit pauperi Lazaro, damnatus est. Unde Chrysost.: Quare te fecit Deus divitem et alium pauperem, poterat enim pauperem ditare, sicut te, sed noluit propter te, ut tu, qui es dives regnum Dei a pauperibus vendices etc. — Tertio de superfluum avida accumulatione. Unde Christus dicit Luc. XII.: Cavete ab omni avaritia, quia non in abundantia cuiuscunque vita eius est ex his, quae possidet. Et ponit exemplum de divite, qui voluit ampliare horrea sua et eadem nocte mortuus est. O ergo miseri avari cur pro vili terra divitiarum, quae oportet vos finaliter perdere sc. in morte animas proprias vultis pervire in aeternum. — Quarto de prodiga expositione sc. in malos usus peccati ut in meretrices, in pompas seculi, in voluptates carnales et huiusmodi, de quibus ratio exigetur.

Sexto ratio est reddenda de ecclesiae praelatione etc. Primo si videlicet verbo doctrinae et exemplo vitae sanctae oves sibi commissas pascit et aedificat. Unde Greg. VIII. qu. 1. c. in scripturis dicit, quod praelatus qui omnipotentis Dei oves renuit pascere, ostendit se pastorem summum, sc. Christum, minime amare. Haec ille. — Secundo ratio reddenda est, si male praelationem intravit an simoniace vel per intrusionem etc. — Tertio si plura beneficia, praesertim cum cura annexa tenuit. Extra de praeb. c. de multa. — Quarto si ecclesiae bona dissipavit vivendo luxuriose et quocunque modo illicito etc. Exemplum narrat Cesarius qui in quadam villa sacerdos malae vitae, luxuriae et comessationibus vacans, animasque sibi commissas negligens, cum mortuus fuisset; ecce vidit quidam religiosus devotus, quod parochiani sui, sub eo defuncti saxa manibus tenentes in locis infernalibus illum lapidare coeperunt et dicere: Tibi commissi fuimus, tunc neglexisti, et cum peccaremus nec exemplo nec verbo revocasti; tu occasio nostrae damnationis fuisti, bona quoque ecclesiae sic male dissipasti etc. quem cum lapidarent, visum est, quod ille in puteum profundissimum cecidit et nusquam comparuit. Ecce patet, quod stricte iudicabuntur praelati ecclesiae. Item narratur, quod quidam presbyter visus est, quod accensam lucernam portabat praecedentem illos, quos in confessione audierat et sic omnes descendebant in infernum illum

sequentes. Ex qua visione patet, quod qui elegit sibi confessorem vel plebanum malum, simul cum illo damnabitur.

Septimo reddenda est ratio de subditorum gubernatione sc. qualiter princeps secularis vel etiam praelatus spiritualis, vel etiam pater familias aut quicumque in potestate institutus sibi subditos gubernavit vel filios uxorem et familiam etc. Videlicet si eos a vitiis coërcere studuit, si eos a salubribus non impedit, sc. a missae auditione a praedicationis frequentatione et huiusmodi, sicut heu multi domini pessime faciunt subditos non permittendo ire ad ecclesiam v. sermonem et huiusmodi. Item si eisdem de servitiis factis non satisfacit, quia damnabile est peccatum hoc uti. Jac. V. c. — Denique si rex et domini, qui tenentur subditos protegere, non defendunt; vel si eos praesertim pauperes taxis gravant etc. Ad haec. Aug. in epist. ad quendam comitem dicit: Quaeso omnibus tibi subiectis in domo tua amorem regni coelestis et timorem gehennae inculcas et de eorum salute sollicitus et vigil existas, quia pro omnibus tibi subiectis, qui in domo tua sunt rationem Domino reddes; et ibi plura dicit, quod coëerceat eos a superbia, a detractatione, ab ebrietate, a luxuria ab ira, a periurio et conviciis. Nam scribitur Sap. VI. Iudicium durissimum fiet his, qui praesunt.

Octavo de gratiarum beneficio et donatione Matth. XXV. Homo quidam peregre proficiscens vocavit servos suos et tradidit illis bona sua sc. ut operarentur in eis etc. post multum vero temporis venit dominus et posuit rationem cum eis. Greg. quanto crescunt bona, tanto etiam rationes crescunt cum illis donorum. Item Aug. Quot et quantorum beneficiorum sumus debitores, tot et tantorum malorum in Deum offensores etc. Unde cui Deus dedit gratiam scientiae et gratiam eloquentiae et tamen non praedicat cum posset, nec docet, rationem debet reddere. Unde timendum est, quod Christus dicit talibus illud Matth. XXV. Servum inutilem proiците in tenebras exteriores, ibi erit fletus et stridentium.

Nono de omni ommissione. Quidquid enim boni potuit et debuit homo et tamen non facit, rationem reddere debet, ut patet Aug. super Joh. XXIII. qu. III. c. Quando Unde Hebr. II. Quomodo effugiemus, si neglexerimus salutem.

Decimo de sanguinis Christi satisfactione, si videlicet homo studuit satisfacere pro Christi sanguine in poenitentia et amore, ac de eo saepius recordatus est et gratias egit. Unde dicit Bern. Ve mihi si ingratus fuero, requireretur enim super me sanguis ille iustus, qui effusus est pro me super terram et dicitur mihi: quid fecisti, ecce sanguis fratris tui h. e. Christi, clamat ad me contra te de terra.

O ergo peccator homo adverte quam strictam rationem reddere debes tam multipliciter, ut dictum est et desine peccare, sed age poeni-

tentiam, ut possis rationem reddere Deo. Unde Bern. orendo dicit: Eia Domine Deus vim patior, responde tu pro me; sc. quoniam ratio exigetur de omnibus factis a me. In manus tuas commendo duo haec minuta, quae habeo, se corpus et animam, tu persolve de omnibus, tu libera ab omnibus.

Circa secundum de convincendi modo offensionis damnabilis advertendum est quod sicut videmus in humano iudicio, iudex non fert sententiam nisi reus quis fuerit convictus per legitima documenta praecipue ex tribus 1-o aut per facti evidentiam 2-o aut per confessionem propriam 3-o aut per testium aut instrumentorum sufficientiam, ut patet Greg. XI. qu. III. et per Elentherium papam XXX. qu. VI. cap. Iudicantem expresse de istis omnibus dictis, sic Deus iudex iustus non dat statim sententiam damnationis de offensa nisi reus convicatur in hora mortis hismodis: 1-o per facti evidentiam, 2-o per confitentem propriam conscientiam, 3-o per testium sufficientiam.

Primo coram Deo in ratione reddenda erit facti evidentia, quia ut Apost. dicit Hebr. IV. omnia nuda et aperta sunt oculis Dei qui et illuminabit abscondita cordium 1. Chor. IV. et sic nullus poterit se excusare ibi de malo suo, nec negare quis potest bona, quae fecit, quia omnia relucet manifeste in divina notitia et essentia. Sed hic quaeritur, quomodo mala hominum et bona possint relucere in divina essentia et notitia. Ratio questionis est: quod ea, quae relucet in divina essentia et notitia sunt in Deo, sed mala non possunt esse in Deo nec per essentiam nec per similitudinem aliquam, cum in Deum nullum cadat accidens VII. Metaph. Mirum ergo videtur, quomodo in Deo possint relucere mala, cum Deus sit essentialiter summe bonus, alienus malo omni mode. Ad quod respondetur secundum Richardum: quod Deus certissime novit omnia mala intuendo ea, sed non approbando illa et sic iuste dictat sententiam dominationis propter mala cognita etiam super consilia cogitata cordium dicente etiam Job. c. VI. Scio quia potes omnia et nulla te latet cogitatio. Sed quia malum sub ratione mali, quia malum est privatio est, igitur non habet ideam in Deo, sed cognoscitur per ideam boni, sicut tenebra per cognitionem lucis cognoscitur, ut vult. Dion. de div. no. c. VII. Unde ad rationem obiectionis, quod mala non sunt in Deo idem Rich. dicit: quod quamvis malitia non sit in Deo nec per essentiam nec per similitudinem propriam, ut ibi probatur, tamen similitudo bonitatis oppositae ipsi malitiae est in Deo, per quam bonitatis similitudinem cognoscitur a Deo opposita malitia. E. g. Deus est omni bono virtutis plenus sc. humilitate, cui homo superbus contrariatur, castitate, cui homo immundus opponitur suis moribus vitiosis. Benignitate liberali, cui avarus opponitur. Patientia et mititate, cui iracundus contrariatur; et sic de aliis. Et sic Christus humillimus cognoscit et vincit per suam

humilitatem hominum superbiam quia non sunt imitati Christum in humilitate, et sic de aliis. Itaque in iudicio apparentia erunt, mala nostra in Deo tamquam in speculo mundissimo ad ultionem et punitionem.

Secundo in ratione reddenda coram Deo erit, etiam confessio propriae conscientiae. Unde Bern. Quidquid nunc erubescimus confiteri, hoc totum propriae conscientiae linguis coram toto mundo proclamabimus et aptis conscientiarum libris singuli singulis manifestabimus. Tertio erit testium sufficientia, quia angeli et daemones, coeli et terra et omnis creatura erunt in testimonium contra omnes peccatores. Sap. V. Armabit omnem creaturam ad ultionem inimicorum. O ergo homo peccator time peccare, ne pereas.

Circa tertium de acerba punitione quaestio occurrit, utrum homines mali acerbiori poena sint damnati, quam daemones pessimi. Ad quod respondetur secundum doctores, praecipue Bonav. quod sc. mali homines durius iudicantur a Deo et acerbius puniuntur, quam daemones. Et hoc ostenditur pluribus rationibus. Primo ratione accelerationis, quia homines mali post mortem statim descendunt in infernum. Job. XXI. Ducunt in bonis dies suos et in puncto ad infernum descendunt. Sed de daemonibus aliter est, ut idem Bonav. dicit: quia inquit patet ex scripturis locus daemonum, post lapsum usque ad diem iudicii non est locus subterraneus, quem vocamus infernum, sed aër caliginosus, in quo generaliter daemonum multitudo inhabitat. Utrum autem aliqui detrusi sint in infernum, non invenio inquit a sanctis determinatum. Hoc autem bene credo, quod aliqui daemones descendunt ad torquendas animas secundum quod habent inter se deputata maledictionis officia. Ratio autem, quare in hoc aere sunt, est, ut sc. homines exercean, quia eorum exercitium per tentationes est ad hominum salvandorum profectum et coronam victoriae. Nam II. Tim. II. non coronabitur, nisi quis legitime certaverit. Bern. Toties coronaris, quoties tentationem viceris. Unde sicut aliquibus viris sanctis ostentum est frequenter, sicut muscae volitant circa nos. Haec ex. Bonav. et plura ibi.

Secundo homines mali acerbiores poenas luent in inferno quam daemones etiam peracto iudicio. Et iuste sc. ratione ingratitude, quia Deus nunquam fecit tantum pro malignis spiritibus, sicut pro hominibus. Nam pro hominibus homo factus est, laboravit, sudavit, acerbissimam crucis mortem sustinuit etc. Ideo nunquam possunt ad poenitentiam resurgere post lapsum, sed homo potest de peccato resurgere multoties et poenitere si vult in tota vita sua. Ideo ex quo non vult poenitere, cum tamen bene posset homo, gravius punitur Dei iusto iudicio. Ultimo ratione offensionis duplicis, quia homo peccat contra Deum dupliciter sc. in anima, per voluntatem et in corpore per operationem, ergo in utroque est puniendus. Sed diabolus, cum sit substantia spiritualis, tantum modo

peccat in mala voluntate sine corpore. O ergo mirum Dei iudicium et terribile. O peccator, ecce quanta tibi servatur poena in anima et corpore acerbissima, super omnes daemones, si poenitentiam non egeris.

Exemplum ad praemissa applicemus de sancto Forseo episcopo, cuius historiam Beda composuit. Qui dum omni virtute et bonitate polleret ad extremum veniens spiritum emisit; viditque, quod animam suam ducebant duo angeli, tertius autem angelus scuto candido et gladio fulgureo praecedebat et daemones bella moventes iactabant in eum ignita iacula. Sed angelus praecedens scuto suscipiens, extinguebat. Tunc primo opposuerunt daemones, quod otiosos sermones saepe dixerit et ideo non debet in coelum ire. Secundo quod non tenuit humilitatem, sicut parvuli contra scripta evangelii; sed de istis angelus eum excusavit. Tertio, quod non fecit voluntatem Dei, sed dona iniquorum accepit, idcirco vapulandus est. Angelus respondit: Iudicemur ante Deum. Daemon dixit: Hic homo quandam vestem a quodam usurario, nec de hoc punitus fuit, ubi est ergo iustitia Dei? Angelus ait: Silete, quia iudicia Dei ignoratis. Tunc diabolus tam graviter eum tangendo percussit, ut post modum vitae restitutus semper percussione vestigium retineret. Arripientesque proiecerunt daemones ipsum in ignem, quo quidam torquebatur, qui ignis humerum huius accendit et cognovit hominem, quia ille erat, cuius vestem acceperat.

Dixitque angelus: Quod accepisti a peccatore ardebat in te, et hanc percussione pro hac receptione Deus in te permisit. Tandem alter daemon dixit, quod proximum non dilexit sicut seipsum. Angelus dixit: Multa bona in proximos operatus est ergo etc. Item daemon quidam dixit Mundum dilexit. Angelus respondit: Bona mundi indigentibus dispensavit.

Item quidam dixit: Non praedicavit, ut debuit, peccatoribus poenitentiam. Angelus respondit, quod peccatores illi verba huius doctoris despexerunt. Sic ergo in omni contradictione praevalida fuit nimis pugna, donec iudice Domino angelis triumphantibus et devictis daemonibus immensa claritate vir sanctus circumfusus est. Tunc unus angelus dixit ei: Respice mundum; ecce vidit totum mundum quattuor ignibus succensum, de quibus angelus dixit. Unus ignis mendacii est, quia quod promis erunt homines in baptismo, sc. abrenunciare sathane etc. non implent. Secundus est cupiditatis, quia mundana coelestibus praeponunt. Tertius est ignis dissensionis, qua iram tenent et proximos offendunt. Quartus ignis impretatis, quia fraudem proximis faciunt. Et subdidit, ignes isti secundum merita operum hominum singulosexaminant. Nam sicut corpus ardet per voluntatem illicitam, ita etiam ardebit per debitam poenam. Tandem anima ad proprium reducta est corpus plangentibus proximis super morte eius, et sic reviviscens aliquando tempore super vixit et in bonis operibus laudabi-

liter vitam finivit. Quodsi talis sanctus tam multipliciter, tam districte accusatus et examinatus est: quid erit de peccatoribus? — Ve ergo miser peccator tibi, ve, nisi poenitentiam egeris. Rogemus Dominum Jesum ut det etc.

c) *Pomerium sermonum de sanctis.*

A mint az előbbi gyűjtemény a vasárnapi predikációkat foglalja magában, úgy ezen rész oly ünnepnapokra írt beszédeknek összege, melyek nincsenek vasárnaphoz kötve. Pelbárt a szónokokról ebben a tekintetben is akart gondoskodni és pedig különösen a népszónokokról, mert mondja, hogy pro aedificatione communis populi aliquos sermones de sanctis per anni circulum recolligere dedi operam. — Úgy látszik, hogy művét minden akadály dacára befejezhesse, fogadalom által valószínűleg följárnlotta a boldogságos Szűznek, hogy kénytelen legyen legjobb képessége szerint föltett szándékában megmaradni. Legalább ugyancsak a prologusban mondja: «Ut et voto meo de hoc facto satisfaciam». A beszédek két részre oszlanak: pars hiemalis et aestivalis. Az első magában foglalja szent András apostol ünnepétől kezdve Jézus mennybemeneteléig terjedő évszakba eső ünnepekre rendelt szentbeszédeket, a második Szentháromság ünnepétől szent Katalin napjáig terjedő időszakra szólókat. Az egyes részekben ismét találunk részletesebb megkülönböztetéseket. Az Úr ünnepeiről, a szentek ünnepeiről szóló predikációkat és alkalmi beszédeket tartalmaz minden egyes rész, de nem külön cím alatt, hanem időrendi sorban.

Különbséget tesz azután oly ünnepek között, melyek általában megületnek s így rendes alkalmak a predikálásra s azok között, melyek csak némely helyen ünnepeltetnek a nép által is. Ilyenek a többi között: szent Borbála, Luczia, a karácsony vigiliája, szent Tamás vértanú, Antal, Ágoston stb. A különbséget maga jelöli meg a prologusban, mondván: «Pro cuiuslibet sancti colendo festo apud nos quattuor sermones applicare curavi. De festo autem non colendo unicum sermonem feci, et hoc pro praecipuis dumtaxat sanctis, ubi et dum dehis placuerit praedicare». Az egyes szentekről szóló beszédekén kívül készített még «commune sanctorumot» is a liturgikus könyvek mintájára, vagyis általános predikációkat bizonyos osztályba tartozó szentekről. Így «de sanctis inter Pascha et Pentecostem», «de apostolis evangelistis, martyre, doctoribus» stb. Alkalmi beszédet de quacunque sancta virgine», kettőt írt «de dedicatione ecclesiae»,

a pars hiemalisban és kettőt az aestivalisban, azután egyet «in celebritate primitiarium sive de novo sacerdote».

A mi a beszédeknek alakját általában illeti, mondhatjuk, hogy thematikus beszédek, melyek a jeligéből vett tételt fejtegetik, tehát ezen beszédekről is állnak a főnnebb mondottak. Különös jelleget kölcsönöz nekik az, hogy az evangéliumi szakasz még olyan viszonyban sincs velük, a minőt az előbbieken találunk. Némi kivételt képeznek ez alól az Úr ünnepei, melyeken az evangéliumhoz vagy a leczkéhez tarja magát, legalább a jelige megválasztásában.

A tárgyat illetőleg a szentekről szóló beszédek panegirikusok, de dogmatikai és erkölcsstani háttérrel, vagyis a mit magasztal az illető szentben, annak előbb hit- és erkölcsstani értékét mutatja ki, de azért néha más kérdéseket is érint. Például szent András napján fölhozza, miért nem történnek napjainkban csodák. Természetes, hogy a szenteknek életrajza fontos helyet foglal el ezen beszédekben, de nem ez képezi az egyedüli tárgyat, hanem vagy mint függelék, vagy pedig mint a beszéd substratuma szerepel. Az Úr ünnepén a tárgy az ünnep eszméjéből van merítve s majd dogmatikai, majd erkölcsstani igazság.

A commune sanctorum vagy az evangéliumra, vagy a leczkére támaszkodik s néha azon erényekről szól, melyek a szentek illető osztályát megkülönböztetik a többi szenttől, de néha bizony egészen általános tárgyról szól, mely rendesen erkölcsstani. Az alkalmi beszédek csak úgy, mint mai napság, az alkalomból veszik tárgyukat.

Szeretnénk itt is egy-két beszédet a maga egészében közölni, hogy a kidolgozásról is teljes képet nyujtsunk, csakhogy habár azt mondja: «Ut pro simplicium capacitate populorum, in hoc opere utilius pariter et placabilius procedam brevi et simplici stilo decrevi scribere», a rövidséget illetőleg nem tartja meg ígérését. S ezt maga is érzi, mert alább kihagyásokra inti a szónokot. «Significandum etiam censui, quod certas conclusiones pro qualibet parte sermonis unius cuiusque aut saltem quaestiones annotavi, quibus agnosceretur, quid pro tali parte illius sermonis contineatur, ubi tamen pro plebis simplicitate videbitur non expedire ipsas conclusiones proponere in forma descripta, dimittendae sunt, sed sensus earum simpliciter prosequendus est. Legendas quoque abbreviatas inscripsi, quo, quoad ea, quae videntur pulchriora, ut illius in promptu hic habitis sarcinas placeat librorum evitare.» Azért csak néhány vázlatot fogunk megismertetni.

Szent László király napjára négy beszédet szerkesztett, a mi annak a jele, hogy ez hazánkban általános ünnep — festum fori — volt. A második ezen jeligével bír: «Beata terra cuius rex nobilis est. Eccl. X. et ad laudes huius sancti». A bevezetés pedig következőleg hangzik: «Sicut quippe Lyra dicit, haec autoritas intelligi debet sc. quando rex alicuius terrae fuerit nobilis, non tantum nobilitate generis, sed etiam nobilitate morum et virtutum, quia ut Greg. dicit: in istis nobilitatibus quando altera, alteri copulatur, quasi gemma, inquit carbunculi in ornamento auri sociatur. Talis regis terra merito beata praedicatur, quia rex huiusmodi virtuosus studet sollicitate, in terra sua extirpare vitia et virtutes ac iustitiam nutrire. Quoniam ergo beatus rex Ladislaus talis revera rex fuit in regno Hungariae, ad laudem ergo ipsius merito haec verba accipiuntur pro sermone. In quibus de tribus commendatur et in exemplum nobis proponitur 1-o de virtuosa nobilitate, ibi beata terra, cuius nobilis, 2-o de gloriosa dignitate, quia dicit: rex 3-o de gratiosa christi formitate, in hoc quod dicitur: nobis et rex, ut Christus fuit.» Az első részben kifejti, miben áll az ember nemessége, megkülönböztetvén spiritualis, carnalis, virtualis, legalis nemességet s kimutatja, hogy a vér és nemesi oklevelek semmit sem jelentenek, ha hiányzik a spiritualis és virtualis nobilitas. A második pontban bebizonyítja, hogy minden keresztény király addig, míg testén uralkodik, de üres a királynak is méltósága, ha előbb önmagán nem uralkodik. A harmadik részben előadja az erényeket, melyekkel a királynak ékeskednie kell: humilitas, pietas, quae plus commendat, quam severitas (úgy látszik, már itt is Mátyásra gondol), veritas. Ezek után áttér annak a legendából való bebizonyítására, hogy szent László ezen erényekkel bír. A negyedik erény iustitiae aequitas, mire szintén a legendából hoz bizonyítékot.

Ezen beszédben két helyen is találunk allusiokat úgy a királyra, mint a nemesekre. «Si volumus esse vere nobiles et Christo conformes, debemus esse pii et clementes, sed heu moderni principes et nobiles ac barones et rectores im misericordes, munera et taxas a pauperibus extorquentes, munera diligentes et vindictam expetentes ecclesiastica bona diripientes. Impletum est illud Ezech. XXII. Principes in medio eius quasi lupi rapaces etc. Beatus rex Ladislaus non sic fecit, sed tam piissimus exstitit, quod mutato, nomine ab omnibus pius rex vocaretur. Nam pauperes olebant et pro eis mori in bello se exponebat.» Ebből érthetjük meg a paraszt-

lázadást is. Mennyire sülyedt a becsületesség, bizonyítja egy másik hely: «Sed prohi dolor, moderni multi principes in sui perniciem nihil curant de veritate multa promittunt et non implent, appendunt sigilla, sed nulla fiducia in eis, ut videamus impletum illud. Ps. Nolite confidere in principibus».

Az első beszédben a szentnek életével foglalkozik, hogy kimutassa, milyen az üdvnek útja, azért jeligéül választotta: «Justum deduxit Dominus per vias rectas et ostendit illi regnum Dei. Sap. X.». A harmadik beszédnek tárgya: «de iudiciali iustitia in regimine pro imitatione nostra». Ez a beszéd is valószínűleg a királynak szól, mert sokat foglalkozik azzal: «Utrum melius sit secundum misericordiam, quam secundum iustitiam iudicare». Ezen beszédben különben jogi képzettségéről tesz tanúbizonyságot. A negyedik beszéd legérdekesebb; ebben «de profectu spirituali» szól s nagyon élénken festi az uralkodók bűneit, a minél alighanem élő példa lebegett szemei előtt, mert így kiált föl: «O si essent principes, milites et nobiles, ac iudices et ructares, qui amarent iustitiam, omnes bene staremus».

Szent István királyról három beszédet írt, a negyedik helyett utalja a szónokot a «commune sanctorum»-ra. Az első szól «de iustitia christiana» s jeligéje: «Laetamini in Domino Deo, quia dedit nobis doctorem iustitiae. Joel. II.». Bebizonyítja, hogy minden kereszténynek igazságosnak kell lennie és pedig «ex auctoritate, ratione et declaratione», ez utóbbi részletezi, miben kell igazságosnak lennie. A végén legendát mond el. A második beszédnek tárgya szent István követése «prudentia in Christi obsequio, diligentia et fideli servitio», a miért azután számíthatunk «complacentia Dei pro debito ministerio», melyről különböző jelek biztosítanak. A harmadik beszédben az erények egyensúlyával foglalkozik, mert mint a bevezetésben mondja: «Misericordia sine iustitia est pusillanimitas, et iustitia sine misericordia est crudelitas, quae destruunt regem et regnum; sed temperata insimul vel mutuo custodiunt regem et regnum et sic roboratur clementia sc. temperata cum iustitia thronus regis. Et haec claruerunt in beato Stephano, ut patet in legenda ipsius; iuxta haec tria mysteria notabimus pro sermone, secundum quae his tribus commendatur hic sanctus et in exemplum propomitur, 1-o de aequitate iustitiae, 2-o de sanctitate eius observantiae, 3-o de pietate clementiae». A szentírásból, törvényekből, bölcsletheből és a következmé-

nyekből mutatja ki az igazságosságnak és a vele párosult erényeknek kötelező és ajánlatos voltát.

Az összes magyar szentekről írt predikációt, szent Margitról szólót kettőt szerkesztett, de mindkettő a vértanú szűzzel foglalkozik és nem az Árpád-házzal. Az első panegirikus, a mit már a jelige is elárul: «Dominus omnium dilexit eam. Sap. VIII.». «Haec verba optime possumus dicere de sancta Margaretha virgine, quam Dominus omnium, specialiter Jesus Christus dilexit. Primo propter virginalem puritatem, nam dicit Aug. in lib. de virg. Non tam diligit aut quaerit Deus pulchritudinem corporis, quam puritatem mentis. Secundo propter contemptum terrenorum, quia pro Christi amore omnia terrena et patris domum contempsit. Aug. autem dicit, quod quantum quis omnia propter Deum despicit, tantum Deum diligit, et per consequens reamatur a Deo, qui ait Proverb. VIII. Ego diligentes me diligo. Tertio propter passionem pro Christo, unde in hora passionis Christus ipsam tamquam dilectam suam sponsam invitavit ad coelestem gloriam, ut patebit in legenda. Merito ergo de ea dicitur in verbis praedictis: Dominus omnium. Cuius exemplo et nos docemur sic diligi a Christo. Circa haec verba tria mysteria notabimus ad honorem. S. Margarethe pro sermone isto, secundum quae Dominus omnium. Jesus Christus dilexit eam hoc triplici privilegio: 1-o virginalis castitatis, 2-o virtualis sanctitatis, 3-o sponsalis christoformitatis».

A tárgyalásnál fölveti azt a kérdést: «Cur Christus Dominus tam praecipue diligit castitatem? S három okot hoz föl: ratione assimilationis supernaturalis, beatæ stationis patriæ conditionis primordialis, desponsationis Christi specialis». Fejtegeti, milyen erényeknek kell a szüzességgel párosulniok, hogy az kedves legyen Isten előtt: fidelitas, humilitas, continentia, charitas, exemplaris sanctitas, bonorum operum charitas, stabilitas in finem perseverans. Mindezeket föltalálja szent Margitban, sőt még «Christo quoad passionem conformata» is. Ebben a beszédben, mint jellemzőt, idézzük véleményét a földrengésről: «Cur solet Deus tales facere motus terrae? Respondetur secundum scripturas et doctores, quod praeter motum terrae solitum et naturalem, Deus ipse facit miraculose terrae motus aliquando ad confusionem peccatorum. Valde enim debet confundi peccator, quando videt et audit, quod insensibile elementum terrae com movetur et scinditur ipse vero peccator non movetur ad poenitentiam». A beszéd befejezése: «O gloriosa virgo, Christi sponsa, ora pro nobis».

Az ünnepi predikációkra például szolgáljon a Szentháromságról írt első beszéd. Tárnya: «De sancta Trinitate et eius sc. fidei necessitate et salubritate». Ez tulajdonképpen dogmatikus beszéd volna, de itten erkölcsi irányú, a mit már a bevezetés is jelez ezen szavakkal: «Solus ergo peccator homo est, qui non laudat Deum et sanctam Trinitatem. Ideo carissimi, ut digni simus cum angelis laudare Deum, agamus poenitentiam de peccatis. Sicque cantemus cum angelis ad Dei gloriam et dicamus: Sanctus etc. Iuxta quae verba tria mysteria hic notemus de s. Trinitate; primum dicitur Sanctae et debitae fidelitatis; secundum sanctae et necessariae credulitatis; tertium sanctae et securae salubritatis». Az első pontra nézve a «fidelitas» négyféle kötelességet ró az emberre: «reverentialis timor, obedientialis honor, cordialis amor, fidelis confessio». A második pont dogmatikus tartalmú, mert itt bizonyítatik: «divinae essentiae unitas, personarum trinitas, distinctiva earum proprietates, personarum aequalitas». A harmadik pontban kimutatja, hogy milyen okok szólnak a mellett, hogy a keresztnynek ragaszkodnia kell a hithez. Tehát ez kiegészítője az előbbi pontnak, mert ebben megadja a fogalmakat, a harmadikban pedig ennek a tannak jelentőségét; vagyis a második részben indirecte bizonyít, a lehetőségnek kimutatásából, a harmadikban directe a valóságot bizonyítja be.

Az alkalmi beszédekre mintát ad a dedicatioról írt első beszéd. Jelígeje: «Ecce tabernaculum Dei cum hominibus et habitabit cum eis eorum Deus. Apoc. XXI.». A bevezetésben előadja, milyen nevek alatt ismeretes a templom: templum (a contemplando), basilica, ecclesia, tabernaculum. Ez utóbbi tábori sátor jelent, melyben Krisztus lakik s buzdítja katonáit. «De hoc ergo Joannes in Apoc. Ecce tabernaculum etc. Iuxta quae verba tria mysteria notabimus pro hoc sermone: 1. de celebratione dedicationis pro qua demonstratur dicens: Ecce. 2. de honore reversionis: Tabernaculum Dei; 3. de devotione, frequentationis sc. ab hominibus pro gratia, acquirenda». Az első pont megadja az okokat, miért kell a dedicatión megülni s ezek a következők: ratio canonicae institutionis, impetrandae petitionis, indulgentiae et remissionis, salvificae repraesentationis, quia gaudium festivitatis repraesentat nobis gaudium aeternae salutis, quod habebimus in coelis. S itt alkalmazza a templom szentelését az ember megszentelésére, midőn az összes szertartásokat mystice értelmezi; ez tanulságos fejtegetés. A második részben előadja a templom tiszteletének négy módját: «humiliter

et devote ecclesiam ingrediendo et coram divina maiestate reverenter se gerando; secundo divinis solis in ecclesia intendendo et in ea nil incongruum agendo; tertio fideles tenentur venerari ecclesiam singulis dominicis et festis diebus visitando et missam integram audiendo; quarto immunitates et libertates ecclesiasticas observando et in nullo violando». Ebből a predikációból tudjuk meg, hogy azon korban gyertyákat árultak a templomban, mert fölveti azt a kérdést: «quid de candelarum venditione, quae in ecclesia fit?» Ezt megengedhetőnek tartja, mert nem jár zajjal. A harmadik részben fejtegeti azon föltételeket, melyek alatt a templomlátogató bucsúban részesül.

A «primitia»-ra írt szentbeszéd *különös érdekességgel bír, nem ugyan tárgyánál fogva, mert abban megegyezik más ilyen alkalmi beszédekkel, de azért, mert itt is a «sacerdos» szónak betűi szerint nyolcz kegyelemről beszél, melyben a pap részesül. «Suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui iuxta cor meum et animam meam faciet I. Reg. II.» jeligéből indul ki s a bevezetésben megokolja, miért szereti Isten különösen a jó papokat. Jellemző a korra az az érv: «omne animal diligit sibi simile». Három részre osztja tárgyát: 1-o de celebritate novae missae et eius utilitate, 2-o de amabilitate eius sanctimoniae coram divina maiestate, 3-o de honorabilitate eius excellentiae. A második részben fejtegeti a különös kegyelmeket, melyekben a pap részesül; quae accipiuntur secundum literas huius nominis «sacerdos, tamquam ex ipso nomine designatur sacerdotii acceptabilitas. Prima litera S significat gratiam sublimis dignitatis... Secunda est litera A significans gratiam angelicae praeclaritatis... Tertia litera est C significans gratiam clavis coelestis... Quarta litera est E significans gratiam eminentiae potestatis... Quinta litera est R significans reverendissimae honorabilitatis... Sexta litera est D significans gratiam divini conformitatis et propinquitatis... Septima litera est O significans gratiam officialis oblationis... Octava litera S significans gratiam sanctitatis exemplaris». Látjuk, hogy eléggé erőszakolt a betűkkel való mesterkedés, de a moralizálásnál ily nehézségeken túltették magukat a szónokok, minthogy hozzá voltak szokva úgy ők, mint hallgatóik az allegoriákhoz és a mysticushoz s nem is képzelhetek olyan dolgot, melynek többféle jelentése ne volna. A végén megemlékezik a méltatlan papról is s fölhívja a hallgatókat, hogy imádkozzanak úgy magukért, mint a papokért, hogy egykoron conregnare valeamus praestante Domino nostro, Jesu Christo, qui cum patre et spiritu S. regnat Deus in secula seculorum. Amen.

d) *Sermones quadragesimales.*

Ezen beszédgyűjtemény, mint címe is mutatja, a nagybőjti predikációkat foglalja magában és pedig minden napra, hamvazószerdától kezdve egész nagyszerdáig bezárólag. A nagyhét hátralevő három napjára szóló szentbeszédek a pomerium de sanctisban találhatók. Pelbárt ezen beszédeinek megírásánál a zsinati határozatokhoz tartotta magát, a mennyiben a bűnökről és bűnbánatról predikál. Ezek tehát bevallott erkölcsstani predikációk.

Ezen gyűjtemény két részre oszlik a földolgozott tárgy szerint. Az első rész a bűnbánatról szól, a másik pedig a bűnökről.

Külsőleg némi különbséget találunk ezen predikációk és az előbbi gyűjteményekben foglaltak között, a mely különbségre maga Pelbárt is figyelmeztet a bevezetésben, midőn mondja: «Circa partem autem istam praemitto, quod pro ferialibus diebus breviores sermones faciam. Tum, quia pro illis diebus populus minori numero confluit, quam diebus festivis vel dominicis. Tum quia gaudent brevitate moderni. Pro diebus dominicis autem longiores aliquantulum sermones faciemus ut multis concurrentibus, pro tunc tam plebeis, quam scientificis et altioribus possimus pro modulo satisfacere». Habár Pelbárt az egyes napokhoz kötötte az egyes predikációkat, az által nem akarja korlátozni a szónokok eljárását, a kik a szükség szerint választják meg beszédjeik anyagát. Maga mondja ugyancsak a bevezetésben: «Iudicio sagacis praedicatoris relinquitur ut sermo pro aliquo die hic assignatus possit pro altero die transponi, et praedicari, sicuti videbitur populo et temporis congruere. Nam et secundum Philosophum sermones aptandi sunt secundum congruentiam et capacitatem audientium». Ez minden bizonynyal azoknak szólt, kik nem szoktak a nagybőjt minden napján predikálni és azoknak, kik más alkalommal akarnak az ezen részben tárgyalt igazságokkal foglalkozni. Ezen célra szolgált a repertorium is, mely mindkét résznek végén található. A szónok ennek segélyével kikeresheti s összeállíthatja az anyagot tetszése szerint.

Művét nemcsak rendtársainak szánta, hanem a világi papságnak is, a mi a XIII. beszéd elé tűzött megjegyzéséből világos, a hol mondja: «Advertandum quod secundum ordinarium curiae romanum in hac dominica (tudniillik második) legitur evangelium diei hesterni i. e. sabbathi, quod est de transfiguratione Christi;

sed in ecclesiis secularium sacerdotum legitur evangelium praece-
dentis quintae feriae sc. de muliere chananea. Id circo thema potest
de utro praedictorum evangeliorum accipi; sicut placuerit praedi-
catori». Ebből kitűnik az is, hogy nemcsak a kolostori templomok-
ban tartattak a nagybőjt minden napján szentbeszédet, hanem a
plebániái templomokban is.

Mindannak daczára, hogy cikluspredikációkkal van dolgunk,
Pelbárt mégis a napi evangeliumhoz köti az egyes beszédeket.
Ennek okát is adja a nyolczadik beszéd végén, midőn megjegyzi:
«Notare volo, quod pro istis sermonibus quadragesimalibus quam-
vis pro singulis possint alia themata propria convenientius assi-
gnari, verumtamen ego pro unoquoque sermone statui thema accipere
et sacro talis diei evangelio assignato iuxta morem ordinarii romani
in missali; eo, quod devotio populi huius exposcit et delectatur
audire ex evangelio vel saltem textualiter». Nem akarunk ezen
megjegyzéshez hosszú kommentárokat fűzni, de legyen szabad mel-
lékesen arra utalni, hogy a híveknek ezen igénye következtetést
enged a szentírás magyar fordításának létezésére, azonkívül bizo-
nyítéka annak, hogy a biblia nem volt véka alá dugva, mert ki és
mivel táplálta volna ezt az igényt.

Az első rész, mint mondtuk, a bűnbánattal foglalkozik: «de
poenitentia et eius partibus de correquisitis et pertinentibus ad
eandem». Ötven beszédben hamvazószerdától nagycsütörtökig bezá-
rólag letárgyalja az egyháznak ezen tárgyra vonatkozó egész tanát.
Az első beszédben alapot rak le a bűnbánat szentségének gyakor-
lati fejtegetésére, midőn a bőjtnek bűnbánati jellegét föltűnteti s
fölsorolja az okokat, miért rendelte az egyház a bőjtöt s hogyan kell
azt keresztény módon megtartani. A bőjti idő a legalkalmasabb bűn-
bánat tartására s azért az egyház is, midőn a bőjtöt parancsolja,
bűnbánatra hív föl, kövessük tehát hívó szavát s használjuk föl az
időt lelkünk üdvére, mert veszedelmes a bűnbánatot elhalasztani,
melyet Krisztus nemcsak szívünkre kötött, hanem, habár maga
minden bűntől ment volt, példát is adott, hogyan kell a bűnt kiirtani
lelkünkben. A bőjt megtartásának kellékeiről szól s megszegésének
gyászos következményeiről, melyek nemcsak azon jók megfosztásá-
ban állanak, melyekben a bőjtölés részesít, hanem büntetést hoz-
nak az emberre. Kifejti azon okokat, melyek a bűnbánattól vissza-
tartják az embert s a módokat, melyekkel ezen akadályokat legyőzni
lehet. Ezt tizenkét beszédben végzi el.

A következőben azután a bánattal contritioval foglalkozik és tíz predikácziót át fejtegeti annak lényegét, fajait, szükségét, hasznát és megczáfolja a tévelyeket s végén megjegyzi: «Postquam in praecedentibus egimus de prima parte poenitentiae sc. de contritione, iam agemus de Confessione». Ennek a tárgynak tizenhat predikációt szentel s minden oldalról megvilágítja úgy a gyónás lényegét és sajátságait, mint a hívek kötelmeit. Szól az előkészületről, tudniillik a lelkiismeret megvizsgálásáról, a gyónás kellékeiről, kötelező voltáról, a gyóntató-atyának megválasztásáról, mit kell és lehet meggyónni, hogyan helyrehozni a mulasztásokat, a gyakori gyónást ajánlja, mert gyümölcsei üdvösek. Midőn oly bő oktatást ad, természetes, hogy buzgóságában többet is mond, mint a megnyit az alaposág megkíván s a hallgatók képessége elbír. Ezt maga is észreveszi s azért figyelmezteti a szónokot: «Praedicta mysteria de confessione sufficient aliis, quae non pertinent ad sermonem popularem omissis».

A következő tizenegy beszédben az elégtétellel foglalkozik s különös figyelmet szentel a restitutionnak, melyet illetőleg minden kételyt eloszlat; érdekesek különben a bűnbánati elégtétel értékéről és a bucsúról szóló fejtegetései is, melyekből Pelbártnak dogmatikai jártasságát megismerjük. Nagyon találó az utolsó beszédnek tárgya: «De pace, quam Christus discipulis hodie reliquit». Ez mintegy koronája a bűnbánatnak, a bűnbánó békét érez bensejében s békében van embertársaival, mert szereti Istent és embertársait.

Az egyes beszédeknek alakjáról és kidolgozásáról újat nem igen mondhatunk. Annyi tény, hogy egyéb beszédeiben is a népies-ségre törekszik, de ezekben kiváltképen, mert a mit beszédeivel elérni akar, annak azonnal gyakorlatban kell jelentkeznie, tudniillik a bűnbánat szentségéhez való járulásban. Nem gáncsolható az, hogy sok elméleti fejtegetést hoz be, mert minden szükségletnek akart eleget tenni, a szónoktól függ, mit és hogyan választ ki hallgatóinak igényei és körülményei szerint.

Egyébíránt azon beszédek is forrásmunkául irattak lelkészek számára, hiszen utasításokat találunk bennük a gyóntatók számára. Például a 28-ik beszéd 3-ik pontja csak a gyóntatóknak szól. «Circa tertium de inquirendo a confitente de peccato commissio — mondja — notandum, quod hoc est valde necessarium, ut confessor diligenter inquirat et interroget confitentem, tamen discrete ne in particulari de carnalibus quarendo peccatum confitens, addiscat,

quod ante nescivit». Azután utasításokat ad a kérdéseket illetőleg. Ezen munka tehát a pásztorkodástant pótolta.

Mutatványul közöljük a bucsúkról szóló szentbeszédnek vázlatát, mert nem lesz érdektelen erről a tárgyról hallani egy szónokot, a ki kevéssel a hitújítás előtt működött. A 49-ik beszéd foglalkozik ezen tárggyal. Mindjárt a bevezetés megjelöli az egyház álláspontját: «Ipse sc. Christus volneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra. Esai 53. et in epistola hodierna. Olim Ezaias haec de Christo praedixerat, quibus ostendit, quod passio Christi esset nobis valde fructuosa. Nam non est passus Christus pro peccatis propriis, quia peccatum non fecit neque inventus est dolus in ore eius; sed passus est pro peccatis nostris expiandis et attritus est i. e. afflictus pro satisfactione nostrorum peccatorum ut hoc per epistolae huius patet passus. Unde exquo Dominus Jesus clementissime nobis providit et disposuit, ut de thesauro meritorum passionis et sanguinis eius ministri ecclesiae peccatoribus dispensarent indulgentias ad poenarum peccatorum remissionem et purgatorii acerbissimi evasionem. Nam ipsis ecclesiae praelatis dedit in hoc potestatem. Joan. 20. dicit: Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis (Et hoc potest poni pro alio themate sermonis). Et quum pro istis sacris diebus coenae Domini subsequentibus certis ecclesiis indulgentiae concessae promulgantur visitantibus fidelibus, ut clarum est ideo de indulgentiis convenit hodie facere sermonem, in quo mysteria tria declarabimus». Tehát már a bevezetésben megjelöli a forrást, melyből a bucsúk meríttetnek, midőn Jézusnak érdemeiből származtatja azokat.

A tárgyalásban akárcsak a hitújítók rágalmait tartotta volna szemei előtt, ezen három kérdéssel foglalkozik: «de indulgentiarum vigore, de earum valore, de indulgentiarum consecutione». Az első pontban megadja a bucsúknak meghatározását: «Indulgentia est quaedam remissio poenae debitae pro peccatis *post contritionem* habitam de eis». Folytatólag kifejti, hogy a Megváltó végtelen érdemein kívül a szentek s különösen a boldogságos Szűznek érdemei képezik azon kegyelmek forrását. Fölveti ezt a kérdést: «Quomodo huius thesauri dispensatio tradita est praelatis ecclesiae» és a föloldozás és megkötés hatalmából hozza le a feleletet. Ennek kiegészítéseül megoldja azt a kérdést is: «Quali modo indulgentiae habent liberare a poenis debitis in purgatorio, cum ad illas obliga-

tur homo ex divina iustitia», mert csodálatos, hogy az alsóbb rangú a föllebbvalónak intézkedéseit hatályon kívül helyezze. A felelet az, hogy Isten engedi el földi helytartói által a büntetést s a következő hasonlattal fejezi be ezen fejtegetését: «Sicut obligatus regi liberatur, dum thesaurus habens potestatem super regis thesauro dispensando solveret pro illo ex voluntate regis propter fidelitatem illius satisfaciendo ex eodem thesauro regio». A második pontban fejtegeti, hogyan kell azt értelmezni, hogy bizonyos számú napi vagy évi bucsú engedélyeztetik. Ebből csak két nyilatkozatot emelünk ki. Az egyik: «Tamen melius est tibi poenitentiam implere et indulgentiam reservare ad purgatorium pro residuo, quia forte illa poenitentia non sufficit condigne sibi». Második: «Ad augmentum gratiae et gloriae tanto plus valet, quanto quis eam maiori devotione suscipit». Ezt azért idéztük, hogy kimutassuk, hogy a bucsúk tana a nép előtt a maga tisztaságában adatott elő s csak ráfogásnak bélyegezhető minden oly állítás, mintha a hívek és egyház között a bucsúkat illetőleg bizonyos üzleti viszony állott volna fön, vagy ilyen értelemben fogták volna föl a hívek ezt a tant. A harmadik pontban a bucsú elnyerésének föltételeivel foglalkozik; ezek a következők: auctoritas in concedente, causa licita pro fine, *fides pro devotione, veritas poenitentiae*, effectus in iniuncto opere».

Befejezésül a portiuncula eredetének legendáját ajánlja példázásra.

A második részben a következőleg osztja föl a szentbeszédet: «Incipit Quadragesimale secundum: sive sermonarium Pomerii de viciis. Et: Primo in generali. Secundo de septem capitalibus peccatis. Tertio de filiabus eorum aliquibus cum pertinentiis certis». Az első rész tart egészen a bőjt második vasárnapjáig bezárólag és 14 beszédet foglal magában, mert a vasárnapokra kettőt írt, délelőttre és délutánra egyet, hétköznapiakra pedig csak a délutáni oktatást vette figyelembe. Szól itten a bűn ártalmas voltáról úgy a földi, mint a túlvilági életre vonatkozólag, azért kerülni kell anyagi hátrány daczára is; a bűnnek eredetéről, tudniillik a különféle kísértésekről, melyeket legyőzni kell, a bűn mibenlétéről, hogy súlyos megsértése Istennek, a halálos és bocsnatos bűnről, hogyan lehet a kettőt megkülönböztetni egymástól. A második részben, mely a virágvasárnapig bezárólag terjedő időt foglalja magában, harminczkét beszéddel a hét főbűnről szól és azokról, melyek az előbbiekre

visszavihetők. A harmadik részben, mely a még hátralevő napokat foglalja magában, a Szentlélek elleni bűnökről és a bűnbocsánatról szól. Ezen ötven beszédben tehát földolgozta az egész keresztény erkölcsant.

Míthogy azonban művét forrásmunkának szánta, gondoskodott arról is, hogy a hitszónokok tetszésük szerint választhassanak maguknak tárgyat. Ezen célból függelékkal látta el gyűjteményét, melyben a parancsolatok szerint jelöli ki minden napra az anyagot, utalással a predikációkra, melyekben erről szó van. Ebben is rendet követett, mint ezt maga mondja: *«Statim thema pro singulis diebus accipere ex evangelio et eidem competentem materiam eiusmodi sermonis applicare»*.

Alakjukra nézve ezen beszédek nem különböznek az eddig mondottaktól. A bevezetésről meg kell jegyezni, hogy a jeligét magyarázza részint betűszerinti, részint allegorikus értelemben, mint-hogy a jelige a napi evangéliumból, vasárnapokon a délutániak a leczkéből vannak merítve; rendesen kevés összefüggés van a bevezetés és a tárgyalás között és az átmenet nagyon erőltetett, a mi azonban semmit se von le a beszéd értékéből, mert láttuk, hogy a bevezetés ezen korban inkább külön predikációt képezett, mint a beszéd részét.

A tárgyalásban, ha a mondandó valamely bűnről az egész anyagot kimerítik, akkor az illető bűnnek mibenléte foglalja el a legelső helyet, azután következnek válfajai, súlyos volta, okai, a kerülés módjai, hogyan kell azokat meggyónni; a befejezés rendesen példa elbeszélésében áll. Midőn a bűn súlyát mérlegeti, gyakran egymással hasonlítja össze a bűnöket, például a 23-ik beszédben: *«quid de concupiscentia, an gravius peccatum sit, quam ira? «Itt is kifogyhatatlan az idézetekben, csak-hogy ebből nem szabad azt következtetnünk, hogy ezen predikációk így mondtak el, tudniillik, mint idézetek conglomeratuma szónoki hév nélkül; hiszen Pelbárt csak anyagot és külső alakot akart a szónokoknak nyújtani, a mi abból világos, hogy predikáció közben utasításokat ad, hogy erről vagy arról csak a gyóntatószékben szabad beszélni és nem a szószéken, mint például a paráznaság nemeiről a 17-ik beszédben. «De his praedicatorum non est loqui in praedicatione, confessorum enim est in privato docere»*. Pedig ő maga említi a bűnt, melyről ezt a megjegyzést teszi. A fejtegetésnél közmondásokat, meséket, s népszerű példákat használ. Így a 22-ik beszédben ezt a közmondást idézi: *«Mus in pera, ignis in sinu serpens ingremio male suos remune-*

rant hospites». Ugyanezen beszédben a farkasról és a bárányról szóló mesét fölhozza annak bebizonyítására, hogy a harag jogtalanságok elkövetésére vezeti a hatalmasokat.

A bűnnek gonoszságát a törvényekből is bizonyítja. Például a 30-ik beszédben a részegség tilos voltára hivatkozik, a mi a kánonjogból világos, mert Raymundus törvénygyűjteményében áll: «Episcopus vel presbyter vel diaconus ebriosus, si admonitus non desistat deponitur. Inferiores vero aut etiam laici, communione privantur, vel verberantur». A profán írókból is merít érveket, mint például ugyanezen beszédben mondja: «Lege philosophica (condemnatur ebrietas), quid philosophus III. Eth dicit, quod ebriosus meretur duplices maledictiones». A példák a tárgyalt forrásokból vannak merítve, de azért a szentírásból is vesz sokat.

Hogy ezen predikációk szerkezetéről élénkebb fogalmunk legyen, egynek gondolatmenetét ideiktatjuk; egész beszédet térszűke miatt nem közölhetünk.

A XXXVI. beszéd. «Sabbato post dominicam quartam de furto multiplici et rapina in bonis etiam mortuorum». A jelige: «Qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitae. o. VIII. et in evangelio hodierno». A bevezetésben így tér át tárgyára: «Verba sunt Salvatoris nostri Jesu, quibus docet nos ipsum sequi fide formata charitate ut exponit Lyr. et sic non ambulabimus in tenebris, ignorantiae et vitiorum, sed habebimus lumen vitae sc. aeternae in patria. Sed quum multi sunt mali christiani, qui non sequuntur Christum sed ambulant in tenebris vitiorum inter quos sunt plurimi fures et raptore, qui solent in tenebris etiam corporalibus ambulare, et per peccata lumen aeternae vitae perdere; unde quia in hoc sermone de furto et rapina restat agendum (pro quo aliud thema I. Cor. VI Neque fures neque avari neque rapaces regnum Dei possidebunt) idcirco de ipso furto et rapina declaramus hoc sermone tria mysteria». Látjuk, hogy az általános értelmű jeligéből egy szót ragad ki «tenebrae, hogy némi kapcsolatra hozza a megbeszélendő tárggyal, egyszersmind utasítást ad a szónoknak, hogy más jeligéből is kiindulhat, mely itt alkalmasabb volna. Ebből kitűnik, hogy Pelbárt a formalizmushoz való ragaszkodásból válogatja meg így e jeligéket és nem azért, mintha a helyest nem ismerné; föltette magában, hogy minden egyes predikációját a napi evangéliummal hozza kapcsolatba s most akár meg, akár nem, keresztül viszi szándékát. Persze a ciklus-

dredikációknál ezt a módszert nem lehet ajánlani, a mint a példa bizonyítja.

A fölosztás ez: «Primo generaliter de furum et latronum offensione; secundo specialiter de mortuorum spoliacione; tertio differenter de modorum variatione». Az első pontban bizonyítja, hogy a «furtum et rapina mortalis culpa» azon célból, hogy a tolvajok és rablók «moveantur ad detestandum.» Nagy bűnök ezek, mert «primo graviter laedit charitatem, quae est vita spiritualis animae, et sic cam occidit... Secundo quia graviter offendit contra iustitiae aequitatem... Tertio quia peccat contra universitatem (tudnillik decalogust, legem naturalem, philosophalem evangelicam, apostolicam, canonicam, civilem,) o ergo quid putamus quam acerbè puniantur in inferno». Azután fölveti azt a kérdést: «quid horum gravius sit peccatum et gravius in inferno crucietur: «an furtum, an rapina» s azt feleli, hogy a rapina s mégis azt tapasztaljuk, hogy az emberek jobban restelik a lopást, mint a rablást, mert in rapina melius apparet externi strenuitas quaedam virtutis suae corporalis». Tehát helyén volt ez a kérdés; Pelbárt ismerte korát és az emberi lelket.

A második pontnak tárgyalását megokolja: «quoniam multi seriusius peccant rapiendo bona mortuorum et quorum sunt, executores in testamentis; idcirco de his agemus in sequentibus». Ennek undokságát következőleg festi: «Quia quanto amabilem servum regis depradareris, vel spoliare, tanto plus odium regis incurreres. Sed existentes in purgatorio sunt grati Deo et electi specialiter. Pauperrima quippe est anima in purgatorio, quia non potest se aliunde iuvare, et liberare nisi per suffragia et his per tales fraudantur; ergo tales sunt Deo odibiles. Secunda ratio excommunicationis legalis... Tertia ratio diabolicae crudelitatis, quia sicut diabolus vult torqueri animas, sic et isti,... Ultima ratio iustae punishmentis aeternalis, nam secundum iustas leges heres non servans testamentum parentis defuncti est exhereditatus... Sic iuste tales executores mali et heredes, de coelesti patria exhereditantur».

A harmadik pont azon körülményekről szól, melyek a gyónásban megemlítendőek, mert a bűn nemére és nagyságára befolytnak. «Primo de filio familias furante a parente... secundo de uxore... mortale furtum commisit», ha nagy összeget lopnak és restitutiora köteleztetnek. Folytatólag azt a kérdést fejtegeti, adhat-e a feleség férjének tudta és bejegyezése nélkül alamizsnát; többféle esetet

különböztet meg. «Primo in casu extremae necessitatis in paupere... Secundo si habet paraphernalia... Si lucrosa est, puta scit aliquam artem... tunc de lucro potest dare notabiliter... Quarto si utiliter gerit negotium viri, puta quia videt virum crudelem et sceleratum, ut Deus avertet pericula, dat elemosynas... Quinto si communiter consueta dat puta: de pane etc... Sexto si assignatum habet certum, quid sibi a viro pro victu et ex his dare potest. Septimo si domus dispensatio pertinet ad uxorem»... Azután tovább folytatja a lopás nemeinek fejtegetését: «Tertio modo de genita per adulterium prole vel alienum partum supponenter... Quarto de inventione... Quinto de participatione... Ultimo de iniqua deceptione». Mindezekről kell a gyónásban megemlékezni, mert a lopásnak különös nemei.

Befejező példa gyanánt ajánlja a következő elbeszélést: «Religiosus quidam retulit, quod dum adhuc quasi puer infirmatus, expirasset, angelus aninam iudici praesentavit, cuius vultum iratum per velamen vidit et diabolus accusavit dicens: Puer iste obolum a germano suo furatus est, nec poenituit, ergo damnari debet secundum iustitiam. Christus respondit: Iustitia mea est cum misericordia, non debet ergo pro tanto damnari, sed purgetur. Unde proiectus in ignem purgatorii indicibiles poenas sensit. Post horam iterum iudici praesentatus vidit clare faciem Christi et cum eo Beatam Virginem et in circuitu multitudinem angelorum ac sanctorum omnium in splendoribus maximis, quibus petentibus restituta est anima corpori. Mirantibus cunctis, qui aderant et videntes signum in eo crediderunt dictis eius. Tandem ipse tam amore gloriae quam timore poenae expertae intravit religionem».

Ezen predikáció mutatja, milyen alapos oktatást nyertek a hívek; bizonyítéka annak is, hogy a nagybőjtnek a civilizáció munkájában fontos szerepe jutott. Hiszen ez az idő volt az erkölcsi iskolázásnak szorgalmi időszaka.

Hátra van még, hogy Pelbártnak azon predikáció-tervezeteiről szóljunk, melyeket a parancsolatokról állított össze. Ebben a tervezetben csak bevezetések ad a nagybőjt minden napjára; megjelöli a jeligét, melyet a napi evangéliumból vesz s azért ugyanaz áll róla, a mit fönnebb mondtunk. Azután utal azokra a predikációokra, melyekben a tárgyról van szó. Itt találjuk ugyanazon tárgyakat más szempontból tekintve és más névvel megjelölve. Elején általános kérdéseket vet föl, mint: az Isten parancsolatainak megtartásáról,

engedelmességről, a parancsolatok számáról, az isteni tízparancsolatról általában. Azután különös tárgyakat választ, mint: a babonáról, hit, remény, szeretetről, lelkiismeretről, szentek tiszteletéről, a decalogus parancsairól egyenkint, az egyháznak öt parancsolatjáról s a mik ezekkel összefüggnek. Eljárásának jellemzésére közöljük ugyanazon napra írt bevezetést, melyre az előbb ismertetett predikáció szólt: «Sabbato post Dominicam quartam Ser. XXXVI. de fraude vitanda in emptione et venditione, Dicebat Jesus: qui sequitur me, non ambulat in tenebris Joan. VIII. et in ev. hod. In quibus monet nos Christus Dominus ut sequamur ipsum in omni sanctitate et veritate observando eius praecepta; ac non ambulare in tenebris errorum et vitiorum. Sed heu multi sunt christiani, qui potius sequuntur diabolum praesertim in fraudibus et iniquitatibus quas committunt emptione, et venditione, cum tamen hoc eodem praecepto sc. Non furtum facies, omnia talia intelliguntur fore a Deo prohibita ut dicit Thomas et doc. Unde de negotiatione in emendo vel vendendo tria mysteria declarabimus; de quibus in forma vide in quadragesimali secundo Pomerii sc. de vitiis ser. XXXI. prout tibi placet».

A beszéd, melyre hivatkozik, azon evangéliumi szakaszból indul ki, mely elbeszéli, hogyan űzte ki Krisztus a kufárokat a templomból és ezen három pontról szól: «de licita condicione, de iusta appretiatione, de illicita defraudatione et per consequens de sollicita cautione». A szónoknak az anyagot elrendeznie kellett az új, jelégéhez és bevezetéshez alkalmazva. Ebből is látjuk, hogy Pelbárt nem akarta a szónokokat minden munkától fölmenteni, hanem csak anyagot és eszméket szolgáltatni.

A magyar szónokoknak a kifejezésekben néha segítségére siet, a midőn a ritkább latin szóknak magyar fordítását is adja. Így például a második rész harminczadik beszédében mondja: *Scurrilitas dicitur a scurra vulgo in lingua nostra dicitur leubezes*», valószínűleg hosszú lére eresztett beszéd, bőbeszéd.¹

Ha most a részletek után általános jellemzését akarjuk hallani Pelbárt szónoklatainak, úgy rövidebben ki nem fejezhetjük, mint hogy scholastikus szónokokhoz sorozzuk. Hiszen nemcsak alak, hanem a tárgy megválasztásában is a scholastikus tudós lép előtérbe. Az a sok fölosztás s mindennek bebizonyítása úgy állítja

¹ A magyar szókról lásd Szilády: Temesvári Pelbárt élete s munkái. 1880. 67. s. k.

őt szemeink elé, mintha egy tudós collegiumban vitatkozva látnók. Meglátszik a beszédeken ama fáradozás, hogy minél több autoritást fölhozhasson s a dialectika segélyével, ha mindjárt mystikus értelmezéssel is, állítása javára fölhasználjon.

Ebben találkozik a mystikusokkal, mert azoknak elveit is beleilleszti gondolatmenetébe, ha a bizonyításnál szüksége van rájuk. Az anyagot illetőleg is scholastikus; hiszen népszerűsége törekszik s még sem képes azon tárgynál maradni, mely hallgatóinak megfelel, hanem gyakran átcsap a vitatkozó tudósok közé s bizonyít meg czáfol dolgokat, melyekről hallgatóinak talán sejtelmük sincs. Lehetséges, hogy ő nem mondta el ezeket úgy mint írva vannak, a mint ez megjegyzéseiből világos, melyek arra utalják a szónokot, hogy csak azt mondja el, a mit czélszerűnek tart. De az a körülmény, hogy írásbeli kidolgozásnál nem képes hajlamát legyőzni, mutatja, hogy iskolában képzelte magát, a hol egy elvet mindenáron megvédelmezni kell. Innen az a nagy szerep, melyet Aristotelesnek juttat beszédeiben és a Summáknak idézése, a mi nagy tudományáról tesz tanúságot.

A scholastikusok közül való, kiknek elve: credo ut intelligam és nem tartozik azokhoz, kiknek főelve a vitatkozás és sok beszéd. Az egyház tanának megvilágítása és megvédése képezi célját s nem a tudománynak és elmeélnék fitogtatása. Elveihez erős meggyőződéssel ragaszkodik s kész értük síkra szállani, de mindenekfölött meghajol az egyház tekintélye előtt, a mint ezt Rosarium-ának előszavában mondja. Üldözi a babonát, de kiméli a kegyeletet. A józan észre apellál ott, a hol a kinyilatkoztatás semmit sem mond, de kicsinyli az emberi elmét, a midőn ez Isten szavával áll szemben. S ha beszédeiben nélkülözzük is azon szónoki irályt és erőt, melyet a mai mérték szerint kereshetnénk, ezt nem szabad hibául róni neki. Mert egyrészt tekintetbe kell vennünk, hogy korában nem igen akadunk oly hitszónoklati termékekre, melyek ezen tekintetben fölötte állnának, másrészt tudnunk kell azt, hogy az erős hit és buzgalom élő szavaival oly erőt adtak, mely mindent pótol.

Az eszmék és anyag, melyet Pelbárt összehalmozott, a jelenkori szónoknak is gazdag bányája lehet, a mint volt több százezerdon át nemcsak hazánkban, hanem a külföldön is. Ezt különösen a Mária-predikációkról mondhatjuk. A Rosarium egyrészt maradandó emléke annak, hogy hazánk kiváló kegyelettel viseltetett a szent Szűz iránt, másrészt kiapadhatlan forrása lehet annak, hogy a késő

unokákban is ezen kegyelet ifjú frissességben éljen és virágozzék. Temesvári Pelbárt tehát nemcsak dicsősége hazánkknak, hanem a régi Magyarországnak személyesítője s ezen ország hitszónokainak elévülhetlen érdemű oktatója.

Lasko Oswald művei.

Erről az íróról is áll, a mit a pálosok történetírója mond, hogy az idő irigylete érdemeit s azért életéről kevés adatot ismerünk. Annyit tudunk, hogy szent Ferencz rendjének volt tagja, 1497-ben Pesten a rend vicariusává választott. Az egykorú írók Pelbárt tanítványának mondják. Annyi bizonyos, hogy állítólagos tanítójának egyik művét befejezte, t. i. az «Aureum Rosorium»-ot.¹ Kiváló férfiú volt, mert különben a rend nem választotta volna arra a hivatalra, melyről említést tettünk. Szónoki működéséről tanúbizonyosságot tesznek hátrahagyott művei: *a) Biga salutis* vagy *Sermones dominicales* és *de sanctis* *b) Gemma fidei* vagy *Quadragesimale*. Ezeknek ismertetését a következőkben adjuk:

a) Biga salutis.

Az első kérdés, honnan vette a szerző ezt a címet, mi indította őt arra, hogy kétigás kocsihoz hasonlítsa? Ezt megmondja ő maga a prologusban: «Pro eo, quia sicut biga duabus exstat et volvitur rotis, sic hi sermones tam dies dominicos, tam etiam sacras festorum totius anni solemnitates, ut plurimum duobus perlustrat fructuosis sermonibus. Tum quia ad geminam clare perveniunt charitatem, Dei videlicet et proximi in qua tota lex pendet et prophetae Matth. XXII. Tum quia de Redemptore pio limpide tractant in quo duplex creditur natura: divina et humana. Tum etiam, quia recto tramite ad summe desiderandum feliciter dirigit, beatitudinem, quae in duobus consistit principaliter, clare puta visione divinae maiestatis et gloriosae Christi humanitatis». A szerzőnek célja volt a nép számára mondandó beszédek összegyűjteni, hogy a szónok, a kinek nincs ideje sok könyvnek forgatására, készen találja az anyagot. «Sincero revera intuens dilectionis affectu plebis praesertim villanae vel rusticanae perutilem et necessariam doctrinationem simplici et rudi indigentem salutis alimento...

¹ Czvittinger: Specimen, 302. l.

inculto stilo etiam perspicaciore et difficiiliara complanando eisdem quasi pulmentum pabulum vitalis vitae in his congeSSI sermo-nibus... Videns plerorque devote praedicare volentes potissime sacri nostri ordinis fratres in tantum devotioni ac contemplationi deditos, ut residuum temporis minus sufficiat et diversa librorum volumina revolvenda praedicandique materiam conquirendum. Idcirco huiuscemodi sermones eisdem et mei consimilibus dignum duxi participandum.» Ez által azonban nem akarja, hogy minden fáradságot levegyen vállalkról, mert alább megmondja, hogy a beszédet nemcsak jól kell betanulni, hanem átgondolni és átérezni, hogy megfelelő hanglejtéssel és gestusokkal adhassák elő az üdv-nek igéjét.

A munka, mint már fönnebb láttuk, két részre oszlik: de tem-pore et de sanctis. Az első részre nézve azok állanak, miket Pelbárt-ról mondtunk, azzal a különbséggel, hogy Oswald a nagybőjti vasárnapokat is beveszi gyűjteményébe. Összesen százhuszonnégy beszédet foglal magában, a miből világos, hogy némely napra ket-tőnél több predikációt jelölt ki. Tárgy szerint ezek a predikációk is az evangéliumi szakaszhoz fűződnek s szintén inkább erkölcsi irányúak, mint dogmatikusak, a mi persze ki nem zárja a hitczikke-lyek fejtegetését. Például bizonyítja: *«Corpus Christi est vere sub sacramento»* a 77-ik beszédben; a 21-ben Origenes tévedéséről az ördögök megváltását illetőleg beszél. A szentségeknek nemcsak lényegéről, hanem szertartásairól is ad fölvilágosítást, mint pl. a 15-ik beszédben a keresztségről; sőt még egészen elvont kérdése-vel is foglalkozik, mint az 54-ik beszédben, mikor és hol teremtetik a lélek.

Az alakot illetőleg semmi újat sem mondhatunk, mert egészen Pelbárt nyomdokában jár s csak a beszédek hosszúságával múlja felül, azért nem is közölhetjük egyik beszédjét sem, legföllebb töre-dékeket nyujthatunk. A hosszadalmasság hozza magával, hogy nagyon földarabolja beszédeit, a mi aligha felelt meg a nép értel-miségének, különben a sokféle tárgy a szónoknak emlékezetét is jól igénybe vette.

Lássunk most néhány példát.

A hamvazó szerdára kijelölt predikáció a bőjtnek kellékeiről: *«Cum ieiunatis, nolitae fieri sicut hypocritae tristes; exterminant enim facies suas ut appareant hominibus ieiunantes. Matth. VI. Verba sunt Redemptoris nostri ad veram virtutem inducentis. Vera*

autem virtus sine vera humilitate esse non potest, sicut vinum et aliquis liquor sine vase in quo reponatur. Et ideo ut sancta mater Ecclesia hodie inducat filios suos ad veram sui cognitionem aspergit caput cinere dicens: Pulvis es et in pulverem reverteris. Cinis es etc. Quod facit propter tria sc.: propter mundi et sui contemptum, verae, virtutis intentum, veri thesauri obtentum». Ezen három igazságot megmagyarázza, de annyi idézettel, hogy az olvasó nem is hinné, hogy még csak bevezetésnél van, pedig csak ezután következik: «Unde in prae-senti sermone de ieiuni otres notemus articulos: ieiunii distinctionem, conditionem, fructificationem». Az előbb elmondottak csak az egyházi szertartást okolják meg és kimutatják, milyen viszonyban van az a bűjtnék jelentőségével; ezután következik a bűjtnék magyarázata a felsorolt három pont szerint.

Ezen magyarázatok ugyancsak alaposak, mert az első pontnál különbséget tesz háromféle bűjt között: corporis a cibo materiali, afflictionis a gaudio temporalis voluntatis a peccato mortali. Az elsőnek meghatározása után magyarázgatja, mit kell egy egész nap alatt gondolni és a szószoros értelemben ab ovo mundi kezd. Azután áttér kellékeire, «ut sit orationi associatum, sanctum, verum», a mi ellen véteni lehet, «si tempus edendi custodiatur defectuose, cibus appetatur visceroze cibus sumatur saepe et copiose.» Ezt mind autoritásokkal támogatja, de azért részletezésbe is bocsátkozik. Például azokról szól, kik vacsorára esznek: «Contra hoc facissit quidam, qui medium simile vel amplius in sero nulla necessitate compulsum comedunt electuarium in magna quantitate sumendo, dicentes: ideo comedo, ne incurram infirmitatem. Sed certe talis excusatio ridiculum est quia sic omnes homines possent comedere sero, ex quo omnes homines possent aegrotare in crastino». Kiterjeszkedik az evés körülményeire is, imádságra, beszédre stb., hogy szent legyen a bűjtölés. Ezek után áttér arra, kik köteleztetnek bűjtölésre: «ut sint in completa aetate, in valida sanitate, sine magna necessitate, sine prava societate, cum animi tranquillitate, cum propositi firmitate». Itt ismét figyelmezteti hallgatóit, hogy résen legyenek az ördög kísértései ellen, «quia mens voluptate decepta multa syllogizat et adducit pro carnis refecione probabilia et apparentia argumenta dicens. O tu habes tot negotia expedire, vagilare debes, orare, ideo melius est, ut comedas, postea melius opus tuum perficies; tu enim tener et delicatus es, bonum igitur est, ut tibi provideas.» És a vitas patrumból példát hoz föl egy remetéről, a ki

vigyázatlanságból vétkezett és bűnhődött. A bőjtölést ajánlja a belőle származó haszon, mert «naturam alleviat, diabolum superat, mentem elevat, peccata purgat, proemia cumulat».

Úgy ebben, mint más beszédjeiben nem követi szorosan a fölállított pontokat, hanem egymást átszövik a különböző tárgyak, a mint épen egymásba illenek. Ez a világosságnak rovására történik, pedig épen alapos oktatásra törekszik, mert az elemeket akarja hallgatóival megismertetni. Ez utóbbi értelemben valóban népiesek predikációi.

Két terjedelmes predikációja van az Úr kínszenvedéséről. Az első abból indul ki, hogy az egyház nagypénteken «invitat suos praedilectos filios ad tria considerata. Regis Christi maiestatem, generis humani iniquitatem, praesentis diei lugubritatem.» Ennek fejtegetése képezi az előkészítést a tulajdonképeni elmélkedésre. «Egredimini et videte filiae Sion Salamonem in diademate. Unde devotum Christi membrum et compassione plenum, si quaeratis a me, unde egrediamur: dico quod de consideratione viilitatis et infirmitatis vestrae. Demde si quaeratur, cur egrediamur, dico, quod ad videndum oculis mentis regem pacificum, Christum in diademate de spinis flexo, quo coronare procuravit mater synagoga. Novissime si queratis, quo egrediamur, dico vobis: Ad septem theatra sc. 1-o ad theatrum divinae profunditatis, et ibi videte causam, pro qua moritur, 2-o ad theatrum divinae charitatis et ibi videte sacramentum, quod instituit, 3-o ad theatrum Oliveti monitis et ibi videte irreverentiam, qua afficitur, 4-o ad theatrum humanae impietatis et ibi videte opprobrium, quod poltitur, 5-o ad theatrum civitatis Hierosainiorum, et ibi videte insignium, quod imponitur; 6-o ad theatrum mortis, et ibi videte, vexillum, quod elevatur; 7-o ad theatrum sinus matris, et ibi videte sanctum corpus, quod sepelitur.» Látjuk, hogy ez a hét pont chronologikus rendben veszi elő a kínszenvedés egyes eseményeit, kezdve az utolsó vacsoránál.

Az első pont hivatva van részvétre hangolni a hallgatókat az által, hogy a kínszenvedés okairól elmélkedik, mert «licet Christus Dominus fuerit innocens, tamen traditus fuit et traditur a septem personis: a patrie eximio amore, a filio ex obedientiae fervore, a Juda ex avaritiae ardore, a iudaeis ex invidiae rancore, a Pilato ex humano timore, a simoniacis ex pecuniae favore, a populo, ex pravo dulcore». Dramatice adja elő és olyan összeállításban, hogy magával ragadja a hallgatókat. Nem elégszik meg az evangelisták elbe-

szélésével, hanem kiegészíti azt képzelete által, hogy a hallgatók maguk előtt lássák az események lefolyását. Nem szorítkozik csupán azokra, a mit az evangéliumokban a kínszenvedésről olvasunk, hanem az előbbi eseményeket is vonatkozásba hozza a kínszenvedéssel. Hogy nincs szándékában pusztán ömlengéseket előidézni, mutatja a gyakorlati alkalmazás, ennek megvilágítására ideiktatjuk a hatodik és hetedik pontot:

«Sexto, innocens Christus nunc traditur a simoniacis ex pecuniae vel muneris favore; Isti enim sunt Christi traditores, qui vendunt et emunt, ecclesiastica beneficia, missas, baptismum et alia ecclesiastica sacramenta. Et hi frequenter peiores sunt, quam Judas; quia ille triginta argenteis Christum vendidit, isti vero quandoque tribus denariis vendunt. De quibus sic dicit b. Bernardus: O quanti hodie de his, qui animas regere susceperunt, Christi opprobria, clavos, flagella, crucem, mortem in formam avaritiae conflavit et infra: Infinitas, inquit, exigunt pecunias his inhiant, timent, ne amittant, in horum amore quiescunt animarum apud eos casus nec reputatur, nec salus, cum sint de patrimonio Christi crucifixi nimium inpinguati, incrassati, dilatati. Septimo, innocens Christus traditur a multis populis ex pravo dulcore. Et isti sunt, qui propter aliquam delectationem peccant mortaliter. Et hi quodammodo tradunt Christum, quum magis sibi eligunt illam pravam delectationem, quam Christum. E. g. dat mihi quis pecuniam, qua allicit mead peccatum mortale, mihi aufert Christum, et ego consentiens vendo Christum; similiter adulator dat laudem falsam, ex quo cor hominis extollitur et ille consentiendo vendit pro vana laude Christum. Sed tamen nec ille emendo retinet, nec iste vendendo, sicut fuit de Juda et iudaeis, quorum nullus sibi retinuit, sed transivit ad innocentes Christianos... Ideo recte exprobrat illis Salvator dicit Chrisostomus super Matth. Creavi vos etc. Ne igitur charissimi Christi devoti hoc improprium audire mereamur, egrediamur et videamus mentis oculis Dei Patris immensam chritatem etc».

A második pontnál ismét hét részben az Oltáriszentség szerzéséről szól, mert a szentségben «totam suam passionem recogitandam inclusit; Unde in sacro charitativo theatro conspiciamus septem charitativa Christi opera: Amabilem separationem (matris a filio), desiderabilem conviventionem, compassibilem perturbationem, admirabilem exemplationem memorialem doctrinationem, affabilem consecrationem, divinalem explanationem.» Ezen rész még több gya-

korlati oktatásra nyújtott alkalmat Krisztusnak minden cselekedetéről s mondhatjuk, hogy ezen beszéd fölöleli az egész keresztény tant, mert a szerző tulajdonképen az egész evangéliumot dolgozta föl benne.

A második ezen alkalomra írt beszéd már inkább dogmatikus, mert nem veszi a kinszenvedés történetét alapul, hanem bizonyos kérdéseket vet föl megoldás végett. Hasonló a vasárnapi predikációkhoz, melyekben a jelige és a tárgy a szakaszból vétetik ugyan, de nem ez képezi a beszéd fonalát. «Egressus Jesus torrentem Cedron etc. Unde pro praesentis sermonis materia tria attente audiamus, intelligamus et discamus responsa salutaria a tribus generibus personarum solemnum inquisita; sc.: a Dei filio glorioso Jesu Christo Domino nostro ab homine puro virtuoso, doctore catholico, ab evangelista gratioso Joanne Christi Domini discipulo.» Az első kérdés az, vajjon miért akarta az Isten ilyen módon megváltani az emberi nemet. Felelet rá: «Ratione Dei patris summi ipsius Dei filii ipsius Spiritus S. ratione diaboli maligni vilis peccati, horrendi inferni, desiderabilis paradisi». A második kérdés: *Utrum quilibet Christianus debeat hodie audita Christi passione ei compati, lacrimari corde ac velle pro eo peti flagellari et mori. Ad quam quaestionem respondent omnes doctores uniformiter, quod nullus potest dici vere christianus et verum Christi membrum, nisi hodie singulariter sentiat per compassionem Christi Domini passionem et nisi velit cum ipso pati et mori etiamsi mille vitas haberet. Quod optime probatur quadrupliciter: autoritatibus, rationibus, similitudinibus exemplis*». Ez a rész, mint látható, erkölcsani tartalmú. A harmadik rész már inkább a kinszenvedés történetével foglalkozik Krisztusnak három útja szerint: «ad coenam, ad hortum, ut ibi capiatur, ab horto ad Hierusalem, ut ibi illudatur, ab Hierusalem ad locum Calvariae, ut ibi crucifigatur».

Ezen két beszéd tervezetét azért hoztuk föl, hogy képet nyújtsunk arról, hogyan dolgozták föl a szónokok a kinszenvedés történetét. Itt is látjuk, hogy a homilia és sermo adta az alakot csak úgy, mint egyéb szentbeszédekniél, továbbá ennél is az erkölcsi oktatás volt a főczél, akár az egyik, akár a másik alakot öltötte a predikáció. Meddig tartották fenn magukat a nagypénteki predikációnak ezen terjedelmes alakjai, nem tudjuk s később vagy a szónokok, vagy a buzgóság hiánya miatt lekerültek a napirendről. Téves azonban az a vélemény, hogy ezek csak a szerzetesek vagy

papok számára irattak, mert tartalmuk az ellenkező mellett bizonyít s különben nem kerültek volna olyan gyűjteményekbe, melyek a népszónokoknak voltak szánva, mint pl. az ismertetett gyűjteménybe.

A sermones de sanctis az év összes ünnepére írt beszédeket foglalják magukban. Összesen száztizenkét predikációt találunk e gyűjteményben, tehát egy-egy alkalomra több van kijelölve. Hogy ezekről némi képet nyújthassunk, három csoportra osztjuk, t. i. az Úr ünnepéről, a bold. Szűzről és más szentekről szólókra. Így mondhatunk egyet-mást alakjukról és tárgyukról. Az első csoportba tartozó beszéd tizenkettő van a gyűjteményben. Karácsonyra, vízkeresztre, keresztfőltalálására és fölmagasztalására, Úr színeváltozására és újévre kettő-kettő. Az alakot illetőleg is azt kell mondanunk, a mit főnnebb, hogy t. i. ezen beszédek is mintegy kettőből tételnek össze, mert a bevezetés magában véve önálló beszédet is képezhetne, a miben a rövidség nem képez akadályt, mert az összehalmozott idézetek segítségével a három pontot bőven lehetne kifejezni.

Vegyük mindjárt pl. a karácsonyra írt első beszédet, melynek jelige: «Rex Israel mutavit habitum et ingressus est bellum 3. Reg. XXII.» A bevezetés a Megváltónak ördöggel való küzdelméről szól s három sajátágát emeli ki: «Pugnantis excellentiam, resistentis impotentiam, nascentis victoriam». Ezen fejtegetés célja kimutatni, hogy a jelige helyesen van megválasztva, mert úgy végződik: «Rationabiliter igitur, dicitur de nato rege gloriae: Rex Israel, Christus benedictus, hodie mutavit habitum, immensum suae gloriae splendorem textit nube nostrae carnis et sic ingressus est proelium nostrum». Erre az igazolásra szükség is volt, mert bizony e jelige csak úgy elő van rántva, mint a középkori szónokoknál általában. Ez persze Oswaldnál sem az egyedüli eset, hanem nagyon gyakori. Azután áttér a tulajdonképeni tárgyra, a jeligének mystikus értelmezésével: «In quibus quidem verbis tria mysteria insinuantur nobis ad gloriam incarnati Regis Israel declaranda, sc.: incarnati regis nativitas iocunda ibi: Rex Israel habitum suum mutavit; Christi nativitatis modalitas stupenda, ibi: et ingressus est. Regis nati utilitas regnatianda ibi: Bellum». Az önkényes értelmezésről meggyőződhetik, a ki fölűti azt a helyet, a honnan a jelige vétetett: ott bizony kevés iocunditásról olvashatunk, de a többi említett körülményekről sem többet.

A tárgyat illetőleg általában véve mondhatjuk, hogy a beszé-

dek erkölcsi tartalmúak, mert vagy az ünneplés módjáról szólnak, vagy levonják a tanulságot az ünnep megalkotott eszméjéből. Mégis némi különbséget veszünk észre, ha egy és ugyanazon napra írt beszédek tekintjük. Az első rendesen inkább dogmatikus, míg a második inkább erkölcsi. Lássuk ezt egy példán, habár mindegyiknél ugyanazt tapasztaljuk; a többire nézve az olvasót a beszédekre utaljuk. Keresztföltalálásának ünnepére írt első predikáció tárgya ezen jeligéből van merítve: «*Ecce arbor in medio terrae et altitudo eius nimia et magna et fortis et fructus eius nimius. Dan. IV.*» A bevezetésnek tárgya: «*Quae (crux) quidem est inventa et invenitur quinque vicibus; in domo saltus a Salamone, a Salvatore in passione a fidelibus in carnis mortificatione, ab Helena sancta sollicita investigatione, ab universo mundo in resurrectione.*». A tárgyalás pedig ezekről szól: «*In quibus verbis (a jeligében) sancta crux a quattuor specialiter commendatur, ab altitudinis cognoscibilitate, ibi: ecce altitudo eius nimia; a magnitudinis dignitate, ibi: magna a fortitudinis venustate, ibi: et fortis a fructuositatis copiositate, ibi: et fructus eius.*». Ez inkább dogmatikus tárgy, habár a fejtegetések erkölcsi allúsiókkal telvék, erről még jobban meggyőződünk, ha pl. az első pont fölosztását nézzük: «*Ad alicuius rei sufficientem cognitionem quattuor causae sunt investigandae, per quas ad rei notitiam pervenitur, sc.: causa materialis, formalis, efficiens, finalis.*». Ilyen elméleti tárgyak a többi fölosztások is.

A második beszéd tárgya már teljesen erkölcsi; már a jelige is úgy van megválasztva: «*Verbum enim crucis pereuntibus quidem stultitia et his autem, qui salvi fiunt i. e. nobis, virtus Dei est. I. Cor. 1.*». A bevezetés pedig ezeket fejtegeti: «*Ideo hoc crucis lignum est benedictum propter quattuor, sc. propter nostram reconciliationem, Christi honorationem, generalem benedictionem, ianuae coelestis resurrectionem.*». Magának a predikációnak tárgya: «*In quibus quidem verbis ad gloriam inventae crucis duo insinuantur salutaria documenta: crucem quaerere negligentium periculum, ibi: verbum enim crucis pereuntibus etc. crucem sollicite invenientium adminiculum, ibi: his autem, qui salvi fiunt etc.*». S a tárgyalás is indító okoknak felsorolása: «*autoritates, rationes, exempla, ratio divinae iustitiae, modicae permanentiae, stultae mercantiae; sive salvandus, sive damnandus necesse est portet crucem velint, nolint. Ideo tempore passionis Christi tres cruces fuerunt ad signi-*

ficandum, quod quilibet in aliquo harum pendet, in hac vita sc. mali latronis, boni latronis, domini Salvatoris».

Ugyanezt kimutathatnók a többi ünnepi beszédekről is.

A boldogságos Szűznek hét ünnepére írt összesen tizennégy beszédet. Alakjukról áll az, a mit fönnebb mondtunk az ünnepi beszédekről. Tárgyukat tekintve, mind panegirikus beszéd, a magasztalás okát és módját az ünnepből meríti. Mint sajtóságos tünetet kell fölemlítenünk, hogy egyet sem találunk ezen predikációk közül, a mely erkölcstani volna, abban az értelemben, melyben e szót fönnebb vettük, mind dogmatikus beszéd. A ki betekintést akar szerezni abba, milyen hévvel védték a szónokok nemcsak a hitczikkelyeket, hanem a pia opiniót is, olvassa el a szeplőtelen fogantatásra írt predikációt. Ebből lehet látni, mennyire lelkesítette a szónokokat a hit s milyen buzgalommal védték Isten ügyét; ott látni, hogy egészen más szellem hatotta át a kort és törekvéseit.

Hogy a tárgy megválasztásáról némi fogalommal bírjunk, a havi Boldogasszony ünnepére írt szentbeszédet fogjuk ismertetni, mert itt legnehezebb megfelelő tárgyat találni.

A jelige: «Ego mater pulchrae dilectionis et timoris et agnitionis et sanctae spei. Eccl. XXIV». A bevezetésben fejtegeti, hogy «amor sine dilectione est: 1-o gratuitus, 2-o naturalis, 3-o vitiosus». A boldogságos Szűzben a jelige szerint volt «pulchra dilectio, non vitiosa cum Dei timore, agnitione et sancta spe», mert ezen erények által lehet üdvözülni. Azért az egyház ezen napra ezen ünnepen kívül még hármat rendelt: Beati Oswaldi regis et martyris, propterea subditur timoris, quia principes et reges nisi timore Domini se teneant, cito corruunt. Beati Dominici confessoris et ducis praedicatorum ordinis, ideo dicitur cognitionis, quia ille Deum agnovit et alios agnoscere fecit per suam praedicationem. Sanctae Affrae martyris, quae fuerit publica peccatrix, ideo subinfert: et sanctae spei quia multum est necessaria omnibus, potissime taliter peccantibus. Et ut beata Virgo se ostendat tam iustis, quam peccatoribus matrem dilectam, dicit: Ego mater etc. In quibus quidem verbis ipsa a tribus specialiter commendatur sc.: a maternali dignitate, ibi: Ego mater; a virtuali nobilitate, ibi: pulchrae dilectionis; a fiduciali pietate, ibi: et sanctae spei». Az első pontban fejtegeti a hármass anyaságot, a melynek tárgya: Deus creator, homo peccator, totus mundus renovatus.

A második pontban szól jeles tulajdonairól: peccati immuni-

tate, vitae exemplaritate, passionis Christi communicabilitate. A harmadik pontban fejtegeti, miért bír a boldogságos Szűz oly nagy hatalommal az égben. Ennek okai a következők: ratione parentelae, gratiae inventae, servitutis impensae.

A második beszédben azon csodás esethez fűzi fejtegetéseit, mely az ünnepnek létet adott s azért már a jelígeben is erre utal: «Benedicite glacies et nives Domino, benedicite dies et noctes Domino Dan. III.». A bevezetésben tárgyalja a csodatevés módjait: «Deus tripliciter facit mirabilia: supra naturam, contra naturam, praeter naturam». S minthogy a mai napon csodálatos havazás által nyilatkoztatta ki Isten a boldogságos Szűz dicsőségét, azért mondjuk a három ifjúval: Benedicite glacies etc. Ex quibus quidem verbis ad honorem hodiernae festivitatis quattuor declaremus utilia nostrae salutis documenta glaciei proprietatem, quae significant Dei Genitricem Virginem, noctis proprietatem, quae notat beatam Affram, olim peccatricem, nivis proprietatem, quae representat sanctum Oswaldum regem; diei significationem, quae indicat beatum Dominicum praedikatorem et ducem. Látjuk, hogy ebben a predikációban a tárgy megválasztása ötletszerű; a csoda eszébe juttat egy szentírási helyet, melyben hóról van szó, ezt az idézetet aztán legtarkább dolgok összekapcsolására használja föl. Itt fölismerjük a mystikust, a ki minden fölött tud elmélkedni s mindent a lelki életre alkalmazni; addig vizsgálja a dolgokat, míg valami hasonlatosságot nem talál köztük és a vallási eszmék között. A jég hasonló szűz Máriához propter suam originationem, suam actionem, suam conservationem, suam resolutionem. Az első azért áll, mert «glacies ex aqua originaliter generatur, per aquam vero in Scriptura saepe gratia Dei significatur etc.» A második azért, mert «sicut glaciei proprietates est infrigidare sibi coniuncta, ita Virgo beata infrigidat ab aestu cupidinum terrenarum, et carnis ipsum, qui ei adhaeret per dilectionem et spem». A harmadiknak alapja: «sicut glacies conservatur in aestate per paleas, ita Virgo benedicta multitudinem virtutum in se conservat humilitate». A negyediket azért mondhatjuk, mert a jég hideg és kemény, mégis vízzé lesz, «si inter b. Virginem et Deum quaedam contraria et contradictoria erant sed in Virgine concordata sunt». S minderre kéznél vannak a szentírási bizonyítékok, persze allegorikus értelmezéssel. Ilyen módon végez ezután a többi pontokkal is.

A többi predikáció a szentekről szól és egy alkalmi beszédet

nyújt, t. i. templomavatásról. A «commune sanctorum» hiányzik. Ezek is panegirikus beszédek, de rendesen erkölcsstani célzattal. Alakjukra nézve nem különböznek az előbbiektől s a kidolgozásban is ugyanezt a módot követik. Tehát nem pusztán legendák, hanem beszédek, melyek az élettörténetnek ismeretét föltételezik s legfőlegbb közbeszőnek egy adatot, de az életrajznak külön részt ki nem jelölnek. A magyar szentekről szóló predikációkból megismerjük a hazáját és nemzetét őszintén szerető szerzetest, a ki kész megragadni minden eszközt, hogy honfitársait az üdv útjára terelje. Ha a hely szűke engedné a szent Lászlóról szóló predikációt egész terjedelmében közölnök, de így csak a főbb pontokra szorítkozunk.

A második beszédben jeligéül veszi: «*Simulatque considerate, quia os vestrum et caro vestra sum. Jud. IX.*» Azután így kezdi: «*Licet haec verba dixerit Abimelech Sychimitis, tamen eadem verba rite dicere potest beatus rex Ladislaus omnibus Hungaris, de quorum progenie oriundus eosdem regali iustitia gubernavit decem et novem annis; ideo omnes invitat in praemissis verbis, ad suam dilectionem tripliciter sc.: vinculo propinquitatis, debito aequitatis, excessu bonitatis.*» Valószínűleg összehasonlította korát, melyben már idegen királyok uralkodtak hazájában, azon korról, melyben az Árpád-ház legnemesebb sarjadéka ült a trónon s fájdalommal telt el a szíve e nagy különbség láttára; de egyszersmind büszkén tekint a nagy királyra, a ki nemzetéből származott s a ki mellett eltörpül az idegen. S ősi erényre figyelmeztet, midőn a szenthez való ragaszkodásra és tiszteletre buzdítja hallgatóit. Bebizonyítja, hogy a mint önmagát kell mindenkinek első sorban szeretni, úgy előbb azt, kihez a vér köt, mint a távolabb álló idegent. Azért is tartozunk őt szeretni, mert ő megelőzött minket ebben jótéteményeivel; s a jobbakat jobban kell szeretnünk, mert közelebb állnak a szeretet forrásához, Istenhez, tehát szent László erényességével is fölszólít, hogy szeressük. Ennélfogva az idézett szavakat méltán kiálthatja hozzánk szent László. «*In quibus verbis a duobus specialiter commendatur sc. sanctitatis indubia veritate ibi: Simulatque considerate a suae prosapiae nimia sublimitate, ibi: «quia os vestrum.*» Az első pontban megczáfolja azt, mintha a szent nagyravágyó lett volna, a mit «*magnates et sapientes indiscrete notant.*» Ezen célra egész genealogiáját elmondja, a csodákat mondja el, melyekkel Isten kitüntette a szentet, a canonizatio processusát, melynél a Nagyváradra jött pápai biztosok «*inquirebant in quattuor: de ipsius labore iusto,*

de eius humili facto, de eius pacifico animo, de eius vero miraculo». Valóban a szent király előkelő nemzetséghez tartozik nemcsak testileg, hanem lelkileg is s a magyaroké ezen utóbbi értelemben is. «Ideo b. Ladislaus est nostrum os, quia adiutor fortis in virtutibus... simula adiuvet in omnibus». Hasonló tárgyú a másik két beszéd is, melyet dicsőítésére írt.

Ez is bizonyítéka annak, hogy a középkorban a kereszténység mindent megszentelt, minden jelenséget vallási mezbe öltöztetett s így a nemzetek szellemi átalakítására minden irányban hatott. Az általános egyház tagjaivá tette a népeket, de megerősítette egyéniségüket is, mert magasabb eszmékre alapította azt, a mi egyes nemzeteknek egyedi érdekét képezte. A predikáció története tesz erről tanúbizonytságot s azért céltalan a történetíró munkája, ha bele nem tekint azon adatokba, melyeket a szentbeszédek nyújtanak; ezeknek ismerete nélkül talány marad az emberi fejlődésnek módja és útja. Mert nem a külső események teszik a történelmet, hanem azoknak szellemi rugói.

b) *Gemma fidei* vagy *Quadragesimale*.

Ez Lasko Oswald másik könyvének címe. Az előbbi műnek alapja az, hogy a gyűjteményben foglalt beszédek a hitről szólnak, a másik elnevezés onnan veszi eredetét, hogy e predikációk a nagybőjti időszakra vannak szánva s ennek napjai szerint osztják föl a tárgyat. Láttuk, hogy a szerző az előbbi gyűjteményben is gondoskodott a nagybőjti vasárnapokról, mi lehetett tehát célja ezen második gyűjtemény összeállításával? A kornak vallási viszonyai indították erre s célja volt azon bajokon segíteni, melyek hangoosan kiáltottak orvoslásért, t. i. fölbujránzott tévelyek, melyek az igazság nemismeréséből származtak. Ezt ő maga mondja a prologusban.

Előre bocsátván annak jellemzését, mennyi bajt okoznak úgy az anyagi, mint a hitélet terén a különböző nemzetiségű népek, melyek az országban és annak határai körül élnek, valamint a törököknek pusztításai, mondja: «Quibus nimium permotus anxietatibus horridis decrevi de salvifica Christi fide Quadragesimale inscriptis redigere; ut eadem disseminata ubique tantorum periculorum occasiones et fomenta reprimantur et iam succrescentes penitus sopiantur, ut cessante causa culpae, cesset et effectus poenae, et nulla noceat adversitas, si nulla dominetur iniquitas. Contra omnium

nihilominus errores ipsa fides recta praemuniatur nec non infidelitas schisma et haeresis efficaci demonstratione confutentur».

A gyűjtemény összesen hetvenegy beszédet tartalmaz, mert nemcsak a szorosan vett nagybőjti időt öleli föl, hanem a septuagesima vasárnaptól egészen fehér vasárnapig bezárólag minden napra kijelöl egy predikációt; ebből azonban nem szabad azt a következtetést vonnunk, mintha ezen napokon valóban tartattak volna predikációk; nem, a szerző a kor szokása szerint csak bizonyos időhöz akarta kötni szentbeszédeit s azért választott egy bensőleg összefüggő időszakot, hogy a földolgozandó anyagot rendszerezsen föloszthassa. Mint a címből is látjuk, ezek cikluspredikációk, de aligha mondattak el valaha ilyen alakban és sorrendben. Ez inkább forrásmunka idevágó szentbeszédek számára, de mégis való pontot jelez a predikáció történetében, a mennyiben ex professo dogmatikus predikációkra ad utasítást és anyagot, már pedig tudjuk, hogy eddig ilyen beszédekre nem igen akadunk, mert az erkölcsi oktatás volt divatban.

A ciklus összeállításában logikus rendet követ a szerző. Előre bocsátja a hit közvetlen és közvetett forrásait, midőn az első szónoklatban a hitszónoklat hivatott közegeiről, a másodikban pedig a szentírás jelentőségéről szól, a harmadikban ismét az emberek kötelességeiről, hogy az Isten igéjét hallgassák. A negyedik predikációnál kezdődik a tulajdonképeni tárgy, midőn a hitről mint erényről kezd beszélni és három beszéden át fejtegeti annak lényegét, a mely tárgyra különben később is visszatér egyes beszédekben. A hetedik beszédben hozzáfog a hitcikkelyek magyarázatához és bizonyításához; kezdve Istennek lényegén végigmegy az apostoli hitvalláson és a szentségeken tizenhatsz beszédben. A következő (25-ik) beszédben az igaz hitnek az üdvösségre nézve szükséges voltáról szól s folytatásul tizenkét beszédben polemizál a pogányokkal, eretnekekkel, szakadárokkal, zsidókkal s kárhoztatja a babonát. Azután ismét a keresztény hitet magyarázza minden oldalról hét beszédben, azután kilencz beszédben a bűnbánat szentségéről szól s ötben a keresztény jócselekedetéről (alamizna, imádság, bőjt). Így ér el egészen nagycsütörtökig, melyen az alkalomnak megfelelően az Oltáriszentségről értekezik s a következő napokon a kínszenvedésről, Krisztus eltemetetéséről és föltámadásáról s ez utóbbinak folytatásképen két beszédben az emberi lélek természetéről és halhatatlanságáról ad fölvilágosítást; s itt ismét egy beszédet szentel a hit

sükségességének kimutatására, hogy az ember győzedelmeskedjék az ördögön és világon. Két beszéd festi a mennyországi boldogságot, melyre a következő beszéd szerint az isteni parancsoknak megtartása vezet. Az utolsó beszéd befejezésül a szónokot oktatja, hogy a bűnről, erényről, örök dicsőségről és büntetésről predikáljon, mert egykoron Istent láthatni a legnagyobb szerencse az emberre nézve.

Ezzel jeleztük ezen predikációknak tárgyát; az alakot illetőleg semmi újat sem mondhatunk, de a földolgozást jellemeznif fogjuk néhány szóval, mert ebből is kitetszik, hogy nem népszónoklattel van dolgunk, hanem szónoki forrásmunkával. A kidolgozás ugyanis, eltekintve a példázgatástól és egyes történetké elmondásától, tudományos és nem szónoki, hacsak a túlzásokat, melyek tévedésbe ragadják a szerzőt, nem vesszük szónoki figuráknak. Így például a XIX. beszédben, mely «de ecclesiae unitate et eius potestate» szól. A bevezetés előismereteket nyújt a tárgyaláshoz, akárcsak valami tankönyv. Első a jeligének: «Tu es Petrus etc.» magyarázata: mit jelent a név, mit akart az Úr jelezni az ecclesia építésével, továbbá, hogy mindenkinek hinnie kell az egyház csalhatatlanságában; mit kell ezalatt értenünk. Háromféle egyház van: malignantium, militantium, triumphantium. A «militans»-ról tárgyal a beszéd, «de ecclesiae militantis unitate et potestate». Az első pontot meghatározással kezdi, melybe azonnal egy tévely csúszik be, midőn magyarázólag mondja: «in qua (t. i. congregatione) tantummodo salvantur homines, et extra quam omnes, quantumcunque virtuosam habeant vitam, damnantur». Ezt az egyház nem tanította soha; lehetséges, hogy a szerzőt buzgósága ragadta erre az állításra.

Az egységet azután minden szónoki átmenet nélkül ilyen módon bizonyítja: «Quod probamus quadrupliciter: 1-o auctoritatibus; 2-o rationibus; 3-o similitudinibus; 4-o revelationibus; 5-o errorum confutationibus». Ez egészen a középkori disputatiók mintájára készült. Az auctoritásokat csak fölhozza, de mélyebb magyarázatokba nem bocsátkozik, legföllebb egy-két szóból álló megjegyzést tesz. A «ratiok» már teljesen elvont téren mozognak: «unitatem probamus rationibus quattuor: ratione obiecti, subiecti, modi praedicandi infusi doni». Ez már az első tekintetre is theologiai előadásnak látszik; még kirívóbb ez, ha az egyes ratiok fejtegetését nézzük. Vegyük például mindjárt az első: «Primo, nempe unitatem ecclesiae probemus ratione obiecti, ecclesiae et enim sive fidei est unum principale obiectum videlicet veritas increata, a qua una debet

dependere ecclesia credentium, quia dicit philosophus II. de anima, quod habitus per actus et actus per obiecta diversificantur. Unde de unitate Dei non est dubium, cum dicatur Deut VI. Audi Israel: Dominus Deus tuus unus est. Et propheta ait: Non erit in te Deus recens. Ergo nec de unitate ecclesiae debet esse dubium. Quod confirmans Richardus in III. di. XXIII. ar. V. qu. II. dicit: Obiectum fidei est veritas increata, ad quam creata omnia reducuntur. Idem asserit Thomas. II. qu. I. ar. I. Sic insuper obiectum intellectus speculativi est ipsa veritas, quae reducit ad primam veritatem. Ideo dicit philosophus II. metaph.: Intellectus speculativi finis et delectatio est veritas. Et VI. ethicorum ait: Bonum intellectus est scientia et veritas. Ex quo itaque summae veritatis unica est apprehensio etc.». S így folytatja tovább is az okoskodást s még a hasonlatokból vett érvek is ilyen bölcselkedő alakban adatnak elő, a mint bölcselők műveiből meríttetnek is.

A pozitív bizonyítás után áttér a czáfolásra «nam contra unitatem sanctae ecclesiae tres errores insurgunt: error naturalium philosophorum, superbiorum et malorum christianorum, fere omnium paganorum». Az első az indifferentismust czáfolja «ratione finalitatis, proprietatis, causalitatis». A második is e körül mozog, de a főlhozott szentírási idézeteket philosophiai distinctiókkal magyarázza, különbséget tévén voluntas antecedens és consequens között. A harmadik az «error admirationis, qui est fere omnium paganorum et etiam simplicium christianorum» ellen fordul s az együgyűséggel szembeállítja a tudósok nyilatkozatait. A második részben az egyházi joghatóságról beszél ugyanazon rendszerben.

Ez a gyűjtemény tehát tudományos munka, habár predikáció alakjában is nyújtja azt, a mit summák, tractusok és distinctiók szerint tárgyaltak. S azért van helyén az utolsó predikáció is, mely a szentbeszéd tárgyról értekezik.

Ha már most Oswaldnak szónoki műveiről általános ítéletet akarunk mondani, mint fényoldalát ki kell emelnünk azt, hogy alapos oktatásban részesítette hallgatóit vagy olvasóit s ezen törekvésnek tudható be az árnyoldala is, hogy száraz és kevésbé népszerű. De az magától értetődik, hogy az, a kinek főgondja, hogy minden szükségessel megismertessen másokat s a kételynek minden gyökerét kiirtsa, nagyon könnyen beleesik a tudósok száraz, előadási módjába. A buzgóság s a kitűzött célhoz való görcsös ragaszkodás vonta el Laskó figyelmét a predikáció főkellékétől, a népszerűség-

től. Mint fényoldalt ki kell emelnünk azt is, hogy sohasem hoz föl olyan dolgokat, melyekért őt napjainkban izléstelenségről és hétköznapiságról kellene vádolnunk. Ebben már Pelbárt elé kell őt helyezni s annál inkább kell érdemét elismernünk, mert külföldi kortársai közt sem találunk legnagyobbaknál is olyan tartózkodást a póriástól, mint nála. Lehetséges, hogy ezt akarta elkerülni s aggodalmában még a népszerűségtől is óvakodott.

Ezzel befejeztük a latin nyelvű szónoki művek ismertetését. Kevésről tehetünk jelentést, de e kevés oly kincs, mely a középkori Magyarországot egy színvonalra állítja a többi keresztény országgal.

B) MAGYAR NYELVŰ PREDIKÁCIÓK.

A kereszténységgel kezdődött a tudományos és irodalmi élet is Magyarorszában. Tagadhatatlan, hogy nálunk is csak úgy, mint az egész keresztény világban, latin volt az irodalmi és tudományos nyelv, de ez ki nem zárja azt, hogy a nemzeti nyelv is érvényesült, mert ezt a jelenséget látjuk a külföldön s nincsen ok reá, miért tétellezzünk föl éppen hazánkról kivételes állapotokat. Az igaz, hogy más nemzetek írott bizonyítékokkal tudnak előállani, míg mi ebben szegények vagyunk; de hiszen elégséges ilyen egy okirat is, mert nem gondolható, hogy egymagában valaki vállalkozott volna valami különösre s éppen ezen kivételnek emléke maradt volna egész napjainkig. Azért jogos a coniectura, hogy a magyar irodalom már a kereszténység első századaiban is a körülményekhez képest virágzott, mert vannak bizonyítékaink ezen korból. Ez az irodalom valóságos tartalmú és irányú volt.

De voltak-e magyarul írt predikációk is ezen időszakban?

Van egy ilyen is, a mely tény bizonyítja, hogy több is volt. A halotti beszéd ugyanis nemcsak azt bizonyítja, hogy a szónokok a nép nyelvén hirdették Isten ígését, hanem hogy írott magyar predikációk is léteztek. Vegyük a dolgot okaival szemügyre. A halotti beszédek alkalmi beszédek voltak, melyek el is maradhattak volna, ha az illető lelkész ilyennek tartására nem volt képes. De a rendes vásár- és ünnepnapi beszédek kötelezők voltak minden lelkészre nézve. Ha már most egy ilyen különös alkalomnál a szónok képtelenségére számítottak, midőn kész mintát nyújtottak kezébe, vajjon a rendes predikációnál cserben hagyhatták-e? Hiszen, ha a zsinatok előírták, mit kell a plebániái templomokban predikálni, azt a pap-

ságot, mely nem bírt valami kiváló képzettséggel, nem bízhatták sorsára ezen előírások teljesítésében, mert különben meddő maradt volna minden határozat. A papság nem predikálhatott kész magyar predikációk nélkül. Ha igaz az, hogy a törvényeket latinból magyarra fordították, úgy el kell fogadnunk, hogy predikációkat is fordítottak magyar nyelvre lelkészek számára, vagy hogy eredeticket is írtak.

A későbbi századok felől még kevesebb kétségünk lehet. A königsbergi töredék a tizennegyedik század elejéről tesz tanúbizonyságot. Ha verseket és dalokat szerettek magyar nyelven, természetesen, hogy kötetlen, beszédben írt műveknek, kivált szükségeknek is közkézen kellett forogniok. Ugyanezen század vége felé oly jelenséggel találkozunk, mely ritkítja párját s erős bizonyítékot szolgáltat magyar irott predikációk létezése mellett. Értjük az erdélyi magyar agendát. Erdélyben Demetrius de Mancía püspök alatt magyar agenda jött gyakorlatba a szentségek kiszolgáltatásánál. Ez a Demeter Pray szerint (Hierarchia. II. 260. l.) 1368-ban lett szerémi püspökből Erdély egyházfejévé. Ez a szokás azonban idővel, valószínűleg egyházi tilalomnál fogva megszűnt. A hívek azonban nem nyugodtak bele, minden püspöknél kérték a szokás visszaállítását s még Mátyás uralkodása alatt is Geréb László püspökhöz fordultak 1476-ban, hogy teljesítse kérésüket. A püspök a királynak rábeszélése folytán engedett s minthogy Pozsonyban tartózkodott, 1478-ik évben kelt levelében tudatta papjaival elhatározását. Itt többi között mondja: «Quum nuntii... nos iterato eotenus adierint quatenus auctoritate nostra pastoralis... concederemus, ut quemadmodum id pridem iam tempore praedecessoris nostri Demetrii de Mancía Episcopi usu venerat, et etiam *antea pridem* saepius accidisse exponitur, Sacramento Baptismi, Conformationis, Eucharistiae et Matrimonii Christi fidelibus partium illarum non latio sed vernaculo sermone administrarentur, hiuc nos... nihil dubitaremus huic petito et desiderio instantanee deferre, nisi obstaret id, quod nulla *authentica diaecesanaque auctoritate roborate* adsit *versio hungara* agendarum parochialium ex instituto SS. Synodus oecumenicae introductarum... Committimus, ut unum vel duos vestri e medio deligatis fratres, qui manum huic versionis admoveant peractumque opus nostrae dein exhibeant censurae et confirmationi».¹

¹ Döbrentei: Régi magyar nyelveml. Buda 1840. II. 2. r. 371.

Ebből látjuk, hogy a rituale is le volt már fordítva s talán nem egy, hanem több példányban, csak a püspöki jóváhagyás hiányzott, de ha ilyenre kiterjedt a papság figyelme, mennyivel inkább a predikációkra.

A tizennegyedik század vége és a tizenötödik század már bővelkedett magyar szentbeszédekben; e mellett bizonyítanak nem csak azon codexek, melyek predikációkat tartalmaznak, hanem a többi is. Mert ha szükségesnek találtatott egyházi énekeket, legendákat, breviariumot lefordítani, minden bizonynyal a predikációk még többnek adtak tért munkasságra. Mert kiknek számára fordítottak az előbbieket? A szerzetesek számára, hogy legyen épületes olvasmányuk és elmélkedéseiknek támpontja. De nemcsak ezek számára, hanem a világi hölgyek számára is. Tudjuk, hogy az előkelőbbek kolostorokban neveltették leányaikat s ha ezek visszatértek a szülői házba, igényüket képezte a vallásos olvasmány annál inkább, mert a várlakban a férfiak távollétében életük nem különbözött a kolostori élettől. Kinizsi Pálné (Magyar Benigna) imádságos könyve nem az egyedüli könyv, mely világi nők kezén megfordult.¹

Ha pedig így gondoskodtak a világi elemnek és a szerzeteseknek igényeiről, annál inkább kellett a világi papságnak igényét figyelembe venni, melynek hivatása volt nemcsak elmélkedni, hanem predikálni is s az erre megkívántató képzettséggel, a zsinatok határozatai szerint nem mindig rendelkezett. Hiszen vannak codexek, melyek az evangéliumi szakaszoknak fordítását a vitas patrum és Gesta Romanorumból példákat és tanulságokat tartalmaznak, természetesen tehát, hogy sok magyar predikációs gyűjteménynek is kellett léteznie. A ránk maradtak tehát nem az egyedüliek s nemcsak azon korról tesznek tanúságot, melyben irattak, hanem az előbbi századokról is.

E helyen ezen fönmaradt emlékekkel fogunk foglalkozni anynyiban, a mennyiben tárgyunkra vonatkoznak.

a) A veszprémi codex.²

Ezen codex koráról bizonyosat nem tudunk; ennek eldöntése nem is tartozik föladataink közé. Tény az, hogy a XV. század végéről, vagy következőnek elejéről származik. Szent Ferencz-rendű

¹ V. ö. M. Sion 1879. 3. skk. II.   ² Nyelvemléktár II. k.

szerzetes írta, a mint ez a második részéből világos, a hol szent Bonaventurát «atyánk»-nak nevezi.

Tartalmából reánk nézve érdekes az első rész, mely predikációzt foglal magában, «vronk kenniaról», tehát nagypénteki szentbeszédet, melynek jeligéje: «Misereremini mei, miseremini mei saltem vos amici mei. Job. XIX.», azt azután magyar nyelven ismétli s a bevezetésben a B. Szűznek szájába teszi: «de maga igen alkalmason mongia a my nemös azzonionk maria, ez vilagnak egietlen egi remensege, mikoron ah vala zomorw orczauai ziuenek nagi keserewsegeuel az ő zerelmes fianak eh vilagnak megvaltoianak kerztfaiia alatt». A beszédnek célja részvétet kelteni a hallgatókban a szenvedő iránt, mert ezen «igegben inth mynket, hofi a kerezt-fan ken zodok kristuson ziuuink zerent kõniõruliõnk im ez három okaert: Elõzer azért a ky zenued mert az a my ystenõnk vronk és megvaltonk... Masoczer kõniõrulnõnk kel, mert magaert nem, de mi zeretõnkert baraczagaert... zenued... Harmaczor kõniõrulnõnk kelh az edes aniankon es a kenzenvedõ urunkon a kennak kemeny voltaért ah melliet zenvedenek... bizoniál Zent Bernardnak mon-dasa zerent ualaki a Kristus vronknak kennian nem keserug kememb a kizalnal (kõnél) dohosb a koporsonal, nehezb a földnél». Azért fohászt küld Jézushoz, hogy hallgatóival egyetemben szerezetre gyulladjon iránta.

A tárgyalásra három pontot jelöl ki:

«Elõzer mikeppen kezdetek vronk iezusnak halala a sidoktul. Masoczor mikeppen vegeztetek es tekellertetek meg vronknak halala az pogan nepektul. Harmaczor Minemu hazon következett az artatlan barannak halalabol emboeri nemzetnek». Elõre bocsátja az okokat, miért kellett Krisztusnak szenvednie: «a mi nyaualiassagonk es binõnk... sidoknak iricege». A tárgyat Krisztus kinszenvedésének története képezi a Bethaniában való tartózkodástól kezdve egész eltemettetéséig. Tévednénk azonban, ha azt gondolnók, hogy csak azt mondja el, mi az evangeliumokban található; nem, beleszövi a Mária-síralmakat, dramatic adja elő az egészet. Például a zsidókról, kik Bethaniába jöttek, hogy a halottaiból föltámadt Lázárt lás-sák, mondja, hogy kérdezősködtek, hogyan van a túlvilágon s milyen a halál. Krisztus megkenetésének okát adja, hogy t. i. Maria Magdolna azt hitte, hogy Krisztus kifáradt az úton, mert nem tudta, hogy a kinszenvedés előérzete változtatta meg színét. Judásról, a ki megütközött a pazarláson, mondja: «iudas arra mongia vala hofi

tized rezet el wrozhatta volna, a többi kedig a zeginiőkön valo kõniõrületossegbõl». Fõlhozza, hogy a zsidó fõpapok megtiltották a népnek, hogy szállást adjon a Megváltónak. Különösen érdekesek a beszélgetések Jézus és Anyja között, melyekkel oktatni akarja a szülõket, hogyan szeressék gyermekeiket s ezek viszont szüleiket.

A szerzõ maga mondja, hogy ezen beszélgetések nincsenek a szentírásban, «de maga doctoroknak mondasok zerent kegiessen hihettiõk, hogy egiebek koezet a boldogsagos Zwz anya ezeket mongia vala». Az anyai szeretetnek jellemzésére fõlhozza, hogy a Szûz Judásnál kérdezősködött, mit határoztak a tanácsban isteni Fia sorsáról, hogy pedig ezen Judástól kérdi, annak oka, mert «annak elõte a gonoz iudas vduar biraia valah pilatosnak». Megható Krisztus bucsúja Anyjától, melyben köszönetet mond anyai gondoskodásáért és mennyei jutalmat helyez kilátásba. Itt mondja, hogy neki távoznia kell Jeruzsalembe «es ot zerõznõm az oltari zentseget és egieb zentsegõs dolgokat czelekõdnõm». Jézus jámborságát akarja kiemelni, midõn mondja: «iesus (mene) a varosba es elõzer imadczagot ÷tenen a templom elõt, iõne a hazhoz hol a vaczorat vala teendõ». Egyes történeteknek okait is adja, így miért vezették a Megváltót a Czedron patakon át: «a betfage newõ faluh meli wõlgiben wagon a czedromnak õ vize kin vagion egi hidoczka, kyn altalh iarnak vala a nepek. De nem akarak õtet azon vynni altal de a vizon a pallo mellel vonnak altal es a wiz mynd zaiat mene vgien, itten meg fwlh vala, ha fejet a vizbõel fel nem emeli vala». Helyenként reflexiókat csinál, hogy könyörületre indítsa hallgatóit. A kidolgozás népszerű, mert a nép fõlfogásához alkalmazkodik, így a zsidó fõpapokat és papokat «pispõk» és «zerzetes sidok»-nak nevezi, a tanácsot «vrak» névvel jelöli, mint a nép szokta. Az idõt is egyházi évvel jelöli meg. Ebbõl és egyéb másból következtethetjük, hogy a szentbeszéd a nép elõtt tartott s például szolgál más ilyen tárgyú beszédeknek.

Bõvebben szól ugyanezen tárgyról Winkler-codexben található elmélkedés, de ezt mellõzzük, mert habár predikációképen is elmondható, mégis csak olvasásra volt szánva.

• **b) Érdy codex.¹**

Ezen codex igaz, oly idõbõl származik, mely már nem képezi a középkor részét, mégis itt ismertetjük a benne foglalt predikáció-

¹ i. m. IV. és V. k.

kat, mert oly szerző után vannak fordítva, a ki a középkorban működött. A codex ugyanis 1526—27 közt iratott, tehát már a protestantizmus korában, a miről a szerző is megemlékezik a prologusban: «cum fervente et fere totam ewropam corrumpente perfidia ac, pestifera luteriana heresi, quae novissime et in electam hungarorum hew gentem in desolationem et perditionem ipsius pervenit». A szerző karthausi rendnek tagja, mert «Brunonis primi fundatoris sacri ordinis nostri Carthausiensis» tiszteletére fogott a munkához. Érdeme nemcsak a másolás, hanem a compilatiois, és lehetséges, hogy mint fordító is kivette részét a munka megírásánál, minthogy a prologusban panaszlik: «Haec nostra gens hungara tam rudis et rustica minime tali irroratur gratia, ut more commentariorum huiusmodi dignum ferre posset».

A codexnek kiadója (Volf György) bizonyítja, hogy Pelbárt művének magyar átdolgozásából van a legtöbb darab merítve, tehát joggal sorozhatjuk a középkorba.

A könyv két részre oszlik; az első vasárnapi leczkék és evangeliumok postilláit öleli magába a második ünnepnapj legendáknak gyűjteménye. Codexünk azonban csak a karácsonyi ünnepkörre eső vasárnapokra s néhány más napra előírt szakaszokat magyarázza, valamint a szentek ünnepeit szent András napjától Katalinig veszi figyelembe. A szerző postilláknak nevezi a leczkékhöz és evangeliumokhoz írt magyarázatait, csak hogy ez az elnevezés legfőlebb az evangeliumi részletekre illik, de nem az előbbiekre, mert azok predikációk s az olvasott szöveggel nagyon csekély összefüggést mutatnak. Például az első adventi vasárnap leczkéjéhez Jézusnak négyrendbeli eljövételéről szól, pedig a leczkében csak egy kitétel függ össze vele: «közelen nagyon a my Idvesseegwnk».

A leczkének ezen postillatiója következő alakban történik. Először bevezeti az olvasmányt e szavakkal: «Ez mai zent Epistolat yrta zent paal apostol Romayaknak yrt leveleenek harmad rezeeben» stb. Azután elmondja, mi van az illető fejezetben a leczkét megelőzőleg s csak ezután következik az epistolának szövege, melynek fejtegetését rendesen ilyen szavakkal kezdi: «Meghollok ez may zent vasarnapnak epistolayaat és benne valo ertelmeat, kyből zykseeg ymaran lelki tanwsagot ess keresnwnk mi idvesseegwnk mellee». Néha még az evangeliumi szakasznak egyenlő tartalmára is hivatkozik, mint például a második adventi vasárnapra írt postillában. Ezt követi a «tanwsag»-ok elmondása. Az advent négy vasárnapján

folytatólagosan fejtegeti Jézus eljövetelének négy módját, de csak az elsőben szól a megváltói eljövetelről, a többiben az utolsó ítéletről. Természetes, hogy erkölcsi irányúak összes fejtegetései, mert másfélt nem is találhatott a forrásokban, melyekből merített. Karácsony napján nemcsak az epistolát, hanem a «proffecyat» is elmondja, mely «eeyely mysenek» részét képezi.

Mutatványul közöljük a «masod menyekzős vasarnap» postiláját vázlatban. «Ez may zent epistulat stb.; és az el mwlt epistulanak legottan utanna kőwetkezyk: Myeert kedeeek egy Arant yarnak az zent ewangeliomal kyben az zent ewangelista emlekdőzik az poklosnak megvigasztalasarol és az az lelky testy tyztwlasarol, azonrol erőlkdődy az zent apostol és az may zent Epistolaban zolany mondwon Atyamffyay Ne akarjatok bolchek lenny ty magatokban» stb. (Rom. XII.) A szöveg után mondja: «Sequitur evangelium descendens Jesus cum suis expositionibus». Ebből látjuk, hogy az összetett beszéd tudniillik a leczkének és evangeliumnak magyarázatából. Azután így kezdi: «Meghalvan zerelmes atyamffyay az zent ewangeliomnak kywl belol valo ertelmeet kowetkozyk Idvesseeges tanusaag Centurionak bezeedeből mynt keel ez vylaghy zolgaknak és zolgaloknak, zolgalnyok ew wrokat, hogy mynd istennek kellemetes leegyen ew magoknak Idwősseeges wroknak ygaz myndden byneel kyl. O zerelmes atyamffyay ezt felette zykseeg hallany kynek myndennek koz az oka és sokan nem tudnak benne el yarny regula zerent, hogy el ne essenek. Elssew regula zolgalatban mondatik Enghedelmesseeg alat meg tartany yo tyztoletes es alkolmas dolgokban». Ezt a százados mondásából és más idézettel bizonyítja. «Masod regula zolgalatban ygyenesseg es ygassaagh, az az¹ hogy a zolgaak myndden hamyssagnal kyl zolgallyanak ew wroknak... Harmadik regula zolgalatban hogy tyztoletes bewchwlettel legyenek az zolgaak ew wrokhoz.

Negyed regula zolgalatban hyvseeg tartas awayg ygaz mondas... Ewtod regula zolgalatban haznalattal valo zolgalat... Hatod regula zolgalatban Idwesseeges gond vyselees az az Mykoron valaky wrat zolgaal, Nem kel az zolganak ew Idwessegeet wr istennek zolgalattiat el hadny és el feledny ew uranak zolgattyáért... Masod tanwsagunk leezen errol myvel tartoznak ymazon Ez vylaghy wrak ew alattok valo zolgaknak. Arrol ees hat rendbely regulat találwnk yrasban kyt meg azonkeppen zykseegh meghallany tanwlly es tartany, ha ez vylagon tyztosseegot akar vallany es az mas vylagon

erek eerdemot. Elsiew regula zeretnek formaya, az az hogi a vylaghy wrak tartoznak istennek parancholattya alat ew zolgalt zolgayt zeretni es ne wgyan tartany mint az oktalan barmot... Masod regula zolgalt zolganak meg fyzetees... Harmad regula kegyes yrgalmassagnak zolgaltatasa, az az hogi ezvylaghy wraknak nem keel kegyetlenseegot mwtatny... Neegyed regula ygenlő yteeletnek kowetseege... Ewtod regula seghedelemnek zykseega latogatasa, hogi ydo zerent az zolgaloknak eeteloek ytalok rwhazattyok mcg lcegyen... Hatod regula haznalatos byrodalmassag... Heted regula beer zerent meg eleegoytees az az fellyel ne eroltesse bereenek zolgaat zolgalny Es meg eleegoycehe az zolgaat ew zolgalattya zerent». Egy példával fejezi be: «Vala egy yambor zerzetes frater, ky mykoron halalara ywtot volna neky yeleneek zent Benedek appat wr es megyelentegetee ew neky mynd az boldogoknak lakodalmokat mynd az kárhoztaknak keenyokat, kyk kozot latanak eegy zegeny karhozottat kyt haat az erdegok nyuzyaak es annak wtanna sowl vakaryaak ew testeet es az wtam tyzes rosteelyon sythneek, kyt mykoron megkerdottek volna, my oka volna az nagy keennake feleletot teen mondwan hogy volna egy nagy kegyetlen feyedelem ew es zolgayt Jobbagayt ew ees azonkeppen nywztta foztotta volna. Azert zenvedne ollyan keent istennck ygaz yteelety zerent. O azert zerelemes atyamffyay, ky mynd meg lassa gondolya hogy ollyan wezedelemre ne ywsson ygye, Enghegygyen malaztot reea wrwnk Jesus Cristus. Amen.»

Az evangéliumokhoz egészen rövid postillát csatol, hogy azon részeket magyarázza, melyeket az epistolához kapcsolt predikáció nem fejteget. Mellékesen megjegyezzük, hogy az adventi szakaszokban nem követi azt a rendet, melyet Pelbárnál találunk, a mennyiben az első vasárnapra nem Luk. XXI. fejezetéből, hanem Máténak ugyanezen számú fejezetéből veszi azt a részt, mely Jézusnak Jeruzsalembe való ünnepélyes bevonulását írja le. S így a második vasárnapra a mai pericopas rend szerint az első vasárnapra előírt szakaszt és így tovább veszi.

A mi az evangéliumi szakaszok magyarázatának alakját illeti, az megegyezik a szentatyák homiliáival. A szakasz szövegét előszóval látja el, mely elmondja, ki «yrta meg» a mai evangéliumot s mely részben, milyen helyen szólnak ugyanerről a többi evangelisták. Hány éves korában mondta vagy tette Jézus a fölolvashatókat s még a napot is megjelöli, mikor adta elő magát az elmon-

dandó esemény; itt is megemlíti, mi előzi meg a fejezetben a pericopában leírtakat. Erre következik a szöveg, melyet a levont tanulságok követnek. Erről világos képet fog nyújtani egy példa, melyet ugyanazon vasárnapról veszünk, melynek epistoláját főnnebb adtuk. Az evangéliumi szakasz Máté VIII. 1—13. a belpoklosnak megtisztulásáról és a kafarnaumi századosról szól. Ez utóbbi történetet, a mint láttuk, az epistolával kapcsolva dolgozta föl; itt csak az előbbi eseménnyel foglalkozik. A predikáció elmondásánál tehát ez utóbbi rész ott foglalt helyet, a hol a lecke elolvasása után mondja: «Sequitur evangelium etc.». Ez expositiónak tartalma következő: «Ez may zent evangeliombol három yeles tanwsagot vehetwnk. Elezer az poklosnak megh tyztwlasabol. Masodzer Jezusnak az hegyrol valo le zallassabol. Harmadzer az gyermeknek megh gyógyoytassabol». A poklos jelképez minden bűnöst szent Remigius doctor szerint, a megtisztuláshoz pedig Origenes doktor szerint szükséges hit, aláztatosság és ájtatos könyörgés, a mint ezt a poklosban látjuk. «Masod tanwsaagh, hogy xpus Jezus a hegyrwl le zalla az zeghen nepekhez, lelek zerent ertetyk raytta Ew Istensseegheenek hozyank valo nagy kywansaga, eo alazatossaga.... Harmad tanwossaagh az gyermeknek meggyogytassa, Mert ky vagy on ez vylagon ew yffywsagaat tyztan megtarthassa», mert a gyöngéket jobban kísérti az ördög s ezek könnyebben buknak is. «De senky azert kethseeghben ne esseek», mert Istennek akarata mindenkit üdvözíteni. «Azerth ha az bynes ember nem zenyk yoth tenny, beytelny, ymathkozny alamisnaalkodny: Misseet es predicacioth hallany, Az wr Isten ees hamarab zent malaztyaat nyoyttya es megvyilagossyttya az ollyan bynesnek zyweet lelkeeth». Nem fejezi be «Amen»-nel, mert ezután következett a tulajdonképeni beszéd.

Most áttérünk a *szentekről* szóló szentbeszédre. Ezen rész magában foglalja nemcsak a szentek ünnepeire írt predikációkat, hanem néhány más ünnepre is, mint például templomavatásra, szent kereszt föltalálására. A beszédek alakjáról annyiban mondhatunk újat, a mennyiben a tárgynál fogva némi változáson megy át az előbb ismertetett forma. Ezen predikációkban ugyanis vagy a szent életével, vagy az ünnep eredetével is foglalkozik a szerző, azért ezen részletnek helyet kellett kijelölnie a már említettek között. A mely szentnek nincsen életrajza, arról szóló beszéd is egészen úgy van összeállítva, mint a főnnebb ismertetett vasárnapi predikációk; ennek példáját látjuk szent Andrásról írt predikációban. Előre kell

bocsátanunk, hogy itt nem választja el a leczke és evangelium magyarázatát egymástól úgy, mint a vasárnapoknál; ezeknek leczkéi külön gyűjteményt képeznek s az evangeliumok is a szentekről szóló részben minden együtt van, a hogyan elmondattott.

Ezen beszédek rendszeren három részből vannak összetéve: az első az epistolának, a második az evangeliumnak értelmezése, a harmadik a szentnek életrajza; példát nyújt erre szent Borbáláról írt predikáció. Némelyiknél csak a legenda van utalással, hogy az evangelium és epistola hol található, mint például szent Lucia napjáról mondja: «Zent Lucia azzonról kynek epistolaia és evangelioma waygon mynt zent Borbala azon Napyan». Az életrajz néha beszéd közben is elmondatik, mint például szent Miklósról szóló beszédben; itt a legenda az evangelium magyarázatának második pontját képezi: «Masod tanwsagh adatyk Ez zent Myklos pyspeknek dyczeretes eeleterol». Némely predikációban a szentnek életrajza a legnagyobb részt foglalja el, mint például szent Benedek napjára írt beszédben. Szűz Mária ünnepein az életrajzot pótolja a beszéd végéhez függesztett példa, mely valami csodás eseményt mond el a Szűz dicsőítésére. Ezt különben némely szentről szóló predikációban is találjuk, mint például szent Szaniszló napjára írt szentbeszédben. Minthogy ezen beszédek nagyobbrészt Pelbárt műveiből vannak magyarra fordítva, fölöslegesnek tartjuk bővebben velük foglalkozni, mert csak a mondottakat ismételhethők. Mégis mutatványul ideiktatjuk szent Zsófiáról szóló beszédnek bevezetését, hogy lássuk, hogyan vezet be az életrajzot olyan beszédben, mely az epistolát és az evangeliumot mellőzi.

«O zerelmes atyamffay gondollyatok reea magyazat zerent meel zentseeges aldot és Bodog leen az azzony allat ki eerdemlee wr istentwol hogy Sophya lenne kereztnewe. Byzonywal mondom ew meltosaga zerent alyg eerdemhetöt volna nagyob es tyztöletösb newet meenynek alatta es földnek földte ky ott hasonlatus es twlaydon leenne istennek zent ffya newehez, mynt az Sophya new ky deakul Sapientia, ertelem zerent bolchesseegnek magyaztatyk. Mert zent Sophya azzon ew emberý termeezety zerent leen meltosagus chodalatus yozagus mywelködötökb en isteny világosságban lelky elmeelkodeesben es halhatatlan martyromság zenwedeesben Masodzor mondatik bolchesseegnek kereztyten zent hytnek byzon valasanak myatta, kynek fundamentoma zent Agoston doctornak mondása zerent ez három yeles lelky yozagokban waygon, hytben

remeenseegben es zent isteny es atyaffywy zeretben. Meel yozgok tekeleteeseeggel valanak zent Sophya azonnak zyweebelkeeben es elmyeeben. Azon zent nevezetők zerent vala harorzyz zent lanywal». Sequitur legenda festi fölrással kezdődik azutá az életrajz a szent Szűznek születésétől kezdve a következő részletekkel: *responsio fidei coram iudice, sequitur passio sanctae spei, sequitur pugna sanctae charitatis, sequitur secundum martyrium, tertium quartum, quintum, sextum martyrium sequitur septima resuscitatio*. S e szavakkal fejezi be: «kyknek zent erdemeknek myatta aggywr isten kewantok yot orekről erk. Amen».

c) **Tihanyi codex.**¹

E codex 1530—32 közt iratott, de minthogy írója már késő másolatból másolta, szövege jóval régibb iratási koránál. Írója valami szent Ferencz-rendű szerzetes, a ki saját szerzetesbeli apáczá számára írta le a könyvet, a mint ez a megszólításokból világó Tartalmát predikációk képezik, melyeket a másoló s talán már szerző is olvasmányul szánt, a mit némely kitételek bizonyítanai mint: «a myt Im irando wagok: nem gakortha haliatok» s több ilyen. Ez a körülmény azonban nem gátolhat minket abban, hogy itt ismertessük, mert nemcsak nevük szerint, hanem alakjuk és kidozósuknál fogva is valódi predikációk. Nyolcz beszédet találunk ott, melyek az első kettőnek kivételével mind szűz Máriáról szólnak: «fogantatáról, ziletéséről, visitacioiaról, tyztulatiaról, cristusnak foganattarol, marianak halalarol». Az első pedig szól: «az zeretetről», a második ismét «vrunk cristusnak ziletéséről». Ké legenda «zep pelda» és egy hosszú imádság a boldogságos Szűhöz képezi e codex tartalmát.

E beszédek Pelbárt predikációinak fordításai. És pedig az első a pünkösd utáni XVII. vasárnapra írt harmadik predikációból, második a karácsonynapi másodikból van véve; a szűz Máriáról írottak pedig a Stellariumból vannak merítve. Persze némi kihagyások és változtatásokat is találunk a fordításokban, de ezek nem lényegesek, mert vagy a bekezdésre vonatkoznak, vagy pedig más ilyen tárgyú beszédből beékeltek. Például a szeretetről írt beszédben a jelige más, mint Pelbártnál, t. i.: «Nunc autem manet fide

¹ i. m. VI. k.

spes etc.». Míg Pelbártnál: «Diliges Dominum Deum etc.». Ebből kifolyólag a bevezetés is különböző. Pelbárt, minthogy vasárnapi beszédet ír, az evangéliumi szakaszhoz köti a bevezetést, a fordító pedig a saját jeligéjéhez. Azonkívül az olvasásra szánta művét s azért nem tartja meg azt a formát, melylyel a jelige a szónoklásnál kijelentetik, hanem így kezdi: «Vg ir zent pal apostol korintombelieknek irt első levelenek tizönharmadik rezebe Nunc autem etc.». Azután magyarul ismétli azt s áttér annak kutatására, miért a legjelesebb erény a szeretet s a megoldást a többi erénnyel való összehasonlítás által találja meg. Ugyanazt bizonyítja speculativ okokkal, azután tekintélyből és példákból. Ezek után fejtegeti, melyek a szeretet nyilvánulásai s hogyan szerezhető meg. Végén szent Erzsébet és Eleknek életéből hoz föl példákat a keresztény szeretetre. Ezen beszéd elolvasását mindenkinek ajánlhatjuk, a ki e tárgyról népszerűen akar predikálni, mert jobb mintát az újabb predikációkban sem talál.

d) **Kazinczy codex.**¹

Ezen codex három kéztől van írva, három különböző időszakban: 1526., 1527., 1541. években. Szerzői szintén szent Ferencz-rendű szerzetesek és ugyanazon célból iratott, mint az előbbi. A másolók már kész másolatról írták le, tehát a tartalom már jóval régibb a codexnél. Tartalma: három beszéd szűz Máriáról s egy a tisztaságról, azután több életrajz és példa. Forrásai szintén Pelbártnak *Stellariuma*; például az első beszéd, melynek címe: «az edös zyz marianak neuebe valu diaky böttökröl eg kysded predikacio», a *Stellarium* VI. könyv, I. rész, I. articulusából van lefordítva. S így megtalálhatjuk a többinek eredetét is. A fordító úgy vezeti be fejtegetését: «ugmond a zenth lukac evangelista: evangéliumi kõnuenek első rezeben Azzonunkrol: A zyznek neve maria ez zent lukacnak mondassa melle Istenbe tyztöletös hugaim: akarom hog tугatok: mert Azzonunknak neue öt diaky böttöketh ualnak kykõn peldaztatnak: öt draga kõueknek tullaidonsagy Első böttö azzonunknak neuebe az M: kyn peldaztatik az nõmõs: es drgalatos margaretha neuõ: ez konek kegek imelleten tulaidononsaga uagon stb.»

¹ i. h.

e) **Horvát codex.**¹

Ennek másolója egy Domokos-rendű szerzetes 1522-ből, mint ezt magában a codexben olvassuk. Hogy írója domokos rendnek volt tagja, bebizonyította Toldy és Horvát, mert a Cornides codex ugyanannak kézírását árulja el. Két predikációt tartalma: azután szent Bernátnak mondásait a szerzeteséletről és elmélkedése Krisztus szeretetéről. Az első szentbeszéd «istenfyanak test felvete lereol» némi változtatásokkal a Tihanyi-codexben is található; másik «azzonyonk zepleotelen zuz marianak halalarol» pedig Tihanyi- és Kazinczy-codexekben. Tehát újat nem mondhatunk róla.

f) **Cornides codex.**²

Ezen codexnek másolója Raskai Lea, dömésrendű apácza, mei egy helyen megnevezi magát. A másolás ideje a tizenhatodik száza két első tizedére esik. A másoló egy régebbi fordítást írt le, a mit so körülmény bizonyít. A többi között tizenegy predikációt tartalmaz Mindszente, karácsony, husvét, áldozócsütörtök, pünkös, Szent háromság, Úrnap, kis-karácsony, vízkereszt, nagycsütörtök ünnepére. Az elsőre kettőt nyújt. Milyen szerzőnek beszédei vannak itt lefor dítva, nem tudjuk; találunk ugyan Pelbárttól átvett részeket is, mir például a karácsonyi beszédben, mely Pelbártnak ezen alkalomr írt ötödik predikációjával nagyjában megegyezik, vagy Mindszen tek napjára rendelt első predikáció, mely Pelbárt negyedik beszéd jének harmadik pontjával részben összevág, de legtöbb ismeretle művekből van merítve. Azért azonban nem szabad a fordítótól min den önállóságot elvitatnunk, mert a földolgozás vagy jobban mondv. az átalakítás az ő érdeme.

Az átdolgozás alakját illetőleg meg kell jegyezni, hogy a for dító nem barátja a bevezetéseknek, hanem a jelige után azonna hozzáfog a fejtegetéshez. Egyebekben pedig követi korának szokásá a fölosztásokban és más alakiságokban. A tárgy rendesen erkölcs ha nem az egész beszédben, legalább második részében; különbe akármilyen tárgy fejtegetésénél reflexiókat csinál.

A következőkben közölni fogunk néhány vázlatot. «Pynkes napyarol valo predicacio. Factus est repente.... ubi erant sedentes

¹ i. h.   ² i. m. VII. k.

Actuum secundo. Leon hirtelen zozat menyorzagbol mykeppen hertelen ievuev leleknek zozagya. Es megtevlte myndaz tellyes hazat hol valanak evluen az apostolok. Ez igeek meg vadnak irvan apostolok iarasarol valo kevnynek masod rezeben. Ezeunkbe kel vennevnk mynekevnk, hog az zent lelek sok abrazban kevldetevt auagy bochattatot. Elevzer bochattatot zent lelek zelnek abrazaban auagy képeben mykeppen ez may evangelyiomba, holot mondatyk hog zent lelek ievt hertelen zelnek hasonlatossagaba. Ez kedeg levtt annak iegyere. hog a zent lelek kyket betevlt. kevnyeve avagy serennye tezi iomyelkevdevkre. Magerazo iras ogy mond. hog az zentleleknek malaztya nem twd kesedelmet tenny. Annak okaert nylvan valo iegye. hog az illyen emberekneel zent lelek vagon. valaki kevnyev anagy seren az iomyelkevdevkre. Zent pal apostol es ogymond. Valakyk istennek lelkeuel myelkevdek. azok istennek fyay. de vadnak nemelyek. kiknel vagon zentlelek. és ky evzyk evtvlek fertezetes gondolatok mya. Es fertezetes es hazontalan myelkevdetek mya. Vgymond bevlc. Az zent lelek el vezy eevmagat az oly gondolatoktol. kyk vadnak ertelm nekevl. Es ky evzetyk az zent lelek az ev rea jevuev alnoksagtól es az illyenek erdemelnek evrek halált. Vgymond zent pal apostol. Valaky megtevry maystesnek tevruenyet. az meg hal. Meneuel jnkab aleygyatok. hog gonozb kenokat erdemel. ky istennek fyat megnyomodangya. es az zentlelek malaztyanak bozzusagot teyend. Ezrevl pelda vagon iudasban. ky vette vala zent lelket és bynheduen ky evzy ev tevla zent lelket.

Másodzer adatuan volt zent lelek tevznek abrazaban annak iegyere hog azoknak zyveket isteny zerelme gyogya. kyket beteel malaztal. kirevl vgy mond zent lukac. tevzet ievttem bochatny fevdre es myt akarok egyebet. hanem csak hog eegyen.... Emeg ievne zent lelek tevznek abrazaban azért, mert mykeppen az tezv hamva tezy azokat kyk ev beleye tetetnek. Ezenkeppen az zent lelek kyket betevlt alazatossa teszi es vlatatossa az ev aleytasa. zerent.... Harmadzeer ieleneek zent lelek nyelvnek abrazaban. annak iegere hog valakyket az zent lelek betevlt. tezy evtet ev kevzelynek keduesse es tezy evtet zolni isteny dolgokrol.... Negyedzer jelent zent lelek lehelletnek keppen kyrevl vgy irt zent ianos kevnyuenek huzadrezeben. reayok lehelle és monda vegyetek zent lelket. Akora vr isten lehelletnek myatta, iegyezny, mely lehellet vontatyk. az zyvhez hog megjelentetneek zentleleknek zentseges volta. Mert mykeppen az test nem elhet lelek nekevl. ezenkeppen az lelek nem elhet zent

lelek nekevl... Evtedzer ielent zent lelek. galambnak kepeben, mykoron cristus megkereztelkevdeek annak iegyere. hog valakyk akaryak venny zent lelket kel evnekyk olyatanoknak lennyk ev eletekben. mynt az galambnak. Az galamb epe nekevl vagyon». Ezt a hasonlatot bőven fejtegeti a haragot és irigységet ostorozva, «az galambnak nyevgese vagyon az eneklees helyeben».... azért siratni kell a bűnöket; «az galamb zokot fezkézni kev lykakban», a szikla Krisztus, sebei azon «lykay», melyekben a keresztény léleknek kell fészkelni, mert ott van a legjobb nyugalom. «ot tanalod meg myt predicali az keueyeknek.... az haragosoknak.... az yrygyeknek.... az resteknek.... az fcsucnyeknek.... az torkosoknak.... Mely zentseeges tagokhoz legyen mynekevnk folyamasnkn. az ev zent kennyat gondoluan. es meg lelyevk zent leleknek malaztyat. Mely zent leleknek bevséges malaztyat engegye mynekevnk valhatnvnk. atya fyv zent lelek egy evrek isten. Amen». Látjuk, hogy ez paneretikus beszéd és pedig a javából.

Lássuk, miképen van kidolgozva egy dogmatikus tárgy «az zent haromsag napyarol valo praedicacio»-ban. Jelige: «Gracia Domini nostri iesu cristi et caritas Dei Patris et communicatio sancti spiritus. Sit semper cum omnibus vobis». Ezt magyarul ismétli s azonnal jelzi, miről fog beszélni: «Ez felyevl megmondot igegben zent pal apostol ielenty mynekevnk. Zent haromsagnak io teteleet. kyk mynekevnk adattanak atyanak. fyvnek es zent leleknek myatta, hog my az ioteteleket emlekevzetevnkben tartanoyok es el ne felednevevk. Kevanuan azert my valamyt mondanvnk zent haromsagnak tyztességere. Elevzer zolyonk atyaistenrevl. Masodzer fyvistenrevl, harmadzer zent lelekrevl». Az első pontban elmondja, hogy az első szülék bűnbeesése után is, hogyan szerette az Atyaisten az embert, hogy Fiát adta megváltásáért; ezen jótéteménynek nagyságát festi hasonlatokkal és idézetekkel és befejezi ezen fejtegetését ezzel: «Ez mondottakbol nyiluan vagyon atya istennek my hozzank valo nagy zerelme Masodzer kel mynekevnk az ev malaztyat auagy zerelmeet, hogy my ertetevnk akara fel venny az embery természetet.... Masodzer.... hog az idev zerent akara zegeen lenny. hog mynket meg kozdegeytana menyorszagnak evreksegeben.... Nagj utalatoság és byzonnal igeen nagy. hog az nem olyas fergeeke embery állat akar lenny kozdag, kyert az nagj felsegnek istene lett nem olyassa es zegeenyje. Harmadzer fyvisten meg mutatá az eu malaztyat mynekevnk ezben. hog a my byneynkert meg halny akara. hog

annak myatta mynket ydevezeytene . . . Harmadzer vety mynekeonk zent pal zentleleknek egygyesevleseet. kyt myndenkoron kel tartanonk my emlekevzetevnkben. Mert az zent lelek egygyesevty vagy kevezsvty mynekevnik az ev zent heet ayandokat. az heet halalos bynek ellen».

Fejtegeti a hét halálos bűnt és minden egyessel szembeállítja a Szentléleknek megfelelő ajándékát; például: Harmad halalo bevn harag. Az harag elmenek zemet meg vakeygya. Az harag embernek ertelmeet es okossagat elvezy: es bolonda tezy. mykeppen zent agoston mongya. Az harag embernek nyelveet jingerly hyvya vetev-kevedsre. es atkozodasra. Az harag embernek zayat keserevty bozzv mondasra. es meg chufolasra. kezeet verekedeesre. es maga hanyosra. Az harag nem enged sem atyanak. sem anyanak. sem ev istennek, sem ev tulaydon iduevsegenek sem tyztessesegenek. Vgy mond zent agoston. Az haragos ember mynden gonozra keezes haylo. Ez gonozokat mynd az harag tezy. Ez haragnak gonoz byne ellen. adatik zent leleknek harmad ayandoka az az. az tudomany. Ez tudomannak ereye iozaga ez. hog embert meg taneyt ygazan elny nyayaskodny. gonoz vyzza fordult emberek kevezvt. Zent agoston vgy mond. Ez tudoman. isteny es embery allatoknak megesmertety. Ez igeekbeol vettetyk. hog az tudomannak ayandoka al ezben. hog ember tugya, mykeppen kel emberekkel az velagban nyayaskodny eelny. vgy hog az ev eelete istennek kellemetes legyen. es azzal egyetevmben megycgyzhetetlen megfegyethetetlen eletet viselyen emberekkel Vgy hogy mendenek kyk evtet lagyak es halyak. az ev eletybeot meg epevlhessenek. Azert mongya idvezeytevnk zent mathe irta meg keunyuenek evteod rezeben. Ezenkeppen vilagosogyek az ty vilagossagtok embereknek elevtte. hogy lassak az ty jo myelkev-detteket es dychevsvyhyk az ty menyey atyatokat a ky menyekben vagyon. Zent pal apostol es ugymond. kelene meg latnam iokat. nem chak isten elevt de es myndem ember elevt.

Azután áttér annak fejtegetésére, hogy vannak sokan, kiknek meg van ezen ajándékuk, de más bűneik miatt «eletek istennek utalatos» és olyanok is vannak, kik különben szentek, de a harag miatt «valakyk evket latyak vagy halyak vagy ev velek nyayaskodnak, vagy eelnek vagy vnnyak evket» és mások, a kik mit tesznek «mynd kellemetes embereknek». A befejezésben idézi Sirak fiának szavait a bölcsességről: «Az en lelkem meeznel edesb. es az en ereksegem. az az en ereksegevnmnek elmeelkevdesev edesb meeznel es

edesb lepes meeznel. Aue Maria. Pater noster». Látható ebből, hogy erkölcstani célzattal dolgozta föl a Szentháromságról szóló tant.

Az Oltáriszentségről az úrnapi predikáció szól; ebben is ugyanazt az irányzatot találjuk. Jeligéül vevén: «Cenantibus illi accepit iesus panem benedixit ac fregit deditque discipulis suis a ait: Accipite et comedite, hoc est corpus meum. Matth. XVI.» A tárgyat előre jelzi: «Mely igeegben ydvezeytevnknek zerelmene ket jegyeit vehegyevk ezenkben. kyuel mynket zeretet. Zeretetne elsev iegye ez. Hog my ertevnk adta cristus az ev testeet. mykoro azt mongja. Vegyetek es egyetek ez az en testem. Zeretetnek maso iegye. mykoron cristus myertevnk ada az ev zent vereet. mykoro azt monda. Ez az en veremnek pohara vy tevrvenben. ky sok akei ky evttetik. Azert meg tudnovk hog cristus keet keppen atta m ertevnk az ev zent testeet. Elevzer ada az ev zent testeet mynekevn eetkevl etelre. kyrevl mondatyk ev felyevl megmondot igeekbe monduan. Vachoraulvan evk. veve iesus az keneret eo megada e megzege. Ev ad ev taneytuanyinak es monda» estbb. Itt fejteget miért adta Jézus kenyér színe alatt testét. «Masodzer cristus att myertevnk az ev testeet halalra veressegre». Jonatas és Codrusrc vett hasonlatokkal mutatja ki, milyen jót tett Krisztus az emberekke «Zeretetnek masod jegje hog cristus myerettevnk ada ev zent veree keet keppen. Elevzer hog bekesseget tenne isten kevzevt es embe kevzevt». A pogány szokást, hogy a békekötést állatnak vérontásával pecsételték meg, veszi alapul s magyarázza a Megváltó ált szerzett békességet. «Masodzer ky evtte cristus az ev zent vereet m erettevnk. azért, hog mynket meg zabadeytana pokolhely evrdeg nek hatalmából.» Habár egyetlen csöpp elégséges lett volna s zeretéből az egészet kiontotta. «Cristus poklot megkene az ev vereue es az evueyt meg zabadeyta.

A gyakorlati következtetést levonja: «Vgy hugo. cristus kepe ben mondvan. O kereztyen ember tarchad meg evryrizyed meg te lelkedet. En meg holtam az te lelkedert. ha te el veztevd az t lelkedet en jmmar tevbe meg nem halhatok az te lelkedert. Keryev azért az vr istent. hogy az ev zent dragalatos zent testert es vereei agyon nekevnk oly malasztot. hog az my dragalatos kenchevnk az my lelkevinket. kyt megvalta. az zent halalanal meg eryzhessevl tyztan es zepplevnevl az evrek eletnek meg nyeresere es vallasar erekkevl erikke. Amen».

g) *Érsekujvári codex.*¹

Ennek másolója Sövényházi Márta dömésrendű apácza, két más társnővel, a kik azonban csak csekély részt vettek ki a munkából, mert héttizedrésznek az előbbi az írója. A másolás ideje 1529—30. évre esik, a mint az a másoló följegyzéséből világos. A másolók már kész fordítást írtak le; és pedig nagyobb részt Pelbárt műveinek fordításából egyes darabokat. Tíz darab viseli a «predicacyo» nevet, de a többi között is akad akármennyi, mely szerkezeténél fogva ezt a nevet joggal viselhetné.

A predikációk a következő alkalmakra szólnak: «Siketh pentekre», «Husvetnak zentséges ynnepéről» «mykeppen hwsweh napján maryaa magdalena syratta wrwnk jezweh», «karacson eestyn walo predycacyo», «karacson napjay predicacyo», «az edeszyz maryanak neweben walo dyaky bötwkről», «zentséges wr napjarol», «az rettenetes yteletnek napyarol», «az dycseseges zenth haromsagh napyarol» és «secunda feria quinquagesimae». Ezen beszédek is, mint mondtuk, Pelbártnak műveiből vannak véve, de inkább töredékesen, mert egyik sem felel meg tökéletesen a forrásnak. Legtöbbje nagyon rövid, például a nagypénteki mintegy bevezetése a passiónak. Szerkezetükről semmi újat sem mondhatunk, mert csak másolatok. Mint különösséget megemlíjtük a husvétról szóló predikációt, mely a föltámadásnak legendás elbeszélése, fűszerezve József és Simon legendájával. Mária Magdalena siralma szintén ilyen tárgyú, t. i. a legenda. Karácsonyesti predikáció Krisztus fogantatásáról szól, történetileg adván azt elő hosszú elbeszélésben, tehát legendszerűen.

A karácsony napjára írtak már van predikációs alakja: «Natus est nobis salvator ez ygeketh yrya zent lwkacz kenwenek masod rezeben .mondwan zwleteth nekthek ma wdwezyttew az wylagnak keezdetytwl fogwa cristwsnak zwleteseyglen nem hallatath yly hyr. Es embereknek haznalatosb mykeppen ez bezed kyn el kezdem az predicacyoth mondwan zwleteth nekthek ma ydwezyttew ez aldoth zwletesnek meg magyarazatyath be fogom ewt bizon mondasokban elewzer hogh az aldoth zwletes wolth regen zent zemelek mya geryedetess egwel kewantath masodzewr hogh az aldoth zeletes wolth sydok mya keewessebowl czwleteteth har-

¹ i. m. IX., X. k.

madzor: hogh az aldoth zwletes wolth ysten mya hatalmason tyztelteteth negyedzer hogh az aldot zwletes wolth zwz maryanak myatta alazatosan tyztelteteth Es el tytkoltatoth ewtedzer hogh az aldoth zwletes zent angyalok mya wolth nylwan ky jelenteteth». Ezzel meg van jelölve a beszédnek tárgya, melynek fejtegetését példázgatással kezdi, de azután a prófétákból bizonyítja, hogy teljesedett be Jézus születésénél minden, a mi jövendőve volt. De azért itt is az eseményeknek legendaszerű elbeszélésével találkozunk, melyekkel megindítani akarja a hallgatót, a mint ezt a sűrű reflexiók bizonyítják. Ez egészen népszerű predikáció, csak az sajnos, hogy úgy a fordítás, mint a másolás nagyon gyarló.

Szűz Mária nevének allegorikus magyarázatáról fönnebb szoltunk, azért ezt is mellőzzük, hiszen azonos az előbbivel. Az irgalmasságról is találunk egy rövid predikációt, habár a másoló nem írta a címbe. A pünkösdi utáni vasárnap evangeliumáról szól s magyarázza a testi és lelki irgalmasság cselekedeteit és ajánlja azokat, mert Isten velünk szemben irgalmas és egykor százszorosan fogja visszaadni a jót, a mit mással cselekedtünk. Ez is nagyon népszerű hangon van tartva. Az úrnapi predikáció először azt fejtegeti, mennyi kiváltságban részesülnek azok az egyház részéről, a kik ezen ünnepet megülik; azután három pontról szól: «Elsew oltary zentsegnek zerzeserewl Masod tanwsagwnk az my wrwnk yesus cristus zent testenek zent werenek byzonyos woltarol Harmad az zentsegnek zemelye alat walo nagy czoda hatalmassagrol». Dogmatikus beszéd és a nép fölfogásához alkalmazkodik s egyszersmind a misének egyes részeit mystice magyarázza. Végén buzdítja hallgatóit gyakori és méltó áldozásra, a szentség hatásainak festésével.

Egy másik, husvéti predikációban három tanulságot ad elő: a jámbor asszonyok példájából, hogy mi is gondoljunk mindig Jézus eltemtetésére; Jézus föltámadásából, hogy mi is föltámadunk; az angyalok példájából, hogy azok milyen szeretettel viseltetnek irántunk. Ezen harmadik pont után áttér arra is, hányszor jelenik meg Krisztus föltámadása után az embereknek és itt azután Mária-siralmakból és egyéb legendákból merít elbeszéléseket Jézusnak Anyjával való találkozásáról; de azért más eseteket is fölhoz melyek a bibliában találhatók. Az utolsó ítéletről szóló predikáció nagyjában megegyezik Pelbártnak ugyanazon tárgyról írt szentbeszédével, csak hogy ez két evangeliumi szakaszhoz van kapcsolva úgy, hogy két beszédet nyújt a codex, melyek közül a második

kiegészíti az elsőt; különben mindkettőnek csak töredéke maradt fenn. A Szentháromság vasárnapról címzett beszéd egészen rövid predikáció buzdít Jézus szeretetére, mert szenvedett értünk. Az utolsó predikáció, t. i. a hushagyó-hétfői, csak töredék, mely az eredeti bűnt tárgyalja.

h) **Debreczeni codex.**¹

Másolói ismeretlenek, csak annyit tudunk, hogy ferenczrendű szerzetesek voltak, mert szent Ferenczet és Bonaventurat «zent atianc»-nak czímezik. Különben ez úgy is mellékes, mert a szerző, vagy jobban mondva fordító, így is ismeretlen maradna, mert a másolók nem egyszersmind szerzők is. Másolási ideje 1519. évre esik az egyik adat szerint, mely szent Katalin legendájában található. A forrást néhány helyen megnevezik a fordítók; például 251. lapon: «Oluastatic eth az Iras zent Bonaventura atiancnac kõnvebõl az alazatosságrol», vagy 491. lapon: «Vgy oluastatyk ew rola nemynemev yrasba kit pelbart athyank zedegheteth az ew rola predycacyojaban». De nemcsak azok a részek vannak Pelbártból merítve, melyekről a codex ezt egyenesen bevallja, hanem a codexnek legnagyobb része, mert tizennégy olyan legendát találunk benne földolgozva, melyek ilyen alakban más forrásban nem találhatók.

A földolgozás különben nem szolgál fordítás, hanem inkább szabad földolgozás. Tartalmát nagyjából predikációs alakban földolgozott legendák képezik, azonkívül elmélkedések és példák. Vannak azonban tételes predikációk is köztük; így találunk hét egészen rövid predikációt, melyeknek tárgya Pelbártnak hosszabb beszédeiből van kiszakítva. Ezek közül közlünk egyet egész terjedelemben a mai írásmód szerint.

«Hic est discipulus ille, quem diligebat Jesus». Ez az a tanítvány, kit Jézus igen szeret vala. Ez ígét szent János írta meg könyvének huszadrészában. Ez ígék mellé tudnunk kell, hogy valamely ember azt akarja, Úr Isten hogy őt szeresse, tehát im ez hét lelki jóságoknak miatta megteheti Úr Istentől, hogy soha az mindenható Isten azt nem teheti, hogy az ily embert nem szeretnie valaki eszökben leend. Első jóság bölcsesség. Erről úgymond szent

¹ v. m. XI. k.

Bernát doctor, hogy az bölcsesség nem bölcseséges tudomány, hanem istenes tudomány, mert az bölcsesség miatt ismerheti ember Istent és önönmagát. Úgymond pedig szent Bernát doctor, hogy négyképen való bölcsesség vagyon: első az világi bölcsesség; másod testi bölcsesség; harmad ördögi bölcsesség; negyed isteni bölcsesség. Másod jóság, kiért Isten igen szeret embert, tisztaságnak tartása. Mert úgymond pogány bölcs Aristoteles, hogy minden állat az felekezeti szereti és ahhoz egyesül. Azonképen az Úr Istenség azokat szereti kik tisztaságban lakoznak Istennek szeretetért. Mert az mindenható Isten nagy tiszta állat, kiről úgymond bölcs egyik könyvének tizenegyed részében: Minden madarak és minden egyéb állatok az é felökhöz szerződnek; azonképen Úr Istenség is leszen. Harmad jóság ifjúságnak idején Istenhez való térés, mert úgymond bölcs: A k engemet akar keresni, igen reggel keljen. Azaz: valamely ember Istent akarja keresni és meglegelni, ifjúságának idején kezdje el az Istennek való szolgálatot. Mert valamely ember ifjúságának idején tér Istenhez négyféleképen való használata vagyon:

Első, hogy az olyan ember inkább kedvesb Istennek előtte. Másod használata, hogy az olyatán ember bátorb és ő neki nincser semmi félelme üdvösségben, mint némely embernek, ő neki lelkében nincsen szomorúság, bánat. Harmad, mert az olyatán ember szokást veszen az isteni jóságokban. Negyed, mert ő neki nagyobb érdeme leszen Istennek előtte. Negyed jóság kiért az mindenható Isten nagyon szeret embert, irgalmasságnak mivelkedeti; mert úgymond szent Pál Corinthombeliéknek első levelének kilenced részében: Valamely ember vigan adakozik az ő igazságából Istennel szeretetért, az ily ember Úr Istentől nagyon szerettetik. Ötöd jóság engedelmes békesség, kiről úgymond Urunk Krisztus szent Máté könyvének ötöd részében. Boldogok a békességesek, mert Istennel fiainak hivatnak. Hatod jóság továbbá, kiért az mindenható igen szeret embert, az szent alázatosságnak jósága, kiről úgymond szent Ágoston: Az alázatosak Úr Isten szeretetében vannak. Heted jóság isteni szeretet. Erről pedig úgymond szent Ágoston doctor: H. Istent kevésbé szereted, kisdéd vagy, de ha Istent igen nagyon szereted, tehát igen nagy vagy, valamennyivel Istent nagyobbban szereted egyébnél, annyival nagyobb vagy és Isten is annyival nagyobbai szeret tégedet. Azért valamennyivel ember ez hét lelki jóságban nagyobbban leend, annyival nagyobbban szerettetik az Úr mindenható Istentől.

Valamely ember pedig Istenben lakozik és bizik és ő benne veti reménységét, ez Isten tökéletességével szereti. Es az Isten emberrel, az mindenható Isten háromképpen való kegyességet teszen: Először, hogy az olyatán embert nem hagyja sok bűnbe esni, mert úgymond szent Ágoston és szent Amborus: Kegyesen higyed azt ember, hogy soha Úr Isten az olyan embert, ki őtet szereti, különben el nem hagyja bűnbe esni, hanem úgy, hogy jobb jó belőle, mint szent Pétert és szent Tamást. Másodszor, hogy valami ő neki történik és mindennemű művelkedeti ő neki jóra fordul, kiről úgymond szent Pál apostol rómaiaknak írt levelének nyolczadrésztében: Az istenszerető embernek mindennemű művelkedeti jóra fordulnak, megtörténne jók bünt tenni is. Harmadszor, hogy sohasem hagyja Isten illetén embert kárhozni; mert úgymondnak szent doctorok, hogy valamely ember Istenben bizik, ő benne veti minden reménységét és Istent tökéletességgel szereti, a mi jószágot Isten szeretetétért tehet, azt mind megteszi, ha magát büntől meg nem óhatta. Azért az jót meg nem hagyja, az illetén ember nem kárhozik, mert ha előbb malasztot nem ad neki, de még halálának idején is malasztot ad ő neki. Kiről úgymond Izaiás próféta könyvének nyolczadrésztében: Nem az testi bőjt kell ennekem, hogy magadat gyöztörjed, de szaggassad meg az bűnnek gyökerét, kiirtván te szivedből. Ez próféta mondásából azt érthetjük, hogy az mindenható Isten, ha az halálakor malasztot ad is az embernek, ki bűnben élt, de maga jót művelkedett, nem adja az ő jó művelkedetiért, mert az halálos bűnben tett jó dologokkal semmit sem érdem ember Istentől, hanem az mikoron Isten embert vagy élteben, vagy igaz halálakoron megtéríti malasztot adván ő neki, ezt csak az ő irgalmasságos jóvoltából teszi.»

Azután következnek: bucsúról, halálutáni ítéletről, halálos bűnről, halálról, szent Jánosról, Úr imádságáról rövid beszédek. A szentekről szóló predikációk közül ismertetni fogjuk szent Gergely pápáról írt beszédet, melynek tárgya Pelbárt hasonló beszédének egyik részéből van merítve, de önállóan van átdolgozva, a mint arról mindenki meggyőződhetik, ha összehasonlítja a kettőt. Az átdolgozás népiesebbé tette és megrövidítette Pelbártnak theologiai fejtegetéseit.

Hangzik a bevezetés következőképen: «Dicsérlek Uram Isten tégedet, mert erőt adál énnekem és bölcseséget; ez ígéket írja szent Dániel próféta könyvének másodrásztében. Mely ígéket méltán

mondhat szent Gergely pápa, kit Úristen keresztény anyaszentegyházban tőn nagy doctorrá és erős oszloppá az ő egyházában minden ördögi viaskodásoknak ellene, mert az ördög háromféle ostromlást tőn az Urunk Jézus hite ellen, hogy elvesztené e világból. Először a pogány fejedelmeknek hatalmokkal, de ezek ellen az édes Urunk Jézus bocsátá a szent apostolokat és a szent martirokat, kik az ő békességekkel meggyőzék őket, halálra adván magukat Üdvözítőnk hite mellett. Másodszor a gonosz sátán akara elveszteni a keresztény hitet pogányoknak bölcseségekkel és a gonosz eretneknek hamis tanúságokkal és hamis keresztényekkel tettetős szentségekkel, kik ellen bocsátá az édes Úristen a szent confessorokat és doctorokat és külömb-külobb szerzeteket támaszta, kik az ő szent predikációjukkal, szent életökkel és tanúságokkal a kereszténységet igen elvilágosítanának és az ő hamis tanúságukat az eretneknek megnyilatkoztatnának. Kikről a szent evangeliumban úgy monda Urunk Jézus: Én adok nektek szát és bölcsiséget, kinek nem állhatnak ellene mind a ti ellenségtetek. Harmadszor törekedének a hit ellen hamis csodatetelőknek miatta, ki legnagyobb Antikrisztus idejében leszen, kik ellen akkoron bocsátja a szent Enokot és Illést bizoni (valódi) csodatetelekkel. Mert pedig boldog szent Gergely pápa igen oltalmazza bölcseségével a kereszténységet, méltán mondhatja az elkezdett igéket. Mely igék mellé három rendbeli üdvösséges tanúságunk leszen a bölcseségről. Első a bizoni bölcseségről. Második annak drágalátos voltáról, harmadik a szent Gergely doctornak boldog életéről. Az első mellé lássok megime két kérdést: először micsoda a bizoni bölcsesség? Másodszor miben áll a bölcsesség?»

Az első kérdést úgy fejtí meg, hogy a bölcsesség isteni és emberi dolgoknak ismerete és ennek megfelelő élet. A második kérdés azonosnak látszik az elsővel, de ezen beszédben a gyakorlati bölcseségre vonatkozik, mert a feleletben háromfélét különböztet meg: szívnek, szájnak és téteménynek bölcsességét és magyarázatát adja.

A második pontban kifejtí, hogy a bölcsesség a legkiválóbb jószág, mert a szeretetet is magában foglalja. A harmadik pontban a szentnek életét mondja el s azzal fejezi be, «méltóztassék minket is vinni Atya, Fiu, Szentlélek» abba a mennyei boldogságba, melybe szent Gergelyt vitte. Szent Andrásról mondott beszéd is Pelbárt predikációjából van merítve addig, a míg arról szól, tarto-

zunk-e szent Andrást követni. Persze itt is szabad földolgozást találunk. S ezt mondhatjuk az összes predikációkról. Ebből az következik, hogy itt nem pusztán fordítással van dolgunk, hanem önálló munkával, melyet az illető szónok hallgatóinak körülményeihez és igényeihez mérten állított össze. S talán nem csalódunk, ha azt állítjuk, hogy ezek a szentbeszéddek eredetileg teljes gyűjteményt képeztek olyan szónokok számára, a kik rá nem értek, vagy nem voltak képesek a létező latin gyűjteményekből kiválogatni a földolgozni a népnek való anyagot.

Ezek a tulajdonképeni rendes népszónoklatok, melyeneket a lelkészek vásár- és ünnepnapokon tartottak. Azért ezen codex ad fölvilágosítást arról, milyen volt a népszónoklat a középkorban; a latin predikációkból legfőllebb az általános alakot ismerjük meg, de nem azt, hogy a valóságban mit és hogyan mondtak a szónokok. Ezen codexben megtaláljuk annak a nyomát is, hogyan magyarázták a zsinatok határozatainak megfelelően az imádságokat.

Itt találjuk ugyanis az Úr imádságának értelmezését. «Valaki az istenes uri imádságot igazán akarja mondanía, imezképpen mondja». Itt következik a szöveg; azután folytatja: «Tudnunk kell, hogy ez szent imádságban hét kérés vagy on és annakokáért lássuk meg mindenik kérést, t. i. hogy megismerjük, mit mondunk és kériink ez szent imádságban. Az első kérés imez: Szenteltessék te neved. Magyarázó írás szent Máté evangéliumának hatodrészén úgymond és vele egyetemben aranyszájú szent János és szent Ágoston úgy mondna, hogy ez kérésben nem kériuk, hogy Istennek neve embertől megszenteltessék, annak okáért, mert Istennek neve önnönmagában szent. De inkább azt kériuk, hogy mibennünk szenteltessék meg, azaz: dicsőíttessék az ő nevének szentsége, miként szentségesen tevén élnünk és hogy az ő szent nevét meg ne bántsuk bűnöknek miatta». A negyedik kérést szépen értelmezi. «Ez naponkinti kenyéren négyféle kenyér értetik, t. i. az testi életnek táplálására való szükséges kenyér, azaz minden eledel embernek szükségére való. Másod az mi ez kenyéren értetik, Istennek ígéjének, tanuságának kenyere, melyekkel naponként kell keresztény embernek élnie lélek szerint, mert úgy monda Urunk Krisztus az ördögnek, mely ötet kísérti vala szent Máté könyvének negyed részében: nemcsak kenyérrel él az ember, de minden ígével, mely Istennek nyájából származik.

Harmadszor és negyedszer ez kenyéren értetik az oltári

szenség és az Istennek gyönyörűsége látása, kiről úgy monda Urunk Krisztus szent Lukács könyvének tizenegyed részében: Boldog az, ki kenyeret eszik Istennek országában. Szent Máté evangéliumának pedig hatod részében úgy vagyon megírva ez negyed kérés: mi kenyerünket állat szerint valónak felette valót adjad nekünk ma. Oka imez: mert az Krisztusnak szent teste és Istennek ő boldog látása fölülmulja az világnak minden marháját és kincsét. Szent Lukács pedig evangéliumának tizenegyed részében ez kérést imígy írja: mi kenyerünket naponkéntit adjad nekünk ma. És imez okért veti így ez kérést, mert anyaszentegyházban ki mindez világban immár elterjült, áldatik valamely papnak miatta misének szerében. Másod okáért, mert az hiv keresztényektől miképen naponként áldatik az oltári szentség a papnak miatta szentség szerint, azonképen mindennapon vétetik ugyanazon keresztényektől lélek szerint hitnek miatta. Mert mindnyájan hiszszük, az kenyérnek színe alatt Krisztusnak istenségét, testét és lelkét lenni. És ez az Krisztus szent testének lélek szerint való vétele, t. i. mikoron az oltári szentségben hiszszük bizonyságval tartatnia.»

Ezen magyarázatok után áttér bizonyos kérdések fejtegetésére. Az első: «miért akará Urunk Krisztus szerezni ez szent imádságot eképpen, hogy ezt mondjuk t. i. mi atyánk, hogy nem mi urunk, mi Istenünk. Mert anyaszentegyház így imádkozik közönséges imádságokban mondván: Úr mindenható Isten; avagy imeképpen: Mindenható Isten». A felelet rá az, hogy ez által Istennek hozzánk való szeretetét kifejezzük, mert az Úr félelmet gerjeszt, Isten pedig akarja, hogy szeressük. Másodsor, hogy bizodalmunk legyen meghallgatásra, már pedig ez szükséges a jó imádsághoz. Második kérdés, miért nem mondjuk: én atyám? Mert ez csak Krisztus Urunkhoz illik, továbbá, mert nemcsak egynek atyja és alázatosságból kell így megszólítanunk Istent. «Továbbá megis kérdezik, hogyha vétkezik az halálos bűnbeli ember, mondván ez imádságot, t. i. miatyánkot és kiváltképen e két ígét: Mi Atyánk. És láttatik, hogy vétkezik, mert mikoron mondja Istent ő atyjának, lenne ebben hazug, mert az penitencia tartatlan ember ördögnek fia. Miképpen mondja Urunk Jézus Krisztus szent János könyvének nyolczad részében. Ugyanazonképpen láttatik, hogy ebben is hazug és vétkezik mikoron ezt mondja: Mi kenyerünket, mert az oltári szentség az penitencia tartóknak csak kenyerek és nem az bűnösöknek. Annak okáért mikoron az bűnös ember e két kérést mondja, miképpen

mondaték, láttatik, hogy hazud. Ez kérdésre reája felel Raynerius nevü doctor és Mesbeli Alexander: Hogyha az bűnös azt mondana vakmerő bátorsággal és tulajdon önnön személyében, ekképpen hazudna és vétkeznék, miképpen bebizonyíttaték. De ha az ilyen bűnös ember mondandja ez imádságot kereszténységnek képében, nem vétkezik, avagy ha mondandja még bátor önnön személyében is, de kívánság szerint és könyörgés szerint, ekképpen illik mondania és mondhatja Istent atyjának, mondván: mi atyánk. Továbbá illik ez is mondani: mi kenyerünket naponkéntit adjad nekünk ma; mert illik minden bűnös embernek kívánnia, hogy Istennek fia legyen malasztnak miatta és hogy tisztíttassék oltári szentségnek miatta. Tinit per me. Jézus Mária legyen velem bűnössel és minden bűnössel.»

Ezt az utóbbi részt azért közöltük, hogy megmutassuk, hogy a középkori predikációk nem voltak csengő ércz és zengő czimbalom, nem elégedtek meg a vallási formalismus ajánlásával, hanem valódi benső áhitatot és megszentülést sürgettek. Ez is egy adat annak a megállapításához, hogy a középkorban a vallásosság nem állt pusztá miséztetésből és tizedfizetésből, hanem az észben és szívben gyökerezett s nemesítette az erkölcsöket. Sajnos, hogy csak a kornak a hibáit szokták a törvényekből és predikációkból kiolvasni, de az erényein, melyekről azok tanuságot tesznek, figyelmetlenül átsurrannak. Pedig ez az egyetlen predikáció is bizonyítja, hogy ott is, a hol az egyházi határozatok a legkevesebbet kívánták, a keresztény szellem egész valójában ültetett a szívekbe.

Ezzel befejeztük a magyar predikációk ismertetését, a tér szűke nem engedte, hogy terjedelmesebben foglalkozzunk az egyes codexekkel. Ez a részletes tanulmány föladata, mely az egész predikáció történetébe be nem illeszkedhetik.

9. *Visszapillantás.*

Az eddigiekben részletesen tárgyaltuk a középkori predikációnak jelentkezési módjait és fejlődésének útját. Fejtegetéseink azonban csonkák lennének, ha az adott vonalakat egységes képbe nem foglalnók. Mert mikép a festménynél nem az egyes színek teszik a képet, gyakorolnak benyomást a szemlélőre, mert egyenkint nem fejezik ki az eszmének részét sem, hanem a belőlük összeállított egész, úgy a történetben is az egyes események vagy tényezők

magukban véve nem nyújtanak fölvilágosítást a kornak a fejlődésben elfoglalt helyéről, mert nem adják annak magyarázatát, hogyan függ össze az egyik elem a másikkal. Az igaz, hogy ezt mindenki levonhatja magának a részletekből saját fölfogása szerint, csakhogy különbözők a fölfogások s a tévedést csak mások figyelmeztetése által kerüljük ki, a kik talán épen azt az oldalt fogják föl helyesen, melyet illetőleg mi tévedtünk. A történetíró egyáltalában nem zárkozhatik el az összegezés kötelessége elől, mert épen az a föladata, hogy másoknak teljes képet nyújtson. A mint meg nem elégedhetik azzal, hogy olvasóit csak forrásokra utalja, melyekből ő maga merített, hanem az eseményeket előadnia is kell, épen úgy nem teljesíti föladatát, ha az olvasókra bízva, hogy a megadott részletekből maguk állítsák össze a történeti képet.

Azért a jelen pontban általános áttekintést akarunk nyújtani a mondottak fölött, hogy föltüntessük az összekötő kapcsolatokat azon jelenségek között, melyek a predikáció történetét alkotják.

A középkor, mint már fönnebb mondtuk, az átalakulás kora úgy a valláserkölcsi, mint politikai téren; ebben a korban vált ki a népekből mindaz, a mit a barbarizmus magában rejtett s a mi a kereszténységgel össze nem egyeztethető, hogy a nemzetek ereje érvényesüljön a szellemi téren. Mint a must forrás erjedés által hánnya ki mindazt, a mi a bornak mint üdítő s erősítő italnak erejét fogva tartja, úgy a középkorban a kereszténység erjedésbe hozta a népek életét, hogy kivessék mindazt, a mi a szellemnek uralmát akadályozza. Persze ez sok időt vett igénybe, mert az emberek nem lettek azonnal keresztényekké, a mint a kereszténységet és evangeliumi tant fölvtették; ezáltal csak a kovászt vették magukba, mely mozgásba hozza az elemeket s lassan fölszínre hozza a salakot, melyet a kezelő egyház lesöpörgetett. Ezen salakot a babonáság, eretnkségek s a nagy erkölcsi tévedések képezték. A pogányság a nemzetek jellemével annyira összeforrt, hogy azt egy csapásra kioltani nem lehetett, babona alakjában tartotta fönn magát az egész középkoron át s nem dobhatunk követ babonás elődeinkre, kik oly közel álltak még a pogánykorhoz, ha korunkat nézzük, mely fölvilágosodottnak tartja magát s jóval távolabb áll a pogány emlékektől s mégis a babona karjaiba veti magát épen akkor, mikor legokosabbnak akar látszani. Ezt a babonát üldözte az egyház, ezzel szálltak szembe a szónokok, midőn annyi helyet engedtek beszédeikben a babona elleni kifakadásoknak.

De másrészt ők maguk is koruknak gyermekei voltak s azért nem csodálhatjuk, hogy éppen a predikációkba annyi babonás elemet kevertek s oly eszközökhöz folyamodtak, melyek ezen szellemnek hatását árulják el. Nem akarjuk a csodák hitelességét kétségbevonni s bizonyító erejüket sem kicsinyleni, azonban csak a babonás szellem uralmának tulajdoníthatjuk azt a jelenséget, hogy a szónokok a csodák elbeszélésének annyi fontosságot tulajdonítottak, hogy minden tanításuknál ez volt az ütőkártya, mely a többi fejtegetéseket megpecsételte. A babonás hallgatókkal szemben valóban ez volt a leghathatósabb eszköz s annál jobban hatott, mert maguk a szónokok megfelelően tudták kezelni, minthogy mindenki annak tud legjobb kifejezést adni, a minnek szelleme valóját áthatja.

A babona egyik oka annak is, hogy az ördög oly nagy szerepet visz a középkori predikációkban, mert mi hathatott erősebben mindenféle jó és rossz istenekkel és szellemekkel telített phantasiára, mint az ördögnek gyakori szerepeltetése s ennek élénk festése. Elítélhetjük-e tehát azon kor szónokait, hogy az ördöggel annyit foglalkoznak s reája visznek vissza mindent, a mi gonosz az emberben megszületik? Lehetséges, hogy más korban ezen eszköznek alkalmazása éppen erkölcsi hanyatlást idézett volna elő, mert a felelősségnek súlyát más vállaira helyezi, de oly korban, midőn a gondolkodásmód megkívánja ily elemeknek szerepeltetését, az erkölcsi javulásnak ez nem utolsó eszköze. A szónokoknak érdemét persze leszállítja az, hogy ők is csak az általános szellem uralma alatt nyultak ezen eszközhöz s nem fontolgató okoskodás után; hanem azt ismét nem szabad hibájukul fölronni, a mit haszonnal alkalmaztak.

A vallási téren második jelenség az eretnekség. Még nem volt oly igazság a világon, melyet tévelyek nem ostromoltak volna; de nincs is jobb alkalom az igazságnak földérintésére, megvilágítására s kifejtésére, mint a tévelynek jelentkezése. Nemcsak azért, mert errando discimus, hanem azért is, mert a tévedés az igazság azon oldalának megvilágítására indít, mely eddig homályban volt. A középkor gazdag volt eretnekségekben, mert hiszen a keresztény tan éppen a kigubózás korát élte, a törzs ágakat hajtott s megalkotta a rendszeres theológiát. Különben is a vallás volt az egyedüli tér, melyen a szellem magát gyakorolta, tehát nem csodálható, ha a tévedések is ezen a mezőn nőttek. Hazánkban kijutott mindenféle eretnekségből; nem azért, mintha itt keletkeztek volna,

de, mint Lasko a Quadragesimale prologusában mondja, mert sokféle nemzetiségek vették körül, melyek saját ízlésük szerint akartak üdvözülni. Nem csoda, hogy hazánk is küzdött egész középkoron át eretnekségek, névleg patarenek és hussiták ellen. Ez a harc átplántálódott a predikációkba is nemcsak a missió predikációknál, hanem a rendes szónoklatoknál is. Innen magyarázhatjuk azon túlzásokat, melyeket a szónokoknál is tapasztalunk, midőn valamely hitcikkelyt bizonyítanak s a pogányságról és eretnekségről megemlékeznek.

A máglyákat, melyeken az eretnekeket égették, még manapság is mint szemrehányást hozzák föl a középkori egyház ellen, de a ki a predikáció történetének világa mellett szemléli ezeket a tényeket, természetesnek fogja az eljárást találni csakúgy, mint a predikációk hangját, mert ez volt a kornak közvéleménye, szellem, melyet nem maga hozott létre, hanem azon természetes erő, mely minden új intézménynél teljes féktelenséggel veti magát mindenre, a mi vele ellenkezik. Mint a francia forradalom gyilkosságai és véresszájú beszédei azon erőnek féktelenségei, mely ahhoz az újdonsághoz ragaszkodik, melyet habár nem ért teljesen, de boldogulását egyedül tőle várja: épen úgy a középkori predikációk is ennek az erőnek nyilvánulásai. A hol erős a meggyőződés, ott a túlzás természetes következmény.

De ugyanezen okból magyarázhatók ki azon polemiák is, melyeket a tudósabb szónokok predikációikba vontak. Olvasunk beszédekét, melyekben a szónok a tudósok véleményeit bírálja oly dolgok felől, melyek a nép oktatására vonatkozólag semmi fontossággal sem bírnak. A gondosság, melylyel a hit tisztasága fölött őrkdtek, sodorta a szónokot erre a térre. Volt ugyan még más ok is, azonban erről alább szólunk. A vallási téren tehát ezen két tényező képezi a háttérét a predikációnak képe számára s látjuk, hogy egészen beillett a korba, mert ennek szelleme és iránya mintegy tükörben verődik benne vissza.

Az erkölcsök szintén hatottak a predikációra, nemcsak a tárgy megválasztását illetőleg, hanem a kidolgozásra nézve is. A kort a lovagvilág szereplése tölti be. Vajjon miből származtathatjuk ezt? Nem mondhatjuk, hogy ez a tünet nélkülöznél az eszményiséget, habár csak a testnek képességeire támaszkodik; nem, ez volt az átmenet az anyagi nyers erő állapotából a szellem uralmához. A testi erő, melyet a nemzetek őshazájukból a pogánysággal együtt

hoztak magukkal, érvényesülni akart; a kereszténység nem utalhatta azonnal arra, hogy magát a szellemnek alárendelje úgy, hogy csak ennek emelésén fáradozzék. Hanem ideális céloknak kítüzése által korlátokat kapott, hogy erőszakoskodássá ne fajuljon, de egyszerűsmind tág mezőt, melyen magát gyakorolhatta. Ezen lovagi szellem megnyilatkozik a predikációkban. A lovag küzdelmet keresett, a predikáció rámutatott az ellenfélre, az ördögre. Ez volt a másik oka annak, miért foglalkoznak a középkori predikációk annyit az ördöggel. Annak a nemzedéknek, mely nem emelkedett még föl az erkölcsi feddhetetlenségnek tiszta fölfogására, mely még a testi erő nyomása alatt állott, a predikáció nem beszélhetett másképp, minthogy küzdelemre szólítsa föl az ördög ellen, rámutatván annak gonosz mesterkedésére. A lovag megértette és fölbuzdult rajta, mikor hallotta: győzd le az ördögöt; de hidegen hagyta volna őt, ha elmékedéseket hallott volna az erkölcs lényegéről, az emberhez méltó voltáról és hasonlókról, mert ő mindenáron küzdeni akart ellenfelekkel.

A lovagiasság adott életet a keresztes hadjáratoknak is és alkalmat ilyen tárgyú predikációkra. De ez nemcsak a keresztes hadjáratot hirdető predikációkra szorítkozott. A hitetlenség és eretnokség minden szentbeszédben olyan elbánásban részesült, mintha irtó háborúra buzdította volna a szónok hallgatóit. A kifakadások, a kiméletlen hang s gyakran a túlzások ennek világos bizonyítékai. Egyébiránt minden egyes szónok is lovag volt, a ki kiméletlenül sujtotta ellenfelét, mikor a porondra lépett. S ez nemcsak a tévelylyel szemben érvényesült, hanem a tudományos kérdések körül is. Olvassuk csak Pelbártnak a szeplőtelen fogantatásról írt beszédeit, meggyőződünk arról, hogy e szónokok csak úgy, mint a vitatkozó tudósok, lovagok módjára suhogtatták a halálthozó fegyvert egymás fejei fölött. Később persze a szószék is személyeskedő harcznak színhelyévé lett, mely nemcsak a véleményekkel, de a személyekkel is egyaránt bánt el. Az egyik szerzet a másikat vonszolta predikációba s nem néztek arra, kinek ártanak, midőn egymást döngetik. S ugyanez áll a szerzetesrendek és világi papság viszonyairól is; a szószék volt rendesen az a hely, a hol egymást leszólták. Ez a rablóvilággá fajult lovagság volt.

Az erkölcsi téren találkozunk azon hajmeresztő bűnökkel is, melyek a szellem által nem fékezett őserőből származtak s melyek a világiakat s gyakran az egyháziakat is mocskolták. Ennek két

következményéről már fönnebb megemlékeztünk, t. i. arról, hogy a középkori predikációk nagyobbbrészt erkölcstaniak, másodsor, hogy a bűnbánat ajánlása azon tanulságok közé tartozik, melyeket a szónokok minden tárgyból levonnak. De volt még más következménye is. A bűnök az érzékiségnek szüleményei, a középkorban is ebből a forrásból eredtek, mert a szellem még nem igen uralkodott a testen. Az érzékiséggel szemben milyen más eszközökhöz lehetett volna folyamodni, mint olyanokhoz, melyek az érzékeket visszaretentsék. Azért oly gyakori az örök kínoknak emlegetése és festése ezekben a predikációkban; az érzéki embereknek erkölceit akarták nemesíteni, midőn a halottakat megszólaltatták, hogy kínjaikról beszéljenek s figyelmeztessék az élőket, hogy a túlvilágon nagyon is sanyarú azoknak sorsa, kik az életben erkölcstelenek. Nem is csodálható, hogy a szerzetesrendű szónokok voltak a legnagyobb mesterek ezen eszközök alkalmazásában.

Az utolsó ítélet és a pokol kína képezte elmélkedéseiknek nagy részét s tapasztaljuk, hogy rájuk is ennek szemlélete legtartósbb hatást gyakorolt. Dante Divina Comoediájának megírása jellemző az egész korra, mert visszhangja az általános gondolkodásmódnak. Más korban nem születhetett, vagy nem ilyen kidolgozásban, a mint a középkori predikációk is csak a középkornak szüleményei lehetnek, mert a természetes igény adott nekik létet. A műveltség fejlődésével tart lépést minden szellemi termék, egyrészt mint annak előmozdító tényezője, másrészt mint annak gyermeke. A predikáció mindkét irányban magán viseli azon áramlatoknak bélyegét, melyek a kort foglalkoztatták, mert hiszen a predikáció is szellemi termék, melynek célja az embereket bizonyos szellemi irányba terelni az általános körülményeknek megfelelően. A középkori predikációról azt annál nagyobb joggal mondhatjuk, mert majdnem az egyedüli megnyilatkozása a szellemnek az irodalom terén s így az általános szellemi igénynek egyedüli kielégítője. Ezt különösen hazánkról mondhatjuk, mint az irodalom története bizonyítja.

A középkori műveltség állapota okát adja sok jelenségnek, melyet a predikáció terén tapasztalunk. A tartalom, az alak, a kidolgozás annak a bélyegét hordja magán. Láttuk fönnebb, milyen volt a szónokok műveltsége, de ez csak egy kiszakított eleme az egésznek. A bevándorlott népek nem hoztak magukkal műveltséget, ezt az új vallástól várták; hoztak magukkal regéket, dalokat, babonás nézeteket a természetről és jártasságot oly mesterségek-

ben, melyeket a harci vad nomád élet igényei megkívántak. — A kereszténység volt tehát a műveltségnek megteremtője oly módon, hogy egyrészt a pogány és barbár nézeteket kiirtotta, másrészt pedig szellemének megfelelően újakkal pótolta s a gondolkodásmódot a szellemihez lépésről-lépésre közelebb hozta. A költészet képezi minden népnél a szellemi fejlettség kitevőjét, mert benne nyilatkoznak meg azon eszmék, melyeket a nemzet legnagyobbaknak tart. Minden kornak költészetéből következtetni lehet azon szellemre, mely abban a korban áthatotta s vezette az embereket. Költészete minden népnek van, mert ez az emberi természetnek követelménye. A középkori népek a pogányságból áthoztak költeményeket is, csakhogy az ezekben nyilatkozó szellem homlokegyenest ellenkezett a kereszténységgel, ezt ki kellett irtani. A kiirtott gaz nyomába ismét csak gaz nő, ha mást nem vetünk helyébe; a kereszténységnek is be kellett ültetnie az irtványokat, hogy munkájának foganatja legyen. S ebbeli föladatát teljesítette a legendák által. Innen magyarázható azon jelenség, hogy a középkori predikációkban oly nagy szerep jutott a legendáknak. Ezen megakadni nem lehet s még kevésbbé a papok tudatlanságának vagy kényelemszeretetének betudni. Nem, ezáltal a nép költészeti igénye nyert kielégítést, mely mohó vágygyal leste az új vallásnak ebbeli termékeit.

S ha hozzáveszszük azt a tényt, a mely minden nevelő előtt ismeretes, hogy a gyermek a legmagasabb igazságot is megérti, ha elbeszélésbe öltöztetve adjuk elő s még a legelemibb is untatja, ha a maga alakjában fejtegetjük, világosan áll előttünk annak magyarázata, miért kellett minden predikációban legendának előfordulnia. Hiszen a középkori népek a kereszténységet illetőleg még gyermekek voltak, kiket tejjel kellett táplálni és nem hússal. A szónokoknak eljárása tehát, a mennyiben öntudatos volt, ezen szükségnek akart eleget tenni. Pótolta ez az eljárás azt a hiányt, melyet az erkölcstani predikációkban tapasztalunk, t. i. hogy habár az eredményeket magyarázzák és ajánlják, de a mindennapi gyakorlati étellel nem hozzák oly vonatkozásba, hogy a hallgatók az igények testét adhassanak. Ezt a legenda pótolta. Nem is csodálható, hogy e predikációk olyan távol állnak a gyakorlati ételtől; hiszen nagyobb-részt szerzetesektől származnak, a kiknek életmódja oly nagyon különbözött a világnak életétől. Hogyan tudták volna ezek magukat beleképzelni a világ zajába és azokhoz a parányi elemekhez leereszkedni, melyekből a világ folyása alakul. Voltak ugyan olyan

szónokok is, a kik ebben is mesterek voltak, mert a világban és a nép között forgolódtak, de ezeknek száma oly csekély, hogy a predikációra döntő hatással nem bírhattak.

A középkor tudatában volt annak, hogy a szellemi téren nem a teremtés jutott neki osztályrészül, hanem a meglevőnek elsajátítása; ebben a meggyőződésben tartotta őt már az a tény is, hogy vallást másoktól tanult. Ennek a tudatnak természetes következménye volt a tekintély tisztelete. E jelenség a predikációban a legélesebben lép előtérbe, hiszen a szónokok alig mondanak valamit, a mit idézetekkel meg nem erősítenének. Az allegorikus értelmezés nemcsak a titokzatos iránti hajlammak szüleménye, hanem abbeli törekvésnek is, hogy minél több támpontot találjon a szónok fejtegetései számára. Némely predikáció nem egyéb idézetek halmozásánál, melyek élvezhetlenné teszik s elhomályosítják a tárgyat a helyett, hogy megvilágosítanak. A predikáció ebben csak a tudományt követte, mely szintén a tekintélynek hódolt s nemcsak az egyházinak, hanem az emberinek is. Ha a középkor summáit tekintjük, találunk ugyan bennük önálló földolgozást is, de a tárgy másoknak tanítmánya, a kik egyszersmind tanukul hivatnak föl. A híresebb tudósok Aristotelesre támaszkodnak s úgy fejtegetik elődjeiknek sentenciáit, mások ismét mestereik szavait értelmezik, de sajátjukból egy szemernyit sem adnak hozzá. Nem csoda, ha a szónok is minden egyes tételnél theologusok mondásait és véleményeit idézi, mert magában nem bízik. Ez a gyermek tehetetlensége, a mely nem bír önállósággal, hanem mindenben szüleit kérdezi s rájuk hivatkozik mindenkivel szemben.

Ez a körülmény míg egyrészt megnehezítette a munkát, másrészt nem eredményezett megfelelő gyümölcsöt, mert nagy fáradtságba került az anyag összehordása s mégis a szónoklat egyik célja is, t. i. a tanítás csak kis mértékben éretett el. Ilyen nehézkes kidolgozás mellett nem kereshetjük a tulajdonképeni szónoki belső formát, melytől a hatás függ. Ezt valószínűleg az előadás pótolta, melyet a meggyőződés és erős buzgóság ihletett. Hogy ezt a két tényezőt a középkori szónoklatban föltételeznünk kell, bizonyítja minden fáradalmat legyőző munkásságuk, melyet eredményeiben látunk.

Tudjuk, hogy a középkor a scholastika kora, ezen tudományos rendszer, — melynek helyes volta tagadhatatlan, — uralmát mindenre kiterjesztette. S el kell ismernünk, hogy a predikációra is

kedvező hatással volt, mert systematikus beszédnek adott létet. Csakhogy uralma zsarnokivá lett követőinek tehetetlen önmegadása folytán. A szónokok nem rendelkeztek kellő ügyességgel arra, hogy a holt formába életet öntsének. Az ember a logika törvényei szerint gondolkodik, de a nélkül, hogy e szabályokat szem előtt tartaná és gondolkodása előtt a mintát elméjében fölállítaná. A természetes beszédnek logikus volta is tehát nem azt kívánja, hogy a mintára szabja szavait és axiomákban és syllogismusokban fejezze ki a gondolatokat, hanem hogy a beszéd ezen formákra visszavihető legyen. A középkori predikációkban hiányzik ez a természetesség, mert hiányzott az önállóság. Mint a gyermek nem mer másképp cselekedni, mint a hogyan szoktatták, vagy a felnőttektől látja, úgy a középkori szónok is csak akkor érezte magát biztonságban, ha beszédjét azon száraz mintára húzta, melyet az iskolában tanult, vagy más szerzőnek munkájában talált. A középkorban a predikáció a tanulás korát élte, a szónokok gyakorlatokat készítettek a tanuláshoz.

A szellemi műveltséggel lépést tart a szóbeli kifejezés és az irány. Ha igaz az, hogy a stilus maga az ember, úgy a középkori predikációkról rá lehet ismerni a korra s annak szereplőire. A nyelv nehézkessége jellemzi a kor predikációit, a mi nem is csodálható, ha egyrészt elgondoljuk, hogy a nyelvet meg kellett teremteni, másrészt pedig hajlékonynya tenni az irodalom számára. A kereszténység új eszméket s fogalmakat hozott a szellembe s a nyelvnek megfelelő kifejezésről kellett gondoskodnia, a mi nem történhetik egy pillanat alatt. Hiszen a nyelv a szellemnek műve, ha eszmék által megtermékenyül, hogy pedig az új fogalom megfelelő nevet kapjon, nem elégséges a fordítás, hanem kell, hogy az új képzet áthassa a szellemet s ez, mint a méh a mézet, a találó nyelvbeli kifejezést önállóan hozza létre. A középkor néhány százada még nem volt elégséges arra, hogy a nyelv alkalmat talált volna az új keresztény fogalmaknak megfelelő termelésre. Innen a predikációkban az a nehézkesség, mely a latin szavak fordításából ered s megfosztja a predikációt épen attól, a mi a szónoklatnál lényeges, hogy t. i. festő legyen és az elmét a szívvel egyetemben magával ragadja. A szónoklat mesterei tudják, milyen fontos a találó és megkapó kifejezés a szónoklatban; ez sokkal szükségesebb kellék ott, mint az egyszerű tanításban. Ez a zamat, tehát a zamat hiányzott a középkori predikációkban.

De ez nem volt az egyedüli hiány, mert hiányoztak azok a kellékek is, melyek a nyelvet a művészet eszközévé teszik — a hajlékonyság. A nyelv a gyakorlat hiányánál fogva nem képes folyékony és összefüggő egymásutánban összefűzni a mondatokat, a mint azt a gondolat természete megkívánja. Egy-egy predikáció eszünkbe juttatja a vasba öltözött lovagot, a ki míg a nyeregből ki nem emelik, csodákat művel, de gyalogszerrel, a fegyver és páncél súlyánál fogva a közönséges birkózásra alkalmatlan, mert a szabad mozgásra lehetetlenné teszi éppen az, a mi lóháton sérthetlenséget biztosít neki. A középkori tudós is, a míg tudományos formában és latin nyelven vitatkozik, a szellemi ügyességnek és mozgékonyásnak csodáit műveli, a mint azonban le kell szállani ezen állásponttól, a predikáció alakjában tudományát értékesítenie, tehetetlenül áll a föladat előtt, mert a tudományos formák és nyelvezet, mely a vitában erősségét képezi, a predikációban oly nyög, melytől nem tud szabadulni. Irálya döcögő s élettelen. S ezt nemcsak a honi nyelvű predikációkban tapasztaljuk, hanem a latin nyelvűekben is. A mondatok inkább conglomeratot, mint szerves szerkezetet képeznek. Ennek természetes következménye, hogy e beszédekben hiába keressük azt a szónoki pathoszt, melyet a kifejezésbeli forma tüntet föl. A középkori szónok indulatszókra s külön buzdításokra szorult, ha érzelmekre akart hatni; maga a stílus ebben a tekintetben egészen tehetetlen volt.

Egyrészt a nyelv műveletlenségének, másrészt a jellem nyíltságának tulajdonítható az a leplezetlen beszédmód, mely korunkban ízléstelennek látszik, de a középkori predikációkban lépten-nyomon szemünkbe ötlük. A középkori szónokok mindent a maga nevéen neveztek meg s az erős kifejezésektől sem irtóztak. Ha ezen körülmény erkölcsi alapját tekintjük, csak elismeréssel tekinthetünk a középkorra, habár talán sokakban inkább a nyersség nyilatkozott meg ebben az alakban, mint a jellem nyíltsága és határozottsága. Ha azonban a műveltség szempontjából vizsgáljuk az említett tényt, a jó ízlés fogyatékos voltát olvassuk ki belőle és a finom érzék hiányát. De azért meg nem ütközhetünk rajta. Hiszen a középkori népek oly közel álltak a természetes állapothoz, hogy a jögon és igazságon kívül nem igen törődtek más irányadó elvekkel; az illemnek is az előbbiekhöz kellett alkalmazkodnia. Hogy tehát a rossznak kifejezésére és ostromozására nem igen válogatták meg a kifejezéseket és módokat, természetes következménye annak, hogy azt nem

tartották érdemesnek illedelmes tárgyalásra. Tehát nem a hallgatók iránti figyelmetlenség, hanem a rossznak megvetése adta a szónok ajkaira az ízléstelen kifejezéseket és kevésbbé finom dolgoknak fejtését.

Ilyen helyet foglalt el tehát a predikáció abban a keretben, melyet középkornak nevezünk. Nézzük most, milyen szerepet juttasunk neki a predikáció történetében, vajjon mit műveltek a középkor szónokai a népben? Milyen eredménynyel járt munkálkodásuk a predikáció fejlődésére nézve?

Nagyon sokat tettek mindkét téren, mert alapvető munkát végeztek. A népet kereszténynyé tették, a mely érdemet már a közvetlenül rájuk következő kor elég hálátlanul elvitatni akart tőlük, mintha pusztá formalismusra oktatták volna hallgatóikat minden bensőség nélkül. De mily igazságtalan e vád, semmi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy az összes intézményeket a keresztény szellem járta át s az emberek vérébe ment át, hogy összes életviszonyaikat a keresztény vallás szelleméhez alkalmazták. A vallás volt vezetőjük és irányadójuk mindenben, nem képzelhető el, ha a szónokok csak külső formalismusra oktatták volna a népet, különben pedig tudatlanságban és érzéketlenségben hagyták volna sinylődni. Mert a mi csak a külsőn van, a mi egykönnyen lepattog, mint a zománcz, mely a tárgy felületét vonja be. De megczáfolja a szemrehányást egy futó pillantás is, melyet a fönmaradt predikációk tartalmára vetünk. Egy korban sem foglalkoztak a szónokok annyit a keresztény vallásból folyó kötelmekkel, mint a középkorban s nemcsak általánosságban, hanem egyes állásoknak megfelelően. S ha tekintjük azt, hogy oly áldozatokra tudták az embereket indítani, a minők a keresztes hadjáratokkal jártak, nem hihetjük, hogy szavaik nyomtalanul hangzottak volna el egyéb alkalmaknál is.

Vagy talán hiányzott bennük a buzgóság? Egy korban sem predikáltak annyit, mint épen ezen korban. A missiók szónokai fáradságot nem ismerve járták be az országokat, hogy az erkölcsöket megjavítsák bűnbánat hirdetése által. A bűnbánat nem formalismus, hanem az egész lelket megragadó cselekedet, pedig mennyi hősies formáját találjuk ennek a középkorban. Az igaz, hogy ezen beszédek meg nem ütik azt a mértéket, melyet napjainkban rájuk alkalmazunk, de e hiányokat pótolja a meggyőződés és a lelkek üdvéért buzgó szívnek szava, mely az uralkodó bűnöket ostorozza.

De ha találunk is olyan mozzanatokat, melyek a vádat némi-

leg jogosnak tüntethetnék föl, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy azon beszédek nem keresztény bölcselőknek, hanem a kereszténységben gyermekkorukat élő népeknek szóltak. Valóban nagy tévedés lett volna ezeknél a külsőségekre csekélyebb gondot fordítani. A művelt ember lényegéből ismeri meg a dolgot, a tudatlan a külső szerint ítéli meg s ehhez alkalmazkodva juthat a belső lényeghez, a szellemhez. A jogi formalitások nem képezik magát a jogot, de ennek tiszteletéhez és megtartásához vezetnek. Epen úgy a középkori szónokok is a külsőségeknek sürgetése által a keresztény szellem elsajátításához vezették a népeket. S nem lehet szemükre vetni azt sem, mintha a hitelveket illetőleg tudatlanságban hagyták volna hallgatóikat. Az igaz, kevés olyan beszédre akadunk, mely a hitelveknek lenne kizárólag szentelve, de ismét nem akadunk olyanra, mely ilyen fejtegetéseket kizárna. S ha még a földolgozás módját tekintjük, mondanunk kell, hogy inkább túloztak, mert hallgatóikról sokat tételeztek föl és többet akartak nyújtani, mint a mennyinek befogadására azok képesek voltak. A középkor szónokai tanítani akartak s valóban tanítottak is s ebbeli törekvésük megnyilatkozik abban is, hogy a bevezetésekben nem értek rá benevolentiac captatióra, hanem azonnal dologhoz láttak s azért fejlődött a bevezetés egész önálló beszéddé. Sokoldalú fölvilágosításra törekedtek minden egyes alkalommal s ezen törekvés adott létet az összetett beszédnek. Alapos ismeretet akartak eszközölni s innen a tudományos módszerhez való görcsös ragaszkodás. Lehet-e ezen jelenségek után azt a vádat föntartani, hogy csak formalismusra vagy phanatismusra használták föl a szónak hatalmát?

Mindeneket tekintetbe véve, óhajtunk kell, bárcsak a mai kor minden szónokája így ismerné hallgatóit és azok igényeit, mint a középkori szónokok s vajha úgy iparkodnának ezekhez alkalmazkodni, mint azok tették. Az ő érdemük, hogy a kereszténység nemcsak mint külső intézmény létesült az országban, hanem mint a gondolkodásnak irányelve az észben s mint a tettnek indító oka a szívben és akaratban meghonosult. Az utódoknak csak folytatniok, illetőleg föntartaniok kellett volna a művet, hogy joggal tekinthesse a középkorra, mint kezdetre, melynek előrehaladott tökéletesítését maguk számára követelhetik. A predikáció fejlődésében is a legnehezebb munka, de a legnagyobb érdem is a középkori szónokoknak jut osztályrészül.

Minden művészetben a legnehezebb nem az eszmének föl-

találása, hanem a megfelelő alakba való öltöztetése; ehhez már a phantasia nem elegendő, hanem az értelemnek beavatkozása szükséges, mely a képzelettől megtermékenyítve vezeti a kezét. A predikációnak anyagát nem kellett keresni, mert a kinyilatkoztatott tan és a körülmények készen nyújtottak minden szónoknak eszméket, melyeket tanítási célra formába kelle öntenie, de a formát föl kellett találni. Vagy talán az ókori szónokok nyújtottak kész mintákat? Tagadhatatlan, hogy az ókornak volt szónoki művészete, csakhogy ez a szónoklat nem volt tanító, hanem rábeszélő s olyan talajon termett, mely idegen volt a kereszténységtől s még idegenebb volt azon népekre nézve, melynek szereplése a középkort kitölti. Miért nem szónokoltak az egyházi atyák abban a formában, melyben Göröghon és Róma classicusai, hiszen közel álltak hozzájuk, úgy a kort, mint a nemzetiséget illetőleg? Azért, mert a predikáció különös faja a szónoklatnak, melynek saját különös formája van, mert lényegesen különböző tárgya és célja van. A középkori szónokok megragadták azt a vezérfonalat, melyet a szentatyák homiliáikkal és sermóikkal fontak s lassú haladással kifejlesztették a predikációnak azt a formáját, mely ma is uralkodó s melynél jobbat már kitalálni nem lehet, mert a gondolkodás törvényei nem változtak. A mint a tudományt illetőleg addig gondolkodtak, míg megtanultak gondolkodni s módszerük által minket is erre tanítanak, úgy a predikáció külső formájára nézve is úgy mondhatjuk, hogy addig predikáltak, míg a tökéletes formát megtalálták, hogy nekünk örökbe hagyják.

A predikáció külső formájának megállapítását tehát a középkori szónokoknak köszönhetjük.

A második eredménye a predikáció középkori fejlődésének az anyag előkészítése, részint az összegyűjtés, részint fölhasználás által. A középkor valóban szép gyűjteményt hagyott a következő századoknak, hogy abból, mint kifakasztott forrásból merítsenek. Értjük ezek alatt nemcsak azokat a műveket, melyek a predikációnak segédeszközéül szolgáltak, hanem magukat a szentbeszédeket is, melyek minden predikálható tárgyról nyújtanak földolgozható eszméket. Ha meggondoljuk, hogy e művek oly korban keletkeztek, melyben a könyvnyomtatás mestersége ismeretlen volt s a könyveknek megszerzése oly nehéz volt, fogalmat szerezhetünk magunknak azon munkáról és fáradságról, melybe ezen gyűjtemények létrehozása került. Hiszen nemcsak a szentírás kincseit hordták össze, hanem az egész szent hagyományt a szentatyák és egy-

házi írók műveiből, hogy a predikáció céljaira fordítsák. Ezzel egyszersmind megadták az utasítást is, hol keresse a katolikus szónok a tárgyat. Persze napjainkban, midőn már tudjuk, honnan kell merítenünk, ez a fölfedezés nem látszik oly nagyszerűnek, mint a milyen valóban. De tanuljuk végig a theologiai tanfolyamot s tegyék föladatunkká, hogy ne mások predikációi nyomán, hanem önállóan s nem pusztán a tankönyvekre támaszkodva, hanem az eredeti forrásokból merítve álljunk elő új predikációkkal, akkor némileg sejteni fogjuk a kezdet nehézségeit. De csak sejteni, mert a mai theologiai tanulmányok többet nyújtanak a középkoriaknál s több eszköz áll rendelkezésünkre, mint állt a középkori szónokok hatalmában. Azért a középkor nagy érdeméül kell betudnunk azt, hogy a predikáció anyagát összegyűjtötte s így az egyházi szónoklat történetében ezen szempontból is alapvető munkát végzett.

Azonban nemcsak összegyűjtötte, hanem a földolgozásra is előkészítette. Mint árnyoldalt hozzák föl, hogy ezen kor szónokai a szentírás allegorikus értelmezésében nem ismertek határt, mintha csak a nevetségességig akarnák a tekintélyt érvényesíteni, sőt jámbor együgyűségnek bélyegzik, sőt babonás titokhajhászásnak. A középkori szónokoknak nincs okuk ezért szégyenkezni, a mit ők tettek, annak az utókor vette hasznát. Ők még mint allegorikus vagy mystikus értelmet hozzák föl azt, a mit a mai szónok mint értelmező hasonlatot használhat föl, vagy mint accomodatiót, midőn hatni akar a kedélyre. S ezt nem kárhoztathatjuk a mai hitszónoknál, mert mely szónoklat nem él hasonló eszközökkel; miért kárhoztassuk tehát ezt az eljárást, mely a mainak útját egyengette? Nem, hálával kell azt fogadnunk, mint a hitszónoklat anyagának előkészítését. Kicsinylőleg szokták említeni a természetből vett elbeszéléseket, melyeket a középkori szónokok oly sűrűn használnak a hitigazságok megvilágítására vagy indító okoknak bevezetésére. Mosolyogva nyilatkoznak a természet tüneményeinek naiv magyarázatáról és szónoki alkalmazásáról. Ha gyermekes és korlátolt is volt a természetnek ilyenén fölfogása, de ezen tárgynak a predikációba való bevonása ismét haladás volt a predikáció terén. Mert a ki Istenben, mint a világ teremtményében hisz, semmi képtelenséget sem találhat abban, hogy erkölcsi jelentősége is lehet a teremtménynek. Hiszen ugyanaz az isteni értelem kútfeje a természet rendjének, mint a mely az erkölcsnek törvényt szab. A vallásnak mindent kell megszentelnie Istenre való vonatkoztatás által, miért volna tehát már

alapjában elvetendő a középkori szónokoknak eljárása. Legkevésbé sem az, hanem a predikáció gazdagítása oly eszközzel, melyet a szónoklat céljaira a legjobb sikerrel lehet alkalmazni. A természetből vett hasonlatoknak kezdetleges alakja az, mely lassan oda fejlődött, a hol napjainkban áll. Tehát a természeti tünetények és az erkölcsi élet közötti hasonlóságra való figyelmeztetés által szintén tovább vitte a középkori predikáció az egyházi beszédnek fejlődését. A számtalan legenda és példa hasonlóképen oly elemet hozott a szentbeszédbbe, mely a népszerű szónoklásnak lényeges föltétele.

Habár a középkori predikációk nem mondhatók szó szoros értelmében népszerűeknek a száraz tudományos módszer miatt, de az erre való törekvéstről bizonyosságot tesznek a példák és legendák. Ez ismét azon tudatnak jele, hogy a szónoklatot a népnek fölfogásához kell alkalmazni s hogy ennek eszköze az igazságnak concret esetekben való bemutatása. Ha mindezeket összegezzük, látjuk, hogy a középkori szónokok valóban minden irányban alapvető munkát végeztek, mert lerakták az alapokat, melyeken a predikációnak csak nyelvezetet és irányt illetőleg kellett fejlődnie. A jövő századok szónokának ezen kívül csak az volt a föladata, hogy a mint elődei tették, hallgatóik igényeihez s koruk körülményeihez alkalmazza az öröklött tárgyat, a forma és a módszer föl volt már fedezve. Mennyire feleltek meg az utódok ezen föladatnak, a következőkben fogjuk látni.

III. Uj-kor. (1526—1780.)

Az ember fejlődésében az ifjúkorra következik a férfikor, a függés után az önállóság. Csakhogy ezen két fokozat összekötő kapcsát képezi oly időszak, melyet kamaszkornak szoktak nevezni és az erjedésnek utolsó momentumát képezi. Az ifjúban, mielőtt férfivá lenne, az önállóságra való törekvés oly tüneteit vesszük észre, melyek az önállóságnak bizonyos jegyeivel bírnak ugyan, de még sem képezik azt az önállóságot, melyet a nevelő szeme előtt tart, mert hiányzik benne a jónak és hasznosnak ismerete s az erre irányuló akarat. Ez az állapot az önállóságnak erős, de vak akarata. Az ifjú, midőn az iskola padjait elhagyja, azzal a tudattal néz jövője elé, hogy most már minden szabad neki, a miben eddig nevelőjének keze korlátozta s elveti nemcsak azokat a korlátokat, melyeket

a nevelés céljai állítanak föl, hanem az alakiságokkal együtt ezeknek lényegét s szellemét is. Az önállóság a szabadosságban és rakoncátlanságban nyilvánkozik, mert hiányzik annak a belátása, hogy az önállóság és szabadság abban áll, hogy ezentúl szabad elhatározásából tegye azt, a mire azelőtt a korlátok szorították, melyek belátását pótolták és nem abban, hogy minden korlátot elvessen és pusztán hajlamait és indulatait kövesse.

A fejlődésnek ezt a fokát megtaláljuk az emberiségnek történetében is.

Mondtuk, hogy a középkorban a népek ifjúkorukat élték; ezen állapot nem lehetett végleges, akár a nemzeteknek rendeltetését, akár az egyháznak céljait tekintjük, mert a félúton nem lehet megállapodni. A nemzeteknek egyéni jellemük szerint kellett átalakulniok s a keresztény tannak szellemi tulajdonba kellett átmennie úgy, mintha azt a népek őseiktől faji jellegként örökölték volna, hogy önálló keresztényekké legyenek. Ez meg is történt, csakhogy előbb azon az állapoton kellett átmenniök, melyet az egyes embernél kamaszkornak nevezünk. Az újkor a férfikornak felel meg a népek történetében s az átmeneti állapotot a reformáció kora képezi. A reformáció általános forrongásnak időszaka, mely után a kereszténység szelleme a maga tisztaságában lépett előtérbe az összes egyházi intézményekben és a gondolkodásmódban. A reformátorok szinleg a visszaélések ellen léptek föl, de elvetették azon korlátokat is, melyek nélkül a kereszténység nem létezhetik s annál kevésbbé hathatja át a népeknek szellemét. A külsőségeknek túltengése adott nekik jogot a föllépésre, de a szellemmel összeforrt intézményeknek elvetése megfosztotta a jogtól, a melylyel bírni látszottak, mert ezzel elárulták értelmi fejletlenségüket, úgy, mint a férfikor küszöbén álló ifjú, mikor mindazt, a mi neveltetése korában korlátozta és igazgatta, üres és hiábavaló tehernek tekinti, melynek jelenleg semmi belső értéke nincs, hanem mindenben épen az ellenkező a helyes. Azért nincs okunk elítélőleg nyilatkozni a reformáció koráról, mint semmiről sem, a mit az isteni gondviselés intéz. Ez a forrongás az egyházi életben utolsó foka volt a fejlődésnek a vallási téren, mert a mi később következett, már nem mozgott a belső fejlődés terén, hanem a külső fejlődésre vonatkozott. Itt a kereszténység az eretnekséggel állt szemben, később a hitetlenséggel küzdött, mely az utóbbiból fejlődött ki. Az eretnekséget az egyház választotta ki magából, a hitetlenség nem áll vele

semmiféle viszonyban. Voltak a középkorban is eretnokségek, de ezeknek nem tulajdoníthatunk olyan fontosságot, mint az úgynevezett reformációnak. Nemcsak azért, mert az utóbbi hosszú időre ketté választotta a kereszténységet, a mennyiben a híveknek nagy részét magával ragadta, hanem azért, a mi az említett jelenségnek oka, hogy a szellemi fejlettség olyan fokán találta a népeket, a minővel a középkoriak nem bírtak. Megvolt már az érettség arra, hogy a gyümölcs ketté váljék s kihulljon belőle a mag.

A keresztény tan az emberek és nemzetek lelkébe vettetett s fejlesztette a gondolkodásmód és külső intézmények átalakulását. A mag által létrehozandó gyümölcsre a talaj és a légkör, valamint egyéb külső körülmények vannak befolyással. A káros hatások ellen, melyek a fejlődést megakadályoznák, a természet nyújt óvószereket, hogy magát a növényt az elfonnyadástól megóvjá és a további termékenyítésnek tényezőjét, a magot, az érettség előtt a külsőtől elzárja.

A középkorban a hierarchiának világi állása tette lehetővé a kereszténység fönnállását a barbár népekkel szemben, a sok külső intézkedés pedig bevezette a keresztény szellemet a népnek szívébe és elméjébe. Mint a hüvelyhez, mely a magot rejtí, a környezetből sok idegen anyag tapad, részint por, részint a rovarok által okozott foltok, épen úgy az egyház intézményeit is sok visszaélés szennyezte, melyek a népeknek jellegéből és hibáiból ragadtak reá. A tan tiszta maradt, de hüvelye ki nem kerülhetette a szennyt. A mag fejlődött, mert a külső körülmények őt nem érték, az emberek keresztényebbek lettek s a középkor végével át voltak hatva az összes rétegek a kereszténység szellemétől, melylyel oly föltűnő ellentétben állt a külső állapot. Ekkor levetette a hüvelyt a reátapadt elemekkel együtt, azaz az egyház elvetette mindazt, a mi világias volt intézményeiben s ezeket a szellem szerint alakította át, mert elmúlt annak az ideje, midőn erre a védőeszköze szüksége volt. Ennél az átmerletnél az úgynevezett reformációnak figyelmeztető szerep jutott. Voltak azelőtt is, a kik az egyháznak ilyen föllépését sürgették, de ez csak a közeli érésnek előjele volt, a tulajdonképeni érettség akkor állt be, midőn a reformátorok azzal fenyegették az egyházat, hogy a hüvelyt leszakítják s belőle a magot is kiszórják. Mint a vihar elválasztja a férges almát az ágtól, hogy annál díszesebb legyen a fa, úgy az úgynevezett reformáció is megrázta az egyháznak fáját s lehullott minden, a mi élettelen vagy káros volt.

Egészen természetes, hogy ezen átmenet hatással volt a predikációra és viszont s azért a reformáció kora nemcsak a külső történetben képez választófalat és határkövet, hanem a predikáció történetében is. Ez világos abból, hogy a nagy rázkódások új eszméket hoznak forgalomba, melyek mellett vagy ellen foglalnak állást az egyes tényezők, tehát megtermékenyítik a szónoklatot. De következik ez abból is, hogy a vallási szakadások a külső körülményeket is megváltoztatják, melyektől a predikációnak anyaga és jelentkezési módozatai függnék. S ha áll az, a mit Gerusez¹ mond: *L'eloquence suppose une lutte*: a szónoklat küzdelmet tételez föl — akkor beláthatjuk, hogy a reformáció nagyon alkalmassá tette a talajt a predikáció fejlődésére. S ez áll különösen hazánkról, melynek ilyen természetű küzdelmekből nem csekély rész jutott.

Ha valahol, úgy nálunk látható az az emelkedés az egyházi szónoklat terén, melyet a harc idéz elő. Ha csak általánosságban tekintjük azt a kort, mely a reformáció behozatalával kezdődik, tapasztaljuk, hogy az elenyésző kezdetnek folytatása a legnagyobb tökélyben végződik. Kezdetben alig találunk rátermett munkásokat a buzgóság és műveltség hiánya miatt, de később a szükség és szorongatás mindkét tekintetben lángra lobbantja a szunnyadozó szikrát, mely messzeterjedő és soká tartó fényt áraszt a magyar katolikus predikációra.

Ez a körülmény két időszakot állapít meg a predikáció történetében, t. i. a növekedés korát a legfelsőbb fokig és a fénykorának uralmát. Két részre kell tehát a tárgyalást osztanunk: az első foglalkozik a predikáció történetével az ellenreformáció kezdetéig, vagyis Pázmány Péter föllépéséig, a mely Forgách primás idejére esik; a második az ellenreformáció kezdetétől a kor végéig tartó idősakkal foglalkozik. Ezen fölosztásra a magyarhoni protestantizmus története is nyújt alapot. Mert az ellenreformáció kezdetéig növekedett, úgy, hogy minden tekintetben túlsúlyra vergődött, ezen időponttól kezdve hanyatlani kezdett s a katolikus egyház hódításai vették kezdetüket.

Minthogy a predikáció története annyira összefügg a protestantizmus történetével, minden egyes résznél fejtegetéseink számára alapot csak úgy vethetünk, ha néhány vonással megrajzoljuk a protestantizmus állását úgy szellemi, mint politikai téren, mert ez ad

¹ Hist. de l'eloquence. Paris, 1837. I. 14. l.

kulcsot a katolikus predikáció történetének megértéséhez. Az első részben tehát szólni fogunk a protestantizmus behozataláról s megerősödéséről, azután áttérünk az egyház intézkedéseire a predikációt illetőleg, foglalkozni fogunk a katolikus szónokokkal s ezek működésével és a predikáció külsőségeivel és tárgyával. A második részben pedig a katolikus egyház helyzetét fogjuk ismertetni azon kortól kezdve, mely Pázmány Péter szereplésével esik össze egészen a korszak végéig s a szónoklatot illetőleg ugyanazon kérdéseket fejtegetjük, melyekkel az első részben foglalkoztunk.

Az első időszak az egész XVI. századot tölti be, a második a következő két századnak nagyobb részét. A fölosztásnál még sem lehattunk tekintettel az egyes századokra, mert a történelmi fejlődés nem igazodik ilyenén időszámítás szerint s azért a történetíró sem oszthatja be a fejlődési fokokat a századok szerint, hanem az időt a tárgynak fejlődési mozzanatai szerint, melynek történetét írja.

A protestantizmus kezdetétől Pázmány Péterig.

1. A protestantizmus behozatala és terjedése.

Palugyay Imre, nyitrai püspök, a hitújítás Liptómegyébe való behozatalának történetét e szavakkal kezdi:¹ «Postquam sublatis cum infelice Ludovico rege pluribus praesulibus regnique optimatibus succedentibus civilibus bellis, haeresis Lutheri e vicina Transylvania admodum facile non multis post annis in Regnum Hungariae transpirasset, subinque per militem Ferdinandi I. doctrina Lutheri infectum sub duce Lazaro Svendio adversus Joannem Zápolya dimicantem, amplius adhuc in regno hoc Apostolico et Mariano diffusa fuisset». Ezek a szavak röviden elmondják a hitújítás elterjedésének külső okait; csakhogy a reformáció szellemi mozgalom volt, melynek hazánkban is szellemi okai voltak, a külső okok csak alkalmat nyújtottak a kitörésre.

A reformok utáni vágy a külföldről átszivárgott a lelkekbe, még mielőtt Luther tana ismeretes lett volna. Hiszen már a hussitizmus, mely hazánk felső részeiben mély gyökereket vert, megnyilatkozása volt ezen törekvésnek s előkészítője a talajnak minden egyházi tekintély elvetésére. A művelt osztályt pedig Erasmusnak szelleme hatotta át. Tudjuk, hogy honunkban a humanizmus lelkes

¹ Magyar Sion, 1864. 481.

művelőkre talált, a kik még akkor is ragaszkodtak hozzá, midőn ez az ókornak imádásába és minden középkorinak megvetésébe csapott át, midőn a szép formáért az anyag is túlbecsülésben részesült. Ezen iránynak legkiválóbb képviselője Erasmus volt, a ki rajongott a szép külsőért s azért meggondolatlan véleményekre ragadtatta magát. A csillogó irály szerezte meg neki a nevet és a hatást, melyet másokra gyakorolt s nem a mély tudomány; hiszen azon szellemekhez tartozott, kik mindenről tudnak valamit, s épen azért csak a felületen maradnak, de a dolog mélyébe hatni nem tudnak. A forma elkábítja őt s inspiratiót tulajdonít a pogány írónak is. A mi őt félrevezette, t. i. a formai szépség, ugyanaz vezette bámulóit ő hozzá. Henckel János, Mária királyné udvari papja, Piso Jakab, erdélyi humanista, Oláh Miklós, a későbbi esztergomi érsek és mások levelező viszonyban vannak vele s szerencsájüknök tartják, hogy barátai közé tartozhatnak.

Joannes Antonimus Cassoviensis 1526. év január 21-én a következőleg ír Henckelről Erasmusnak: «Non vidi ego in Ungaria hominem apud reginam, regem, ceterosque optimates regni hoc uno magis gratiosum, neque vidi, qui in concionibus domi foris, per omnem occasionem purius Erasmum illum magnum admiraretur. Nullus est liber Erasmicus, qui in huius bibliotheca non habeat principem locum, neque gravatur, si decies eadem in lucem dentur, coemere. Quicquid praedicat inculcatque populo, totum hoc spirat Erasmi paraphrasim. Habuit Ungaria multos, ita audio, sycophantes, qui venenum Romae haustum nisi sunt apud Ungaros evomere ad omnem honestam Erasmi recordationem, illos vir iste unicus ita compescuit, ut ne hiscere quidem audeant amplius». Oláh Miklós pedig 1530. év szeptember 21-én kelt levelében fejezi ki nagyrabecsülését.¹

Erasmus nem volt Luther híve s barátjai sem vallották ennek elveit. Hiszen midőn 1519 márczius 28-án levéllel keresi föl s támogatását kéri, Erasmus óvatosságra és mérsékletre inti. Piso pedig Erasmushoz 1522. évben intézett levelében a lutheranizmusról mondja: «Longe profecto aliter haec cadet alea, nempe ut semel armatas hoc tandem praetextu manus in omnium dignitatum et magistratuum, adeoque etiam in principum et regum iugulos et cervices stringi et mergi audiamus, aut etiam videamus. Quid enim

¹ V. ö. Történelmi tár, 1885. 347. 349. l.

sanctum, quid salvum, quid postremo tutum esse poterit soluto semel religione et legibus populo».¹ Erasmus ostorozta a visszaéléseket, de legfőlebb kételyeket támasztott. Luther a kételyeket dogmatizálta s leplezetlenül kimondta azt, a mit Erasmus csak érintett. Intette Luthert, hogy ne a pápaság ellen dühöngjön, hanem azok ellen, kik a pápasággal visszaélnék. Sőt «De libero arbitrio diatribe» című művével egyenesen föllépett ellene, a miért Huttennek «Expostulatio cum Erasmo Presbytero Theologo» című munkája elveri rajta a port. Azonban az antik irodalom iránti érdeklődés fölkeltése nyomában járt minden új s a középkortól elütőnek fölkarolása. A magyar humanisták környezetükbe oltották az új eszméknek magvát és a divat által fölkapott alakok iránti hódolatot. Henckel 1528 július 18-án Erasmusnak Mária királynéről írja: «Paraphrases tuas, delicias plane suas, quas ante a germanice versas legit, nunc latine, et ut a te scriptae sunt, quotidie volvit et resolvit, et intelligit. Tibi vero ob labores tam sanctos tuos peculiariter sic est affecta, ut magis esse non potest».² A humanizmus szellemi rokonság kötelékeivel fűzte össze a művelt Európának minden nemzetét, a mely körülmény azután eloszlatta az elvi különbségeket is. A classicusok csak úgy forognak közkézen, mint Erasmusnak vagy Melanchtonnak művei s gyönyörűséget lelnek bennük azok is, kit atyáiktól öröklött vallásukhoz híven ragaszkodnak. Természetes tehát, hogy a vallási mozgalommal senki sincs tisztában s így sokaknak lelke fogékonyrá lesz a reformáció iránt, midőn gyanútlanul olvassák a humanista termékek közt az egyházellenes műveket. Nádasdy Tamásné, Mágócsy Gáspárné, Batthány Ferenczné példája elég bizonyíték erre nézve annak, a ki ismeri a női kedélyt, melynek a vallásosság lényeges vonása.

A reform utáni vágy tehát meg volt a kedélyekben, dús aratásra számíthatott az, a ki idején föllépett, lett legyen az újítás akármilyen.

Ezenkívül más is közreműködött a talaj előkészítésére, t. i. a papságnak erkölcsi állapota és a világi papság és szerzetesrendek között kiélesedett ellentét. Erre világot vet az a vizsgálat, melyet három soproni ferenczrendű tag ellen indítottak 1524 október 24-én. Bizonyos Kristóf nevű atya a papság erkölcsi hanyatlását szigorúan ostorozta: «Régente a paráznák a szent miseáldozat bemutatásánál

¹ i. h. 335. l. ² i. h.

jelen sem lehettek, mai nap pedig gyakran megtörténik, hogy miséznek is» ; s megjegyzi, hogy mai nap nincs szükség zsidóra, mert hiszen a papok uzsoráskodnak. Hogy a papság erkölceiben volt elég gáncsolni való, bizonyítja II. Lajos királynak 1524 nov. 15-én kelt a soproni tanácshoz intézett levele, a melyben a tanácsnak följelentését említi,¹ valamint Szalkay primásnak levele is bizonyoságot tesz erről.² Nem csoda tehát, hogy ilyen papok részint okot szolgáltatnak a híveknek elpártolására, részint maguk is kaptak az új tanon, mely szabad erkölcsöt hirdetett. Kropf Kelemen soproni szónok a hierarchia ellen predikált, hangsúlyozván, hogy a pápának és püspököknek nincs nagyobb hatalmuk, mint az egyszerű áldozárnak ; a bőjt ellen is szólott, mint fölösleges intézmény ellen, mert nem bír a jócselekedet érdemével. Radinger Tamás nevű javadalmas is különösen az isteni gondviselésről szóló tant támadta meg beszédjében, mert Isten szellem, kinek sem füle, sem szemei nincsenek s így nem avatkozhatik az emberek ügyeibe. Sopron nem volt az egyedüli város, melyben ilyen állapotok uralkodtak. Burgio pápai követ 1525 november 7-én a lengyel királyhoz intézett levelében írja: «Hic vero in Ungaria nulla est civitas, quae germanis vicina sit, quae vel in hominum cordibus secreto, vel in concionibus publice non dat, huic sectae fomentum». Nagy-Szebenben Csukás János házában György, szökött barát, predikál a püspökök ellen, szent Erzsébet templomában pedig Joannes Surdaster szintén hitehagyott barát hasonló elveket hirdet, a mint ezt a káptalannak 1524-ben a primáshoz intézett leveléből világos.³ Körmöczbányának két papját, Conradus Cordatust és Joannes Czeuszlingiust, Szalkay primás elcsukatta, habár a pártfelek őket tisztázni iparkodtak 1525 decz. 29-iki levelükben.⁴ Ferdinand király 1542 szeptember 7-én dorgáló levelet küld a pozsonyi tanácsnak, mert egy hitehagyott papot fogadott lelkészül, sőt egy tisztességes hajadont kényszerített arra, hogy hozzá feleségül menjen.⁵ Laurentius Quendel, más néven Serpilius, katolikus pap, 1537-ben elhagyja hitét s Vittenbergába megy, hogy az új tannal boldogíthassa földieit.⁶ Oláh Miklós kénytelen a sellyei plebánostól a könyveket elkobozni, hogy a mótelyt tovább ne terjeszse.⁷

Ilyen papság lelkészkedése alatt nem volt nehéz az újításoknak

¹ Történelmi tár, XI. 136. ² Lányi-Knauz : Egyháztört. II. 14. l.

³ Schmitth : Ep. Agr. II. 245. ⁴ M. Sion. 1867. 126. l. ⁵ Történelmi tár, 1881. 246. ⁶ Schmitth : i. h. 320. ⁷ Történelmi tár, i. h. 260. l.

utat törni. Hogy a híveknek nagy része ezek által bevezetett a tévelybe, világos több esetből. Találkoztak ugyan olyanok, a kik a tévtanok hallatára megbotránkozásuknak adtak kifejezést, de a nagyobb rész kapva-kapott az ujdonságon, kivált az iparos-osztály, a mely korcsmai összejövetelein beszélte meg a vallási ügyeket. Így Sopronban Pál nevű vendéglősnek ivószobája volt ilyen diskusióknak színhelye, a hol a pápa, püspökök jogairól, a papok bűneiről, bőjtről s egyéb ilyenről folyt a beszéd, akárcsak napjainkban a napi politikáról. Ez az Institor Pál nemcsak húst evett és vendégeinek kiszolgált bőjti napokon, hanem Luther műveit is megszerezte, hogy vendégeinek szellemi táplálékot is nyújtson. Így készítette elő a templom és korcsma a reformácziót hazánkban. Lajos király törekedett az áramlat ellen akadályokat gördíteni. Pech Kristóf, soproni plebános a király figyelmét fölhívta azon üzemekre, melyeknek tanúja volt saját plebániájának területén. A király «frater Gregorius Ordinis sancti Francisci Professort» küldte Sopronba inquisitio végett. Ez 1524 október 25-én megjelent a városban s maga elé idézte a városi tanácsosokat s egyéb tisztviselőket a papsággal egyetemben. A vádlottak tisztázták magukat az egy Institor Pál kivételével, a kinek bűnbánatot keltett tartania, melynek végrehajtása a következőleg van a jegyzőkönyvben megörökítve: «Anno 1524 die Simonis et Judae conveninus, ubi dicto Paulo super istis erroribus est indictum, ut stet in publico loco et platea, ubi quidam concionator ascendat concionem, et dicat omnes errores praedicti Pauli Institoris, promulgetque publice edictum regiae maiestatis et constructo rogo lignorum tandem comburantur opera Lutheriana, et descendente praedicatore ascendat idem Institor et profiteatur suum errorem et oret universos pro delicto et confirmet dictum per praedicatorem prolatum, quantum ad eum pertinet et commisit.»¹ Ugyanezen évben Nagy-Szeben tanácsához is leírt a következő értelemben: «Mandamus, quatenus statim praesentibus tam in vestra civitate Cibiniensi, quam in aliis locis vobis subditis, assertiones, figmenta et libellos praefati Martini Lutheri tamquam excommunicatos vicatim et per singulas domos inquiri, inventasque publice comburi, et deinde publicare palam facere debeatis, nequis cuiuscunque tandem conditionis existens eiusmodi dogmata, assertiones, et libellos eosdem vendere, emere, legere aut tractare sub poena

¹ Figyelmező debreczeni ref. folyóirat, 1873. 173. l.

confiscationis omnium bonorum praesumat . . . rebelles quosque et contumaces poena premissa puniatis autoritate nostra regia».¹ Ezenkívül még több vidékre küldött hasonló értelmű rendeleteket. Az országgyűlések is állást foglaltak a lutheranizmus ellen, mert általa ősi kegyeletüket látták sértve, a mint ez az 1523-iki törvény szavaiból kiviláglik: «Omnes Lutheranos et illorum fautores ac factioni ipsi adhaerentes tamquam publicos, haereticos, hostesque Sacratissimae Virginis Mariae, poena capitis et ablatione omnium bonorum suorum Maiestas Regia, velut Catholicus princeps, punire dignetur». És az 1525-iki rákosi gyűlés negyedik cikkelye kimondja: «Lutherani omnes de regno extirpentur . . . libere capiantur ac comburantur».

Ezen intézkedésekből láthatjuk, hogy Mária királynénak az újításokhoz való vonzódása csak platonikus volt, a mennyiben ezek a humanizmussal összefüggtek. De tagadhatatlan az is, hogy a mint ez a körülmény lutheranizmus gyanújába keverte a királyi családot, úgy része van a hitújítás megerősödésében. Brandenburgi Györgynek befolyása, Cordatus Konrádnak és Henckel Jánosnak szereplése a királyi udvarban hatással voltak mindazokra, a kik az udvarral összeköttetésben állottak. Nem mondhatjuk véletlen esetnek, hogy a bányavárosokban, melyek Mária királynénak birtokaihoz tartoztak, a hitújításnak melegágyai voltak. A királyné katolikus hitében később megerősödött s azelőtt sem pártolt el egyházától, de azért viselkedése is hozzájárult a protestantizmus megerősödéséhez.

A főpapok sem nézték tétlenül a hitújítás terjesztését. Szathmáry György esztergomi érsek már 1521. évben meghagyta papjainak, hogy a szószékről kárhoztassák Luther tanait. Szalkay László, az előbbinek utóda 1524-ben fölszólította az espereseket, hogy «offició suo sollerter fungerentur, inquirerent in eos, qui novam religionem veteri contempta arripuerint, qui ve peregrinos libros haeresi infectos vulgent, vel domi suae lectitent: publicos privatos que instructores observent, quam probos mores prae se ferant, ne forte tenerae iuventuti pro lacte orthodoxae fidei exitiale haeresis venenum proponent.»² Két évvel később, április 10-én a pozsonyi prépostság papjaihoz következő tartalmú levelet intézett: «Ad audienciam nostram non sine gravi animi nostri displicentia pervenit, inveniri quosdam deploratae conscientiae clericos et presbyteros, seculares et

¹ Schmitth : i. m. 225. I.   ² Schmitth : i. m. II. 226.

regulares, aliasque utriusque sexus personas in civitate praedictae praepositurae poseniensis, qui humani generis inimico suggerente, sectam illam Lutheranam . . . cum gravi divini nominis iniuria, verorumque Christifidelium scandalo publice et privatim asserere, probare, laudare, praedicare, libellos de ea confectos in domibus et seriniis eorum servare, legere, interpretari, ac cantilenas diversas in probum in contumeliam Dei sanctorumque eius et sacrosanctae ecclesiae publice decantare ore sacrilego et impuro non crubescunt . . . Jubemus quatenus singulis diebus dominicis et festivis omnes et singulos clericos et presbyteros, seculares et regulares, quascunque alias utriusque sexus personas, sub iurisdictione et parochiis vestris quomodolibet degentes, in ecclesiis vestris parochialibus ac ubi, quando et quoties opportunum fuerit, publice, alta et intelligibili voce, dum inibi multitudo populi ad praedicationes sive alia divina officia audienda, aut aliter congregata fuerit, sub maioris excommunicationis et anathematis perpetui vinculo moneatis et requiratis, ne sectam illam impiam, sacrilegam et haereticam asserere, probare, laudare etc. praesumant, eosque omnes et singulos, qui resipiscere ab his noluerint, vel rebelles extiterint, publice excommunicatos etc. denunciatis. . . . Ut autem lues haec mortifera, quae astu et fraude spirituum erroris plurimorum iam corda isthic infecit radicitus e medio vestri evellatur, misimus ad vos pro hac re celerius curanda R. D. Andream doctorem, praepositum maiorem et magistrum Antonium Kayary canonicos ecclesiae nostrae Strigoniensis . . . quorum arbitrio ac voluntate . . . sub poenis et censuris praescriptis in omnibus obsequi et obtemperari volumus ac mandamus». Ugyanezeket a férfiakat küldte az érsek Sopronba.

Ezen törekvéseknek véget vetett a mohácsi vész, mely négy hónappal később érte a nemzetet. Ezen szerencsétlenség nemcsak anyagilag és politikailag tette tönkre a nemzetet, hanem vallásilag is örvénybe sodorta. A csatasíkon vérzettek el a főpapok, névleg: Szalkay esztergomi érsek, Tomory kalocsai érsek, Perényi váradi, Paksi Balázs győri, Csaholi Ferencz csanádi, Palinaeus György bosniai, Moraeus Fülöp pécsi püspök; székhelyeik sokáig üresedésben maradtak. A nyáj pásztorok nélkül maradt s következőleg a farkasok szabadon garázdálkodhattak. Ehhez hozzájárultak a trónvillongások és a török uralom, a mely körülmények előkészítették a teret azok számára, kik zavarosban halászni akartak. Sopron és Nagy-Szeben már úgy is a hitújítás karjaiban voltak, a többi vidé-

kekről gondoskodtak az új apostolok. Sátoralja-Újhelyen Szöllősy Mihály, Batizi András és Dévay Mátyás ültette be az új evangéliumot, Pápán Bálint nevű lelkész vetette meg alapját az új tannak s utóbb Debreczenről is gondoskodott, Titelen Sebestyén nevű szónok hintette el az új hit magvait.

A Vittenbergából jövő lelkészek elárasztják az országot egyes főuraknak pártfogása alatt. Melanchton viselkedett annyi jóakarattal hazánk iránt, hogy fölkarolta a magyar ifjakat s tanulmányaik végeztével egyes főurak figyelmébe ajánlotta őket. Így lesz Nádasy Tamás és Perényi Péter a hitújítás védnökévé. Kiváltképen ez utóbbi szerzett magának e téren érdemeket. Schmitth idézett munkájában (324. l.) mondja: «Infausti dogmatis promotores Vittenberga reduces, et praesertim ii, in quos religionis causa inquirebatur, quive apertae haereseos in aliis provinciis damnabantur, ad eum tamquam potentissimum acerrimumque defensorem peregrinarum opinionum confugerunt. Horum ille quospiam domi suae eum in finem alebat, ut praesto essent, qui in vicina Agriae loca excurrant atque plebem rumore novitii evangelii suspensam erectamque hausta e lutulento Vitembergensi fonte pura verbi divini, si superis placet, doctrina inficiant, quospiam pulsus vel extinctis catholicis pastoribus substituit. Non pauci deserto aratro et stiva, aliisque suae artis instrumentis, repente sacrarum litterarum interpretes effecti in partem laboris venerunt». Maga Perényi a lutheranizmusra Kopácsi István és Osztorai Mihály által térítettett. A vittenbergai tanulók, midőn valamely főúr családjánál házi lelkészséghez jutottak, a háziasszonyt iparkodtak az új tanoknak megnyerni, mert így az egész család reformálódott. Némely főúr csak összeköttetései által tartatott vissza az átlépéstől, mint például Zay Ferencz, a kit csak Verancsicscsal való baráti viszony, anyjának s feleségének erős vallásossága s azon körülmény tartott meg a katolikus egyházban, hogy Ferdinánd királynak törhetetlen híve volt.

Henckel 1527 május 23-án Hess Jánosnak még következőleg ír: «De rebus, quae proprie nostrae sunt, quid ad te scribam potissimum: palam est, quamparum prospere procedat in Hungaria negocium Evangelicum, his passim, qui omnibus modis promovere debebant, aperto Marte obstantibus, nullibique non omnia turbantibus, monachis, quibuscum mihi perpetua est lucta».¹ Bogner Bertalan

¹ Történelmi tár, 1885. 330. l.

Brassóból 1541 november 6-án már öröndetesebb hírt közöl Stöckel Lénárddal, bártfai lelkésszel: «Quod religionis negocium attinet, id in urbe nostra maiores tulisset fructus purioris doctrinae, nisi pertimescendum esset, id male haberi eo loco, unde auxilium omne contra factiosorum technas et Turcarum tyrannidem speramus, interim tamen spargitur quotidie verbum Dei, et in cordibus hominum virescit iam purior doctrina».¹

A trónviszályok még kedvezőbben alakították a körülményeket az újjítókra nézve. Maguk az ellenkirályok hű katolikusok voltak, csakhogy politikai törekvéseik sokkal jobban elfoglalták, mintsem hogy a vallási ügyekre fordíthatták volna figyelmüket. Ferdinánd szigorú következetességgel ragaszkodott ősei vallásához, a mint ez azon levelekből is világos, melyeket az özvegy Mária királynéhoz intézett. Azonban V. Károlynak írt egyik levelében maga bevallja, hogy a török háborúval s egyéb magyar ügyekkel annyira van elfoglalva, hogy a Luther-féle ügyekkel nem foglalkozhatik. Különben is közvetlen környezetét rosszul válogatta meg, ezek nagyobb részt rokonszenveztek az új tanokkal s így tanácsaikkal elfordították figyelmét a vallási ügytől. Hiszen hadainak vezére, Svend Lázár, volt a lutheranizmusnak főoszlopa; midőn Egert, Szolnokot, Tokajt, Tiszavidéket, Kecskemétet és Nagy-Kőröst elfoglalta, a katolikus papokat elűzte és protestánsokat helyezett a plebániákba, sőt még zsinatokat is tartott.

A mit Ferdinánd az újjítások meggátlására tett kezdetben, az nagyon kevés, mert csak néhány rendeletet bocsát ki, melyek inkább helyi érdekűek. Így 1530 szeptember 17-én kelt levelében utasítja a pozsonyiakat, hogy a szerzeteseket engedjék visszatérni s ne dézsmálják az egyházi vagyont, különben példás megtorlással fog élni. A következő évben fölszólítja a pozsonyiakat, hogy András hit-tudornak, esztergomi prépostnak és Nagy Imre alnádornak utiköltséget adjanak, hogy Kassára utazhassanak, mert ott a lutheránusok a ferenczrendűeket és döméseket kiűzéssel fenyegetik.² Gyökeresebb intézkedésekre nem akadunk kormányzata kezdetén.

Zápolya János hithűségéhez sem fér kétség. E mellett szól még 1510. évben tett alapítványa, melylyel a pápai templomban egy oltárnokságnak ad létet «ex devotione nostra singulari, quam erga Intemeratam Dei Genitricem Virginem Mariam gerimus speci-

¹ i. m. 1881. 248. l.   ² Történelmi tár, 1881. 243. l.

alem».¹ Azonkívül az ő pártjának sürgetésére hozták a II. Lajos alatt tartott országgyűlések a lutheránusokat sújtó törvényeket. Midőn mint trónkövetelő lépett föl, a birtokában levő részekben 1527 január 25-én rendeletet bocsátott ki, melynek értelmében az összes lutheránusok jószágvesztéssel sújtnak. Csakhogy a püspökségek világi kezekben lévén, senki sem ügyelhetett arra, hogy az új tan ne terjesztessék.

Hiszen a terjesztés módja nem volt olyan feltűnő, hogy azt azonnal fölismerni s megakadályozni lehetett volna. Hiszen a protestantizmus csak 1545. évben lépett föl mint külön szervezett egyház, addig a hitehagyott lelkészek a katolikus papsággal való viszonyukat meg nem szakították, vagy a hol ez megtörtént, ott a főuraknak és városoknak pártfogása alatt állottak, mint dissidens elemek, de nem mint önálló egyházi testület. Révész Imre a «Protestáns Figyelmező»-ben mondja: «A szegény jobbágy nép mintegy tudta és akarata nélkül vezetettetett át a reformáció mezejére s voltaképen csak akkor kezdett eszmélkedni, a midőn a képek, oltárok s misemondó ruhák, latin nyelv s más e félék kezdettek eltűnni a templomból, a mi azonban éppen nem egy nap műve volt».² A reformátusok kezdetben tartózkodólag léptek föl s nem romboltak le mindent, mert a nép ragaszkodott régi vallásához. Milyen sokáig tartottak ezen külsőségek bizonyítja az 1545-iki erdődi zsinat, mely a fülgyónást, föloldozást, szentségeket és ünnepeket meghagyja. Debreczenben még 1551. év táján miséznek. A kassai tanács 1560-ban elrendeli, hogy fehér ingben kell a keresztséget kiszolgáltatni. Az 1546-iki eperjesi zsinat 4. pontban mondja: «Ministri porro honeste vestiti incedant, et usitatis hactenus indumentis utantur, tam in sacramentorum administratione, quam in concionibus habendis».

Hogy a hitehagyott katolikus lelkészek hogyan hozták be az új vallást, mutatja a zólyomi főesperesnek érsekéhez intézett levele 1560 november 20-ról keltezve. Ezen levélben Boldizsár, dubovai lelkész érdekében szólal föl, a ki az eretnekség felé hajlott s meg is házasodott, de kész feleségét elbocsátani s mindenben az egyház törvényeihez alkalmazkodni; míg vádlója Steger Rafael besztercebányai kórházi lelkész a tulajdonképeni eretnek. Mert a mint a főesperes saját tapasztalata alapján beszéli, káplánja lutheránus módon misézik, a canonból a szentek ki vannak törölve s egyéb

¹ M. Sion, 1863. 877. l.   ² 1870. é. f. 396. l.

orthodox szavak, melyek helyébe eretnek szöveg van írva. Ő maga ágyasságban él és hamis tanokat hirdet.¹

A volt katolikus lelkészek iránt azonban a nép életmódjuk miatt kevés bizalommal viseltetett s így a hitújítás inkább megbotránkoztatta, mint vonzotta; azért a protestantizmus vezetői új erőkről gondoskodtak. Vittenberga szolgáltatta a munkásokat, a honnan csak 1547 táján kilenczvenhárom magyar deák került vissza honába; a többi között: Bábay Márton, Stoeckl Péter, Haszkády Ferencz, Alaghy János, Sámbock János. Fél század alatt 393 magyar deák jött haza a nevezett iskolából s terjesztette az eretnokséget. Szünnapokon a szegény sorsúak kéregetésből éltek és a hitújítás megkedveltetésére szerkesztett dalokat énekeltek a házakban, melyekben egyrészt Luthert magasztalják, másrészt a püspököket gyalázzák. A püspöki tekintélynek lerontása nyitotta meg az ajtót minden tévelynek. Mennyire sikerült ez, olvassuk Telegdy Miklós paraeneticonjában: «Hac nostra tempestate quam sit tuis in regnis episcoporum dignitas, libertas et iurisdicatio per haereticos labefactata et fere extincta, nihil attinet exponere, Tute nosti. Vel minimus aliquis ex his, qui se nobiles vel strenuos apellitant, sed vel artifex in civitatibus et in agris colonus episcopum aspernatur, irridet, eiusque sedis potestatem eludit, eique aperte maledicit et se opponit et resistit et parere stulti esse affirmat».² A saját tanukat nevezték valódi keresztény tannak, ellentétben a pápai hittel. Az erdői zsinat is ennek ad kifejezést, midőn a 11-dik pontban mondja, hogy a püspököket szívesen hallgatnák, csak el ne térnének az evangéliumtól.

A hol az újítók féltek a nyílt föllépéstől, ott csak egyes megjegyzésekkel iparkodtak az emberek hitét megingatni. Például szolgál erre Köleséry Kristóf deák esete. Ferdinánd, miután Erdélyt Izabellától átvette, Losonczy Istvánt tette temesi főispánná, a ki az újítókat Pankotáról elűzte. A nevezett Köleséry megtudta, hogy Nagyvárad főispánja és a püspökség kezelője, Varkocs Tamás elnézi az újítók mozgolódásait, tehát oda ment s Úrnap nyolczadának körmenetét használta föl arra, hogy egyes emberek előtt nézeteinek kifejezést adjon.³ Ezzel sokakat megbotránkoztatott ugyan, de figyelmessé tette egyszersmind a népet arra, hogy mást is lehet hinni, a mi bevezetése volt a további lépéseknek. Ezen elméleti terjesztéshez hozzájárultak a földesurak erőszakos intézkedései. Mindaz, a ki idegenből

¹ M. Sion, 1866. 230. l. ² Lányi-Knauz: II. 132. ³ Századok, 1887. 389. skk.

meggazdagodni akart, az a hitújításhoz szegődött. Az ilyenek persze tűzzel, vassal pusztították ki a katholicizmusnak emlékét is birtokaikon, nehogy valamiképen megmaradjon a régi birtokosnak nyoma. Természetes következménye ennek, hogy a főurak közül csak kevesen maradtak a régi hiten s a népre alkalmaztatott «cuius regio, illius religio» elve. Perényi Péter házasságra kényszerítette a lelkészeket, Petrovics Péter pedig a tonsura helyén megbélyegeztette a hithű papokat, vagy török földre vitette; és hasonló cselekedtek a többiek. A királyi rendeletek és országgyűlési törvényczikkek írott malasztok voltak, mert nem volt, a ki végrehajtsa. Vagy talán a hadsereg szoríthatta az erőszakoskodókat engedelmességre? Hiszen vezérei protestánsok voltak; Svend a leleszi prépostot bebörtönözte, hogy pénzt csikarjon ki tőle s a prépostság javaira kezét tehesse.

A városok követték a főurakat az erőszakoskodásban, megölték a katolikus papokat, minek példáját látjuk Nagyváradon, «melynek káptalanát az 1565-iki tordai gyűlés kizaklatta, mert a pápai tudományhoz és emberi szerzésekhöz ragaszkodott s ebből kitérni nem akarnak» s virágvasárnapi körmeneten leöldösték az összes káptalanbelieket. A törökök bírta részeken pedig katolikus papokat hiába keresünk, itt a tévely előtt tárva volt az út. Zigerius Imre Flacius Mátyáshoz 1549. évben intézett levelében a következőket írja tolnai működéséről: «A város népe két részre szakadt, egy része Krisztushoz, másik a pápához ragaszkodik s az utóbbiak kézzel-lábbal védelmezik a pápaságot. Voltak ugyan sok és komoly bonyodalmaink velük, de az Úr csodálatos módon oltalmazott meg tőlük a török nagyok és kormányzók által, a kit kitünőleg látszanak kedvezni nekünk, valamint a kadi nevű ozmán jogtudósok is».¹ És Huszár Pál magyaróvári protestáns lelkész 1557-ben írja: «A török a meghódított helyeken annyira kedvez az evangélium hű szolgáltnak s oly becsülettel bánik velük (mi kétségtelenül Istentől van), hogy soha akadályt nem vet nekik, hacsak önmaguk a papi emberek valamely törököt lakomára nem hívnak, vagy más alkalommal házukba nem fogadnak. Sőt gyakran történik, hogy az ozmánok egyházi gyülekezeteinkbe, midőn a keresztény néphez beszéd tartatik, seregesen jönnek.»²

A katolikus egyháznak állapota szomorú volt úgy Magyarországon, mint Erdélyben. Az esztergomi érsek kiszorult szék-

¹ Ribini: Memoria Aug. Conf. I. 90.   ² Lampe: Hist. Eccl. Ref. 113. 1.

helyéből s míg maga Pozsonyban tartózkodik, káptalana Nagyszombatban székel s jellemző, hogy ezen két város is inkább protestáns volt, mint katolikus. Hiszen Bornemissza Péter a nagyszombati bíróhoz és polgársághoz fordul, hogy támogassák őt postilláinak kiadásában, mert kevés a predikátor, tehát írással kell terjeszteni az új hitet; ezt 1569. évben írta.¹ A többi részéről eléggé hű képet nyújt a szepesi clerusnak levele, melylyel a zsinatra küldött követeit igazolja. Mondják a többi között: «Interea ex quo a nostris debitis officiis ecclesiasticis ne momentum quidem abesse valeamus, nempe qui substitutis et coadiutoribus careamus ob summam piorum ministrorum inopiam, qui nobis absentibus nostro interim fungerentur officio. Quare non expediebat nobis nostras ecclesias relinquere, ne sese per occasionem ingerent violenter (sicut solet fieri vacantibus parochiis) lupi quidam pseudoevangelici, qui gregem nostrum alioquin salubribus imbutum pabulis averterent, seducerentque a veteris Ecclesiae felicibus pascuis».² Az esztergomi érseki szék 27 évig, az egri püspökség 10 évig volt üresedésben, a legtöbb megyének csak címzetes püspöke volt, 26 vármegye egyáltalában pásztor nélkül volt, az esztergomegyházmegyei 900 javadalom közül 800 protestáns kézen volt. Ez eléggé festi a helyzetet s bizonyítékot szolgáltatna a lutheranizmus elhatalmasodásáról, ha az idézett levélben nem foglaltatnának panaszok az üldöztetések miatt, melyeket szenvedniök kell. Jellemző különben az is, hogy követeiknek katolicizmusát kiemelik; ez arra mutat, hogy a kevés katolikus pap között sokan voltak kifogásolhatók hit dolgában.

Ha ilyen volt az egyház állapota Magyarországon, a hol legalább a törvények védtek a protestantizmus ellen, gondolhatjuk, milyenek voltak az erdélyi állapotok. Az országgyűlési törvény-czikkekben a katolikusoknak püspökség nem engedtetett, csak vicáriusok által kormányoztattak. Az 1543 november 26-iki marosvásárhelyi országgyűlés Izabellának adta a püspökség javait; a kolozsvári gyűlés 1556-ban Bornemissza Pál püspököt száműzte; az 1566-iki tordai gyűlés az összes katolikusokat száműzte s javaikat a fejedelemlennek adományozta s ugyanez év november 30-án a papokra a «hitetlenség poena»-ját szabta. Nem csodálható tehát, hogy a velencei követ 1563-ban azt írhatta, hogy az előkelő családok közül csak a Báthoryak maradtak katolikusok, mert még a török

¹ Történelmi tár, 1878. 383. ² M. Sion, 1866. 282.

is pusztítja őket.¹ Zápolya Zsigmond rövid idő alatt négy valláson volt s ki tudja, még hányszor cserélt volna, ha a halál meg nem akadályozza. Sokan követték ezen eljárását. Bebek Imre, gyulafehérvári prépost, elhagyta hitét s megnősült; Kálmáncsehi Sánta Márton kanonok követte példáját s reformátorkodott. Debreczeni működéséről Draskovich György ad fölvilágosítást: «Martinus plebanus Debrecinensis... docet siquidem Christum cernentibus apostolis coelos conscendisse eiusque corpus in certa et definita coeli parte esse collocatum, ob idque eos errare credit, qui in Sacramento altaris vere et realiter, sive per transsubstantiationem, sive citra transsubstantiationem, credunt corpus et sanguinem Christi esse. Autumat igitur nos nunquam corpus et sanguinem Christi tractare, sed dumtaxat earum rerum signa et symbola... Ob suas ineptias etiam Lutheranis displicet, qui in eo conventiculo, quod superioribus mensibus in oppido Ladan celebrarunt, Martinum presbyterum haereticum pronunciantes, omni antiquo ritu excommunicationis adhibito excommunicarunt».² Csáky Mihály kanonok unitáriussá lett, hogy elnyerhesse a kancellári méltóságot. Általános vallásszabadság engedtetett, a miből csak a katolikusok voltak kizárva, mert a gyulafehérvári országgyűlés 1591 november 1-én csak Csík megyében engedi meg némi megszorításokkal a vallásgyakorlatot.

Báthory István fejedelem jellemzi az erdélyi vallási állapotokat Kovasóczy Farkas kancellárhoz 1581 június 12-én intézett levelében: «Engem mindennél inkább rettentet az a sok rettenetes eretnekség és abban való vakmerőség. Akár csak egynehány köztetek, kiben vitae pietas et religio vígeálna: a sodomiták romlását evitálnátok. Jóllehet ha megtekintem ezt is, itt sem esem kétségben, mert ha megbolondultatok ti, kik fők vadatok, nagy örömmel hallom, hogy sok ezer lelket tartott meg Istennek lelke az szegények között, a kik nem mentek mindannyi veszett állapotban is az abominatióra. Te felőled jó reménységem vala, miért hogy láttam iudiciumot bened, de félek rajta, hogy szent Dávid átka száll reád — cum perverso».³ A nép tehát hívebben ragaszkodott ősei vallásához, mint az urak s azért nem javíthatott a fejedelem a katholicizmus sorsán, midőn azt az elvet követte: «Isten három dolgot magának tartott

¹ Történelmi tár, 1878. 968. l.

² Századok, 1887. 391.

³ Tört. Életr. Kovasóczy élete. 1890. 17. skk.

fönn: teremteni semmiből, előre tudni a jövődőt, uralkodni a lelkiismeret fölött». A nép ki volt szolgáltatva az urak erőszakoskodásának, a kik ezt az elvet el nem ismerték, hanem érdekeik után igazodtak. A katolicizmus helyzete két századra el volt döntve s nem igen illet rá «Erdély aranykora» elnevezés.

Ez a képe, habár csak néhány vonásban, azon időszak vallási viszonyainak, melynek predikációiról szólni akarunk.

Egyet ki kell emelnünk, t. i. azt, hogy ezen kor nem öröklött hitében tudatlan népet. A reformáció okául azt is szokták fölhozni, hogy a nép vallási tudatlansága tette a hitújítás elterjedését lehetővé. Ezt mint a középkori szónokoknak megrágalmazását vissza kell utasítanunk, mert látjuk az új tanok terjesztési módját s a népnek kitartását az erőszakoskodásokkal szemben. A csalás és az erőszak vezette a népet az eretnekség karjaiba. A bírvágy és féktelenség indította meg és éllette ezt a mozgalmat, mely annyi erkölcsi és anyagi nyomort hozott a nemzetre.

2. Törvényes intézkedések a hitszónoklat körül.

Láttuk a megelőző kor történetében, hogy az egyház megtette a szükség által kívánt intézkedéseket a predikáció körül. A viszonyoknak változtával új rendelkezéseknek szüksége forgott fönn s mondhatjuk, hogy alig volt oly idő, melyben ezen tárgy felé annyira kellett volna a figyelemnek fordulnia, mint épen azon korban, melynek képét megrajzoltuk. Mert a predikálással szemben nem lehet mást állítani, mint szintén predikálást. A külső intézkedések, törvények és büntetések csak hamú alá rejtik a parázst, mely lánggra lobban, ha valami kedvező szél lefújja a takarót. A fölszínre került tévelyekkel szemben a munkásoknak fölvilágosítást kellett nyújtaniok az igazságról és pedig oly módon, hogy ez maga számára nyerje meg a lelkeket.

Tettek-e a magyar püspökök ilyen intézkedéseket? Adtak-e utasításokat a hitszónokoknak?

A míg a tévely csecsemőkorát élte, talán elégséges volt az, a mi történt, t. i. hogy a konkolyhintők tévelyek beismerésére és nyilvános visszavonására szorítottak. Hiszen ez volt a rendes eljárás a középkorban s most nem látták előre a bajnak oly mérvű elhatalmasodását, hogy más óvintézkedésekre gondoltak volna. Azért a mohácsi vész előtt csak Lomniczay János, szepesi prépost, nyult oly

rendszabályokhoz, melyek a predikálást is illették. Neki különös oka volt erre, mert a Szepesség szász lakossága körében már akkor észlelhető volt az éretnektségnek nagymérvű terjedése. A nevezett prépost 1524. évben szent István napján kelt levelében oda utasítja papságát, hogy imákat és körmeneteket tartson az egyházszakadás elhárítására, a népet serényen oktassa, de heves indulatosság nélkül és szeliden; Luther tana fölött ne vitatkozzék s ilyen vitákat egyáltalában ne tűrjön.¹ A hitújítás tulajdonképen a mohácsi vész után lépett föl oly módon, hogy a veszély szemmel láthatólag nőtt és enyészettel fenyegette a katolikus egyházat a magyar hazában. Itt volt tehát az ideje, hogy az irányadók a bajhoz mért orvosságról gondoskodjanak. De kik voltak erre hivatva abban az időben, midőn az egyház fejei a mohácsi mezőn elvéreztek és ujjak nem léptek helyükbe? S ha az egyház nem is nélkülözte volna főpásztorait, a politikai zavarok s a török háború elvették minden rendelkezésnek lehetőségét. S ez az állapot nem tartott csak egy-két évig, hanem majdnem egy emberöltőt vett igénybe. Nem csodálhatjuk tehát, hogy egyházi részről csak későn történnek intézkedések a körülményekhez képest a legszükségesebb körül, t. i. a predikáció körül. Nem azért történt ez így, mintha ismeretlen lett volna az ellenhatás eszköze, hiszen ezt ismerte mindenki; hanem azért, mert hiányzott a tényező, mely a gondolatnak kifejezést adjon és a körülmények másra terelték a tevékenységet.

A mi lehetetlen volt egyházi úton, azt pótolták a katolikus egyháznagyok világi úton, t. i. az országgyűlések által. Innen van, hogy e korban az országgyűlési határozatok foglalkoznak először a predikálás körül teendő intézkedésekkel, a rendek hoznak határozatokat Isten igéjének hirdetéséről, hogy megmentsek a hazát az általános fölfordulás veszélyétől. 1542-iki országgyűlés először is a hadseregről gondoskodik, melyben ugyancsak nagy volt a szükség Isten igéjének hirdetésére. A 41. törvénycikk ugyanis elrendeli, hogy minden kolostorból két tag küldendő ki, «qui evangelium Dei castrensibus praedicent, vitia corrigant, confessiones audiant et pro fide Christiana fideliter tuenda unumquemque animent et confortent». A hadseregnek is volt nagy része, mint láttuk, a hitújítás terjesztésében, lehetséges tehát, hogy úgy a király, mint a rendek belátták azt a veszélyt, mely erről a részről fenyegeti az egyházat.

¹ Ribini: Mem. Aug. Conf. II. 403.

ezen intézkedéssel akartak a bajon segíteni. Miután Ferdinánd király a trónon kissé megerősödött s nem kellett attól tartania, hogy ha egy-két főúr tőle elpártol, ügye veszve van, föllépett javaslataival, melyek a régi egyház visszaállítására vonatkoztak s ezen javaslatokat az országgyűlés magáévá tette. Az 1548-iki pozsonyi országgyűlés mint elvet kimondja, hogy a vallást illetőleg minden a régi rendben maradjon, midőn az ötödik cikkben elhatározza: «*Inprimis quoad negotium religionis omnes ordines et status regni una voce sentiunt, cultum divinum et religionem ad pristinam normam esse redigendam et haereses undique tollendas iuxta admonitionem suae Regiae Maiestatis*». Az erre célzó eszközökre nézve már megnyilatkozik az ügynek mély belátása, mert nem büntetéseket szab ki, sem fegyveres erőben nem látja a sikeres megvalósításnak módját, hanem erkölcsi tényezőkre támaszkodik, mert ezek ragadhatják meg a baj gyökerét, hogy kiszakítsák ott is, a hol már mélyre hatott. A hatodik cikkely mondja: «*Id autem ita recte fieri existimant, si omnibus ecclesiis praelati viri ecclesiastici et doctrina praediti quam primum praeficiantur: qui et ipsi doceant verbo et exemplo gregem sibi commissum et vicarios suos ministrosque sibi subiectos, eorum officium exercere faciant mittantque sine mora in omnes partes archidiaconos, vicearchidiaconos alios, quorum interest ad docendam plebem, quibus si ipsi prose sufficientes non sunt, praedicatores boni adiungantur. Parochos etiam in omnibus oppidis et villis tales constituent, qui veram doctrinam sapiant, et eandem doceant... Sacerdotes autem non creentur, nisi probatae vitae et doctrinae viri, et his sacerdotia ecclesiastica beneficiaque conferantur*». Igen, alkalmas papokban és szónokokban van hiány, kik szóval és példával oktassák a népet; a míg ez tart, hiába való minden más rendelkezés, tehát ilyenekről kell első sorban gondoskodni.

A főesperesi látogatások is eredménytelenek, ha tanítással nincsenek összekapcsolva, azért a látogatónak, ha maga nem bír kellő képzettséggel, szónokot kell magával vinnie, a ki belsőleg rendezze azt, a mit a főesperes külsőleg akar elérni, mert a tanítás, fölvilágosítás és meggyőződés vezeti vissza az embereket az ősi valláshoz, a mint a tévelybe is ezen eszközök által hajtottak. Ugyanilyen értelemben rendelkezik az 1550-iki pozsonyi országgyűlés a tizenharmadik cikkelyben, midőn mondja: «*Ut autem id citius et facilius fiat, videtur secundum eandem Regiae Majestatis piam adhortationem, ut episcopi et praelati, qui vel solo etiam titulo, ut*

nunc sunt tempora, eam dignitatem possident, primum moribus et exemplis, deinde vero doctrina et praedicatione muneri ipsorum, quantum fieri poterit, insistere atque invigilare debeant, idque vel imprimis curare, ut religionem cultumque divinum sub eorum dioecibus disseminent ubique, secundum pristinam catholicae ecclesiae normam: gregemque sibi commissum ab erroribus et malesanis doctrinis avocare et tamquam e tenebris ad lucem educere conentur piis eorum concionibus, doctrinaque a sanctis patribus deprompta. Idem etiam vicarios, archidiaconos, parochos, concionatores tales ubique curent constituere, et omni studio undique conquirere, a quibus hoc idem eorum pastorale officium ipsis episcopis vel absentibus vel legitimis aliis impedimentis praeditis rite peragatur, neque quidquam praetermittatur, ex quo divini cultus pristinaeque et verae religionis detrimentum, atque inde animarum iactura sequatur». Ebben a határozatban már említés történik arról a mostoha állapotról, hogy a püspökök nagy része csak a címet viseli joghatóság nélkül, tehát a törvények rendelkezése is csak nagyon szűk határok közt juthatott érvényre, t. i. ott, ahol a püspök székhelyén lakott. Nehéz volt oly időkben a helynökök által valami eredményhez jutni, a midőn minden egyházi tekintély meg volt ingatva.

A törvény kívánalmainak annál nehezebben lehetett eleget tenni, mert a katolikus szónokok gyakran életükkel játszottak, tehát nem könnyű vállalkozás volt a térítés munkája. Erről fölvilágosít az 1553. évi hetedik törvénycikkely, mely a hitszónokok biztonságáról gondoskodik, midőn kimondja: «Siqui autem contra ipsos praelatos et concionatores ab eis delectos, ausu temerario palam insurgere et ipsos vituperiis, contumeliis verberibus aut nece afficere... praesumerent, tales comperta rei veritate pro delicti merito, iure mediante per eius Majestatem puniantur».¹ Ezek a világi törvényhozás intézkedései, melyek természetesen csak a külső körülményekre terjedhettek ki, a módra és tárgyra nézve csak egyházi hatóság rendelkezhetett, mert ezen ügy már a tanító hivatal körébe tartozik s különben is ez bírt egyedül annak kellő ismeretével.

Ezen igénynek Oláh Miklós, esztergomi érsek, eleget tett az 1560-ki nagyszombati zsinaton, miután előbb a javadalmi viszonyokat rendezte. A nevezett zsinat huszonnegyedik fejezetének második bekezdésében a plebánosoknak meghagyja, hogy a népnek az

¹ Mossóczy : 490.

evangeliumot és epistolát betűszerinti értelemben magyarázzák, mert, mint tudjuk, a hitújítók a bibliával dobálkoztak, mintha a katolikus egyház a kinyilatkoztatott tantól eltért volna. A kik kellő képességgel bírnak, szónokoljanak, fejtegetssék a katekizmust az apostoli hitvallás, az Úr imádsága és az angyali üdvözllet nyomán. Erre annál nagyobb szükség volt, minthogy az újítók elferdítették az egyház tanait, hogy azoknak képtelen voltát kimutassák. Óva inti a lelkészeket, hogy segédkönyveik megválasztásában szigorú elővigyázattal éljenek, nehogy az újítók tévelyeit terjeszszék. A határozat szószerint következőleg hangzik: «Praeterea dent (parochi) operam, ut evangelium et epistolam, non modo secundum literam plebi exponant, sed si donum scientiae a Deo habent, praedicent etiam et catechismum exponant, ac symbolum Apostolicum, orationem Dominicam et salutationem Beatae Virginis doceant. Qua in re non haereticorum, Lutheri, Brenicii, Philippi, Calvini seu quorumvis eisdem farinae hominum proprium sensum doctrinamque sequentium, sed Ecclesiae Catholicae Sanctae et Apostolicae et Sanctorum ac orthodoxorum Patrum fidem mores doctrinam interpretationemque sequantur et teneant».¹

Minthogy az iskola neveli a jövődöbeli híveket s nehéz az embereket később az Úr nyájában megtartani, vagy oda visszatérlni, ha kiskoruktól fogva nem oktattattak az egyház igazságaiban úgy, hogy egész gondolkozásuk keresztény legyen, a zsinat kiterjesztette figyelmét az iskolatanítókra is. Ez annál szükségesebb volt, mert nem egy helyen a tanítók voltak az újítás kezdeményezői s a hittanításnál olyan szerepet igényeltek maguknak, mely a lelkészeket illette meg. A zsinat meghagyja, hogy a tanítók a rájuk bízott ifjúságot a hit elemeiben oktassák, hogy idevágó kérdésekre felelni tudjanak. A terjedelmet a kijelölt katekizmus határozza meg, a többit bízzák a lelkészekre. «Ludi magistri, — mondja a zsinat huszonötödik fejezetében, — symbolum Apostolicum, orationem Dominicam ac Angelicam et ecclesiae, quam «Salve Regina» vocamus salutationem, decalogum opera misericordiae temporalia et spiritualia, mensae benedictionem, gratiarum actionem et similia catholico more ipsis explanent: ac ut ea memoriae mandent et recitent, et ad interrogata super illis respondere sciant, iugem operam navent... Parvum tamen catechismum Societatis Jesu aut alterius

¹ Péterfi: II. 105. 1.

catholici, qui per nostros archidiacones fuerit eis nominatus, aut assignatus, praelegant; plenam vero maioris catechismi doctrinam catholicis pastoribus ecclesiarum relinquunt. Ad illorum enim curam et officium spectat, tam magnos quam parvos, pleniorum intellectum catechismi docere. Quapropter ludimagistri seipsos intra terminos atque cancellos suae ipsorum vocationis continere studeant».¹

Láttuk, hogy a hitújítás terjesztésében a kolduló szerzeteknek is volt némi részük, a mennyiben némely túlbuzgó vagy fegyelmezetlen szerzetes vagy a lelkészkezdő papságot támadta s túlzásaival a népet tőle elidegenítette, a mi a szakadásnak előlépcsője volt, vagy pedig a kolostort elhagyva, egyenesen a tévtanokat hirdette és a népet lázította. Midőn a papságnak száma csekélyre olvadt, a szerzetesek, habár ők sem voltak sokan, képezték a clerus nagy részét, tehát annak föladata rájuk hármlott. A mint jó szolgálatot tehettek az egyháznak, úgy kárára is lehettek, ha működésük bizonyos korlátok közé nem szoríttatik. A zsinat okulva a multon és átlátva a veszélyt, melyet a korlátlanág magával hozhat, megszabta azon föltételeket is, melyeket a szerzeteseknek úgy az igehirdetésnél, mint más lelkészi teendőknél betartaniok kellett. A harminczötödik fejezet harmadik és ötödik bekezdésében előírja, hogy a kolduló szerzetesek a püspöknek, vagy más illetékes hatóságnak engedélye nélkül semmiféle lelkészi functiót, a hova a predikálás is tartozik, nem végezhetnek. Az első helyen említett paragrafus mondja: «Caveant maxime, ne illotis, quod aiunt pedibus sese in munus et officium parochorum propria autoritate ingerant... si vel de Summi Romani Pontificis, vel suorum praelatorum, qui ea sint autoritate praediti, aut nostra, vicariive nostri in spiritualibus generalis licentia, contingat aliquando, ut parochorum officio ac ministerio in nostra dioecesi fungantur: summopere conari debent, ut id maximo cum animarum fructu ac aedificatione non modo fiat, sed ne ulla ratione cum parochorum iniuria affectus ac animi hominum a suis immediatis pastoribus hanc ob causam alienentur».² Látjuk, hogy itt a soproni és más hozzá hasonló esetek forognak a zsinat tagjainak szeme előtt.

A másik paragrafus pedig olyan helyeket illetőleg intézkedik, melyek plebános hijával vannak s kiránduló szerzetesek által gondoztatnak. Ilyen helyeken persze az ellenőrzés hiánya miatt

¹ i. h. 112. l.   ² i. h. 124. l.

visszaélések fordulhattak elő és pedig abból a fajtából, a mely a hitújításra alkalmat adott. «*Praeterea cum ex ordine mendicantium fratrum saepius usu venire, ut audimus, contingat, — mondja a nevezett pont, — ut aliqui victus quaerendi grafia ad parochias exeant, ibique praedicare, confessiones audire, ac nonnulla vel in dandis absolutionibus, vel in indulgentiis promulgandis ac concedendis praeter ordinis sui auctoritatem, ac ministrorum vicariorumve et priorum suorum, uti credimus, commissionem illicita et inconvenientia in scandalum plebis facere consueverint; ideo ne in posterum talia evenire possint... mandamus: ne qui fratres sine nostris, vel vicarii nostri in spiritualibus generalis, aut praepositorum vel vicariorum ipsorum subrogatorum, ecclesiarum nostrarum filialium literis ad parochias deinceps exire audeant*».¹ Ezzel a rendelettel nem tiltatnak el a kolduló szerzetesek a predikálástól, mert ez nagy hátránnyal járt volna a papnhiány miatt, hanem csak eleje vétetik a visszaéléseknek, melyek a zavaros időkben a mint bő alkalomra találtak, úgy végzetes következménnyel is jártak volna.

Több a predikálásra vonatkozó zsinati határozatot nem ismerünk; de hiszen ezekben meg van jelölve mindaz, a mi a kor szükségleteinek megfelelt. Az elrendelt visitációk voltak hivatva arra, hogy érvényt szerezzenek az egyház rendeleteinek, tehát ezeknek sikeres végrehajtásától függött az eredmény. Több zsinat nem igen volt tartható s azért a főpásztorok legfőllebb leveleikben adhattak utasításokat a lelkészeknek és híveknek a keresztény tan védelmére. Így a többi között Wranich a rozsnyói papsághoz és hívekhez intézett levelében intelmet ad: «*Ultimo loco monemus vos de catholicae religionis professione, cuius studium atque observantiam ita vobis iniungimus, ut sciatis nullo pacto nos passuros, ut haereticae maledictionis pravitatisque vel quid minimum apud vos retineatur. Ideo detis operam, ut ecclesiae vestrae ministros non alios habeatis, quam catholicos et Romanae confessionis professores; secus vero, si fieri intellexerimus, remedia Deo volente talia adhibebimus, quae opportuna fore videbimus, punitione contumacium non dissimulata*».² A zsinat egyébiránt annyiban is befolyt a predikációra, a mennyiben kifejtette az egyháznak hitcikkelyeit éppen abban az irányban, a melyben az újítók által támadtattak. Ezzel útmutatást adott a hit-

¹ Péterfi : II. 124.   ² Schmitth : i. m. III. 71.

szónokoknak, milyen értelemben predikáljanak, hogy az igaz tan-
tól el ne térjenek.

A későbbi zsinatokban részletesebb intézkedéseket találunk, mert azok mintegy új alapokat tettek le az egyházi élet számára, míg az idézett zsinat a meglevőnek föntartását czélozta. Mások voltak a viszonyok, más intézkedésekre volt szükség s a következő időszakban az általános sivárság világosabban tüntette föl a kórnak gyökereit, valamint az orvosságot, melylyel kiirtani lehetett.

3. Ezen időszak katholikus szónokai.

A középkori predikáció ismertetésénél láttuk, hogy nem volt hiány szónokokban, mert a világi papságot részint kiegészítették, részint pedig pótolták a szerzetesrendek. A püspököktől és szerzetesektől átvette a tért az alsó papság s ettől ismét az újonnan keletkezett szerzetesek. Ezeket a szónokokat örökölte volna az újkor, ha a vallási és politikai zavarok be nem következtek volna. Mert hogy az újkor elején papságban nem volt hiány, bizonyítja az a körülmény, hogy a városokban a plebánuson kívül sok más lelkész működött; így például a beregszászi plebános 1526. évben, mert a városban kívülre számos káplán találtatott, archipresbyter címet kapott.¹ Csakhogy a munkások száma megcsökkent, a mint az új tan befészkelte magát és a török vaskeze nehezült az országra. A sok szónokból a legtöbb a tévelynek szolgálatába lépett. Nehéz volna mindnyájukat elősorolni, elégséges, ha csak néhány főszereplőnek nevét említjük.

Ott látjuk Konrád és Ambrus dömés szerzeteseket, kik az erdélyi szászok közt terjesztették a tévelyt; Siklósy Mihály sátoralja-újhelyi plebános híveit ismertette meg az üdvösség új útjával; Czyslingh János és Cordatus Konrád a bányavárosokban apostolkodik, György dömés és Surdaster János ferenczrendű a szebenieket téríti, Jäckel Jeremiás, a kinek 1542. évben tartott mennyegzőjén «Domini Patres totius Capituli» jelen voltak, Brassóban predikátor-kodott, a kitől ezen kerületben Dipsai Péter, brenndorfi plebános ragadta el az elsőség dicsőségét. Dévai Mátyás 1531-ben hirdette, hogy minden keresztény ember pap. Ramasi, Szeben plebánosa, Luthertől kér utasításokat a hit dolgában. Beszterczen Teutscher

¹ Schmitth : i. m. II. 301.

Máté szerzetes veti el a hitújítás magvait, melyek nem estek sziklára; mert a szerzetesek és katolikusok elűzettek. Az 1545. évben már a hitehagyott papok Medgyesen és Erdődön zsinatot tartottak s elkülönözték magukat az egyházi rendtől. Ez a hitehagyás azután napirenden volt. Sztáray Mihály, laskovi plebános, Zigerius Imre által tántorítottak el, Antal eperjesi hitszónok s Bertalan szepesi káplán a hitújításhoz szegődtek, Bártfán Esaiás nevű pap honosította meg az új vallást, Kerl Endre, bierbronnai lelkész hatvan éves korában megházasodik és az új evangelium apostolává lesz.

Csak néhányat említettünk az eltévelyedettek közül s nem is lett volna olyan nagy a baj, ha csak a nyílt eretnekek távoztak volna az egyháztól; de a hátramaradottakban is hiányzott a mély meggyőződés és erkölcsi tisztaság, melyek a szónoki buzgóságnak forrásai és a sikernek zálogai. Hiszen csak a visitatiókra kell gondolnunk és a trienti zsinat azon tárgyára, melyre a magyarországi követek fordították a tanácskozáók figyelmét, t. i. a papok házasságára. Mennyi gondot okozott ezen ügy Oláhnak! Olyan elemeknél, melyek ilyen gondokat okoznak, hiába keressük a kereszténység hirdetőit.

A világi papságot pótolhatták volna a szerzetesek, habár néhány tag el is hagyta vallását, mégis a zöme hű maradt fogadalmához és egyházához; csakhogy a kolostorokra rossz idők jártak. Veranchich Antal írja: «Az chazár azonban Budára irkezejk. A Dunára egy hidatt chináltatta, Budatt Pesthett az kewzel való városokat, szent egyházakat, klastromokat, mind meg igette».¹ Ezt a mohácsi vész után cselekedte s megismételte mindenütt, a hol pusztító seregével megjelent; így pusztult el a kolostorok nagy része. A mit a török megkimélt, azt a protestánsok tüntették el a világból. A szebeniek már 1529-ben a káptalanat, a ferenczrendűeket és döméseket városi határozattal kiűzték, Brassó követte példájukat s a ferenczrendűeket kitiltotta, a kik Csíkszékre vonultak. Rövid idő múlva az 1557-iki erdélyi országgyűlés némi elégedettséggel mondhatta: «Minthogy a káptalanok országos végzés által elűzettek, a szerzetes felekezet pedig elvettetett (secta monachorum explosa) ő felsége tanodákról gondoskodjék».² A selmeczi tanács 1536-ban Várdai érsekhez intézett levele előadja, hogyan ürült ki a dömés zárda. A ház főnöke, midőn a termést beszedte, megrakott szekerekkel megszökött, helyet-

¹ Mon. Hung. Script. III. 25.   ² Benkő: Transsilv. II. 249. I.

tese eladta a templom és kolostor kincseit s szintén tovább állt; a harmadik elzálogosította az ingatlanokat s a kapott pénzzel követte elődjei példáját; így folytatták a gyakorlati reformáczlót a többiek, mígnem csak egy öreg fráter maradt, a ki irgalomból hetenkint egy forintot kap a tanácstól.¹ Láttuk, hogy Svend hogyan bánt el a leleszi préposttal; az 1559. évi 49. t.-cz. mondja, hogy a prépostnak öt szerzetesről kell gondoskodnia, a miből látható, mennyire csökkent a számuk. Az apátságok és prépostságok csak egyházi névvel bírtak, különben primi occupantis birtokát képezték; például a turóczi, savniki és más kolostorok.

Pálosrendű kolostor a mohácsi vész után tizenegy hamvadt el, a fönmaradtak nagy részét a protestánsok ürítették ki s átadták hitfeleiknek. A ferenczrendűeknek 1531. évben kilencz custodiájuk és hatvanhárom zárdájuk volt, tehát a mohácsi vész után tíz házat vesztek, a későbbi években pedig még ehhez a számhoz sem hasonlítható székhelyeik száma, habár még legjobban tartották magukat. A dömések védelmét II. Lajos Thurzó Elekre bízta, de pusztulásukat nem lehetett megakadályozni. Pázmány idejében már egyetlen kolostoruk sem volt. Ferdinánd király megemlékezik erről a pusztaságról 1560-ki leiratában: «Plurimae diversique ordinis et instituti Ecclesiae, quibus hoc regnum nostrum inter alias orbis christiani nationes, et insigni divino cultu haud fuit postremum, partim vastatione Turcarum, partim vero impietate haereticorum, et seducti per eos populi, maneat penitus neglectae, maiorque pars illarum funditus desolata».² A püspökök pedig oly csekély számmal voltak s oly körülmények között éltek, hogy a hitszónokok számát saját tevékenységükkel nem igen szaporították. Hiszen eléggé jellemző, hogy a nagyérdemű Veranchich csak midőn Egerből Esztergomba tétetett át, 1569-ben decz. 5-én mondta Bécsben első miséjét. Ha tehát Melius a «Magiar Praedikáció»-ban «néma ebeknek és szakmányos birbitelők»-nek nevezi a katolikus papokat, nagyon igazságtalanul ítél, mert nem igen beszélhettek, minthogy nem sokan találattak.

A sanyarú viszonyok közt is találunk mégis férfiakat, a kik az üldözés daczára is hirdették az Úr igéjét. Így Thonhäuser Péter, nagycsüri lelkész, habár élete után leselkedtek és sok bántalmazásban kellett részesülnie, mégis védte vallását s híveit óvta a tévely-

¹ Lányi-Knauz : i. m. II. 83. ² Péterfi : II. 40.

től. Nagy-Szebenben az 1529-ki határozat után látjuk Woll Pétert, a ki bátran lépett föl az erőszakoskodások ellen és sokakat visszatértített. Mindszenti Endre, a későbbi esztergomi kanonok, Nagy-Várad elfoglalásának évében 1557-ben működött mint hitszónok; sírja a nagyszombati templomban látható. Henkel Sebestény, löcsei plebános, a míg élt, visszatartotta híveit az eretnekségtől s csak holtá után esett a város az újításnak karjaiba. Sőt az általános bomlás korában még a legelhagyatottabb helyeken is akadnak lelkészek, a kik hivatásuknak élnek. Így a zólyommegyei dubovai község lelkészéről, Koza Boldizsárról, a legszebb bizonyítványt állítja ki az 1561-ki visitatio: már 18 éve, hogy legserényebben és ájtatosan teljesíti hivatalát; keresztség nélkül egy gyermek, gyónás nélkül egy beteg sem mult ki; nincs ünnep, melyen kétszer ne hirdetné az igét, egyszer a főegyházban, másodszer a kápolnában. Néhány buzgó pap és hithű nemes adott létet az erdélyi curiális káplányságoknak. Midőn ugyanis a katolikusok a templomokból kiűzetek, egyes nemesek házaikban emeltek kápolnákat s egy menekülő papot befogadtak a környékbeli hívek gondozására. Például Uzon 1570 táján keletkezett ilyen állomás, melynek lelkészei közül nagy tevékenységet fejtett ki Szászfalvi István és Demeter Márton. Ezek a káplányságok soká tartották fenn magukat, mert még 1785-ben Batthyányi püspök a maxai kápolnának megerősítette kiváltságát: «sermonesque saepius habeantur ad populum».

A kolduló szerzetek közül a ferenczrendűek szereztek e korban nagy érdemeket a szent ige hirdetése körül, kivált a török hódoltság alatt levő vidékeken, a hol más lelkész meg nem élhetett. 1548-ban Szerem-Ujlaki Ferencz Kecskeméten működött s utána még 38 évig küldött a szegedi kolostor oda lelkipásztorokat; 1552 táján négy gyöngyösi barát járt Kecskemét és Nagy-Körös vidékére, t. i. Szatmári Mátyás, Illevölgyi János, Miskolczy Orbán, Gyöngyösi Ferencz. A rend tud számos vértanút fölmutatni. Így a többi között Szegedi Tamás gyulai házfőnök, Szathmáry László, Lippai Bernardin, Ujlaki Ferencz társaival 1552. év aug. 16-án lenyakaztattak. A mohácsi vész után 150 évig a szegedi házfőnök volt a csanádi püspökség helynöke; ez az egyházmegye a törökök hatalmában volt s a kereszténység csak kalvinizmus által volt képviselve. A derék rend mégis oly sikeresen működött, hogy sokakat megtérített, a mint azon «album» adataiból világos, melyet a megtértekről vezetett. A szegedi kolostoron kívül a szendrői és gyöngyösi

fejtett ki nagy munkásságot; tagjai a török uralom alatt Torna-, Gömör-, Abaujmegyét egészen Csongrádig bejárták, hirdetve Isten igéjét. A szendrői kolostornak tagjai közül kivált a Herkó Páter, a ki négy megyét bejárt, intve a híveket, hogy csak olyan papnak higyenek, a ki misézni és breviáriumozni szokott, mert csak ez van igaz hiten. Tekintélyéről tanúságot tesz a közmondás: «Nem hiszem, ha Herkó Páter mondja is». A gyöngyösiek az egri híveket gondozták a török uralom alatt. Erdélyben is ferenczrendűek voltak a püspök helynökei. Erdemeikről tanúskodik az a levél is, melyet Ferdinánd király 1550. év febr. 10-én Pozsony város tanácsához intézett, meghagyván, hogy a pozsonyi, nagyszombati, pápai és beregszászi francziskánusoknak alamizsnát küldjön.¹

A dömések, a mennyire csekély számuk engedte, szintén kivették részüket a munkában. Például Tolnán bizonyos Erdélyi Józsa nevű dömés 1549 körül Szigeti Imre és Sztáray Mihály reformáló törekvéseit sokáig meghiusította, csak miután a budai pasa pártfogásába vette az újítokat s fejvesztés büntetése alatt megtiltotta a «Luther által föltalált tanításnak» akadályozását, kénytelen volt működési helyéről távozni.

A nagy szorongattatás idején az isteni gondviselés támaszt férfiakat, a kik a nyomorból kiszabadítják a népeket. A vallási tévely enyészettel fenyegette az égből hozott igazságot s ime Isten férfiút támaszt Loyola szent Ignác személyében, a ki az általa alapított társasággal világot gyújt a sötétségben tapogatódzóknak. Ez a szerep jutott Jézus társaságának honunkban is és szereplése ezen komor időszakban kezdődik. Oláh Miklós érsek látván hazájának reménytelen állapotát, azon munkások felé fordítja figyelmét, kiknek kiváló működéséről külföldön nagy sikerek tesznek tanúbizonyságot. 1561. évben Nagy-Szombatban megtelepíté a jezsuitákat; Petrus Vittoria és Seidel János atyák az elsők e rend tagjai közül, a kik honunkban működtek, az első mint tanító, a másik mint hitszónok. Vittoria a zsinatra egybegyűlt egyháziakkal, kik közül többen a hitújításhoz szíttak vagy erkölcsileg nagyon mélyen süllyedtek, lelki gyakorlatokat tartott és szónoklataival annyira meghatotta hallgatóit, hogy mindannyian megtértek és készeknek nyilatkoztak a tévelyt és a fegyelmetlen életet végleg elhagyni. Az utóbbi nemcsak Nagy-Szombatban predikált, hanem a bányavárosokat is bejárta ilyen cél-

¹ Történelmi tár, 1881.

zattal. Oláh Miklós Selmeczbányára küldte, hogy zsinatra hívja a lutheránus prédikátorokat, azonban sikertelenül, mert nem engedték őt szószékre lépni. Seidel segítségére jöttek később Flandriai Antal, Aschermann Stevord, Boldizsár Orbán, a kik hittérítőkként bejárták Kassa, Znióvárálja vidékét. Sajnos, hogy öt év mulva kényszerültek új telepüket elhagyni és csak 1586 körül tértek ismét vissza, a mikor is a királytól a túróczy prépostsághoz tartozó Sellyét kapták. Ez volt központjuk jó hosszú ideig, a honnan minden irányban küldték a hithirdetőket. Báthory István pedig XIII. Gergely pápának tanácsára Erdélybe hozta a jezsuitákat. 1579. év május 5-én kelt litterae assecuratoriae szerint ezen év októberében telepedett meg Leleszi János jezsuita főnöksége alatt tíz lengyel rendtag. Leleszi János Radetius István püspök meghívására Egerben is járt és sokakat visszatérített az egyház kebelébe. Iskolájukat a pápa 1582-ben egyetemi rangra emelte.

Ugyanezen fejedelem Nagy-Váradon is megtelepítette a rendet. Ezen városnak lakói nem tértek ki mindnyájan a katolikus egyházból, a polgároknak egy kis csoportja hű maradt őseinek hitéhez s a Báthoryaknak buzgósága megerősítette őket a kitartásban. Báthory István 1585 aug. 14-én kelt adománylevelében magasztalja buzgóságukat s megemlékezik abbeli kérelmükről, hogy papot tartsanak, a mit az erdélyi törvény tiltott. Csak 1579. év után tartózkodott egy-két jezsuita állandóan a városban. Ezek közt kiváló helyet foglal el *Arator Szántó István*, a ki állítólag az első magyar, a ki e rendbe lépett Rómában, a hol mint nyitraegyházmegyei növendék végezte tanulmányait. Elöljárói előbb tanítói hivatalt szemeltek ki számára; Bécsben a philosophiát tanította, de leghőbb vágya volt hazájában az eltévelyedettek megtérítésén munkálkodni. Ezen vágya 1580-ban teljesült, midőn több társával Erdélybe küldetett; a következő évben Nagy-Várad jelöltetett ki működése teréül. Szent Egyed temploma volt a jezsuitákra bízva; Szántónakpredikációi oly híresek voltak, hogy a nevezett templom be nem fogadhatta a hallgatókat s azért a temetőben szabad ég alatt tartattak ezen szentbeszédek. Tekintélye oly nagy volt, hogy a protestánsoknak házai is nyitva voltak előtte s az ő érdeméül róvható föl, hogy midőn Campanus rendfőnök Erdélyből Lengyelhonba Váradon átutazott, Ghiczy kapitány nagy kitüntetéssel fogadta. Szántó két év mulva Gyulafehérvárra tétetett át s helyébe Törösy György és Valóra Márton küldetett, de már 1584. évben ismét visszahelyeztetett s négy

évig működött Váradon. Ő indította meg a polemiát a jezsuiták és protestáns írók között. Beregszászi Péter ugyanis 1585-ben egy védíratot adott ki, melyben azon beszéddel foglalkozott, melyet a szombathelyi zsinaton Pitachich Márk jezsuita mondott. A védírat címe: •«Apologia pro ecclesiis reformatis, actio impiis synodi Sabariensis opposita»; megjelent Váradon, 344 lapra terjedt. Azután egy naptárt írt XIII. Gergely újításának megtámadására s ebben a pápaságot kiméletlenül ostromolja. A kolozsvári jezsuiták versben és prózában megfeleltek a támadásokra, a mely művek szerkesztésében nagy része volt Szántónak, mert Beregszászi szintén válaszolt a feleletre s egy versben Szántónak figyelmébe ajánlja művét. Erre Szántó tollat ragadott s tizenöt óra alatt megírta az «Epistola apologeticát», melyben védi a naptárjavítást és czáfolja a vádakat, melyeket Beregszászi a katolikus egyház és a jezsuita-rend ellen fölhoz. Ezen munkának egy példánya sem maradt fön, de lényeges részeit Beregszászi idézi a reáadott feleletben. A vitát megszakította az 1585-ki pestis, melynek dühöngése alatt Szántó önfeláldozó munkásságot fejtett ki. Minthogy a protestánsok gyűlöletét ezzel sem bírta csökkenteni, elüljárói visszahívták Gyulafehérvárra.

Működésére nézve jellemzők Sacchininak szavai: «Varadini per quadriennium sane praeclara fecerat, sed suo interdum fervidiore impetu partim laccessitus, partim laccessens haereticos ita offenderat, ut diutius in ea statione permanere salvus haud posset». Gyulafehérvári működéséről pedig Socherus következőleg nyilatkozik: «Dum fervidius quam consultius pro concione legit, offensionem nobilitatis haud leviter incitavit». Tüzes vérmérséklete miatt társai nemes paripához hasonlították, melyet féken kell tartani, nehogy elragadja lovasát. Munkásságának Váradon nagy eredményei voltak s jelesen Pázmány Péter szellemi fejlődésére gyakorolt tevékenysége és példája által nagy befolyást.¹ Szántó személyében látjuk a Jézus-társaságának működését mintegy megtestesítve, Isten dicsősége és az emberek üdve lelkesíti őket annyira, hogy a halállal is szembeszállnak, a mint ezt több tagnak példája mutatja. Az apostoli hivatásnak áldozatai Pongrácz István és Grodecz Menyhért jezsuiták, kik Kőrösi Márk esztergomi kanonokkal egyetemben Rákóczy György parancsára 1619. év szeptember 3-án kivégeztettek.

Abraham a S. Clara diófához hasonlítja a jezsuita társaságot,

¹ Fraknói: Pázmány Péter, 1886. 13. l. és K. Szemle, 1887. 385. skk.

melyet gyümölcséért követ hajigálnak meg a pajkos gyerekek. S valóban a protestantizmus látta a gyümölcsöket, melyeket ezen fa hozott és hozandó volt s minden eszközt, melyet a gyűlölet föl-
találhat, fölhasznált megrontásukra. A városok nehézségeket támasztottak letelepedésük ellen, mint ezt Sopronnak példájából látjuk.¹ S midőn mégis megtelepedtek, kiűzetésükről gondoskodtak. Asztalos András, nagyszombati polgár 1609. évben következőleg jellemezte a protestantizmus erejét: «Isten kegyelméből most minden helyeken, hol ennek előtte még csak házaknál sem volt szabad olvasni a szentírást, most nyilván nagybátorsággal hirdettetik az evangéliom Pozomban, Szombathban, a jezsuitákat be sem bocsátják az országba, sok helyeken, hol ez háború előtt be sem mert menni az evangélikus predikátor, most immár a pápistát be sem bocsátják».² Látjuk, hogy a legnagyobb vívmánynak tartották a protestánsok, ha a jezsuiták távol voltak a városoktól, bennük látták egyedüli veszedelmüket; ez eléggé szól predikálási munkásságuk sikerei mellett. Innen a nagy gyűlölet, mely sem gúnytól, sem rágalomtól vissza nem riad, mikor a jezsuitákat kisebbiteni kell. Ennek egyik dokumentuma Kassai Dávid Zsigmondnak levele, melyet Kovasóczy Farkashoz intézett 1580 körül. Egy allegorikus költeményre, mely békákról és gyíkokról szól, hivatkozva a következőket írja: «*Meum quoque iudicium (habes) de praesagio ranae et lacertae, quibus longe verisimilius Jesuitas quam Reges et principes representari affirmo. Summa porro praesagii mei est, quemodmodum ranae in massam liquidam ingressae et ibi deliciatae aliquantisper sunt, donec superventu maris massa indurescens spiritum vitalem eis elisit: ita Jesuitae in has regni Hungariae sedes, quae nunc partim incendio irae divinae ob impietatem hominum exardescunt, partim vero fatali Satanae artificio et occultis inspirationibus ac flabellis solutae et liquefactae esse quodammodo videntur, sese quasi postliminio receperunt, allekti desiderio priorum deliciarum, quas olim in hoc regno exercuerunt, sed quemadmodum tunc plerique eorum visco rapti et agglutinati referre pedem non potuerunt, ita periculum esse, ne quomodo nunc quoque liquidis regni partibus poenitentia et lacrimis priorum subito induratis et consolidatis, in eandem incidant calamitatem*». Egy másik levélben Possevinust, ki «de notis eccle-

¹ V. ö. erről Történelmi tár 1885. 356. skk.

² Tört. Életrajzok 1897. 178. l.

siae» című művet írt, «impostor Polonicus»-nak mondja «in defendenda sua impietate».¹

Báthory István ismerte ezt az agyarkodást s azért végrendeletében unokaöcséhez, Báthory Zsigmondhoz fordul s pártfogásába ajánlja a kolosvári és fehérvári collegiumokat, hogy ne hallgasson gyűlölködő tanácsosaira, hanem a nevezett intézeteket tartsa fenn. De alig hogy tetemeit 1588. év május 3-án örök nyugalomra helyezték, kitörték a lappangó szenvedélyek és a december 8—23-ig tartó medgyesi gyűlés a jezsuiták kiűzetését kívánta Hunyadi Demeter unitárius superintendens unszolására. A fejedelem sokáig vonakodott és alkudozott, de Kovasóczy előállott jogi argumentummal, melynek értelmében a jezsuiták az 1566-iki törvény által kitiltattak, tehát birtoklásuknak jogi alapja nincsen s újabb időben is csak tanítás végett hozattak be s ők mégis predikálással is foglalkoznak s attól elállni nem akarnak; tehát megszegvén a föltételeket, minden jogot elvesztettek. A fejedelem sokkal gyöngébb volt, sem hogy ellenállhatott volna s megerősítette a törvényt, mely 25 nap alatti távozásukat parancsolta.² Bocskai 1605-ben a szerencsi gyűlésen szorgalmazta, hogy Magyarországból is kiűzessenek s a kolosvári országgyűlés a következő év június 20-án még nagyobb nyomatékkal ismételte a medgyesi határozatot. Erdély hosszú időre megfosztatott a legjelesebb hitszónokoktól. A száműzöttek Vág-Sellyére tették át működésük központját s így annál nagyobb munkásságot szenteltek Magyarországnak, mely cléggé rászorult.

A Forgách alatt tartott 1611-iki zsinat a következőket mondja: «A magyar egyházon legtöbb sebet ejtett a lelkészek hiánya, vagy azoknak elégtelen készülsége. Mert gyakran történik, hogy a nép vagy a szomszéd, többnyire eretnek paphoz fordul, vagy baromként élni nem akarván, többnyire protestáns embert fogad lelkészül. Gyakran a katolikus főpap által rendelt is nagyfokú tudatlanság, vagy erkölcsi feslettség miatt hűledezni hagyja népének vallásos érzelmeit, míg a hittől teljesen el nem szakad».³ Nagy volt a paphiány, úgyannyira, hogy gyakran maguk a községek választottak férfiakat, kiket fölszentelés végett a püspöknek ajánlottak. Így cselekedett például Lutila barsmegyei község 1564-ben, midőn egy ifjút, ki a nagyszombati iskolában két évig tanult s a katolikus

¹ Történelmi tár, 1881. 481. 1.

² Tört. Életr. 1890. Kovasóczy élete, 92. skk. ³ Cap. 1.

szertartásokat begyakorolta, Oláh érseknek fölszentelés végett ajánlott. Ehhez hozzájárult az a körülmény, hogy az egyházi javadalmak világi kézen voltak, a kegyurak egyszerűen eltulajdonították a plebániák birtokait. Ezen akar az 1560. évi országgyűlés segíteni, mikor sürgeti, hogy a javadalmak haladék nélkül méltó egyénekre ruháztassanak, kik nemsokára papokká szentelhetők.¹ Ilyen viszonyok között nem csoda, hogy világi emberek merészkedtek egyházi ünnepségeket végezni, predikálni, sőt még szentségeket is kiszolgáltatni. Telegdi Miklós, mint érseki helynök Ochtmann Benedek, Billiczer György, Schimko Venczel nevű egyéneket elfogatott 1575. évben, mert küldetés és fölszentelés nélkül ártották magukat a lelkesi ünnepségekbe s csak miután a szentbenedeki monostorban esküvel fogadták, hogy míg fölszentelve nem lesznek, a néphez szólni s egyházi hivatalkodásba elegyedni nem fognak,² bocsátotta őket szabadon.

Az egyháznak mégis számot kellett vetnie a körülményekkel s a lehetőség szerint a bajokon segítenie, a minek következménye a licentiátusi intézmény által felelt meg; erről az intézményről kell néhány szóval megemlékeznünk, mert épen a predikáció gyakorlatával függ össze. Első kérdés az, mik voltak a licentiátusok magyar értelemben; mert tudjuk, hogy a középkorban ezen névvel jelölték meg a második egyetemi fokozatot. Fölvilágosítást találunk Péterffy-nél, a ki következőleg határozza meg a fogalmat: «Licentia dicuntur viri laici, nullis sacris ordinibus initiati, coelibes, vitae probae, sufficientis doctrinae, quibus ab ordinario seu episcopo in locis, ubi parochus ali, haberi aut statui non potest, potestas datur populum principiis fidei imbuendi, baptisandi, sepeliendi, matrimoniiis assistendi».³ Meg kell jegyezni, hogy Péterffy a korabeli licentiátusokról szól; a régiebbekre nem illő egészen a meghatározás, mert ezek házások voltak, a mint látni fogjuk. Létet aligha a törvény adott nekik, hanem a paphiányból és egyéb sanyarú viszonyokból származó szükség; a törvény később szabályozta az intézményt és jogi jelleget adott neki. Az első pozitív adatokra Erdély történetében találunk. Báthori András bibornok ugyanis 1592. év április 5-én kelt instructiója Gálfi Pál esperest visitációval bízva meg, melyről ez utóbbi jelentést tesz s a többi között mondja, hogy Csíkban

¹ Corp. Jur. Hung. II. 494.

³ Conc. Hung. II. 231.

² Lányi-Knauz: II. i. m. 155.

a somlyói szerzeteseken kívül 5 nőtelen és 9 nő presbyter, valamint három nem presbyter nő férfi lelkészkedik. Háromszékben Szeredai szerint: «Clerus cum nobilitate ac populo id cepere in tanta necessitate consilii, ut delectos e numero cantorum ac ludimagistrorum parochialium tales, quos et morum probitas et aliqualis literatura prae ceteris commendarent, eo persuaderent, ut honeste dimissis, qui coniugati forent, a coniugali suo consortio, uxoribus, quae in hoc ipsum sponte sua consentirent, in Moldaviam migrarent, ibique ab episcopis missionariis religionis causa latitantibus in sacerdotes sese facerent consecrari».¹ Ez is jele annak, hogy nevezett kántortanítók pótolták a papi lelkészeket.

Lányi (Magyar Föld, I. 174. l.) mondja, hogy Magyarországon is működtek már a XVI. század három utolsó tizedében ilyen licentiátusok, a kiket a törökök félpapoknak neveztek. Biztos adatunk ugyan nincs erre nézve, de az 1638-iki pozsonyi zsinat, mint régi intézményt említi. Csíki István erdélyi püspök Győről 1619 szept. 15-én Borghese bibornoknak ajánlja Bujtul Györgyöt, hogy a Collegiumba bevegyék, írván: «Nihil ipsi magis fuit, quam ut catholicis omnibus fere sacerdotibus privatis in divinis ac aliis piis Christianae religionis exercitiis subveniret... novissime duobus et amplius annis Albae Juliae in metropoli Transilvaniae non solum inventutem regni illius liberalibus disciplinis erudit, sed etiam absente R. D. Stephano Szini S. J. sacerdote, sacris concionibus populum in publico instituerit». Ez is tehát licentiátus volt. A fentebb említett pozsonyi zsinat ezen a bajon segítendő, mely még a kanonokokat is falusi lelkészkedésre utalta, a licentiátusi intézményt törvényekkel szabályozta, midőn előírta, hogy a licentia írásban és csak egy, vagy két évre adható, azzal a kikötéssel, hogy a papi rendhez kötött ténykedésektől tartózkodniok kell. Ha ezen idő alatt jól viselik magukat és hivatalukat kellően kezelik, az engedély további két évre adható. Kiemeljük, hogy a tanácskozmány a licentiátusokról így szól: «Licentiat, quibus Domini Praelati ob penuriam sacerdotum licentiam dare consueverunt praelegendi populo verbum Dei». A következő évben tartott nagyszombati zsinat harmadik fejezetének tizedik pontjában pedig mondja: «Ob defectum sacerdotum aliquibus locis, praesertim turcae tyrannidi subiectis, licentiat et conversi (laicus fraterck) collocantur, qui catholicam postillam

¹ Notitia V. et N. Capituli 1791. 230. l.

populo praelegant, vel sermonem habeant et necessitate postulante exercere possent ea, ad quae facultatem concessam habent. Statutum est de his, ut a vicino parochio sacerdote habeant dependentiam, ita, ut vicinus parochus Confessionis et Eucharistiae sacramentum administret suis temporibus». Az 1633-iki zsinat által kiadott fölhatalmazási formula a predikálási jogot már szűkebbre szorítja: «dilectum nobis in Christo N. in piis ac sacris libris et orationibus populo praelegendis licentiaverimus», tehát az önálló szónoklás kizáratik. 1635-ben Jászón tartott zsinat megkívánja a licentiátusoktól, hogy mielőtt hivatalukba lépnének, a hitvallást letegyék, engedélyüket egy bizonyos helyhez köti s őket a főesperes alá rendeli. Az 1633-iki nagyszombati zsinat meghagyja nekik, hogy midőn egyházi ténykedést visznek végbe, fekete bő papíruhát és karinget viseljenek.

Az erdélyi licentiátusokról intézkedik az 1674-iki Domonkos Kázmér helynöksége alatt kiadott constitutio; a nyolczadik pontban ez áll: «Praecipitur omnibus parochis et *licentiatis*, ut sub tempus vesperorum, incipiendo a festo SS. Trinitatis, usque ad festum S. Michaelis, diebus dominicis catechismos faciant». Illyés püspök elnöklete alatt tartott csíksomlyói tanácskozmányon 1697-ben rendeltetik: «Teneantur licentiati singulis annis, vel quando videbitur Domino Decano loci coram se rationem doctrinae suae producere»; nehogy katolikus irányú könyveken kívül másokat is olvassanak föl a híveknek. Mártonfy György püspök 1717-ben megengedi, hogy halotti beszédet is tartsanak. Neszclrode Ferencz pécsi püspök 1714-ben tartott zsinaton részletesen intézkedik róluk: «Ut conciones et preces singulis festis et dominicis faciat; ut secundum consuetudinem licentiatorum in adventu et quadragesima omni die bis aliquam instructionem et bis preces seu könyörgés peragat, ut doctrina Christiana rudiores imbuat, ut copulet, sepeliat, processiones statas perficiat et reliqua licentiato congruentia non intermittat. Si cum parochio in eadam parochia habitet, eidem in omnibus ad spirituales curam spectantibus subesse debebit». A híveket a husvéti gyónás elvégzésére intse, a haldoklók mellett pap hiányában imádkozzanak. Ellátásukról is gondoskodott ezen zsinat, a menyiben a párbért és stóla-jövedelmet nekik ítélte.

Az egyházban elfoglalt jogi helyzetüket illetőleg meg kell jegyezni, hogy egyházi személyeknek tekintették, a mit nemcsak ruházatuk bizonyít, hanem bizonyos kiváltságok is, mint például hogy a zsinatokon részt vettek. Az 1630-iki zsinaton következők vol-

tak: Garay György (kőhidgyarmati), Fekete György (paldi), Bernáth Orbán (táti), Sirati Benedek (farnadi); az 1629-iki zsinaton huszonkilencz licentiátus volt jelen; az 1651-iki erdélyi constitutiókat négy aláírás zárja be, melyek közül kettő: Joannes Demeter Clericus licentiatu Concionator Szentkirályiensis Benedictus Foro Licentiatu Concionator Oroszhegyensis; a pécsi zsinaton 1714-ben Kővári János aranyosi licentiátus. Címük megkülönböztetésül a papoktól «honorandus» volt. Egyházi joghatóság alá tartoztak, a mint ez az 1717-iki csíksomlyói gyűlés 7. pontjából világos, a hol kimondatik, hogy a mint megszűnnek hivataloskodni, a világi törvényhatóság alá tartozzanak.

Működésük általában elismerést érdemel, mert a katolicizmus föntartói voltak oly helyeken, a hol részint paphiány miatt, részint a jövedelmek csökkenése miatt rendes plebános nem lehetett; a mi a török hódoltság alatt vagy a protestantizmus kezében levő vidékeken nagyon gyakori volt, a mint ez abból világos, hogy Erdélyben és a pécsi püspökségben legtovább tartották magukat. Védtek a plebánia jogait s így lehetővé tétetett később a rendes pástorkodás. Pongrácz György váci püspök 1675-ben a lipótvári tanácskozmányban megemlékezik képzettségükről s működésükről: «Sunt mediocriter docti, aliqui ex iis concionatores boni, reliqui ex postilla catholica praelegunt populo doctrinam christianam, baptizant, sepeliunt, copulant, introducunt, et si ultra haec aliis sacramentis muniendi sunt auditores eorum, ad proximos parochos recurrent». Festi a nyomort is, melyben synylódnak. Főkötelességük a tanítás volt, azért jönnek elő a csíksomlyói 1674-iki constitutióban «praedicator» néven.

Úgy, mint a papok között, köztük is akadtak néhányan, kik nem álltak minden kifogás fölött. Már az említett constitutio negyedik pontja kimondja: «crapula prohibetur licentiatu», tehát akadtak, kik ennek hódoltak. Hiszen sokan voltak; Lippai érsek alatt 1650-ben csak az ő megyéjében 68 licentiátus volt s mint emlékiratában panaszkodva említi, nagyobb része házas volt. Nagy-Födemesen két erdélyi származású oly botrányos életet élt, hogy a hívek az egyiket agyonverték, a másik pedig kénytelen volt egy elorzott lovon elillanni. Midőn 1631-ben Pécsre jezsuiták jöttek, oly licentiátusokra akadtak, a kik a népnél tudatlanabbak voltak s az Oltáriszentséget kálvinista módon szolgáltatták ki s midőn elcsapattak, a török kadihoz fordultak oltalomért. Az 1650-iki esztergommegyei névkönyv panaszkodik, hogy

legtöbb licentiátus csak annyi jót gyakorol a nép között, mintha ott sem volna, sőt a lelkek üdvére sokkal kívánatosabb lenne, ha ott sem lennének. A rábapatonai licentiátus, Kaprinay Györgyről az 1698-iki visitatio mondja, hogy nagyon derék ember, csak az megrovandó benne, hogy minden tilalom daczára korcsmát tart, a melyben a káptalan borát méri. Kiváló alak köztük Csagányi György convertita, a ki sok kínzást és üldözést szenvedett az eretnekektől s életét is csak 200 császári forint lefizetésével mentette meg s mégis hű szolgálja maradt egyházának. Gúnyt is kellett elviselniök, mert «condrás papok» és «popándrusok» névvel illették őket Erdélyben a protestánsok. Sajnos, hogy működésüknek nyomai sem találhatók az irodalom termékei között, mert ezekből lehetett volna megítélni szerepüket a katolikus predikáció föntartása és fejlesztése körül.¹

Mindannak daczára, hogy a török uralom és a protestantizmus oly nagy károkat okozott a katolikus egyház szellemi életében, találunk ezen időben is kiváló szónokokat, kik közül némelyek predikációs gyűjteményekkel is emeltek maguknak emléket a homiletikai irodalom terén. Jeles szónok volt *Draskovich György*, a pécsi püspök, kiről Horányi írja: «Scripsit varia eaque eruditionis plena volumina, interque alia sermones sacros, orationes item sacras». Ezen beszédek nem jutottak el hozzánk, de szónoki képességéről és tevékenységéről bizonyóságot tesznek kortársainak nyilatkozatai s egyéb művei. Ferdinánd király kívánta, hogy ő tegyen neki jelentést a trienti zsinat tanácskozásairól: «Quia episcopus quinqueecclesiensis a multis annis versatus est in negotiis publicis. magnum usum habet perspicue et diserte mandandi literis ea, quod in consultationibus quibus interesse consuevit, deliberatum fuerit, existimamus... ipsi rectissime calanium tradi».² Ezen nyilatkozat szónoki képességéről is tesz tanúságot. Ugyanczt bizonyítja az «Epistola Paraenetica», mely Bécsben 1559-ben jelent meg nyomtatásban. Ezen levélben vallástisztaságra és erkölcsös életre buzdítja híveit, szemük elé állítván Németországnak vallási villongásait azon egységgel szemben, mely Mátyás király korában Magyarországon virágzott. Mint különös dolgot említjük, hogy a lutheranizmusról mondja: «per Bohemos et Moravos ad nos in Ungariam subrepsit». A trienti zsinaton tartott beszéde, mely Péterffy-nél olvasható (II. 426. I.) az

¹ V. ö. e tárgyról M. Sion 1876. 181. skk. Religio 1859. 77, 85, 147, 153. II. ² Sion, 1870. 403. I.

egyházi szónoklatnak remeke. Még Vincentius Lirinusnak «Com-monitorium»-át is magyarra fordította «minden erethnekségnek ujsaghy ellen».

Vele együtt kell említenünk *Pitachich Márk* jezsuitát, ki mint a szombathelyi iskolák igazgatója helybeli hitszónok tisztét is betöltötte. Egy beszédje maradt fenn latin nyelven, melyet a szombathelyi zsinaton tartott 1579-ben délelőtt latinul, délután magyarul; ebben a hitújítással foglalkozik s mint láttuk, vitairatot hívott föl protestáns részről.

Dudich Endre, pécsi püspöknek öt beszéde, melyeket a trienti zsinaton mondott, szintén nagy szónoki képességre és gyakorlatra engednek következtetni.

Feiner Kristóf, tornai főesperes és esztergomi kanonok, a ki controversarius munkát írt a két szín alatti áldozásról, melyet Ferdinándnak ajánlott, kiváló szónok is lehetett.

Frangepán Ferencz, kalocsai érsek és egri püspök, a ki ferenczrendű szerzetesből emelkedett a főpapi székbe, csak szónoklataival tűnhetett ki, mert követségekben is többször járt; fennmaradt egy politikai beszéde, melyet a regensburgi gyűlésen tartott.

Gregoriáncz Pál, zágrábi püspök méltónak találtatott, hogy a trienti zsinaton a magyar püspököket képviselje.

Illicinus Péter, esztergomi kanonok utolsó gyöngye a humanismus szónokainak, a mint ezt alább tárgyalandó beszédjeiből látni fogjuk; sajnos, hogy pénzvágya tévútra vezette s kénytelen volt szégyennel távozni az országból, melyben sok jót művelhetett volna.

Hitszónoklattal foglalkozott *Liszti Sebestyén*, győri keresztes főnök is, a ki «Evangelia dominicalia ex tempore versa» című munkájával 1553-ban sietett a szónokok segítségére.

Omiliai Maytzen Gergely, pozsonyi kanonok szónoki működéséről tanúságot tesz egy halotti beszéd, melyet 1537. évben tartott Ujlaky Ferencz győri püspök anyjának ravatala fölött.

Szegedi Gergely, ferenczrendű szerzetes egyike az elsőeknek, kik a terjedő hitújításnak sajtó által útját állották, föltehetjük tehát, hogy előszóval annál többet tett.

Szilvási János, szászvárosi protestáns lelkész, de 1595-ben katolikus hitre tért és Kolosvárott mint hitszónok működött, a mint ez megtérése után 2 évvel kiadott művéből, «Antiquitas et perpetua duratio fidei catholicae» kitűnik, melynek címlapján olvasható:

«collectae per Joannem Szilvási Concionatorem Catholicum Claudiopoli».

Vramecz Antal, zágrábi kanonokról Kercselich írja, hogy «concionum scriptor» volt 1565. év körül, tehát szónokolnia is kellett.

Ramocsaházy Mihály, pozsonyi kanonok is hitszónok volt, a mint ezt 1614-ben írt könyvjegyzékéből következtethetjük. Ez a következőket tartalmazza: «Cypriani Soarii S. J. de arte rhetorica. — Maximorum haereticorum Francisci Davidis et Blandratae Georgii liber. — Rosa aurea i. e. Expositiones super Evangeliiis. — Duo codices orationum *proprio meo marte* conscriptarum. — Lectionales maiores et minores.¹

Forgách Ferencz, nagyváradi püspök szónoki híreről tanúskodik az a halotti beszéd, melyet Ferdinánd király fölött tartott 1565. év augusztus 7-én a bécsi szent István-templomban. *Pál* zágrábi olvasókanonok Gyulay Farkas püspöknek székfoglalása alkalmával 1549 február 24-én tartott beszédet, ennél fogva gyakorlott hitszónoknak kellett lennie.

Monoszlai András, veszprémi püspök, előbb mint pozsonyi hitszónok működött. Lánya mondja róla: «Művei része alkalmasint azon névtelen gyűjtemény, mely a pozsonyi káptalan könyvtárában találtatik».² Hogy kiváló szónok volt, bizonyítják egyéb művei.

Araneus Kelemen, ragusai származású dömés termékeny hitszónok, a ki több predikációs gyűjteményt adott ki latin nyelven, különösen a Boldogságos Szűzről és Isten Fiának megtestesüléséről.

Telegdy Miklós, pécsi püspök tevékeny hitszónok volt; egyik predikációjában mondja: «Tizenhat esztendeje mult el immár, hogy e nagyszombati egyházban a Krisztus Jézusnak evangeliumát predikálom». Az ő érdeme, hogy az első magyar predikációs gyűjtemény napvilágot látott. A jezsuita szónokok közül meg kell említenünk

Vásárhelyi Gergelyt, a ki Gyulafehérvárott már 1605-ben nagy szónok hírében állott és húsz éven át hirdette Isten igéjét.

Lépass Bálint, a későbbi nyitrai püspök szintén buzgó szónok volt; olvassuk róla: «Ut vir doctissimus et zelosissimus nationi suae religionique prodesset idiomate Hungarico vulgavit conciones

¹ M. Könyvsz. 1884. 111. l. ² M. kath. clerus érd. eml. 1848.

sacras: Lucidum speculum mortalium iudicandorum. Pragae 1616. et Speculum ab inferno ad coelum ducens. Pragae 1617».¹

A két időszak összekötő kapcsát képezi *Forgách Ferencz*, mint nyitrai püspök, kiról az egyházmegyei történet írója mondja: «Dioecesis reperit maxima in parte a sacris catholicis alienam, Luther asseclis refertam, quibus velut murum aeneum sese opposuit, dimissis in eam orthodoxae fidei praeconibus, viris de Societate Jesu a Selyensi domicilio, quod nunifica manu fovit et sustentavit accitis, qui vitae exemplo, morum probitate et verbi divini sparso semine fructus legerent optatissimos». Ezen buzgóságáról megemlékezik Belarmin is egyik hozzá intézet levelében: «Tanta vicissim consolatione animum nostrum reficit zelus honoris Dei et animarum, quem in vestro pectore Spiritus Sanctus accendit».²

Ezekben röviden előadtuk a hitújítás korában szereplő hitszónokoknak névsorát s azon állapotoknak képét, melyek akadályozták Isten igéjének minél nagyobb téren való hirdetését. Az elősorolt szónokok némelyikével alább bővebben fogunk foglalkozni, midőn a részletekbe bocsátkozunk; itt csak az általános keretet akartuk megrajzolni. Ezen keretnek egyik alkotórészét képezi a képzettségnek, melylyel a hitszónokok rendelkeztek, jellemzése is; ennek szántuk a következő pontot.

4. Az egyházi rend műveltsége a XVI. században.

A protestantizmus és török uralom nemcsak hogy megtizedelte a katolikus papságot, de lerántotta a műveltségnek azon fokáról is, a melyen a megelőző korban állott. Úgy a törökök, mint a hitújítók elpusztítván a kolostorokat és káptalanokat, halált hoztak a tanintézetekre is, melyek az előbbiekkal kapcsolatban voltak. Ez azonban még nem volt elég, mert az egyházi javak elfoglalásával hosszú időre elvették annak lehetőségét is, hogy az egyházi tudománynak csarnokot emelni lehessen. Hiszen látjuk, hogy a hitújítás terjeszkedésével a humanisztikus tanulmányok honunkban hanyatlásnak indultak s a magasabb műveltségre törekvők a külföldre voltak utalva. Ennek természetes következménye, hogy theologiai tanintézetek még kevésbé virágozhattak. Nem csodálható tehát, hogy hazánk hitszónokai, azok kivételével, a kik a megelőző idő-

¹ Ep. Nitr. Mem. 351. l.   ² i. m. 335. 341. l.

szakból maradtak, vagy külföldön végezték tanulmányaikat, a műveltség alacsony fokán álltak, a mi a tévtanok terjedését előmozdította.

Ezen állapoton az 1545-iki és 1550-iki 19. t.-cz. volt segítettő, mely elrendeli, hogy a gazdátlan egyházi javak a bitorlóktól elvétesseken és tanult lelkészek, valamint hitszónokok eltartására fordíttassanak. Csakhogy ezzel a bajon nem lehetett volna segíteni akkor sem, ha a törvény valóban végrehajtatott volna is, mert hiányzott az a tényező, mely a tanult embereket előteremtette volna, t. i. az iskola. A nagyszombati iskola volt az egyedüli, mely még hírmondóul maradt; s habár voltak oly tanítói is, kik fölvirágoztatták, mint Pannoniai István, kinek annyi tanítványa volt, hogy a tanterem számukat be nem fogadhatta, a kor igényeinek meg nem felelt. Ha hozzá vesszük, hogy e korban hazánkban megvalósult a közmondás: *inter arma silent Musae*, mondhatjuk, hogy sohasem voltak oly mostohák a tudományos élet körülményei, mint ezen korban.

Oláh Miklós esztergomi érsek volt hivatva ezen kóros állapotok orvoslásához ezen a téren is, az első lépésnek megtételére. Ő belátta, hogy az egyház ügyét csak tanult férfiak által lehet jobb irányba terelni. 1554. évben a nagyszombati iskolának reformálásához fogott. Célját az iskolai szabályzat bevezető részében jelöli meg: *«Quoniam tam ad propagandam religionem christianam, cuius cura prima et praecipua esse debet, quam etiam ad gubernandas civitates et administrandas reipublicae summe necessaria est reformatio scholae»*. Persze nem szakíthatott teljesen a régi rendszerrel, hanem annak hiányait igyekezett pótolni; azért ezen új szervezet még a káptalani iskola berendezésével bír. A szabályzat első pontja az olvasókanonokról csak mint igazgatóról emlékezik meg, a tanításnak tulajdonképeni vezetője a sublector, a kit az előbbi választ meg: *«qui diligentem operam det et singulari cura provideat, et ad regendam ipsam scholam et erudiendam pubem doctus, catholicus et sufficiens vir, et siquomodo fieri poterit, talis, qui sit magister artium, inveniatur, tandemque inventus reverendissimo praesentetur»*. Minthogy a város is hozzájárul támogatással az iskola létesítéséhez, a felügyeletnél a városbírónak is volt része az érseki helynök oldalán. *«Ut autem haec ita, ut praescripta sunt, fieri possint atque observentur, vicarius reverendissimi Domini in spiritualibus pro tempore constitutus una cum lectore et iudice diligenter superintendant»*.

A sublectornak a templomban a kanonokok közt van helye s

úgy öltözködik is, mint azok. Kötelességei közé tartozik, úgy mint előbb, bizonyos napokon predikálni: nagycsütörtökön, Lucza napján, «O sapientiā» antiphonás napokon és zsinaton. «Sermones etiam in coena Domini et in festo S. Luciae et Sapientiae et in synodo de more habeantur». Az iskola körül a sublectornak első kötelessége jó segédekről gondoskodni, a kiket jövedelméből tartozik fizetni. Ezek képesek legyenek a növendékeket oktatni, a tanultakat emléztetni és azokban gyakorolni. A 31-ik pont mondja: «Et cum ipse rector scholae ampliores et sufficientes proventus sit habiturus, curet, ut etiam alios doctos socios scholares sub se habeat, qui tam per se pueris ipsis lectiones praelegere possint, quam etiam praelectas et auditas ab ipso sublectore privatis discipulis repetere, recitare ac eos diligenter exercereque possint». Ilyen célból a növendékek csoportokra osztatnak s egy-egy scholarisra: «quinos vel senos, vel denos aut maiori numero» bízni magánoktatás végett. A sublector vásár- és ünnepnapok kivételével minden nap minden tudományok ajtónállójával, a grammatikával foglalkozzék. «Aliis vero diebus operibus dicatis omnium maxime tenerae illi aetati instillet et diligenter invigilabit ostiariam omnium disciplinarum, grammaticam, in omnibus suis partibus, ut puta: prosodia, orthographia, etymologia et syntaxi»; mondja a 26-ik szabály. A classikus írók közül Vergilius, Horatius, Ovidius, Terentius, Cicero, Quintilianus, Livius, Sallustius, Julius Caesar művei magyarázandók. «Deinde interpretetur illis inter poetas: Vergilium, Horatium, Ovidium, exceptis quibusdam operis lascivis, Terentium. Item inter oratores: Ciceronem, Quintilianum. Item inter historicos: Titum Livium, Sallustium, Commentarios Caesaris et alios tam poetas, quam oratores et historicos magis probatos, in quibus autem regulas et usum grammatices pueris ipsis sedulo ostendit». (27—30. p.) A szabad művészetekből «dialecticam, rhetoricam, arithmeticam et ceteras artes liberales». (30. p.)

Hogy a növendékek ne csak száraz törvényeket tanuljanak, hanem azokat gyakorlatilag alkalmazni is tudják, «proponet vel semel in hebdomada pueris themata secundum captum cuiusque, ut tam soluta oratione, quam carmine epistolas exercitationis causa conscribant, quas postea per se vel per alium emendet». (34. p.)

Ezekből látjuk, hogy Oláh iskolájának humanisztikus jellege van, minthogy az értelem fejlesztésére a classikus írókat tartja a legalkalmasabbnak s arra törekszik, hogy a stilus szépségével

ismertesse meg az ifjúságot. Minthogy ezen iskolának különös célja volt a hitújítás ellen védőfalat emelni, természetes, hogy az alapító a vallásoktatásra is nagy súlyt fektetett; azért a sublector kötelességei közé tartozott: «Imprimis die dominico et aliis etiam festivis diebus ipse rector scholae sedulam operam det, ut evangelium eius diei pueris explicet, et etiam catechismum aliquem christianum, et non haereticum, addat, quo pueri ipsi statim ab ipso lacte ad pietatem et bonos mores erudiantur, ut recens illa, testa puerilis pietatis gratum odorem in pueris imbibat». (25. p.) Átlátta az érsek, hogy a vallásosságot csak gyakorlással lehet az ifjú kedélyekbe csepegtetni, azért meghagyta, hogy a növendékek az istentiszteleten és ünnepélyes szertartásokon testületileg részt vegyenek. «Ut autem debitus cultus Deo reddatur — mondja a 38-ik szabályban — diebus festivis cum omnibus scholaribus tam maioribus quam minoribus in templum ingrediatur. Aliis vero feriatis diebus non omnes scholastici, sed solum quarta pars tam ex maioribus, quam ex minoribus». Azonkívül «in deducendo funere et aliis processionibus per anni tempora celebrandis omnes scholastici interesse debent». (39. p.)

Ezen időtáiban azonban a hitújítás már oly mérveket öltött, hogy a katolikusok közt is sokan voltak, kik bensőleg egyik vagy másik dologban az újítókkal tartottak, a mit a sok irat, melyek a reformáció ajánlására irattak, okozott; különösen a literátusok közt volt sok gyanús egyén. Ezt Oláh jól tudta s látta a veszélyt is, mely iskoláját ezen oldalról fenyegeti; azért a sublectort figyelmezteti: «Hoc autem maxime caveat, ne aliqua doctrina haeretica in scholam irreat; sed si quos scholares tales cognoverit, eos procul a schola pellat, ne tenera ingenia puerorum haeretica quapiam doctrina corrumpantur». (36. p.)

Az első sublector Veleki György volt s később városi jegyzőséggel cserélte föl tanítói pályáját.

Az alapító érsek csakhamar észrevette, hogy iskolája nem felel meg teljesen annak a célnak, melyre szánta s különben is a várostól független iskolát akart. Azért már négy év mulva, 1558. évben újabb alapokra fektette szervezetét. Ennek értelmében az iskola vezetésére egy főlügyelőt, superintendentst és három tanítót rendelt. A superintendentnek föladata: «ut tres magistros et collaboratores suos, tales ordinare tenebitur ad scholasficorum institutionem, qui sunt rectae et orthodoxae fidei, ac nulla haeresum suspicione notati, et tum doctrina tum bonis moribus praediti... examine prae habito

videantur an sint sufficientes ad lecturam et eorum officia peragenda... Imprimis animadvertat superintendens, ut magistri ipsi sint catholici, ne puerorum animos a vera pietate seducant». Esküt kell letenniök, hogy katholikus szellemben fognak tanítani; hogy minden veszélynek eleje vétessék, «solus ipse superintendens sacram scripturam interpretetur».

A tanításnak egyöntetűnek kell lennie, azért «superintendens et dicti tres magistri mutuo consensu et voluntate describant modum docendi et lectionum ordinem, quem omnes observent». Hogy mindezek valóban megtartassanak s a növendékek előmenetele is ellenőriztessék, «singulis diebus Veneris et Sabbathi ipsemet singulas classes examinet, vel pro temporis necessitate et conditione alii magistri alternatim vicem eius suppleant, ut experiantur et videant, quomodo discipuli proficiant et quam diligenter magistri officio suo satisfaciant». A tanítók megválasztásában következőket kell szem előtt tartani: «Sunt praeterea duo docti magistri alter sclavus alter vero germanus, vel quilibet utramque, si fieri potest, linguam callens, quibus tertius adiungatur, qui musicam doceat».

A tantárgyak és osztályok így oszlanak meg a tanérok között: «Rector scholae sit Hungaricae linguae peritus et habeat primam classem, cui praesit, doceat grammaticam Latinam, legat epistolas Ciceronis, Terentium aut Vergilium aut Caesarem, aut alium quempiam autorem, qui videbitur esse conveniens, et habeat sub se tres vel quattuor hypodidascalos, per eum ad docendos pueros ex officio suo ordinatos... Hi autem pueros doceant legere et scribere ac latine ac graece declinare». A succentor vezeti a chorust «secundus magister doceat litteras et interpretetur autorem Graecum et alium et examinet quotidie, quae docet. Legat etiam quotidie dialecticam et tradat breve examen et praecexercitamentum. Tertius tradat rhetoricam cum praecexercitamentis et doceat literas Latinas et Graecas, et si sciverit, etiam Hebraeas, et ea, quae docet, examinet. Legant autem praedicti magistri auctores tales, qui magis erunt commodi et utiles ad studentium scholasticorum utilitatem et profectum. Quartus i. e. Musicus quotidie una hora post prandium doceat utrumque cantum, et aliis horis vacuis similiter lectionem legat, et post vespervas rectorem et alios magistros in examine Latino, Graeco et Hebraeo adiuvet, prout superintendens cum scitu trium personarum praedictarum commiserit.

Die veneris fiat examen generale de Latina grammatica,

Graeca et Hebraeica. Sabbato autem de dialectica et rhethorica. In calendis cuiuscunque mensis discipulorum aliquis proponat quaestionem de dialectica et rhethorica, cui alii argumentationibus respondeant praeside proprio magistro, et post discipulos argumententur omnes magistri et respondeat superintendens et disputatio huiusmodi tota per unum ex discipulis cui superintendens iusserit, ad librum referatur. Superintendens legat cathechismum ac sacrae scripturae lectionem enarret. Maiori vero classi per locos communes totam fidem catholicam cum refutatione haereticorum exponat... Quando autem fit disputatio... habeatur sermo de fide catholica in schola Latina, quem superintendens vel rector, vel illi magistri, in quorum classe et institutione puer vel adolescens fuerit, componat, quem pueri recitent. Praeterea curet superintendens, ut pro defensione religionis nostrae catholicae fiant in schola ipsa disputationes de fide contra haereticos ter in anno, et ut huiusmodi disputationes de fide praesententur Reverendissimo Domino Archiepiscopo, vel eo absente vicario, ut postea, si opus esse videbitur medio archidiaconorum per totam dioecesim ad plebanos cum sermonibus Latinis ac Hungaricis in scriptis mitti, ut sic plebem suam doceant.»

Ezekből az intézkedésekből látjuk, hogy az új iskola a gyakorlati élettel szoros viszonyban van. Először azért, mert a növendékeket a hit igazságaival és a szentírással megismerteti, a mi az eretnekséggel szemben első kelléke a védelemnek. Azután a vitatkozások és szónoklatok által bevezeti a növendékeket nemcsak a tanultaknak mélyebb és terjedelmesebb megértésére, hanem képesíti őket önálló gondolkozásra és gondolataiknak megfelelő kifejezésére. Ez a legjobb iskolája a szónoklat mesterségének. A mihez ha hozzáveszszük azt, hogy épen a hitújítók által megtámadott hitcikkelyek képezték a viták és beszédek tárgyát, be kell vallanunk, hogy Oláhnak iskolája korszerű volt. Másik gyakorlati oldala volt, hogy nemcsak a növendékek oktatására szorítkozott, hanem falain kívül is tanított, a mit napjainkban is minden papnevelőintézetnek tennie kellene. Ez az iskola a pásztorkodó lelkészeknek is nyújtott oktatást, midőn a beszédeket velük közölte. Ebből nemcsak a mult hiányainak pótlása származott, hanem az egyöntetűség is, mely ha valamely harcban, úgy a hitvédelemnél nagyon is kívánatos.

Mint látjuk, külön theologiai tanintézet nem volt, hanem a hittani ismereteket a többivel párhuzamban nyújtotta az iskola, de

gondolható, hogy a gyakorlatok rendesen hittani kérdések földolgozásában állottak s így elégséges terjedelemben ismertették az egyház igazságait s különösen a megtámadottakat, a mire kiváltképpen szükség volt. A jövődöbeli hitszónok műveltsége tehát nem különbözött egyéb literatus emberek képzettségétől.

Ezen intézet mellett vetette meg az érsek az első magyar szemináriumnak az alapját, mert ugyanis mondja az alapszabályokban: «*Quia autem dictae tres personae una cum superintendente cum semper respectum habere debent, ut tales scholasticos habere et alere debeant, qui sint in ecclesiis Hungariae promovendis usui et utiles, eligantur per eos adolescentes intra sedecinum et vigesimum quintum annum aetatis viginti quattuor, vel tot, quot scholae ipsius proventus sufferre possunt, Hungari, Germani et Schlavi mixtim, studiosi catholici ac bonae indolis in Hungaria nati, tales scilicet, qui volunt sacris initiari, et qui promittant se non discessuros, nisi adminus compleverint sua studia; hi et non alii habeant ex scholae proventibus victum et vestitum scholasticis aptum, ac libros et papyrum ac alia ad studia eorum continuanda necessaria ... qui postea completis suis studiis sacris initiati mittantur ad plebem Hungaricam docendam*». Ha a jövedelem engedi, idővel többen is fölvehetők, de hűséget kell fogadniok nemcsak egyházukhoz, hanem a királyhoz és érsekhez, valamint azt, hogy vallásukat védeni fogják. A németeket illetőleg kikötötte: «*Germani in Hungaria nati recipiantur, qui hic permanere volunt ... externum quodlibet regnum habet suum gymnasium*».

Az istentiszteletben való részvétet is szabályozta, valamint a szünnapokon való foglalkozást is, hogy az idő kárba ne vesszen. «*Feriae seu remissiones a studio sint dies solemnes omnes, in quibus rector scho'ae teneatur ducere pueros et alios scholasticos ad predicationem publicam catholicam in modum processionis*». Nagyobb szünetek voltak a sexagesima vasárnaptól a nagyböjt első vasárnapjáig, nagyszerdától husvét utáni csütörtökig, aratáskor tizenöt nap, szüretkor három hét, karácsonytól vízkeresztig; a rendes heti szünnet csütörtök délután volt. Ezen szünetek is munkának voltak szentelve, a mennyiben a tanultaknak begyakorlására fordítottak. «*Tempore vacantiae fiant disputationes et orationes baccalaureorum et magistrorum*». A tévely távoltartása végett a superintendensnek figyelemmel kellett kísérnie a növendékek magánolvasmányait is, azért elrendelte: «*Superintendens singulis men-*

sibus cameras studiosorum visitet, et inquirat de libris haereticis, et si quos invenerit, auferat... et illi, apud quos inventi fuerint huiusmodi libri, careant victu diebus triginta, si fuerit de numero electorum, si vero aliorum publicorum scholarium, excludatur a consortio aliorum totidem diebus».

Az első superintendentens Illicinus Péter volt, az előbbi tanítókból Zatay Tamás, a későbbi kanonok is megtartatott. Illicinus a rendes tantárgyakon kívül a kánonjogból is tartott előadásokat, melyeket mindenki hallgathatott. Oláh érsek tehát megoldotta a föladatot, a humanistikus iskolát az egyház szolgálatába fogadta és a hitújítás-sal szemben kellő színvonalra emelte.

Három év mulva a Vittoria vezetése alatt megjelent jezsuiták veszik át az intézetet. Canisius Tódor tanította a grammaticát, Hero Gellért a humanista tantárgyakat és a költészetet, a rhetoricát Tót Tamás, a vallástant Busaeus Péter. Ezek mind európai hírű tudósok voltak; a következő évben még többen jöttek s föllállították az első katolikus sajtót. Sajnos, működésük nem volt hosszú életű elemi csapások s egyéb okok miatt és így 1568. évben ismét a káptalan vette át az iskolát. Halhatatlan érdemeket szereztek Telegdi, Novák Miklós, Veleki Miklós, Dubovszky Mihály, Török és Affranus Mihály, Kutassy János, Monoszlay András, Naprágyi Demeter, Chereödy Márk, a kik mindannyian szóval és tollal harczoltak egyházuk javáért. Ezen iskola volt a magyar főpapok nevelőintézete; mert vagy tanulóiból, vagy tanítóiból kerültek ki a püspöki kar tagjai, kik megkezdték az ellenreformáció művét.¹ Különösen a század vége felé fontos tényezőt képezett, mert külföldön kevesen tanultak² s így a szükségletet csak ez az iskola fődözhetette. Hiszen a szentszéknak bécsi követe 1588-ban panaszkodva jelenti a pápának, hogy az egész országban nincs hittani intézet; milyenek lettek volna az állapotok, ha még ez az egy sem létezett volna.

A munkások ezen csekély számából érthető, hogy a század utolsó 70 esztendeje alatt megjelent 275 könyv közül 244 protestáns irányú. Egy iskola nem képes az egész ország szükségletének megfelelni s azért a nagyszombati iskola föllállítása után is nagyon kis igényekkel lép föl az érsek papjaival szemben.

Az 1560-iki zsinat harminczadik fejezetében a következőket

¹ V. ö. Kath. Szemle, I. 1. skk. Századok, 1897. 881.-skk. M. Sion, 1867. 209. skk.

² A római intézetről v. ö. Kath. Szemle, I. 401. skk.

kívánja: «Constituimus, ut hi, qui ad sacros ordines sunt promovendi... examinentur... an legere sint, suitque aliqua ratione ad cantandum constructi. Ab illis vero, qui ad maiores ascendunt gradus, non solum ea, quae diximus, quaeque ad illos praecipue pertinent, qui in minoribus ordinantur, quaerenda sunt, sed etiam investigandum est diligenter... utrum eruditione sufficienti sint praediti».¹ Ebből a határozatból látjuk, hogy sokan voltak a lelkészek között, kik ezt a mértéket meg nem ütötték, mert a zsinat a tapasztalt bajon akart segíteni, hogy ezentúl ne jussanak olyanok az egyház szolgálatába, a minők addig számosan voltak. Az «eruditio sufficiens» alatt valószínűleg olyan képzettséget ért, mely a lelkészeknek lehetővé teszi egyrészt a katolikus tannak az eretnekségtől való megkülönböztetését, másrészt pedig arra képesíti, hogy legalább másoknak műveit fölhasználni tudják. A lelkészeknek nagy része úgy nevelkedett, mint az a középkorban gyakori volt, tudniillik hogy az elemi oktatás után gyakorlatból tanulták a szükséges ismereteket, melyeket ezen időszakban aligha lehetett oly könnyen elsajátítani, mert amúgy is kevés volt a tanult és hithű pap s az elemi iskolák is elhanyagolt állapotban voltak.

Már IV. Pius pápa Delfino Zachariás bibornok által fölszólította a püspöki kart, hogy papneveldekről gondoskodjék, csakhogy ezen rendeletek végrehajtása elé a püspökök anyagi helyzete gördített akadályokat, úgy hogy V. Pius 1553-ban Grosuptus Antal dömés szerzetes által figyelmeztette őket igéretük beváltására.² Oláh a zsinaton fölolvastatta ezen pápai levelet s míg ő maga kész volt tíz növendék részére alapítványt tenni, a kanonokok beleegyeztek a megadóztatás azon nemébe, hogy minden újonnan kinevezett kanonok bizonyos összeget köteles szemináriumi célra letenni. A primási levéltár egyik 1566. évi ápril 7-én kelt okiratából, melynek címe: «Limitatio pro seminario instituendo», láthatjuk, milyen mostoha viszonyok közt volt a papnevelés. Az adó-kivetés szavai következők: «Quantum quisque per annum conferre debebit, salvo iure addendi et non minuendi in statu regni feliciori: D. Praepositus maior fl. 22, lector 4, cantor 6, custos 10, praepositus S. Georgii 2, praepositus S. Stephani 9, stb.». Ilyen összeggel nem lehetett sokat kezdeni, a lelkészjelöltek nagyobb része vagy rendes tanulmányok nélkül maradt, vagy pedig koldulással szerezte

¹ Péterfi: II. 116. l. ² Schmitth: i. m. II. 409.

meg a szükséges életfeltételeket, a mi csak a tanulmányok hátrányával történhetett.

Összegezve az ezen időszak hitszónokainak képzettségéről mondottakat, megállapíthatjuk, hogy általában véve alacsonyabb fokon állottak, mint a középkoriak s kivétel számba jönnek azok, kik a helyzet javítására fordított törekvések által előidézett intézkedéseknél fogva a kor színvonalára emelkedtek s alaposak voltak a panaszok, melyeket az országgyűlések ismételtek, hogy nagy hiány van képzett papokban és hitszónokokban.

5. A hitszónoklat segédeszközei.

Minél nagyobb a hiány képzettségben, annál nagyobb a szükség oly eszközökre, melyek az önálló szellemi tevékenységhez szükségesek. Sajnos, hogy a segédeszközök létesülése lépést tart a képzettség előhaladásával s így épen akkor akad meg, vagy lassú léptekkel halad előre, a mikor legnagyobb a szükség. A hitújítás meglepte a magyar katholicizmust, legalább annyiban, hogy a körülményeknél fogva nagyobb mérveket öltött, mint a hogy azt valaki sejtette volna. Már pedig minden új állapot új irányt ad a tevékenységnek és kíván attól, a ki rá befolyást gyakorolni akar. A predikációnak is új irányeszméket kellett volna követnie, hogy a támadt bajok ellen fordulhasson; de épen abban állt a meglepetés, hogy hiányzott az előkészület, mert nem léteztek olyan művek, melyek a hitszónoknak épen a főforgó bajokkal szemben irányt és támogatást adtak volna. Csak később, mikor a hitújítás mély gyökereket vert s megerősödött minden téren, történtek ezen tekintetben is oly kísérletek, melyek a hiányt pótolni akarták.

Hogy ezen időszaknak predikációjáról, erről az oldalról is megközelítő képet alkothassunk, szükséges némi részletezéssel tárgyalnunk azon segédeszközöket, melyek a hitszónokok rendelkezésére állottak, akár mint források, akár pedig mint a szónoklat mesterségébe beavató utasítások. Természetes, hogy a múltból is maradtak segédeszközök, melyek szintén használatban voltak s azért ezekre is figyelemmel kell lennünk.

Az első, a mi figyelmünket fölhívja, az, vajjon milyen művekből merítették a hitszónokok a predikálás módjára vonatkozó utasításokat és fölvilágosításokat: A középkorban, mint láttuk, akadt néhány szónok, a ki némi elméleti bevezetéssel látta el gyűjtemé-

nyét, sőt némelyek önálló értekezéseket is szenteltek ezen tárgynak. A tizenhatodik század elején is láttak ilyenek napvilágot. A humanisztikus irány két műnek adott életet, az egyiket *Reuchlin* írta 1503. évben ezen cím alatt: «*Liber congestorum de arte praedicandi*». Erről nem mondhatjuk, hogy sokat lendített a predikáció elméletének tovább fejlesztésén, mert az egyházi beszéd különös tárgyára és különféle formáira ki nem terjeszkedik, hanem csak ismételte Cicero és Quintilianus elveit az ékesszólásról általában, ehát újat nem mond.

A másik munkát *Desiderius Erasmus* adta ki 1535-ben «*Ecclesiastes seu de ratione concionandi*» cím alatt. Sajnos, hogy a szerző ezen művében is hű maradt önmagához, többet foglalkozik a középkor szónokaival, mint a mennyi pozitív utasítást ad. Maró gúnnyal ostromozza a tizenötödik század hitszónokait, úgy azokat, kik a scholastikus módszert követik, mint a népies szónokokat. Ezen romboló tartalomnak köszönhető, hogy midőn e munka Baselben a nevezett évben megjelent, 2600 példányban kelt el s azonnal második kiadása vált szükségessé. Nem akarjuk kicsinyelni a mű becsét annyiban, a mennyiben a visszaélések ellen kel ki, de sajnos, hogy kinyújtja kezét olyannak lerántására is, a mi a kegyeletnek tárgya. Ha a pozitív tartalmát vizsgáljuk, csak annyit találunk benne, a mennyit előtte Cicero, Quintilian és mások mondtak, a mi persze az egyházi szónoklatra nézve kevesebb a szükségesnél; hiszen ennyit ismertek a középkoriak is az ókori rhetorok tanaiból. Ezen munkák minden bizonynyal magyar hitszónokok kezén is megfordultak, habár a könyvtári jegyzékekben nem találjuk, mert hazánk humanistái sokkal nagyobb tisztelettel viseltettek Erasmus iránt és más humanisták iránt, semhogy hidegen hagyták volna őket ezen szellemi termékek.

Mint gyakorlati tankönyvet meg kell említenünk Surgant Ulrik művét, «*Manuale curatorum*»-ot. A szerző baseli kanonok és plebános volt a tizenhatodik század első éveiben. A munka két részre oszlik: az elsőben előadja a honiletika elméletét, a másodikban «*de practica artis praedicatoriae iuxta vulgare teutonicum*» cím alatt mintákat nyújt mindennemű szentbeszédhez; ránk nézve csak az első bír érdekléssel. Ezen rész huszonöt considerációra van osztva, melyekben ugyanannyi kérdés nyer megoldást, melyek az egész honiletikát kimerítik. Több pontban szól a hitszónokokban megkívántató tulajdonságokról, midőn arról értekezik, mi a predi-

káczió, kinek szabad predikálnia, milyen ismeretekkel és képességgel kell a szónoknak bírnia. A predikáció tárgyáról előadja, mit és hogyan kell predikálni, a fával hasonlítja össze az alkotó részeket, tekintélyek és szentírás idézéséről ad utasítást, a szónoknak alkalmazkodnia kell hallgatóihoz. Kiterjeszkedik az egyházi és világi szónoklat közti különbségre, az emlézésnek és előadásnak módjára nézve ad utasításokat és a hibákra figyelmeztet, sőt még a források használatára is útmutatást ad.

Nagy haladást tapasztalunk a honileticának fejlődésében, ha ezt a művet összehasonlítjuk az előzőkkel, mert ez már kimerítően és rendszeres összeállításban mutatja be a predikálás szabályait. A többi között öt modus praedicandit különböztet meg: 1. homilia; 2. admonitio, midőn a szónok valamely szentről, ünnepről, erényről stb. evangéliumi szöveg nélkül beszél, vagy ha például így kezdi: ma három dologról akarok hozzátok szólni; megjegyzi, hogy ilyen rövid beszéd akkor van használatban, ha valamely vigilián van predikáció, vagy pedig más alkalmakkor, midőn sok hirdetés és szertartás miatt hosszabb beszédre nincs idő; 3. a thematikus beszéd, melynek prothemája van, azaz bevezetésül a tételt magyarázza s azután fölosztja; 4. összetett beszéd az evangélium elbeszéléséből, magyarázatából és ellenvetések megoldásából, vagy pedig többféle igazságnak magyarázatából, vagy pedig a fölolvastott evangéliumnak egy-két pontja megvilágíttatik és utána többféle kérdés tárgyalatik; 5. az utolsó formában az anyag a bevezetés után három vagy több részre osztatik és minden egyes résznél bizonyíték gyanánt az evangéliumi szakasznak megfelelő része mondatik el, úgy hogy az egész szakasz tárgyalatik a beszédben. Ezen öt alakra vezethető vissza a predikálásnak minden módja. Ebből látjuk, hogy Surgant rendszeresítette a honiletikát a predikáció alakjának szempontjából, minek gyakorlati jelentőséget az a körülmény nyújt, hogy a második részben mintát ad minden egyes alakra.

Ez a munka terjedelménél fogva már gyakorló hitszónokoknak volt szánva, a készülők számára *Dungersheim Jeromos*, teológiai tanár írt tankönyvet, mely 1514-ben Lipcsén és Landshutban megjelent «*Tractatus de modo discendi et docendi ad populum sacra seu de modo praedicandi*» cím alatt. Művét három részre osztja: a hitszónokról, a predikációról, a hallgatókról. Az első részben kifejti, hogy a jövődöbeli hitszónoknak a szentírásban kell

jártasságot szereznie, mert csak az taníthat másokat, a ki maga is tanult, a mint ezt minden művészetnél és mesterségnél tapasztalhatjuk; már pedig a szentírásból tudjuk meg azt, milyen táplálékot nyújtunk a hívő nyájnak, milyen orvossággal gyógyítsuk a lelki betegségeket, milyen italt nyújtunk a szomjazóknak s milyen fegyverrel küzdjünk az üdv ellensége ellen. Azután a predikálás művészetét latin beszédek fordításával s ennek elmondásával, valamint önálló kísérletek által lehet elsajátítani. Azonban elővigyázattal kell mások predikációit áttanulmányozni, mert nem minden mondható el mindenkinek. A hitszónok élete megfelelő legyen annak, a mit hirdet.

A második részben a predikáció anyagáról és alakjáról szól s minthogy művét a lelkészeknek szánta, a *modus communis*ről a legterjedelmesebben szól. Ennek bevezetője a latin szöveg, a hallgatók üdvözlése és a jeligének ismétlése a népnyelven, melyet imádság követ; erre következik az exordium, melylyel kapcsolatban a pericopát is el kell mondani, hogy belőle a predikáció tétele kihámozassék, mely szerint a *dispositio* igazodik. Ezenkívül tízféle módot tárgyal, de csak röviden; így a homiliának több fajtát, összetett beszédet, jeligéből vett tárgyúakat s több effélét. Azután foglalkozik a kidolgozással, az *amplificatio*val, szónoki figurákkal, nyelvezettel s óva inti a szónokokat, hogy illetlen élczetek és gyanús csodatörténeteket ne keverjenek beszédükbe. A harmadik részben nem szól a hallgatók minden neméről, hanem csak az egyháziakra van tekintettel, úgy látszik azért, mert művét papjelöltek számára írta. Ebben figyelmezteti a papokat, hogy hallgassák a predikációkat, mert ezzel nemcsak példát adnak a világiaknak, hanem maguk is tanulnak vallási tudományt és a módot, melyen maguknak tanítaniok kell.

Magyarországban ismeretesek voltak ezek a könyvek, mert sok magyar tanuló Németországban végezte tanulmányait és így megismerkedett az ott használatban lévő kézikönyvekkel is. A nyitrai egyházmegyei könyvtárban egy példány található az elsőből (Vagner: A nyitrai e.-m. könyvtár kéziratai, 199. l.). Magyar eredetű művet, mely a szónoklat elméletével foglalkoznék, nyomtatásban nem találunk. *Telegdi Miklós* evangéliumi magyarázatainak bevezetésében ad ugyan némi utasításokat a predikálás módjára, csakhogy ezek inkább a külső alakiságokra vonatkoznak. *Monoszlói András* nagy-szombati tanár-korában írt ékesszólástani munkákat, melyek azon-

ban sajtó alá nem kerültek. A pozsonyi káptalan könyvtárában a kéziratok közt található «*Annotationes in oratorem ad Quintum*» című kézikönyv, melyet 1573-ban írt (99. sz.); továbbá controversiák tankönyve 1576-ból (100. sz.) és a *dialectica* kézikönyve 1582. évből (101. sz.). Ezek adtak a nagyszombati iskolából kikerült lelkészeknek elméleti útmutatást a hitszónoklat gyakorlásánál.

Most áttérünk azon műveknek tárgyalására, melyeket forrásul használtak ezen kor szónokai. Itt első sorban meg kell jegyeznünk, hogy a középkori források még használatnak örvendtek, a mit az a körülmény bizonyít, hogy nyomtatásban megjelentek és a régibb könyvtárakban találhatók. Ilyen volt a «*Theologicae veritatis compendium*» című munka, a mely tulajdonképen tankönyvnek mondható, de már 1310-ben *Bernoldus* cisztercita Augsburg környékén egy kivonattal látta el, mely tartalmát vasárnapi és ünnepi szentbeszédre alkalmazva vázlatokban adja. Nyomtatásban 1473-ban jelent meg először; ebből a kiadásból található például egy példány a nyitra-egyházmegyei könyvtárban.¹

Telegdi Miklós könyvtárában, melyet halála után azonnal, 1586-ban leltároztak, a talált 272 könyv között sok idevágó műre bukkanunk. Azon fontos helynél fogva, melyet Telegdi a magyar predikáció történetében elfoglal, célszerűnek tartjuk az összes idevágó könyveket elsorolni: Bernardi Rosarium sermonum praedicabilium. — Opera Hieronymi. — Bibliotheca Sancta. — Opera Chrysostomi. — Canisius contra centuriatores. — Opera Chrysostomi. — Bibliotheca sanctorum Patrum. — Opera divi Thomae Aquinatis. — Brentius bibliamagyarázatai. — Lucae Francisci Concordantiae Bibliorum. — Opera Ambrosii, Hilarii, Leonis, Irenaei. — Conciones Polonienses. — Postilla Vicellii. — Joannes Cochleus, Joannes Eccius. — Oeconomia Bibliorum. — Theophilactus szentírásmagyarázatai. — Joannes Ferus postillái. — Paulus de Palermo: Enarrationes in evang. 1. Matth. — Topiarius in evangelia et epistolas dominicales és Conciones. — Sermones S. Vicentii, Bonaventurae. — Ricardus: Homiliae. — Homiliae Eckii contra Lutherum. — Summa doctrinae Christianae. — Laurencius Avila művei. — Coelius Pannonius in Apocalypsim. — Similitudines ex Bibliis. — Melancthon: Annotationes in evang. et epist. — Georgius Maior exegetikus munkái. — De verae et falsae ecclesiae discrimine. —

¹ Vagner ismertetése e könyvtárról, 1886. 139. l.

Corpus doctrinae Lutherianae. — Loca praecipua fidei Christianae. — Apologetikus munkák. — Manuale parochiale. — Georgii Ederi Catechismus cath. — Enchiridion controversiarum. — Catech. secundum conc. Trid. — Flores doctorum. — Adami Salsboldi opus homiliarum. — Erasmus commentárjai. — Postilla Nikolai Henning, Pauli Eden. Dispositiones in partes rhetoricae. — Simonis Pauli enarrationes in Evangelia et Postillae.¹ — És még számtalan munka, mely a hitújítással foglalkozik, valamint exegetikus munkák, a mi annak bizonyítéka, hogy a hitújító áramlattal szemben a szentírás képezte a fő fegyvert.

Hasonló eredményre jutunk, ha a kolosvári jezsuiták könyvtárát nézzük, mely egészen napjainkig föntartotta magát; ott találjuk a többi között: Mediolani Michaelis quadragesimale. — Leonardi de Utino sermones. — Appiani Historia Romana. — Philadelphi orationes. — Lyra commentárjait. — Ambrosii Spirae quadragesima. — S. Vincentii sermones. — Pelbárt műveit. — Joannis Scoti Postillae. — Bernardini de Bustis Sermones. — Joannis Aquilani Sermones quadragesimales. — Dormi secure. — Vitas patrum. — Joannis Diaconi vitae sanctorum. — Basilius hexaemeronja. — Homiliae doctorum ecclesiae. — Szent Ágoston, Chrysostom beszéde. — Theophylactus művei. — Concordantiae Biblicae. — Augustini opus complectens ea, quae ad docendum pertinent. — Dionysii Carthusiensis commentaria. — Haymonis homiliarium. — Flores omnium pene doctorum. — Telegdi és Marosvásárhelyi Gergely művei.² — A lelkészek magánkönyvtáiról fölvilágosít az a leltár melyet 1558-ban a pozsonyi idősebb mesterkanonokok ingóságairól fölvettek. Ebben a következő könyvek vannak felsorolva: Sermones Uanscae latini. — Tertia pars Gersonis. — Concordantiae Bibliae. — Polyanthea. — Jacobus Faber super Paulinas epistolas. — De essentia Trinitatis. — Sermones quadragesimales de Utino. — Augustini liber super novum et vetus Testamentum. — Biblia cum concordantia latina. — Haymonis in Paulinas Epistolas.³

Más könyvtárakban találunk még más idevágó műveket, így Vita Sanctorum, Mamotrectus (a szentírásban szentatyáknál versekben előforduló nehezebb kifejezések magyarázata, megjelen 1483-ban, Velenczében) található a nyitrai könyvtárban.⁴ A kassa

¹ Könyvszemle, 1880. 38. l.

³ Történelmi tár, 1884. 397. l.

² M. Sion, 1865. 130. skk.

⁴ Vagner: i. m.

szent Erzsébet egyházának könyvtárában, mely 1604-ben elvétellett a protestánsoktól, a hivatalos jegyzék szerint találhatók a középkori predikációs gyűjtemények, postillák, példatárak, Pelbártnak összes művei.¹ A legnagyobb elterjedtségnek örvendett Bernardinus de Busti Rosarium-a, mely minden régi könyvtárban található s különösen a ferenczrendűeknél, a mely szerzetnek a szerző tagja volt.

Mikor a katolikusok látták, hogy a hitújítás leghathatósabb eszköze a könyvek terjesztése, ugyanazon eszközhöz nyultak egyházuk védelmére; az így keletkezett művek egyszersmind a hitszónokoknak forrásul szolgáltak. Ide tartoznak nemcsak a latin könyvek, melyek egyenesen a lelkészek számára irattak, hanem a magyar apologetikus vagy polemikus munkák is, mert ezekben össze volt hordva mindaz, a mi a katolikus vallás igazságának bebizonyítására s terjesztésére szükségesnek látszott. A forrásmunkák közé sorozhatjuk tehát a vallásirodalom összes termékeit. Itt találjuk *Draskovich Györgynek* művét: «Az kezesésiges igaz keresztyén hitnek régiségéről és igazságáról», mely Lirini Vincze munkájának fordítása. *Feiner Kristóf* «*Clypeus defensorius*»-át, mely az egy szín alatti áldozást védi. *Monoszlói András* apologiáját a szentek és képeknek tiszteletéről, valamint az isteni malasztrol és szabad akaratról szóló művét. A lelkészek számára írta *Oláh Miklós* «*Catholicae ac Christianae religionis praecipua quaedam capita*» című művét, melyben a szentségekről, hitről, jócselekedetekről, egyházzról és megigazulásról szól. Ugyan ő iratott *Faber János* által két művet «*Missa evangelica quid sit*» és «*Fructus, quibus dignoscuntur haeretici*» címek alatt. *Pécsi Lukács* szent Ágoston elmélkedéseit fordította le és az irgalmasság cselekedeteiről írt munkát. *Telegdinek* vitairatai Bornemissza ellen is elég anyagot szolgáltatottak. Így az 1577-ben megjelent «Fejtegetés» ellen írt munka: «Főléppen az jó cselekedetek jutalmáról való igaz keresztyéni tudománt» védi; ugyancsak 1580-ban megjelent «Rövid írás, melyben megbizonyittatik, hogy a Pápa nem Antichristus». A nagyszombati tanulók számára 1562-ben kiadta Bécsben «A keresztyénségnek fundamentomiról» szóló művét. A polemikus beszédeknek legbővebb forrást szolgáltatott utolsó vitázó műve, melyben fejtegeti «egynéhány jeles okait, mellyekért nem veheti és nem akaria venni Luter Mártonnak és az ő maradékinak tudománát». Az utolsóelőtti

¹ Könyvszemle, 1890. 23. l.

helyen említett mű Canisius kisebb katekizmusának fordítása s Telegdi még 27 éves korában fordította. A magyar tudományos akadémia 1884-ben újonnan kiadta ezt az elveszettnek hitt irodalmi terméket. A fönnebb idézett nagyszombati zsinat többféle katekizmust említ, vajjon magyar nyelven voltak-e ezek írva, bizonytalan. Szántó Istvánról mondja a rend történetírója: «Catechismus instar Romani, multis controversiarum fidei capitibus locupletatum concinnavit»; ez valószínűleg a lelkészeknek volt szánva, de megjelent-e nyomtatásban vagy sem, szintén bizonytalan. Nem csodálkozhatunk azon, hogy ilyen kevés honi forrással rendelkeztek a hitszónokok, ha meggondoljuk, hogy az első katolikus könyvnyomda csak a század második felében állítatott föl, e nélkül pedig a könyvírás legyőzhetetlen nehézségekbe ütközött.

Ha valaha, úgy ezen korban volt szükséges a szentírásban való jártasság, ezért néhány szóval meg kell emlékeznünk e korbeli szentírás-fordításokról is. Tudjuk, hogy a hitujítók nagyban hivatkoztak szent Pálnak leveleire, valószínűleg ezen körülménynek köszönhető, hogy *Komjáthy Benedek* Frangepán Katalinnak megbízásából ezen leveleket a vulgata alapján lefordította. *Pesthi Gábor* pedig ugyanazon időtájban a négy evangéliumot fordította magyarra. *Szántó István* az egész szentírást lefordította, ezen műve azonban csak kéziratban maradt, mert Erdélyből való kiűzetés miatt nem bocsáthatta sajtó alá; valószínű, hogy ezen fordítás Káldinak is segítségül szolgált.¹ Vajjon az említett fordítások a lelkészek kezén is megfordultak-e; nem tudjuk, de hogy valamilyen magyar bibliával rendelkeztek, kitűnik a nagyszombati zsinat határozatából, mely előírja, hogy az evangéliumot és epistolát a népnek megmagyarázzák, a mit aligha tettek rögtönzött fordítás alapján, a mihez különben a legtöbbször a képzettség hiányzott. S ha hozzáveszszük, hogy licentiatusok is foglalkoztak hitoktatással és szónoklattal, több mint valószínű, hogy a szentírás magyar fordítása, ha töredékben is, közkézen forgott.

Ezen a szerény alapon épült föl a következő időszaknak nagy műve, a kezdet nehézségei le voltak győzve, a magyar nyelv az irodalom által csiszolódni kezdett s a hitszónoklat fejlődésének alkalmas eszközévé vált.

¹ Könyvszemle 1881. 227. l.

6. A predikáció alakiságai és körülményei.

A predikáció állásának teljes képéhez tartozik, hogy külső körülményeivel is foglalkozzunk, megjelölvén a helyet és időt, melyben predikáltak, továbbá a külső alakiságokat, valamint a tárgyat és formát, melyet a szónokok általában használtak.

A predikáció helyét illetőleg láttuk a középkorban, hogy úgy a templomban, mint a szabad ég alatt tartattak szentbeszédet; ezen semmi változás sem történt, sőt talán gyakoriabbak voltak a templomon kívüli predikációk, mint a templomiak. Tudjuk, hogy a protestánsok lefoglalták a templomokat s így az utazó katolikus szónokok azon helyeken, melyeken rendes pásztorkodás nem volt a más-hitűek sokasága miatt, vagy szabadban, vagy pedig magánházban predikáltak. A török uralom alatt előfordultak esetek, hogy egy és ugyanazon templomban katolikus és lutheránus lelkészek fölváltva predikáltak, a mint ezt Svendy Lázár Chytraeus Dávidnak, a ki ez időtájt honunkban utazott, elbeszélte.¹ Erdélyben, mint láttuk, magánkápolnába szorultak a katolikusok. A szabad ég alatt a hallgatók sokasága miatt is kellett gyakran szónokolni, a mint ezt Szántónak esetéből tudjuk, hogy temetőben predikált. Hasonlót kell mondanunk a tábori szentbeszédéről, melyekről a föntidézett törvény intézkedett. Ez különben sem volt szokatlan, hiszen a soproni inquisitiónál láttuk, hogy a piacon volt a szószék föllállítva, melyről a szónok a delinquensnek bűneit elsorolta.

Az időre vonatkozólag útba igazít Telegdi agendáriusa, mely 1583. évben jelent meg. Itt különbséget tesz «illő ünnepek» és «imádságos ünnepek» között, így fordította le a latin «festa fori et chori» elnevezést. Az előbbieket az összes hívek ülték meg s így predikációs napok voltak; a mai ünnepeken kívül találhatók: Apostolok ünnepei, Gergely pápa, Adalbert püspök, György vértanú, Márk evangelista, kereszt megtalálása, ker. szent János, szent László, Boldogasszony látogatása, Margit asszony, Magdolna, Anna, Havi-Boldogasszony, Katalin asszony, Miklós püspök, János evangelista, Aprószentek ünnepei. «Ezeknek fölötte illő ünnepec még imezek is: nagypéntek, husvét vasárnap, hétfő, kedd, azaz Urunk föltámadása, Áldozó, Pünkösöd vasárnap, hétfő, kedd, Urnapja. Minden városba és faluba az ottvaló főegyháznak szentelésének és

¹ Lányi-Knauz: i. m. II. 69.

annak a szentnek, melynek nevére szenteltetett napja». Persze ezek az ünnepek rendes predikációs napok voltak, a mi ki nem zárja azt, hogy más napokon és alkalmakkor is lehessen szentbeszéd. Ugyanezen agendárius szerint a szentségek kiszolgáltatása előtt a részesülőkhez intést intézett a pap, a gyermekágyas avatását is exhortatio fejezte be.

A halotti beszédek most még csak az előkelők teteme fölött tartattak, de lassan a divat, mely szerint a kevésbbé előkelőknél is szónokoltak, általánossá lett, hogy a protestantizmust ezen a téren is ellensúlyozzák. Ezekhez a szokásokhoz csak ott tartották magukat, a hol rendes pásztorkodás volt, más helyeken akkor volt predikáció, mikor pap vetődött oda, a ki nem szorítkozott csak vásár- és ünnepnapokra, hanem minden nap predikált többször is. A buzgó lelkészek a rendes pásztorkodás mellett is többször predikáltak egy ünnepen, a mint ezt főnnebb Koza Boldizsár példájából látjuk. A nagyobb ünnepeken, mint karácsony, husvét és pünkösdkor rendszeren kétszer volt predikáció, délelőtt az evangeliumról, délután az epistoláról. Legalább erre következtethetünk Telegdinek husvétvasárnapjára írt második predikációjából, mely a leczkéről szól; vége felé olvassuk: «Lám meghallátok reggel, hogy az mi megigazulásunkért támadott fel Üdvöztőnk», — erről pedig az evangeliumról írt predikáció szól.

A külső alakiságokról fölvilágosít Telegdi Miklós szentírás magyarázatainak első kötetében; itt a következőleg szól: Atyámfiak! Mikor predikálló székbe vagy akárhová egyebüve a hely alkalmatossága a mint megengedi, predikálni felálltok, legelőször vessetek keresztet magatokra, mondván: Atyának, Fiunak, Szentlélek Istennek nevében! Azután imigy szóljatok a ti hallgatóitoknak: Krisztus Jézusnak drágalatos szent vérével megváltott hív keresztények, hallgassátok meg ez mai szent evangeliumot, melyet megírt szent N. evangelista az ő evangeliomjának N. részében. Kinek bötü szerint való magyarázatja imígyen lehet. Ha peniglen epistoját predikállatok, mint néha történhetik, imígyen mondjátok: Hallgassátok az mai epistolát, melyet megírt szent N. apostol, az ő levelének N. részében. Kinek bötü szerint stb. Olvassátok el azután szép halkkal és fennszóval az evangyliomot vagy epistolát. Melyet elvégezvén, közbevetés nélkül imígyen szóljatok: ez a mai szent evangyliomnak bötü szerint való magyarázatja. Melynek megértésére és megtartására kérjünk malasztot az Uristentől mondván: Mi atyánk, ki vagy

mennyekben etc. Üdvözlégység Mária etc. Örök mindenható Úristen világosítsd meg elménket, hogy én is hirdethessem, a több szolgál is, kik most itt gyűltenek hallgathassák és tanulhassák meg a te szent ígédet. A te nevednek dicsőségére, lelkünknek üdvösségére, felebarátunk épületére. Amen. Elvégezvén az imádkozást, magyarázzátok meg bővebben az evangéliomot, vagy az epistolát és adjátok jó értelmét. Vagy így a mint megírtam, a vagy a mint az Isten titeket reá megtanít. Csakhogy az egyházból kiszakadtaknak magyarázatokat ne kövessétek semmibe. A predikációt elvégezvén, vasárnap hirdessétek meg a hétfeli ünnepeket és böjtöket. Ha valamely ujjonnan házasodó személyek vannak megyétekben, azokat is hirdessétek meg.¹ És ezután megint imádsággal rekeszszétek be a predikációnak utoljárt, imígyen szólván: Könyörödjünk atyámfiai keresztények, mindenekért, kikért tartozunk könyörögni».

A közszükségekért ajánlott imádság következőleg hangzik: Kérjük a kegyelmes Atyát, hogy mikor megharagszik mireánk, emlékezzék az ő irgalmasságáról. Esmértesse irgalmasságból magát mivélünk, hogy sem mint kemény ítéletéből. Ha pedig az az akarátja, hogy ennél jobban is megbüntessen, verjen és ostorozzon önnön maga minket, ne veressen, ne ostorozzon a pogány törökökkel és egyéb ellenségekkel». Ezen rövid imádság, a mint gyermeki hódolatnak és kegyeletnek kifejezője úgy hogy megghatja az unokák szívét is, jellemző a kor sanyarú helyzetére is.

Nem minden ünnepet kellett kihirdetni, hanem csak a rendkívülieket, mert az agendáriusban olvassuk: «E fölül megíratott ünnepeket szoktuk meghirdetni. Az vasárnapot hirdetés nélkül tudja minden keresztyén, hogy innep. Szükség meghirdetni, hogy böjt első vasárnap, pünkösöd, szent kereszt felmagasztaltatása és szent Lucza asszony után való szerdán, pénteken és szombaton Cantor böjt vagyon. Az husvét előtt hosszú böjtnek, elég minden esztendőben csak az első napját meghirdetni». Az agendárius az ünnepeket magyarul sorolja föl, hogy a lelkész tudja, miképen kell azokat a predikáció után helyesen kihirdetni.

A predikáció előtt és után a hívek magyar egyházi dalokat énekeltek, melyek nem pusztá fordítások, hanem eredeti magyar himnuszok, a mint ez az 1629-iki zsinat határozatából világos, mely ezt a szokást ősréginek tartja. A zsinat szavai szó szerint a követke-

¹ Ezt az agendarius is előírja az 54. lapon.

zók: «Et quoniam ante et post concionem de more Patriae cantiones vulgares per magistros scholarum praecinuntur: nemo parochorum deinceps permittat ut ulla huiusmodi cantilena decantetur, nisi quae a vicario generali fuerit approbata». Ebből kitetszik, hogy a dalok eredetiek voltak, mert különben nem kívántatott volna az egyházi hatóság jóváhagyása; különben is a zsinat «cantiones vulgares»-nek nevezi és nem «hymni liturgici»-nak, a mi annak a jele, hogy elűtöttek a liturgikus énekektől.

Az említett agendárius ugyancsak azt rendeli, hogy az esküvőnél tartandó beszédet kell karingben és stólával mondani, midőn az 51. lapon mondja: «Cum autem ii, quorum nuptiae proclamatae sunt, ad templum venerint sacerdos superpelliceo et stola indutus ante medium altaris consistat, sponsumque ad dexteram collocet et sic eos aliosque ibi praesentes alloquatur». — De gondálhatjuk, hogy a templomban tartott predikációknál is ez általános szokás volt, hiszen a protestánsok megtartották, a mit nem tettek volna, ha a nép nem lett volna hozzászokva.

Mint nem ritka tünetet meg kell említenünk még azt is, hogy a beszédet némelyek olvasták. Ezen meg nem ütközhetünk, ha tekintetbe vesszük, hogy licentiátusok is működtek hitszónoki minőségben s a papság is oly kis műveltséggel bírt, hogy emlékezetből nem mindenik tudta elmondani azt, a mit az esperes révén a nagyszombati iskolából kapott. Egyébiránt anyagi helyzete is a legtöbbnek oly sanyarú volt, hogy bizony más gondok megkeményítették a fejét s tanulási időt sem engedtek neki. Még az 1632-iki visitatio is említ egy Bohuslaus Pál nevű lelkészt, a ki oly gyarló képességgel rendelkezik, hogy beszédét írásból kénytelen kiolvasni.¹

Ha most azt kérdezzük, mi volt a predikációknak tárgya, könnyen rájöhetünk, ha a viszonyokat figyelembe vesszük, mert ezek szerint alakul a tárgynak megválasztása s különben a zsinati határozatok is intézkedtek némileg ezen tekintetben. A predikációnak ezen korban főcélja volt a híveket az újítástól visszatartani; erre természetesen más alkalmasabb eszköz nem kínálkozott, mint egyrészt a keresztyén igazságoknak világos ismerete, nehogy tudatlanságból tévutakra térjenek, másrészt pedig az új tanok hamis és káros voltának kimutatása, hogy azok visszatérjenek, a kik a hittől eltántorodtak. Azért írja elő a nagyszombati zsinat, hogy a lelkészek

¹ Frankl: Pázmány és kora, III. 130. l.

a katekizmust, az apostoli hitvallást, az Úr imádságát és az angyali üdvözlést fejtegetnék. Ezen időszak predikációi tehát dogmatikusak voltak. Ez ki nem zárja azonban az erkölcsani tárgyat, mert ismerjük a hitújítók tanát a jócselekedetokről, ezzel szemben a katolikus tannak kellett kifejezést adni, annál is inkább, mert az erkölcsök a zavarok alatt nagyon is meglazultak.

Draskovich György pécsi püspök látnoki ihlettel festi ezen erkölcsi elvadulást. «Mit mást fog e lelki döghalál Magyarföldön szülhetni, mint a mit Németországban létesített? Isten ígését a szavak és szidalmak mázával, mint ledér emberek oly nagyon szeretnek, elgúnyolni fogja inkább, mint eltakarni, az emberek szívéből; annál könnyebben fognak azután a sátán hazugságai elvetetni, a régen kárhozott kohlományok feltámasztatni, oly célból, hogy a keresztény hit egysége, a kölcsönös szeretet, a kegyelet és engedelmesség száműzessék és annyi legyen s oly elágazó hit dolgában a vélemény s különböző felekezet, a hány ház, család, a hány úgyszólván a fej».¹ Telegdi pedig a husvéthétfői predikációban következőleg festi a tiszta erkölcsök elfajulását: «De nemcsak e féle hazugságok után nyalakodó udvar hazugi, hanem ugyanaz főnépek is annyira elmerülnek immár a trágárkodásba, hogy semmi jót ember tőlök nem halhat. Mind asztaloknál, mind kamrájokban, mind uton, mind házuknál csak az sok Istent bosszantó undokságok származnak az ő szájokból. Régenten az uraknak udvaruk tisztességnek, emberségnek és jóságos cselekedeteknek oskolája volt. Az sok jámbor nemes embereknek és egyéb jámboroknak gyermeki ott tanulták az jó erkölcsöt. Mostan peniglen mit tanulnak? Szégyen mondani, de megmondom. Látok oly urakat, kiknek udvarokba mikor bejönnek némely iljak, oly szemérmesek, oly jó erkölcsűek, hogy jobbakat nem is kívánhatnak náloknál, mert az ő szüleik jóra tanították őket házoknál. De csak esztendeig is oly szemtelenekké és fajtalanokká lesznek az jó uraknak hátok megett, hogy meghaladnak akármely elvetett alávaló trágárt is gonoszsággal. Mitől vagy az? Uraktól tanulják. E féle leczkét hallanak mindenkoron Uroknak szájából és a mit hallanak, azt tanulják. A jó erkölcsöket elvesztik a gonosz beszédek, ugymond szent Pál, vajjon jut-e eszökbe valamikor az ilyen feslett erkölcsű és büdös száju Uraknak a Krisztusnak imilyen mondása: Jaj az embernek, a ki által botránykozás

¹ Katona: Hist. erit. XXIII. 421.

történik? Hova lehet nagyobb botránykozás ennél, mint az jó erkölcsű ifjakat gonoszokká tenni? Vajjon emlékeznek valaha a gonosz szóknak szőlői Urunknak ismert mondásáról: Minden hivalkodó beszédről számot kell adni embernek... A község sem jobb az udvarbelieknél, sőt minden rendbeliek meghágták a czélt. Ha ki hallotta, minemű éktelen és szörnyű beszédekkel sózzak az ő mivöket a kapások a szőlőben, nem csodálkozik rajta, hogy néha semmit sem terem a szőlő. A mives népeknek is műhelyekben ha bemegy, rágalmazásoknál, fajtalan beszédeknel és sok éktelenségeknél egyebet semmit ott nem hallasz». Minden csizmadia theologusnak csapott föl s csapszékben fejtegette nézeteit, tekintély nélkül pedig nincsen erkölcs. Élénk színekkel festi ezt az állapotot Vásárhelyi: «Gyakorta vagyom, hogy mennyi gazda, mennyi ház népe, annyi vélekedés: ki praedicator urammal, ki dominéval tart, mint Szemp-czen történt ezelőtt három esztendővel, az asszonyi állatok fellebb becsülték a domine tanítását, hogy sem mint az praedicator magyarázatját, kik ellen ugyan zsinatot is hirdet volt sênior uram. De mi véggel? Ugyan az asszonyi népek approbációja tekintetesbnek látszott. Azon zsinat alatt, az községet is összegyűjtötték az hit dolga felől való értelemért, mint értenék az Augustana confessiót. Egy azok közül ugyanottan oly argumentumokat vetett eleikbe, kiket közel két napestig senior urammal meg nem fejthetének... Ilyen ez mostan kevert kovásznak kenye, kiből ha ki eszik, tanítványok mesterekké, hallgatók doctorokká, ország dolgainak igazgatói hivataljok ellen papi méltóságba elegyítik magokat. Ha ki ezt merné mondani nem a ti tisztetek vitézek, nem ti hivatalotok az urak, karddal fenyegetik. Ha pediglen az egyházi rendek közül valaki hadi dolgokról közöttök emlékezik, torkába verik: pap nem tudsz te ahhoz, breviár és biblia a te igazgatásod, nem vitézi dolog... Ha valaki az uj tudomány ellen szól, avagy ir, átokra, szidalomra és üldözésre vettetik. Ha ki Luter, vagy Calvinus tanát kezdi rostálni, közönséges békeségnek háborgatójának tartják».¹

Egyik felekezet a másiknak Istenét szidta s így gyült össze az az örökség, mely napjainkban is népünket jellemzi, t. i. a káromkodás, úgyannyira, hogy világi hatóságok léptek közbe, hogy ezen ocsmány bűnt kiirtsák, de mint látjuk, eredménytelenül. A vallásban tanusított állhatatlanság meggyöngítette a jellemeket, úgy, hogy tör-

¹ Lásd: Keresztieni tudomány, 1617-iki kiadás előszavát.

ténetünk egy olyan kort sem tud fölmutatni, melyben jellemtelegebb egyének szerepeltek volna; ez a főemberekről a népre is átszállt. Törvényeink sohasem intézkedtek annyit tolvajok, istenkáromlók, utonállók, gyujtogatók és gyilkosok ellen, mint ez időben.¹ Ha a vallás nem szent, akkor más sem szent többé. A török erkölcsök is vonzó erővel bírtak a magyarokra; hiszen Oláh iskolájának szabályai közé fölvette: «Pueros suscipiat honestos et tales, qui rasis more Turcico capillis non incedunt». Veszedelemben volt a keresztény erkölcs, mert a népek szívósabban ragaszkodnak nemzeti jellegükhöz, mint vallásukhoz; s ime a magyarok rövid idő alatt török szokásokat vettek föl. Itt szükséges volt erkölcsi oktatást nyújtani.

Továbbá a tárgy megválasztására irányadók voltak azok a sanjarúságok és csapások, melyek az országot a török zavarok és egyéb pusztítások folytán érték. A tatárjárás óta a hont nem érte többé annyi csapás, mint ezen időben s míg az előbbi rövid ideig tartott, az utóbbinak mostohaságát a hosszú tartam hatványozta. Ilyen viszonyok közt általános csüggedésnek kellett beállnia. A hitszónoknak föladata volt megvigasztalni a szomorkodókat s fölemelni a csüggedőket. S az a kevés hitszónok, a ki még találtatott az országban, bizonynyal foglalkozott ezen állapotokkal is predikációban, hogy az anyagi szerencsétlenséget híveinek lelki hasznára fordítsa. Indíthatta őket arra a protestantizmusnak abbeli fogása, hogy magát magyar vallásnak tolta föl a tudatlan nép előtt, mely nem tudta, hogy annak apja túl a bérceken s nem a hon határai közt keresendő. Ezen hazugság szülte a másodikat, mely a katolicizmust okolta a szenvedésekért, melyeket Isten haragja az országra bocsátott. Ilyen ráfogások ellen szálltak síkra a katolikus hitszónokok és míg egyrészt türelemre és az Isten akaratában való megnyugvásra buzdították hallgatóikat, a mint ezt Telegdinek imája is bizonyítja, addig másrészt az eretnekségre mutattak, mint olyanra, mely kihívja Isten boszúját az egész nemzetre. Illicinus beszédjei mintái ilyen hazafias irányú predikációknak. Azonkívül a hitújítók mindennél a szentírássra hivatkoztak; ez ellen is kellett orvosságot nyújtani. Azért sürgette az említett nagyszombati zsinat az evangelium és epistola magyarátát, hogy a hívek ismervén az Írás helyes értelmét, az újítók ferdítéseit fölismerje és visszautasítsa. Tehát ez is képezte a

¹ 1527. 6.; 1542., 21., 41.; 1543. 4.; 1546. 56.; 1547. 25.; 1548. 46.; 1559., 4.; 1563. 42.; 1567. 2. stb. törvényczikkek.

predikációk tárgyát, valószínűleg nem szorítkozott pusztán a nap szakaszokra, hanem mindazon helyeket felölelte, melyekre az újítók mint bizonyítékokra hivatkoztak. Útnutatóst erre adtak a controver-siából adott utasítások és írt könyvek.

A predikáció alakja a tárgy és a szónok műveltsége szerint igazodik. Ebből következnek, hogy ezen időszak predikációi thematikusan beszédek vagy homiliák, mert ez az alak felel meg a főnevel megjelölt tárgynak. Csakhogy tekintetbe véve a hitszónokok képzettségét, az általános formának catechetikus voltára kell következtetnünk. A zsinat is erre utal, midőn a lelkészeket jelöli meg, min olyanokat, kik a catechismus bővebb ismeretére vezetik a felnőtteket. Hiszen a lelkészek nagy része fogyatékos ismeretekkel bírt s a nagyszombati iskola sem nyújthatott annyi theologiai képzettséget, mennyit egy tételes beszédnek kidolgozása megkíván, inkább polemikus képzésre törekedett. A catechesisbe bevonhatta a szónok a polemiát a hallgatók fölfogásához mérten, a míg a tételes beszédnél csak a hallgatók magasabb képzettsége mellett történhetik és sikeresen. Egyébiránt a hitnek alapjai voltak megingatva, tehát olyan alakban kellett ezt megerősíteni, a minőben az alapokat lerakták a térítés korában. Ezen alak mellett a homilia volt használatos könyvebb voltánál és főnevel említett oknál fogva. Hogy itt is inkább az alsó faj nyert alkalmazást, ugyanazon okokból következik; különben a zsinat is erre tesz megjegyzést, midőn kívánja, hogy a lelkészek meg ne elégedjenek a szavaknak magyarázatával, hanem többre törekedjenek. Telegdi ezen irányban akart az általános szükségét segíteni evangeliumi magyarázataival, a mivel egyszersmind bizonyítja, hogy a homilia volt a legáltalánosabban használt forma.

A predikáció a nép nyelvén tartatott s hogy mennyire ügyel Oláh érsek arra, hogy a lelkészek az illető nyelven helyesen fejezzék ki az egyház tanát, nehogy tévedésbe ejtsék határozatlan szólamo által a hívőket, kiviláglik abból, hogy iskolájában három nyelvevel tanítókat alkalmazott, hogy a növendékek itt tanulják a használandó nyelvek mőszavait és kifejezésmődjait. Erre szükség is volt mert az újítók a határozatlanságot fölhasználták a nép megtévesztésére.

Meg kell itt még emlékeznünk a hangról, melyet a szónokok használtak predikációikban. Megelégedéssel tapasztaljuk, hogy katolikus írók nem oly nyersekek, mint protestáns ellenfeleik, d azért a gyakorló hitszónokoktól nem kell minden durvaságot elvitat

nunk. Mellőzve azt, hogy kisebb műveltséggel rendelkeztek, a kor jelleme elég alapot nyújt arra, hogy tőlük nagyobb finomságot ne várjunk, mint a minőt más vallású pályatársaik tanusítottak. Ezen idő volt a tulajdonképeni ököljog kora Magyarországon, mely úgy a cselekedetekben, mint beszédben megnyilatkozott. Sok beszédnek sok az alja, tartja a közmondás; olyan időben, melyben mindenki vitatkozott s mindenki beszélni akart, úgy, hogy mást túlkiabáljon, sok alja volt a beszédnek. Különben is az egész kor azt a képet tárja elénk, mintha az emberek csak egymás boszantására törekednének, ennek következménye az elkeseredett hang, mely nyersségben talál utat a megkönnyebbüléshez. A katolikus hitszónokok is szabad folyást engedtek indulataiknak, mikor szóhoz jutottak s az ingerlésre a botnak vastagabb végével feleltek. Stilisztikai szempontból tehát nem sokat veszítettünk az által, hogy csak kevés idevágó termék maradt reánk ezen korból.

7. *A hitszónoklat irodalma.*

A középkorról írtuk, hogy kevés maradt reánk azokból a szellemi termékekből, melyeket az egyházi szónoklat létre hozott; a most tárgyalt időszakról ugyanazt kell mondanunk, habár ezen ténynek okai nem kereshetők ugyanott, a hol az előbbi jelenség okát találjuk. Míg az előbbi korban elég volt a munkások száma s egyéb viszonyok is kedvezők voltak, az ismertetett században, mint láttuk, ez mind másképen volt. Természetes tehát, hogy ezen időszakból nem azért maradtak el a hírmondók, mert a hosszú századok alatt elkállódtak, hanem azért, mert nem léteztek, minthogy létföltételeik hiányoztak. Mellőzve azt, hogy kevesen munkálkodtak e téren s még kevesebben bírtak a megkívánt rátermettséggel, csak azt az egy körülményt emeljük ki, mely e korban életföltételét képezte az irodalom virágzásának, t. i. a könyvnyomda. A protestáns irodalom részben azért lendült föl egyszerre annyira, mert a könyvnyomdákat vette hatalmába. A nagyszombati nyomda 1578-ban kezdett csak működni s más nem állt a katolikusok szolgálatára, hacsak nem akartak külföldre folyamodni. Ilyen körülmények mellett, ha akadtak is volna sokan, kik az irodalom terén fölléphettek volna, híjával voltak annak a tényezőnek, mely ilyenén szándékaik megvalósítására ösztönözze a könnyítés által a terjesztés terén.

Hogy különösen magyar termékekben szűkölködünk, annak

oka a humanizmus szívósságában keresendő, mely elvonta az erőket a nemzeti nyelv művelésétől. Azért a míg az iskolákban a humanisztikus irány volt túlsúlyban, addig éppen a hitszónoklat terén a magyar termékek gyérek. Telegdi Miklós törte meg a jeget magyar predikáció-gyűjteményével, mely az első eredeti magyar szentbeszéd-ekkel gazdagítja a katolikus irodalmat; elődjei megelégedtek azzal, hogy alapos oktatást adjanak híveiknek, nem értek rá irodalmi ékességekkel bajlódni, melyekhez hiányzott a minta. Mások ismét talán írásba foglalták ugyan oktatásaikat, de ezen írások elvesztek a mi sok nyomtatványnak is volt sorsa. Ok gyanánt ide iktathatjuk Vásárhelyinek panaszát is, melynek halotti beszédjei végén ad kifejezést: «Oh mely keserű kenyér az Krisztus kenye, a más világon, kit itt ez világon sáfárra bizott titkos dolgai között, ha idegenekre, világi pompára és elmulandó keresetekre osztják». Hiányoztak az anyagi eszközök, a pénz; a miről Vásárhelyi legtöbbet mondhatna. Éppen azért azzal a kevéssel kell megelégednünk, a mi van, ez a kis szám is valószínűleg hű képe annak, hogy a katolikus hitszónoklat ezen időszakban gyakorlatilag nem volt a legjobb viszonyok között.

Itt mellőzni fogjuk az egyes fönmaradt beszédeket, mint például Pitachich Márknak zsinati predikációját,¹ hanem csak azokkal a szónokokkal foglalkozunk, kik többet szolgáltatnak át akár írásban, akár nyomtatásban az utókornak. Időrendet követve elsőnek kell említenünk:

ILLICINUS PÉTERT.

Ezen férfiú, mint neve is mutatja, nem volt magyar származású, hanem olasz. Sienában született, az évet azonban nem tudjuk. Mint vándor humanista több helyen fordult meg szerencsét keresve; de, úgy látszik, kezdet óta érzett vágyat Magyarországon való letelepülésre, mert, mint maga beszéli az ország rendeihez intézett iratában, még gyermekkorában otthon lelkesülve hallotta Magyarország hírét emlegetni tudós honfitársai ajkairól. El is indult Magyarország felé, de már későn jött, mert az országot a mohácsi vész utáni állapotban találta. Eleinte, úgy látszik, a pécsi főiskolánál kapott alkalmazást, de ez elpusztulván, Krakóba, Varsóba vetődött, mint a görög nyelv tanítója, mígnem 1550-ben Bécsbe jött, a hol

¹ Található: Acta et const. syn. Jaur. Pragae. 1579.

Oláh Miklós primással megismerkedett, a ki őt két év múlva esztergomi kanonokká és a szent-tamási prépostság javadalmasává tette. Már előbb Bornemisza Pál erdélyi püspök által gyulafchévári kanonokságra és szatmári főesperességre emeltetett, de a javadalmak idegen kezekben lévén, Illicinus csak a címet élvezhette. Oláh kötelességévé tette, hogy mint a nagyszombati iskolának felügyelője javadalmából több segédtanárt és tanulót tartson el. Az iskola körüli tisztségével járt a tanítási kötelem is, t. i. ő adta elő a hittant, magyarázta a szentírást s az apologetikát. Ezenkívül az egyházi jogból nyilvános előadásokat tartott a kanonokok számára. Ezen rendes foglalkozásai mellett szorgalmasan predikált és ügyvédkedett, a mely utóbbi foglalkozás vesztét is okozta, mert pénzvágától vezetve oly botrányos dolgokat vitt végbe, hogy az 1566-iki országgyűlésen a rendek kiűzetését kívánták. Ez meg is történt, sőt még egyházi átokkal is sújtatott. A nyugtalan természetű és hányatott életű ember az átok alól föloldatván az olműtzi káptalanban kapott nyughelyet, a hol meg is halt; halálának éve szintén bizonytalan.¹

A mi képzettségét illeti, ő maga a «iuris utriusque doctor» címet használta s ez volt valószínűleg tulajdonképeni tudomány-szaka, de azért, mint afféle humanista polyhistor, mindenhez értett, még a versíráshoz is. Ezen humanista felületesség meglátszik azon az apologián, melyet a magyar rendekhez intézett, buzdítván őket, hogy a régi valláshoz hívek maradjanak, mert a hűtleneket Isten haragja utoléri. Harpocrates és Angerona metaphoraíval kezdi s humanista módon a classikus írók egész halmazát idézi; ekkor veszi észre, hogy a hitújítás ellen kellene szólnia, tehát a szentírásból ragad ki egész tömeg idézetet, arra való tekintet nélkül, bizonyítanak-e ezek valamit, vagy sem. Ismét elfelejti, hogy a hitújítással kellene foglalkoznia, mert az összes eretnekek ellen, a kik csak léteztek, kel ki, csak keveset szentel az új tévelyeknek. Kiemelendőnek tartjuk, hogy ezen parainesisben előtérbe lép a szentbeszédekben is található azon irány, hogy az ország anyagi bajai a vallási újításból erednek.

Föladatunkhoz híven, csak a szentbeszédeivel fogunk foglalkozni, melyeket Esztergomban tartott s Olműtzből valószínűleg 1573-ban jelentek meg ezen cím alatt: «De Rectae fidei digno-

¹ Történelmi tár 1881. 258. I. Századok 1895. 239. skk. Kath. Szemle 1887. 27. skk.

scendae, regula Sermones in Metrop. Ecclesia Strigon. a Petro Illicino I. U. D. et Praeposito S. Thomae facti».¹ Ebből következik, hogy 1538. évben tartotta ezen beszédeket, mert a bevezetésben mondja: «Non desistam... quae vestro in regno agens elaboraverim... ad vos mittere... ante annos 15 sermones a me in Ecclesiae Strigon. Metr. Synodo ad recte fidei agnitionem factos et in editae ad vos Paraenesis meae fronte promissos, iam aere meo typis excusos mitto». Nézzük most ezen beszédeket közelebbről, hogy tárgyukról, alakjukról és kidolgozásukról a hitszónoklat állására következtetést vonhassunk.

A tárgyat illetőleg már a cím is ad fölvilágosítást. A hitújítók ugyanis azzal az alaptannal léptek föl, hogy Krisztusnak egyháza időközben elveszett, mert idegen tanok és intézmények csúsztak be, melyek az eredeti igazságokat meghamisították. Ennélfogva új egyházra van szükség, mely minden középkori hozzáadástól tiszta, mert ez Krisztus igaz egyháza, minden más Antikrisztusnak műve. Illicinus ezen állítással szemben bebizonyítja, hogy a római katolikus egyház Krisztusnak igazi egyháza, mert azon jegyekkel bír, melyekkel alapítójának rendelete szerint bírnia kell s azt a tant hirdeti, melyet a Megváltó reá bízott. Illicinus tíz beszédben fejtegeti e tárgyat következő sorrendben: Az első beszédben kimutatja, hogy csak az a tan lehet igaz, melyet Krisztus és az apostolok tanítottak s ezeknek utódjai tovább adtak; tehát a szentatyáknál és hagyományban kell keresnünk az igaz tant s csak az az egyház igaz, mely ezen tanokat hirdeti; az újítás hamis. A második beszédben azt, a mit előbb a szentírásból bebizonyított, a szent hagyományból megerősíti. A harmadik beszédben ismét a történelemből kimutatja, hogy mindig és mindenütt, mikor valami tan fölött vita támadt, azt a szabályt követték: mit tanítanak a hagyományok. A negyedik beszédben áttér annak a czáfolatára, hogy a szentírás az egyedüli forrása az igaz keresztény tannak s miután ezt kimutatta magából a szentírásból, a következőben a szent hagyományból merít érveket ugyanannak bebizonyítására. A hatodik beszédben ismét megczáfolja azt az ellenvetést, hogy a szentírásban minden megtalálható, a mit hinni kell, tehát a mi abból be nem bizonyítható, emberi koholmány. A hetedik beszédben ad hominem argumentál, mert arra hivatkozik, hogy ha a szent hagyomány hamis, miért vesznek át

¹ Legújabb kiadás Péterfinél a függelékben.

belőle annyit a hitújítók; azonkívül az egyháznak föladatáról szól. A nyolczadik azzal foglalkozik, hogy az egyházat a Szentlélek igazgatja s következőleg intézkedéseiben nem tévedhet, a hagyománynak igaznak kell lennie. A kilenczedik beszédben megczáfolja azt az ellenvetést, hogy az emberek nem lévén csálhatatlanok, a hagyomány továbbításánál tévedtek s azért kell a szentíráshoz folyamodni, mint egyedüli forráshoz. Az utolsó beszéd, mintegy befejezés, azt a conclusiót hozza le, hogy a hitújítók föllépése jogtalan, mert a hit dolgában az egyházhoz kell fordulni fölvilágosításért, mert Krisztus ezen czélból alapította és a Szentlélek segítségét igérte.

A mi az alakot illeti, ezek polemikus beszédek. A bevezetésben fölveti a kérdést s megvilágítja különösen arról az oldalról, mely az újítóknak alkalmat szolgáltatott tévedésre. Azután sorban előveszi az érveket, melyek a katolikus álláspontot bizonyítják s megjegyzi röviden minden egyes után, mit kell tartani, a nélkül, hogy az ellenkező tévelyt megemlítené. A czáfoló beszédekben a bevezetés a tévtant hozza föl s azután jönnek az ellenérvek. Például az első beszédben a bevezetés előadja, hogy ha Krisztus azért jött a világra, hogy az emberek megismerjék az igaz Istent s Jézusnak híven, el ne kárhozzanak, hanem örök életük legyen, szükséges, hogy a kinyilatkoztatott igazság olyan ismérvekkel bírjon, melyeknél fogva mindenki fölismerheti. Hiszen nemcsak maga Jézus, hanem az apostolok is gyakran figyelmeztetik a hívőket, hogy vigyázzanak, nehogy valaki tévútra vezesse. Ha valaha, úgy most van ideje, hogy vizsgáljuk, melyik az igaz hit, mert ragadozó farkasok támadtak, a kik a tudatlanokat az üdv útjáról letéríteni törekednek. Az igazság ismertető jegye, melyet senki sem tagadhat, az, hogy Krisztustól és az apostoloiktól ered és nem keletkezett tegnap vagy néhány év előtt emberi kezdeményezés folytán. Tehát az igaz, a mit a szentatyák és az egész hajdan vallott, minden ezzel ellenkező kárhoztatandó hamisság.

A tárgyalásban hat érveléssel bizonyítja ezt: Először, csak egy igaz egyház lehetséges; s ez az, mely mindig létezett és az eretnenségek ellen védelmeztetett. Másodsor, ha az újítás igaz, akkor minden, a mit előbb hittek, hamis, még az is, a mit az apostolok tanítottak. Harmadsor, ha újítás megengedhető volna, akkor többféle hit volna lehetséges, a mit szent Pál apostol kizár. Negyedszer Krisztus után új tannal senki sem léphet föl. Ötödször az apostolok meghagyják, hogy az átvett hithez ragaszkodjunk, minden újítást

tehát visszavetnünk kell. Hatodszor szent Pál mondja (I. Cor. 3), hogy a hitnek alapja letétezt az apostolok által, ha az újítás jogos volna, akkor az alap rossz lett volna, a mit nem lehet állítani. Ebből következik, hogy a hagyományból kell az igazságot kideríteni s így minden újítás hamis.

A negyedik beszédnek gondolatmenete következő: Nemcsak a szentírás, de a hagyomány is regula fidei; ez kiviláglik a következőkből. Először Krisztus Urunk nem az írást, hanem a predikálást parancsolta apostolainak s ezek így cselekedtek is; tehát kezdet óta a traditio volt a hitnek forrása. Másodszor a Megváltó egyenesen azt mondja, hogy az apostolok bizonyosságot fognak róla tenni bírák és fejedelmek előtt és minden népek előtt; de ezt nem tették írásban, hanem élőszóval, tehát a traditio volt a Krisztus által megjelölt regula fidei. Harmadszor az ó- és újszövetség között az a különbség, hogy míg az előbbi kőtáblákra volt írva, az utóbbi az emberek szíveibe; ebből következik, hogy az ószövetségben az írás képezte a hitnek egyedüli forrását, az újszövetségben azonban a Szentlélek, a ki az egyházban él és uralkodik, a szent hagyományban nyitotta meg a forrást. Negyedszer a szentírás is csak azért bír tekintélyvel, mert a hagyomány mellette tanuskodik. Ötödször a szentírás össze-vissza magyarázható az eretnekek által, a hagyomány őrzi meg helyes értelmét. Hatodszor az igaz hit megismeréséhez helyes ítélet kívánatik, a szentírás ezt nem adhatja senkinek, mert épen tartalma fölött kell itélni; tehát a hagyomány vezet ezen ítélethez. Hetedszer Isten a Szentlelket adta az egyháznak az igazság tanítására; de mire való az, ha a szentírás az egyedüli fidei regula. Nyolczadszor a szóbeli hagyomány régibb, mint a szentírás, mert az apostolok előbb tanítottak, mint írtak. Kilenczedszer az a hitnek a forrása, a mi világos, a szentírást azonban nem érti mindenki, az élőszóval való tanítást pedig mindenki érti. Tizedszer a hit forrásának minden idők kételeyeit kell eloszlatnia; a szentírás azonban erre nem alkalmas, a mint ezt a számtalan eretnekség bizonyítja, — ezt csak az egyház élő tanítása teheti, a melyen a hagyomány alapszik. Tizenegyedszer a hit forrása csak az lehet, a mi tudós és tudatlannak egyaránt megközelíthető; a tudatlanokra nézve a szentírás holt. Tizenkettedszer az apostolok nem hagytak mindenütt iratokat, a hol megfordultak, pedig ezt kellett volna tenniök, ha az írás lenne regula fidei. Tizenharmadszor minden írás értelmezést kíván, az értelmezés pedig már traditio. Tizennegyedszer Krisztus parancsolta, hogy az egy-

házra hallgassunk (Matth. 18.), tehát az az igaz tan, melyet az egyház előad, a hagyomány a hitnek forrása.

Látjuk, hogy az érvekben nem szűkölködött s azoknak összeállításában is bizonyos szónoki rendszert követ, a mennyiben előrebocsátja a gyöngébbeket, t. i. azokat, melyek nem olyan kézzelfoghatók, mint az alábbiak. Azért az első érveket bővebben fejtegeti is, kimutatván értelmüket és valóságukat idézetekkel. Ezt különben az egész kidolgozásnál jellemzőnek mondhatjuk, hogy a tekintélyek (auctoritates) viszik a főszerepet. Pruckának beszédjére emlékeztet, habár nagyobb mértéket tart s több önállóságot tanúsít: Megvilágításul közölni fogjuk két érvek kidolgozását, egyiket a bizonyító, másikat a czáfoló beszédből.

Az első beszédnek első érve:

«Quae notae de vera Dei ecclesia affirmantur, hae quoque et de fidei veritate affirmandae sunt. Fides namque Dei ecclesiam a concilio malignantium discernit, et per eam homines salutis consequendae studio, quae per fidem datur unam in societatem coeunt et congregantur. Negare hanc propositionem nemo potest: quaecunque enim illa sint, quibus vera et sancta Dei ecclesia dignoscatur ab impiorum conventu et separetur, eadem et rectae fidei diudicandae conveniunt. Sed eam dicimus veram esse Dei ecclesiam, quae non in praesenti aut aliquot annis principium habuit Mat. 16. Sed ab ipso mundi initio, et in Abel et Cain discreta usque ad saeculi consummationem permansura est invicta et adversus inferorum portas praevalens. Non tu mihi (ait Origenes in hom. 2. in Cant. Salom.) ex adventu Salvatoris incarnem sponsam dici aut ecclesiam putes, sed ab initio humani generis. Et Augustinus in Ps. 90. serm. 2. Jesus Christus caput est ecclesiae, corpus huius capitis ecclesia est: non quae hoc loco est, sed quae hoc loco et per totum orbem terrarum, nec illa quae hoc tempore, sed ab ipso Abel usque ad eos, qui nascituri sunt usque in finem et credituri in Christum, totus populus sanctorum ad unam civitatem pertinentium, quae civitas est corpus Christi. Alibi ini lib. 1. c. 5. de symb. ad Cath. Templum Dei sanctum est, quod estis vos (ait Apostolus) ipsa est ecclesia sancta, ecclesia vera, ecclesia catholica, contra omnes haereses pugnans: pugnare potest, expugnari autem non potest. Haereses omnes de illa exierunt, tamquam sarmenta inutilia de vite praecisa: ipsa autem manet in radice sua, in vite sua, in charitate sua: portae inferi non vincent eam. Haec et Cyprianus lib. 1. Epist. 12. ante illum scripserat. Ecclesia (inquit) Catholica una est, quae scindi vel dividi non potest: Hilarius vero: lib. 7. de Trin. Ecclesiae (ait) proprium est, ut tum vincat, cum laeditur, tum intelligatur, cum arguitur: tum obtineat, cum deseritur. Efficitur ex supradictis eam quoque rectam et san-

tam esse fidem, quae non nova sit, sed antiqua et contra omnes haereses defensa et retenta».

A czáfoló beszédeknel a szentírásból meríti érveit, mert ad hominem kellett érvelnie.

A negyedik beszédnek első argumentuma következőleg van kidolgozva:

«Si fidei rectitudinem quaerimus, ad id respiciendum est, unde primo illius processit veritas: sed haec a praedicatione traditioneque non a sola scriptura. Traditione igitur, non sola scriptura est fidei rectitudo pensanda. Non iussit Christus aliquid scribi, sed ait: Ite in universum mundum et praedicate Evangelium omni creaturae. Ite, docete omnes gentes. Marc. 16. Mat. 28. Nec ipsi Apostoli solis scripturis, sed Spiritus Sancti potentia, et virtutibus suam confirmarunt doctrinam. Non in sermone (inquit Paulus) est regnum Dei, sed in virtute. Et de sua doctrina loquens: Sermo (ait) meus et praedictio non fuit in persuasilibus humanae sapientiae verbis, sed in ostensione Spiritus ac virtutis, ut fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in potentia Dei I. Cor. 4. I. Cor. 2. Cur toties apud eundem legimus: sicut tradi vobis? sicut accepistis? sicut audistis? cur et apud Lucam: sicut tradiderunt nobis, qui his a principio interfuerunt. Cur ab eodem Apostolo et a Joanne adhortati crebro sunt fideles, ut permanent in his, quae accepissent, ac didicissent? nisi quia non a scriptis sed a praedicatione christiana doctrina vim atque robur accepit? Multis sane annis recta est absque scripturis Ecclesia: nempe viginti, ut Hieronymus memoriae prodidit: exceptis Hebraeis, quibus Matthaeus per scriptum tradidit Evangelium, cum in aliam propararet Provinciam».

Habár a polemikus irodalom külföldön már előbbre haladott, hazánkban mégis Illicinusnak beszédjeit első helyre kell tennünk, mert jobbat senki sem nyújtott. Ezen beszédek nem tartoznak a népszónoklat terére, mert latinul mondattak el és pedig zsinati tagok előtt. Némelyek azt tartják, hogy magyar nyelven tartattak, csakhogy minden alap nélkül. Hiszen a zsinaton csak olyanok voltak jelen, kik az egyház nyelvét értették s a szónok olyanokhoz intézi szavait, a kik hivatva vannak a híveket vezetni, t. i. a főpapokhoz; hiszen az utolsó beszéd végén mondja: «Habetis Fratres, quo nos pacto debeatis in tot tumultibus, qui ab haereticis suscitantur, regere, et quod sentire ac docere, et non solum vestram sed etiam plebis vestrae mentem ad salutis portum dirigere, atque ad pacem viam munire, quae omnet superat sensum».

Ezen beszédek mégis betekintést engednek azon predikációk

szerkezetébe és tartalmába, melyeket Illicinus a nyilvánosság előtt tartott. Sajnos, hogy ezeket ki nem adta mindannak daczára, hogy kéziratban meg voltak s talán most is találhatók az olmtüzi káptalan könyvtárában. Mert a Vbranchichhoz intézett dedicatióban mondja: «Annis octo de fidei nostrae controversiis, per haereticos in pugnatis, pro suggestu sermones feci, qui adhuc apud me sunt, et Romae atque in Germania descripti, a nonnullis amplissimae dignitatis et insignis doctrinae viris, et visi sunt et approbati».

TELEGDI MIKLÓS.

Ezen névnek viselője kimagasló alakja a magyar történetnek, mert nemcsak irodalmi s különösen szónoklati téren, hanem az egyházi élet mezején minden tekintetben fontos helyet foglal el. Minden mást mellőzve, mi csak mint hitszónokkal fogunk vele foglalkozni s csak éleadatait közöljük néhány vonásban.

Született Telegden, Biharmegyében 1535. évben, régi nemes családból, melynek a nevezett falu ősi jósága volt s nevet is adott. Nevelkedéséről csak annyit tudunk, hogy tanulmányait a krakkói egyetemen végezte, a honnan hazájába térvén, Oláh Miklós által 1558-ban pappá szenteltetett s valószínűleg nemsokára rá esztergomi kanonokká lett, mert Veranchich Antal primás őt mint nagyprépostot 1573-ban végrendeletének végrehajtójává tette. Rudolf király 1579-ben a pécsi püspökségre szemelte ki a buzgó kanonokot s május 15-én a szentszék által ezen állásban meg is erősítettett. Székhelyét azonban el nem foglalhatta, minthogy az török járom alatt nyögött s így Nagyszombatban maradt s 1582-ben, a primási szék már több év óta üresedésben lévén, érseki helyettségé nevezetett ki a pápai követ által.

Minden állásában nagy tevékenységet fejtett ki, de különösen a hitszónoklat által szerzett magának nagy érdemeket, a mint ezt Káldi György vasárnapi predikációiban róla följegyezte: «Boldog emlékezetű Telegdi Miklós pécsi püspök, a kit noha fölötte igen meggyötrött a köszvény... mindazáltal a predikálást el nem hagyta». Látván, hogy a protestantizmus a sajtó hatalmával hódítja el az egyház tagjait, maga is arra törekedett, hogy nyomdát szerezzen a katolikus irodalom számára. Ez sikerült is neki 1577-ben, a mikor a bécsi jezsuiták nyomdáját ezer forinton megvásárolta és saját házában fölállította, melynek első terméke az ő predikációinak

második kötete, némelyek szerint a Mária-congregációnak szabályai.¹ Sajnos, hogy a Gondviselés rövidre szabta ezen tevékeny férfiú életét, mert már 1586. ápr. 22-én kimult ezen világból 51 éves korában.²

A szószerken kifejtett tevékenységének emlékét ránk hagyta három kötetnyi homiliagyűjteményében. Az első kötetnek címe: «Az Evangeliumoknak, mellyeket vasárnapokon és egyéb Innepeken esztendő által az anyaszentegyházba olvasni és predikálni szoktanac magyarázattyanak első Része, mely magába foglalja az Adventtől fogva Husvetig való vasárnapi Evangeliumokat, egynehany egyeb Innepeknek (kiknek szamat megtalalod ezt a levelet elfordetuan) Evangeliomival es az oltari szentsegrül való három Predicacioval egyetembe. Bechbe Apffl Mihaly nyomtatta 1577 esztendőbe». Ez a legelső magyar nyelven nyomtatott katolikus predikációs könyv, mint egy jobb jövőnek hajnalcsillaga. A protestantizmus is érezte, úgy látszik, hogy a katolicizmus ugyanazon eszközökkel meghiusítja terjedését s az eddigi szerzeményeitől is megfosztja. Bornemisza Péter volt az első, ki a veszedelmet észrevette s «Fej-tegetés» cím alatt czáfoló iratot szerkesztett a megjelent postillák ellen. Telegdi átlátta ellenfelének célzatát, a mint ez a második kötetének bevezetéséből kitűnik: «Minckutanna latta volna — mondja ő — hogy az én Postillámnak első része, melyet tavaly bocsátottam ki, a keresztényeknek forgattatnék, félvén rajta, hogy az ő hasas és potrohos könyveinek ennek utánna kevesebb becsülete lenne és ára alább fogna szállani, mivelhogy volna másík, a melyet azok olvashatnak és olvasnának is, a kik eddig az ő Postilláját nem egyébért, hanem azért olvastak, mert talán a mi nyelvünkön egyebet nem kaphattanak: Akará elejét venni ennek a kárnak és sokféle-képen gondolkodik rajta, mi módon a kiknek volna, elvettettné velök és az övét tólná kezökbe, a kik pediglen eddig nem látták avagy meg nem vették volna, azokkal láttatlanul annyira megutáltatná, hogy soha aszt látni sem akarják, nem hogy olvasni». Bornemisza-nak nagy megütközését bizonyítja egyrészt az a körülmény, hogy minden eszközt fölhasznált, hogy Telegdi postillája előtt elzárja az utat; «legelőször beszédével szerte-szét mindenütt, de oly helyeken kiváltképen, a hol feles emberek között forgolódik, ugymint menyeg-zőkön és egyéb lakodalmakon kezdé erősen gyalázni írásomat, rágalmazni tanításomat, szidalmazni ennenmagamat», mondja Telegdi

¹ M. Könyvszemle, 1890. 42. l.   ² Ferenczy: M. írók, 576.

az előszóban. Másrészt czáfoló iratában Judásnak, ördöngösnek, tolvajnak, poroszlónak, gyilkosnak, hazugnak, Krisztus ellenségének, bolondnak, szemfényvesztő cigánynak és sok egyébnek elnevezi Telegdit, úgy, hogy joggal írhatta az utóbbi: «Sohasem olvastam oly írást, melyben valaki több mérget és keserűséget okádott volna más ellen, mint ő okád én ellenem». Az 1578-iki országgyűlés alkalmával Pozsonyban az összegyűlt rendeknek osztogatta mérges könyvét, maga Telegdi is akkor jutott hozzá. Csakhogy a szitkozódás más eredményt hozott, mint a melyet Bornemisza várt, a jóízlés ellen elkövetett vastag tévedéseiért felekezetbeliei is elítélték, a mint ezt Telegdi írja. Ezen küzdelemből látható, hogy mi hiányzott a katolikusoknak akkor, mikor a protestantizmus terjedni kezdett, t. i. a magyar könyvek s milyen nagy lépés volt az ellenreformációra nézve Telegdi művének megjelenése.

A következő évben megjelent művének «Második Része, mely magában foglalja husvettól fogva adventig valo vasarnapi evangeliomokat, egy nehany egyeb innepeknek (mellyeknek szamat megtalalod ezt a levelet elfordetuan) Evangeliomival egyetembe. Iratot Telegdi Miklostul Esztergomi praepostul. Nyomtattatott Nagy-Szombatban az felseges Romai Chaszarnac Kegyelmes engedelmeből azon Telegdi Miklós hazánál. M, DL. XXVIII. Esztendőben». Két év mulva megjelent e műnek «Harmadik Része, mely magában foglalja a szentec Innepire valo Evangeliomokat. Nyomtattatott Nagy-Szombatban azon Telegdi Miklós hazánál 1580. esztendőben».

Az egyes kötetek tartalmát maga jelöli meg. Ezenkívül az első kötetben egy latin dedicatio van, mely a püspöki karhoz van intézve, azután kettős magyar előszó, melynek tartalmáról fönnebb megemlékeztünk; ezek után versek Monoszlói Endre és Pécsi Lukács tollából. A másodikban szintén előszó van, melyben Bornemisza támadásaival foglalkozik, azután husvétvasárnapi postillát követi két magyar ének Krisztus föltámadásáról; végén betűrendes tartalommutató következő záradékkal: «Veg löt e könyvncet nyomtatásába mind szent hauánac hetedik napan Christus születése vtan 1578 esztendőben». Ebből látjuk, hogy Telegdi a régi szónokok szokását követte predikációinak fölosztásában; az első két kötet magában foglalja a «de tempore», a harmadik pedig «de sanctis» szóló részt. Célja volt művével egyrészt a hitszónokok kezébe segéd-könyvet adni s azért ad az első kötet előszavában utasításokat a predikáció alakiságait illetőleg. Másrészt azonban a világi híveknek

is akart szellemi táplálékot nyújtani az eretnek-könyvek ellensúlyozására, a mint ez a második kötet előszavából világos. Különben is azon időben nem örvendhetett volna olyan kelendőségnek, ha csak a papok számára iratott volna. Már pedig Káldi idejében «drága pénzen sem lehetett szert tenni azokra», t. i. Telegdi predikációira. Káldi még a következőket is mondja: «Nyilván tudtam, hogy sok keresztyének találtattak nem csak Magyarországon és Erdélyben, hanem a Pogány birodalmában is, kik az Istenben el nyugott Telegdi Miklósnak Péchi püspöknek Magyar nyelven írott Predikációival igen segítették magokat és azoknak olvasása által az igaz keresztyén Hitben nem csak megmaradtak, hanem ugyan gyarapodtak is, sőt egyebeket is jó utba igazítottak». Célját nem érthette volna el jobban, mint azon forma és tárgy által, melyet választott. Tudjuk, hogy a hitújítók a szentírásba kapaszkodtak, ebből akartak mindent bebizonyítani, általánossá lett tehát a szomszédhozás oly olvasmányok után, melyek a szentírást tárgyalják. A mint napjainkban némely körök a spiritizmus által fölizgatva, csak spiritizmusról szóló könyvek után kapkodnak, úgy a tizenhatodik században mindenki biblikus akart lenni, onnan akarta hitvallását méríteni. Telegdi eleget tett ezen váagnak, midőn az evangéliumok magyarázatát nyújtotta oda az éhezőknek.

A pericopalis rendet és fölosztást vette irányadóul egyrészt azért, mert a hitszónokoknak segédkezet akart nyújtani, másrészt pedig azért, mert a híveknek vásár- és ünnepnapra olvasmányokkal akart szolgálni, a mire alkalmasabb módot nem igen lehet találni. A nagyobb ünnepekre, mint például husvétra és pünkösdre, az epistolát is földolgozza, mert úgy látszik, e napokon két predikáció tartatott. Némely szentnek ünnepén csak az epistolával foglalkozik, mint például szent Erzsébet napján, minthogy az evangéliumot más alkalommal megmagyarázta.

Az egyes szakaszok földolgozásánál főtörekvése volt, hogy a katolikus tanokat kifejtse s különösen azokat, melyek a hitújítók által megtámadtattak és úgy intézte a dolgot, hogy az egész hittant földolgozta magyarázataiban. Kiterjeszkedik az erkölcstanra is s különösen gyakran tér vissza azon bűnökre, melyek korábban dívtak. Találkozunk oly részletekkel is, melyek az ország nyomorúságát festik s türelemre és bűnbánatra szólítják föl a híveket, mert a szenvedéseket az Isten küldi reánk bűneinkért. Némely controvers tételnek külön predikációt is szentel, mint például szent Péter és Pál

napján czáfolja azt az állítást, hogy a pápa Antikrisztus, másokat csak beszöve czáfol vagy bizonyít.

Alakjukat illetőleg homiliák ezen magyarázatok, a mint ez a dolog természetéből is következik, a mi alól a szentekről írt predikációk sem tesznek kivételt. Csakhogy felsőbb homiliák, t. i. bevezetéssel és fölosztással, melynek alapjául az evangéliumnak azon részleteit veszi, melyekben a főgondolatok foglaltatnak, a mint ezt a közlendő példán látni fogjuk. Minden egyes részlet rövid buzdítással végződik. Rendesen három részre osztja beszédét, melyeknek egy-egy vers az evangéliumból képezi kiindulási pontját. A kidolgozás nagyon gondos, úgy a nyelvezetet és irányt, mint az alaposágot illetőleg.

Csodálkozással tölt el ezen magyarázatoknak összehasonlítása azon magyar predikációkkal, melyeket a codexekben találunk. Óriási a különbség a nyelv és irány tekintetében; úgy tűnik, mintha nem haladt, hanem ugrott volna a nyelvvezetnek fejlődése. Lehet, hogy ez a protestáns irodalomnak érdeme, de föltételezi a szóbeli gyakorlást; s ebből következtethetjük, hogy habár nincs több irodalmi termékünk, a magyar hitszónoklat sem pangott egészen ezen időben.

A mi a földolgozás részleteit illeti, először meg kell jegyeznünk, hogy jeligét nem használ, hanem ezt pótolja az evangéliumi szakasz. A bevezetésekben változatosságot tüntet föl, néha a napnak jelentőségéből indul ki, a mi különösen az ünnepeken érvényesül, mert ezeken az evangéliumi szakasz is az ünnepelt eszméhez van alkalmazva. Például husvét vasárnapján így vezeti be predikációját: «Az vala szándokom, atyámfiai keresztyének, hogy e mai predikationak kezdetibe valami oly dolgokat szóljak, melyekkel vigasztaljam a ti megszomorodott szíveteket és a minemű bánatba ez elmúlt napokon az mi bűneinknek (kikkel Krisztust a keresztfára kényszerítők) emlékezeti ejtett vala, azt elfeledtessem veletek és örömré indítsalak titeket. De íme az ti vig orczátok kényszerít engemet, hogy elváltotassam efféle akaratomat és nem azt, a mit végeztem vala magamba, hanem valami egyebet beszéljek... Ugyanis miért nem vigadnátok? Holott a Jézusnak feltámadása oly dicsőséges és oly hasznos, hogy mindeneknek, kik ő benne hiszünk, elég örömré való okot adhat. Mit ighen majd jobban megértitek. Mostan csak arra kérlek titeket, hogy azokat, melyeket én az mi Urunknak feltámadásáról fogok szólani, oly figyelmességgel hall-

gassátok, mint az mi hitünknek kiváltképen való erősséget és fundamentomát illik hallgatnotok. Mert azt mondja szent Pál, hogy ha Krisztus fel nem támadott, bizony hiábavaló a mi predikálásunk, hiába való az ti hitetek és hiába való volna az Apostoloknak Krisztus feltámadása felől való bizonyágtételök... Látod, hogy a mi hitünk erőtlén volna a Krisztus feltámadása nélkül. Annak okáért az kívánja tőletek a ti üdvösségtek, hogy ugyan valóban megtanuljátok és elmétekbe tartsátok az Ur feltámadása felől való tudományt. Melyet ez mostani predicatióba rendszerint imígyen fogok előtökbe adni». Erre következik a három tárgyalandó igazságnak megjelölése. «Legelőször megbizonyítom, hogy Krisztus igazán és ugyan feltámadott. Továbbá megjelentem, minemü dicsőséget és méltóságot adott Krisztusnak az ő feltámadása. Végezetre megmondom azt is, mi hasznunk legyen minekünk urunknak feltámadásában».

Más predikációkban ismét a bevezetés kiemeli az evangéliumból azt az igazságot vagy tárgyat, melyről bizonyos tekintetben beszélni akar. Például a husvét utáni ötödik vasárnap prédikációja így kezdődik: «Ebben az evangéliomban Istennek egy kiváltképen való tiszteletéről adatik tanulság mielőnkbe. Tudni illik az imádságról». Ezek a bevezetések rendszerint rövidebbek a többinél. Másokban ismét az ünnepnek céljából indul ki, mint például a Szentháromság vasárnapján: «Az mai ünnepet a végre szerzették a régi jámborok, hogy a községnek ma eleibe adassék az Istenről való tudomány, ki egy állatjában, de három személyében». Máskor ismét így kezdi: «Ennek az Evangéliumnak sommája imez, hogy a kik Krisztust tiszta szívből keresik és az ő hivataljokban szorgalmatossággal eljárnak, azok soha meg nem fogyatkoznak e világi életökre való szükségökben. Melyet azért olvasunk e korban, midőn az aratásnak ideje vagyon, hogy ne nézzünk a gabonána se bőségére, se kevés voltára, hanem az Istenre, ki az ő benne bizókat, csak kevés eledellel is tudja tartani és táplálni». Ez a pünkösd utáni nyolczadik vasárnap evangéliumának magyarázatát vezeti be s mint látjuk, egy általános tanulságot von le. A többi predikációk bevezetései is ezen mintákra vezethetők vissza. Nála már a befejezéssel is találkozunk; habár nem minden predikációiban, de gyakran röviden összefoglalja a mondottakat és buzdítással végzi szavait.

A tárgyalásnál, akár hitcikkelyt, akár erkölcsi törvényeket fejtet, világosságra és meggyőzésre törekszik. De ezt nem idézetek összehalmozásával, scholastikus föllengzéssel sem akarja elérni; kerüli

a magas tudományosságot még a formákban is s az idézetek magyarázata által győzi meg hallgatóit és olvasóit. Ezen természetesség könnyedséget ad előadásának s a legegyszerűbb elmét is leköti. A szentírás magyarázatánál nem veti el a mystikus értelmezést; azonban nem tulajdonít neki oly fontosságot és szerepet, mint a középkori szónokok. Nála a mystikus értelem csak alkalom, hogy valami üdvöset közöljön hallgatóival, de soha nem megy odáig, hogy bizonyítson vele valamit. A hagyományból vett idézetekkel még gyérebben él, valószínűleg a hitújítókra való tekintettel, de azért husvét utáni negyedik vasárnapi predikációban bebizonyítja, hogy «nem kell azoknak igaz voltáról semmit kételkednünk, melyekre az anyaszentegyház tanít minket, ha szintén nem taláztatnak is az Evangeliomban nyilván megiratva. Mert az anyaszentegyházban szóló lélek sem emberi találmányt beszél, sem ő magától nem szól, hanem a mit hallott, azt szólja. Azaz a teljes Szentháromságnak akaratjából és végezéséből származott dolgokat beszél. Látnod itt, hogy azoknak kívülről, melyek az Evangeliomba meg vannak írva, sőt melyekre Krisztus az ő tulajdon szavaival tanította az apostolokat, sok egyéb dolgok maradtanak, volt még hátra, melyeket azután a Szentlélek adott eleibe az anyaszentegyháznak».

A bizonyítást, melyben szigorú logikával halad előre, követi a czáfolás, melynek mindkét nemét használja, t. i. a közvetlent és a közvetettet. Például a papok föloldozási hatalmáról és a gyónás szükségességéről szól a husvét utáni első vasárnapi írt homília s az egésznek célzata a hitújítók támadásait czáfolni, de egyik helyen sem említi a tévtant, csak egyszer tesz önmagának ellenvetést: «Ha pedig valaki azt kérdezné, hogy oldozhasson a pap mást, ha ő is ugyanazon álnokságnak kötelével megkötöztetett, melylyel egyéb emberek megkötöztetettek és mint bocsáthassa másnak bűneit, holott szintén olyan tisztátalan bűnös, mint az, a kinek vétkei kellene megbocsátani? Annak én imigyen felelek: Hogy az egyházi ember úgy mint ő magába hasonlatosa többi emberekhez, melyek közül a tisztre kiválasztott és fölvétetett és annak okáért tulajdon erejével semmit annál többet nem művelhet, a mit egyéb emberek is megművelhetnek. Tehát bűnt sem bocsáthat, mert a bűnnek bocsátatja nem emberi, hanem isteni dolog... Nem tulajdon erejéből, hanem az Istentől neki adatott hatalommal». S ezt azután bőven bizonyítja.

Vagy a negyedik vasárnapi husvét után a praedestinációról

beszél. Itt is behbizonyítja az egyház tanát és azután mondja: «Noha némelyek azt mondják, hogy ellenkedik ez hitünknek ágazatival, melyekbe valljuk bűneinknek bocsánatját és az örök életet, de bizony nem ellenkezik» s kimutatja ezen hitágazatok értelméből. Különben néha «argumentum ad hominem»-et is használ. Így a Gyümölcsoltó Boldogasszony napi predikációban az Angyali Üdvözlét ajánlja híveinek s az ellenkező véleménynek megdöntésére Brentius és Urbanus Regiusra hivatkozik, pedig ez utóbbi Luther Mártont «szentek közé számlálta».

Ugyanezen szentbeszédben találkozunk a közvetlen czáfolattal is. «De azt beszéli Calvinus — úgymond — hogy az Angyal tiszte volt az, nem a mienk; Gábielnek parancsolta volt Isten, nem nekünk, hogy üdvözlje szűz Máriát. Halod-e Calvine: Vajjon mikor parancsolta Isten Erzsébetnek és a sereg között való asszonyembernek, hogy boldognak kiáltsák a mi asszonyunkat? Mindazáltal ugyan kedvelé, hogy mondák, noha parancsolat nélkül mivelék. Az angyalok tiszte az is, hogy dicsérvén menyben az Istent, szüntelen imigyen énekeljenek: Szent, szent, szent a seregeknek ura Istene. Tehát nem szabad-e nekünk is ugyanazon dicsérettel dicsérnünk a mi urunkat». Egyáltalában nagyon tartózkodó magatartást tanusít, nehogy személyek ellen küzdeni látszassék. Egyenesen csak ott támad, a hol ez kikerülhetetlen; midőn például a jó pásztorral szembeállítja a bérenczet, megmondja, hogy «farkas minden eretnek, praedicator, minden tévelygő és hamis próféta».

A tévtanokat mind ismerte, mert egyet sem hagy czáfolat nélkül, mi által műve minden mást pótolhatott, minthogy minden kételyre világos és népszerű alakban megfelelt. Az erkölcsi oktatásoknál szeret az elődök érdemeire hivatkozni s a mostani gonoszságot a tévelygők föllépéséből származtatja. Hasonlatai különben mindig találók és a legegyszerűbb elmét is megragadják. Megemlékezik az országnak sanyarú sorsáról is több predikációban, mint például husvét-keddi és a harmadik vasárnapi szentbeszédekben egész fejezetet szentel ezen tárgynak s buzdítja híveit, hogy türelemmel legyenek, mert bűneikért küldi az Isten rájuk a bajokat s csak úgy remélhetnek békességet, ha előbb Istennel békét kötnek.

Az étellel hozza összefüggésbe intéseit, azonban már nem olyan mesterkéltséggel és erőltetett módon, mint a középkori szónokok, történetké és legendák elmondásával, hanem azáltal, hogy a konkrét állapotokból indul ki egész gondolatmenete s a hallgatóknak vagy

olvasóknak nem kell egy új világba helyezkedniök, hogy a hallottakat alkalmazhassák, hanem elméjük a szónokkal haladván, az akaratot is a szónok céljai felé fordítják. Ezt annál is inkább kell kiemelnünk, mert ezen kor sem idegenkedett olyan érvelési módtól, mely Istennek közvetlen beavatkozását használta föl ütőkártyának. Hiszen az a sok mende-monda a hitűjítók és egyes kiváló katolikus hitvédők borzasztó haláláról a szónokoknak köszöni eredetét, a kik így akartak hatni hallgatóikra. Telegdi elmeéle nem szorult ilyen eszközökre, a mint durva sértegetésekhez sem kellett folyamodnia, hogy ellenfeleinek tévedéséről meggyőzze hallgatóit. A nyers gúnnyal szemben a képtelenségnek logikus kimutatásával lép föl, megfordítván az okoskodást s finom satírával állítja pellengerre a tévelyt, a mint ezt az Antikrisztusról szóló beszédben látni fogjuk. Ilyen eszközökkel nem volt nehéz Bornemisza fölött győzedelmeskedni. Elmebeli mozgékonyágáról és sokoldalú tudományáról tesz tanúságot minden egyes beszédje. Hiszen fölvetett tárgyát annyi oldalról világítja meg, hogy kibúvót nem igen lehet találni. Majd a szentírásból, majd a történelemből, majd a tapasztalatból és józan észből érvel, a mint az igazságot tekinteni és megtámadni lehet. S ezt mind oly természetes egyszerűséggel teszi, hogy nem kell fölfogásához sok philosophia s mégis a legműveltebbnek is kellemes foglalkozást nyújt. Ismeri ellenfeleit s azért saját fegyverökkel akarja visszaverni támadásaikat. Szent Pálnak levelei és a próféták szolgáltatják az érveknek nagyrészt; s a hol annak szüksége mutatkozik, a görög szöveghez nyul, nehogy a vulgata ellen szórt vádakkal az ő érveit is gyöngíthessék. Az erős meggyőződés és atyai gondosság, mely az összes beszédekben nyilatkozik vonzó, hatással van az olvasóra; tehát a logikai következetességen kívül ezen jeles tulajdonoknak köszönhetők azon eredmények, melyeket Káldi ezen predikációknak tulajdonít.

Telegdi úttörője a magyar classicus predikációnak nemcsak azért, mert az első magyar predikációs-gyűjteményt adta ki és a tájszólások helyébe, melyek a codexekben érvényesülnek, irodalmi nyelvet honosít meg a szószéken, hanem azért is, mert az alak és kidolgozás tekintetében mintát szolgáltatott az utókornak. Nyelvészeti tekintetben az ítélet nem tartozik földadatunkhoz, de szónoklattani tekintetben mondhatjuk, hogy predikációi ma sem tévesztenék el hatásukat, mert mindazon kellékekkel bírnak, melyeket egy népszerű homiliában kereshetünk. Ezen állításunk bebizonyítására

közlünk belőlük kettőt, hogy mindenkinek alkalma legyen összehasonlítást tenni Telegdi homiliái és a modern magyar nyelven megjelent hasonló termékek között.

Szent Háromság Nap után tizenkettedik vasárnap.

Ez mai evangéliumot szent Márk Evangelista írta meg VII. részében. (A siketnéma meggyógyításáról szól ezen szakasz s Telegdi, mint rendesen, az egészet közli.) Ez mai Evangéliomban egy adatik előnkbe a Krisztus csodatételei közül, melyekben jelentette hatalmasságát, akarátját és tisztét. Hatalmasságát avval, hogy parancsolt néha a tengernek, néha a szeleknek, néha az ördögöknek, néha a betegségeknek, mint itt és néha egyéb teremtett állatoknak. Akaratját, midőn kész volt az embereket minden szükségben segíteni és segítséggel volt mindeneknek, valakik ő hozzá folyamodtanak. Tisztét is eléggé megmutatta, mi legyen, t. i. hogy nemcsak neve, hanem ugyanugy maga is létel szerint üdvözítő és szabadító. Ugymint, ki arra jött e világra, hogy megrontsa az ördögnek cselekedetét és megszabadítsa az embereket azoktól a csapásoktól, melyekbe ejtette volt őket a pokolbeli sátn.

Nem ok nélkül adatnak pediglen ezek előnkbe, hanem hogy a Krisztus hatalmassága biztasson minket e világnak és az ördögnek országának kegyetlensége ellen, megemlékezzünk róla, hogy a mi urunk mindezeknél hatalmasabb, meggyőzte ezeket és immár nem árthatnak nekünk. Azért bátorít vala együtt mondván¹: «Bizakodjatok, én meggyőztem e világot. Az ő mihozzánk való jóakarátjának értelmét ellene vessük nemcsak a testnek gonosz akarátjának, hanem a kétségben esésnek is. Hogy ne lehessen oly nagy nyavalya és ellenünk feltámadott ellenkedés, melyben megfogyatkoznánk, tudván, hogy készen vagyunk az Istennek kegyes akarátja az mi megszabadításunkra. Végezetre az ő tisztének szüntelen való emlékezetével támogatassuk magunkat a kísértetek ellen, minden áron elménkben forgatván, hogy ő, Jézus, azaz szabadítónk, nem hagy minket fellebb kísérteni annál, a menyire elszenvedhetjük, hanem a kísértettel egyetemben kiszabadulást ad, hogy elviselhessük. Ezt a három dolgot nemcsak a mai Evangéliomban, hanem urunknak sok egyéb csodatételében is mint egy tükörben nyilván nézheti, a ki akarja nézni. De mostan a többinek békét hagyván, szóljunk az Evangéliomról.

Mely legelőször előnkbe adja a hitnek egy nemes példáját azokban, a kik a siketet és némát a Krisztushoz viszik.

Másodszor e nyomorult emberben megjelenti a teljes emberi nemzetnek belső és külső nyomorúságát.

Utólszor az mi urunknak nagy kegyelmességét mutatja: Ugymint

¹ Joan: 16.

ki könyörüle a nyavalyás emberen és ötet kegyesen megorvoslá. Az első-rül: *Kimenvén Tirusnak és Sidonnak határiból*, hol egy asszonyi állatnak leányát az ördögtől megszabadította vala, *jöve Galilaeának tengere mellé*. Mert ott gyakorta szokott vala forogni és sok csodákat cselekedni. *És hozának ő neki egy siketnémát*. Látod itt a szeretet által cselekedő igaz hitnek példáját. Mely hit legelőször elhité ezekkel az emberekkel, hogy oly nagy hatalom volna Krisztusban, hogy ha kezével illethetné az embert, ottan két nyavalyától, siketségtől és némaságtól szabadithatná meg őket. *Azért kéri vala, hogy kezét reátenné*.

Kétképen szólhatunk pedig a hitről. Először úgymint Istentől az emberbe öntetett ajándékrul, melyet Isten az ő malasztjával gerjeszt a mi szíveinkben. Másodszor úgymint az igének hallgatásából támadott jóságos cselekedetről.

Hogy a hit Istentől öntessék az emberbe, bizonyítja szent János, mondván, hogy Krisztus világosit minden e világra jövő embert. És szent Pál² egynéhány helyen teszen erről bizonyosságot. Együtt azt mondja, hogy Istennek kedvéből üdvözültünk a hit által és az nem magunktól vagyon, hanem Istennek ajándéka. Másutt megint, hogy mindenikünknek Isten osztogatta a hitnek mértékét. Szent Ágoston és Aranyszájú szent János Krisztusnak is imez mondását: «senki sem jöhet énhozzám, hanem ha az én atyám vmandja őket» a hitről magyarázák, hogy az Atya Isten önti az emberbe és ezáltal vonattatik Krisztushoz és senki egyéb Krisztusban nem hihet, hanem csak az, a kinek az Atya Isten ad hitet.

Mi szükség ezt értenem? Igenis szükség, hogy hallván Istentől adatni, szüntelen könyörögj ő neki, hogy öregbítse tebenned a hitet, hogy segítse a te hitetlenségedet! Mert ha ugyanazon Isten nem táplálja és meg nem tartja mibennünk, a ki velünk adja, bizony csak könnyen megbotránkozunk és hátra térünk, mint azok, a kik hallván, hogy urunk az ő szent testének ételéről predikálna, megtántorodának és elhagyák őtet.

Hogy pedig az igének hallgatásából hit támadjon és nevedekjék emberbe, szent Pál³ azt is megjelenti eléggé, mondván, hogy a hit hallomásból, az hallomás pedig Isten igéjéből vagyon. Az ige az eszköz, mely által minket az Isten üdvösségre hí. De hogy az igének hihessünk, az is az Istennek belső cselekedetéből leszen. Miutam Philippis városba történék⁴ a dolog, hogy midőn egy bársonyáros Lyda nevű asszonyiállat hallgatná szent Pál predikációjait, az Ur nyitá meg szívét, hogy figyelmezne azokra, melyeket Pál mond vala. Tehát bizony nagy becsületbe illik tartanunk és figyelmetesen kell hallgatnunk az Istennek igéjét, melyből megigazulásra való hit adatik minékünk.

Ezekben is, a kik a siketnémát Krisztushoz vitték, minden kétség nélkül Isten ajándéka és alkotmánya vala a hit, ki elhítette velök, a mit

¹ Joann. 1. ² Ef. 2. Rom. 12. ³ Rom. 10. ⁴ Act. ap. 16.

a Krisztus felől hallottanak vala. Hogy hatalmas és irgalmas volna, jé tehetne, jót is szokott volna tenni azokkal, a kik őtet segítségül hinák. Azért sietnek ő-hozzá es azért kérik teljes bizodalommal, hogy kezeit ráj tenné. Nem is vala gyümölcstelen az ő hitők. Sőt háromféle gyümölcsé teremte ő bennök.

Első gyümölcs vala a vallás, mert mind beszédekkel, mind cselekedetekkel vallják urunkat szabadítónak lenni, midőn hozzá viszik nyomorultat és a nyavalyától való szabadulást kérnek neki tőle. Másodi az imádság, avagy segítségre való hívás. Kérik vala őtet, azt mondja a Evangelista. Ugyanis a hit és a könyörgés oly igen együtt szokott járn hogy könnyebb volna a tüztől a meleget, hogy nem mint ezeket egymás tól elválasztani. Annak okáért valakiben az imádkozó ajtatosság nem talál tatik, higgyed, hogy holt és nem eleven hit van abban. Harmadik a atyafiui szeretet, mely arra kényszeríté őket, hogy könyörülvén nyavalyájár üdvözítőnkhoz vinnék a siketnémát.

De mi végre írta meg szent Márk ezeknek cselekedetöket? A végre hogy az igaz és élő hitnek példáját tanuljuk tőlök. És megértsük, minem legyen az, a mely embert megigazítja és Isten előtt kedvessé teszi. Bizon nem a hívalkodó, mert azt szent Jakab¹ holt hitnek nevezi, hanem szorgalmatos és cselekedő hit. Továbbá, hogy megértsük azt is, mi legyen tiszta minden kereszténynek, a ki nemcsak nevét, hanem állatját is akarj viselni a kereszténységnek. T. i. az, hogy atyafiaiknak nyavalyájokon meg essék szive, könyörüljön rajtok, segítséggel legyen velök, kiváltképen pedig azon igyekezzék, hogy az ő imádsága által, a Krisztushoz vigye és nek ajánlja őket.

Az másodikról. Azt mondja az Evangelista, hogy siket volt az, a ki Urunkhoz vivének. Nagy nyavalya. Nem hallja vala szegény nemcsak a embereknek a világi dolgokról való közönséges beszédöket, de, ki nagyobbl annál, az Isten ígét is. És annak okáért semmit sem tudott és semmi sem értett Isten felől és az üdvösség felől. Továbbá azt is beszél felőle hogy néma volt volna. Azaz nem tudott szólani, nem értekezhetett é nem tudakozódhatott sem testi, sem lelki dolgokról, nem szólhatott senkive Istenről és az menyországról. A kiket az Uristen egész érzékenységgel szerezett nem viszik eszökbe, mely nagy nyomoruság alá vettetett volt e ember, de a kik csak rész szerint fosztatnak meg is érzékenységtől úgy hogy vagy egyik fülök megsiketült, vagy nyelvök valami történetből rebe gövé és akadozó lett, megtudják gondolni, mely nehéz dolog legyen némaság és a siketség.

Ebben pedig ez egy siket és néma emberben a teljes emberi nem zetnek testi és lelki nyomoruságának példája adatik előnkbe, hogy ő benn nézzük, mennyi sok nyavalya alá vettünk mindnyájan és azoknak :

¹ Jac. 2.

nyavalyáknak okairul gondolkodjunk. Mert legelőször ha megtekintjük, mennyi sok testi fogyatkozások, betegségek és egyéb veszedelmek alá vetetett az mi földi életünk, bizonyára megértjük, hogy embernél nyomorultabb állat nem létezik e földön. Némelyek vakon, némelyek sántán, némelyek csonkán születnek e világra. A kik ép tagokkal jönnek ki anyjoknak méhéből, azoknak is sokféle fogyatkozások szokott történni és számtalan sok nyavalyájok ugyannyira, hogy sokakat látunk, kiknek tagjokat haszontalanná teszi és testöket teljességgel megrontja a sok betegség.

Honnét vannak mindezek? Az mi első szüleinknek¹ vétke ejté az emberi nemzetet ennyi sok nyavalyába. Tudod-e, mit monda Ádámnak Isten? Valamely napon eszendel a gyümölcsbe, melyről azt parancsoltam teneked, hogy ne egyél benne, halállal halsz meg. Nem gondola Ádám az Istennek parancsolatjával és fenyegetésével, megevé a tiltott gyümölcsöt és mind a halált, s mind egyéb nyavalyát behozá a világra. Évának is halljad csak, mit beszéle az Ur a bűnnek megmívelése után. Fájdalommal szülsz, ugymond. Ha az elsőszülék az Ur istennek parancsolatját megörizvén, az ördög készítésének nem engedtek volna, kétség nélkül mindenkoron egészséges lett volna a mi testünk és semmi betegség nem uralkodott volna rajtunk. Továbbá, kinek-kinek az ő tulajdon bűne is oka nyavalyáinak. Sokan vannak, kik gonoszul élnek az ő tagjokkal és azért bocsátja Isten reájok a betegséget. A paráznák megfrancusodnak, a részegeknek fejük és kezök reszketővé, szemök pecsenyessé és csipássá leszen. A tobzódás gyakorta köszvényessé teszi az embereket. Hallottunk némelyeket, a kik nyelvökkel gonoszul kereskedtenek, hamis pört patvart forgattanak, hogy haláloknak óráján nyelvöket kirágták. A káromlók és a kik egészséges korukban gyónnak és az ur vacsoráját nem gyakorolják, az Istennek csodálatos ítéletétől megnémulnak utolsó betegségöknök ágyában. Végezetre a pokolbeli ördögöknek kegyetlensége is öregbiti a mi nyavalyáinkat. Szüntelen ólálkodik ő miutánnunk és minden igyekezetével azon vagyon, hogy ha lelkünkhöz nem fér is, testünkbe minket megsértsen és nyomorgasson. Kiről nyilvánvaló példánk minékünk az Jóban nyavalyája.

Ismerjük meg azért a mi nyomorult voltunkat, vegyük eszünkbe, hogy olyanok vagyunk, mint a férges alma⁴, melyet szüntelen rág belül a féreg és mint a mezei virág, mely ingyen majd elhull. Tanuljunk jól és isteni félelemmel élni² az mi testünknek tagjaival, melyek az élő Istennek lakó templomai. Ne uralkodjék a bűn a mi hálандó testünkbe;³ hogy engednénk neki az ő kívánságiban, se nem adjuk a mi tagjainkat a hamisságnak fegyverül a bűnnek. De adjuk magunkat Istennek, ugymint halottainkból feléledtetek és a mi tagjainkat igazságnak fegyverül Istennek. A testi betegségeket és nyavalyákat olyanoknak tartjuk, mint az pocnitén-

¹ Gen. 2. 3.   ² B. 103.   ³ I. Cor. 3.   ⁴ Rom. 6.

ciára intő predikátorokat. Szüntelen eszünkbe forgassuk, hogy azért bocsátja Isten ezeket mireánk, hogy megemlékezzünk okairól, megtérjünk és elhagyjuk a bűnt, minden nyomorúságoknak okát.

De nemcsak a testi nyomorúságoknak, melyektől megkörnyeztetünk fejenként, hanem néminemű lelki fogyatkozásoknak is, a kiktől még azok sem üresek, a kik testökben épek és egészségesek, tüköre e néma és siket ember. Az jelentetik az ő testi siketségében és némaságában, hogy minden ember siket természet szerint az Isten ígétének jó módon való hallására, néma az Isten nevének segítségül való hívására és az ő tulajdon bűnös voltának bevallására. Mert a mi az hallomást illeti, úgy vagyom, hogy a kinek ép fülei vannak, hallhatja a test szerint az Istennek ígését, de lélek szerint úgy hallani, hogy értsen és megfogja, nincsen az emberi erőnek hatalmába. Kiről tanulságot vehetünk a zsidókból és eretnekekből. Ezek olvassák és hallgatják mind az ó-, mind az új törvényt, de nem értik, igaz értelmét meg nem foghatják. A Candases¹ nevű szerccsen királyné asszony komornikja is olvassa vala Esaiasnak 53. részét, mindazáltal önnönmaga bevallá szent Phülöpnek, hogy semmit sem ért vala benne. Azért mondja szent Pál,² hogy az okosság szerint való ember, úgy a mint e világra született, nem fogja meg az Isten lelkének dolgait, sőt bolondság gyanánt vannak ő előtte, meg sem értheti, miérthogy lélek szerint ítéltetnek meg. Vajha meggondolnók ezeket, nem tulajdonítánk annyit okosságunknak és nem követné senki az ő tulajdon fejének találmányát, hanem kiki mind alázatosan az Istentől az anyaszentegyháznak megjelentett igazságban megnyugodnék.

Szintén ugyanigy vagyom nyelvünkkel is dolgozunk. Fejenként mind némák vagyunk lélek szerint, noha e világi és testi dolgokról eleget tudunk csacsogni. Vajjon hány vagyom közöttünk, kiválóban és gyakorta megnyitná száját az Isten nevének dicséretére és segítségül való hívásra, hálaadásra és felebarátjának épülésére? Még azok is, kik tisztók szerint a községet tartoznak is tanítani és a bűnről feddeni, olyanok, azon panaszkodik a Próféta,³ mint a néma ebek, melyek nem tudnak ugatni és nem ugathatnak. Azonközben káromlásra, rágalmazásra, szitkozódásra, átkozódásra szüntelen megtudjuk eresztelni nyelvünket. Méltán írja azért szent Pál,⁴ hogy mindnyájunkat illeti Dávidnak amaz mondása: Kinyilt koporsó az ő torkuk, az ő nyelvükkel csalárdságra éltenek, Aspis kigyónak mérge ajakuk alatt. Kinek szájok átokkal és boszubeszéddel rakva, az ő lábok gyors a vérontásra. Érezzük tehát atyámfiai ugyan valóban az mi lelki betegségünknek fájdalmát, tudjunk orvost és orvosságot magunknak keresni. Az orvos a Krisztus, ő kezében vagyom az orvosság is; járuljunk hozzá, szintén csak olyan örömet és olyan könnyen meggyógyít minket, mint a siket és némát meggyógyítá.

¹ Act. Ap. 1. ² I. Cor. 2. ³ Esai. 36. ⁴ Rom. 3.

Az harmadikrul. *És mikoron fölfelé vitte volna a néptől etc.* Nagy szeretetnek és irgalmasságnak bizonyos jele az, hogy mihelyen kérétek, azonnal kész lőn őket meggyógyítani. Nem utálá meg a nyomorultat, nem revogatá, sem el nem üzé előle azokat, a kik oda hozák, hanem késedelem nélkül hozzá kezde a gyógyításhoz. És im lásd, mi módon és minemű szertartással gyógyítja meg őket. Ugy gyógyita bizony, hogy ugyanazon testi gyógyításban megjelenté, mint kelljen nekünk is a lelki nyavalyákból meggyógyulnunk. Legelőször fölfelé vivé a nép körül jelentvén, hogy a ki lelkében meg akar gyógyulni, annak fölfelé kell menni és el kell távozni a gonoszoknak társaságából.¹ Mert miképen nehéz annak tiszta kezének lenni, a ki minduntalan szurkot fogdos és tapogat kezével, azonképen nehéz meggyógyítani magát embernek, míg azoktól el nem válik, a kik a gonoszba voltanak ő neki társai vagy példaadói. Továbbá ujját bocsátá fülébe, mert soha a mi füleink az Istennek ígését hasznosan nem hallgathatják, hanem ha az ő ujjaitól, azaz szent lelkétől nyilatkoztatnak meg. Miképen a két tanítvány, kik Emmausba mennek vala, mindaddig sem értheték meg, mint lehetne, hogy az, a ki megholt vala, Messiás volna, míg nem urunk nyilatkoztatta meg elméjüket, hogy értenék az írásokat. És pökvén illette az ő nyelvét. Pöke a Krisztus, mikoron az Evangéliomot és a szentségeket ada a mi lelkeinknek orvoslására és az anyaszentegyháznak egybegyűjtésére. Az ő szájából származik az ige, melylyel lelkünk nemkülönben él és tápláltatik, mint testünk a világi kenyérral.

Annak fölötté *menybe tekinte*, hogy megmutatná, honnét kelljen keresnünk és várnunk mind testünknek, mind lelkünknek orvoslását és szabadulását, t. i. az menybeli Istentől. Felemelem, ugymond vala Dávid² az én szemeimet a hegyekre, hogy látnám, honnét jön segítségem énnekem. Az én segítségem Istentől, ki a menyét és a földet teremtette. Ugyanis, a mint szent Jakab³ mondja, minden jó adomány és tökéletes ajándék fölül száll alá a világosságnak atyjától.

Fohászkodék. Megbizonyítván, hogy érzi és keserüli az mi nyomorúságinkat és nyavalyáinkat, fohászkodék a nyelven, kised de nyughatatlan és oly tagon, mely teljes halálos méreggel; fohászkodék látván jövendőre, mennyit ártandó volt az anyaszentegyháznak az eretnekek nyelve, kiknek beszéde kiterjed, mint a farkasseb, tévelyegvén és tévelyegésre vivén egyebeket is. Fohászkodék a fülökön is tudván, hogy az emberek örömeztöbb hallgatnák a veszedelemben élő ördögi tudományt, hogynem mint az apostoli tanítást. Mely dologról a prophetánál⁴ is panaszkodik vala Isten; mondván: Vajjon kicsoda az vak, ha nem az én szolgám és a siket, ha nem, a kihez követeket küldtem. Szent Pál⁵ is arról szóla, imigyen írván Timotheusnak: Oly idő leszen, mikor az üdvösséges tanul-

¹ Eccl. 13. ² Ps. 120. ³ Jac. 1. ⁴ Esai. 42. ⁵ Tim. 4.

ságot nem szenvedik, hanem fülök viszketvén, innen magok az ő kívánságok szerint gyűjtenek magoknak tanítókat és az igazságról ugyan elfordítják fülöket, fordulnak pedig hamis, haszontalan beszédekre. Szükség volna bizony, hogy a Krisztusnak keserves fohászkodása minket is fohászkodásra és siralomra indítana, hogy siratnók az jelen való időnek gonosz és veszedelmes állapotját. Siratá szent Pál¹ azokat, a kik minekutána vétkeztenek volna nem tartának penitenciát az tisztátalanságról és fertelmességről, melyet cselekedtenek vala. Siratá a Krisztus keresztyének ellenségeit is. De bizony volna nekünk is kiket siratni. Afféléket mondom, kiknek bedugta az ördög fülöket és megkötötte nyelvöket, hogy sem hallhatják, sem szólhatják az igazat. Oh, mely igen sokan vannak mostan, a kiknek úgy vagyon dolguk.

És mondá neki: Epheta, azaz nyilatkozzál meg. Megjelenté az ő isteni hatalmát, parancsolván és parancsolatjával a siketnémát meggyógyítván. Megmutatta, hogy ő volna az, kiről Dávid² imígyen szóla: Ő mondotta és meglett, a mit mondott. Megbizonyította azt is, hogy a bölcsnek³ mondásaként az ő igéje mindeneket meggyógyíthatna. Nem csoda pedig, ha a Krisztus parancsolatja a siket füleket megnyithatja és a néma nyelvet megoldozhatá, mert másutt a halottat is feltámasztá. Azt mondá a megholt leányzóknak⁴ Tabitha Cumi, azaz leányzó mondom neked kelj föl és legottan föltámad. Hatalmas és mindenható az Isten fiának beszéde. Továbbá, midőn annak, a kit megakara gyógyítani, így szóla: Nyilatkozzál meg, arra is tanita minket, hogy az üdvösségnek dolgában az emberi akaratnak is cselekedni kell. Nemhogy addig, míg Istentől meg nem ujjíttatik, az mi akaratunk valami jót akarhatna, avagy mivelhetne, hogy midőn az Istennek malasztjától indíttatik, engedjen neki és ne ellenkedjék a Szentlélekkel.

És legottan megnyilatkozáának az ő fülei és megoldoztaték az ő nyelvek kötele és jól szól vala. Ez lőn a csodatétel, hogy egyszersmind megnyilatkozáának az ő fülei és megoldaték nyelve, úgy, hogy nem rebegve avagy akadozva, hanem ugyan jól szól vala. Miképen pedig ezt az emberi ujjának illetésével, nyálával és parancsoló beszédével gyógyítja meg test szerint a mi Urunk, azonképen naponkint sokakat meggyógyít lelkökben az ő szent igéjének és a szentségeknek orvosságával.

Nem azért éle pedig urunk ennek meggyógyításában a külső szertartásokkal, mintha ezek nélkül őtet meg nem vigasztalhatta volna, hanem hogy ajánlaná nekünk a szentségekben az üdvösséges eszközöket és az anyaszentegyháznak szokott szertartásait. Igen közönséges dolog a víz mindazáltal oly szükséges a keresztségben, hogy valaki ezt megutálván víztől, Szentlélektől ujonnan nem születik, nem láthatja Istennek országát. E siketnéma egyebektől is viteték Krisztushoz és mivelhogy innen maga

¹ 2. Cor. 12. ² Ps. 148. ³ Sap. 16. ⁴ Mat. 5.

nem szólhat vala, egyebek könyörgének Urunknak ő érette. Azon formán az ujonnan e világra jött kis gyermekek is a tatáktól vitetnek az egyházhoz, azok vallják a hitet ő érettök, azok nyernek az az pappal egyetemben hitből származott könyörgések által tisztító malasztot is Istentől ő nekik. Nyállal, ujjának illetésével pepecsele e nyavalyás ember körül Üdvöztőnk, ezekkel hasonlatos szertartásokkal élünk mi is a keresztségben. Kezünket egynéhányszor vetjük a keresztelkedő személyre, nyállal megkenjük orrát és fülét. Meggondolván, hogy Isten a mit egyakarattjával megmivelvelhetne, azt efféle külső eszközök által szokta mivelní. Mely dolog, a mint Szent Ambrus bizonyoságot teszen róla,¹ eleitől fogva való régi szokás a keresztyének között. Tudom, hogy nevetik ezeket az eretnekek, de ám nevesék, leszen idő, hogy sirni fognak. Én azt hiszem, ha akkoron ott lettenek volna, urunkat is megcsufolták volna, midőn a vakon született embernek szemeit nyálával csinált sárral kené meg, és ezt a siket némát is megnyálazza. Mi örömet követjük az mi eleinknek együgyűségöket, hogy az Istentől választott ez világnak balgatagival maradhassunk végre is együtt; de térjünk az históriára.

Meghagyá nekik, hogy valakinek ne mondják. Akarván eltávoztatni a hiu dicsőséget és minket is arra tanítván, hogy soha dicséretet ne keressünk a jószágos cselekedetekből magunknak, hanem arra igyekezzünk, hogy az Istennek neve dicsértessék minden dolgainkból. De mentül inkább tiltja vala, annál inkább hirdetik vala. Mit mondjak ezek felől, vétettek-e benne, hogy urunknak parancsolatját meg nem tartották? Nem vétettek semmit. Mert miképen az jötevő emberhez nem illik, hogy az ő jótéteményéből nevet keressen magának, azonképen tartozik az vele, a kivel jót teszen, hogy dicsérje és magasztalja benne az ő jötevőjét, és háládatlan ne legyen ő neki. Ezek is azért, noha urunk tőlük nem kívánta, mindazáltal azt mivelték, a mivel tartoztanak neki. Csodálkoztanak nagy hatalmasságán, dicsérték és magasztalták őtet jótéteményeért, mondván: Mindeneket jól tett, a siketeket is hallóvá, a némákat is szólóvá tette.² Mely dicséret csak Istent illeti, mivelhogy csak ő, a ki mindeneket jól cselekedik, a bölcsnek imilyen mondásaként³: Az urnak minden cselekedetei igen jók. Az emberek közül pedig senki nincsen, kinek minden cselekedeti jók volnának. Mivelhogy mindenek elhajlottanak, haszontalanná lettenek és nincsen, a ki jót cselekednék, csak egyetlen egy is nincsen.

Hogy egy sommába szedjük azokat, melyeket e predikációban szólottunk, követvén azoknak példájokat, kik a siketnémát urunk eleibe vivé, erősen higyük, hogy a Krisztus minden nyavalyáinkban és nyomorúságinkban segíthet és megszabadíthat minket. És teljes reménységgel nemcsak mi magunkért, hanem egyebekért is (azt kívánja az atyafiúi szeretet

¹ L. 1. c. 1. de. sacr. ² Ps. 13. ³ Eccl. 39.

tőlünk) könyörögjünk ő neki. Tudván, a mint szent Pál is mondja, hogy az ő benne való reménység senkit meg nem csalatkoztat. Őrizzük meg mind füleinket, mind nyelvünket, hogy semminemű tévelygéstől meg ne fertőztessenek. Fogadjuk meg a bölcsnek tanácsát,¹ a ki ilyen int bennünket: Kerteld be tövissel a te füleidet és az álnok nyelvet ne hallgassad, és ajtót csinálj a te szádra és füleidre zárt. És végezetre áldjuk az mi Istenünket és magasztaljuk az ő jótéteményeért, és adjunk hálát neki érte, hogy mind testi, mind lelki nyomorúságinkból szüntelen orvosol és szabadít bennünket.

Ez egy példa a homiliára, most lássunk egy czáfoló beszédet és pedig a pápaság ellen szórt rágalmakról, mely szent Péter és Pál napjára van írva a homilia után.

Praedicatio: Melyben megbizonyítatik, hogy a Pápa, azaz a Római Püspök nem Antichristus. De azok, a kik ötet annak nevezik, az Antichristusnak tagjai.

«Az Luter Márton scholájából származott eretnekeknek, semmi szájokban és nyelvökön gyakrabban nem forog, mint az, hogy a Pápa Antichristus. Oka pediglen nem egyéb annak, hogy az anyaszentegháznak főpásztorát káromolják és ilyen névvel illetik, hanem csak az, hogy a községgel ötet könnyebben megutáltassák. Mert csak a neve is iszonyu az Antichristusnak és minden valaki a Krisztust ismeri és vallja, utálja ötet, mint urának ellenségét. Látván tehát, hogy semmiképen hamarább a Pápa ellen fel nem indíthatják a világot, mintha ezt elhíthetnék az emberekkel, hogy ő a Krisztusnak ellensége, minden tehetségökkel azon vannak, hogy mindenekkel elhíthessék, hogy senki nem egyéb, hanem a Római Püspök amaz Antichristus, melyről Dániel Propheta,² Krisztus az Evangeliomban, szent János az ő látásáról írott könyvekben és szent Pál Apost. az ő levelében szólottanak.

Ezek ellen megmutatom én e praedicatióban: először azt, hogy a pápa nem Antichristus; másodsor, hogy azok, a kik a pápát annak nevezik, az Antichristusnak tagjai.

Az elsőről. Elég bőven szólottam az Antichristusról a Szent Háromság napja után való huszonötödik vasárnapi praedicatióban. Holott azt is megmondtam, hogy minden hamis próféta, sőt minden ember, valaki vagy tudományába, vagy életébe ellenkedik a Krisztussal, Antichristusnak mondatik: mindazáltal a többi között egy bizonyos, igen, gonosz, csalárd, hitető, hamis és kegyetlen ember támad világ végezte előtt, ki az Isten egyházát sokkal inkább megháborítja és nyomorítja, hogy sem mint valaha egyéb időkben háborított és nyomorított volna, ki ugyan

¹ Eccl. 28. ² Dan. 9. 11. 12. Matt. 24. Apoc. 13. 2. Thes. 2.

szinte pusztaságnak iszonyúsága, azaz a hitnek és isteni tiszteletnek pusztítója leszen. És annak okáért, úgy mint az, a ki leginkább fog ellenkedni Krisztussal, főképen az hivattatik Antichristusnak, és ő róla szólnak mind Dániel az ő jövőmondásában, mind Krisztus az Evangéliomban, mind szent János az ő látásában, s mind szent Pál az ő levelében. És nem Pápáru! Mert nem egy pápa volt eleitől fogva eddig az anyaszentegyházban, hanem többen voltak kétszáznál és ki tudja, még hány leszen még a világ végezetéig.

Ha ki pediglen tagadja azt, hogy egy bizonyos személyt nevez az írás Antichristusnak, nyissa fel szeméit és tekintse jól meg, mit beszél Krisztus szent Jánosnál az Antichristus felől és megérti abból, hogy úgy vagyon, a mint én mondom. Imígyen szól azért urunk a zsidóknak: ¹ Én jöttem az én Atyámnak nevében és nem vettetek engemet. Ha más jövend az ő tulajdon nevében, azt veszitek. Kettőről emlékezik: Egyről magáról, kit nem vettek, másról olyról, kit vesznek a zsidók. Az pedig nem egyéb leszen, hanem az Antichristus, az Istennek lelkével teljes régi szent doctoroknak magyarázatuk szerint. Mert Ireneus ² nyilván jelenti, hogy ott üdvözítőnk az Antichristusról emlékezik, és azt írja, hogy azért mondja másnak ötöt, mivelhogy idegen ő tőle és teljességgel különböző. Arany-száju szent János hasonlatost ír ehhez, mondván: Vajjon kit mond urunk, hogy nem az ő Atyja nevében fog jönni: az Antichristust. ³ Szent Hieronimus azonképen az Antichristusról szól, ugymond imígyen a Krisztus: Ha más jövend az ő tulajdon nevében, azt veszitek. ⁴ Annak fölötté Cyrillus, Alexandrinus és Theodoretus, ők is azon értelmét adják annak a mi urunk mondásának. ⁵ És ezeknek, kiket megnevezék, mindenik azt a Krisztusnak beszédét szent Pálnak amaz mondásával vetik egybe, mely kétség nélkül az Antichristusról vagyon. Annak okáért — ugymond szent Pál — mivelhogy az igazságnak szerelmét be nem fogadták, azaz a prophetáknak írások szerint megadatott Krisztust nem akarták ismerni és venni a zsidók, azért bocsát Isten ő rájuk csalárdságnak cselekedetét, hogy higyenek a hazugságnak. ⁶ Holott nem akármi hazugságról szól az Apostol, hanem egy bizonyos hazugságról: τῷ ψεύδει. Értvén az Antichristusnak nagy képtelen hazugságát. Ezekből megtetszik, hogy miképen a Krisztus, ki atyjának nevében jött, egy volt, azonképen a Krisztussal igen ellenkező Antichristus, mely az ő tulajdon nevében jön, egy ember leszen.

De ne hagyjuk el mégis szent Pált, mert ugyanazon helyen többet is szól ő az Antichristusról. Lássuk tehát, mit beszél és értekezzünk jobban tőle, egy leszen-e az Antichristus, avagy inkább, a mint némelyek mondják, a pápaságot azaz a pápáknak székét és birodalmát kell értenünk

¹ Joan. 5. 3. ² L. 4. contra haer. ³ Hom. 15. in Joan. ⁴ Ep. ad Algas. quest. n. ⁵ In Joan. l. 3. c. 6. in Dan. ⁶ 2. Tess. 2.

az Antichristuson. Így ír azért a Krisztusnak választott edénye: Valaki titeket meg ne csaljon, mintha a Krisztusnak napja már közel volna. Mert el nem jó a Krisztusnak napja, míg nem el nem jó először a szakadás, és megjelenik a bűnnek amaz embere, a veszedelemnek ama fia, ki ellenkedik és felemelkedik mindenek fölötte, a mi Istennek hívattatik vagy tiszteltetik. Hogy szent Pál itt az Antichristusnak országáról szóljon, azt senki nem tagadja, noha arról, ki legyen az Antichristus, külömb-külobmféle vélekedések vannak. Ezt nyilván látjuk pedig, hogy egy embert nevez; sőt mintha ugyan ujjal mutatná, úgy ír felőle, mondván: a bűnnek amaz embere, a veszedelemnek ama fia, *ὁ ἀνθρῳπος τῆς ἀμαρτίας ὁ υἱος τῆς ἀπώλειας*.

Megtanítanak pediglen rája az régi görög doctorok, hogy a görög articulushoz oly ereje vagyon, hogy midőn valamely ige a nélkül vettetik az írásban, nem valami egy bizonyos dolgot mutat, hanem közönségesen érthetünk azon egyet, vagy mást valamit azok közül, melyeket annak az igének jegyzése magában foglal. Mint emez igén *θεός* bármely hamis Istent is vehetünk. De midőn valamely igének melléje vetjük az articulust, akkor nem akármit, hanem egy bizonyos dolgot jelentünk, úgy, hogy az *ὁ θεός* az egy igaz Istent adja előnkbe, kirekesztvén minden hamis isteneket. Nem magamtól írom pediglen ezt, hanem Epiphaniusból vettem lib. I. contr. haer. saect. 9. Melyhez hasonlatost ír Aranyszájú szent János is in Esa. c. 7. Cyrillus is in Joan. I. I. c. 4.

Holott azért szent Pál, szólván az Antichristusról, afféle mutató igével él, mely egy bizonyos személyt mutat, kétség nélkül nem a pápaságot, avagy a pápáknak országát (kik sokan voltak) jelenti, hanem egyet valakit, ki ellene veti magát a mi Urunknak, tagadván őtet is igaz Krisztusnak lenni, és azt mondván, hogy ő maga volna a Messiás.

Lássuk immár Dániel prófétánál is, mit szól az angyal az Antichristusnak személyéről és cselekedetéről. Az római birodalomnak tíz szarvai tíz királyok lesznek és azok után más támad (az Antichristus) és hatalmasabb leszen a előbbieknél és három királyokat megaláz. A felségest szidalmazza és a felségesnek szentét elrontja. És azt állítja, hogy az időket és törvényeket megváltoztatja. Ezek pedig kezébe adatnak egy ideig, időnkig és fél ideig.¹ Ugy tetszik, itt is egyről vagyon beszéd, amaz egy Antichristusról, a kiről mi is szólunk. Mert ő felőle magyarázzák ezt is a helyt Irenaeus I. 5. contr. haer. Hieronimus in c. 7. Dan. Augustinus de civ. Dei I. 20. c. 28. Theodoretus in suis in Dan. commentariis.

Továbbá ezt mondá Krisztus is, mint nem régen hallátok, hogy az Antichristust, ki az ő tulajdon nevében fog jönni, veszik a zsidók. A pápát pedig láttuk, hogy nem vették, tehát a pápa nem Antichristus.

Annak fölötte szent Pálnak tanítása szerint, akkor jelenik meg az

¹ Dan. 7.

Antichristus, mikor eljő a szakadás, azaz minden nemzetségek, melyek a római birodalomhoz hallgatnak, tőle elszakadnak, és mikor ugyanazon római birodalom, mely az Apostoloknak idején e világon uralkodott, közül vettetik, azaz elpusztul, elfogy, semmivé leszen. Mert hogy a római császárnak engedelmisségétől való elszakadásáról szóljon ott szent Pál és a római fejedelemségnek végéről, bizonyítom szent Hieronimussal és Tertullianussal, kik azt az Apostoloknak mondását úgy értik.¹ És szent Ambrussal, ki magyarázván ugyanazon mondást, azt írja, hogy az római birodalomnak elfogyása és kitörlése után jelenik meg az Antichristus kikkel egyaránt jár Aranyszáju szent Jánosnak (n 2. Tess. c. 2.) és szent Ágostonnak (l. 20. c. 19. de civ. Dei.) értelmök. Azt pediglen tudjuk, hogy a pápaság nem oly időben kezdetett, melyben vége lett a római fejedelemségnek, hanem mikor leghatalmasbak voltak a római császárok. Sőt még az mai napon is nincsen annak vége, mert Istennek kegyelmességéből mind császár vagyon, mind pedig egyéb fejedelmek vannak az római birodalomban és megmutathatjuk azokat ugyan személyök szerint is.

Továbbá az Antichristusnak eljövetelét oly közel mondja Urunk, hogy leszen e világ végéhez, hogy egyikről ugyanarról ugymint bizonyos jeltől ismerhetik meg az emberek az ítélet napjának elközelgetését, nem különben, mint az fügefának levelezéséről a nyárnak közel voltát.

Hogy mondhatnók tehát, hogy a pápa Antichristus, ha ezer esztendőnél több vagyon csak annak is, hogy Constantinus császár Rómát és az olaszországi birodalmat a pápának engedte. Annak előtte is voltak a pápák, noha nem olyan nyugodalomban és békességben, mint Constantinusnak idejétől fogva, mert az hitetlen császárok alatt sok háborút és nagyobb részre inkább mind halált szenvedtenek a Krisztus hevéért. Annak okáért bizony megcsalatnak, valakik hisznek amaz káromlóknak, kik a Krisztus egyházának főpásztorát Antichristusnak nevezték, holott az Antichristus eljövetelének ideje nem illik a pápákhoz.

Azt is ír a szent Pál az Antichristus felől, hogy ellenkedik Istennel. Kérlek, miben ellenkedik? Abban, hogy felemelkedik mindennek föltötte, a mi Istennek hivattatik és tiszteltetik. Mi módon emelkedik föl? Ugy, hogy az Istennek templomában ül, mutogatván magát Istennek lenni. Azaz sokakat kihitet az Isten egyházából, kiket igaz anyaszentegyháznak és Isten templomának nevez. Azok között úgy viseli és tisztelteti magát, mintha ő volna a Messiás. Sőt végezetre Isten gyanánt akar imádtatni. Ilyenképen veti magát Isten ellen a kegyetlen Antichristus, kit soha egy pápa sem mivelt. Mert legelőször nem ő maga emelkedett fel a pápa, hanem a Krisztus emelte fel arra a tisztre, melyet az anyaszentegyházban visel, a mint a másik predikációban megbizonyítók. Továbbá nem emelkedik fel az Isten ellen, hogy mint ki sem Istennél nagyobbak nem

¹ Quaest. 2. ad Algas. Apologia.

vallja lenni, sem egyenlővé nem teszi hozzá, hanem alábbvalónak tartja és nemcsak az Istennek, de még az ő szolgáltnak szolgáltnak nevezi magát. Annak fölötté az Isten templomába, mely az anyaszentegyház ül ugyan, mert ha annak kivüle ülne, nem hogy főpásztor, de csak juh sem lehetne; de nem úgy ül, hogy Isten gyanánt mutogatná magát, hanem úgy, mint az apostolok és a többi között szent Péter ültenek. Mint hív és bölcs szolgál, a kit az ur az ő háza népén fővé tett. Igen akarnám látni, ha megmutatná a pápa ellenségei, hogy ő mint Isten ül a szent gyülekezetben: kit, mivelhogy meg nem mutathatnak, mi sem hiszszük azt, hogy Antichristus volna. Az eretnekek, kik az Apostoloknak idejéből voltak, és a kik azután is lesznek, mind Antichristusok, és amaz fő Antichristusnak, kiről most szólunk, előtte járó serege, kik által szent Pálnak mondása szerint immáron az ő álnokságának titkait cselekedti, mert a Krisztusnak igaz ismeretét ő hazugságával homályosítja az emberek közt és az Istennek városát, az anyaszentegyházat, rabolja és pusztítja. Tehát ha a pápa volna az Antichristus, ezek mind ő vele tartának, az ő ügyét forgatnák és ő érte hadakoznának. De nem azt mivelik, hanem a mint az históriákból megtetszik, a régi eretnekek, Arius, Manichaeus, Donatus, Vigilantius, Jevinianus és a többi egyetembe mindnyájan egyetemben ellene voltak az római egyháznak és püspöknek. Ő ellenök is pediglen a pápák és azok a szent doctorok vitézkedtenek, melyek a pápákhoz hallgatanak. És mostaniak azonképen valahol valamennyien vannak, noha önköztök sem értenek egyet, mindazáltal mindnyájan Pápát szidalmazták és az ő engedelmessége alatt való egyházat ellenzik. Hogy a Zvingliánusok és Calvinisták eretnekek legyenek, Luter Mártonnal és az ő követőivel bizonyítom. Megint, hogy Luter Márton és azok, kik vele egyet valianak, tévelyegjenek, Zvingliussal és Calvinussal. Georgius Maiornak, hogy nem igaz vallása legyen az jó cselekedetek felől, Viganus sok helyen írja. Viszontag Maiornak úgy tetszik, hogy Viganus tévelyeg. A Trinitariusokat pediglen mindenik eretnekeknek itéli lenni, úgy, hogy az ő magok ítéletök szerint, ha mi nem mondanók is, ezek mind eretnekek és az Antichristusnak szolgálai. De vajjon mint tartják magokat a pápához? Nem szükség arról sokat szólani, tudja mind az egész világ, hogy nem vele, hanem ellene vannak ő neki. Annak okáért lehetetlen dolog, hogy a pápa legyen az Antichristus, mert ha az volna, az Antichristus szolgálai ő reá nem törnének, hanem az ő pártját követnék.

Dániel prophéta az hierusalemi templomnak és a zsidómódra való istentiszteletnek következendő elromlásáról úgy emlékezik, hogy egyetemben ugyanazon beszédében e világnak végezetéről is szól.¹ Kit megjelente a mi urunk Jézus Krisztus, midőn ő is együtt szóla és egyaránt hoza elő Dánielnek írását mind a kettőről. A többi között pediglen azt

¹ Dan. 9. 11. 12.

beszéli Dániel, hogy ez világ végezte előtt az Antichristus azt a tiszteletet, melylyel szüntelen és naponként tiszteltetik, Isten az ő hiveitől megtiltja. Ugy, hogy negyedfél esztendeig, míg az ő birodalma tart, nyilvánvaló és közönséges tisztelettel nem tiszteltetik az Isten. Mert a mint aranszáju szent János írja, a keresztyének szerte szét a pusztába és a kietlenekbe futnak az Antichristus előtt és nem leszen, a ki az egyházba bemenjen és ott Istennek áldozatot tegyen.¹ Irenaeus pedig nyilvánabban megmondja, mi legyen az új törvénybeli áldozat, t. i. a mi urunknak szent testének és szent vérének áldozatja (kit misének hívunk, melyet — ugymond — hogy az Apostoloktól vevén a teljes világon áldozik Istennek az anyaszentegyház, melyről Malachiás, a izenkét prophétáknak egyike jövődökképen így szólott volt: Napkelettől fogva mind napnyugatig, nagy leszen (azt mondja a seregeknek ura) az én nevem a pogányok közt és minden helyen jó illattal és tiszta áldozattal az én nevemnek. Tehát Irenaeusnak mondása szerint a misét fogja betiltani az Antichristus. Azt pedig a pápa nemcsak nem tiltja, hanem igenis dicséri és oltalmazza. Sőt semmi egyéb mindennapi tiszteletet sem nevezhet senki, melyet pápa tiltana; és ha szintén neveznek is valakik valamit, nem elég volna nevezni, hanem azt is meg kellene mutatni, hogy ezerkétszáz és kilenczven napig, azaz negyedfél esztendeig nem engedte a pápa azt a tiszteletet gyakorolni. Mert addig jelenti Dániel, hogy fog tartani az Antichristusnak birodalma és az áldozatnak megszűnése. De a pápának hatalma nem 1290 naptul fogva kezdetett, hanem 1290 esztendőnél is előbb. Sőt csak annak is több vagy 50 esztendejénél, hogy (a mint a hazugok mondják) Luter által az ő álnoksága megnyilatkoztatott. Tehát nem Antichristus a pápa.

Több bizonyosságát is hozhatnám ennek, mind a derék szentírásból, mind a szent doctoroknak könyveiből, de nem akarok hosszú beszédet szaporitanom. Annak okáért elég legyen ez erről és immár azt bizonyítottam meg, hogy azok, a kik a pápát Antichristusnak nevezik, az Antichristusnak tagjai.

Az másodikról. Ne bánják a pápa ellenségi s nem is bánhatják, ha megmutatom, hogy ők az Antichristusnak tagjai. Mert megérdemlik, hogy a mit ok nélkül másra költöttek, az innen maguknak fejükre térjen. Legelőször azért, ebből tetszik meg, a mit felőlök mondok, igaznak lenni, hogy miképen az Antichristus nem az Atyaistentől bocsáttatik, hanem Krisztus urunknak mondása szerint saját nevében jó, azonképen a Luterek és egyebek, a kik a pápát Antichristusnak nevezik, nem Istentől küldetnek, hanem önnönmaguktól jönnek. És olyanok, mint a kikiről az Isten panaszkodik a prophétánál, mondván: Nem küldök vala prophétákat és ők futnak vala; nem szólok vala nekik és ők prophétálnak vala.²

¹ Hom 49.   ² Jer. 23.

Ha pediglen azt akarják velünk elhíttetni, hogy Istentől bocsáttatnak, mikép Üdvöztőnk megbizonyítja maga felől, hogy őtet az Atya bocsátásonként ezek is tartoznak megbizonyítani. Kétképen szokott az Isten az anyaszentegyházba tanítókat és egyházi szolgákat bocsátani. Némelyeket bocsátott elein innen maga magátul, közbevetés és eszköz nélkül, míg a próphétákat az ő törvényben és az apostolokat az evangéliom alatt, kiket senki egyéb által nem, hanem tulajdon szájával választotta és bocsátotta Isten és a Krisztus az ő szent ígéjének hirdetésére. És a kik így bocsáttatának azok csodatételekkel bizonyították meg, hogy Isten küldte őket. Mel bocsátásnak módja az apostolokban szűnt meg. Némelyeket pedig eszköz által bocsátott, mint Titust, Timotheust, Kelement, Dénest és sokakat egyebeket, kiket az apostolok által, megint azután a többi igaz lelki pásztortokat és praedicatorokat, kiket a törvény szerint való püspököknek és egyházi fejedelmeknek által választott és küldött, és a mai napon küld, szent felsége az anyaszentegyházhoz, hogy ő követei legyenek és igazgatói a hív keresztényeknek. A ki evvel a második bocsátásnak módjával mondja, hogy bocsáttatott Istentől, szükség, hogy megmutassa, kik által bocsátotta legyen Isten őtet. Mint szent Pál, kiről azt írja szent Lukács, hogy a pogányok között való predikálásra az Antiochiabeli próphéták és doctorok által választata őtet és Barnabást az Isten.¹

Immáron azt kérdelem a pápa ellenségeitől; kitől küldtettenek ők, hogy predikáljanak? Azt felelik, jól tudom, az Istentől. De mi módon? Ha a bocsátásnak első módja szerint mondandják, ottan azt kívánor tőlök, hogy csodával bizonyítsák meg. Kit még eddig nem miveltenek, nem is mivelhetnek. Azért inkább hiszem, hogy eszköz által fogják megadni, hogy bocsáttatának. Annak okáért én is arra kötelezem őket, hogy mutatnák meg azt az eszközt. És ha némelyek Debreczenben, némelyek Kolosvárott, némelyek Semptén, némelyek Vittenbergában, némelyek Genevában, némelyek Norinbergában, némelyek Brigában, némelyek egyebütt mondják, hogy választatának a tisztre az ott lakozó superintendensek avagy predikátorok által; akarom értenem, ezeknek is kitől adato legyen az a hatalom, hogy egyházi szolgákat válaszszanak és predikátorokat küldjenek, mert félek rajta, hogy nem az ajtón, hanem másunna hagytanak be az akolba, és annak okáért nem pásthorok, hanem orvok és tolvajok. Noha azt vitatják, hogy törvény szerint való szolgák, mivel hogy (a mint ők mondják) a többi tudós és jámbor egyházi népektől választattanak reája, hogy az Isten szöllejébe munkásokat bocsássanak. És netalán mindaddig, s addig mennek hátra az időkben, hogy színt Luter Mártonra viszik (ha vihetik) az ő eredetöket. Mert Luter is sem csodátételleg meg nem bizonyította, hogy tisztán ő magától Istentől küldete volna, sem emberét nem adhatja, ki által választotta Isten őtet annak a

¹ Act. Ap. 13.

Evangeliumnak, melyet hirdetett, hirdetésére. Hanem az ő tulajdon nevében jött, és az ördögnek készítéséből kezdett új tudományt hirdetni a község közé (miképen ő maga is vallja), kinek oly igen tetszék a különbözés az ő agyának gondolatja után való járás, hogy noha midőn a római egyháztól elszakada, valának egyebek is, kik onnan kiszakadtanak vala, ugymint a görögök és a hussiták, de azokhoz sem állá egyikhez is, hanem ugyancsak egymagának valek, és az ő tetszése szerint raka egy synagogát az Antichristusnak. Annak okáért mind Luter s mindazok, a kik ő tőle számazván, sok felé oszlának, az Antichristusnak tagjai.

Továbbá azt beszéli Üdvöztőnk szent Máténál, hogy az hamis próphéták mondják: imitt, amott, a pusztában avagy a rejtekhelyekben lenni a Krisztust. Kit, mivelhogy a pápa ellenségei mivelnek, kétségkívül nem igazak, hanem hamis predikátorok. Mert nem imitt vagy amott mutogatják-e urunkat, a kik mind ez óráig sem alkudhatnak meg rajta, melyik sectában találtsák meg az igazság? Mindenik magának tulajdonítja, és egyik sem engedi a másiknak az Evangeliumnak igaz értelmét. Nem együtt, hanem ki a Confessionistáknál, ki a Calvinistáknál vitatja, hogy vagyon az Istennek ígéje. Ez ám a Krisztust imitt vagy amott mutogatni. Megint ugyanazok vallják a pusztában is avagy a rejtekhelyekben lenni. Mert holott a Krisztus az ő egyházában szokott legyen lakni és attól soha el nem távozik, valaki az egyházat a pusztába és rejtekhelyekbe rekeszti, a Krisztust is oda rekeszti. Luter M. pedig azt műveli, ugymint ki azt írja, hogy a pápának országa alatt (mely az ő vélekedése szerint legkevesebbet öt száz esztendőtt tartott) egyetlen egy püspök sem volt, ki az ő tiszteben eljárta volna, és csak egy concilium sem lett, kiben az Istentiszteletről végeztek volna. Mindazáltal megtartotta Isten ezek alatt is az ő egyházát, de úgy, hogy így egyháznak sem mondatott.

Beza is hasonlatosképen cselekszik, mert azt meri mondani, hogy az hiveknek gyülekezetét néha majd csak ő maga az Isten tudja és ismeri, senki egyéb. Hiszen elég pusztában és elég rejtekhelyeken lehetett az anyaszentegyház, ha annyi ideig, míg Luter mondja, sem igaz püspök, sem igaz concilium egy sem találtatott. Hogy annyira volt a szent gyülekezetnek ügye, hogy így csak egyháznak sem hivatott. Ha, a mint Beza beszéli, néha Istennél több senki sem tudhatja, hol legyen.

Nem arra taníta bizony minket a Krisztus, hogy oly igen elnyomattatnék és temettetnék valaha az ő egyháza, hamis püspököktől, hogy még csak a neve sem maradna meg. Hogy oly igen eltitkoltatnék, hogy azt sem tudnák az emberek, mely helyen lappangana. Sőt azt mondta, hogy az egyház ellen, melyet az erős kőszálon épít, a pokolnak kapui soha hatalmat nem vehetnek. Hogy a hegyen épített város, az anyaszentegyház el nem titkoltathatik. Esaiás azt predikálja, hogy az Istennek egyháza mindenkoron az ő egyházának nevezetik. Új névvel neveztetett —

ugymond — melyet az Ur szája nevezett. Nem hivattatol többé elhagyatottnak, hanem az én nevem ő benne.¹ Mely mondást magyarázván szent Hieronimus, azt mondja, hogy az új név semmi nem egyéb, hanem az, melyet urunk ada a szent gyülekezetnek, így szólván Péternek: Te vagy a kőszál és ezen a kőszálon épitem az én egyházamat.² Mivelhogy azért Luter és a többi pápára morgó eszeveszettek imitt-amott mutogatják a pusztában és rejtkehelyeken prédikálják lappangani Krisztust az ő egyházával egyetemben, és avval bizonyítják, hogy ők hamis prophéták, kétség nélkül a fő hamis prophétának, az Antichristusnak tagjai.

Az Istennek szolgálai Krisztusból krisztianusoknak nevezetnek, azaz keresztyéneknek és nem akarja szent Pál, hogy valakitől egyébtől neveztesse. Sőt igen dorgálja a Corintusbelieket érte, hogy ő köztök ki Pálénak, ki Apollónénak mondja magát. Kiből megtetszik, hogy ez tulajdonsága az igaz prophétáknak, hogy nem maguknak, hanem Krisztusnak gyűjtenek sereget, és az ő tanítványok nem vesznek őtőlök nevet, hanem a Krisztus nevétől vétetett névvel hivattatnak. De a páparágalmazóknak tanítványi, kiki mind az ő mesteröknek nevöket viselik, és Lutertül Lutereknek, Calvinustól calvinistáknak, Zvingliustól zvingliánusoknak nevezetnek. Szent Hieronimus pedig azt beszéli, hogy valahol azt hallod, hogy azok, a kik Krisztusénak mondatnak, nem az Ur Jézus Krisztustól, hanem valakitől mástól neveztetnek, tudjad, hogy ott nem a Krisztusnak egyháza, hanem az Antichristusnak synagógája vagy.³ Aranyszájú szent János azt írja, hogy az eretnekek az ő eretnokségök találóitól nevezetnek. Honnét az következik, hogy mind a Luterek, s mind a Calvinisták, mind a Zvingliánusok és egyéb efféle nevekkal bélyegeztettek az ő mesterökkel egyetemben Antichristus tagjai és az ő bélyegét viselik.

De tán elő fog állni valamely sipos és azt fogja mondani, hogy mi is pápától pápistáknak nevezetünk, mint hogy ők Lutertől, Calvinustól, Zvingliustól, Lutereknek, Calvinistáknak, Zvingliánusoknak nevezetnek. Tudom, hogy a hittől szakadtak úgy hinak minket, de mennyi ideje vagy, mióta ezt a nevet reánk adták? Avagy mindattól fogva volt-e a pápistáknak neve, hogy vannak-e világon, kik ugyanazt vallják, a mit mi vallunk? Nem volt, hanem Luter M. boszúból és gyűlöletből nevezte minket pápistáknak, maga, a mint az ő vélekedése tartja, előtte is majd 500 esztendővel, ha igazat akart volna pediglen adni, 1500-nál többel, sőt világ kezdetétől fogva mindenkor volt ez a hit, melyet mi tartunk. De ők mindattól fogva, hogy vannak, ezekkel a nevekkal, melyeket előszámálék, hivattatnak.

Továbbá a pápista név nem valamely embernek tulajdon- avagy vezetéknevétől vétetett, mint a Lutereknek, Calvinusoknak, Zvingliánusoknak nevök, hanem a tisztól, melyet minden főpásztor visel az anyaszent-

¹ Es. 62. ² Contra Luciferianos. ³ Mát. 16.

egyházban. Tehát külömb a mi nevünk még az is, melyet nem régen és irigységből adtanak reánk a mi ellenségeink, az ő nevöknél. Ebből is megtetszik, hogy a kik e mostani időben a pápát Antichristusnak nevezik, az Antichristusnak tagjai, hogy miképen az Antichristus országa nem sokáig, hanem csak negyedfél esztendeig fog tartani, azonképen ezek között sem találok senkit olyat, kinek tudománya hosszú ideig épen megmaradt és becsületben tartatott volna.

Luter M. 1517. esztendő táján támadta, de nem dicsekedhetik vele, hogy sokkal tovább országolt volna békességes nyugalomban annál, a mig az Antichristus országolhat. Mert 1522. esztendő forgásában fölemelkedék ellene egy tanítványa, Zvinglius és országának nagy részét magának foglalá, elvítetvén ő tőle sokakat, kik annak előtte az Luter vélekedését nemkülömben tartották, mintha menyből adatott volna nekik. Annak utána támadának ugyanazon Luternek scholájából az Anabaptisták, Osiandrinusok, Svenkfeldianusok, Maioristák, Libertinusok, Calvinisták, Puritánusok, Unctusok, Trinitáriusok és sok egyéb visszavonó tévelygők, kik között annyira eloszla az ő mesteröknek országa, hogy magának így semmi sem marada benne.

Mert ugyan nem tudom, hol maradt volna meg épen a Luternek tudománya és a ceremóniák hol szolgáltatónának szintén ugyan, mint ő tőle szolgáltatónának. A Zvinglius bolondsága sem sokat tartta, mert Calvinus és Beza mélyebben menének és külömb módot találának abban, a mit ő elkezdett vala és eltávozván Zvingliustól, melléjük vonnak inkább mindazokat, a kik őt követik vala. De Calvinus sem mindenütt hosszú ideig uralkodhaték, mert Lengyelországban és Erdélyben a Trinitáriusok kivonak szájából a koncznak jobb részét. És azonközben ezek is oszlani és romlani kezdenek, holott Dávid Ferencz, ki főember köztök, tovább ment immár a tévelygésben és az ő társaitól sok részében külömböző vélekedést vett elő, melyért mostan úgy tetszik, érdeme szerint a tömlöczben tartatik. A többinek is így vagyon dolguk és naponként egyik a másiktól megemésztetik, kiből akárki is eszébe veheti, hogy ezek az Antichristusnak tagjai.

Az Antichristusról azt mondók nem régen, sőt Dániel régen megmondotta vala, hogy elveszi a szüntelen avagy mindennapi áldozatot. Azt művelik a pápa rágalmazói is, kik rutolják, bálványozásnak nevezik és minden tehetségökkel azon vannak, hogy semmivé tegyék a mi Urunk Jézus Krisztusnak szent testének és szent vérének áldozatját, mely a misében áldoztatik. Kivel megbizonyíták, hogy az Antichristusnak seregébe valók. Mert ha ez az áldozat, a mint aranyszáju szent János írja,¹ bizonyítja, hogy a Krisztus mi érettünk föláldoztatott, általán fogva valaki ennek ellene szól, a Krisztus halálát tagadja és avval megmutatja, hogy ellensége a Krisztusnak.

¹ In Matth. hom. 83.

A kik e világ végezete felé támadnak, azokat hamis prófétáknak, azaz Antichristus tagjainak nevezi a Krisztus. Luter és a többi ő tőle származott pápa ellenségei, im nem régen támadának, midőn elkezdett immá közeledni a világ vége. Annak okáért semmiképen el nem mehetnek előtte, hanem ugyan rajtuk marad az, hogy ők az Antichristusnak tagjai. Hagyjának békét tehát a pápának és viseljenek magukra gondot. Térjenek meg és tartsanak penitenciát. Mert ha mindvégig ugyanazon vakságba maradnak, az Antichristussal, az ő fejökkel egyetemben megöli őket a Ur az ő szájának lelkével és semmivé teszi az ő fényes eljövételével.

Ezen mintákból láthatjuk, hogy érdemes munkát végzett Telegdi János, kalocsai érsek, midőn 1638. évben nagynevű rokona művének második részét «világosb magyarázattal másodszor kibocsátotta és hasznára válnék a mai szónokoknak is, ha egy új kiadás látna napvilágot, mely lehetővé tenné, hogy közközen forogjon a magyar homiletikának ezen első gyöngye.

CSEPREGI JAKAB.

Telegdi Miklós korára világot vet egy, a pozsonyi káptala könyvtárában található codex (109. szám), melyet Chepregi Jakab kanonok írt sajátkezűleg 1583-ban. Tartalmát predikációk képezik, összesen ötvenegy s a nevezett kanonoknak szerzeményei s valószínűleg Nagyszombathban mondattak el, a mint ezt egy elejtett szóból következtethetjük. A predikációkon kívül két exhortatio található benne. A predikációs gyűjtemény a karácsonyi és husvét ünnepkörre terjed ki — advent első vasárnapjától husvét utáni hatodik vasárnapig — s úgy a vásár-, mint ünnepnapokról gondoskodik. A jelesebb ünnepekre több beszédet nyújt; így az első advent vasárnapra kettőt, karácsonyra négyet, szent István vértanú ünnepére kettőt, újévre s vízkeresztre kettőt-kettőt, nagypéntekre kettőt, husvét három ünnepre kettőt-kettőt. Megtudjuk azt is, hogy nagycsütörtökön is tartatott szentbeszéd, mert egy ilyen is van a gyűjteményben, valamint azt is, hogy nagyobb ünnepeken délután is volt predikáció, mert erről is van gondoskodva a gyűjteményben, délelőlt az evangéliumról, délután az epistoláról.

Azonban nemcsak a külső szokásokra vet világot ezen codex, hanem arra is, milyen neme a predikálásnak műveltetett ezen időben, mert megtudjuk belőle, hogy a homília uralkodott. Chepregi predikációi is homiliák, Telegdiéhez hasonlóak. Latin nyelven vannak írva, de magyarul tartattak, a mi nemcsak a közbevetett magya-

kifejezésekből tűnik ki, hanem a sajátságos latinságból is, mely bizonyossá teszi, hogy magyar eredetiből fordítottak le latinra. A közlendő beszéd eléggé fogja ezt bizonyítani, itt csak a legkülönösebb kitélt említjük meg egy másik beszédből: «adventus Domini *tantum facit*, acsi ungarice dicerem Úrjövedele»; «annyit tesz», szóról-szóra van lefordítva. Azért ne is keressünk valami magas latinságot a predikációkban.

A homiliák belső értékükre nézve nem emelkednek a Telegdi-félékhez ugyan, de azért mégis sok modern gyűjteményt fölülmulnak. A külső alakban és elrendezésben nem találunk különbséget Telegdi és Chepregi homiliái között; alkalmoszerű bevezetésre három részre osztott tárgyalás következik, melynek anyagát a szövegmagyarázat képezi. A fölosztás a versekre látszik támaszkodni, de tulajdonképen a szövegnek főgondolatai szerint alakul, a mint azt a mintán látni fogjuk. A befejezés rövid összefoglalatja a fejtegetett igazságoknak. Chepregi nagyobb súlyt fektet a mysticus magyarázatra, mint Telegdi s inkább moralizál, mint dogmatizál. Ha tárgyalás közben ki nem terjeszkedhetett tetszése szerint a mysticus értelmezésre, függelékül ilyen értelmű külön magyarázatokat ad. Jellemző, hogy a szentatyákat és egyházi írókat nem idézi, míg a szentírás bő alkalmazásra talál. A polemiát sem ismeri. Mysticus fölfogásával átmenetet képez a középkorból az újba, mert kerül minden erőltetett magyarázatot, inkább azt mondhatjuk róla, hogy a szentírási szakasz reá nézve alkalom az igazságok fejtcgetésére, nem pedig forrás, kiinduló pont és nem földolgozandó anyag.

A következőkben közöljük egy homiliának és a két exhortatiónak szövegét.

Dominica Prima Adventus Domini Evangelium Matth. 21.

Cum appropinquasset Iesus Hieroso'imis et venisset
Betphage ad montem Oliveti etc. Matth. 21.

Hoc tempus est, ut omnes scitis vocatum tempus adventus Domini non aliam ob causam et modo, quam quia omnes ceremoniae ecclesiasticae et laudes de Domini nostri Jesu Christi ad nos adventu nunc imprimis peragi, quibus mater Ecclesia excitat suorum fidelium corda ad suscipiendum Christum venturum magna charitate, nunc praeprimis proponuntur nobis ob oculos antiquorum illorum sanctorum suspiria, qui in tenebris et in umbra mortis sedentes nagy lelkők szakadva várván a jövőendő igazságnak fényes napját, verum Messiam Dominum nostrum Jesum Christum

continua et lacrimabili voce clamitant dicentes Ps. 89. Ostende nobis Domine misericordiam tuam et salutare tuum da nobis. Item Esaias 45 Rorate coeli desuper et nubes pluant iustum, aperiatur terra et germine Salvatorem. Eam antiphonam in vespers dominicae diei et quolibet die Aranyas reggeli misén cantat mater Ecclesia, ut intelligamus, quanta devotione debeamus compositi Salvatorem suscipere, qui quum tantum futurus erat, tanta cum devotione antiqui patres patriarchae et prophetae expectabant.

Praeterea hoc ipso tempore in aurora summo mane surgunt homines az aranyas misére, egyéb isteni szolgálatra, et ut vigiles servi serviunt domino Deo eorum, vigilantes et expectantes adventum Domini sui. Quia autem sunt devotiores in servitio Domini, etiam ieiunio macerant corpora sua, ut eorum mala desideria et carnis concupiscentias compescant et refrenent. Sed non opus est de his multum loqui, quia qui diligunt Deum sciunt quomodo sese servant his in paucis diebus absque admonitione mea. Hoc verum saltem animo percipiatís, quadruplicem certe esse adventum filii Dei ad nos.

Primus adventus Dei est in mentem unius cuiusque hominis per internam inspirationem, fitque, quoties Spiritus s. in baptismo et in aliis sacramentis Ecclesiae catholicae datur, qui quidem adventus est iucundus et consolatorius. Unde Apocal. 3. Ego sto ad ostium et pulso, si qui audierit vocem meam et aperuerit mihi ianuam intrabo ad illum, et per manebam cum illo et ipse mecum: Haec ianua aperitur per charitatem quia Deus charitas est (Epist. I. Joan. 2.), et qui manet in charitate, in Deo manet et Deus in eo. Et ideo dicit Joan. 14. etiam filium Dei ad eum venturum et mansionem apud eum facturum etc. Doctrina: Si vis itaque ut ad mentem tuam veniat Christus, audi vocem eius, aperi pulsanti per charitatem, per aperturam veniet ad te, et mansionem apud te faciet, non solum ipse, sed tota Trinitas consolabitur te in omni tua tribulatione.

Secundus Domini adventus est in morte cuiusvis hominis, et ista adventus est horribilis propter varias tentationes Sathanae, quae impendunt tempore mortis cuiusvis hominis. Unde Matth. 24. Vigilate, qui nescitis, qua hora Dominus vester venturus est.

Tertius adventus filii Dei erit ad iudicium in die novissimo, et ista adventus erit gloriosus. Omnes tunc virtutes coelorum movebuntur, ut dicit Evangelium: Et videbunt filium hominis venientem cum potestate magna.

De his tribus adventibus non erit nobis sermo hodie, sed respiciemus adventum filii Dei, qui iam praeteriit, quia factus est in carne ante annos 1582. Et iste adventus fuit desiderabilis, quia sancti patriarchae et prophetae, ut diximus, eum desiderabant, fuit et humilis, quia in forma servi venit, factus obediens aeterno Patri usque ad crucem mortis, et suo

a morte aeterna liberavit. De hoc itaque adventu hodierna die admonet nos Mater Ecclesia, et ideo hoc evangelium nobis proponit, in quo commendatur nobis Christi Jesu indicibilis humilitas. Sed quia idem evangelium etiam in die Palmarum solemus explicare, eius historiam et nos ad id tempus explicandam relinquimus: Nunc spiritualiter explicamus illud, quia spiritualis intellectus hoc nobis ob oculos proponit, quod ideo Christus in humilitate venit in hunc mundum, hogy az ördögtől bűnök köteleivel megkötöztetett emberi nemzetet megoldozza, et ad coelestem Jerusalem, unde exciderat, introducat.

Tres sunt partes huius evangelii: In prima parte proponitur nobis adventus Domini et quid movit eum ad hoc, ut veniat. In secunda ostenditur veniens Christus Jesus quid fecerit in hoc mundo. In tertia hoc describit Evangelista, tunc quomodo susceperunt Christum, et nunc quomodo debemus eum suscipere. Rogo attentionem.

Prima pars.

Et cum appropinquasset Jesus Jerosolimis etc.

Diximus supra explicationem literalis sensus huius Evangelii relinquimus ad dominicam Palmarum, quia historia eius tunc accidit. Nunc videamus spirituales sensus. Oleum itaque ut intelligas in sacra scriptura divinam gratiam seu misericordiam significat, mons vero eius misericordiae altitudinem et magnitudinem. Unde Daniel: Vidi speciosum lapidem suis manibus plantatum, qui crevit in montem magnum, et implevit totam terram misericordia eius. Item et David: Misericordia domini plena est terra. Betphage autem interpretatur domus obediens, quia sepulto domino ibi obediebatur. Aut Betphage interpretatur maxilla, quia sacerdotes quotidie legumina versabant in ore, quae postea Jerosolimis comparabant. Qui erat in latere montis Oliveti, quia Ecclesia obediens de latere Christi in cruce pendentis reformata est, quando exivit sanguis et aqua Joan. 19. Jerusalem interpretatur visio, quo dominus comparatur etiam prophetis: Hinc itaque charissime Christiane per optimum modum vis ire ad coelestem Jerusalem, haec est via, veni ad Betphage, i. e. obediens divinis praeceptis et semper legem divinam in ore verseris, ut hi sacerdotes. Et ab omnibus vitiis teipsum purga, ut possis et valeas intrare in coelestem illam Jerusalem. Unde s. Paulus Rom. 12. nos hortatur: obsecro vos, ut exhibeatis corpora vestra hostiam Christi viventem Deo placentem.

Dixi praeterea, quod oleum in sacra scriptura divinam gratiam seu misericordiam, mons autem eius misericordiae altitudinem et magnitudinem significaret. Unde spiritualiter disce, quod cum Dominus Jesus de monte Oliveti Jerosolimis appropinquavit, quod olyan az ő mihozzánk való nagy irgalmasságából, naturam nostram assumpsit et nobis appro-

pinquavit. Omnino certe, si ipse nobis non appropinquasset, nos ad eum nunquam pervenire potuissemus. Ipse ergo appropinquavit nobis, et ipse venit ad nos, a ki láthatatlan isteni volta és hatalmassága szerint ubique est

Quando appropinquavit nobis? tunc, quando Verbum caro factum est et habitavit in nobis teste Joan. I. Elidegenítettünk vala Z. A. K immár az Istentől a mi bűnünkért való kimondhatatlanságának miatta, és írják azt fel vala immár fejünkre vétünkért a fenyegetést. Quia omnis homo abalienatus fuerat a me, ponam faciem meam super hominem illum et faciam eum in exemplum et parabolam, et disperdam eum de medio populi mei. De közbevetvén magát Istennek fia, Istennek és embernek kibékítőjévé lőn, ut dicit s. Paulus Coloss. I. Ez a Christusnak Jeruzsálemhez, azaz mihozzánk való kezelgetése, az ő e világra való jövetele az elveszett juhnak megkeresése, a tolvajoktól megfeszített embernek újra való felvétele és megvigasztalása. In hoc declaratur Dei optimi maxime erga nos charitas, ut s. Joannes dicit, quod non nos eum, sed ipse nos prius dilexit. Sed quid fecerit in hoc mundo Christus in secunda ha parte dicit Evangelista.

Secunda pars.

Tunc misit Jesus duos discipulos dicens eis... solvite et adducite mihi. Saepissime Dominus Jesus fuit antea Jerosolimis, sed nunquam legimus, quod super aliquod irrationale iumentum sedens ingressus fuisset különben ha nem írják virágos vasárnapon. Et hoc non sine aliqua ratione fecit, sed hoc voluit autem quadam ratione dicere, in quem finem venerit in hunc mundum, ut ita impleret in se omnia prophetarum dicta se verum promissum Messiam esse demonstraret, quem Zacharias propheta fere ante quadringentos annos sic praedixerat esse venturum in Jerusalem, huius prophetae etiam ipse s. Mattheus Evang. in hodierno evangelio mentionem facit inquires: Hoc autem totum factum est, ut adimpleretur... subiugatis Dominus iumentis his opus non habuit, in tantum usus est, ut oracula prophetica vel in corpore suo adimpleantur omnia, tandem ut Deus in sanctis suis verus declararetur.

Quattuor autem dicit propheta, seu quattuor nominibus nomina Christum in hac sua prophetia: Primo regem, quo nomine etiam per Davidem Ps. 2. praeprimis appellat inquires: Ego autem rex constitutus sum... praeceptum eius. Item Matth. 27. Luc. 19. Joan. 12. Cum Dominus interrogaretur, tu es rex Iudaeorum, libere respondit, tu dicis, quia rex sum ego. Magi quoque illi orientales Dominum regis nomine appellant Ubi est, inquiunt, qui natus est rex Iudaeorum. Cum itaque audis Christiane Christum Dominum redemptorem tuum esse regem totius mundi et omnium rerum, quae coelorum ambitu continentur, qui potestatem habet corporis et animae mittendi in gehennam, salvare bonos et se dili-

gentes, perdere malos et mandata sua transgredientes, nihil superest, quam ut sine timore inimicorum nostrorum liberati serviamus ei in sanctitate et iustitia omnibus diebus nostris.

Secundo propheta appellat Christum iustum, quo nomine et Esaias Dominum appellat Esa. 53. Hieremias 23.: Faciet iudicium et iustitiam in terra. Doctr. Cum itaque sit iustus, iuste etiam iudicabit et reddet unicuique secundum opera sua.

Tertio nominat salvatorem. Quo nomine Angelus quoque Gabriel loquens ad pastores eum appellat, Luc. 2. inquiens: Nolite timere... civitate David. Et solus Dominus salvatorem se nominat Joan. 3. Non enim misit Deus... salvetur mundus per ipsum. Hic itaque salvator, quia iam venit olim tot saeculis expectatus, non est quod diffidas de salute tua, modo secundum salvatoris tui praecepta vivas.

Quarto et ultimo propheta nominat ibidem Christum humilem et pauperem, quod ipsum et s. Paulus ad Philipp. 2. Humiliavit semet ipsum factus obediens. Et s. Petrus 1. cap. 2. probavit: Qui cum malediceretur inquit, non maledicabat, sed... os suum. Imo solus quoque Dominus se in Evangelio humilem nominat Matth. 11. Discite a me, quia mitis sum etc. Te quoque Christiane hisce exemplis invitat Dominus ad humilitatem. Si ipse sic, ut praemissum est, se humiliavit, ita pro salute tua humilia te, secus namque illi placere non poteris. Ad quod et me hortatur Petrus 1. cap. 5. Humiliamini... exaltabit tempore visitationis, quia vero humiliantes se solos poeniteat Ecclesiast. dicit: Ergo filia Sion, hoc est, populus Jerusalem ecce rex tuus venit mansuetus. Eddig a kegyetlen országot te rajtad, most inmár más jön, és ne véld, hogy ez is kegyetlen volna, mert keresztény. Te királyod peniglen és kiról az propheták sok jót szólottanak. És te neked jön, te éretted, te hozzád és te hasznodra, sőt, hogy teneked szolgáljon: sőt csak az ő jóvoltából, semmi érdemettől meghívattott; és hogy tudjad megismerni őtet, az ő jele: ő szende leszen, ugymond, ülvén a tényező számaron és a teherviselőnek vehmén. De még annak felette kegyes leszen, igaz és szabadító, hogy ne féljed őtet mint kegyetlent, hanem bizzál hozzá, mint uradhoz és bátorsággal járulj ő hozzá, quia ipse te liberabit ab omnibus angustiis tuis, quae te premunt, a peccato mortis et aeterna damnatione. Iam enim si vides qualis sit rex, hoc quoque vides, quale sit regnum eius. Non solum sic Zacharias, sed et alii prophetae verbi quoque talem praedixerunt esse Messiam.

Isaias sic loquitur de illo c. 42. Non clamabit... calamum quasatum non contereret etc. Nem kiált és nem panaszkodik, a megromlott kórót meg nem törí és a füstölgő szöszöt el nem oltja, nem leszen sem háborgó. Talis rex opus fuerat nobis, quia si talis non fuisset et, nunc non esset, quomodo ad eum adferre audeamus nostra innumerabilia peccata. Beati itaque sunt, si qui hunc agnoscunt et suscipiunt, sed e con-

verso infelices sunt, qui eum contempserint, quia talibus crudelibus durus et austerus iudex erit etiam in die iudicii. Tempus itaque iam est charissimi ex somno peccati surgere sicut etiam s. Paulus nos hortatur in hodierna epistola, ut abiiciamus opera tenebrarum et induamus arma lucis, si volumus, ut Christus dorso nostro insideat.

Sed iam forte a scopo discessimus, spiritualiter interpretemur ea, quae diximus. Per asinam subiugalem intelligitur populus Judaicus qui erat sub iugo legis Mosaicae, quia iam assueverant ipsi onus legis, et apud praecepta Dei tamquam apud frameam aliquam dirigebantur et servabantur. Per pullum autem asini super quem nemo adhuc hominum sederet, intelliguntur gentiles, hoc est, populus gentium. Quia ipse sine lege erat, et quocunque desideria eos trahebant, eo ibant.

Praeterea quemadmodum asina subintelligis mater fuit pulli, ita Judaea in Domino mater fuit gentibus. Et cur? Quia imprimis inter Judaeos natus est Christus, hinc prodiverunt apostoli, hinc prodiit evangelium, sicque exivit sonus eius in omnem terram. Testante idipsum Michea propheta cap. 4. Ex Sion exhibit lex, inquit, et verbum de Jerusalem.

Hoc autem certum est, quod ad nullum irrationale animal assimilari magis poterant homines sine cognitione Dei existentes, quam ad asinam. Quia quemadmodum asina est turpe animal, et inter alia irrationabilia animalia irrationabilior, nihilominus tamen nagy teherhurczoló. Ita et homines ante adventum Christi propter idololatriam et alia eorum peccata abominabiles fuerunt, Istennek okossága nélkül voltanak omnino erga Deum stulti fuerunt, quia quid potest esse stultius, quam hominem melius agnoscere curatorem suum et aliquam naturam adorare et venerari.

Erant etiam ligati peccatorum vinculis adeo, ut si Dei omnipotentis potentia non eos solvisset, ad finem utique ita vincti debuissent permanere. Sed humilis ad eos venit, veniens asinam et pullum, hoc est utrumque populum solvit et liberavit. Et hoc est, quod dicit apostolis. Solvite, inquit, et adducite mihi. Vestra doctrina; Et adducite mihi boni veri doctores, ergo ipsemet hoc fecit Christus, ut de ipso dicit s. Lucas. Coepit Jesus facere et docere. Postea autem post ascensionem eius, apostolis praecepit, ut et ipsi hoc idem faciant. Per apostolos itaque Judaei ab antiquae legis pondere soluti sunt, ut non Moysi iam duro stimulo illi, sed Christo dulci suo eloquio et adhortatione eos dirigat et domineatur super eos. Gentes autem, quae ad varia et multa quidem idola confugiebant, soluti sunt errorum ipsorum viis, et utraque natio a peccatorum vinculis soluta est.

Et quamvis sinebat Jesus, quod multi essent, qui contradicerent evangeliorum praedicationi, et horum duorum populorum conversioni sicut nunc haeretici contradicunt veritati, tamen noluit, ut propter eorum contradictionem perpetuo regnet peccatum super homines. Noluit, ut apo-

stolorum ordo desinat a praedicatione verbi Dei propter huius mundi tyrannidem. Sed ut eo magis annuntiarent Christum, quo plures contradictiones essent. Et ideo dixit apostolis: Et si quis vobis aliquid diceret, dicite, quia Dominus his opus habet et confestim dimittet eos. Etiam si aliqui opponerent se vestrae praedicationi, vos tamen pergite in vestro negotio et dicite iustum esse, ut creatura serviat suo creatori, dignum esse, ut agnoscat Dominum Deum suum. Tempus est, ut impleatur prophetae dictum dicentis Ps. 35. Homines et iumenta salvabis Domine, hoc est non tantum Judaeos, sed et gentes. Et ideo nullius contradictionem pavete, sed adducite mihi.

Haec fecit Christus veniens in hunc mundum. Nunc in hac tertia parte videamus, quomodo tunc susceperant eum Judaei, ut ex hoc discamus, quomodo nos nunc debeamus eum suscipere.

Tertia pars.

Euntes autem discipuli fecerunt, sicut praecepit illis Jesus... Benedictus, qui venit in nomine Domini.

Quadruplicem honorem hic comprobant ingredienti Domino dominica Palmarum in Hierusalem. Imprimis apostoli obediverunt dictis eius, quia abeuntes, sicut praeceperat ei, adduxerunt ei asinam et pullum subiugalis. Deinde vestimenta sua super eos posuerunt et eum desuper sedere fecerunt. Tertio plurima turba straverunt vestimenta sua in via, alii autem caedebant ramos de arboribus et ponebant in via. Quarto; turbae, quae praecedebant et eum sequebantur clamabant dicentes: Hosanna filio David, benedictus etc.

Iam hoc ordine explicemus spiritualiter, et primo quicquid significant vestes apostolorum, quas super asinam et pullum subiugalis populum gentilium. Ergo vestis apostolorum nihil aliud significat, quam opera iustitiae, de quo dicit David: Ps. Sacerdotes tui induantur iustitia. Diximus spiritualiter per asinam significari populum Judaicum, per pullum autem subiugalis populum gentilium. Haec vestimenta posuerunt apostoli super hos duos populos, quia humanum genus perversum, omni bono spoliatum erat, nudos et sine omni habitu invenerunt eos apostoli, adeo ergo non habuerunt tantum ornamentum, in quo possent obviam ire Christo. Praedicarunt ergo illis evangelium, quod non fuit in illis infructiferum, sed fructum tulit bonum et christiana fide eos ornavit, ita tandem facti sunt idonei, ut Christus spiritu suo sancto et gratia super eos sederet.

Noluit tunc Christus super nudam asinam et pullum subiugalis sedere. Nec nunc sedet Christus super alios, quam qui per stigma baptismatis et fidem s. Trinitatis a peccatorum vinculis liberati, apostolorum vestibus sunt ornati. Haec fecerunt Apostoli sicque executi sunt Domini iussa. Ut audivistis de turbis alii vestimenta sua, alii ramos virentes scin-

dendo sternerant in via et unanimiter omnes clamando laudabant Deum, dicentes: Hosanna etc. Turba ista, ut videmus tamquam regem magno cum gaudio et laetitia ac laude nunc susceperunt Christum. Sed quousque duravit haec laetitia et laus, per aliquot dies ceperunt eum, conviciabantur (szidalmazták) conspuerunt, irriserunt (csúfolták), verberaverunt, colaphizaverunt, crucifixerunt et occiderunt ipsi iidem populus Jerosolimitanus. Oh quanta differentia est charissimi inter hos duos clamores: nunc clamant de eo benedictus, qui venit in nomine Domini, postea vero cum magna laude zajognak, in domo Pilati et dicunt: Tolle, tolle, crucifige eum. Nunc regem Judaeorum eum esse nominant, postea dicunt: non habemus regem, nisi caesarem. Quem nunc virentibus ramis honoraverunt statim post verberibus percutiunt eum, spinea corona et dura cruce ornant. Qui vestimenta eorum in via straverunt, postea propria exuunt vestimenta et de eo detrahunt, ac sortem in ea mittunt cuiusnam debeant esse. Talis est finis huius transitorii gaudii, talis est huius mundi gloriae fructus. Vere dicit ergo sapiens Prov. 17. Extrema gaudii occupat luctus. Quare dum videmus etiam in ipso, qui nullum peccatum fecit, imo in cuius ore nullus unquam dolus inventus est, quod post tam magnam laudem oly nagy szidalmatos gyalázat est secutus; nullus in incerta et vana huius mundi laude confidat.

Haec fecerunt turbae sicque susceperunt Dominum Jesum: quomodo debeamus nos suscipere eum, hoc iam breviter audiamus ex his turbis quare percipite memoria ea, quae dicam. Imprimis si apostolus es, hoc est, si ecclesiasticus es concionator, scias, quod honoras et honorifice recipis Christum, si homines ad eum tuleris tua doctrina, si doces, si tibi datum talentum multiplicas, si cognitionem Dei inter homines divulgas, si vestimenta tua super illos expandis, tanitod, hoc est in eo conaris, quod non solum doctrina, sed etiam bono exemplo regnum Christi amplificas. Hunc honorem optat a te, quem si intermiseris et non feceris vae tibi, sicut s. Paulus dicit. 2. Cor. 9. Vae mihi, si non evangelizavero. Et alio in loco: Imitatores mei estote. Hoc si feceris, non minus placebit Domino, atque illud, quando apostoli vestimenta sua illi substraverant. Si apostolus non es, hoc est, si ecclesiasticus non es, sed homo domesticae familiae, curam habens domesticae familiae, quae sub te est, ad timorem divinum erudias, tamquam concionator verbis in sui gestu (magaviseleth) exemplis et doctrina eos erudias, sciant timere Deum et maiores natu venerari. Si demum neque ecclesiasticus, neque vero cheledes homo es, in publico loco non ad te pertinet conscendere, concionari et docere aliquos, expande vestimenta tua ante asinam super quam Christus sedet, hoc est a Deo tibi datis facultatibus et divitiis juves pauperes et egenos, quia quidquid his praestiteris, Christo praestas. Hunc honorem a te expetit Dominus tuus, nec unquam magis poteris eum honorare, quam in ministris eius,

in pauperibus. Si nec hoc potes praestare, quia forte non habes tantas facultates, ex quibus hoc faceres, vel ramos virentes scindas et proicias ante pedes asinae in terram; hoc est fides tua christiana ne sit infructifera, sed charitate sit ornata, quia hoc quoque ad honorem Christi Jesu erit, si bonam et intemeratam vitam duxeris.

Haec est brevis applicatio huius evangelii. Et ut breviter omnia, quae in hac concione diximus, comprehendamus, imprimis audivistis, quid sit spiritualiter Hierosolima i. e. visio pacis, quid Betphage, quidve mons Oliveti: Diximus, quod oleum in s. scriptura significat gratiam seu misericordiam Dei, mons vero altitudinem seu magnitudinem misericordiae eius, et significat opera charitatis. Jesus nullius praecedentibus meritis ad nos venerat, sed ex sola sua misericordia et gratia compassionisque generis humani. Tertio audistis, quomodo sit impleta prophetia Zachariae prophetae de humili adventu Messiae in regiam urbem Jerusalem, et quomodo propheta in eadem prophetia quattuor nominibus appellat Messiam, quae sunt et fuerunt eidem propria: quod sit redemptor noster, quod sit iustus, quod sit salvator, et quod in summa humilitate et paupertate venerit ad nos, quo exemplo eum suscipiendi rationem didicimus. Quarto et ultimo audivimus, quomodo Christus Jesus susceptus sit in dominica Palmarum a Judaeis et plebe Jerosolimitana, puta quam magno honore et quam magna laude, quia ut dictum est, alii vestimenta alii ramos sternerant in via, praecedentes et sequentes turbae unanimiter clamabant: Hosanna etc. Unde didicimus, quomodo a nobis quoque idem Jesus nunc recipiendus sit. Faxit Deus.

De electione iudicis dominica ante festum s. Georgii. Commonitio ad plebem.

Quamvis de electione iudicis et iuratorum civitatis ac superiorum vestrorum in festo s. Georgii deberem loqui, quia tunc fit electio, verum duabus de causis inductus sum, ut hodie illa loquar: Primo, quia video vos nunc frequentiores esse quam tunc propter nundinas. Secundo propterea ante diem illum vos huius rei commonere volui, ut interea possitis vos diligenter examinare, quem debeatis in principem et gubernatorem vobis eligere, quia est vulgatum apud Latinos proverbium: Quod cito fit, male fit.

Si vultis patienter audire, sacris litteris ostendam vobis, quos et cuius naturae homines debeatis in principes et rectores civitatis eligere, et in electione illorum quem modum debeatis servare. Imprimis quilibet consideret, quod princeps inter homines cuiuscunque tamen conditionis illi sint, referet personam Dei, et quod potestas, quam per electionem habent, sit Dei, non autem nostra, testatur hoc s. Paulus Rom. 13. Non

est potestas, nisi a Deo etc. Etiam Salomon Sap. 6. sic loquitur principibus: Audite reges et intelligite iudices finium terrae, data est a Domino potestas vobis, ut virtus ab Altissimo. Quia itaque rectores potestatem regnandi accipiunt a Deo, sequitur ex hoc, quod solus sit Deus, qui possit dare populo suo bonos principes et rectores. Loquamur prius cum Deo, rogemus eum, ut per Spiritum s. doceat nos, quis esset ille, qui et Dei cultum defendere et communi bono consulere posset. Hoc faciebant apostoli Act. 1. In locum Judae volebant eligere unum principem: statuerunt duos, Josephum et Matthiam, antequam alterum horum eligerent, dicit s. Lucas, quod oraverunt omnes et dicebant: Tu Domine etc.

Praeterea in electione rectorum civitatis quilibet considerationem suae propriae utilitatis excludat et simpliciter habeat rationem et respectum commodi reipublicae: talem eligat, qui in administratione iustitiae sit coecus, hoc est non sit acceptor personarum, qui non videt favorem et amicitiam in executione iustitiae, quem spiritualiter munera hominum non obcoecant, ex cuius ore non audiat, tu dives assideas mihi, tua est victoria, tu orfane et pauper recede, nihil mihi tecum, accessisti sine munere, recede vacuus. Tales iudices, qui sunt acceptatores personarum s. Jacobus execratur, et dignum est, ut vos tales non praeficiatis vobis.

Deinde in electione iudicis et aliorum rectorum etiam hoc habeatur prae oculis, eligatis vobis tales, qui sufficientes videntur esse ad illud munus, ad quod eliguntur, non talem, qui ubi opus est nec os quidem aperire scit, aut audet pro defensione reipublicae, aut bonorum eius vel domo pedes levare, gravatur, qui bona reipublicae non modo non auget, sed potius dilapidat. Eligatis vobis talem rectorem, qui inter vos sit talis, quale est caput in corpore humano, inter alia membra. Membra dependent a capite in corpore humano, caput quidem omnium illorum curam habet. Ipse quoque igitur, quem eligere vultis, talis sit, qui omnium vestrum sciat curam gerere. Electio nunc penes vos est et in vestra potestate et libertate eligere quem vultis ex tota communitate. Si elegeritis bonum, gaudebitis illi et quiescetis sub protectione illius, sed si in malum incideritis, non erit amplius iam in potestate vestra privare illum suo munere, sed reget vos secundum suum velle, si nolueris conicere in vincula opprimet te. Quod ego hactenus de electione rectorum dixi, quales nimirum debeant esse, non a me ipso scio, sed in s. scripturis invenio ferè de verbo ad verbum legimus. Exod. 18. Ietro qui erat cognatus Moysis, postquam vidisset Dominum Deum magnam multitudinem curae Moysis commisisse, dixit illi: Ultra vires tuas est negotium, provide de omni plebe viros potentes, sapientes et timentes Deum, in quibus sit veritas et qui oderint avaritiam, et constitue ex eis tribunos, centuriones et decanos, qui iudicent populum (in) omni tempore. Item legimus Deutor. 1. Postquam Moyses non sufficeret solus ad gubernationem filiorum Israel ex

omnibus elegit aliquos rectores et iudices et dixit illis: audite illos, et quod iustum est, iudicate, sive civis sit ille, sive peregrinus nulla erit distinctio personarum, ita parvum audiat ut magnum, nec acceptetis cuiuscunque personam, quia Dei est iudicium.

Ex his igitur omnibus liquet hoc, quod in electione iudicis et aliorum rectorum, neque favorem neque amicitiam, neque munus neque propinquitatem debemus eligere, sed simpliciter illum, qui timet Deum, amat iustitiam, et qui non suum privatum bonum, sed quaerit commodum et utilitatem reipublicae. Faxit Deus.

De promulgatione indulgentiarum.

Status Ecclesiae militantis in aliqua parte similis est statui regni temporalis. In regno temporali est plebs, sunt domini, principes, reges et supra hos omnes imperator, qui locum Dei omnipotentis tenet in regno terreno, ab ipso dependent omnes, et huius auctoritate imperat aliis. In regno ecclesiae quoque hanc hierarchiam et ordinem invenire licet. In ecclesia est populus, sunt principes spirituales maiores et minores, supra hos omnes est unus summus princeps, a quo omnes alii dependent et cuius auctoritate quilibet illorum fungitur suo officio in Ecclesia. Hic enim summus princeps non alius est, quam caput visibile Ecclesiae visibilis, quod nostra lingua appellamus pápa, ut intelligatis.

Imperator terrenus in suo regno habet aerarium, ubi thesaurus regni solet conservari. Ille thesaurus est propterea ibi sepositus, ut tempore necessitatis ex eo fiant expensae ad defensionem et conservationem regni. Ita in Ecclesia militante est quoddam aerarium, in quo repositus est maximus thesaurus, qui conservatur pro communi necessitate et utilitate Ecclesiae. Qualis est hic thesaurus? — Non certe aurum vel argentum, non divitiae huius mundi, sed omnibus his pretiosius, quid est thesaurus spiritualis (a Krisztus kinja halálának bővséges és véghetetlen érdeme) quo Jesus plus meruit a suo Patre, quam erat nostra liberatio et salus. Ne scio an capias, dico quod passio et mors Christi tanta fuit, quod multo plus meruit a suo Patre, quam erat salus humani generis, quia si etiam, ut ita dicam, fuissent decem mundi, pro omnium illorum salute obtinenda suffecisset passio et mors Christi. Illud itaque vocamus thesaurum Ecclesiae, quo meritum Christi abundavit tempore suae passionis et mortis. Hic thesaurus est Christi, quia ipse meruit, sed nobis meruit, hunc thesaurum reliquit in Ecclesia et commisit summo pastori, ut dum peccatores indigent illo, distribuatur illis. Si clarius vis intelligere, thesaurus Ecclesiae nihil aliud est, quam illa potestas, illa facultas, qua per merita Christi, sacerdotes remittunt nobis peccata, sed etiam in remittendis peccatis est ordo inter ecclesiasticos. Caput Ecclesiae, summus pastor in

remissione peccatorum maiorem habet potestatem, quam ceteri ecclesiastici sibi subiecti. Quod patet ex hoc, quod Matth. 16. Christus Dominus dixit Petro, qui futurus erat princeps apostolorum: Tibi dabo claves regni coelorum, quod aliis apostolis non dixit: Aliis dictum est Joan. 20. Accipite Spiritum s. etc. Et ibidem, ubi ter interrogavit Petrum Christus, utrum se amaret, et confessus est Petrus, ut eum amet, dixit: Pasce agnos meos. Sacerdotibus, qui subsunt summo pastori hanc dedit Dominus Deus facultatem, ut per meritum Christi absolvant peccatores poenitentes a peccato, et simul liberent a poena aeterna, quam in futuro saeculo pro suis peccatis debeant pati. Sed non habent tantam potestatem, ut a poena temporali, quam solet Deus poenitentibus infligere, eum omnino liberum reddant.

Sicuti legimus 2. Regum 12. David confessus fuit suum peccatum prophetae Nathan et accepit absolutionem, quia dixit illi Dominus, quod transtulit peccatum suum, sed non potuit facere propheta, ut non puniatur tunc David temporaliter, quia subiecit: Filius tamen, qui natus est morietur (Alia testimonia scripta invenies infra). Eodem modo sacerdotes communiter virtute Dei Domini dimittunt peccata, liberant hominem a poena aeterna, sed non possunt liberum reddere a poena temporali. Quis igitur est ille, qui potestate Dei etiam a poena temporali potest hominem peccatorum liberare? Summus pastor Ecclesiae cuius manibus concredidit Christus thesaurum Ecclesiae. Hic tempore necessitatis potest aperire aearium Ecclesiae, cuius manibus concredidit Christus, et ex abundanti merito Christi potest facere cum peccatoribus, quod communiter sacerdotes sua auctoritate facere non possunt.

Vide, quid nunc faciat, vide, quantam necessitatem Ecclesiae satis arduam animadvertit, quod fideles, suae oves indigent pace, intelligit bene, quod haec pax a Deo debeat impetrari. Ecce nunc nobis fidelibus (Tyrenaviae commorantibus) misit quoddam scriptum, in quo hortatur, ut hoc tempore periculoso, uti videmus gentem contra gentem, regem adversus regem, principes adversus principes insurgere; benigne, inquam, hortatur, ut confugiamus ad Deum, et rogemus, ut reconciliet principes, ut fidem sentiant, unanimi voto defendant nos, ut sub tutela illorum pacifice viventes securius servire Deo valeamus.

Qui ad monitionem suam hoc facturi sunt, in hoc eodem scripto dona largitur de thesauro Ecclesiae, dat potestatem cuilibet ecclesiasticae personae, ut illos ab omnibus peccatis absolvere possint, et per meritum Christi non tantum a poena aeterna, sed etiam a poena temporali, quam pro confessis peccatis pati deberent, liberent. Hoc donum nos appellamus indulgentias i. e. kegyelemnek, engedelemnek és minden büntől való megoldozásnak. Non est parvum donum, non est parvus thesaurus charissimi, si intelligere volumus. Non est iocus, non est fabula, non tale quid, quod

debeas contemnere fundamentum habet in scripturis, quod cupienti ostendere possum.

Sed ut intelligas, tantum illi possunt esse participes huius thesauri, qui has conditiones observabunt, ante haec festa natalitia oportet confiteri et communicare, in vigilia nativitatis in vesperis, ipso die in missa et vesperis pro concordia principum et propagatione fidei devote ad Deum preces fundere hic in templo. Qui autem propter infirmitatem tunc venire huc non possent, vocent sacerdotem, domi confiteantur et communicent, et si corpore hic esse non possunt, animo, voluntate, desiderio et intentione sint nobiscum, etiam ipsi domi devote orent, Dominus Deus etiam ex lecto aegritudinis exaudiet eos, et sic etiam ipsi participes fient huius thesauri. Concedat Dominus omnipotens tam bono et sincero animo utamur illis indulgentiis, quam candido animo a pastore Ecclesiae nobis sunt missae.

VÁSÁRHELYI GERGEY.

Erdélyben a nagy vallási harczok közt kivált az egyházi szónokok között *Vásárhelyi Gergely*, a kinek életéről a következőket tudjuk. Született Marosvásárhelyt 1561. évben s szülőhelyéről neveztetett el. Ifjúságáról semmit sem tudunk, mert csak az bizonyos, hogy huszonhárom éves korában Jézus társaságába lépett s itt különösen a hitszónoklatra képezte magát. Képzettsége apostoli buzgósággal párosult, mert a legnagyobb veszedelemmel is szembe szállt Isten igéjének hirdetése végett. Alsó-Lendván működött, a honnan csak akkor távozott, midőn híret vette, hogy a török uralom alatt nyögő Pécs városa nagyon is rászorul a lelki vigasztalásra és vallási oktatásra, minthogy papok híjával van. Ő volt az első jezsuita, ki e városban működött.

Élete többször veszélyben forgott; így 1604. évről a sárospataki krónika a többi között följegyezte, hogy «pater Vásárhelyi Leleszre illanta» Nagy-Váradról, mert élete nem volt biztonságban. Pécssett pedig a protestánsok a megjavított naptár miatt bevádolják a pasánál, a ki halálra ítélte 1613-ban, de Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem, a ki ez időtájt épen a töröknél Pécssett tartózkodott, megszabadította a haláltól s fölszólította, hogy hazájába visszatérjen. Vásárhelyi látván, hogy helyén úgy sem maradhat tovább, hajlott a kérésre s a gyulafehérvári collegium főnökévé lett, a mely tiszteet haláláig, mely 1623-ban következett be, viselte.

Húsz évig működött a hitszónoklat terén s munkásságának gyümölcsét, magyar nyelven írt predikációit, kéziratban hátra-

hagyta három részben; de ezek a mostoha viszonyok miatt sajtó alá nem kerülhettek s azért ezekről nem is szólhatunk. Azonban négy műve nyomtatásban is megjelent, melyek közül különösen kettő érdekel minket, minthogy a hitszónoklattal szoros viszonyban vannak. Első műve Canisius katechismusának fordítása, mely 1599-ben Kolosvárott jelent meg¹ először, de azontúl igen sok kiadást ért. Az első kiadásnak címe: Vásárhelyi Gergely. Catechismus Canisius Pétertől irattatott keresztényi tudománynac rövid summaya, Magyar kalendariummal: és az egy igaz Hitnek bizonyos ismeretével. Az Anyaszentegyházba való Caeremoniaknac rövid ertelmeről való tanuság. Az üdvözülendő Lelkeknek tüköre. Hetedszaki Imádságoc és lelki elmelkedesec. Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei aspersi corda a conscientia mala. Teneamus fidei nostrae confessionem indeclinabilem, Hebr. 10. Cum Privil. Ser. Princ: Trans: Claudiopoli Anno Domini MDXCIX.

Ezen művének célját maga így jelöli meg: «Ebbe pediglen az könyvecskének írásába, senki bosszuságára sem szitkot, sem átkot nem akartam elegyíteni, hanem jó lelkiismeretből indíttatott szeretettel, mi legyen az igaz római hit, ki nélkül senki sem üdvözül, kinek terjedéséről szent Pál hálákat ad Istennek, akartam az együgyű elhitett község eleibe adni». Tehát mindenki számára iratott, úgy a katolikusok, mint a protestánsok számára, azért a későbbi kiadásokban egy toldalékkal bővült: «Egy néhány tévelygő kérdésére keresztyéni feleletek». Ezen alakban encyclopaédiát adott a keresztyének kezébe, mely minden igényt kielégített, mert imádságos könyvet, szertartástant, hittant és a controversiákat foglalta magában. A kérdések és feleletek különösen erdélyiek számára állíttattak össze, mert ott ugyancsak kétségben lehetett mindenki az iránt, melyik a sok közül az igaz vallás. Nem tartozik munkánk keretébe ezen művel hosszabban foglalkozni, habár világot vet Vásárhelyinek határozott kifejezésmódjára, hanem utaljuk az olvasót az 1617. kiadásra, melyből érdekes adatot meríthet azon korbeli emberek vallási igényeire nézve.

Minket tulajdonképen a következő munka érdekel, melyet 1605-ben írt meg, de csak később adott ki pénzhiánya miatt, a mint ezt az utószóban mondja. Címe: «Eszendő által az Anyaszentegyházról rendeltetett Vasárnapokra és Innepekre Evangeliumok és

¹ M. Könyvszemle, 1878. 316. l.

epistolák és ezekre való elmélkedések. Irattatott Jezsuiták rendin, Maros Vásárhelyi Gergelytől. Nyomtatott Bécseben, Gelbhar Gergeli által 1618.». Ez ugyan nem predikációs gyűjtemény, de homilia-vázlatokat tartalmaz. Habár azok számára iratott, kik predikációt nem hallgathatnak, hogy «a tobzodásnak, részegségnek és a testi fertelmes véteknek békét hagyjunk, kiben tetőtől fogva talpig fetrengeken, semmi egyéb szánkban nem forog az egy keresztyén névnél», mint a bevezetésben mondja. Mégis a hitszónokoknak is akar segédkönyvet nyújtani, mert ugyanott mondja: «Szentírásnak bőséges helyei az Evangeliumokra és az elmélkedésekre, kit az könyvnek karéján találsz, az együgyü Predikátoroknak nagy hasznokra szolgálhatnak, kik kiváltképen könyvek nélkül szükölködnek». Azért méltán sorozhatjuk e művet a magyar hitszónoklat irodalmába.

A mi a munka külső elrendezését illeti, a Forgách Zsigmondhoz intézett ajánlásban és előszón kívül még naptárt s ennek használatához való utasítást bocsát előre, azután áttér a tulajdonképeni tárgyra. Az elmélkedések két részre oszlanak: de tempore és de sanctis. Mint különösséget említjük, hogy a vasárnapokat nem vízkeresztől, hanem karácsonytól számítja és hetet vesz föl, míg pünkösdtől huszonhatodik évének megjelenési évéhez alkalmazva. A cím után ítélve epistolákhoz is várnánk elmélkedéseket, de még a szöveget sem közli s így azt kell gondolnunk, hogy a címet csak a szokáshoz mérten alkalmazta.

Az egyes elmélkedéseknek alakja következő: Előre bocsátja a napi evangeliumnak szövegét; erre következik «summája az Evangeliumnak», mely azon pontokat jelöli meg, melyek az elmélkedésre alapot nyújtanak, azután adatik elő a tulajdonképeni elmélkedés több «cikel»-ben. A summa rendszeresen három pontot ölel magában, de a «cikel»-ek száma különböző a levonható tanulságok szerint. Az elmélkedések tárgya erkölcstani, a mit már a mű jelzett céljából következtethetünk. A kidolgozást illetőleg az elmélkedés szabályait követi, melyeket az előszóban olvasóinak is ajánl. A főgondolatot az első «cikel» foglalja magában, mint azt az előszóban mondja: «Az első cikel minden elmélkedések előtt, úgy mint fundamentuma, mind az Evangyliumnak, mind pediglen az igaz elmélkedéseknek». Az egyes pontokra nézve pedig ezt az eljárást követi: «Ezen elmélkedéseknek pediglen cikkeliből, rövideden, mely elődbe adatik, mint kívánjon tőled Isten, eszedbe vehetted. Pelda: Ha Christus zemelye adatik elődbe, ki legyen zolgai

abrazatba, a ki zol, a ki cselekedik, a ki tanít, a ki éhezik, a ki farad, a ki böitől, a ki bozzusagot zenved, a ki kergettetik, a ki zenved, a ki kercztfan kinszenvedesebe meghal. Kit tanít, mire tanít, mit akar ennyi türésivel és zenvedesivel. Kitől kergettetik, kitől karomlattatik, kitől zenved. Annak felette minden nevezett czikkelek után jól meg-gondoljad, micsoda leczkét avagy tanuságot vöttel elődbe, mire tanitással abba, mit kívánjon tőled Isten az ő tisztességre és üdves-séged keresésére, gonosz erkelcződnek megjobbítására. Tovaba gyakor fohazkodások és züből valo Istenhez kialtasok felette zükse-gesek magad fogyatkozásinak gondolati utan minden czikelekbe». A széleken van utalás a szentírás azon helyeire, melyeket akár az elmélkedő, akár a szónok fölhasználhat «vilagosz értelmedre».

A mondottak után egy példát iktatunk ide és pedig a husvét utáni első vasárnapra írt elmélkedést.

*Szent Janos Evangelistanak 20. rezeből.*¹ Mikor estve volna azon nap, az zombatnak első napján es az ajtok bezarva volnanak stb... *Summaja ez Evangyeliomnak.* Jézusnak feltamadasa utan tanitvaninak megjelenese. Reajok lehelve, zent lelket ad nekik a bűnek megbocsanattýara. Nyolczad nap mulva Tamasnak megmutattya sebeit. Thamas sebeit látvan, es ujait beboczatvan, hizen Jezusba. *Ez Évangyeliomra való elmelkedesek.*

Első. Az keserű halálnak hatalmas győzedelme, es az életnek meg-adoia, megrontvan pokolnak erős kapuit, honnat rabságinkat megszabadita, minek utanna szent testét dicsőséggel feltámasztotta volna, ennyi hatalmas győzedelmes dicsőségi között keserves tanítványinak szomorodott és félelmes szívöket akarván bátorítani, megjelenik, kik a zsidóktól való fél-tőkben Jeruzsálembé egyházba szorultak vala és békeséget háromszor ad nekik, nagyobb bizonyáságul. Lássad² itt én lelkem, hová siet Jézus, kik-nek jelenik meg, ajtó bezárva, azoknak t. i., kik ajtajukat bezárják, háboru-ságot és keserűséget szenvednek, kik egyes szeretetbe és értelembé berekesztetenek. Hogy Jézus te szivednek házába jöjjön, szükség, hogy Jézus tanítványi és követői között légy, ne nyargalj idestova; ajtód külső zür-zavarnak bezárattassék, őt érzékenységidnek ablaki betétessenek és bizonyába várhatod a te Üdvözítődöt.

Masod. Monda nekik Jézus: békesség tinektek. Nem ez világi békes-ség ez, kit ő maga sem ismert, hanem jó lelkiismeretiek békessége; örök életbeli békesség, ez világon a tiszta szívbe, az más világon az mennyei boldogságba, Istennel való megbékeléssel, szeretetnek egységével, halha-tatlanság örömeivel. Mi legyen ez az Krisztus békességadása gondoljad³

¹ Marci. 16. v. 14. Luc. 24. v. 36.   ² Sap. 1. v. 2.

³ Jer. 31. v. 13. Esa. 43. v. 10. Esa. 25. v. 9. Ap. 21. v. 10. 7. Eph. 2. v. 14.

én lelkem, oly t. i., ki az Istennek kedves szinelátására igazít, ki minden félelmet elveszen, háboruságtól megment, sirástól szemeidet megtartóztatja, minden rettegésektől megszabadít. A békességet kettőzteti az isteni és a atyafiui szeretetnek ajánlásáért, kiből teljes békesség vagyon. Avagy ki mind a kettőt egygyé tette, mert azokat kik ez földön és menyországban vannak megegyesítette. Az Atyaistent az emberi nemzettel megbékéltetvén és az szent angyalokkal az embert.

Harmadik. Monda Jézus Thamásnak: hozd ide a te ujadat. Csodálatos ez szent Urnak nagy gondviselése, ki nemcsak az jelenvaló juhokról, igaz pásztor lévén gondoskodik, hanem azokról is, kik ezek által ő benne hiendők valának, mindenféle róla való kételkedést el akarta rontani. De Krisztus, ki azért jött vala, hogy az ördögnek első cselekedetét elrontaná,¹ tudván hitetlen tanítványának, Tamásnak esetét, kezét megmutatván neki, ujjait a sebek helyére teszi, oldalába kezét bebocsátja, hogy hívő legyen, ne hitetlen; mivel az mi lelkünk is erősítettik és szívünkéből minden kétség kitörülletik. Közönséges helyen akará Tamásnak magát megmutatni, hogy a többinek is bizonyos hitükre tanúság adatnék. Lássad lelkem,² mind te példád ezek, úgy hogy Jézusba mint megjelent, mint meghalt, mint feltámadott, a mint hitednek tizenkét ágaiban meg vagyoni rva. Azt jól eszedbe vevén, hogy az hit dolga nem külső érzékenység alá vettetett, mely tompa és tudatlan, hanem Krisztus cselekedetinek és az Apostolok egyes értelmének és hitelének engedelmi alá, ha különbet értesz, avagy formálsz elmédben, nincsen részed, tudjad, Krisztus érdemében.

Két hónappal ezen munkának megjelenése után, megjelent a kiegészítő rész is, t. i. az epistolák fölötti elmélkedések és «az emberi állatnak négy utolsó dolgairól való intések». Ebben azonban eltér az első rész módszerétől, a mennyiben az epistolák szövegén kívül csak a summákat adja, de az elmélkedéseket mellőzi. Itt figyelmünket az «intés»-ek veszik igénybe, mert ezek predikációk, a mint ezt maga is mondja egy helyen:³ «hogy véget vessek predikációmnak, a megfeszített Jézus kinszenvedésére kérlek» stb. Úgy tetszik, hogy ezek halotti beszédek, mert az elsőnek címe: Az halálról temetésekor; az ötödiknek pedig: Atia fiu halalarol temetese ideien. Összesen hatot találunk, melyekre négy intés következik az ítélet napjáról. Ezekből megismerhetjük tehát a halotti beszédeknek alakját és tárgyát. Tárgyukat maga a szerző jelöli meg, midőn az első négyet «a halálnak állapotjáról», az ötödiket «atia fiu haláláról», a hatodikat «az igazaknak haláláról» fölírással közli. Alakjukat tekintve

¹ I. Joan. 3. v. 8.   ² Ps. 32. v. 4.   ³ Első intés vége.

parainesisek, a mi alól csak az ötödik képez kivételt, mely inkább a halottnak megsiratása, mint beszéd s a mai búcsúztatókra emlékezteti az olvasót. Mindegyiknek van jeligéje és pedig az első háromnak közös, mert ugyanarról szólnak. A szerző ugyan nem osztja föl beszédét, azonban észrevevesszük, hogy mindegyikben kettőről akar szólni; az első a halálnak festése, a második a tanulság. A kidolgozás gondos és a képek meg hasonlatok, valamint a mondat szerkezet szónoki képességre és gyakorlottságra vallanak. Egyet mutatóul közölni fogunk, de előbb röviden egyenkint ismertetjük a többit is.

Az első háromnak jeligéje: Statutum est omnibus hominibus semel mori. Heb. 9. v. 27. A mint a jelige, úgy az idézetek is csak latinul adatnak elő. Az első beszédben, mintha a Pray-codexből merített volna, az eredeti bűn következményeinek festéséből indul ki, melyek közé a nyavalyákon kívül a halál is tartozik; a mint bizonyos tehát, hogy meghalunk mindnyájan kivétel nélkül, épen olyan bizonyos, hogy a halál keserűségét csak az enyhítheti, ha belátván nyomorúságunkat és az okot, mely azt létrehozta, készülünk a halálra a világ hiúságainak megvetése és erényes élet által. «Most az kegyelemnek órája, most az üdvösségnek napja. Hogy a te Üdvözítőd haláloed óráján mint hü és szófogadó szolgáljához angyaloknak seregével jöven, eltörüli gyötrelmidnek könnyhullatását és vele felvigyen az ő szent érdeme által megkészített dicsőségbe, Amen». A második az emberi életnek rövid voltáról szól. Kiindul Nabukodonozor látomásából és a szobor különböző anyagból készült részeit az emberi élet egyes szakaira alkalmazva értelmezi; minél tovább él az ember, annál közelebb jut a halálhoz, mert folyásával fogy az élet. De ha így áll a dolog, mire való a görcsös ragaszkodás a világ javaihoz, melyek mulandók; sorban előveszi az emberi szeretetnek tárgyait s kimutatja, hogy a hozzájuk való ragaszkodás bűnbe visz. Minthogy a földi dolgok nem tartósak s bizonytalan a halál órája, minden pillanatban készen kell lenni a kimúlásra, a mi csak úgy lehetséges, ha úgy élünk a világgal, mint mulandóval és nem mint boldogságunk tárgyával.

A harmadikban a halál kegyetlenségét festi, mely nem nézi azt, kinek okoz fájdalmat, szülőnek-e vagy gyermeknek, férjnek-e vagy feleségnek, rokonnak-e vagy jó barátoknak. Mi enyhíti más e fájdalmat, mint az a remény, hogy elvesztett kedveseinkkel egykoron az örök boldogságban találkozunk? De akkor ennek meg-

felelően kell élni. «Ezeknek a testi halál nem halál, hanem csak álom, nem nyavalya, hanem vigasság, hogy ennyi kénytelenségből megszabadíttatának és az ő Krisztusukkal mindörökké uralkodnak».

A negyedik «az ember életének nyavalyairol es alhatatlansagirol» szól. Ennek megfelelő a jeligéje is: «Homo natus de muliere brevi vivens tempore repletur multis miseriis, qui quasi flos egreditur et conteritur, et fugit velut umbra, et nunquam in eodem statu permanet. Jób. 14.» Jób történetéből indul ki s festi azon bajokat, melyek az embert az életben érik, úgy, hogy sohasem lehet békességben és biztonságban, mert nem «maradhat allatiaba» és a halál folyton leselkedik az ember után, hogy készületlenül találja. De a jó keresztény fölött a halál nem győzedelmeskedik, hanem csak megszabadítja a nyomortól, mert Krisztus legyőzte a halált és szerzőjét úgy, hogy a ki meghal, életbe megy át s egykoron teste is föl támad. Azonban, hogy mindenkire nézve ilyen legyen a halál, az utolsó dolgoknak emlékezete gyakori legyen az elmében. «Mind-ezeknek hasznos gondolati: Memorare novissima tua et in aeternum non peccabis. Ec. 7. v. 40.»

Az ötödiket, mint különösséget, szeretnők egészen közölni, de a hely szűke miatt erről le kell mondanunk. Jeligéje kettő is van: «Homo vanitati similis factus est. Ps. 143. v. 4.» és «Mutatus es mihi in crudelem et in duricia manus tuae adversaris mihi. Job. 30. v. 21.» Tartalmát a hátrahagyott rokonnak panasza képezi; elmondja, mi volt rá nézve az elhunyt rokon s a halál megirigyelte őt. Azután megszólaltatja a halottat, hogy az élő tegyen érte valamit, mert reá szorul; majd ismét ecseteli fájdalmának nagyságát s végezetül mondja: «Én Istenem és én drága reménységem, az én szomorú szívemnek adj lelki vigasztalásokat, hogy megemésztessenek minden mód nélkül való keserűségnek indulatai, hogy te szent fölségednek szolgálhassak szomorúság nélkül és várhassam vig orczával a te eljövetelednek kívánatos óráját». Ez a predikáció, úgy látszik, általános mintája volt a rokonok fölött tartott halotti beszédeknek.

Minden félreértés kikerülése végett meg kell jegyeznünk, hogy ez a beszéd nem üres siralmakat ad elő, hanem — s ebben van művészi becse — előadja panaszok alakjában, milyen viszonynak kell a rokonok közt lennie, miben áll a valódi szeretet s kifejezést ad azon meggyőződésnek, hogy a fájdalom ellen egyedüli vigasz Istenben keresendő. Tehát erkölcsi, oktató tárgyú s a mellett a stilusa magas színvonalon áll.

A hatodik beszédet, mely «az igazaknak halálokról» szól, egész terjedelmében közöljük:

Iustorum animae in manu Dei sunt et non tanget illos tormentum mortis. Sap. 3. v. 1.

Miképen az Szentlélek tanubizonyság tételéből az istenteleneknek halálok gonosz,¹ kik teljes életüket Isten bosszuságára sok fertelmes bűnökkel megundokították és az Isten tisztességét megutálván, testök kivánságát követték: azonképen azoknak halálok, kik kegyelmesen éltek, isteni félelemben életüket rendelve, isteni hálaadásban gyakorolván magukat, testök sanyargatásával méltán Isten előtt drágálatosnak nevezetnek.² És noha az istentelenek előtt hasonlóképen, mint az gonoszok láttatnak meghalni, mindazáltal békességben vannak az Urnál, mert azoknak lelköket az halálnak gyötrelme meg nem szomoríthatja. Mert midőn magukat készítik az felvett terheknek lerakására, gyönyörűséges nyugalom által az Urban elaluszhatnak és úgy mint minden fáradságos teherből megkönnyítetvén, az egeknek magasságiba repülének, hogy azzal örvendetes napokat éljenek, kit az világon sok keserűségnek nyavalyái által követtenek, kinek zászlója alatt híven hadakoztanak az ellenséggel.

Mert miképen szent Dániel mondja: *cum dederit dilectis suis somnum, ecce haereditas domini, filii, merces fructus ventris,*³ nem halált, hanem csak álmot ad, mint kedves fiainak nyugodalmokra és ez álom között örökké való örökséggel ajándékoztatnak meg és fiaknak jutalmával tiszteltetnek és drágálatos méhnek gyümölcseivel legeltetnek, annak kedves gyümölcse által, kit minekünk kegyes szűz Máriának drága méhének gyümölcse készíte. Akkor igazán beteljesedik az is, kit szent Dávid által kedves hiveinek vigasztalására ígért: *Quoniam in me speravit, liberabo eum, protegam eum, quoniam cognovit nomen meum. Clamabit ad me, et ego exaudiam eum, cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum et glorificabo eum. Longitudine dierum replebo eum, et ostendam illi salutem meum.*⁴

Ez felöl.⁵ Kinél, hova lehet kedvesb és bátorságosb az hadakozó léleknek, mikor nem ülni, hanem állani látja feje fölött, az ő fejedelmét segítséget hozni, hogy megszabadíttassék az megvetett haláltól, hogy oldala melől ezeken elessenek és tizezeren jobb kéz felöl, ő hozzája pedig ne közeledhessenek. Hova lehet kedvesb és gyönyörűségesebb hivatal, midőn az jegyes jegyestől hivatattik: *Kelj fel, siess én szerelmem, jövel, megkoronáztatol. Im már az tél elmúlt, az zápor is elment és eltávozott.*⁶ De mindezekbe kemény iga és nehéz teher alatt noha megnyomattatván izzad, hervad és fohászkodván óhajt az szegény test, mindazáltal az Ur

¹ Ps. 33. ² Ps. 115. v. 15. ³ Ps. 126. ⁴ Ps. 90. ⁵ Act. 7. v. 55.

⁶ Cant. 2. v. 10.

vigyáz és úgy mint jelenlétében kérdi, mikor megyek és mikor jelenem meg az Urnak orczája előtt. Adhaesit anima mea post te. (Ps. 41. v. 2.) Sitivit anima mea adte, quam multipliciter tibi caro mea. (Ps. 62. v. 1.) Viszontag szent Jób: Sicut mercenarius praestolatur finem operis (7); és szent Dávid: Me expectant iusti, donec retribuas mihi. (Ps. 141. v. 8.)

És jöllehet a halál minden állatok közül legrettenetesebb, kinek kegyetlenségét méltán rettegik az igazak is, mindazáltal Istennel való egyesséért és az örök boldogságnak elvevéseért és ez világi sok nyomorúságból megszabadulásért nagy kívánatossággal sokaktól kívántatik, úgy mint örök életnek megszerző eszköze és mennyei boldogságnak lajtorjája. Igaz dolog, hogy még a választottak is rettegik ennek hatalmát, mint ő maga is az igaz boldogságnak szent ura, de sokkal különben, hogy sem mint az istentelenek; kiknek méltó rettegésük vagyon az ő zsoldjának fölvételéért, kinek zászlója alatt vitézkedtenek ez világon. Ezokon gyakorta történik, hogy ennek a rettegése miatt kétségbe is esnek, ellenségeknek sok bűnöknek szemökre való hányásáért, kik noha nével keresztyéneknek tartották magokat, mindazáltal cselekedetükkel megtagadták két ur szolgálatja alatt, többet testöknek szolgálván, hogysen lelköknek.

Megháborodnak az szentek is az halál félelme miatt, de nem felháborodnak természetnek gyarlósága miatt, bizonyos bizodalmakért az ő jegyesökhöz, kit ez világon szerettenek, kihez ragaszkodtanak vala teljes szívekkel. Mint az pátriárkák, próféták, apostolok, mártýrok, kik noha kereszt által és vérök hullása által mentenek által az nagy háborodott mélységen, mindazáltal, mindazokat semminek tartván,¹ nagy örömmel kívánnak vala testökkel elszakadni, hogy Krisztussal lehetnének. Szép példád vagyon szent Ignatiusban szent János evang. tanítványában, ki, mikoron az fene oroslánoknak megszaggatására a pogány császártól sententiáztatott volna, így ír az rómabelieknek, hogy ő érette ne imádkoznának az szent Urnak, hogy megszabadíttatnék az kegyetlen vadaknak fogaitól, mint az több mártýrokkal is cselekedtenek, kik mind éhségökről elfeledkezvén, mind szokott kegyetlenségökről, lábok alatt feküsznek vala, és nyalogatják vala testöket. Én tudom fiaim, ugymond, mi legyen én nekem hasznos, ha szinte azok a fenevadak nem akarnának engem is illetni, én magam leszek izgatójuk, Krisztus gabonája vagyok, oktalan állatoknak foguk között öröltetem. Ilyen vala szent Márton is, ki halála óráján látván az kegyetlen Sátánnak jelenlétét, nagy bizodalommal meg erősítettven, így szólítja meg: mit állasz itt fertelmes oktalan állat, semmi halálra való okot nem találsz én bennem; Ábrahámnak kebele fogad be engemet.

Ez különbség az bűnösöknek halála és igazaké között, hogy az bűnösöknek halála bizonyára halál legyen, mert nemcsak a test temette-

¹ Phil. 1.

tik el, hanem az megfertőztetett lélek is pokolba örök halálba temettetik és elválnak Istennek minden kegyelmétől. És noha az is az feltámadásból feltámad, mindazáltal az a feltámadás minden nyavalyás életnél nyavalyásb lesz, mert mind együtt a testtel örökké kinoztatik. Mely szent Jánostól második halálnak neveztetik. (Ap. 20. v. 15.) Az igazaknak pediglen halálok új életnek gyönyörűsége, kik ez világon úgy halnak meg, hogy az más világon mindörökké éljenek. Kik az mi Üdvözítőnk bizonyágtétele bizonyít: A ki hiszen én bennem, ha szinte megholt volna is, él és minden, a ki él és hiszen én bennem, soha örökre meg nem hal.¹ Ezeknek testök az földbe vettetnek, hogy száz meg annyi gyümölcsöt hozzanak és hogy az feltámadásnak idején, mint az lilium gyökerezzék és hogy az örök életnek jóságát megtartsák. (Os. 14. v. 6.)

Mindezeknek gondolatiból, mennyi nagy örömben legyenek az igazak, mint egy homály által látván hajócskájoknak az háborus tengerből bátorságos partra való kikötésöket és úgy mint számkivettetteknek hazájokba való szabad menetelőknek üzenetét veszik és hogy sok ideig való tömlöczökből szabadulásokat értik, mondhatatlan dolog. Ezt óhajtja vala szent Dávid: *Hei mihi, quia incolatus meus prolongatus est, habitavi cum habitantibus Caedar, multum incola fuit anima mea.* (Ps. 119.) Viszontag: *Educ de custodia animam meam ad confitendum nomini tuo.* (Ps. 141.)

Az sem kevés vigasztalásuk, hogy látják szabadulásukat, úgy mint egy nehéz törből ez világ sok szorgalmatosságoknak kénytelenségéből, testökre való gondviselésekből, melyek nyavalyás léleknek, kik Istent szomjuhozták, úgy mint zörgő békojuk volt, kikhez noha úgy nem ragaszkodtanak, mintha tulajdon üdvösségökről elfelejtkeztenek volna, avagy isteni szolgálatban megcsökkentenek volna, mindazáltal láttatának megnehezítetteknek, mint egy mindennapi kénytelen való rabság alatt más igyekezetet forgatván szívökben. Ezért örvendezvén mond szent Dávid: *Anima nostra sicut passer erepta de laqueo venantium, laqueus contritus est, et nos liberati sumus.*²

Annak felette ha mi fájdalmokat testi gyötrelmekkel együtt szenvednek, vagy jó néven veszik, hálákat adván az nagy Istennek, hogy valamennyire részesítetnek az Krisztus kinszenvedésében és így minden fájdalmukat enyhítik az Krisztus kinszenvedésének gondolatával. Akkoron gyötrelmek közt mondják szent Pállal:³ Az Krisztus keresztnének megfeszítetttem, élek én, nem én, hanem él én bennem a Krisztus, a ki én érettem adta önmagát. Örvendez tovább, sőt ugyan kívánja is, hogy békesség szenvedésének kegyelme által inkább szenvedtessék a halandó test, hogy a vétkeknek maculáitól megtisztíttassék.

Ez fájdalmoknak egyik könnyebbitő orvossága az is, midőn jó

¹ Joann. 11.   ² Ps. 123. v. 7.   ³ Gal. 2. v. 20.

lelkiismeretökkel biztattatnak, jó életökkel Isten kegyelme által, jó magaviselésökkel, isteni szolgálatjokban való hű megmaradással, igaz hitüknek megtartásával, mint szent Hilarion, szent Pál Ap. és többi sok szentek. Istennek kegyelme által vagyok, a mi vagyok és az Istennek kegyelme nem volt üres én bennem. Jó hadakozást hadakoztam, futásomat elvégeztem, hitemet megtartottam, kiért én nekem eltételezt az igazságnak koronája.¹ Szent Hilarion: Mit félsz én lelkem, hetven esztendeig szolgáltál az Urnak. Ezek meglevén, tudják, hogy az igaz bíró eleibe vitetnek, kinek akarátját követték, kinek tökéletes munkájoknak fizetését meggyűjtötték, mint kész kincsekre bátorságosan kíváncsognak, ki minden lépésöket ez világi munkálkodásukban megolvasta fizetésre. Ha valami gyarlóságukból esetet szemökre hány is ellenségek halálok óráján, az Krisztus véghetetlen kegyelmét érdemével együtt az ellen vétetik, hogy azokról poenitentia-tartások volt ez világon, bánatokkal és könnyhullatásokkal. Oh mily boldog lélek az, a mely számkivetésének véget vetvén, minden veszedelmes megkésztett törökből félelem nélkül szabadon kirepül örök szabadságra, holott minden boldogságoknak véghetetlen koronájával megajándékoztatik. Holott az ő szerelmes jegyesével ölelkezésibe érkezik. Holott csudálatos angyaloknak éneklésökkel tiszteltetik. Holott Krisztus szent kezeivel könnyhullatásit orcájáról eltörli. Holott az mennyi karoknak megékesített székébe becsületesen ültetetik. Holott felövedzvé magát Jézus által, menvén, szolgál neki.² Akkoron fölkezd kiáltani: Oh mennyi sokasága vagyon a te ékességednek Uram. (Ps. 30. 20.) Bizonyára nem voltak méltók ez világi szenvedések erre a dicsőségre, kire fölvettem. (Róm. 8. 18.) Funes ceciderunt mihi in praeclaris, etenim haereditas mea praeclara est mihi. Pars mea Dominus, dixit anima mea. (Ps. 15. v. 5. Fren. 3. 24.) Ez az nyugalmam, mindörökkön örökké itt lakom, mert ezt választottam. (Ps. 131. 14.) És Ezaiással: Laudate coeli, quoniam misericordiam fecit Dominus; iubilate extrema terrae, resonate montes laudationem, saltus est omne nemus. (44. 23.) Oh Istennek véghetetlen megkésztett öröksége, oh Krisztus vére hullásával rendeltetett ország, oh öröm felett való boldog reménység, oh minden világosságnál fényesb dicsőség! fogadj be engemet is, hogy részese lehessen én is az én Krisztusomtól készített boldogságban, mert ifjúságomtól fogva téged szomjuhoztalak, te éretted fáradoztam, te kedvedért mindeneket megutáltam szent Pállal mint a ganéjt, hogy te benned láthassam az megfoghatatlan dicsőségnek urát, az szent Háromságot, egy bizony Istent. Amen.

Az utolsó ítéletről szóló intések négy részletben adják elő az utolsó ítélet napjának tüneményeit és következményeit. Az elsőnek

¹ I. Cor. 15. 10. 2. Tim. 4. 6. ² Ap. 7. 17. 21. 4. Luk. 21. 37.

jeligéje Izaiás 13, 9. Előrebocsátván, hogy Isten szeretetből fenyegeti az embereket, hogy megtérjenek s örök életük legyen, áttér azon jeleknek előadására melyek a világ végét megelőzik, a miben nemcsak a szentírásra, hanem a Sybillára is támaszkodik. Részletes festésével büntől való irtózásra akarja indítani hallgatóit. A másodikban Máté 24, 30-ból kiindulva Krisztus eljövételének körülményeit írja le. A harmadikban Sophomás 1, 14. alapján az általános ítélet szükségét bizonyítja, azután áttér magának az ítéletnek ecsetelésére, a miben mesternek bizonyul. A negyedik kiegészítője az előbbinek és a pokolbeli kínoknak képét adja s fohász-szal fejezi be, hogy ezen kínokból kiszabaduljunk.

Ezen néhány beszédből fogalmat alkothatunk magunknak Vásárhelyi szónoki képességéről s el kell ismernünk, hogy nagy híre kellő alappal bírt; és csak sajnálhatjuk, hogy egyéb beszédei nem kerültek sajtó alá.

Végül meg kell emlékeznünk utolsó művéről, melyet az említett elmélkedések előszavában is említ: «Vagyon ket rezbe exempla virtutum et vitiorum, ha kinek jo akaratya lenne nyomtatasa, az együgyü Egyházi rendeknek nagy haznokra oeromest kiadom». Öt év mulva ki is adta következő cím alatt: Világ kezdetitől fogva, josagos és gonosz czelekedeteknek példáinak Summai. Szentírásnak Ó és Uj testamentomából: Szent Atyáknak és Pogan Bölczeknek Irasibol. Mindenek, valamik meg vannak irattatva, az mi tanusagunkra vadnak irattatva, hogy bekesege szenvedes által, es irasoknak vigasztalasabol remensegunk legyen, Rom. 15. v. 7. Meg is tekintsük, Sodomának és Gomorrhanak es közel valo Varosinak, parazna eleteknek, testek utan valo jarasok miat, mint példak löttenek. Az örök tűznek kinnya szenvedesebe. Judae. Apost. v. 7. Maros-Vasarhelyi Gergyely által fordittattak és irattattak. Nyomtattak Cassan A—D 1623. Ez példatár a szónokok számára, de a világi hívek is használták olvasmányának. Vásárhelyi tehát a hitszónoklat terén azt az érdemet is mondhatja magáénak, hogy az első magyar segéd-könyvet írta a hitszónokok számára.

LÉPES BÁLINT.

Ezen férfiú irodalmi munkássága már a következő időszakba esik s azért tulajdonképen ott kellene vele foglalkoznunk; csak hogy szónoki működése a most tárgyalt időben folyt le, ennél fogva e helyen ismertetjük műveit. Életéről következő adataink vannak.

Született Győrött 1570. körül régi nemesi családból. Hithűsége egyházi pályára vezette a harcz és küzdelem e korában s a munkásságban kivette részét, úgy, hogy érdemeinek elismeréseül 1608-ik évben nyitrai püspökké és cancellára nevetetett ki. Munkaképességéről tanúbizonyságot tesz az a körülmény, hogy a királyok fontos politikai ügyekben követséggel bízták meg. S hogy politikai elfoglaltsága sem vonta el az egyházi munkásságtól, bizonyítják művei, melyekről szólni fogunk. 1619-ben kalocsai érsekké s győri püspökké lett. Meghalt Győrött 1623 április 26-án.

Hitszónoki tevékenységét esztergomi kanonok és zólyomi, majd nyitrai főesperes korában fejtette ki; műveit nyitrai püspök korában írta és pedig rövid időközökben egymásután. Az első egy imádságos könyv, mely 1615-ben jelent meg Prágában; eddig egyetlen példánya ismeretes a budapesti egyetemi könyvtárban. A másik kettő, mely minket érdekel, szintén Prágában jelent meg és pedig az első 1616-ban, a második a következő évben. Az elsőnek címe: «Az halandó és ítéletre menendő tellyes emberi nemzetnek fényes tüköre». A másodiké: «Pokoltúi rettentő és menyei boldogságra édesgető tükör, melyből világosan kitetszik, hogy az, kik jótt cselekesznek, az örök életre mennek, a kik pedig gonosz, az örökké való tüzre vettetnek». Ezen munkákat olvasmányul szánta a híveknek, a mint ez az elsőnek címlapján olvasható: Mellyet Leepes Bálint, nyitrai püspök Magyarországi Cancellarius minden üdvösséget szomjuhozó hívő keresztyénnek szeretettel ajánl és dedicál.

Célját az előszóban jelöli meg: «Semmi jobban meg nem utáltathatja velünk az undokságos büntételnek gonosz szokását, semmi ugy erkölcsünknek és életünknek megjobbítására nem vezérrelhet bennünket, mint végső dolgainknak: az halálnak, ítéletnek, jutalomnak, büntetésnek szünetlen emlékezete... Holott azért ilyen nagy ereje, haszna és foganatossága legyen az utolsó dolgok felől való gyakori elmélkedésnek, gondolkodtam sokszor róla, mely dicséretesen cselekednék valaki az mostani eszeveszett időben, midőn az vétkekben való nagy szabadság miatt inkább minden rendek annyira megundokították az ő utokat, hogy szintén most telik be egyszer Krisztus urunknak amaz mondása: «Abundabit iniquitas et refrigescet charitas multorum; az embereknek eszökbe juttatná és fejökbe rakná ez különben nem lehető dolgoknak valóságos emlékezetét». Ezen megokolásból látjuk egyrészt ama kor erkölcsi süllyedését, másrészt

pedig annak a ténynek valószínűségét, hogy a hitszónokok az említett tárggyal nagyon is foglalkoztak, hogy a teljes romlásnak útját állják.

•Habár Lépes olvasmányának szánta művét, mégis a hitszónoklat történetében is kell vele foglalkoznunk, mert ezen munka tulajdonképpen cikluspredikációs gyűjtemény. Ezt maga Lépes is bizonyítja, midőn az előszóban mondja: «Azonközben... akadtam vala egy tudós szerzetes főpredikátornak, Juchinus Gábornak, egy oly könyvére, melyben ugyanezen dolgok valának befoglalva, kiket az ő maga nyelvén olaszul predikállott először Neapolisban, Cremóban és Ravennában, azután ki is nyomtattatott volt Velenczében. Olvasván e könyvet, úgy megkedveltem, hogy még ugyanakkor szivemben tünt volt és elvégeztem volt magamban, hogy magyarra fordítom Dulcken Frater Antal Coloniában az Carthusianusoknak seregéből való tudós embernek deák nyelvre való fordításából, hogy így az mi nemzetünknek is kezébe juthatna az a dicséretes, hasznos és szükséges munka». Lépes tehát nem szerzője, hanem fordítója egy olasz predikációs gyűjteménynek. Azonban e fordítás nem szolgál, mert hazájára alkalmazza az egyes helyeket s megszólításaiban honfiaihoz fordul. Így az első mű első könyvének negyedik szakaszában (45. l.) egy hasonlatot hoz föl: «Mondjátok meg nekem ti nyitraiak, ha valaki bizonyosan meghozná nektek az hirt, hogy Nyitra várát egy nagy sereg erős ellenség véletlen körülveszi, megszállja s minden tehetségével azon leszen, hogy megvegye és övévé tegye». Ennyiben tehát magyar irodalmi termékkel van dolgunk.

A mi a munka külső alakját, vagyis elrendezését illeti — úgy fogván föl mindkettőt, mint ugyanazon műnek két részét — négy részt különböztetünk meg benne. Az első kötetben a halálról és ítéletről szól, a másodikban a pokolról és mennyországról. A halálról szóló rész pedig négy szakaszra oszlik, melyek ismét több fejezetre; s ugyanez áll az ítéletről, valamint a többi részekről. Függelékül röviden előadja «Summá»-ban a földolgozott anyagot: a halálnak mivoltáról, a léleknek állapotjáról, testből kimulásáról, az utolsó ítélet előtt való jelekről, napjáról, pokolnak kínjairól, mennyei boldogságról.

Az egyes fejezetek egy-egy predikációt képeznek. A tárgyat illetőleg csak azt akarjuk megjegyezni, hogy az egész erkölcostant felöleli, habár mindig vonatkozással a négy utolsó dologra. Külö-

nös gondot fordít a bűnbánat szentségének tárgyalására, melynek a pokolról szóló részben szentel helyet. A kidolgozás erőteljes szónoki stílust árul el, de a mellett oly népszerű hangon van tartva, hogy a legegyszerűbb ember is megértheti. Ezt a tulajdonságát különösen annak köszönheti, hogy a találó hasonlatokban kifogyhatatlan. Ezek a mindennapi életből vannak merítve s az alkalmazás oly természetes, hogy nem kell nagy okoskodás megértésükhöz.

Minthogy egy egész fejezetet nem akarunk közölni, egy példát iktatunk ide egy ilyen hasonlatra. A halálnak tulajdonságait festi, leírván, hogy nincs szeme, füle, orra, ruhája, bőre, húsa, vére, neme, a miből levonja azt a következtetést, hogy nincs, a mi megvesztegetné s kiméltre bírhatná. Azután áttér a pozitív tulajdonságokhoz és aratóhoz hasonlítja:

Végezetre éles sarlót irnak az kezébe (t. i. a festők), mert mint egy valami arató az gabnát és füvet, úgy ő az embereket arattan aratja ki ez világból. Az arató az szép gabonát az konkolylyal learatja. Az kertben az nagy és apró, szép és rút, gyöngé és megaggott füveket lemetélik; ezenképen az halál is minden válogatás nélkül ez világból kiaratja és kiszagatja az jókat és gonoszokat, nagyokat és kicsinyeket, szépeket és rútakat, megéretteket és éretleneket, gyöngéket és vastagokat. Azért mondja Juvenalis: *Mors nemini parcit. Mors ruit velut maturas messor aristas, omnia vulnifica cruenta falce secat.*

Midőn az aratásnak ideje eljő, noha nem mind egyaránt érnek meg az buzakalászok, mégis az aratásnak ura nem várakozik arra, hogy az éretlenek is megérjenek, hanem minden választás nélkül az éretleneket is az érettekkel együtt lemetshi. Az jó buzamagot az ő gabonás házába hordatja be, az éretlent pedig az polyvával együtt vagy megégeti, vagy az harmoknak adja eledelül, avagy csak alájuk is terített. Így a halál is, midőn az Istentől elrendeltetett aratásnak, azaz az embereknek ez világból való kiköltözködésének ideje eljő, nem nézi, ha megértenek-e, ha az szeretetnek melegsége és az Isten malasztjának nedvessége, megérlelték, tökéletesekké tették őket. Vagy még a bűn miatt zöldek, ha, mondom, jók-e vagy gonoszok, igazak-e, vagy bűnösök legyenek, nem tekinti, hanem egyenlőképen minden válogatás nélkül mindnyájokat learatja. Ha éretlenek, az a maguk kára immár, mert az megérték az mennyei gabonás házba vitetnek be; az éretlenek pedig, mint polyvák és pozdorják az örök tűzre vettetnek és az pokolbeli barmoknak, az ördögöknek adatnak eledelül.

Szent Lukács kétféle buzakalászárol emlékezik meg az ő Evangeliumában, kité az halál learata, az egyik megérett vala, ugymint a Lázár; az másik éretlen, a zabáló gazdag vala. Amaz a mennyei boldogság csü-

rébe vététt föl, imez az örök tűznek kárhozatába viteték... Nagy különbség vagyon az füvek és az gabonák között; az míg az mezőn és a kertben még lábukon állanak, az földben vannak. Mert a virágok között egyik a másiknál ékebb, a füveknek némelyike is nagyobb a többinél, a buzakalászkok sem mind egykoruak, ki magasb, ki alacsonyb, ki teljes, ki hunytszemű; mindazáltal ha az learatás után tekinted őket, egyarányuaknak találod lenni, egyik a másikat fölül nem mulja. Így vagyon nekünk is dolgunk szintén, kik ez világnak széles mezejében mintegy szénaaratásig vagyunk helyheztetve. Mert Ezaiás mondása szerint minden test széna és minden ő dicsősége, mint az fünek virágja. Urunk is bizonysgot tesz erről: Nagy ugyan az aratás, de kevesen vannak az munkások. Míg élünk ez világon, vagyon valami különbözés közöttünk, mert egyik a másiknál nagyobb, méltóságosb, hatalmasb, nemesebb, gazdagabb, szebb, serényebb, erősb, bölcsőbb. De midőn az arató, az halál, minket kiarat ez világból és az földre ejt bennünket, mindannyian egyenlők vagyunk, nincs semmi különbség közöttünk. Az halál által gyermekek, vének, ifjak, gazdagok és szegények hasonlók lesznek egymáshoz.

Élénkséget ad ezen beszédeknek az is, hogy változatos az előadás. Egyszer elbeszél, majd fejteget, részint az észből, részint a tekintélyből vett érvekkel bizonyít, majd a szentírást és szentatyákat idézi, majd a latin költőket és bölcsöket. S változatosság kedvéért latinul és magyarul adja elénk azok sententiáit. Mégis e tekintetben a legsikerültebbek a dramatikus részek, melyekkel párbeszéd alakjában világítja meg tételét. Ilyen például az ifjúnak párbeszéde a halállal: «Halál mit mívelsz?» Felel a halál az ifjúnak: «S nem látod-e, aratok». «Mit?» «Az ember életét». «Senki személyét nem tekinted-e?» «Senkiét, mert az, a ki engemet küldött, még maga életének sem akart kedvezni.» «Mondd meg kérlek, én velem is fogsz-e így bánni?» «Ballgatag s inkább kételkedel-e benne? elhiheted bizony, hogy úgy.» «Nem tudhatom-e napját, óráját meg, az melyen reám rohanol?» «Semmiképen nem, mert ezt a titkot csak ő maga tudja, az Isten.» «S ki tett téged ilyen kegyetlenné és vaddá? Az én Uram.» «Mi okból?» «Hogy az vétektevőket megostorozná és az jóknak jutalmat adna.» «Ha ennek az erős bajvívásnak győzedelmére akarok jutni, mit kell nekem cselekednem?» «Az régi vétket és gonoszságot el kell hagyni, ki által az örökkévaló veszély eltávoztathatik.»

Buzdításaival nem vár a fejezet végéig, hanem a hol alkalom kínálkozik, lelkesedéssel szólítja föl hallgatóit annak követésére, a mit hallottak. A szerző tudja, hogy a hasonlatok legjobban ragad-

ják meg hallgatóit és olvasóit, azért rendesen ezekre következnek a buzdítások. A dogmaticus részekben polemiába nem bocsátkozik, hanem bebizonyítja az egyház tanát a tévelyre való tekintet nélkül. Ennek példáját látjuk a bucsúról adott fölvilágosításokban.¹ S ha az erkölcstani fejtegetéseiben népszerű, úgy a dogmaticai érvelésekben az alaposságon kívül a népszerűség és világosság tekintetében semmi kívánni valót nem hagy hátra.

Ezen tulajdonságokkal együtt jár a kifejezésnek oly módja, mely az akaratot is magával ragadja.

A munka ezen tulajdonságainál fogva meglep minket az a körülmény, hogy Lépes a hitviták korában gondolt a fordításra. Jól ismerhette korát s éles eszével átlátta, hogy a vallási villongások háttérében anyagiasság gondolkodás rejlik, mely gátolja a tiszta látást. A röghöz tapadt szemet akarta felsőbb tárgyakra emelni a halálnak a maga következményeiben való festésével. Az életnek valódi értékét a halálhoz való viszonyaiból világította meg. A fordító a maga részéről megtette mindazt, a mi elterjedést biztosított a műnek, mert méltán mondja róla Horányi: «Commendat hoc opus et magna eruditio, *et nativa patriae linguae venustas*, insignisque eloquentia».²

Maradandóbecsétfölismerte Eszterházy, egri püspök és 1771-ben újonnan kiadta.

Ha a predikációt mint irodalmi terméket tekintjük, mondhatjuk, hogy eddig a kísérletezés korát élte. A középkorban az alak szöglezettsége és a nyelv fejletlensége akadályozta a szentbeszédnek, mint műremeknek megjelenését. Az egyházban erős volt a törekvés mindenki számára megközelíthetővé tenni az evangéliumi igazságot, a hitszónokok pedig tudatában voltak annak, hogy ez csak megfelelő alakban történhetik, sejtellemmel is bírtak ezen alakról, a meny nyiben külső körvonalait ismerték, de, habár sok jó tanácsot vesztegettek el, a holt szabálynak életet a földolgozott anyagban nem tudtak adni. Később a humanismus szorította vissza a predikációt fejlődésében; a kik hivatva lettek volna az egyházi szónoklatban maradandó értékűt teremteni, rhetorok voltak és nem hitszónokok,

¹ A pokoltúl rettentő stb. 47. skk. II.

² Memoria II. 481. I.

mint például Illicinus. Telegdynek kiváló hely jut a predikáció történetében, de még sem mondhatjuk, hogy nála a szentbeszéd mint megállapodott műfaj, melyre mint mintára lehetne hivatkozni, jelenik meg.

A homília alsóbb neme a hitszónoklatnak, tehát a legjobb termékek sem állapítják meg a predikáció mintáit, a mint a polemikus beszédek sem alkalmasak erre. Csupa kísérlettel találkozunk tehát, melyeknek eredménye a következő időszakban jelentkezett.

TARTALOMMUTATÓ.

	Oldal
Előszó	1
Bevezetés	7
I. Hittérítés kora	14
1. Vallási állapotok a hittérítés korában	15
2. Kik voltak az első hittérítők?	18
3. Mit tanítottak a hittérítők?	21
4. Milyen alakban és nyelven szónokoltak a hittérítők?	23
II. Az első korszak. (1010—1526.)	
Általános áttekintés	31
1. Törvényes intézkedések a predikáció körül	35
2. Kik predikáltak?	49
3. A hitszónokok képzettsége	83
4. A predikáció helye és ideje	99
5. A predikáció alakja	106
a) nyelve	107
b) külsőségei	111
c) belső alakja	119
6. A predikáció tárgya	123
7. A predikáció segédeszközei	130
A) A hitszónoklás elmélete	131
B) A predikáció forrásai	153
8. A középkorból fennmaradt szentbeszédek	169
A) Latin nyelvű predikációk:	
Georgius de Szemcz codexe	171
Mistelbach Ulrik codexe	173
Pergbachl János codexe	190
Temesvári Pelbárt művei	202
a) Stellarium coronae B. V. M.	203
b) Pomerium de tempore	210
c) Pomerium de sanctis	225
d) Sermones quadragesimales	232
Lasko Osnald művei:	
a) Biga salutis	243
b) Gemma fidei	254

	Oldal
B) Magyar nyelvű predikációk...	258
a) Veszprémi codex	260
b) Érdy codex	262
c) Tihanyi codex	268
d) Kazinczy codex	269
e) Horváth codex	270
f) Cornides codex	270
g) Érsekújvári codex	275
h) Debreczeni codex	377
9. Visszapillantás	288
III. Új-kor (1526—1780.)	297
A protestantizmus kezdetétől Pázmány Péterig	301
1. A protestantizmus behozatala és terjedése	301
2. Törvényes intézkedések a hitszónoklat körül	315
3. Ezen időszak katolikus hitszónokai	322
4. Az egyházi rend műveltsége a XVI. században	338
5. A hitszónoklat segédeszközei	347
6. A predikáció alakításai és körülményei	355
7. A hitszónoklat irodalma	369
Illicinus Péter beszédei	369
Telegdi Miklós homiliái	371
Csepregi Jakab predikációi	398
Vásárhelyi Gergely beszédei	411
Lépass Bálint művei	422

BETÜRENDES NÉVJEGYZÉK.

András, apostol. 15.
 András, II. király. 56. 78.
 Andreas Pannonius. 56. 67.
 András, dömés. 75.
 András, pálos. 83.
 Adalbert, püspök. 19.
 Albert, pap. 58.
 Adalbert, esztergomi főesperes. 90.
 Albertus Magnus 137.
 Albertus Chanadinus. 82.
 Antal, püspök. 48.
 Antal, győri püspök. 54.
 Antonius de Offen. 67.
 Antal, ferenczrendű. 76.
 Antonius de Tata. 82.
 Antal, medgyesi pap. 96. 171.
 Antal, páduai szent. 159.
 Ágoston, szent. 24. 51. 119.
 Ágostoniak. 67. 88. 91.
 Alcuin. 22. 86.
 Asztrik. 19. 20.
 Anasztáz, apát. 50. 98.
 Ahtony. 50.
 Alberich. 54.
 Alanus. 106. 133.
 Alaghy János. 311.
 Affranius Mihály. 345.
 Amberg Márton. 139.
 Ambrus, szent. 51.
 Ambrus, dömés. 322.
 Aelius Donatus. 85.
 Alexander de Villa Dei. 86.
 Arnolf. 98.
 Aquinói szent Tamás. 137.

Arator István. 327. 354.
 Araneus Kelemen. 337.
 Aschermann Stevord. 327.
 Asztalos András. 329.
 Atyai gyűlés. 78. 98.
 Avarok. 16.

Baján. 17.
 Balás, dömés. 74.
 Báthori István. 314. 327. 330.
 « András. 331.
 « Zsigmond. 330.
 « László. 82.
 Batthyányi, püspök. 325.
 « Ferenczné 303.
 Bebek Imre. 314.
 Benedek VII. 18. 22.
 « püspök. 56.
 « budai lelkész. 68.
 « nagyvárad püspök. 71.
 « XI. 71.
 « dömés. 74.
 « túróczi prépost. 95. 171.
 « kászonyi plébános. 98.
 Benedictus de Gece. 62.
 Benedek Pál. 96.
 Benedekrend. 65. 87.
 Béla III. 65. 161.
 « IV. 66. 71. 75. 108. 109. 117.
 Babai. 90.
 Bakacz. 92.
 Babbi Jeromos. 109.
 Bonifác. 20.
 Bonifác, szent. 21. 24.

- Bonifác. VIII. 47. 72.
 Bonipert. 20. 52. 97.
 Beda. 51. 86.
 Berthold, érsek. 91, 97.
 Bernoldus. 351.
 Bertalan, püspök. 94.
 Bernát, pap. 95.
 Bernát, szent. 120.
 Bernáth Orbán. 334.
 Bruno. 19.
 Bemborch. 54.
 Bodo Gergely. 72.
 Buzád. 74.
 Buday János. 92.
 Boroszlói Miklós. 96.
 Bálint, szerzetes. 110.
 Bábay Márton. 311.
 Boldizsár. 310. 327.
 Batizi András. 308.
 Beregszászi Péter. 328.
 Biard Miklós. 159.
 Bonaventura, szent. 159.
 Bromyard János. 139.
 Bogner Bertalan. 308.
 Billiczer György. 331.
 Bornemissza Péter. 313. 372.
     « Pál. 313.
 Borghese, bibornok. 332.
 Bujtul György. 332.
 Burgio. 304.
 Busaeus Péter. 345.

 Cicero. 9. 86.
 Constantín. 15.
     « Porphyrogenita. 71.
 Cyrill. 16.
 Cisterciek. 65. 88.
 Christianus, dömés. 75.
 Capistranói János. 79. 111.
 Clemens, pálos. 83.
 Cassiodorus. 86.
 Csicseri András. 118.
 Cato. 161.
 Cornides codex. 270.
 Csukás János. 304.
 Conradus Cordatus. 304. 306. 322.

 Czeuszlingius. 304. 322.
 Csaholi. 307.
 Csáky Mihály. 314.
 Campanus. 327.
 Csíki István. 332.
 Csagányi György. 335.
 Canisius Tódor. 345.
 Chereődy Márk. 345.
 Chepregi Jakab. 398.

 Daniel, püspök. 21.
 Debrenthei Tamás. 56.
 Demosthenes. 9.
 Dénes, primás. 45.
 Demetrius de Mancia. 259.
 Debreczeni codex. 277.
 Demeter Márton. 325.
 Delfino Zachariás. 346.
 Dévay Mátyás. 308. 322.
 Dionysius Cato. 86.
 Dipsai Péter. 322.
 Domonkos Kázmér. 333.
 Dósa István. 79.
 Dömések. 69. 89. 91. 98. 102. 108.
     120. 162.
 Domonkos, szent. 20.
 Draskovich György. 314. 335. 353.
 Dubovszky Mihály. 345.
 Dudich Endre. 336.
 Dungersheim. 139. 349.

 Escandelinus. 161.
 Eggerer. 81.
 Ekkehard. 29.
 Elias, perjel. 63.
 Erasmus. 140. 301.
 Érdy codex. 262.
 Erdélyi Józsa. 326.
 Érsekújvári codex. 275.
 Erzsébet, szent. 75.
 Estei Ipoly. 46.
 Eszterházy, püspök. 427.
 Eusebius. 15.

 Fábián, cancellarius. 59.
 Faber János. 353.

Feiner Kristóf. 336. 353.
 Fekete György. 334.
 Ferencz, szent. 106.
 « byrrthelmi pap. 95.
 Ferenczrend. 75. 89. 91. 120.
 Farkas Lajos. 163.
 Ferdinand I. 304. 309.
 Flacius Mátyás. 312.
 Flandriai Antal. 327.
 Foro Benedek. 334.
 Forgách Ferencz. 337.
 Frangepán Ferencz. 336.
 Fulbertus. 52. 97.
 Fülöp, firmani püspök. 41.
 « pap. 58.
 Gazotus. 55. 74. 91. 95.
 Gatto. 162.
 Gálfi Pál. 331.
 Garay György. 334.
 Géza, fejedelem. 17. 18. 27.
 Galhard, püspök. 54.
 Gasparus Pesthiensis. 82. 170.
 Gellért, szent. 50. 59. 87. 89. 99.
 107. 112. 114. 119.
 Gellértfy János. 94.
 Gentilis. 117.
 Geréb László. 259.
 Georgius Gyöngyessinus. 82. 170.
 Gergely, Nagy. 23. 51. 158.
 « IX. 43. 44. 70. 71.
 « X. 73.
 « XI. 75. 76.
 « XIII. 327.
 Gualterus. 79.
 Gregorius de Nexe. 79.
 « de Szemcz. 171.
 Guibertus de Novigento. 131.
 Ghiczy. 327.
 Grodecz Menyhért. 328.
 Gregoriancz Pál. 336.
 Grosuptus Antal. 346.
 Gyöngyösi Ferencz. 325.
 « codex. 116.
 György, dömés. 322.
 Gottschalk Hollen. 103.

Gotther Péter, 79.
 György, primás. 77.
 « győri püspök. 54.

Haimo. 154.
 Haszkády Ferencz. 311.
 Heisterbach Ulrik. 134.
 Henrik, pap. 58.
 « pécsi püspök. 61. 77.
 « mester. 89.
 Henricus, praedicator. 62.
 Henckel János. 302. 306. 308.
 « Sebestyén. 325.
 Herkó Pater. 326.
 Hero János. 308.
 Hess Gellért. 345.
 Heribaldus. 29.
 Herbardus de Hungaria. 74.
 Hesseni Henrik. 138.
 Honorius, III. 54. 66. 89. 94.
 « Scholasticus. 104.
 Horváth codex. 270.
 Hrabanus Maurus. 23. 25. 84. 154.
 Hrosvitha. 158.
 Humbertus de Romanis. 136.
 Hunyadi János. 67.
 « Demeter. 330.
 Huss. 124.
 Huszár Pál. 312.
 Hutten. 303.

Illevölgyi János. 325.
 Illicinus. 336. 345. 364.
 Imre, szent. 59.
 « király. 54.
 Incze, III. 42. 44. 86.
 « IV. 91.
 Institor Paulus. 305.
 István, király (szent). 19. 27. 53. 58.
 « II. 66.
 « pap. 20. 58.
 « püspök. 52.
 « zágrábi püspök. 54.
 Izabella. 311. 313.

Jakab, nyitrai püspök. 65.

« dömés. 74.

« ferenczrendű. 75.

« apostol. 15.

Jäckel Jeremiás. 322.

Jacobus de Mesensum. 63.

« de Szegeto. 82. 170.

János, XV. 19.

« érsek. 54. 60.

« bosniai püspök. 54.

« franczia herczeg. 75.

« bán. 56.

« XXII. 68. 71.

Janus Pannonius. 56. 91.

Jeromos, (szent). 51. 158.

Jaretán. 72.

Joannes de Camera. 60.

« de Prucka. 69. 115.

« de Usa. 91.

« Elscher. 110.

« Teutonicus. 74. 136.

« Posoniensis. 82. 170.

« Regiomontanus. 91.

« de Pech. 171.

« Cassoviensis. 302.

« surdaster. 304. 322.

Jezsuiták. 326.

Jób, eszterg. érsek. 101.

Julián, dömés. 71.

Káldi György. 371.

Kálmán király. 38. 99.

Kálmáncsehi. 314.

Károly, Nagy. 16. 85. 154.

« V. 309.

Kaprinay György. 335.

Karmeliták. 67.

Karthausiak. 67. 89.

Kassai Dávid. 329.

Katona. 27. 71.

Kelemen, III. 42.

« V. 47. 76.

« VI. 53. 55. 76. 91. 93.

« IV. 80.

Kayary Antal. 307.

Kerl Endre. 323.

Késmárki János. 96.

Kilit, egri püspök. 66.

Kinizsi Pálné. 260.

Kazinczy codex. 269.

Kropf Kelemen. 304.

Konrád, pap. 58.

« dömés. 322.

Konilla János. 79.

Kopácsi István. 308.

Kovasóczy Farkas. 314. 329.

Komjáthi Benedek. 354.

Köleséri Kristóf. 311.

Kőrösi Márk. 328.

Kővári János. 334.

Krátó, pap. 58.

Krisztus-társulat. 92.

Kristóf, szerzetes. 303.

Kuthen. 71.

Kutassy János. 345.

Lajos, Nagy. 53. 55. 63. 71. 75. 79.
81. 90. 94.

Lajos, Jámbor. 84.

« II. 304. 324.

Laskó. 80. 102. 106. 161. 243.

László, szent. 37.

« IV. 41. 44. 60. 63. 78. 113.

« szerzetes. 79.

« esztergomi nagypóp. 98. 162.

« erdélyi vajda. 117.

Laurentius Zynem. 62.

Lazo János. 63.

Leleszi János. 327.

Lépass Bálint. 337. 422.

Licentiatások. 331.

Lippai Bernardin. 325.

« érsek. 334.

Lépes György. 76.

Lipót, osztr. herczeg. 70.

Liszi Sebestyén. 336.

Lodomerius, primás. 41.

Lomniczay János. 315.

Lőrincz, érsek. 39.

Losonczy István. 311.

Lucius, III. 40.

Luther M. 303.

Mágócsy Gáspárné. 303.
Marcianus Capella. 86.
Marchia Jakab. 76. 118.
Margit, szent. 72. 89. 100. 103. 127. 128.
Márton, V. 81.
     « apát. 109.
Mária, királyné. 302. 306.
Mártonfy György. 333.
Mátyás, király. 78. 101. 162. 259.
Maurus mester. 89.
Maytzen Gergely. 336.
Methód, szent. 16.
Melanchton. 303. 308.
Melius. 324.
Miklós, III. 42.
     « püspök. 53. 55. 93.
     « ostiai. 73.
     « lector. 91.
     « erdélyi prépost. 94.
Michael de Hungaria. 75. 140. 161.
     « Pannonius. 82. 170.
     « de Varadino. 83.
Missen Lőrincz. 116.
Mistelbach. 173.
Mindszenti Endre. 325.
Miskolczy Orbán. 325.
Modestus. 20.
Moraes Fülöp. 307.
Monoszlay András. 337. 345. 350. 353.

Nádasdy Tamás. 303. 308.
Nagy Imre. 309.
Naprágyi Demeter. 345.
Nicolaus, prior. 63.
Nicasius. 72.
Nider János. 160.
Niger, dömes. 89.
Niotoldi. 56.
Novák Miklós. 345.

Ochtmann Benedek. 331.
Oláh Miklós. 302. 318. 326. 339. 353. 365.

Olivér, püspök. 75.
Osztorai Mihály. 308.
Orbán, V. 55. 76. 90. 91.
Ottó, passauai püspök. 71.
     « dömes. 71.
Ottokár. 63.
Ottrik. 19.
Ötvös Mihály. 95.

Palinaeus György. 307.
Paksi. 307.
Pálosok. 81.
Palladius. 158.
Palugyay Imre. 301.
Paulus Hungarus. 70. 91.
     « Diaconus. 153.
     « Ligur. 74.
Pannoniai István. 339.
Pázmány. 115.
Peregrin, püspök. 55.
Petrus de Zebes. 62.
     « Chanadinus. 82.
     « Hispanus. 86.
     « Vulturinus. 101.
     « Saxonius. 159.
     « Nowag. 171.
     « de Sopron. 79.
Pergbachl János. 80. 171. 190.
Pelbárt 80. 89. 101. 103. 115. 161. 166. 202.
Peer-codex. 115.
Pech Kristóf. 305.
Perényi. 307. 308. 312.
Petrovics Péter. 312.
Pécsi Lukács. 353.
Pesthi Gábor. 354.
Piligrin. 18. 49.
Pius. II. 56.
     « IV. 346.
Piso Jakab. 302.
Pitachich Márk. 328.
Pongrácz István. 328.
     « György. 334.
Premontreiek. 66.
Privigyei János. 171.

Radetius István. 327.
 Rajnald, püspök. 54.
 Radinger Tamás. 304.
 Raskai Lea. 270.
 Ramasi. 322.
 Rákóczi György. 328.
 Ramocsaházy Mihály. 337.
 Révész Imre. 310.
 Reuchlin. 139. 348.
 Richard, dömés. 71.
 Robert, primás. 54. 70.
 Rogerius. 89.
 Romanus, ferenczrendű. 75.

Sadocus. 70.
 Sándor, VI. 74.
     « IV. 75.
 Sámbock János. 311.
 Sebestyén, püspök. 20.
     « primás. 65.
 Segöndi Lukács. 80.
 Serpilius. 304.
 Seidel János. 326.
 Schimko Venczel. 331.
 Serafin, érsek. 53.
 Simon, bácsi főesperes. 77.
 Sirdiamus. 87.
 Sixtus, IV. 101.
 Siklósy Mihály. 322.
 Sirati Benedek. 334.
 Sövényházi Márta. 275.
 Stock János, prépost. 45.
 Sthoesus András. 68.
 Stephanus de Lorandháza. 82.
 Stephth Henrik. 96.
 Stöckl Lénárd. 309.
     « Péter. 311.
 Steger Rafael. 310.
 Surgant Ulrik. 348.
 Svend Lázár. 301. 309. 324.
 Szapolyai János. 81. 301. 309.
 Szalkay, primás. 304. 307.
 Szathmáry György, primás. 306.
 Szászfalvi István. 325.
 Szatmári Mátyás. 325.
     « László. 325.

Szegedi. 10.
     « Tamás. 325.
     « Gergely. 336.
 Széchy Dénes. 92.
 Szerem-Ujlaki Ferencz. 325.
 Szigeti Antal. 79.
     « István. 91.
     « Imre. 326.
 Szilvási János. 336.
 Szini István. 332.
 Szöllősy Mihály. 308.
 Sztárai Mihály. 323. 326.

Tamás, primás. 73. 76.
     « dömés. 75.
     « szerzetes. 110.
 Telegdy Csanád. 56.
     « Miklós. 311. 331. 337. 345.
         350. 364. 371.
 Tertullian. 15.
 Temlinus. 95.
 Teutscher Máté. 322.
 Thaszló. 58.
 Theodorich, dömés. 71.
 Thurzó. 76. 324.
 Thomas de Sabaria. 82. 170.
     « Brabantinus. 160.
     « Archidiaconus. 162.
 Theodulus. 86.
 Thonhäuser Péter. 324.
 Thimoteus, zágrábi püspök. 54.
 Tihanyi codex. 268.
 Tomory. 307.
 Tót Tamás. 345.
 Török Mihály. 345.
 Törösy György. 327.
 Tsuda Miklós. 74. 162.
 Twarkus. 76.
 Tusai Péter. 118.

Ugrin, érsek. 54.
 Ulászló, II. 46.
 Ulrik, szent. 104.

Vancsay. 54.
 Valther mester. 59.

Vasvári Vitus. 79.
 Valentinus, pálos. 82.
 Varkocs Tamás. 311.
 Várday, érsek. 323.
 Valóra Márton. 327.
 Vásárhelyi Gergely. 337. 364. 411.
 Veleki György. 341.
     « Miklós. 345.
 Veranchich. 308. 321. 323. 371.
 Verebélyi Péter. 91.
 Veszprémi codex. 260.
 Vitéz János. 57. 91. 162.
 Vitus, püspök. 56.
     « ágostonrendű. 63.
 Viterbói Márk. 75.
 Victorinus. 86.
 Vilmos, apát. 87.
 Vid mester. 98.
 Vittoria Péter. 326. 345.
 Volfgang. 18.
 Voragine Jakab. 160.
 Vramecz Antal. 337.
 Vulkán. 75.
 Weyten Orbán. 165.

Wicklef. 124.
 Woll Péter. 325.

Zalka Tamás. 203.
 Zápolya Zsigmond. 314.
 Zatay Tamás. 345.
 Zay Ferencz. 308.
 Zigerius Imre. 312. 323.
 Zlaunik. 19.
 Zorárd. 20. 52. 88.
 Zsigmond, király. 91.
 Zsinat: Budai, 41. 44. 60. 78. 93. 98.
     112, 120.
 Győri. 106.
 Lateráni, IV. 40. 53.
 Esztergomi. 39. 46. 92. 96. 99.
     114. 123.
 Lyoni, II. 42.
 Nagyszombati. 318. 332.
 Nyitrai. 48. 96. 117.
 Szepesi. 46. 48. 60. 116.
 Veszprémi. 46. 48. 60. 93. 103.
     104. 117. 125.
 Viennei. 47.

